

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw

Scheffers, A.A.J.

Citation

Scheffers, A. A. J. (2013, April 18). *'Om de kwaliteit van het geld'. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20829>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20829> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Scheffers, Albert Antoine Jacques

Title: Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Issue Date: 2013-04-18

Om de kwaliteit van het geld

Om de kwaliteit van het geld

Promotiecommissie:

Promotor:

prof. dr. S. Groenveld

Leden leescommissie:

prof. dr. R.E. de Bruin (Universiteit Utrecht)

prof. dr. F.S. Gaastra

prof. dr. R. C.J. van Maanen

dr. M.S. Polak (Universiteit van Amsterdam)

Het toezicht op de muntproductie in de Republiek

en

de voorziening van kleingeld
in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

I

Tekst

Proefschrift

ter verkrijging van

de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens het besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 18 april 2013
klokke 16:15 uur

door

Albert Antoine Jacques Scheffers

geboren te Voorburg
in 1958

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door:

Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel

Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm

Gilles Hondius Foundation

J.E. Jurriaanse Stichting

Kattendijke/Drucker Stichting

Van der Mandele Stichting

dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Stichting Unger-Van Brerofonds

Stichting Vrienden van het Geldmuseum

Inhoud

	Woord vooraf	5
	Inleiding	10
01	Het muntwezen tijdens de Republiek	20
1.1	Tot 1606	20
1.2	1606-1694	26
1.3	1694-1795	29
02	De organisatie van de muntproductie tijdens de Republiek	36
2.1	Het recht van munt	36
2.2	De techniek van het munten	40
2.2.1	Handmatige productie	40
2.2.2	De invoer van machines	42
2.3	De functies binnen het Muntbedrijf	51
2.3.1	De Muntmeester	52
2.3.2	De waardijn	59
2.3.3	De griffier van de Munt	61
2.3.4	De essayeur van de Munt	62
2.3.5	De stempelsnijder	65
2.3.6	De provoost of smidmeester	73
2.3.7	De gezellen	78
2.3.8	Het werkvolk	83
2.3.9	De opziender van het schroef- en pletwerk	84
2.3.10	De letterzetter of kartelmeester	86
2.3.11	De draaier van de harde walsen	87
2.3.12	De smid	89
2.3.13	De conciërge	89
2.3.14	De schoonmaakster	90
2.3.15	Het Serment van de Munte van Holland	91
2.4	Overige functionarissen actief binnen het muntwezen	101

2.4.1	Wisselaar	101	10.8	Hollandse duiten 1715	229
2.4.2	Essayeur, scheider en affineur	104	10.9	Hollandse duiten 1716	230
2.4.3	Ijk- en justeermeeester	105	10.10	Hollandse duiten 1717	232
2.5	Samenvatting	110	10.11	Hollandse duiten 1720	234
03	De omvang van de muntproductie tijdens de Republiek	112	10.12	Hollandse duiten 1721	236
04	Het toezicht op de muntproductie tijdens de Republiek	124	10.13	Hollandse duiten 1723	237
05	De toezichthouders en hun assistenten	135	10.14	Westfrieze duiten 1707	239
5.1	Raden en Generaalmeesters	135	10.15	Westfrieze duiten 1713	241
5.2	Essayeur-Generaal	147	10.16	Westfrieze duiten 1716	242
5.3	Secretaris van de Generaliteits Muntkamer	151	10.17	Westfrieze duiten 1717	243
5.4	Bewaarder van de Generaliteits Muntkamer	153	10.18	Westfrieze duiten 1720	244
06	De reisverslagen en de declaraties	156	10.19	Westfrieze duiten 1722	246
07	De voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de 18de eeuw	167	10.20	Westfrieze duiten 1723	247
08	Het verhaal van de duit tot de 18de eeuw	173	10.21	Samenvatting 1707-1723	248
09	Nieuwe duiten 1702	179	11	Nieuwe duiten 1739	250
9.1	Inleiding	179	11.1	Inleiding	250
9.2	De stempels voor de nieuwe duiten	189	11.2	Hollandse duiten 1739	254
9.3	Hollandse duiten 1702	191	11.3	Westfrieze duiten 1739	257
9.4	Westfrieze duiten 1702	209	11.4	Samenvatting 1739	258
9.5	Van duit tot 'geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten'	211	12	Nieuwe duiten 1741-1742	261
9.6	Kosten van productie van duiten	212	12.1	Inleiding	261
9.7	Samenvatting	213	12.2	Hollandse duiten 1741	262
10	Nieuwe duiten 1707-1723	215	12.3	Hollandse duiten 1742	263
10.1	Inleiding	215	12.4	Westfrieze duiten 1741	266
10.2	Hollandse duiten 1707	221	12.5	Westfrieze duiten 1742	267
10.3	Hollandse duiten 1708	223	12.6	Samenvatting 1741-1742	269
10.4	Hollandse duiten 1710	223	13	Nieuwe duiten 1754	272
10.5	Hollandse duiten 1712	225	13.1	Inleiding	272
10.6	Hollandse duiten 1713	226	13.2	Hollandse duiten 1754	276
			13.3	Westfrieze duiten 1754	277
			13.4	Samenvatting 1754	278
			14	Nieuwe duiten 1765	280
			14.1	Inleiding	280

14.2	Hollandse duiten 1765	284	20.3	Samenvatting stuiver 1764	374
14.3	Westfriesse duiten 1765	285			
14.4	Samenvatting 1765	287		Samenvatting en conclusie	376
15	Nieuwe duiten 1769	289		Summary and conclusion	381
15.1	Inleiding	289			
15.2	Hollandse duiten 1769	297		Lijst van afbeeldingen en illustratieverantwoording	385
15.3	De stempels voor de Hollandse duiten van na 1765	298			
15.4	Westfriesse duiten 1769	299		Curriculum vitae	389
15.5	Samenvatting 1769	300			
16	Nieuwe duiten 1780	303		Colofon	390
16.1	Inleiding	303			
16.2	Hollandse duiten 1780	306			
16.3	Westfriesse duiten 1780	307			
16.4	Samenvatting 1780	309			
17	Het kopergeld na 1780	312			
18	Nieuwe enkele stuivers	317			
18.1	Voorgeschiedenis	317			
18.2	De stuiver in de Republiek	320			
18.3	De stuiver van 1614	322			
18.4	De stuiver van 1619	326			
18.5	De Westfriesse stuiver van 1624	328			
18.6	Stuivers voor Brazilië	329			
18.7	De stuiver van 1670	331			
18.8	Stuivers van de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen	322			
19	De nieuwe enkele stuiver 1738	337			
19.1	Wat voorafging aan de productie van de enkele stuiver 1738	337			
19.2	De productie van de nieuwe enkele stuiver 1738	343			
19.3	Samenvatting stuiver 1738-1740	368			
20	De nieuwe enkele stuivers 1764	370			
20.1	Wat voorafging aan de productie van de nieuwe enkele stuivers 1764	370			
20.2	De productie van de nieuwe enkele stuiver 1764	373			

Woord vooraf

Het toezicht op het geldwezen en de beheersing van de geldvoorziening zijn de laatste tijd volop in het nieuws. De financiële crisis waarin de wereld momenteel verkeert wordt – zij het ten delen – geweten aan slecht toezicht op de financiële markten en aan een zwakke beheersing van de staatsfinanciën. In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden is het muntwezen – van geldwezen in de zin zoals wij die tegenwoordig kennen was nog geen sprake – ook aan een toezicht vanuit de overheid onderworpen. Dit toezicht bestaat in de tijd van de Republiek zowel uit een controle van de muntproductie gedurende het productieproces als achteraf. Daarnaast neemt die overheid met regelmaat maatregelen om de kwaliteit van voornamelijk het kleingeld op peil te houden.

Deze studie naar de kwaliteit van het geld is niet mijn oorspronkelijk idee geweest voor een proefschrift. Als historicus van de enige in Nederland nog overgebleven Munt wilde ik een bedrijfsgeschiedenis schrijven van een van de grootste concurrenten van de Utrechtse Munt in de tijd van de Republiek, de Westfriese Munt 1586-1809. Die geschiedenis zou als model dienen voor een reeks van studies over de veertien gewestelijke en stedelijke Munthuizen in de Republiek. Een reeks van studies, die – zo was indertijd de bedoeling – vanuit het Geldmuseum geïnitieerd, begeleid én financieel ondersteund zouden worden.

Gedurende het onderzoek heb ik echter van mijn voornemen deze serie te starten met de geschiedenis van de Westfriese Munt af moeten zien. De vele over de Munt van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik gelukkig nog beschikbare gegevens, blijken niet voldoende om goed uit te leggen hoe een Muntbedrijf in de Republiek der Verenigde Nederlanden heeft gefunctioneerd. De overgeleverde archieven van die andere Munt binnen Holland, te Dordrecht, of van de Munt van Zeeland te Middelburg, lenen zich veel meer voor een dergelijk model. Het is de bedoeling deze twee studies als eerst uit te voeren.

In 2004 en 2005 heb ik een zoektocht langs de Nederlandse archieven mogen maken. Op tal van plaatsen ben ik prachtig monetair historisch en numismatisch materiaal tegengekomen. Archivalia die soms in 350 jaar niet waren bekeken. Andere stukken zijn wel al eens ingezien door onderzoekers als A.O. van Kerkwijk (1873-1957), A. van der Wiel (1892-1956) of H. Enno van Gelder (1916-1998), maar nooit gepubliceerd. Een groot deel van dit materiaal is inmiddels digitaal gefotografeerd, voorzien van toegangen en zelfs gedeeltelijk al getranscribeerd voor deze studie of ten behoeve van bewerking in de nabije toekomst. Een klein deel is inmiddels ook al gebruikt voor begeleiding van onderzoek van derden.

Zoals dat zo vaak gaat, kreeg ik aan het einde van mijn maandenlange zoektocht langs de Nederlandse archieven drie heel bijzondere series archiefbestanden in handen. Samen blijken zij een goed inzicht te geven in enerzijds het toezicht op de muntproductie in de Republiek der Verenigde Nederlanden in de achttiende eeuw en anderzijds in de manier waarop de kwaliteit van het kleingeld in Holland en West-Friesland in diezelfde eeuw op orde is gehouden. In beide

onderwerpen spelen de raden en generaalmeeesters en de essayeur-generaal van de Munten der Verenigde Nederlanden een belangrijke rol. Samen vormen de drie series archiefstukken niet alleen de aanleiding, maar voor een belangrijk deel ook de basis van deze beredeneerde bronnenpublicatie over de kwaliteit van het geld.

Voor deze publicatie ben ik Marcel van der Beek, Paul Beliën, Albert van der Belt, Bert Boegheim, Frits van Dulm, Cees Esseboom, Aafje Groustra, Han Jordaen, Erik van der Kam, Hugo Landheer, Henri van Leeuwen en mijn veel te vroeg overleden vriend Willem van Moll zeer veel dank verschuldigd. Hun nimmer aflatende belangstelling naar mijn vorderingen zijn een echte steun en zeker ook een stimulans geweest om deze studie vooral af te maken. De heren T. Goossens van het Streekarchivariaat Harderwijk, P. Theeuwen van het Gelders Archief te Arnhem en H.J. van der Zwaag, voormalig hoofdessayeur van de Waarborg te Utrecht, dank ik voor hun inhoudelijke aanvullingen. Arthur Friedberg dank ik voor zijn hulp bij de vertaling van de samenvatting en conclusie in het Engels.

George Sanders verdient hier speciale vermelding omdat hij mij door de jaren heen heeft gewezen op relevant bronnenmateriaal. Hij liet mij ruimhartig delen in zijn onderzoeksgegevens en heeft samen met mij interessant archiefmateriaal gefotografeerd, series foto's bewerkt en geïndiceerd. Met het opsturen van steeds weer nieuwe delen van zijn eigen proefschrift *Het present van Staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal 1588-1795* maakte hij mij duidelijk hoezeer hij vorderde en ik nog helemaal niet.

Raf van Laere heeft in een vroeg stadium de reisverslagen en de declaraties van de essayeurs-generaal doorgenomen en van kanttekeningen voorzien. Hij heeft ook de voorlopige eindversie van het script van deze studie doorgelezen en voorzien van zijn deskundig advies en scherpzinnig commentaar.

Een heel bijzonder woord van dank verdienen hier Karin van den Berg en Mieke van Leeuwen-Canneman. Karin heeft de hele concepttekst grondig doorgenomen, haar pen leeg geschreven in de marge, vragen gesteld over formuleringen die niet duidelijk leken en die uiteindelijk ook beslist voor verbetering vatbaar bleken. Zij heeft bovendien structuur aangebracht in de beeldredactie en de complete beeldcorrectie op zich genomen. Mieke heeft niet alleen alle getranscribeerde teksten nauwgezet nagekeken en waar nodig verbeterd. Zij heeft ook een groot aantal waardevolle aanbevelingen en handreikingen gegeven voor verder onderzoek. Tenslotte heeft Mieke ook nog de eindversie van het script nagekeken op inconsequenties en taal- en tikfouten. Alle slordigheden die nu nog in deze tekst staan, zijn vanzelfsprekend geheel te wijten aan mijn eigen gebrek aan concentratie en overvloed aan afleiding.

De medewerkers van de verschillende bezochte archieven dank ik voor hun bijna grenzeloze steun bij mijn zoektocht naar en drang tot digitaal fotograferen van de door hen beheerde archivalia in een tijd dat digitale fotografie in een studiezaal van een archief nog zeer ongebruikelijk was. Vooral de 'eigen' kamer met daglicht voor het fotograferen in het Zeeuws Archief en de 'eigen' stofzuiger in het Westfries Archief – om de bij mijn raadpleging van de circa 350 jaar gesloten gebleven stadsrekeningen vrijkomende stof en zand direct op te zuigen – zal ik nooit meer vergeten en altijd blijven roemen!

Deze woorden van dank besluit ik, bewust van het feit dat ik daarmee had moeten beginnen, met het noemen van drie voor mijn belangstelling in de munt- en Muntgeschiedenis en het volbrengen van deze studie zo belangrijke personen, te weten: wijlen Jacques Schulman, wijlen prof. dr. H. Enno van Gelder en prof. dr. Simon Groenveld. Jacques Schulman heeft mij als mijn peetvader waarschijnlijk al boven de doopvont 'besmet' met zijn eigen interesse: de verhalen achter munten en penningen. Zeker is dat zijn cadeau voor mijn 12de verjaardag, een sigarenkist vol met munten en een serie boeken om meer over die munten te weten te komen en nog meer zijn begeleiding tijdens de diverse zomerstages op 'zijn Keizersgracht 448' de definitieve aanzet tot de ontwikkeling van mijn belangstelling voor dit vakgebied zijn geweest.

Prof. Van Gelder, van 1977 tot 1980 mijn allereerste directeur bij wat toen nog heette het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden stenen, heeft mij tot wel heel kort voor zijn overlijden gestimuleerd door te gaan met mijn onderzoek naar de nationale Muntgeschiedenis en deze studie vooral ook af te maken.

De derde en laatste persoon die ik in deze bewust omgekeerde volgorde hier graag noem is prof. Groenveld. Zijn geduld, maar vooral zijn fijnzinnig informeren naar mijn voortgang en zijn diverse waardevolle aanvullingen, aanwijzingen en correcties op mijn grove concepten, hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat deze publicatie er is gekomen.

Nu deze studie is voltooid rest nog het organiseren van de tijd en het geld om het beschikbare bronnenmateriaal over de Munthuizen van de Republiek uit te werken. De publicaties over de Munten van Nederland zullen samen de basis kunnen vormen voor heel nieuw inzicht in de vaderlandse Muntgeschiedenis en daarmee de aanzet kunnen zijn voor een nieuw standaardwerk over de Nederlandse munten.

Voorburg, september 2012
Albert A.J. Scheffers

Inleiding

Zoals genoemd is de aanleiding voor deze studie de vondst van een drietal bronnen, namelijk:

- een serie verslagen over reizen ten behoeve van de opening van de muntbussen van Gelderland, Holland, West-Friesland, Zeeland en Utrecht in de periode 1717 tot en met 1809
- een serie declaraties betreffende de werkzaamheden voor de Staten van Holland en West-Friesland van twee essayeurs-generaals in de periode 1780 tot en met 1795
- een serie van zes rekeningen over de productie en distributie van koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland in de periode 1739 tot en met 1780.

Samen geven deze drie bronnen een goede indruk welke werkzaamheden de toezichhouders op de muntproductie in de achttiende eeuw verrichten en welke de inspanningen van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en West-Friesland in diezelfde eeuw zijn 'om de kwaliteit van het geld' op orde te houden.

De eerste bron betreft een serie reisverslagen vervaardigd door drie elkaar opvolgende essayeurs-generaal Johan Emants, Marcellus Emants en Willem Poelman (vader, zoon en aangetrouwde neef) en adjunct of tweede essayeur-generaal Gerard Emants met bijdragen van een tweede adjunct of tweede essayeurs-generaal Guiliam Balthasar Emants (de beide adjuncten zijn zoons van Marcellus Emants). De verslagen geven inzicht in de procedures die zijn gevolgd bij het toezicht op de muntproductie, de zogenaamde opening van de muntbus van de Muntmeesters van Gelderland, Holland, West-Friesland, Utrecht en Zeeland. De in een band samengebonden archivalia lopen qua tijd van 1717 tot 1809. Samen vormen ze de basis voor deze studie naar het toezicht op de muntproductie in de Republiek tijdens de achttiende eeuw.

De tweede bron bestaat uit een serie declaraties van de essayeurs-generaals Emants en Poelman (de bovengenoemde zoon en aangetrouwde neef) bij de Staten van Holland en geven een bijzonder inzicht in de activiteiten van deze technisch specialisten onder de toezichhouders over de muntproductie en van die van zijn superieuren, de raden en generaalmeesters van de Munten.

De derde bron omvat een serie rekeningen van de essayeurs-generaals Emants (vader Johan en zoon Marcellus) over de productie en distributie van koperen duiten. Verderop in deze inleiding zal nader op deze bron worden ingegaan.

Over het toezicht op de muntproductie in de Republiek der Verenigde Nederlanden is veel bronnenmateriaal beschikbaar, maar zijn maar weinig publicaties verschenen. De rijkste bron is vanzelfsprekend het archief van de instelling die het toezicht op die muntproductie uitvoerde, de Generaliteits Muntkamer.¹ Verder zijn er belangrijke gegevens te vinden in de resoluties van de Staten-Generaal en in die van de Gecommitteerde Raden of de Statenvergaderingen van de verschillende gewesten.² Ook de archieven van de gewestelijke Rekenkamers bevatten waardevolle

¹ Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer*.

² Japikse, *Inventaris van het archief van de Staten-Generaal (1431) 1576-1796*. Meiboom, *Inventaris van het archief van de Staten van Holland en West-Friesland*.

informatie over het toezicht dat vanuit de Staten-Generaal door de generaalmeeesters van de Munten is uitgevoerd.³ Deze spreiding van archieven komt door de aard van het recht van munt, dat gedurende de Republiek niet bij de Staten-Generaal ligt, maar sinds de afzetting van Philips II als vorst door de Nederlandse gewesten door de Provinciale Staten wordt uitgeoefend.⁴

Voor gegevens over de Hollandse Munt te Dordrecht is tevens gebruik gemaakt van het archief van het Serment. Op de betekenis van dit ‘gilde van Munters’ wordt in hoofdstuk 2.2.15 dieper ingegaan.⁵ Voor de informatie over de Westfriese Munt is ook geput uit het archief dat de bestuurders van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik hebben nagelaten.⁶

Het Geldmuseum te Utrecht beheert het *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters van de Munten. Feitelijk maakt deze band deel uit van het archief van de Generaliteits Muntkamer dat zich in het Nationaal Archief bevindt, maar is met enige andere bescheiden in 1928 achter gebleven op de Munt te Utrecht. Het boek bevat de namen van de medewerkers van de diverse Munthuizen in de achttiende eeuw. De generaalmeeesters hebben de Muntmedewerkers meerdere malen in hun loopbaan de eed op hun instructie afgenomen. Als bewijs hiervan hebben zij hun naam, handtekening of gewoon een door hen (de ongeletterden) gehanteerd persoonlijk teken in het boek gezet. Uit het *Instructieboek* zijn voor deze studie gegevens gehaald die inzicht geven in de omvang van het Dordtse en het Westfriese Muntbedrijf. Het boek is ook gebruikt om het besluit over de toekenning van de vrijstelling van belastingen voor de Meesters en knapen van het Serment van de Munt van Holland in de tijd te kunnen plaatsen en voor informatie over individuen die voorkomen in de drie bronnen die de basis vormen voor deze studie.⁷

Gepubliceerd over het toezicht op de muntproductie in de tijd van de Republiek is er slechts door H. Enno van Gelder, *De muntbus* (1946-1947) en M. Polak, *Historiografie en economie van de ‘muntchaos’*. *De muntproductie van de Republiek 1606-1795* (1998). Th. Thomassen geeft in zijn *Instrumenten van de macht* (2010) enige relevante informatie, maar baseert zich daarbij voor het muntwezen vooral op de inleiding tot de inventaris van het archief van de Generaliteits Muntkamer van Bijlsma (1931) en op het proefschrift van Polak (1998) en niet op de inhoud van het genoemde archief.⁸ Van Gelder, Polak en Thomassen gaan allen slechts in algemene zin in op het toezicht dat door raden en generaalmeeester en essayeur-generaal op het muntwezen is uitgeoefend. De voor deze studie gebruikte reisverslagen noemen ze geen van drieën. Met de transcriptie van de verslagen, aangevuld met biografische schetsen van de personen die erin worden genoemd, beoogt deze studie meer inzicht te bieden in wat er indertijd kwam kijken bij de uitvoering van die

¹ 1572-1795. Kaajan / Otten, *Inventaris van de archieven van Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland*.

³ N.N., *Inventaris van het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer of Rekenkamer der Domeinen van Holland: registers en stukken* (1233) 1446-1728 (1815). Idem, idem: *Afgehoorde en gedeponeerde rekeningen* (1425) 1446-1728 (1793). Smit, *Inventaris van het archief der Rekenkamer ter auditie van de gemeenelandsrekeningen ende opvolgende Colleges met de daaronder berustende rekeningen*.

⁴ Zie hoofdstuk 2.3.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁵ Fruin, *Inventaris van het archief van het Serment van de werklieden en munters van de Munt van Holland te Dordrecht*.

⁶ Brieffiles, *Archief van de Westfriese Munt* 1579-1796.

⁷ De inhoud van dit ‘*Instructieboek*’ is door de schrijver dezes met medewerking van Janjaap Luijt al meer dan 10 jaar geleden getranscribeerd en zou zo snel mogelijk beschikbaar moeten komen voor andere onderzoekers. Al was het alleen maar om de vele genealogen van dienst te kunnen zijn met bijvoorbeeld het uit elkaar halen van de functie van ‘Muntmeester’ en ‘meester Munter’.

⁸ Enno van Gelder, *De muntbus*. Polak, *Historiografie en economie van de ‘muntchaos’*. Thomassen, *Instrumenten van de macht*. *De Staten-Generaal en hun archieven*.

toezichthoudende taak, wie er allemaal bij betrokken waren en wat voor kosten eraan kleefden

Terwijl de centrale en gewestelijke overheid zich in de tijd van de Republiek wel bezighoudt met toezicht op de muntproductie, treedt zij in slechts enkele gevallen op als opdrachtgever van het aanmaken van nieuwe munten en beperkt zij zich voornamelijk tot het verlenen van opdrachten voor de productie van kleingeld. Voor de muntstukken van een hogere waarden bepaalt de overheid wel de specificaties van gehalte en gewicht evenals de beeldenaar, verbiedt zij soms de aanmaak, maar geeft zij geen opdracht tot aanmunting. Uitzonderingen hierop zijn de besluiten tot de in de Staten-Generaal vastgestelde gewestelijke quota van de Nederlandse gouden rijder uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Met zijn vaste waarde van 14 gulden kan deze munt niet gerekend worden tot het kleingeld. Bovendien is over deze denominatie al uitgebreid gepubliceerd.⁹ De tot nu toe niet bekende enige andere uitzonderingen zijn de opdrachten van de Staten van Holland tot vermunting van het goud- en zilverwerk dat is ontvangen naar aanleiding van de Liberale Gifte van 1747-1748, van de 25ste en tweemaal 100ste penning in jaren negentig van de achttiende eeuw, de opdracht tot de aanmaak van guldens in 1762 en 1763, de vermunting van het goud en zilver ontvangen uit de 25ste en tweemaal 100ste penning in de jaren negentig van de achttiende eeuw en van de gouden en zilveren baren en de Spaanse matten afkomstig uit het in 1799 te West-Terschelling gezonken Britse schip De Lutine. Aangezien deze studie gaat over de kwaliteit van het geld, het toezicht op de muntproductie en de voorziening – in dit geval de pogingen tot verbetering – van kleingeld en deze laatste dan nog slechts in Holland en Zeeland in de achttiende eeuw, zal in een ander verband op deze specifieke aanmuntingsopdrachten van de overheid worden ingegaan. Het reeds genoemde derde serie archiefstukken vormt de aanleiding voor het tweede onderwerp van deze studie, namelijk de opdrachten van de Staten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw tot productie en distributie van kleingeld, koperen duiten en zilveren enkele stuivers. Deze opdrachten hebben tot doel de kwaliteit van de kleingeldcirculatie te verbeteren. Basis voor dit deel van deze studie vormt een serie rekeningen betreffende de productie en distributie van koperen duiten tussen 1739 en 1780. De informatie uit deze rekeningen is aangevuld met gegevens uit het reeds genoemde archief van de Generaliteits Muntkamer, dat van de Staten van Holland en West-Friesland, de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier, van het Serment van de Munt van Holland te Dordrecht en van de Westfriese Munt. Hierdoor is een overzicht ontstaan over de productie en distributie van koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland tussen 1702 en 1780 en van die van de zilveren enkele stuiver van 1738-1740 en 1764.

De focus op de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland tijdens de achttiende eeuw in deze studie heeft te maken met het feit dat de studie is bedoeld als illustratie voor wat er op dat terrein in de gehele Republiek gebeurt, gezien vanuit de rijkste, machtigste, dichtstbevolkte en qua naleving van de wetgeving van de Staten-Generaal op het terrein van het muntwezen het meest

⁹ L.S. Beuth, *Gouden rijders uit de 18e eeuw* en H. Enno van Gelder, *Gouden rijders 1749-1764*.

strikte gewest van die Republiek. Aangetoond zal worden dat, in tegenstelling tot nog al wat auteurs menen, er wel degelijk heel wat bronnenmateriaal beschikbaar is over de productie van dit kleingeld. De afbakening in tijd, de achttiende eeuw, is slechts van praktische aard.

Over de omvang van de muntproductie is wel al veel geschreven. De interesse in de productieaantallen leeft voornamelijk bij verzamelaars van munten en komt mogelijk voort uit het onjuiste idee dat de tegenwoordige schaarste van bepaalde exemplaren regelrecht in verband staat met de indertijd geproduceerde hoeveelheden. Vragen als: wie was de opdrachtgever tot de productie?, wie heeft het muntstuk gemaakt?, wat heeft de productie ervan gekost aan grondstoffen, moeite, tijd en geld?, om welke reden is die munt gemaakt? en hoe is die munt in circulatie gekomen?, worden door hen zelden of nooit gesteld.

De Nederlandse professionele onderzoekers uit de numismatische hoek hebben pas sinds kort ook belangstelling voor de vragen die collega historici graag beantwoord willen zien.¹⁰ Uit hun publicaties van de afgelopen decennia blijkt dat zij bijna nooit zoeken naar antwoorden op vragen over bijvoorbeeld internationale metaal- en geldstromen en ook maar weinig oog hebben voor andere onderwerpen die onder historici leven.¹¹ Mogelijk is dat ook de reden waarom het muntwezen zelfs in de meest recente publicaties over de Nederlandse (economische en sociale of financiële) geschiedenis nauwelijks enige aandacht krijgt.¹²

Het meest duidelijk wordt het verschil in interesse tussen de numismaten en de overige in de nationale geschiedenis geïnteresseerden misschien nog wel met een blik in twee redelijk recente nationale historische projecten, te weten het *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861* van het voormalige Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (tegenwoordig Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, afgekort Huygens ING) te Den Haag en de serie *Gewestelijke Financiën* ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In het eerst genoemde project komen de zoektermen ‘essayeur-generaal’, ‘generaalmeester van de Munt’ en ‘secretaris’ van de Generaliteits Muntkamer wel voor, maar levert het zoeken naar de daarbij behorende aanstellingen maar het magere resultaat van enkele namen uit de Bataafs Franse tijd op. In de publicaties van het tweede

project komen de Munt en het muntwezen wel een aantal keren aan bod. Maar zelfs voor het meest uitgebreide deel, dat over Holland, is nog heel veel nader onderzoek nodig om duidelijk te maken wat de betekenis van de Munt en de muntproductie voor de financiën van het gewest zijn geweest.¹³ Het moet gezegd, de niet uit de numismatische hoek voortkomende onderzoekers zijn de afgelopen decennia niet erg geholpen. Zij hebben zich moeten behelpen met literatuur uit lang vervlogen tijden.¹⁴ Van Gelders in 1959/1960 geschreven en daarna een zestal keren slechts in detail aangepaste *De Nederlandse munten* is het meest recente algemeen overzicht over het nationale muntwezen gebaseerd op nieuw onderzoek. Ter gelegenheid van het afscheid van de gulden en de invoering van de euro in 2002 is postuum nog een geactualiseerde achtste editie van dit standaardwerk uitgebracht, waarbij de Nederlandse muntgeschiedenis een nieuw eerste hoofdstuk (over de Keltische munten in de Nederlanden) en een nieuw slot (over de laatste twintig jaar, 1980-2002) heeft gekregen. Vanwege de aard van de reeks waarin dit werk is verschenen, ontbreken de directe verwijzingen naar de bronnen en kan het moeilijk dienen als leidraad voor verder onderzoek.¹⁵ Andere betrekkelijk recente overzichtswerken als *Geld door de eeuwen heen* (1984), het bij de gelijknamige Teleac-serie verschenen boek *Geschiedenis van het geld* (1992) en het gelijknamige hoofdstuk in de inleiding van de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (1986-2002), leunen alle zeer op het standaardwerk van Van Gelder en bevatten nauwelijks resultaten van nieuw onderzoek.¹⁶ Algemene overzichten van in de tijd van de Republiek geproduceerde munten zijn gepubliceerd door L.W.A. Besier (1890) en M. Polak (1998). Besier geeft in zijn *De Muntmeesters en hun muntslag* voor het eerst een algemeen overzicht van de in de Republiek geproduceerde muntstukken.¹⁷ Hij baseert zich daarbij louter op het archief van raden en generaalmeesters van de Munten, de Generaliteits Muntkamer, dat in zijn tijd gewoon nog op zijn werkadres, de Munt te Utrecht, in de kast staat. Polak vult met zijn dissertatie het werk van Besier voor de periode 1606-1795 beduidend aan met zowel beter cijferwerk als met bronnenmateriaal dat buiten het archief van de Generaliteits Muntkamer bewaard is gebleven.¹⁸

D. Purmer en A.H.N. van der Wiel en ook T. Passon publiceerden het meest recent catalogi voor verzamelaars van de munten van de Republiek. Beide publicaties bieden overzichten welke munten met welke jaartallen en in welke varianten voorkomen. Iets van een antwoord op bovengenoemde vragen past niet in de doelstelling van deze werken en wordt dan ook niet gegeven.¹⁹

In vaktijdschriften als het *Tijdschrift* (1893-1913) of het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1914-heden), *De Geuzenpenning* (1951-1976), *De Florijn* (1972-1976), *De Beeldenaar* (1977-heden) en *De Muntkoerier* (1972- heden) wordt de geschiedenis van een muntstuk van een bepaald type of jaar soms tot in detail uitgeplozen. Alleen wanneer deze artikelen betrekking hebben op het toezicht op

10 Dat professionele onderzoekers uit de numismatische hoek zich niet bijzonder veel hebben aangetrokken van de bij hun collega historici bestaande behoeften en interesses blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Van Gelder als enige van die groep onderzoekers reageert op de in 1904 (!!!) voor het eerst gepubliceerde 'Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandse geschiedkennis' genoemde lacune in de kennis van de nationale muntgeschiedenis. Met zijn 'Gedrukte Muntplakkaten' (1995) heeft hij een heel beknopte en voor niet-ingewijden niet gemakkelijk bruikbare inventaris geleverd van de drie numismatische collecties die nu worden beheerd door het Geldmuseum Utrecht. 109 jaar na dato zijn pas de eerste stappen gezet richting de realisatie van een overzicht zoals door de Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige publicatiën is aangegeven. Gelukkig hebben Cau en Van de Water met hun *Plakkaatboeken* nog iets van een overzicht geleverd. M.L.F. van der Beek heeft met zijn *Gedrukte Muntplakkaten uit de Bataafse tijd* (2003) laten zien hoe een dergelijk project op eenvoudige en betaalbare wijze kan worden uitgevoerd. Als voorbeeld kan hier ook nog de constatering van Marg. Kossmann worden genoemd. In haar in 1963 verschenen artikel *Het Muntgebouw te Dordrecht en de huizen voor de Muntmeester en essayeur...* stelt zij dat 'noch bij de historici, noch bij de numismatici kort en duidelijk te vinden is hoe de gehele organisatie van de muntslag in de loop der tijden in elkaar zat'. Ook deze oproep heeft niet tot enige reactie geleid uit de hoek waarvan dat verwacht had mogen worden.

11 De theorieën die M.L.F. van der Beek over dit onderwerp in 2009, onder andere tijdens de door hem georganiseerde sessie op het XVth World Economic History Congress te Utrecht, heeft uitgedragen kunnen hier als uitzondering worden genoemd. Hij heeft, volgens eigen zeggen, zijn theorie nog scherper verwoord op het in september 2010, ter ere van 25 jaar *Money and its use* van Peter Spufford, gehouden congres te Cambridge. Zijn theorieën zullen worden gepubliceerd in de bundel N. Mayhew (ed.) *Peter Spufford's Money and its Use - Twenty-five Years On* [werktitel].

12 Van Dillen, Van Rijkdom en regenten. Van Deursen, *De Last van veel geluk*. Idem, *Mensen van klein vermogen*. Hart / Jonker / Van Zanden (eds.) *Financial History of the Netherlands*. Van der Horst, *Nederland*. Israel, *The Dutch Republic.. Klein, Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795*. Liesker / Fritschy, *Gewestelijke Financiën Holland*. Schöffner e.a. (red.), *De lage landen*. Veenstra, *Gewestelijke financiële Zeeland*. Verwey, *Geschiedenis van Nederland*. De Vries / Van der Woude *Nederland 1500-1815*, 107-117. Van Zanden / Van Riel, *Nederland 1780-1914*.

13 Liesker / Fritschy, *Gewestelijke Financiën Holland*.

14 Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek* bijvoorbeeld, moest teruggrijpen naar Schimmel, *Geschiedkundig overzicht van muntwezen in Nederland* uit 1882.

15 Van Gelder, *De Nederlandse munten*. Voor de voorliggende publicatie is de editie uit 2002 gebruikt.

16 Van Beek e.a., *Geld door de eeuwen heen*. Taverne (red.), *De geschiedenis van het geld*. Van Beek (red.), *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*.

17 Besier, *De Muntmeesters en hun muntslag*.

18 Polak, *Historiografie*.

19 Verkade, *Muntboek*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek Nederlandse provinciale muntslag 1568-1806*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek van het Nederlandse kopergeld 1523-1797*. Passon (ed.), *Catalogus van de Nederlandse munten*.

de muntproductie in de tijd van de Republiek of de Hollandse en Westfriesse koperen duiten uit de achttiende eeuw en dito zilveren stuivers van 1738-1740 en 1764, zijn deze voor deze studie gebruikt.

A. Sassen geeft met zijn bijdrage in het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde van 1912 voor het eerst een indruk van de productie en distributie van koperen duiten in Holland en West-Friesland in de jaren 1739-1780. Hij baseert zich op dezelfde set van zes door de essayeurs-generaal Emants opgestelde rekeningen, die voor deze studie worden gebruikt, maar kijkt niet verder naar gelijksoortige acties ter verbetering van de kleingeldcirculaties gedurende die achttiende eeuw. De essayeurs-generaal Johan en Marcellus Emants, vader en zoon, leggen met deze zes rekeningen verantwoording af namens hun superieuren – de raden en generaalseesters van de Munten – aan de vertegenwoordigers van de opdrachtgever: heren van de Rekenkamer van de Staten van Holland.²⁰ Sassen beperkt zich in zijn artikel echter tot een samenvatting van de rekeningen, waarin hij een aantal niet gespecificeerde totalen geeft. Noch biedt hij enig inzicht in de monetaire omstandigheden van de tijd waarin zijn onderwerp speelt. In deze studie naar het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt daar waar mogelijk wel dieper ingegaan op het verhaal achter de aanmuntingen van het koperen en zilveren kleingeld. Voor de collega onderzoekers en de geïnteresseerde lezer biedt deze publicatie tevens de complete tekst van de rekeningen in transcriptie.

Het beeld van de werkzaamheden van raden en generaalseesters, maar vooral van de essayeurs-generaal wordt duidelijk uit de declaraties van de laatste bij de Staten van Holland voor hun werkzaamheden over de periode 1780-1795. Deze reeks archivalia geeft tegelijk een heel goed overzicht van wat er nog meer in de Muntkamer gebeurde. Samen met de reeds genoemde reisverslagen vormt zij de basis voor de hoofdstukken vier en vijf over het toezicht op de muntproductie en de toezichhouders. De inhoud van deze declaraties wordt in algemene zin nog eens geanalyseerd in hoofdstuk zes van dit deel van deze publicatie.

Wat betreft de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wil de nu voorliggende studie een zo volledig mogelijk overzicht bieden. Daarom wordt in deze publicatie ook aandacht besteed aan de zilveren enkele stuiver van 1738 en 1764, die net als de koperen duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland zijn vervaardigd en onder de bevolking zijn verspreid.

Deze publicatie bevat verder vier uit de tijd stammende overzichten van de muntproductie. Drie ervan zijn voor zover bekend nog niet eerder gebruikt om iets over de omvang van de muntproductie in de Republiek te weten te komen, laat staan dat ze zijn gepubliceerd. De drie overzichten zijn in transcriptie in deze publicatie opgenomen. Uit een vierde wordt alleen geciteerd en in excerpt weergegeven in de bijlage. Vanwege de grote hoeveelheid cijfermateriaal en de complexiteit ervan zal het complete vierde overzicht elders worden gepubliceerd.

Om de nu voorliggende publicatie een zo goed mogelijke bron te laten zijn over het toezicht op de muntproductie in de Republiek en over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland, beide in de achttiende eeuw, worden in kaderteksten aanvullende gegevens geleverd uit andere dan de drie hierboven genoemde bronnen.

In het deel Bronnen van deze publicatie zijn naast de genoemde productieoverzichten de instructies van de raden en generaalseesters van de Munten, de essayeur-generaal en de bewaarder van de Generaliteits Muntkamer in transcriptie opgenomen. De instructies voor de Muntmeester, waardijn, essayeur, ijzer- of stempelsnijder, provoost of smidmeester, Muntgezellen, werklieden, opziener van het schroef- en pletwerk en de draaier van de harde walsen worden hier eveneens in transcriptie aangeboden. Uitgangspunt is steeds de algemene door de Staten-Generaal in 1606 vastgestelde instructie voor dit ambt. Indien afwijkende instructies voor de Hollandse en Westfriesse Munt zijn aangetroffen, worden deze tevens weergegeven.

De instructie van de Muntmeester en die voor de Muntgezellen voor de productie van de koperen duit 1702 en de instructie voor de enkele stuiver 1738 zijn eveneens beschikbaar in deze publicatie. Een lijst van begrippen, een uitleg van de gebruikte terminologie bij de bepaling van gehalte en gewicht, een uit de tijd stammend overzicht van de specificaties van de in de Republiek geproduceerde munten, beknopte biografische schetsjes van de belangrijkste in de reisverslagen, de rekeningen van de duiten en de declaraties van de essayeurs-generaal genoemde personen, een lijst van de gebruikte bronnen en literatuur, een index op persoonsnamen en een op plaatsnamen en een verantwoording van de illustraties completeren het geheel.

²⁰ Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1739-1780*. Sassen verwijst voor zijn bron naar het archief van de Domeinen van Holland, in het Rijksarchief (nu Nationaal Archief Archief), Den Haag, inventarisnummer 689. De rekeningen van de duiten zijn daar echter niet (meer?) te vinden. De huidige vindplaats staat vermeld bij de transcriptie verderop in deze publicatie.

01 Het muntwezen tijdens de Republiek

1.1 Tot 1606

In de Republiek der Verenigde Nederlanden is het muntwezen regelmatig onderwerp van uitvoerig debat geweest. Het recht van munt, dat wil zeggen het recht om munten te (laten) slaan en om voorschriften betreffende de muntslag en muntcirculatie uit te vaardigen, is in de Nederlanden in de tijd van de Opstand een sterk gedecentraliseerde aangelegenheid. Bij de totstandkoming van de Republiek trekken de provinciale besturen het soevereine recht van munt naar zich toe. De steden met een eigen Munt zetten hun activiteit op dit terrein gewoon voort. De Republiek gaat van start als een bondgenootschap van zes, vanaf 1595 zeven, noordelijke gewesten dat is gericht op samenwerken in de strijd tegen de landsheer. Die samenwerking is op dat moment nodig omdat een aantal gewesten in het zuiden zich toch willen schikken naar de wensen van de landsheer, de Habsburger Philips II die tegelijk koning van Spanje is.

Voor deze samenwerking grijpt men terug naar de op 29 januari 1579 te Utrecht gesloten overeenkomst, bekend als de Unie van Utrecht. Deze wordt getekend door vertegenwoordigers van Gelderland, Holland en West-Friesland, Zeeland, Utrecht en de Friese Ommelanden. De partijen spreken in het eerste artikel van deze overeenkomst al af: 'sich metten anderen te verbinden, confederere ende vereenigen'. De bedoeling is zich aan elkaar te verbinden tegen de centralisatiepolitiek van de landsheer, maar wel met behoud van ieders bijzondere rechten en vrijheden. In de twee maanden die volgen tekenen nog vertegenwoordigers van het in het zuiden gelegen Gent en van enkele Friese steden de zogenaamde 'akten van toetreding'. Weer later volgen de handtekeningen namens de bestuurders van Venlo, Ieper, Antwerpen, Breda, Brugge, Lier en Drenthe. Het traktaat van de Unie van Utrecht is zeker niet bedoeld als grondwet voor de nieuwe Republiek, maar krijgt in de literatuur ten onrechte wel ongeveer die functie toegewezen.²¹ De tekst van de overeenkomst bestaat uit totaal 26 artikelen en bevat voornamelijk afspraken samen te werken tegen de landsheerlijke pogingen om het Habsburgse gezag en het katholicisme als enige toegestane godsdienst in de Nederlanden te herstellen. Slechts in het twaalfde artikel van de Unie van Utrecht wordt iets gezegd over het muntwezen:

'Dat die voorschreven provinciën gehouden sullen zijn sich metten anderen te conformeren in 't stuck vander munte, te weten inden cours vanden gelde naer uijtwijzen sulcker ordonnantiën als men daer op metten alder eersten maecken sal, de welcke d'een sonder d'ander niet en sal mogen veranderen'.

²¹ Groenveld / Leeuwenberg, *De kogel door de Kerk*, 191.

Dit artikel sluit aan bij het 23ste artikel van de Pacificatie van Gent (1576), waarin bepaald is dat maatregelen genomen zullen worden om een einde te maken aan de verschillen in de muntwetgeving tussen Holland en Zeeland enerzijds en de overige gewesten anderzijds. De tekst van dit 23ste artikel luidt:

'Ende alzoo die van Hollandt en Zeelandt, om die costen van de oirlogen beter te vervallen, alle specien van goudt ende zilvere ten hoogen pryse gestelt hebben, die zy in andere provincien niet en zouden kunnen zonder groot verlies uuytgeven, is besproken, dat die gedeputeerde van de Generaele Staeten, ten eerste mogelick zijnde, adviseren zullen, om daerop te nemen eene generaelen voet, ten fyne dat den cours van de voirschreven munten eenvoudighlick gestelt zy, alzoo nae als't doenlick is, tot onderhoudenisse van dese unie ende van den gemeijnen coophandel aen wederzyden'.²²

Met Polak kan hier worden gesteld dat beide verdragen wat betreft het muntwezen geen breuk met het verleden voorstellen, maar juist pogingen zijn om het ideaal van munteenheid uit de Bourgondische tijd te herstellen voor zover dat verloren was gegaan.²³

In het 23ste artikel van de Pacificatie van Gent wordt uitdrukkelijk de overtarifiering door de stempeling van alle in Holland en Zeeland circulerende munten op basis van het plakkaat van de Staten van dit gewest van 7 februari 1573 bedoeld.²⁴ Munten zonder stempeltje of 'klop' mogen niet circuleren. Door de stempeling stijgt de nominale waarde van elk muntstuk ongeveer 15 procent, die als een lening aan de Staten moet worden afgedragen. Maar ook wordt bedoeld de uitgifte van de zilveren leeuwendaalder in 1575 met een koers van 3 stuivers boven de intrinsieke waarde en die van nieuw kopergeld in plaats van kleingeld van laag gehalte zilver.²⁵

Stuurman heeft al aangegeven dat de bondgenoten zich met het traktaat van de Unie van Utrecht op het terrein van het muntwezen slechts verplichten te komen tot een gemeenschappelijke en reële koers van het geld.²⁶ Eerste uitvloeisel van dit twaalfde artikel is de afspraak om een nieuwe serie munten te slaan. Deze reeks 'Uniemunten' bestaat uit een hele, halve en kwart gouden rozennobel, een hele en halve zilveren Uniedaalder en een één stuiverstuk. Zij zijn maar in enkele gewesten, te weten in Gelderland, Utrecht en Groningen, ook daadwerkelijk vervaardigd. De koers van uitgifte van deze munten is geforceerd hoog: net als in Holland is de nominale waarde hoger dan de intrinsieke waarde. Bovendien dragen de stukken geen gemeenschappelijk maar het eigen provinciale wapen als beeldenaar. De uitgifte van deze 'Uniemunten' kan dan ook niet als succesvol resultaat van het twaalfde artikel van de Unie van Utrecht worden aangemerkt.²⁷ Bovendien moet

²² Baelde, *Opstand en pacificatie*, 358.

²³ Polak, *Historiografie* 68-71 en 142.

²⁴ Een plakkaat is een van de overheid uitgaande tekst, doorgaans een verordening of een waarschuwing, die gewaarmerkt is door het gedrukte zegel van degene die de tekst laat uitgaan. De muntplakaten zijn voor het overgrote deel afgedrukt in Cau's Groot Placcaetboek. De in de collectie van het tegenwoordige Geldmuseum aanwezige muntplakaten zijn door H. Enno van Gelder geïnventariseerd in zijn catalogus uit 1995.

²⁵ In feite is dit de eerste keer na meer dan een eeuw dat een gewest de soevereiniteit over muntzaken claimt. Van Gelder, *De Nederlandse munten* [voortaan aangeduid als: Van Gelder, *Nederlandse munten*, 88-91].

²⁶ Stuurman *Het twaalfde artikel*, 15-38.

²⁷ Van Gelder, *De Nederlandse munten ten tijde van de Unie van Utrecht*, 167-170. Idem, *De zg. Uniemunten van 1579*, 15-30. Van der Wiel, *De Uniemunten van*

met Stuurman worden gesteld dat in de officiële teksten waarin het besluit tot de uitgifte van deze nieuwe munten wordt kenbaar gemaakt dit artikel of enige andere verwijzing naar het traktaat van de Unie van Utrecht geheel ontbreekt.

De Staten-Generaal kondigen eind 1579 vervolgens een plakkaat af waarin de te hoge tarifiering van de nieuwe munten niet langer wordt toegestaan en wordt teruggedrepen naar de oude Philipsdaalder en zonne- of ‘conincx’kronen. Stuurman meldt dat de noodzaak om tot een uniforme – reële – koers te komen op 27 november 1579 wordt uitgesproken door Willem van Oranje in de vergadering van de Staten-Generaal. Opvallend is dat het plakkaat op twee plaatsen afzonderlijk en met verschillende considerans is afgekondigd en dat elke verwijzing naar het twaalfde artikel van de Unie van Utrecht ontbreekt.²⁸ De uitvoering leidt inderdaad tot de productie van genoemde munten, hoewel er veel meer kopieën van buitenlandse muntsoorten worden vervaardigd of nieuwe vaak overgetarifeerde denominaties worden bedacht. Dit al met het doel munt te slaan uit de productie en het in circulatie brengen van nieuwe muntstukken.

Polak stelt terecht dat aan het twaalfde artikel van de Unie van Utrecht niet te veel gewicht moet worden toegekend. In zijn *Historiografie en economie van de ‘muntchaos’* geeft hij een overzicht van de interpretaties van dit artikel door auteurs als Fockema Andreae, Van Deursen, De Vries en Van der Woude, Van Gelder en Stuurman. Polak merkt tevens op dat in geen van de latere muntordonnanties wordt verwezen naar dit twaalfde artikel.²⁹

Met het Plakkaat van Verlatinghe van 26 juli 1581 wordt bekrachtigd dat de ‘Opstand’ zich niet tegen de slechte raadgevers van de Spaanse koning in de Nederlanden richt, maar tegen de koning zelf. Verboden wordt voortaan het portret of het wapen, devies of de naam van Philips II te gebruiken. Zijn handtekening (zegel en cachet) wordt gebroken en dus ongeldig en krachteloos gemaakt. Het genoemde verbod geldt voor alle officiële stukken en dus ook voor de nieuw te produceren munten. De productie van philipsdaalders en van zonnekronen komt hiermee ten einde.

De Staten-Generaal nemen in deze chaotische tijd het centrale gezag min of meer waar. Voor meer dan dat is de tijd nog niet rijp voor. Een nieuwe landsheer, die vooral de leiding zal krijgen op het terrein van de financiën en de verdediging, moet worden gezocht. Eenvoudig is dit niet. Koningin Elisabeth van Engeland heeft een overname van het gezag afgewezen. Zij wil (nog) geen moeilijkheden met Spanje riskeren. In Duitsland is geen vorst van voldoende aanzien en met voldoende kapitaal voorhanden. Uiteindelijk komt men wederom op de al eerder als beschermer binnengehaalde hertog Frans van Anjou.³⁰

Drie maanden na de afkondiging van de overeenkomst tussen de Staten-Generaal en de Franse hertog verzoeken de eersten hem ten aanzien van de munten ‘een sulcke redelicke propositie [aan] den provincien voor te houden, als Zijne Hoogheijt sal mejnen tot het welvaeren van de landen te behooren’. Besloten moet worden over onder andere het aantal Munthuizen. Voorgesteld wordt alleen die van Brabant, Gelderland, Vlaanderen, Henegouwen en Holland te erkennen. De juist

²⁸ Utrecht, 91–98.

²⁹ Te Antwerpen gedrukt met datum 19 december 1579 en te 's-Gravenhage met 1 januari 1580. Stuurman, *Het twaalfde artikel*, 21.

³⁰ Polak, *Historiografie* 68–71.

³¹ Groenveld / Leeuwenberg, *De Kogel door de Kerk?*, 115. Afgekondigd op 23 januari 1581 te Bordeaux.

opgerichte Zeeuwse Munt te Middelburg – een doorn in het oog van de bestuurders van Holland – maar ook de Overijsselse Munt te Hasselt, die van de Groninger Ommelanden te Appingedam en de Friese Munt te Leeuwarden zullen dus weer moeten worden gesloten. Als argument wordt aangevoerd dat deze Munten zijn opgericht zonder echt dringende reden of noodzaak. De Staten-Generaal stellen dat deze Munthuizen tot nu toe niet hebben bijgedragen tot het profijt van het land en dat – vanwege het grote aantal en vanwege het noodzakelijk aan te stellen personeel – ook niet snel zullen doen. Er worden maatregelen verzocht om de Munten van onder andere Zaltbommel, Hedel, Batenburg en Bergh te sluiten en de verschillende steden met een Munt te stellen onder het toezicht van de weer opnieuw aan te stellen raden en generaalmeesters³¹. Tenslotte wordt voorgesteld de munten weer op hun intrinsieke waarde te valueren.

Na overleg met de Raad van State en advies van de Raad van Financiën en de officieel niet meer in functie zijnde generaals van de Munt, stellen de Staten-Generaal voor het aantal Munthuizen terug te brengen tot zes, te weten: Brabant, Gelderland, Vlaanderen, Holland, Zeeland en Utrecht.³² De hertog van Anjou neemt dit in zijn voorstel van begin mei 1582 over. Ten aanzien van de waarde van de muntstukken verwijst de hertog naar het gebruik in Frankrijk.³³ Verder vermeldt hij te hopen dat de gewestelijke bestuurders de oude muntstempels inmiddels hebben laten intrekken en te zijner tijd nieuwe stempels met zijn wapen erop zullen laten maken.³⁴ Van dit laatste is niets gekomen, niet in de laatste plaats omdat de jonge hertog vanwege onder andere zijn huwelijksplannen met de Engelse koningin ruim een jaar nodig heeft om naar de Nederlanden te komen. In de Staten-Generaal vindt hij geen ruime steun en uiteindelijk blijft hij ook maar kort.³⁵ Van een eensluidend besluit op het terrein van het muntwezen is het evenmin gekomen. Vandaar dat de Staten van Holland, het bestuur van het gewest dat het meest gebaat is bij een evenwichtig en stabiel muntwezen en dat samen met Zeeland nooit het gezag van Anjou heeft erkend, zelf initiatieven gaan ontwikkelen. Met de resolutie van 20 mei 1583 worden nieuwe munttypen aangekondigd. Het uiterlijk van deze muntstukken is afgeleid van goed bekend staande buitenlandse voorbeelden. De Hollandse gouden dukaat, met een beeldenaar enerzijds lijkend op de Hongaarse naamgenoot en anderzijds op die van de Marokkaanse dirhem en een rijksdaalder naar Duits voorbeeld zijn het resultaat.³⁶ De in 1575, met een waarde van 32 stuivers en dus drie stuivers boven de intrinsieke waarde ingevoerde, provinciale daalder wordt als leeuwendaalder nieuw leven ingeblazen.

Na het overlijden van Frans van Anjou en de moord op Willem van Oranje ontplooiën de Staten-Generaal weinig bestuurlijke kracht. In augustus 1584 vormen zij nog ten behoeve van het uitvoerend gezag een nieuwe Raad van State onder voorzitterschap van de 16-jarige prins Maurits.³⁷

³¹ Zie over de raden en generaalmeesters hoofdstuk 5 De Toezichthouders verderop in deze publicatie.

³² Resolutie Staten-Generaal 25 april 1582. Japikse ((ed.), *Resolutiën der Staten-Generaal* III pag. 496 nr. 363.

³³ De kunstmatige verhoging van de muntvoet, zoals eerder is gebeurd ten behoeve van de oorlogskas, wijst hij dus van de hand.

³⁴ Japikse (ed.), *Resolutiën der Staten-Generaal* III pag. 498 nr. 364. Voorstel d.d. 5 mei 1581.

³⁵ Frans van Anjou keert in juni 1583 naar Frankrijk terug en overlijdt in Chateau Thierry in het noorden van Frankrijk precies een maand vóór de moord op Willem van Oranje.

³⁶ Scheffers, *De Nederlandse dukaat*, 21.

³⁷ Maurits (1567-1625) was de tweede zoon van Willem van Oranje uit diens tweede huwelijk met Anna van Saksen. Willems oudste zoon Philips Willem (1554-1618) was niet beschikbaar, omdat hij in 1568 door Alva was ontvoerd naar Spanje.

Maar gebrek aan samenhang tussen de gewesten en de deplorabele staat van de gewestelijke financiën zijn er de oorzaak van dat maar weinig vuist gemaakt kan worden tegen de hertog van Parma, die als landvoogd de belangen van Philips in de Nederlanden verdedigt.

Een echte kans op eenheid en stabiliteit in het muntwezen in de noordelijke gewesten komt er pas in 1586. Als resultaat van de met koningin Elisabeth van Engeland gevoerde onderhandelingen wordt Robert Dudley, graaf van Leicester, aangesteld tot gouverneur en kapitein-generaal over de Nederlanden. In het achttiende artikel van de overeenkomst met de koningin wordt expliciet vermeld dat Leicester zijn aandacht ook moet richten op het muntwezen. Op 4 augustus 1586 komt, na advies en met goedkeuring van de Staten-Generaal, een overeenkomst op het terrein van het muntwezen tot stand. Stuurman heeft benadrukt dat in deze overeenkomst wordt uitgegaan van een strak gecentraliseerd muntbestel, zoals door de Bourgondische en Habsburgse landsheren is nagestreefd. Dezen voerden de verregaande centralisatie van de muntproductie overigens uit in een tijd dat in vele landen deze door de feodale verbroekeling uiteen viel.³⁸ De Noord-Nederlandse gewesten krijgen slechts een uitvoerende taak. Van enige gewestelijke soevereiniteit op dit terrein lijkt geen sprake. De inhoud van de 68 artikelen van dit in de numismatische literatuur steevast ‘Plakkaat van Leicester’ genoemde document is naar de gewesten dan ook eerder bevelend dan verzoekend of aanbevelend te noemen.³⁹ Voor alle duidelijkheid moet hier worden vermeld dat de gewesten wel zelf hebben mogen beslissen het bedoelde plakkaat al of niet over te nemen. De volgens deze ordonnantie geslagen munten verschillen alleen van elkaar in het omschrift: ‘in den rande de naeme van de provincie’ en het zogenaamde teken van het Munthuis. De rest van de beeldenaar moet hetzelfde zijn. De leicesterreaal, leicesterrijksdaalder en leicesterstoter zijn zilveren munten met op de voorzijde een portret dat indertijd gezien wordt als dat van de Engelsman met daaromheen de spreuk van de nieuwe republiek: *CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT* (Eendracht maakt macht) en op de keerzijde van de twee eerste de wapens van Gelderland, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland, terwijl op de stoter de pijlenbundel, het symbool van de samenwerkende gewesten, verscheen.⁴⁰ De leicesterreaal is met zijn gewicht van 34,27 g, zilvergehalte van 833/1000 en koers van 50 stuivers gelijk aan de philipsdaalder, terwijl de leicesterrijksdaalder met zijn 29,24 g, een zilvergehalte van 888/1000 en een uitgiftekoers van 45 stuiver, aansluit op de munten van het Duitse Rijk. Beide stukken zijn dus veel meer bedoeld voor de internationale handel dan voor de binnenlandse circulatie. Leicester's leiderschap over de Noordelijke Nederlanden is echter ook maar van korte duur. Zijn tegenstellingen met de Hollandse landsadvocaat Van Oldenbarnevelt (1547-1619), maar vooral de pogingen van zijn meesteres om vrede te sluiten met Parma, maken zijn aanwezigheid hier niet langer houdbaar. Hij vertrekt in december 1587 stilletjes terug naar Engeland, waar hij in september van het jaar erop overlijdt.

Na enkele mislukte pogingen de soevereiniteit over de Noordelijke Nederlanden aan een geschikt geachte vorst aan te bieden, besluiten de Staten-Generaal in 1588 niet langer naar een buitenlandse vorst te zoeken om de soevereiniteit aan hem op te dragen. In werkelijkheid trekken de provinciale besturen de soevereiniteit, die voorheen bij de hertog van Gelre, of de graaf van Holland had gelegen, naar zich toe. De Staten-Generaal zijn nog ‘slechts’ het intergouvernementale bestuursorgaan waarin de gedeputeerden van de soevereine provinciale besturen bijeenkomen, met elkaar delibereren en besluiten nemen. Het machtige en rijke Holland heeft hierin het meest te zeggen.

Ten aanzien van het muntwezen dient opgemerkt dat op diverse momenten pogingen zijn ondernomen om dit strakker te organiseren. In 1586 wordt het in de jaren van de Opstand uiteengevallen College van raden en generaalmesters van de munt hersteld. De Staten-Generaal besluiten in hun vergadering van 8 juli 1586 Leicester een voordracht aan te bieden van zes personen, waaruit hij drie of vier generaals van de Munten kan kiezen. De dag erop worden inderdaad zes kandidaten voorgedragen en tevens drie voor de functie van essayeur-generaal. De Dordtse stempelsnijder Gerard Bijlaer wordt naar voren geschoven als ijzersnijder-generaal. De benoeming van de generaalmesters, de essayeur-generaal en de stempelsnijder-generaal vindt op 11 juli 1586 plaats.⁴¹

Het College van raden en generaalmesters is belast met het toezicht op de naleving van de muntwetgeving, onder andere door geregelde controle van de door de verschillende Munten vervaardigde muntstukken via de muntbus, waarover later meer. Van Gelder heeft al gesteld dat dit toezicht op de naleving van de wetgeving bemoeilijkt wordt, omdat het de generaalmesters ontbreekt aan machtsmiddelen om de naleving van eenparig genomen besluiten bij de provinciale bestuurders af te dwingen.⁴²

Nadat blijkt dat de Munt van West-Friesland, die van Overijsel en van de drie steden Deventer, Kampen, Zwolle – de twee laatste gevestigd te Kampen en in handen van leden van de Muntmeestersfamilie Wijntgens – zich niet erg aan de voorschriften uit het plakkaat van Leicester houden en daartoe ook niet te bewegen zijn, vaardigen de Staten-Generaal hun resolutie van 18 februari 1589 uit. Hierbij wordt de productie van de Hollandse leeuwendaalder, nu echter zonder de kunstmatig hoge koers, weer toegestaan. In de jaren die hierop volgen produceren de verschillende provinciale Munthuizen, met uitzondering van dat van Holland, onder andere dukaten naar Hongaars en Spaans voorbeeld en rijksdaalders gelijk aan die van vóór 1586.

Het aantal Munthuizen breidt zich ook uit. De graaf van Culemborg staat toe dat in zijn vrije heerlijkheid de uit Gorinchem verdreven Munt van de Groninger Ommelanden wordt heropend.⁴³ Deze activiteit is maar van korte duur. Van langere duur zijn de muntactiviteiten in de steden Deventer, Kampen en Zwolle. De Muntmeester van Kampen, die zowel de provinciale Overijsselse

38 Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 1 noot 4 citeert De Witte, *Histoire monétaire des Comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain*, deel II, 151.

39 Stuurman, *Het twaalfde artikel*, 23. Cau e.a., *Groot Placaet-Boeck I*, fol. 2625-2645.

40 Groningen heeft nooit zijn wapen op de leicesterrealeen of -rijksdaalders gekregen, terwijl het wapen van Overijssel pas vanaf 1594 aan de keerzijde van de leicesterrijksdaalder wordt toegevoegd. De pijlenbundel wordt later het symbool van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

41 Japikse, *Resolutiën Staten-Generaal V 1585-1587*, 481 nr. 502-503. Zie verder over het College van raden en generaalmesters hoofdstuk 5 van deze publicatie.

42 Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 104.

43 Doordat de stad Groningen in de Opstand Spaansgezind blijft, kan de Munt van de Ommelanden niet in de stad Groningen worden gevestigd. Uitgeweken wordt eerst naar Appingedam (1579-1580), vervolgens naar Gorinchem (1584-1585) en Culemborg (1589-1591).

Munt als de stedelijke Munt exploiteert, kan zich voor zijn producten beroepen op ofwel provinciale ofwel stedelijke toestemmingen en weet een bloeiend bedrijf op te bouwen. De vele klachten over zijn muntactiviteit leiden tot het verbod van de Staten-Generaal van alle Overijsselse gouden dukaten.⁴⁴ Het muntwezen is weer terug in de situatie van vóór 1586.

De militaire inspanningen van prins Maurits, die de zuid- en oostgrens van de Noordelijke Nederlanden veiligstellen, maar zeker ook de terugkeer van Groningen tot de Unie in 1594, maken het mogelijk weer aandacht te geven aan het op orde brengen van het muntwezen. De succesvolle uitvoering van het besluit tot opschorting van de muntproductie voor de periode van een jaar, genomen in de Staten-Generaal in september 1594, is daar het bewijs van.⁴⁵ Toch is dit succes maar een kort leven beschoren. Zodra de provinciën weer hun Munt activeren hervatten de Westfriese Muntmeester en die van de drie Overijsselse steden ook weer hun productie van lichte rijksdaalders en andere niet door de ordonnantie toegestane denominaties. Gevolg is dat de andere Munthuizen weer gehelme rijksdaalders en leeuwendaalders gaan produceren en ook kleingeld met zeer uiteenlopende beeldenaars erop. Zelfs de op dit terrein steeds zeer terughoudende Staten van Holland stemmen toe in de productie van hele, halve en eenderde schellingen (zes, drie en twee stuiverstukken).

De verlaging van de muntvoet in de Zuidelijke Nederlanden heeft tot gevolg dat vooral de zilveren guldens en gouden albertijnen (2 gulden) in de circulatie van de noordelijke gewesten doordringen en dat de productie van de munten, geslagen volgens de plakaten van de Staten-Generaal van 1586 en 1594, stil valt. De gewesten, wier zelfstandige positie geleidelijk aan sterker wordt, zoeken elk voor zich naar een oplossing. De toestemming van de Staten van Zeeland om daalders van 60 groten (1/4 pond Vlaams, 30 stuivers) te produceren, maar ook de actie van de Staten van Friesland om zilveren goudguldens of florijnen (28 stuiverstukken) te slaan en de Kampense daalder met het borstbeeld en de naam van de Duitse keizer Rudolf II, zijn hiervan het resultaat. Zo ook het verbod van de Staten van Holland op het gebruik van deze munten binnen hun gebied.⁴⁶

1.2 1606-1694

Na langdurige onderhandelingen over het zogenaamde ‘redres van de munt’ vaardigen de Staten-Generaal in 1606 een ordonnantie uit waarin aan de steden Nijmegen, Zutphen, Deventer, Kampen, Zwolle en Groningen een jaarlijkse vergoeding van f 2.000, - wordt geboden om hun muntactiviteiten te staken. Die vergoeding wordt betaald uit de in de ‘Staat van oorlog’ opgenomen posten en moet in overleg met onder andere prins Maurits worden besteed aan de verbetering van de fortificaties.⁴⁷

⁴⁴ Cau, *Groot placaetboek* III, kolom 2648 t/m 2653. Plakkaat 29 maart 1593.

⁴⁵ Cau, *Groot placaetboek* III, kolom 2652 t/m 2661. Plakkaat 2 september 1594.

⁴⁶ Cau, *Groot placaet boek* I kolom 2908 t/m 2911. Plakkaat 19 september 1603.

⁴⁷ Japikse, *Resolutiën Staten-Generaal 1604-1606*, pag. 13 nr. 813. Resolutie Staten-Generaal 20 maart 1606..

Met het plakkaat van 21 maart 1606 van de Staten-Generaal wordt tevens een nieuwe grondslag gelegd voor het muntwezen van de Republiek. De meest gewilde muntsoorten worden gehandhaafd en de gouden rijder en het zilveren 10-stuiverstuk aan de toegestane reeks toegevoegd. De gouden rijder komt qua gehalte, gewicht en waarde overeen met de Britse unite en maakt het mogelijk om veel van het aangeboden buitenlandse goud te verwerken. Het 10-stuiverstuk is bedoeld om het grote gat in de waarde van de verschillende toegestane munten te overbruggen en om de in de circulatie van de in groten getale voorkomende en dikwijls letterlijk minderwaardige schellingen of 6-stuiverstukken te vervangen. Dit laatste is echter niet gebeurd. De zilveren halve guldens zijn daarvoor veel te weinig geproduceerd.

Van Gelder deelt ons al mee dat de nieuwe ordonnantie uitgaat van het beginsel dat provinciale en stedelijke bestuurders niet meer bevoegd zijn hun Muntmeesters afwijkende voorschriften over de muntslag te verstrekken. Alle betrokkenen bij de Munt, officieren en medewerkers, moeten door de generaalmeesters als gedelegeerden van de Staten-Generaal worden beëdigd op door hen op te stellen instructies. De gewesten, met andere woorden, zijn akkoord gegaan met een zeker mate van centrale regelgeving.⁴⁸

Dat de invoering van deze afspraken enige extra energie heeft gekost blijkt uit het besluit van de Staten-Generaal van begin april 1606, waarin bepaald wordt dat de generaalmeesters erop uit worden gestuurd om te controleren dat de gewesten zich inderdaad aan de uitvoering ervan houden.⁴⁹

De invoering en handhaving van het muntplakkaat van 1606 heeft gezorgd voor consolidatie in het muntwezen, niet in de laatste plaats door de beperking van het aantal Munthuizen, waardoor de concurrentie tussen de Muntmeesters minder wordt.

In 1614 komt een regeling voor het kleingeld van de hele Republiek tot stand. De zilveren dubbele en enkele stuiver worden van nu af in alle provinciale Munthuizen geslagen met een gelijke beeldenaar en een identiek gehalte zilver. Het gehalte blijkt te hoog om de dubbele en enkele stuiver in voldoende aantallen te produceren. In 1619 volgt al een aanpassing van het gewicht en gehalte.

De hoeveelheid puur zilver in de stuiver wordt met ruim 16 procent verlaagd van 0,48 tot 0,40 gram.⁵⁰ Toch brengen deze maatregelen niet voor de zo gewenste stabiliteit. Onrust komt vooral uit het Zuiden. De massaal in de noordelijke Nederlanden ingevoerde zilveren patagon⁵¹ en dukaton⁵² en de gouden soeverein verdringen de gouden Nederlandse dukaat, de zilveren Nederlandse rijksdaalder en leeuwendaalder uit de binnenlandse circulatie. De Nederlandse Munthuizen blijven deze denominaties nog wel produceren, maar louter voor de export. De Nederlandse gouden rijder heeft dan nog geen eigen buitenlands circulatiegebied en wordt na het midden van de jaren twintig van de zeventiende eeuw niet meer geslagen. Als reactie daarop staan Zeeland en Friesland hun

⁴⁸ Van Gelder, *Nederlandse munten*, 114. De algemene versies van deze instructies zijn gepubliceerd in het *Groot Utrechts Placaatboek*. Zie over de organisatie van een Munt het hoofdstuk over de organisatie van de muntproductie, verderop in deze bundel.

⁴⁹ Japikse, *Resolutiën Staten-Generaal 1604-1606*, pag. 13 nr. 814. Besluit d.d. 3 april 1606. Generaalmeester Foeck moet naar Gelderland, Holland, West-Friesland en Utrecht, Van Beveren naar Zeeland en de steden in Brabant en Zeeland en Van Nispen naar Friesland, Overijssel en Groningen..

⁵⁰ Zie voor meer informatie over de stuiver hoofdstuk 18 in dit deel van deze publicatie.

⁵¹ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 7. Ingevoerd met de ordonnantie van 4 april 1612..

⁵² Ibidem. Ingevoerd met de ordonnantie van 4 juli 1618.

Muntmeesters weer toe daalders te produceren, die juist in 1606 met het plakkaat van de Staten-Generaal zijn verboden. De Overijsselse steden zien in deze situatie een mogelijkheid hun Munt te heropenen en door de heffing van het heerlijk recht of sleischat over de nieuw geproduceerde munten meer inkomsten te verkrijgen dan de sinds 1606 ontvangen jaarlijkse vergoeding voor het gesloten houden van hun Munt. Op basis van hun, niet altijd even duidelijk aantoonbare maar toch opgevoerde keizerlijke privileges betreffende het recht van munt, kunnen de Muntmeesters van deze steden de ene keer Nederlandse en de andere keer Duitse muntregelingen ontwijken en juist die munten produceren die hun het meeste voordeel opleveren. In de jaren 1617-1621 zijn grote hoeveelheden goudguldens van 60 stuivers, florijnen of zilveren goudguldens van 28 stuivers en kleingeld geproduceerd bestemd voor uitvoer naar onder de Dertigjarige Oorlog zuchtende Duitse gebieden. Ook Nijmegen heropent zijn Munt en laat kleingeld slaan. De Munt van de stad Groningen produceert zijn eigen, ten opzichte van de Republiek geheel op zich staande reeks muntstukken.

Al deze voorbeelden tonen duidelijk dat de Staten-Generaal niet soeverein zijn, maar nog duidelijker dat machtige steden binnen de gewestelijke overheid ook eerder gemaakte afspraken naar eigen inzicht kunnen schenden. Het helpt deze steden zeer zich, wanneer dit zo uitkomt, te presenteren als rijksstad. Het lichte kleingeld leidt ertoe dat de enkele en dubbele stuivers (dubbeltjes) volgens de regels van 1614 en 1619 niet meer zonder verlies kunnen worden geproduceerd.

De Zuid-Nederlandse patagon en dukaton worden zelfs, in respectievelijk 1633 en 1638, officieel in de circulatie van de Republiek toegelaten. Doordat deze muntstukken zo'n vijf procent minder zilver bevatten dan de Nederlandse grote zilvestukken ontstaan er twee verschillende guldens. De een is de gulden, die door de Amsterdamse Wisselbank en de groothandelaren wordt gebruikt en gebaseerd is op de zware Noord-Nederlandse rijksdaalder van tweeënhalve gulden. Deze wordt de 'bankgulden' genoemd. De andere gulden is die gebaseerd op de Zuid-Nederlandse patagon van ook tweeënhalve gulden, maar met dus zo'n vijf procent minder zilver. Deze laatste wordt 'gulden courant' genoemd.⁵³

Wanneer in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw de rol van de Zuid-Nederlandse munten in de circulatie van de Republiek steeds sterker wordt en de provinciale Munthuizen door de teruglopende vraag naar handelsmunten steeds minder werk krijgen, is het weer tijd om orde op zaken te gaan stellen. Vanzelfsprekend is daarvoor een compromis nodig. Dat wordt gevonden in de toestemming van de Staten-Generaal om de provinciale Munthuizen zelf patagons en dukatons te gaan produceren. Hiermee wordt in feite de sinds de regeling van 1606 opgetreden muntverzwakking officieel erkend, maar de meer technische kant van de regelgeving uit die tijd, de instructies voor het Muntpersoneel, blijft gehandhaafd.

De resolutie van de Staten-Generaal van 19 juni 1659 voorziet in de aanmaak van de Nederlandse zilveren rijder van 63 stuivers en de zilveren dukaat van 50 stuivers.⁵⁴ In de decennia die volgen

verdringen deze nieuwe munten inderdaad de Zuid-Nederlandse equivalenten, maar worden er toch ook weer op lokaal niveau besluiten genomen die uiteindelijk het muntwezen in ernstiger crisis brengen dan die van rond 1620.

De Staten van Holland maken uiteindelijk in 1670 een einde aan de toenemende productie van minderwaardig kleingeld. Besloten wordt de circulatie van buiten Holland geslagen stuivers in het eigen gebied te verbieden en de productie van kleingeld alleen toe te staan als deze in juiste verhouding staat tot de waarde van de toegestane exemplaren met een hogere waarde. Bovendien worden nu, onder aanvoering van Holland, instrumenten voor de mechanische muntproductie ingevoerd. Deze zijn lang door raden en generaalmesters en de arbeiders van de Munt – de eersten uit angst voor vervalsingen, de tweeden uit vrees voor verlies aan arbeid – tegengehouden.⁵⁵ Te Dordrecht en daarna te Middelburg en Utrecht wordt het productieproces het eerst gemechaniseerd. Het productieproces in de belangrijkste Nederlandse Munthuizen komt daarmee op het technische niveau waarop die in Frankrijk en Engeland al vanaf het midden van de eeuw ervoor meer en minder succesvol produceren, maar waarop bijvoorbeeld de Munten van de Spaanse Nederlanden nog tot 1686 moeten wachten.⁵⁶

De nu met walsen, kappers en schroefpersen nieuw vervaardigde muntplaatjes en -stukken zijn veel gelijkmatiger van dikte, rond en egalier en kunnen zelfs worden voorzien van een opstaande kant. Dit laatste maakt onder andere dat de muntstukken beter gestapeld kunnen worden gelegd en dat het zogenaamde snoeien – het met een scherp voorwerp iets van de rand van het muntstuk snijden en waardoor de intrinsieke waarde feitelijk daalt – makkelijker herkend dus ook bestreden kan worden. De relatief hoge kosten van de nieuwe instrumenten zullen de oorzaak zijn geweest dat andere Munthuizen soms pas veel later de mechanisatie van de productie invoerden.⁵⁷

1.3 1694-1795

Uiteindelijk komen de gewesten in 1694 gezamenlijk overeen dat voortaan uitsluitend nog munten van het zogenaamde 'Generaliteitstype' mogen worden vervaardigd. In navolging van het Hollandse initiatief uit 1679/1680 worden vanaf dan alleen nog zilveren drie, twee, een en halve guldens geslagen. Om de bestuurders van Zeeland en Friesland tot het gewenste compromis te bewegen wordt de productie van de daalder en de florijn ook nog toegestaan, maar hiervan is niet veel terecht gekomen. Alle in de circulatie voorkomende florijnen worden gecontroleerd.

⁵³ Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 142.

⁵⁴ Ibidem, 143 e.v.

⁵⁵ NA 1.01.44-10 fol. 58v-59v. Het advies van de generaalmesters is getranscribeerd in Hoitsema & Feith, *De Utrechtse Munt*, pag. 63-65.

⁵⁶ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 10-11 noot 1 + 3. Jacobi, *Mechanisatie*, 151-152. Challis, *A new History of the Royal Mint*, 250-251 + 335-351.

⁵⁷ Omdat gegevens over het tijdstip van invoering van machines in het muntproductieproces van veel Munthuizen ontbreken, is een vergelijkende studie naar de overgeleverde muntstukken waarschijnlijk de enige mogelijkheid om het jaar van invoering te bepalen. Nu de collecties van het Koninklijk Penningkabinet, Het Nederlands Muntmuseum en de numismatische collectie van De Nederlandsche Bank sinds 2004 onder één beheerder zijn gebracht, kan deze studie het beste aldaar worden gestart en vervolgens aangevuld met gegevens over exemplaren uit andere collecties.

De exemplaren van goed gewicht en gehalte worden voorzien van een speciaal stempeltje, een ‘klop’, en mogen voor de volle waarde blijven circuleren.⁵⁸ De slechte exemplaren worden officieel verboden. Ook de schellingen worden gemerkt, waarbij de stukken van goed gewicht en gehalte een pijlenbundel – het symbool van de Unie – krijgen ingeslagen. De minderwaardige exemplaren zonder ‘klop’ mogen vanaf dan alleen nog maar circuleren tegen een waarde van 5 1/2 stuiver. Verder wordt het aantal elkaar beconcurrerende Munthuizen teruggebracht tot alleen de acht provinciale Munten. De Munt van het subgewest West-Friesland wordt gemakshalve meegerekend als provinciale Munt. De zes steden met een Munt ontvangen vanaf dan het dubbele van het bedrag uit 1606 en 1659 als compensatie om hun Munthuis voortaan gesloten te houden.⁵⁹ De betaling van deze f 4.000: - aan de regeringen van Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen en Zutphen verloopt via de gewestelijke ‘Staten van oorlog’, de jaarlijkse overzichten van de op elk gewest ter betaling gerepartiteerde en andere uitgaven.⁶⁰

Janssens wijst er in zijn doorwrochte studie over het geldwezen van de Oostenrijkse Nederlanden op dat de situatie in de Zuidelijke Nederlanden heel anders is. Daar zijn aan het einde van de zeventiende eeuw nog maar drie Munthuizen operationeel namelijk te Antwerpen, Brugge en Brussel. Na het bombardement van Brussel in 1695 door de troepen van de Franse maarschalk Nicolas de Neufville, hertog de Villeroy, waarbij het centrum van de stad zwaar wordt beschadigd, ligt het Muntbedrijf er volledig stil. Het zal pas op 20 februari 1758 weer starten.⁶¹

De maatregelen in de Republiek maken een einde aan de lange strijd over de soevereiniteit in muntzaken. Van nu af aan worden nieuwe besluiten alleen nog maar op het niveau van de Generaliteit door de provinciale vertegenwoordigers gezamenlijk genomen. Dit gezamenlijk optreden kost dikwijls nog heel wat lobbywerk. Toch is hiermee een weer iets verdergaande centralisatie doorgevoerd. De betreffende rust die door deze maatregelen intreedt, heeft bijna tot het midden van de achttiende eeuw geduurd.

In die achttiende eeuw zijn op het gebied van het muntwezen dan ook geen echt grote veranderingen meer doorgevoerd. De diverse hiervoor genoemde maatregelen hebben tot gevolg gehad dat de muntcirculatie rond 1700 niet meer bestaat uit een bonte mengeling van oude en nieuwe, inheemse en vreemde gouden en zilveren munten, maar hoofdzakelijk uit stukken die betrekkelijk recent in de eigen provinciale Munten zijn geslagen. Dit geldt alleen voor de zilveren munten van hogere waarde en de gouden exemplaren. Onder het kleingeld bevindt zich nog een mengelmoes van vreemde, uitheemse en minderwaardige exemplaren. Op deze plaats van de inleiding is slechts van belang de aanmunting te noemen van kopergeld volgens de regeling van eind 1701, die van de nieuwe stuiver van 1738 en de invoering van de gouden rijder in 1749. Verderop

in deze publicatie zal er uitgebreider op de situatie van het kleingeld worden ingegaan. Op initiatief van de gedeputeerden van Haarlem wordt in de vergadering van de Staten van Holland van 23 september 1701 de klacht over de aanhoudende invoer van slechte duiten behandeld. De Haarlemmers stellen dat de slechte duiten de eigen ingezetenen, vooral diegenen die handel drijven op kleine schaal, maar ook de ambachtslieden die in deze munt worden betaald, benadelen.⁶² Drie maanden later besluiten de Staten van Holland tot de publicatie van een nieuw plakkaat, waarin bepaald wordt dat alle in circulatie zijnde duiten in waarde met 50 procent worden gereduceerd tot één penning of halve duit. Tevens wordt besloten de oude duiten in te trekken op gewicht en als koper te verkopen.⁶³

Nieuwe duiten moeten worden geproduceerd op een zodanig gewicht dat het niet snel lonend zal zijn om deze na te maken. Iets dat in de eeuw daarvoor in de Muntateliers te Leeuwarden, Utrecht (op naam en voor rekening van de stad), Middelburg en Kampen, maar ook in die van de aan de zuidelijke periferie van de Republiek gelegen graafschappen Rekem en Gronsveld bijvoorbeeld veelvuldig is geschied. De Hollandse maatregel lokt eenzelfde reactie uit bij de andere gewesten in de Republiek. Dit vanzelfsprekend om te voorkomen overspoeld te raken met slecht kopergeld uit de andere gewesten. Op deze manier wordt het kopergeld in de hele Republiek gesaneerd, zonder dat daarvoor in de Staten-Generaal een gemeenschappelijke maatregel is genomen.

Nieuwe aanmuntingen van kopergeld vinden in de achttiende eeuw steeds plaats om oude, versleten en wederom binnengeslopen vreemde duiten uit de circulatie te drijven en tekorten aan goed kleingeld aan te vullen. Verderop in deze publicatie zal worden aangetoond dat het hier voor het gewest Holland en West-Friesland gaat om aanmuntingen die zijn verricht in opdracht en voor rekening van het gewest. Het streven van het gewest is enerzijds de geldcirculatie te ontdoen van minderwaardige duiten door de oude ongeldig te verklaren en nieuwe te distribueren, maar tegelijk ook steeds de nieuwe duiten te produceren ‘buiten schade’ van de provinciale schatkist. Het materiaal voor de nieuwe duiten wordt als halffabricaat eerst betrokken uit Zweden en Hamburg. In de loop van de eeuw wordt speciaal een productie opgezet op de Gelderse Veluwe, die dan als bijna vanzelfsprekend als leverancier de voorkeur gaat genieten.

De slechte kwaliteit van de stuiverstukken aan het einde van de jaren dertig van de achttiende eeuw zorgt voor een door de Staten-Generaal in 1737 uitgevaardigd verbod op de productie van de stuivers volgens de bepalingen van 1670. In het jaar daarop volgt een voorschrift waarin de hoeveelheid puur zilver in de nieuwe stuiver ten opzichte van de oude bepaling met bijna 75 procent wordt verhoogd. De intrinsieke waarde van de naar het embleem van de Unie van Utrecht, de pijlenbundel, op de voorzijde genoemde pijl- of bezemstuiver wordt bereikt door verhoging van het gehalte zilver van 0,333 naar 0,583. Het gewicht van de stuiver verandert bijna niet. Een aanpassing van de beeldenaar is noodzakelijk om de oude stuivers gemakkelijk van de nieuwe te onderscheiden. Productie mag slechts plaatsvinden met speciale toestemming van de Staten-Generaal. Voor elk gewest wordt een vast quotum bepaald. Dit quotum moet worden geproduceerd, ook door de gewesten waar geen Munt

⁵⁸ De Bruijn, *De Nederlandse florijn in al zijn facetten*, 21 e.v. onderkent een achttal instempelingen: Resolutie Staten van Holland d.d. 20 mei 1693 ‘HOL’, Resolutie Staten van Utrecht d.d. 17/27 mei 1693 ‘UTR’, Resolutie Staten van Overijssel d.d. 8/18 juni 1693, Resolutie Staten van Friesland d.d. 26 mei/5 juni 1693 ‘gekoond (provincie)wapen’, Resolutie Stad en Lande d.d. 23 juni/3 juli 1693 ‘G O’, Resolutie Gedeputeerde Staten van Drenthe d.d. 29 augustus/3 juli 1693 ‘DR’ en Resolutie Staten-Generaal d.d. 11 november 1693 ‘pijlenbundel’. Een achtste ‘klop’ schrijft hij toe aan het net over de grens in Duitsland liggende graafschap Lingen waar koning-stadhouder Willem III op dat moment de vorst is.

⁵⁹ Van Gelder, *Munthervorming tijdens de Republiek*, 20-21.

⁶⁰ NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Ordinaris Staat van oorlog 1695 t/m 1785.

⁶¹ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 1 en 140.

⁶² NA 1.01.44-16 fol. 137v. Extract uit de resoluties van de Staten van Holland d.d. 23 september 1701.

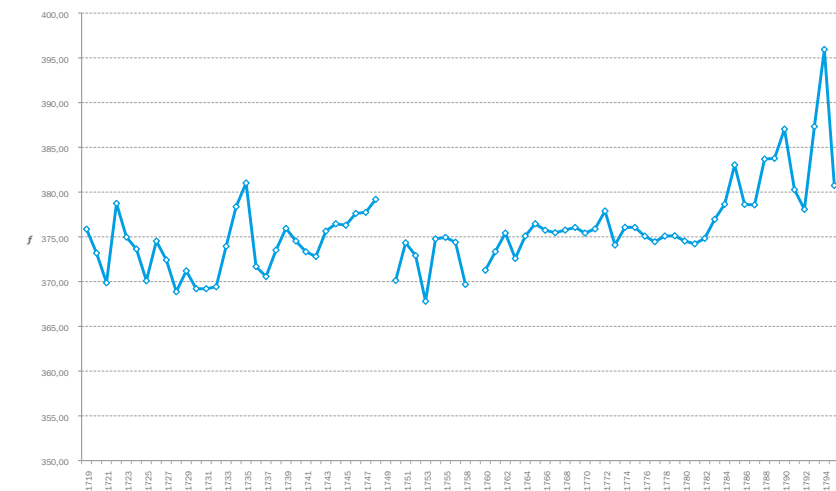
⁶³ NA 1.01.44-16 fol. 129v. Plakkaat Staten van Holland d.d. 13 december 1701. Van Gelder, *Gedrukte Muntplakaten*, nr. 710.

meer actief is. Friesland heropent speciaal hiervoor zijn sinds 1711 gesloten Munt. Groningen besteedt de productie uit aan de Muntmeester van Gelderland te Harderwijk. Na 1738 wordt die nog slechts tweemaal verleend, namelijk in 1759 en 1764.⁶⁴

De verschuiving op de wereldmarkt in het aanbod van goud en zilver, onder andere veroorzaakt door forse uitbreiding van de goudleveringen uit Brazilië, leidt ook tot verandering in de productie van gouden en zilveren munten in Portugal, Frankrijk en Engeland. In Engeland wint de nieuw geproduceerde gouden guinea, samen met de waardepapieren van de eind zeventiende eeuw naar Hollands model opgerichte Bank of England, tegenover het zilvergeld steeds meer aan belang als betaalmiddel. In de Republiek komt de vraag naar nieuwe zilveren guldens bijna tot stilstand, terwijl de aanmuntning van gouden dukaten – in de jaren daarvoor louter geproduceerd voor betalingen in het buitenland – toeneemt. Die vraag naar gouden dukaten wordt in het tweede kwart van de achttiende eeuw zo groot dat deze munt voor het eerst sinds bijna 100 jaar ten behoeve van meer gewone betalingen uit de spaarpotten en andere bergplaatsen te voorschijn komt en zelfs uit het buitenland naar de Nederlandse gewesten terugvloeit.

Tussen al deze gouden dukaten zit een groot aantal slechte, oude, afgesleten en/of gesnoeide stukken.⁶⁵ In 1749 is dit aantal zo groot dat de gewestelijke vertegenwoordigers in de Staten-Generaal gezamenlijk wel moeten besluiten tot een verbod van de te lichte dukaten en een verplichting de nieuw te produceren dukaten voortaan te voorzien van een kabelrand. Dit laatste vanzelfsprekend om te voorkomen dat ook de nieuwe dukaten worden gesnoeid zonder dat dit direct opvalt. Om de te lichte dukaten snel uit de circulatie te halen, besluiten de Staten-Generaal ook dat deze, in tegenstelling tot daarvoor, gebruikt mogen worden voor de betaling van belasting. Particuliere bezitters van lichte dukaten krijgen door deze mogelijkheid een goed argument hun exemplaren van de hand te doen. Het op deze wijze in de verschillende provinciale schatkisten binnen vloeiende goud wordt voor rekening van de gewesten omgezet in gouden rijders. Deze gouden rijders hebben een lager goudgehalte dan de gouden dukaten. Bij gebruik van de te lichte dukaten als grondstof voor de nieuwe gouden rijders is dus geen duur puur goud nodig om het muntmateriaal op het juiste gehalte van de nieuw te produceren muntstukken te brengen. Aangezien tevens is bepaald dat de nieuwe gouden rijder alleen geslagen mag worden voor rekening van de gewesten en tegen een vaste koers van veertien gulden wordt uitgegeven, kunnen particuliere speculaties met de inwisseling worden tegengegaan.

In de jaren 1749-1751 en 1760-1764 hebben alle gewesten gouden rijders laten slaan. Overijssel, Friesland en Groningen, die in deze jaren geen eigen werkend Munthuis hebben, besteden hun quotum aan gouden rijders aan. De Overijsselse en Groningse gouden rijders zijn op naam van die gewesten vervaardigd door respectievelijk de Munten te Utrecht en Harderwijk. Friesland laat het in betaling ontvangen goud vermunten bij de Munt te Utrecht, maar zonder dat de naam Friesland expliciet op de stukken wordt vermeld.

Grafiek 1. De prijs van goud per mark Trois 1719-1794, gebaseerd op W. Korthals Altes Van £ Hollands tot Nederlandse f, bijlage C.

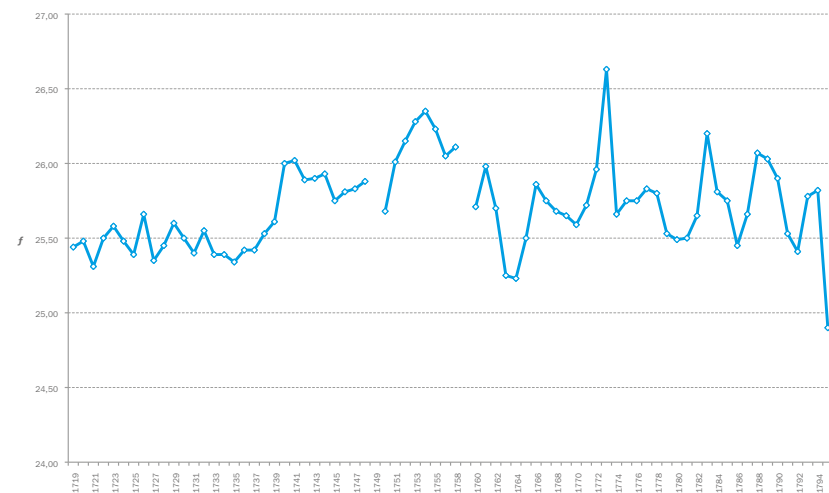
De sterke stijging van de prijs van het goud leidt er toe dat de aanmaak van gouden rijders met hun vaste koers direct weer ophoudt. Het is tenslotte niet de bedoeling de gouden rijders met verlies voor de gewestelijke schatkisten in circulatie te brengen. De aanmuntning van gouden dukaten, die geen vaste koers hebben en door de handel tegen dagkoers kunnen worden afgenomen en doorverkocht, gaat wel door.

Door deze stijging van de prijs van het goud wordt de productie van zilveren drie- en een guldenstukken voor het binnenlands betalingsverkeer weer mogelijk. Binnen deze nieuwe productie van zilveren munten neemt de Zeeuwse zilveren dukaat een bijzondere positie in. Dit komt doordat de Staten van Zeeland de eigen zilveren dukaat in 1672 op een koers van 51 stuivers plaats, in 1694 op 52 stuivers en in 1762 zelfs op 53 stuivers. In afwijking van de algemene regeling machtigen zij hun Muntmeester tevens stukken ter waarde van een kwart en een achtste zilveren dukaat te produceren. Hierdoor kunnen te Middelburg flinke hoeveelheden worden aangemunt.⁶⁶

64 De productie van Hollandse en Westfriese stuiver 1759 geschiedt voor eigen rekening en risico van de Muntmeesters. Zie hierover hoofdstuk 20.1 in deze publicatie.

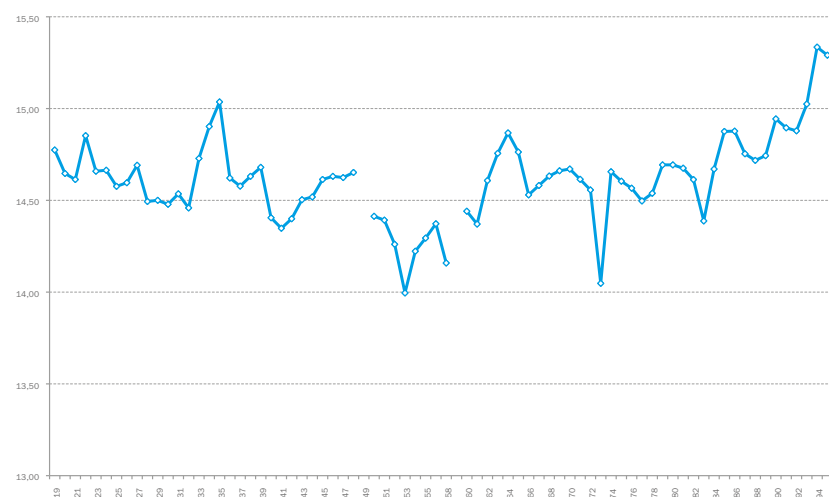
65 Voor de betekenis van 'snoeien' zie hoofdstuk 20 Begrippenlijst in het tweede deel van deze publicatie.

66 ZA 2.1- 867. In de beschikbare literatuur wordt steeds gesproken van 1747 als jaar waarin de zilveren dukaat op 52 stuivers wordt gesteld. Uit de secrete resolutien van de Gecommitteerde Raden van Zeeland blijkt dat dit al geschied op 25 januari 1694. Nader onderzoek naar dit onderwerp is zeer aan te bevelen.

Tenslotte zijn in 1794 voor de West-Indische Compagnie nog drie, een en kwart guldens en dubbele stuivers geslagen, die om dezelfde reden als boven een letter ‘W’ tonen.⁶⁷

Grafiek 2. De prijs van het zilver per mark Trois 1719-1794, gebaseerd op W. Korthals Altes Van £ Hollands tot Nederlandse f, bijlage C.

Grafiek 3. De verhouding in prijs tussen goud en zilver gebaseerd op W. Korthals Altes Van £ Hollands tot Nederlandse f, bijlage C

In de laatste decennia van de achttiende eeuw zijn ook voor de Verenigde Oostindische Compagnie drie, een en halve guldenstukken aangemunt. Om te voorkomen dat deze stukken in de binnenlandse circulatie terecht komen, zijn ze voorzien van het monogram van de VOC.

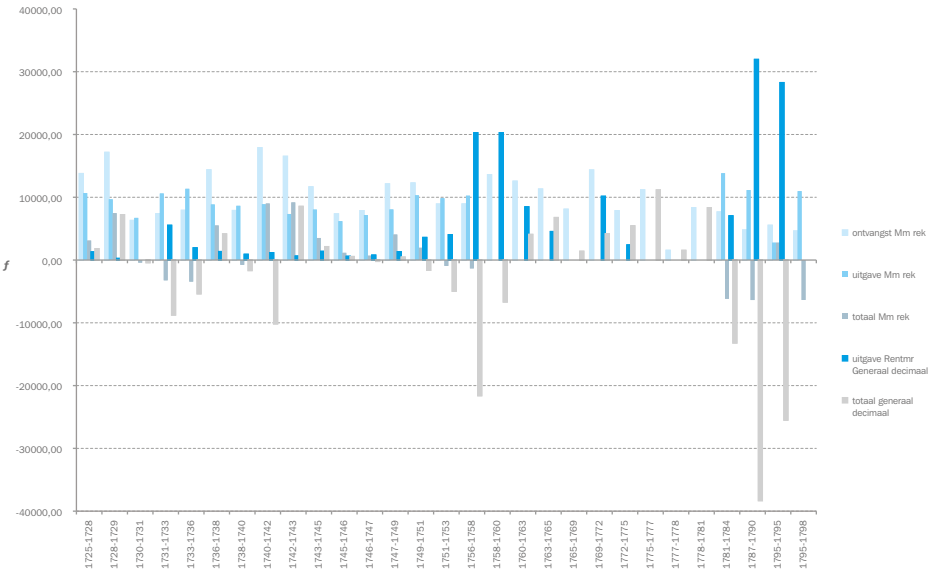
⁶⁷ NA 1.01.44-76 fol. 139v. Uit een rapportage van raden en generaalsesters aan de Staten-Generaal van augustus 1795 blijkt dat de een en de kwart gulden met jaartal 1794 te Utrecht in de maanden mei, juni en juli 1795 in een oplage van respectievelijk 603 en 216 mark zijn vervaardigd. De dubbele stuivers 1794 zijn in diezelfde maanden geslagen in een oplage van 197 mark.

02 De organisatie van de muntproductie tijdens de Republiek

2.1 Het recht van munt

Om iets te kunnen zeggen over de muntproductie, dient eerst aandacht besteed te worden aan de rechtsbasis waarop die productie plaats vindt. Daarna wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de verschillende functies binnen de Muntorganisatie en aan de functionarissen die weliswaar buiten de Muntorganisatie staan, maar uit hoofde van hun functie te maken hebben met de muntproductie. Het muntrecht, het recht om munten te produceren en wettelijke bepalingen over de muntslag en -circulatie uit te vaardigen, is in Europa sinds de Karolingische periode voorbehouden aan de vorst.⁶⁸ Het behoort, samen met onder andere het recht op het heffen van tol en het marktrecht, tot de regalia van de vorst. Deze is vrij dit recht in leen af te staan aan zijn vazallen, bijvoorbeeld als tegenprestatie voor verleende diensten in het bestuur of voor een bijdrage aan een oorlog. In de Nederlanden zijn de oudste overgeleverde muntprivileges degene die verleend zijn aan de bisschoppen van Luik (908) en Utrecht (936). In de loop der eeuwen wordt in onze streken het recht van munt, hetzij door verlening, hetzij door brutale claim of stilzwijgende erkenning, door vrijwel alle landsheren gezien als hun recht. Gedurende de late Middeleeuwen weten de koningen van de West-Europese monarchieën als Frankrijk, Spanje en Engeland dit recht geleidelijk weer geheel in eigen handen te nemen. In het Duitse Rijk, maar bijvoorbeeld ook in Italië, ontbreekt het aan voldoende centraal gezag, waardoor het recht van munt versnipperd blijft. In de Nederlanden bezitten omstreeks 1500 naast de hertogen, de graven, de bisschoppen, enkele abten, enkele steden, ook een aantal hoge edelen zoals Bergh en Culemborg het recht van munt. De grond waarop vooral deze laatsten dit recht uitoefenen is niet altijd even duidelijk aantoonbaar. Door het samenkomen van diverse gebieden onder één vorst in de Bourgondisch-Habsburgse tijd valt een deel van het muntrecht in de Nederlanden uiteindelijk toe aan Karel V en zijn zoon en opvolger Philips II. Na de afzwering van Philips in 1581 beschouwen de Staten van de gewesten zich als rechtsopvolgers van de landsheer. Zij eigenen zich het recht van munt toe, dat tot dan toe aan de hertogen of graven heeft behoord. Het muntrecht van een zestal steden blijft tegelijkertijd erkend. Het recht van munt wordt bijna altijd gezien als een bron van inkomsten voor de muntheer. Voor zover bekend is deze aanname niet gebaseerd op enig onderzoek. De studies uit het project *Gewestelijke Financiën ten tijde van de Republiek* bieden, zowel in de gepubliceerde delen als in de gegevens beschikbaar op de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis,

te weinig gedetailleerde gegevens om deze aanname te bevestigen of te ontkennen.⁶⁹ Tabel I.4.9 uit het deel over de financiën van Holland geeft een iets meer gedetailleerd overzicht dan de andere delen uit deze serie, maar omdat het hier gaat om verzamelposten valt ook hieruit niet een exact antwoord op bovengenoemde aanname af te leiden. Tabel V.5.3 in hetzelfde werk geeft als ‘Overzicht van de huislasten 1640-1790’ de onkosten van de Munt voor alleen de jaren 1730, 1740 en 1750, respectievelijk *f* 625, *f* 1.795 en *f* 625, maar ook geen verdere uitleg.⁷⁰ Een eerste verkennend onderzoek naar de kostenkant van de exploitatie van het muntrecht wijst uit dat genoemde aanname zeker niet als vanzelfsprekend kan worden gesteld. Onderstaand diagram, opgesteld op basis van de Hollandse Muntmeestersrekeningen uit het archief van de Grafelijkheids Rekenkamer en de rekeningen van rentmeester-generaal van Holland toont duidelijk de regelmatig veel hogere uitgaven dan inkomsten voor de muntheer, de Staten van Holland.⁷¹

Grafiek 4. Opbrengst minus uitgaven Munt van Holland 1725-1798.

Door het ontbreken van de tweede tot en met de negende rekening van de Hollandse Muntmeester Wouter Buck kunnen de uitgaven van de Muntmeester over de periode 1758-1781 niet in dit overzicht opgenomen worden. De inkomsten die Buck in deze jaren de Staten van Holland verschaft zijn afgeleid van de berekening van het heerlijk recht of sleischat in de akte van de opening van de

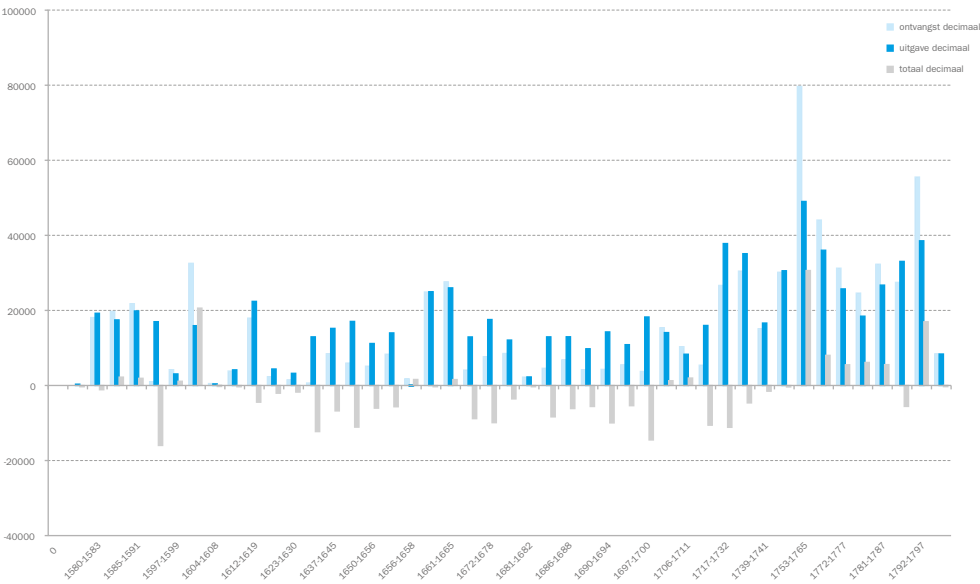
68 Van Gelder, Muntrecht. In: E.J.A. van Beek Encyclopedie voor munten en bankbiljetten M 130-131.

69 Zie voor een omschrijving van het project www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/GewestelijkeFinancien en voor de achterliggende cijfers de link ‘elektronische bestanden’.

70 Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek, IV Holland 1572-1795*, 52-53 en 486-487.

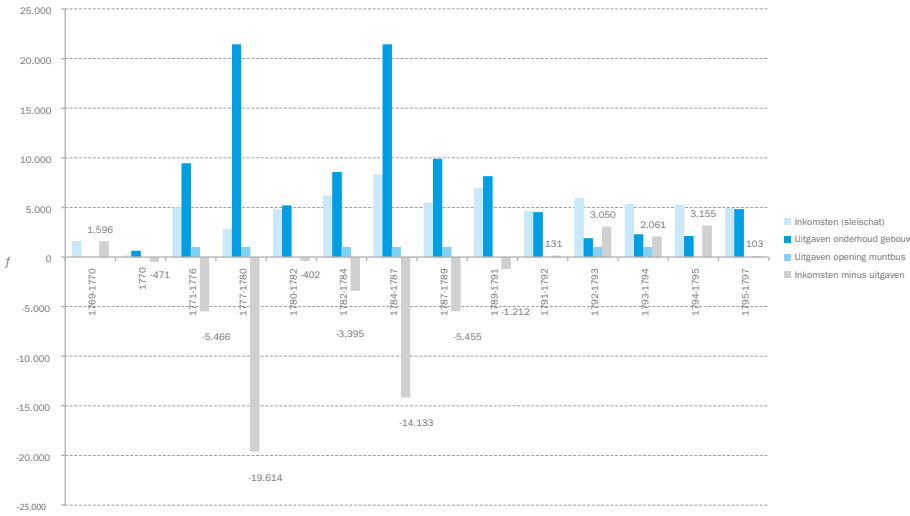
71 Zie hoofdstuk 23.2 van het deel Bronnen van deze publicatie.

muntbus. Deze akten zijn beschikbaar in het Archief van de Generaliteits Muntkamer en bewerkt door onder andere Polak.⁷² Aangezien de Hollandse Munt te Dordrecht voor aanvang van de productie onder verantwoordelijkheid van Wouter Buck grondig wordt verbouwd en de gebouwen en machines van het Muntbedrijf voortdurend onderhoud behoeven, mag worden aangenomen dat de som van inkomsten uit en uitgaven aan de Munt voor de Staten van Holland over deze 23 jaar niet zo positief is als uit bovenstaand overzicht blijkt.⁷³ Dat de Hollandse situatie niet op zich staat, bewijst de grafiek van de inkomsten en uitgaven ten behoeve van de Munt van de Staten van Zeeland, gebaseerd op gegevens ontleend aan de rekeningen die de Zeeuwse Muntmeesters bij hun superieuren hebben ingediend.⁷⁴

Grafiek 5. Opbrengst minus uitgave Munt van Zeeland 1580-1799.

Cijfers over de opbrengsten uit en uitgaven ten behoeve van de Utrechtse Munt zijn bekend voor het grootste deel van de laatste 30 jaar van de achttiende eeuw. Ook hier blijkt dat de provinciale kas met regelmaat flink tekort komt aan het in stand houden van de eigen Munt.⁷⁵

Grafiek 6. Opbrengst minus uitgave Munt te Utrecht 1769-1797.

Van der Beek heeft in zijn voordracht *Het financieel resultaat van de Gelderse Munt in de achttiende eeuw* aangegeven dat dit patroon van opbrengst en uitgaven ook geldt voor de provinciale Munt van Gelderland.⁷⁶ Hoewel nog onvoldoende onderzoek is gedaan naar de inkomsten uit en de uitgaven ten behoeve van de Munt, kan hier toch al gesteld worden dat de uitoefening van het recht van munt voor de gewesten in de tijd van de Republiek meer een blijk van soeverein recht, mogelijk zelfs een vorm van prestige, moet zijn geweest dan een bron van inkomsten. Voor een beeld van de organisatie van het Muntbedrijf zelf wordt in de volgende paragrafen nader ingegaan op de verschillende functies binnen een Munt. Deze paragrafen hebben slechts een ondersteunende rol voor het beeld over het toezicht over het muntwezen dat in hoofdstuk 4 wordt geboden. Er is voor gekozen de informatie over functies binnen een Munt te concentreren op de situatie in Holland en West-Friesland. De in de bijlagen na de instructies of commissies toegevoegde lijsten van namen van de functionarissen beperken zich tot de achttiende eeuw. Samen vormen ze daarmee meteen de schakel met het tweede onderwerp in deze studie, namelijk de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw.⁷⁷

72 NA 1.01.44 en Polak, *Historiografie*.
 73 De verbouwing van de Hollandse Munt te Dordrecht in de jaren 1756-1762 is een van de onderwerpen die uitgebreider aan bod komen in het *Jaarboek Oud-Dordrecht* 2014.
 74 ZA 508c-4 11320-11770. De Muntmeestersrekeningen met bijlagen zijn inmiddels compleet digitaal gefotografeerd en ook al gedeeltelijk bewerkt. Publicatie van de gegevens uit deze rekeningen is 'slechts' een kwestie van tijd en geld. De uitschieters in het negatieve resultaat in 1597, 1637, 1650, 1700, 1718 en 1739, maar ook die in het positieve resultaat in 1604, 1765 en 1797 verdienen het om nader onderzocht te worden.
 75 De inkomsten zijn gebaseerd op de bedragen aan sleischat die worden gegeven in Polak, *Historiografie*. Op advies van M.L.F. van der Beek zijn de sleischatbedragen hier gerekend voor 50 procent, omdat de Utrechtse Muntmeester mogelijk al vanaf medio 1723 slechts de helft van zijn sleischat hoeft af te dragen. De uitgaven betreffen voornamelijk materialen en arbeidslonen voor onderhoud aan het Muntgebouw en de kosten voor de opening van de muntbus in 1776, 1780, 1782, 1784, 1787 (de laatste drie zijn nog niet teruggevonden), 1789, 1793 en 1794. De uitgaven zijn gebaseerd

op bewerking van de rekeningen van de rentmeesters-generaal Gijsbert Jan van Hardenbroek over de jaren 1769 t/m 1788, Simon Jan Baptist Barchman Wuytiers over de jaren 1789 t/m 1794, Otto Willem Falck over de jaren 1795 t/m 30 april 1798 en Anthonie Jan van Mansfeld over de periode 1 mei 1798 t/m 30 april 1799. Het Utrechts Archief, Financiële instellingen van de landsheer 1529-1581 en van de Staten van Utrecht en daarop volgende gewestelijke besturen 1581-1811, Inventaris door P.C.B. Maarschalkwereld Utrecht 1983, inv. nr. 37 dossier nrs 1265 t/m 1295. Ditzelfde archief bevat in de dossiers 2648 t/m 2654 de rekeningen van de secretarissen van de Financie- en Rekenkamer betreffende de betaling aan leden van Gedeputeerde Staten wegens onder andere het bijwonen van het openen van de muntbussen 1775-1780 en 1785-1795. In de dossiers 2655 t/m 2559 zitten de borderellen behorende tot deze rekeningen. Dossier 2660 bevat bijlagen tot de rekeningen. Zowel de borderellen als de bijlagen moeten nog nader worden bestudeerd om ook hier een verklaring te geven over de uitschieters in zowel het positieve als het negatieve resultaat van inkomsten uit en uitgaven aan de Munt.
 76 Voordracht gehouden op 20 april 2006 voor de Numismatische Kring Utrecht te Vleuten.
 77 De schrijver dezes is bezig met de voorbereidingen van een publicatie over de organisatie van het muntwezen in de Republiek, waarin de functies en de functionarissen ruimer aan bod komen. Zijn arbeid aan de Muntmeestersrekeningen van Holland, Zeeland en Utrecht, zal zeker meer inzicht geven in onder andere de kosten van een Muntbedrijf.

2.2 De techniek van het munten

Het vervaardigen van munten is waarschijnlijk een van de eerste voorbeelden van massaproductie in een speciaal daarvoor ingerichte ruimte. In de volgende paragrafen wordt het productieproces van munten tot en met de achttiende eeuw globaal beschreven.

2.2.1 Handmatige productie

In de tijd van de Republiek wordt binnen een Munt goud, zilver en koper verwerkt kleine of grotere muntstukken van een door de muntheer voorgeschreven gehalte en gewicht. De meeste munten zijn rond van vorm, hoewel in tijd van nood of ten behoeve van speciale gelegenheden hiervan wordt afgeweken.⁷⁸

Tot circa 1670 is de productie van munten in de gewesten die samen de Republiek der Verenigde Nederlanden vormen zoals Hoitsema en Feith het noemen: ‘een aaneenschakeling van primitieve mechanische werkzaamheden, waarbij geen machines, hoogstens een enkel werktuig, werd gebezigd’.⁷⁹

Het voor de vervaardiging van munten benodigde goud, zilver en koper wordt van ouds her veelal door de Muntmeester ingekocht in de vorm van oude afgesleten, niet meer geldige of buitenlandse muntstukken, in bewerkte vorm of in baren of strippen. Binnen de Munt wordt het metaal versmolten in aarden of ijzeren kroezen in gemetselde ovens die van origine op houtskool worden gestookt en waarvan het vuur wordt aangejaagd door een blaasbalg. Pas in later tijd gaat men gebruik maken van steenkool.

Zodra het metaal is gesmolten, wordt het gehalte ervan bepaald. Afhankelijk van het voor de nieuw te maken muntstukken benodigde gehalte wordt er zo puur mogelijk goud of zilver bij de smelt gevoegd om het gehalte te verhogen. Om het gehalte van ‘de smelt’ te verlagen wordt bij goud doorgaans zilver en bij zilver doorgaans koper toegevoegd.⁸⁰

Het op het juiste gehalte gebrachte vloeibare metaal wordt uitgegoten in zandvormen. Eenmaal afgekoeld en hard geworden heeft het metaal de vorm van lange repen, ook wel tennen of tinnen genoemd. De stukken muntmetaal worden vervolgens met zogenaamde vlekhamers op de dikte van de te vervaardigen muntstukken gebracht. De uit deze bewerkingen ontstane hogere hardheid van het metaal wordt opgeheven door het metaal tussentijds te verhitten. Deze bewerking wordt ook wel gloeien genoemd. De tinnen worden met een haak in de gloeioven geduwd en er ook weer mee uitgehaald.⁸¹ Met een stevige schaar worden uit het nu weer zachte materiaal rondjes geknipt, die

zo dicht mogelijk bij de gewenste diameter en het vereiste gewicht komen van het te produceren muntstuk. Door middel van vijlen, ook wel justeren genoemd, worden de uit deze bewerking ontstane blanco muntplaatjes of rondellen op het precieze gewicht gebracht.

Afb. 1. De Munter, zoals afgebeeld door Jan Luycken in *Het Menselyk bedryf* (1694). Op de voorgrond een verbeelding van hoe munten met de hamer worden geslagen, op de achtergrond hoogstwaarschijnlijk het vlakken van een stuk metaal met een zogenaamde vlekhamer. Rechts is een oven te zien waaruit met een tang een kroesje met vloeibaar muntmetaal wordt gehaald.

Tijdens de verschillende bewerkingen blijft vuil aan het oppervlak van de muntplaatjes kleven of oxideert een deel van het metaal aan de oppervlakte van de muntplaatjes. Vuil en oxide worden verwijderd door onderdompeling in baden met chemische vloeistof.⁸² De kennis van de chemische

⁷⁸ Van Gelder, *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog*. Purmer / Van der Wiel, *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag*.

⁷⁹ Hoitsema / Feith, *de Utrechtse Munt uit haar verleden en heden* 53.

⁸⁰ Wanneer koper aan een ‘smelt’ van een alliage van goud en zilver wordt gevoegd, wordt de kleur van de uiteindelijke legering meer rood van kleur.

⁸¹ Dit instrument is verschillende keren op munten afgebeeld. Zie: Krenning, *De tinhaak*. Opdam, *Overdenkingen bij een tinhaak*. Pannekeet, *Meer tinhaken*.

⁸² Koning, Blancheren, in: E.J.A. van Beek, *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* B-58. Gouden en zilveren munten worden gereinigd in een oplossing van zwavel- en salpeterzuur en vervolgens rondgedraaid in een wijnsteenzuur oplossing waardoor een hogere glans ontstaat.

werking is al vroeg in de geschiedenis zodanig ontwikkeld dat men de vuile gouden rondellen er weer goudgeel kan laten uitzien. Zilveren rondellen krijgen via blancheren de frisse zilverkleur terug, de koperen exemplaren worden met behulp van een chemische reactie weer rood gemaakt. Het munten zelf is in de Republiek tot eveneens circa 1670 louter handwerk. Met twee met de hand gesneden ijzeren stempels wordt met een of meer ferme hamerslagen een afbeelding op voor- en achterkant van het nog blanco muntplaatjes tegelijk aangebracht. Doordat een stempel in een blok is geplaatst en het andere stempel in de hand wordt gehouden, is de stand van de voorzijde ten opzichte van de keerzijde bijna nooit gelijk.⁸³ Het muntstuk is nu gereed voor aflevering aan de Muntmeester. Die aflevering geschiedt door de provoost of smidmeester, meestal de oudste van de Muntgezellen. Volgens zijn instructie moet ook de waardijn hierbij aanwezig zijn. Deze drie de functionarissen moeten van deze afleveringen een administratie bijhouden, die bij de reguliere controle op de productie – de opening van de muntbus – of bij vermeende calamiteiten door de raden en generaalmeeesters van de Munten met elkaar worden vergelijken.⁸⁴

2.2.2. De invoer van machines

De Italiaanse architect, kunstschilder en medailleur Donato Bramante (1444-1514) gebruikt rond 1508 als eerste de schroefpers of balancier om er loden penningen mee te produceren. Omstreeks 1530 zet de Italiaanse beeldhouwer, schilder en medailleur Benvenuto Cellini (1500-1571) een gelijksoortig apparaat in om er kleine muntstukjes voor Paus Clemens VII mee te schroeven. In 1555 wordt de balancier voor het eerst gebruikt in de Parijse ‘Monnaie du Moulin’. Door tegenwerking van het Muntpersoneel, dat zeer waarschijnlijk vreest voor zijn werk en dus zijn inkomen, wordt de balancier pas vanaf 1640 ingezet voor de massaproductie van munten.⁸⁵ In 1645 weet de Luikse graveur en werktuigkundige Jean Varin de tegenstand tegen de nieuwerwetse machines zodanig te overwinnen dat in Frankrijk gesproken kan worden van een complete overgang van de vervaardiging van munten met de hand en de hamer naar die met de schroefpers.⁸⁶ Nicolas Briot is waarschijnlijk degene die wals- en ponsmachines invoert in het productieproces van de Schotse Munt.⁸⁷ In Engeland wordt de schroefpers vanaf 1662 in de Munt gebruikt.⁸⁸ In de Republiek wordt ‘al’ in 1659 gesproken over invoering van de nieuwe machines. De Staten van Holland vaardigen op woensdag 10 september 1659 op voorstel van dr. Johan Meerman (1624-1675) een resolutie uit waarbij zij bepalen dat er een advies moeten komen van raden en generaalmeeesters

van de Munten over de nieuw te maken zilveren ridders en dito dukaten.⁸⁹ Letterlijk bevat de resolutie de vraag of vanwege de gewenste ‘meerder accuraetheit ende aengeneamheijt’ van de ‘figuren’ (het uiterlijk) de nieuwe muntstukken niet langer vervaardigd moeten worden met de hamer maar voortaan moeten worden geschroefd.⁹⁰ In hun reactie noemen raden en generaalmeeesters het gebruik van de balancier of schroefpers een ‘saek van grote bedenckelijckheijt’. Zij zijn bang dat toelating van dit apparaat in de Munthuizen valsemunterij in de hand zal werken. Het lawaai van het slaan van de munten met de hamer is zo groot dat in het geheim produceren van munten niet mogelijk lijkt.⁹¹ Het duurt nog ruim 10 jaar voordat de schroefpers zijn intrede in de Nederlandse Munthuizen doet. Het betreft hier een eenvoudige machine met een horizontale slinger met loden bollen aan de uiteinden. In het midden van de slinger is een verticale schroef gemonteerd die de drukkracht levert om een munt of penning te ‘schroeven’. Onderaan de schroef zit het bovenstempel gemonteerd. Door beweging van de slinger kan het bovenstempel met kracht op het onderstempel, dat vast zit in het ‘huis’ van de pers, worden gebracht. Belangrijk is deze kracht zodanig te laten zijn dat de in de beide stempels gegraveerde afbeelding tegelijk goed wordt overgebracht op het op het onderstempel gelegde blanco muntplaatje. Bij een te hoge drukkracht, maar ook bij het niet loodrecht plaatsen in de balancier en bij het verkeerd of helemaal niet neerleggen van een blanco muntplaatje, kunnen de stempels gemakkelijk barsten en moet het productieproces worden stilgelegd voor het plaatsen van een of twee nieuwe exemplaren. De in Antwerpen geboren, maar in Middelburg als architect en schilder werkzame, Daniel de Bieck laat met zijn tekeningen voor de mechanisatie van de Munt zien ‘hoe dat het geldt geschrouwt wert’. De Bieck moet de Munt in Parijs hebben bezocht en daar goed hebben gezien hoe de nieuwe machines voor de muntproductie werken en waarvan ze gemaakt zijn.⁹² Voor de Hollandse Munt in Dordrecht maakt hij een boek met achttien tekeningen, bevattende een ‘uittijk van den muntpers en verdere instrumenten’.⁹³ Deze set tekeningen is tot nu toe niet teruggevonden. Een vergelijkbare serie met ‘maar’ dertien verschillende tekeningen maakt De Bieck voor de mechanisatie van de Zeeuwse Munt te Middelburg. Deze tekeningen zijn wel bewaard en geven een goede indruk van wat De Bieck voorstelt.⁹⁴ Op basis van de tekeningen voor de Hollandse Munt maken zowel Jacob Thoon uit Rotterdam als Lybert van der Burch uit Den Haag bestekken. Van der Burch, die in 1669 al bij de Staten-Generaal een octrooi heeft aangevraagd en gekregen op zijn ideeën over de vervaardiging van pletmolens en schroefpersen, krijgt uiteindelijk de opdracht voor de Munt in Dordrecht naar Frans voorbeeld en niet naar zijn eigen denkbeelden de nieuwe installaties en machines te vervaardigen. Hij ontvangt

83 Binnen de numismatiek wordt de stand van de voorzijde ten opzichte van de keerzijde aangeduid met de wijzers van een klok. Aangezien het stempel dat in de hand wordt gebouwen meestal rond is, zijn vele variaties in de stempelstand mogelijk.

84 Zie voor de verschillende functies binnen het Muntbedrijf hoofdstuk 2.3 in dit deel en de instructies voor deze functies in hoofdstuk 11 van het deel Bronnen van deze publicatie.

85 Van Beek, *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* S-38-39.

86 Hoitsema & Feith, *De Utrechtse Munt uit haar verleden en heden* 59.

87 Ibidem.

88 Challis, *A new history of the Royal Mint* 346-347.

89 Dr. Johan Meerman (1624-1675), lid van de Vroedschap van Leiden 1653-1672, lid Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier 1659-1662, ordinaris gedeputeerde ter Staten-Generaal 1667-1670 en rekenmeester bij de Grafelijkheids rekenkamer 1672-1675.

90 NA 3.01.04.01-5320 fol. 403v-404. NA 1.01.44-10 fol. 58v-59. Resolutie StvHoll d.d. 10 september 1659.

91 NA 1.01.44-10 fol. 59-60v. Advies van R&G aan StvHoll d.d. begin september 1659.

92 Jacobi, *De mechanisatie van het Zeeuwse Muntbedrijf in 1671* 153.

93 NA 1.01.44-11-366v. Declaratie van Daniël de Bieck voor de Staten van Holland à f 280: -. f 150: - van dit bedrag is voor een ‘boeck met 18 teijckeningen, gemaect ende geleverd voor alle de instrumenten tot de nieuwe munt noodich soo in perspective als geometrie vrijstaand geteijckent’. De resterende f 130: - zijn voor zijn reis- en verblijfkosten en inhuur van assistenten.

94 ZA, *Zeelandia Illustrata* III, 1027.

voor zijn werkzaamheden *f* 2.975: -. Leendert Haesbroeck, die de levering en constructie van het benodigde houtwerk op zich neemt ontvangt *f* 425: -. Op 14 januari 1671 keuren Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier het voorstel van raden en generaalseesters goed dat er een ordonnantie wordt uitgegeven op ontvanger-generaal Pauw voor het eerste eenderde deel van het door Van den Burch gevraagde bedrag van aanbesteding.⁹⁵ Wanneer het werk van Van der Burch en Haesbroeck precies gereed is gekomen kan niet precies gezegd worden, aangezien de betalingen van de twee overige delen nog niet zijn teruggevonden.

In de zomer van 1672 heeft de Dordtse Munt in ieder geval problemen met de nieuwe machines. Muntmeester Simon Rottermont is niet in staat om snel genoeg het met de Capitale Lening ontvangen goud en zilver volgens de nieuwe methode, dus met de balancier of schroefpers, te verwerken. In Den Haag, waarschijnlijk ook bij Van der Burch, staat een ‘schroefwerck’ gereed voor de Munt van Utrecht. De machine kan echter niet worden afgeleverd, omdat de stad sinds de terugtrekking van de Staatse troepen achter de Hollandse waterlinie in handen is van de vijand.⁹⁶ Gecommitteerde Raden besluiten daarop dat het apparaat naar de Munt te Dordrecht moet worden overgebracht en aldaar zo snel als mogelijk operationeel moet worden gemaakt.⁹⁷ Toch wil het niet echt vlotten met de mechanisatie van de Munt te Dordrecht. Op 12 juni 1679 besluiten de heren van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland dat de aanschaf van al het benodigde om het produceren van de nieuwe muntstukken volgens de nieuwe methode mogelijk te maken goed te keuren. Dit omdat het schroeven van de nieuw te maken munten wel enige tijd in ‘treijn’ is geweest ‘doch naderhant in verval [is] geraeckt’. De in januari van dat jaar gestarte Muntmeester Sonnemans krijgt de opdracht de kosten voor te schieten, de generaalseesters worden verzocht alles in het werk te stellen dat de Munt in Dordrecht ook daadwerkelijk volgens de in 1670 voorgeschreven methode gaat werken en de Munters niet blijven teruggrijpen naar de hamer.⁹⁸ Uit de rekening van de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans over deze jaren wordt niet duidelijk wat hij precies heeft aangeschaft.⁹⁹ Wel wordt duidelijk dat hij in september, oktober en november 1681 een aantal betalingen verricht die te maken hebben met ofwel een kleine verbouwing ofwel groot onderhoud aan het Muntgebouw (zie kadertekst 1). De in zijn rekening genoemde kwitanties zijn niet bewaard gebleven, zodat meer gedetailleerde informatie over de verrichte werkzaamheden niet beschikbaar is.

95 NA 3.01.05-3020 fol. 14v-15v. Approbatie op het bedrag van R&G ten behoeve van L.S. van den Burch voor het maken van het schroefwerk. Gecommitteerde Raden vermelden Van den Burch hier ten onrechte als Huijbert Simonse van der Brugh.

96 De Bruin e.a., ‘Een paradijs vol weelde’. Geschiedenis van de stad Utrecht 291. De stad heeft zich op 23 juni 1672 overgegeven aan de Franse markies De Rochfort. De Franse koning Lodewijk XIV bezocht enkele dagen later de stad.

97 NA 3.01.05-3021 fol. 578-578v. Resolutie Gecommitteerde Raden 26 augustus 1672.

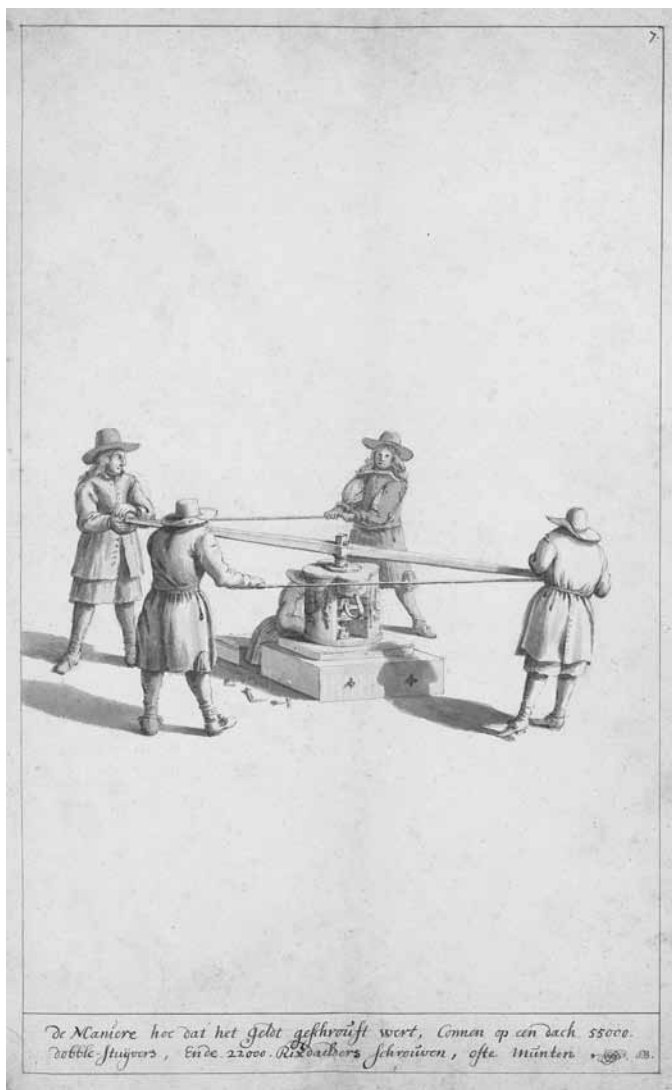
98 NA 3.01.27.01-689 fol. 272-272v. Resolutie Grafelijkheids Rekenkamer ‘roerende het schroeven van de penningen in de Munte van Hollant tot Dordrecht en de aanschaf van de benodigde machines’ d.d. 12 juni 1679.

99 NA 3.01.27-4949 Grafelijkheids Rekenkamer, eerste rekening van Muntmeester Mattheus Sonnemans 6 januari 1679 t/m 6 november 1683.

Kadertekst 1

Andere uijtgeeff van hout, koper, timmerman ende metselaer, smit, steenkoper ende andere personen volgens consent van de edele mogende heeren van de reeckeninge in Holland ¹⁰⁰		
Comt den rendant ter saecke hij tot sijne lasten heeft genomen het leveren en versorgen van kroesen, deegels, koper[r]oot, loot, moffels, schroot, beckens, goutschaeren, muntstocken, gloeischoppe, sementeerpotte, gewicht[en], goetbacke, koperwerck, draeijwerck, mandewerck, kuipwerck, seven, houte geltbacke, mailleerij, koperdraet, iserdraet, vleckhaemers, blaesbalcje, touwerck, voorschode voor de munters, mitsgaders voor papier, lack, schrijfwerck en voordel al het geene tot het gereetschap van het Muntwerck eenichsints behoorende is, oock het iser tot alle de stempels op deselve Munt gebruijckt werdenden nodich en [he]t arbijsloon door den smidt daer aen verdient werdende en dat jaerlijcx voor de somma van vijff hondert ponden tot XL grooten 't pondt ingevolge van de acte bij haere edele mogende dien aengaende gepasseert op den 29 ^e december 1678, staende geregistreert in 't eerste register van de Munten folio 270 versoo en sulcx over de jaeren verschenen den 29 december 1679, 1680, 1681, 1682, 1683, den somma		<i>f</i> 2.500: 0: 0
Betaelt aen den houtcooper Johan van Gelder over geleverde als anders de somme van vijftien ponden twaelf schellingen volgens reeckeninge en quitantie, dus alhier		15:12: 0
Betaelt aan den steenkoper Jan de Val over geleverde steen als arbeitsloon de somme van negenendertich ponden negentien schellingen den 16 oktober 1681, volgens reeckeningh en quitantie, dus alhier		39:19: 0
Betaelt aan den timmerman Aert Gieberts voor arbeitsloon de somme van een en twintigh ponden een schelling den 18 september 1681, volgens reekeningh en quitantie, dus		21: 1: 0
Betaelt aen de metselaer Gerrit van Esch voor arbeitsloon de somma an tweeentwintig ponden sestien schellingen den 19 september 1681 volgens reeckeningh en quitantie, dus alhier		22:16: 0
Noch aan deselve Van Esch betaelt over geleverd sandt en tras de somma van vijff ponden vier schellingen den 20 ^{me} september 1681, volgens reeckeningh en quitantie		5: 4: 0
Noch betaelt aende smith Cornelis de Gelede over geleverde slooten en hengsels de somma van ses ponden acht schellingen den 25 ^{me} februari 1682, volgens reeckeningh en quitantie, dus		6: 8: 0
Noch betaelt aan den houtcoper Jan van Slingelandt over geleverd houdt tot een cosijn de somma van negen ponden acht schellingen den 3 ^{me} november 1681, volgens reeckeningh en quitantie		9: 8: 0
Betaelt aen Roelant Teerlingh over geleverde spijkers de somma van vijff ponden seven schellingen den 25 februari 1682 volgens reeckeningh en quitantie		5: 7: 0
Noch betaelt aen Jan Leenderts over geleverde kalck de somma van twee ponden een schellingh den 25 ^{me} februari 1682, volgens reeckeningh en quitantie		2: 1: 0
Betaelt aen Jan Dier de somma van negen ponden twaelf schellingen tot XL grooten 't pont in voldoeninge van brantemmers over de jaere 1679, 1680, 1681, 1682, 1683 ende volgens declaratie en quitantie, dus alhier		6: 0: 0
Illa somma van uijtgeeff II ^{me} VI ^e XXXIII £ XVI β		<i>f</i> 2.633:16: 0

100 NA 3.01.27.01-4949. Eerste Rekening Mattheus Sonnemans, Meester particulier van de Munte van Holland tot Dordrecht van 6 januari 1670 tot en met 6 november 1683. De rekening is officieel opgesteld in guldens van 20 stuiver, maar men schrijft de bedragen in Hollandse ponden van 40 groten.

Afb. 2 Muntgezellen werkend met een balancier of schroefpers. Tekening van Daniël de Blieck in *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-9.

In het onderschrift van bovenstaande tekening meldt De Blieck dat met deze machine op één dag 55.000 dubbele stuivers of 22.000 rijksdaalders kunnen worden geproduceerd. De Blieck wil die machine vanzelfsprekend graag aan de Munt leveren en overdrijft mogelijk daarom de aantallen te vervaardigen munten behoorlijk. Zoals De Blieck het voorstelt zou dit betekenen dat op een dag met 12 effectieve werkuren ruim 30 rijksdaalders of ruim 76 dubbele stuivers per minuut geslagen

kunnen worden. Uit eigen proefondervindelijk onderzoek is gebleken dat deze aantallen met een dergelijke machine niet haalbaar zijn.¹⁰¹

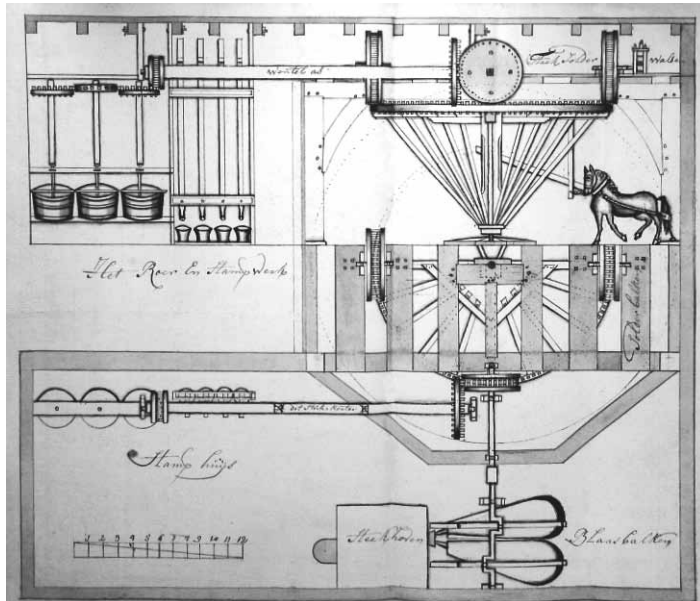
De problemen met de nieuwe apparatuur blijven waarschijnlijk aanhouden. Eind november 1680 krijgen Stephan Madecker en een compagnon die J.P. Smit wordt genoemd als ‘aennemers van het schroeffwerck’ voor hun werkzaamheden in de Munt te Dordrecht f 200: - betaald.¹⁰² Madecker wordt het jaar erop aangesteld als ‘opziender’ van het schroef- en pletwerk, zodat het machinepark van de Dordtse Munt niet alleen bij problemen maar het hele jaar door zijn aandacht kan krijgen.¹⁰³ In september 1694 wordt Muntmeester Sonnemans toegestaan twee nieuwe pletmolens te laten maken bij de Amsterdamse smid J. Pieterse.¹⁰⁴ Kennelijk is er op dat moment in Dordrecht of elders dichterbij niemand die dergelijke machines kan maken. Het is echter ook mogelijk dat deze Jan Pieterse en de aannemer J.P. Smit, compagnon van Stephan Madecker, uit de bovengenoemde resolutie van Gecommitteerde Raden van november 1680 een en dezelfde persoon zijn. De nieuw te vervaardigen pletstoelen mogen niet meer kosten dan f 260: -. Juist over deze periode ontbreekt de gehele financiële verantwoording van de Dordtse Muntmeester, zodat niet bekend is of deze prijs per stuk of voor beide geldt, in hoeverre Pieterse er in geslaagd is binnen deze prijs te blijven, wanneer hij precies zijn levering heeft gedaan en wanneer hij betaald heeft gekregen.

Over de mechanisatie van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn nog enkele details bekend. In januari 1699 krijgt Stephan Madecker toestemming om acht paar stalen rollen of walsen voor de pletmolen te laten maken, mits deze niet meer kosten dan f 25: - per paar.¹⁰⁵ Raden en generaalseesters van de Munten krijgen in 1702 opdracht om ten behoeve van de duitenproductie uit te kijken naar extra personen. Muntmeester Sonnemans mag in datzelfde jaar een nieuwe draaibank laten vervaardigen. Zijn opvolger Isaac Westerveen krijgt in 1720 toestemming de schroef van een van de persen te laten herstellen, of als dat niet lukt een nieuwe te laten maken. In 1725 mag Westerveen een nieuwe balancier of schroefpers aanschaffen om de productie van gouden dukaten niet te laten stilstaan.¹⁰⁶ Het jaar erop levert ene Derk Spronck de ‘preeg pars met sien toebehoor’ voor f 600: - aan de Dordtse Munt.¹⁰⁷ Stempelsnijder Johannes Drappentier krijgt door het in gebruik nemen van deze vierde muntpers aan de Dordtse Munt zoveel extra werk dat hij verzoekt om een verhoging van zijn jaarlijks traktement. Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier honoreren dit verzoek.¹⁰⁸

Uit een rapport van de Dordtse stadsfabriek Cornelis van Asperen van december 1761 betreffende

- 101 Schrijver dezes heeft in zijn periode aan de Munt te Utrecht, met hulp van medewerkers van de technische dienst, meerdere malen een antieke balancier of schroefpers weer bedrijfsklaar gemaakt en verschillende testjes mogen uitvoeren. Onder andere in 1989 voor de ‘eerste slag’ van de 50 gulden William & Mary’ in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.
- 102 NA 3.01.05-3030 fol. 266-266v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 november 1680.
- 103 Zie over Madecker en zijn opvolgers hoofdstuk 2.3.9 in dit deel van deze studie.
- 104 NA 3.01.05-3044 fol. 368v-369. Resolutie Gecommitteerde Raden 10 september 1694.
- 105 NA 3.01.05-3049 fol. 9v-10. Resolutie Gecommitteerde Raden 14 januari 1699.
- 106 NA 1.01.44-16 fol. 154v-155. Resolutie Staten van Holland d.d. 14 april 1702. NA 3.01.05-3052 fol. 364. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 6 september 1702. Zie verder hierover hoofdstuk 9.3 in dit deel van deze studie. NA 3.01.05-3070 fol. 48-48v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 9 maart 1720. NA 3.01.05-3075 fol. 356v-357v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 4 december 1725.
- 107 NA 3.01.28.01-5627. Vijfde rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 7^e september 1725 tot den 9 april 1728. Afgehoord en gesloten d.d. 20 juni 1729. Kwitantie van Spronck draagt als datum 3 juni 1726.
- 108 NA 3.01.05-3077 fol. 8v-9. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 10 januari 1727. Zie verder hoofdstuk 2.3.5 in dit deel van deze publicatie.

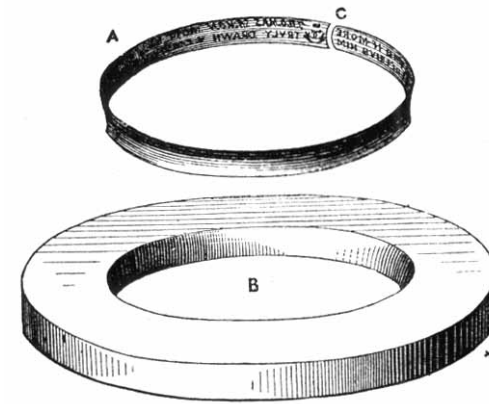
een voorstel tot verbetering van de tredmolen blijkt dat deze in de Munt ook het roer-, stamp en blaaswerk aandrijft.¹⁰⁹ Dit betekent dat op dat moment binnen de Munt machinaal wordt geroerd, gestampt en geblazen. Het blazen heeft vanzelfsprekend betrekking op de blaasbalgen die de het vuur van de smelt- en gloeiovens van de Munt aanjagen. In welk onderdeel van het muntproductieproces het roeren en het stampen wordt toegepast blijkt niet. In de bij de memorie vervaardigde tekening staat rechtsboven het roer- en stampwerk wel afgebeeld. Waarschijnlijk betreft het hier de verwerking van oude grafieten smeltkroezen, zodanig dat resten muntmetaal weer kunnen worden teruggewonnen.¹¹⁰

Afb. 3. Tekening behorende bij de 'Memorie van de veranderinge van 't roer-, stamp en blaaswerken' van J[oh]an Pickee en Hendrik Scholting d.d. 26 december 1761. NA 3.01.43-62.

Lybert van der Burch vervaardigt in 1671 ten behoeve van de Hollandse Munt te Dordrecht ook nog een instrument om letters op de rand van de nieuwe muntstukken te zetten. Voor dit instrument heeft hij op respectievelijk 7 en 10 december 1671 van zowel de Staten-Generaal als de Staten van Holland octrooi gekregen.¹¹¹ Hoe het instrument eruit heeft gezien is niet bekend. Wel is duidelijk

dat men er bij de Munt in die jaren erg geheimzinnig over doet. Volgens de instructie van de 'letterzetter' uit december 1671 staat het instrument van Van der Burch in de Dordtse Munt in een apart kamertje, waarvan de sleutel alleen bij de functionaris in het bezit is.¹¹² De naam doet denken aan de ring die in 1663 in de Royal Mint te London is gebruikt voor de Engelse Petition Crown op naam van Karel II.¹¹³

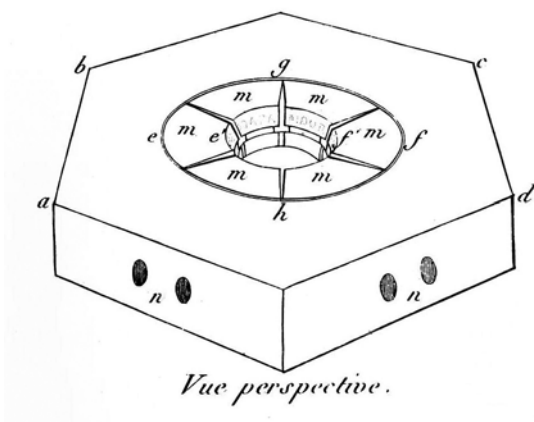

Afb. 4. Schets van de muntring met binnenring om de letters tijdens de muntslag op de rand van de rondel of het muntplaatje te zetten. Bron: Ansell, A Treatise on Coining 25, figuur 19.

Hoitsema en Feith spreken in hun beschrijving over de munttechniek over dit instrument van Van der Burch dat het vermoedelijk heeft bestaan uit een muntring in drie delen.¹¹⁴ Een dergelijke ring is afgebeeld bij Darnis¹¹⁵ (zie afb. 5). In hoeverre deze twee muntexperts bij uitstek hier gelijk hebben, blijft nog even de vraag.¹¹⁶ Terecht merken zij wel op dat de methode van Van der Burch geen Nederlandse uitvinding is en dat deze in de Republiek ook niet algemeen ingang heeft gevonden.¹¹⁷ Aangezien van de octrooiaanvraag van Van der Burch geen beschrijving of tekening bewaard is gebleven, wordt ook niet duidelijk hoe zijn instrument er werkelijk heeft uitgezien.

¹⁰⁹ De functie van stadsfabriek is te vergelijken met die van het tegenwoordige hoofd openbare werken. De instructie van Van Asperens voorganger Huijbert de Haan als stadsfabriek d.d. 9 februari 1733 is te vinden in GAD 03-283 fol 11-17 en 03-288 fol. 12v-19.
¹¹⁰ NA 3.01.43-62. Memorie van de veranderingen van 't roer-, stamp en blaaswerken d.d. 26 december 1761. Rapport van Cornelis van Asperen aangaande de verbeteringen aan de roer-, stamp en blaaswerken d.d. 27 december 1761.
¹¹¹ NA 1.01.03-3284 fol. 573-573v. Octrooi voor Libert Simonsz. van der Burch d.d. 7 december 1671. NA 3.01.04.01-1624 ongenummerd [op datum]. Octrooi Staten van Holland voor Libertus Simonsz. van den Burch, meester staal en constwerker d.d. 10 december 1671. In de index van de octrooien van de Staten van Holland beschikbaar via www.gahetna.nl staat zijn achternaam foutief gespeld als: Libert Simonsz. van Burst. In Hoitsema / Feith wordt zijn voornaam gespeld als Gijsbert.

¹¹² NA 3.01.27.01-689 fol. 303v-304v. Resolutie Staten van Holland waarbij Daniel Coene, essayeur van de Munt te Dordrecht, jaarlijks f 300:- krijgt voor het toepassen en bewaren van de instrumenten tot het zetten van de letters op de kant van de penningen, 22 december 1695. NA 3.01.27.01-689 fol. 254v-255v en NA 3.01.44-21 fol. 33-34. Instructie voor Lodewijk Danielsz. Coene omme de letters op de cant van de capitale soo goude als silvere penningen ende op de pajementen circule cartelinge te setten in de Munte van Hollandt gelegen tot Dordrecht, 16 december 1671. Zie voor de functionaris hoofdstuk 2.3.10 in dit deel van deze studie en voor de transcripties van de resolutie en de instructie hoofdstuk 11.10 in het deel Bronnen van deze studie.
¹¹³ Ansell, A Treatise on Coining 24-26. Nader onderzoek wordt hierbij ten zeerste aanbevolen.
¹¹⁴ Hoitsema en Feith, De Utrechtse Munt uit haar verleden en heden 68-69.
¹¹⁵ Darnis, Le graveur-mecanicien pl. 113.
¹¹⁶ Dr. C. Hoitsema is opgeleid als scheikundige en wordt in 1897 benoemd tot Inspecteur-essayeur-generaal. Daarmee is hij het jongste lid van het Munt-College, dat sinds 1851 de opvolger is van het College van Raden en Generaalmeesters der Munt(en). In 1909 wordt hij benoemd tot 's Rijks Muntmeester. Jhr. F. Feith is werktuigbouwkundig ingenieur en van 1907 tot 1 mei 1911 betrokken bij de bouw en de inrichting van het nieuwe pand van 's Rijks Munt aan de Leidseweg 90 te Utrecht. Muntverslag over het jaar 1911 en 1933.
¹¹⁷ Als voorbeelden van muntstukken met opwaartse letters op de rand noemen Hoitsema en Feith de gouden dukaten en zilveren ridders 1671 vervaardigd door de Munt te Amsterdam en een zilveren rijder 1673 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch.

Afb. 5 Een deelbare muntring volgens een ontwerp van J. Droz. Bron: J.M. Darnis *Le graveur-mecanicien Jan Pierre Droz 1er adapteur des viroles pleines et brisées aux mecanismes du balancier monétaire* (1982).

Uit het feit dat Lodewijks zoon Daniël Coenen in 1695 wordt aangesteld in dezelfde functie als zijn vader en dat zelfs in 1746 nog een letterzetter aan de Hollandse Munt te Dordrecht wordt benoemd, kan worden geconcludeerd dat Van der Burchs instrument mogelijk een machine is waarmee niet alleen letters maar ook de kabel- of bloemversiering op de rand van de muntplaten kan worden aangebracht en dus gebruikt is bij de fabricage van de Hollandse gouden dukaten, de zilveren ridders en de 3, 1 en 1/2 gulden van na 1694.¹¹⁸ Het instrument van Van der Burch zou in dat geval meer lijken op de uitvinding van Castaing, zoals is afgebeeld in Diderot et D'Alembert *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers* (zie afb. 6).

Voor deze bewering pleit tevens het feit dat Daniel Crans, die in december 1746 zijn commissie ontvangt als letterzetter van de Dordtse Munt, ruim twee jaar later bij de ontvangst van zijn instructie voor deze functie wordt betiteld als 'karrelmeester', hetgeen ongetwijfeld staat voor kartelmeester.¹¹⁹

Bovenstaande voorbeelden uit de Munt te Dordrecht zijn niet te noemen voor de Westfriese Munt, omdat van dit bedrijf geen met die van Dordrecht vergelijkbare rekeningen bewaard zijn gebleven.¹²⁰ Het relaas over de munttechniek kan echter slaan op alle Munthuizen van de Republiek. Nader onderzoek in zowel de archieven als naar de muntstukken zelf zal moeten uitwijzen welke verschillen er zijn.

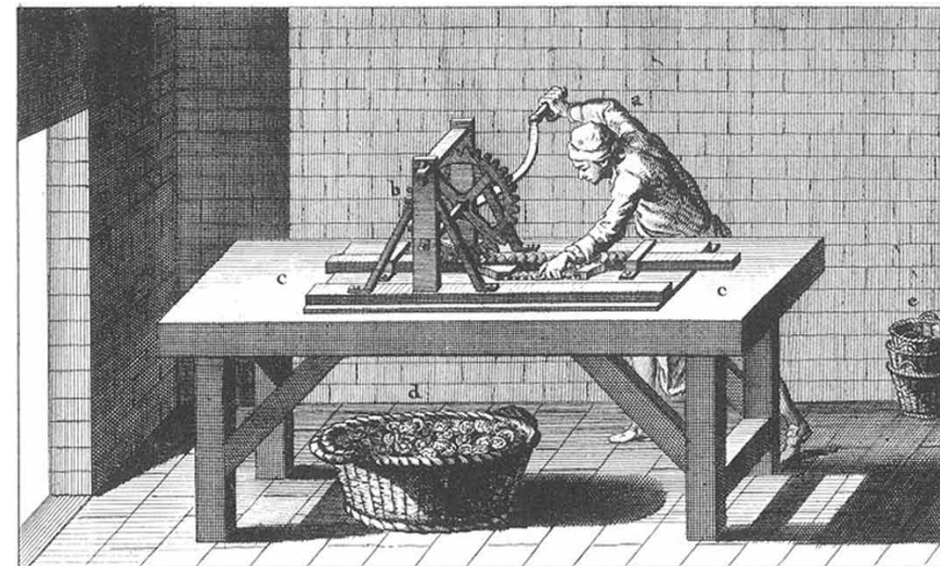
Een Munthuis in de Republiek maakt niet alleen munten. Zowel de Muntmeester als de

¹¹⁸ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie voor Dirk Crans als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die dienen tot het zetten van de letters, 15 december 1746.

¹¹⁹ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie voor Dirk Crans als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die dienen tot het zetten van de letters d.d. 15 december 1746. NA 1.01.44-21 fol. 33. Instructie voor essayeur Dirk Crans als Kartelmeester d.d. 27 februari 1749.

¹²⁰ Betreffende het bouwkundig onderhoud van de Westfriese Munt zijn wel gegevens bewaard in de series stadsrekeningen van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Deze gegevens zullen in een latere studie worden gepubliceerd.

stempelsnijder produceren in opdracht of voor eigen rekening en risico penningen. Over de omvang van die productie is tot voor kort niet veel bekend geweest.¹²¹ Diverse Muntmeesters hebben zich tevens bezig gehouden met de productie van baren goud of zilver.

Afb. 6 De kartelmachine van Castaing. Bron: D. Diderot en J. le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*.

2.3 De functies binnen het Muntbedrijf

Het Muntbedrijf kent een reeks van specifieke functies. In het onderstaande wordt aan de hand van de archieven over de Munt van Holland te Dordrecht en over de Westfriese Munt een zo compleet mogelijk overzicht gegeven. De bij deze functies behorende officiële algemene instructies zijn in transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie. Daar zijn ook overzichten opgenomen van de namen van de functionarissen binnen de Munten van Holland en West-Friesland in de 18de eeuw.

In hoeverre deze functies allemaal bij de andere Munthuizen in de Republiek bezet worden is niet duidelijk. Daarvoor zal nader onderzoek per Munt moeten worden verricht.

¹²¹ Zie over dit onderwerp onder andere Sanders, *Het present van Staat*.

2.3.1 De Muntmeester

De landsheer, noch de gewestelijke Staten of de stadsregeringen slaan werkelijk zelf munt. Als muntheer stellen zij daarvoor een Muntmeester aan. Deze Muntmeester ontvangt in de tijd van de Republiek zijn instructie niet van de muntheer, maar van de raden en generaalmeeesters van de Munten.¹²² De Muntmeester moet ook, alvorens te mogen starten met zijn productie, in handen van deze door de Staten-Generaal aangestelde adviseurs en toezichthouders (zie over hen hoofdstuk 5 De toezichthouders) de eed op die instructie afleggen. Polak stelt dat de generaalmeeesters hun goedkeuring moeten geven aan de door de gewesten en steden voorgedragen kandidaat Muntmeesters.¹²³ Hij geeft met deze opmerking de generaalmeeesters te veel macht. Het enige wat zij mogen doen is de Muntmeester namens de Staten-Generaal de eed op de juiste naleving van zijn instructie afnemen. Zij oefenen geen enkele invloed op de afspraken die tussen de muntheer en de Muntmeester worden gemaakt. Volledigheidshalve dient wel worden gemeld dat het is voorgekomen dat de generaalmeeesters of hun technisch specialist, de essayeur-generaal, door de vertegenwoordigers van de muntheer wordt gevraagd om te zien naar een geschikte opvolger van een aftredende of overleden Muntmeester. Maar ook dit is meer uitzondering dan regel. De Muntmeester werkt voor eigen rekening en risico!¹²⁴ Zijn opdrachten moet hij zelf zien te vergaren. In tegenstelling tot de moderne tijd waar de overheid zorgt voor de benodigde geldhoeveelheid geeft die overheid bijna nooit een opdracht tot aanmunting.¹²⁵ Van geen van de Muntmeesters uit de tijd van de Republiek is een bedrijfsadministratie bewaard gebleven. Het blijft dus gissen wie hun opdrachtgevers zijn geweest.¹²⁶ Op grond van de huidige stand van onderzoek moeten het een aantal wisselaars en particuliere geldhandelaren zijn die de Muntmeesters van opdrachten voorzien. Zeker is dat de Amsterdamse Wisselbank de diverse Muntmeesters opdrachten tot aanmunting heeft gegeven, maar dat betreft alleen gouden en zilveren munten met hogere waarde.¹²⁷ Andere bekende opdrachtgevers zijn de Verenigde Oostindische Compagnie en de West-Indische Compagnie. De Muntmeester haalt zijn inkomsten uit de marge tussen de inkoop van zijn grondstoffen, het zogenaamde muntmateriaal, en de verkoop van zijn munten. Geheel vrij is hij hierin niet. De

Staten-Generaal vaardigen verordeningen uit waarin wordt bepaald tegen welke prijs hij het goud en zilver moet inkopen. De nieuwe munten dient hij af te leveren volgens strikte bepalingen van gehalte en gewicht. De koers van elke nieuwe munt is ook vastgelegd.

Wanneer het aanbod van goud of zilver onvoldoende is, wordt het muntmateriaal vanzelfsprekend ook duurder. Op een zeker punt wordt het voor de Muntmeester niet meer rendabel om nieuwe muntstukken te produceren. De Munt komt dan tot stilstand, wat niet alleen de Muntmeester inkomsten scheelt, maar ook het overige personeel van de Munt. De Muntmeester betaalt zijn personeel per hoeveelheid afgeleverde munten. Als er niet geproduceerd wordt, hoeft hij het personeel niets te betalen.

De Muntmeester werkt op een van overheidswege verstrekte instructie. In zijn particuliere aantekenboekje geeft Marcellus Emants, essayeur-generaal 1742-1792, een overzicht van de Muntmeesterinstructies die in zijn tijd geldig zijn. Hij noemt die van 17 februari 1606, 11 augustus 1659, 25 mei 1694 en 13 juni 1738.¹²⁸

Voor het beeld van de inhoud van de functie van Muntmeester wordt hier nader ingegaan op de algemene Muntmeestersinstructie die door de Staten-Generaal op 17 februari 1606 is vastgesteld.¹²⁹ De eerste 25 van dit 76 artikelen tellende, door de raden en generaalmeeesters van de Munten opgestelde en door de Staten-Generaal goedgekeurde document vermelden welke muntstukken er geproduceerd mogen worden. Zij omschrijven wat het gewicht en het gehalte moet zijn, wat de tolerantie – de remedie – daarop is en tegen welke koers de stukken moeten circuleren. In de bijlage ‘Specificatie van de munten’ in deel twee van deze publicatie staan de verschillende bepalingen per muntsoort uitgeschreven. Hierin is niet opgenomen de prijs die de Muntmeester moet betalen aan kooplieden en wisselaars voor de levering van goud en zilver.

De vanaf circa 1720 uitgevaardigde verboden aan de Muntmeesters om provisie te geven op het in te kopen muntmetaal, wijzen erop dat de regelgeving over de inkoopprijs moeilijk te handhaven valt en dat er dus regelmatig van wordt afgeweken.¹³⁰

De instructie van de Muntmeester schrijft verder nog voor dat deze aan de Staten van het gewest die hem aanstellen, hun afgevaardigden, de Gecommitteerde Raden, de raden provinciaal of die van de Rekenkamer, een garantie moet bieden van f 2.000: -. Eenzelfde bedrag van f 2.000: - dient de Muntmeester altijd ‘tot gerief van de kooplieden’ aan nieuwe muntstukken in voorraad te hebben. Hij moet dus in staat zijn zijn opdrachtgevers direct aan nieuwe muntstukken te helpen.

Over het door de Muntmeester aan te schaffen goud en zilver wordt in deze instructie nog bepaald dat hij geen munten als grondstof mag inkopen die met het Plakkaat van 1606 tot de circulatie in de Republiek zijn toegelaten. Dit op verbeurdverklaring van de ingekochte partij, een boete van 100 Nederlandse gouden dukaten en bij herhaling een verdubbeling van deze boete, met daaraan

122 De algemene instructie voor de Muntmeesters in de Republiek is vastgesteld door de Staten-Generaal op 17 februari 1606 en gepubliceerd in J. van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek (...)* Staten 's Lands van Utrecht 552-558. Een transcriptie van deze instructie is opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

123 Polak, *Historiografie* 65.

124 Dolk, *Het Sement* 50, vermeldt ten onrechte dat de Hollandse Muntmeesters ten tijde van de Republiek een salaris genieten. Wanneer wordt gekeken naar de algemene instructie van de Muntmeester, de vermelding van de aanstellingen van de Muntmeesters in de registers van de Rekenkamer worden bestudeerd en daarbij de uitkomsten uit de rekeningen van de Hollandse Muntmeesters gevoegd, dan kan men alleen maar constateren dat de Hollandse Muntmeesters ook in de Republiek nog steeds het ambt voor een aantal jaren pachten.

125 Uit de literatuur zijn alleen de opdrachten door de Staten van Holland en West-Friesland voor nieuwe stuivers in 1738 en 1764, voor gouden ridders in 1749 en 1760 en die voor koperen duiten tussen 1739 en 1780 bekend. De eerste en de laatste komen later in deze publicatie uitgebreid aan bod.

126 De enig bekende bedrijfsdocumenten zijn de niet veel over zijn opdrachtgevers onthullende papieren van Carel Frederik Wesselman, Muntmeester van Utrecht 1777-1781 in het Gemeentearchief Helmond. Nader onderzoek naar de exacte betekenis van deze administratie is zeker aan te bevelen.

127 In de door J.G. van Dillen en recent door mijzelf onderzochte periode 1654-1682 zijn de opdrachten tot aanmaak van leeuwendaalders met een waarde van f 2:10 de stukken met de laagste waarde. Mijn onderzoek zal binnenkort worden gepubliceerd.

128 Collectie Handschriften Het Nederlands Muntmuseum, tegenwoordig Geldmuseum, Utrecht VII Dc 2.

129 Rijperman, *Resoluties der Staten-Generaal*, deel 13: 1604-1606 pag. 812. Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten, collectie Geldmuseum Utrecht, fol 1-9 (stelt de datum op 21 maart 1606), Van de Water, *Groot Placcaatboek (...)* van Utrecht, 552-558.

130 Zie bijvoorbeeld de brief van raden en generaalmeeesters aan alle Muntmeesters tegen het geven van provisie op het goud van 17 oktober 1720 en het rapport van generaalmeeester De Raedt van 26 februari 1735 waarin hij de klacht van de Dordse Muntmeester over het geven van provisie door zijn collegae uit Gelderland en Overijssel op zowel het goud als het zilver meldt. NA 1.01.44-17 fol. 302 en -69 fol. 036v.

toegevoegd een arbitrale correctie. Daarentegen staat het de Muntmeester wel vrij gouden en zilveren vaatwerk, kandelaren en juwelen op te kopen tegen een daarvoor met de verkoper overeen te komen prijs. Wanneer hem goud of zilver wordt aangeboden dat te laag van gehalte is, moet hij dit op gehalte brengen om er munten van te kunnen maken en mag hij daarvoor zijn arbeidsloon en de kosten voor het toe te voegen pure goud of zilver in rekening brengen.

De Muntmeesters moeten over hun productie een sleischat of heerlijk recht betalen aan de muntrechthebbende. In de tijd van de Republiek is dat het gewest of de stad. De inkomsten, die de kas van de gewesten of de steden uit de muntproductie ontvangen, zijn dus afhankelijk van de omvang van de orders die de Muntmeester weet te verwerven. In Holland en Zeeland wordt de Muntmeester op deze voorwaarde aangesteld. De bestuurders van de Westfrieze Munt kiezen voor een ogenschijnlijk zekerder uitkering, nl. een jaarlijkse betaling van een bij aanstelling van de Muntmeester vastgesteld bedrag. Dit vaste bedrag vervangt de plicht tot afdracht van de sleischat.¹³¹ Het woord ‘ogenschijnlijk’ wordt hier bewust gebruikt omdat inmiddels duidelijk is dat de Westfrieze Muntmeester met regelmaat niet kan voldoen aan zijn ‘recognitie-verplichting’ aan de drie Westfrieze steden, feitelijk de betaling voor de erkenning van het muntrecht, maar hier beter te betitelen als pacht. De Muntmeester moet vooraf wel een vorm van borg stellen, waarmee zowel de muntheer als zijn klanten enige zekerheid hebben dat hij aan zijn verplichtingen zal voldoen.¹³² De Utrechtse Muntmeester Johan Sebastiaan van Naamen dient bij zijn aanstelling in juni 1782 *f* 6.000: - borg te storten in de gewestelijke kas en te allen tijden *f* 2.000: - aan nieuw gemunte specie in zijn kantoor gereed te hebben. Dit laatste, zo staat expliciet in zijn akte van aanstelling, ‘tot gerief van den koopman’.¹³³ De Muntmeester moet zijn klanten dus direct nieuw gemunt geld kunnen leveren.

In de Zuidelijke Nederlanden werken de Muntmeesters op pachtbasis. Janssens noemt het voorbeeld van de Antwerpse Muntmeester Thomas Cloots, die op 16 april 1696 de Munt pacht voor een periode van zes jaar en daarvoor *f* 4.000: - als borg moet storten. Cloots is zelf verantwoordelijk voor de aanschaf van de voor de muntslag benodigde stempels en gereedschappen.¹³⁴

De Muntmeestersinstructie schrijft tevens voor welke boetes de Muntmeester moet betalen als hij zich niet aan de bepalingen van gehalte en gewicht van zijn producten houdt. Wanneer hij de hem toegestane ruimte in gehalte en gewicht met een halve grein of een halve engels overschrijdt dient hij zijn muntheer het ontbrekende deel, berekend over de geheel vervaardigde hoeveelheid in tweevoud terug te betalen. Blijkt zijn overschrijding boven het halve grein en halve engels te liggen, maar niet boven het hele grein en hele engels, dan krijgt hij een boete van het drievoudige van het ontbrekende goud en zilver. Wanneer het gehalte en gewicht van de buspenningen beneden het hele grein en hele engels uitkomen, maar niet het anderhalve grein en anderhalve engels overschrijdt,

dan krijgt de Muntmeester een boete van het viervoudige van de waarde van het over de gehele productie van deze denominatie ontbrekende goud of zilver opgelegd. Komen de buspenningen in gewicht en gehalte nog lager uit, maar blijven ze binnen de twee grein en twee engels, dan volgt arbitraire correctie. Pas wanneer het gehalte en gewicht lager blijkt te zijn dan de genoemde twee grein en twee engels wordt er gesproken van ‘een crimen van opset en bedrog’ en wordt de ‘ketel’ en confiscatie van goederen als straf genoemd.¹³⁵ De straf met de ‘ketel’ is in feite een die wordt opgelegd aan valsemunters.¹³⁶ In hoeverre deze straf ook daadwerkelijk in de zeventiende en achttiende eeuw is uitgevoerd, wordt uit het in het kader van deze studie verricht onderzoek niet duidelijk.¹³⁷

De Muntmeester is verplicht alleen te werken met personeel dat de eed op de door de Staten-Generaal uitgevaardigde instructie voor het desbetreffende ambt heeft afgelegd.¹³⁸ Ook het loon van dat personeel wordt aan de Muntmeester voorgeschreven.¹³⁹

In het slot van de instructie wordt de Muntmeester opgedragen de controle van zowel de waardijn (zie hierna) als van de raden en generaalmeeesters van de munten van de Verenigde Nederlanden (zie de hoofdstukken 4 en 5) te allen tijde toe te staan en zijn muntactiviteiten uit te voeren in de gebouwen die hem daartoe door de muntheer beschikbaar worden gesteld.

Het onderhoud van deze gebouwen komt voor rekening van de muntheer, maar mag alleen worden uitgevoerd na advies en onder toezicht van de waardijn. Voor groot onderhoud aan de Munt is de toestemming van de Gecommitteerde Raden of van de heren van de provinciale Rekenkamer vereist. Deze laten zich vaak adviseren door de contrarolleur van ’s Lands werken en fortificatiën, die bestekken laat opstellen en toezicht houdt op de uitvoering van de renovaties en verbouwingen van de grote en kleine fortificatiën.¹⁴⁰ Voor de Westfrieze Munt kan hier als voorbeeld dienen de in de stadsrekeningen van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik terugkomende posten voor onderhoud en reparatie aan het Muntgebouw (vanzelfsprekend alleen in de jaren dat de Munt in hun stad weer actief wordt of is).¹⁴¹ Ook in andere gewesten wordt gewerkt met toestemming van de vertegenwoordiger(s) van de muntheer, getuige het verzoek van de Zeeuwse Muntmeesteresse Petronella Slob uit januari 1790 aan de Gecommitteerde Raden van Zeeland of de trap in het huis dat zij bewoont in het Muntcomplex mag worden hersteld.¹⁴²

Uit een eerste bestudering van de rekeningen van de Hollandse Muntmeesters te Dordrecht uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat zij de jaarlijkse traktementen van de waardijn, essayeur, stempelsnijder et cetera dienen voor te schieten, net als de kosten die voortkomen uit de

¹³¹ De Westfrieze Muntmeester wordt op een gegeven moment ook verantwoordelijk voor de betaling van de traktementen van de waardijn en essayeur. Zie daarover later.

¹³² Zoals gemeld is schrijver dezes nog bezig met een onderzoek naar de bedrijfsvoering van de verschillende Munthuizen.

¹³³ Gemeentearchief Nijkerk, Archief Van Haersma de With. Akte van aanstelling van J.S. van Naamen als Muntmeester van Utrecht d.d. 18 juni 1782. Vriendelijke mededeling dr. R. Paesie.

¹³⁴ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 2. Hij verwijst naar Manuscript nr. 6316 fol. 98 van de hand van raad en generaalmeeesters Augustin Charles Wautier in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel.

¹³⁵ Artikel 21 t/m 26 van de Muntmeestersinstructie van 1659 en artikel 32 t/m 37 van die van 1694. In transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

¹³⁶ Van der Wiel e.a., *De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters*, in: E.J.A. van Beek (red.) *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten*, 32 noot 1. De Graaf, *Den valscher den ketel? Bestrafingen van muntmisdriven in Holland, Zeeland en Utrecht ca. 1300-1600*, 82 + 162.

¹³⁷ Uit nog ongepubliceerd onderzoek van drs. R. van der Spiegel blijkt dat de ketel inderdaad als executiemiddel is ingezet voor de berechting vanwege valsemunterij van Geryt Puyst en Gouyken van Kedeken te Den Haag in april 1450. NA 3.02.27.02-151 Rekening van de rentmeester-generaal van Holland 1450-1451.

¹³⁸ Zie verder het hoofdstuk over het Serment verderop in dit deel van deze publicatie.

¹³⁹ Zie daarvoor hoofdstuk 4.6.

¹⁴⁰ Van der Klooster, *De archieven van de contrarollen, later contrarollen-generaal van 's Lands fortificatiën*, 8.

¹⁴¹ Zie bijvoorbeeld de thesauriersrekening van de stad Medemblik over het jaar 1770. Westfries Archief 8-149

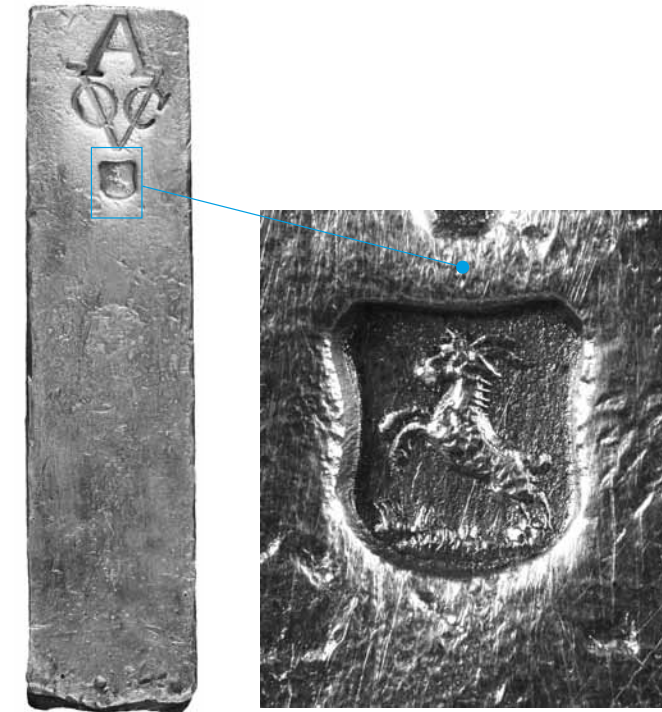
¹⁴² Verzoek d.d. 20 januari 1790, toestemming van 11 februari. ZA 2.1-598 op datum.

opening, examinatie en berekening van de muntbus. De eerste post bedraagt in deze periode per muntbus minimaal f 1.824: - en maximaal f 5.371: -. De hoogte van het bedrag is afhankelijk van de lengte van periode waarover de muntbus loopt. De twee post betreft de emolumenten voor de vertegenwoordigers van de Gecommitteerde Raden en de Rekenkamer, de raden en generaalmeesters, de essayeur-generaal, hun secretaris en de vergoedingen aan de Dordtse waardijn en essayeur, alle voor het bijwonen van de opening van de muntbus te Den Haag en bedraagt in de hele eerste helft van de achttiende eeuw ongeveer f 3.632: -. In totaal gaat het in de achttiende eeuw om voorgeschoten uitgaven die variëren van f 6.193: - tot f 11.347: -.¹⁴³ Deze bedragen komen bovenop het kapitaal dat aan zogenaamde buspenningen, als voorbeeld van de geproduceerde partijen munten, in de muntbus zit en dus door de Muntmeester moeten worden voorgeschoten en niet kunnen worden gebruikt voor zijn bedrijfsvoering.¹⁴⁴

Nader onderzoek naar de overgeleverde Muntmeestersrekeningen van bijvoorbeeld Gelderland, Utrecht, Zeeland of Overijssel zal een meer compleet beeld geven van de kosten die de Muntmeester in de tijd van de Republiek draagt en welke de muntheer over het algemeen voor zijn rekening neemt.¹⁴⁵

Een Munt in de Republiek produceert niet alleen munten. Zowel de Muntmeester als de stempelsnijder produceren penningen voor de zowel de overheid als de private markt. Over de omvang van die productie is tot nu toe maar weinig bekend.¹⁴⁶ Wel is duidelijk dat de Muntmeester over de door hem gebruikte hoeveelheid goud en zilver voor deze penningen het heerlijk recht of sleischat dient af te dragen.¹⁴⁷ De achtste en tevens laatste rekening van de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans toont als enig tot nu toe ontdekt voorbeeld uit de achttiende eeuw dat over het voor penningen gebruikte goud de sleischat van de gouden dukaat (6 stuiver) en over het gebruikte zilver die van de schelling en de dubbele stuiver (2 stuiver) wordt berekend.¹⁴⁸ Uit onderzoek naar de geborgen lading van de gezonken schepen varende voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie blijkt dat de Muntmeesters naast muntstukken ook baren goud en zilver leveren.

Op basis van oude rechten geniet de Muntmeester evenals de overige personeelsleden van de Munt vrijdom van impost. Na het wegvallen van die vrijheden in februari 1795 mag hij een schadevergoeding van f 400: - per jaar claimen. Voor het wegvallen van zijn vrijdom op de belasting op de aanschaf van de turf ten behoeve van zowel de Munt als van zijn eigen woning ontvangt Muntmeester Bodisco jaarlijks f 1.100: -, mits hij kan aantonen dat hij dit bedrag bij benadering

Afb. 7 Een zilverbaar uit het VOC schip *De Rooswijk* ingestempeld met een afbeelding van een bokje. Zeer waarschijnlijk het essayeurteken van Otto Buck, essayeur, scheider en affineur te Amsterdam 1711-1731 en Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht 1731-1756. Foto: MPO-muntveilingen, IJsselstein.

heeft uitgegeven aan belasting op dit goed.¹⁴⁹

De Hollandse Muntmeester heeft binnen het complex van de Munt tussen de Dordtse Voorstraat en Doelstraat een eigen woning met tuin. Van de zeer welgestelde Otto Buck is bekend dat hij geen gebruik maakt van deze woning, maar een eigen buitenplaats bezit genaamd 'Noordhove' aan de Dordtse Reeweg.¹⁵⁰ 's Winters woont het gezin Buck in het huis 'Oostenrijk', gelegen aan de Dordtse Voorstraat, pal naast de Munt. Hij heeft dit pand, waarvan het erf aan de achterkant uitkomt op de Doelstraat, in 1751 voor f 6.300: - gekocht van de erven van de Dordtse koopman Jan Kloens.¹⁵¹ In hoeverre de Westfriese Muntmeester ook 'in de Munt' woont, of dat hem een vergoeding wordt gegeven voor het bewonen van een huis in de stad waar de Munt gevestigd is, zal nog nader moeten worden uitgezocht. Bekend is de resolutie van de burgemeesters van Enkhuizen uit februari 1707,

¹⁴³ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

¹⁴⁴ Zie over de muntbus hoofdstuk 4 in dit deel van deze studie.

¹⁴⁵ Tot nu toe zijn alleen de in deze rekeningen voorkomende gegevens over de productieomvang gepubliceerd. Systematisch onderzoek naar de kostenkant van de muntproductie is nog niet eerder gepubliceerd. Zoals vermeld heeft drs. M.L.F. van der Beek in voordrachten al wel gegevens uit deze rekeningen betreffende de Utrechtse Munt getoond.

¹⁴⁶ Zie over dit onderwerp onder andere Sanders, *Het present van Staat*.

¹⁴⁷ NA 3.01.27.01-689 fol. 311-312. Resolutie Grafelijkheids Rekenkamer d.d. 19 mei 1705.

¹⁴⁸ NA 3.01.27.02-4954 fol. 19v. Achtste rekening van Mattheus Sonnemans, Muntmeester particulier van de Munte van Holland binnen Dordrecht van den 22 februari 1712 tot den 21 april 1714, afgehoord en gesloten in de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland d.d. 3 augustus 1716

¹⁴⁹ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁵⁰ In 1766 verzoekt Otto Buck het bestuur van de polder 'De Vierpolders' een buis of koker te mogen aanleggen door de dijk van de Noord- of Merwedepolder, om zo op zijn buitenplaats 'Noordhove' gegarandeerd te zijn van vers water. GAD 785 Archief Polder 'De Vierpolders' en haar rechtsvoorgangers 2389.

¹⁵¹ GAD 9-823 fol. 116v. Akte van verkoop d.d. 15 april 1751.

waarbij zij Muntmeester Diederik Jan van Romondt toestaan om van zijn huis aan de Zuider Boerenvaart een paardestal en wagenhuis te maken.¹⁵² In een besluit van de burgemeesters van Hoorn van april 1780 wordt gesproken over het opknappen van het huis van de Muntmeester volgens de door de stadsfabriek geleverde tekening.¹⁵³

Polak stelt uitgebreid aan de orde of de Muntmeesters wel ondernemers zijn in bijvoorbeeld de betekenis van Schumpeter als ‘agressieve entrepreneurs die door voortdurende innovatie het marktevenwicht telkens verstoren en daardoor ondernemerswinst creëren’. Hij ziet de Muntmeesters niet als zodanig vanwege de institutionele en door de markt opgelegde beperkingen. Inderdaad is een Muntmeester in de tijd van de Republiek niet zelfstandig of met enige geldschieters in staat het marktevenwicht te verstoren.¹⁵⁴ Polak noemt ook nog de traagheid waarmee de mechanisering van de muntproductie tot stand is gekomen als argument tegen het ondernemerschap van de Muntmeesters.¹⁵⁵ Hij vergeet daarbij dat de Muntmeesters in de zeventiende eeuw niet gebaat zijn bij die mechanisering, omdat de dan beschikbare machines niet bedrijfszeker zijn, de lonen van het personeel betrekkelijk laag zijn en mechanisering bovendien waarschijnlijk voor menig Muntmeester ook nog een aanzienlijke persoonlijke investering betekent.¹⁵⁶

De Muntmeesters kunnen het best gezien worden, zoals Polak ook aangeeft, als een ouderwets type ambtenaar, een ambtsdrager, die (op voorwaarden) met een publiek ambt wordt begiftigd en zijn inkomsten ontleent aan de exploitatie van de aan het ambt verbonden functie.¹⁵⁷ In het hoofdstuk over het toezicht op de muntproductie wordt duidelijk dat de Muntmeester dient te beschikken over grote kapitalen. Naast de reeds genoemde voorschotten van loon en kosten voor het operationeel houden van zijn Munt, kan hij voor de looptijd van zijn muntbus ook nog eens de inhoud ervan niet direct inzetten als bedrijfskapitaal.¹⁵⁸ Iemand die veel kapitaal ‘investeert’ in de uitoefening van zijn ambt, die zelf verantwoordelijk is voor het vergaren van opdrachten en bovendien het risico loopt door boetes opgelegd door de vertegenwoordigers van zijn muntheer delen van zijn investeringen niet terug te krijgen, kan toch zeker enig ondernemerschap worden toegedicht. Polak typeert de functie van Muntmeester inderdaad het meest correct als een ouderwets type ambtenaar, een ambtsdrager die kenmerken van private als van publieke aard vertoont.¹⁵⁹

Zolang het door het ontbreken van gegevens over de bedrijfsvoering van de Muntmeesters gissen blijft wie precies de opdrachtgevers van die Muntmeesters zijn geweest, zal ook onduidelijk blijven in hoeverre de Muntmeesters concurrenten van elkaar zijn geweest. Onderzoek naar de

aanmuntingen in opdracht van de Amsterdamse Wisselbank laat zien dat er vanuit die organisatie wel degelijk spreiding van opdrachten is geweest onder de Munten van de verschillende gewesten. Maar of die spreiding is bepaald door concurrerende productieprijsen of door andere zaken, is (nog) niet bekend.¹⁶⁰

2.3.2 De waardijn

Naast de Muntmeester stelt de muntheer ook een tweetal controleurs aan. De eerste, de waardijn, is verantwoordelijk voor de dagelijkse uitgifte en inname van de stempels waarmee de munten worden geslagen (zie voor de tweede de volgende paragraaf).¹⁶¹ De waardijn moet een register bijhouden van de uitgegeven en weer ingenomen stempels en ook zorg dragen dat er altijd voldoende stempels aanwezig zijn. De nieuw geleverde muntstempels moet hij controleren op hun afbeelding en inscriptie. Eventuele fouten dient hij direct door de stempelsnijder te laten herstellen. Wanneer dit niet mogelijk is, moeten de foute stempels direct worden vernietigd. Van al zijn verrichtingen dient hij verslag te doen in een register.

De waardijn moet aanwezig zijn bij de levering van de muntplaatjes door de Muntmeester aan de provoost, smidmeester en gezellen (zie onder) en vanzelfsprekend bij de aflevering van het gereed product door het personeel aan de Muntmeester. Zijn taak is toe te zien dat alle stukken mooi rond, gaaf en duidelijk gestempeld zijn. Slecht of onvolledig geslagen stukken, zogenaamde ‘cisailles’, mag hij niet doorlaten, maar moeten op kosten van de gezellen worden hersmolten en opnieuw tot gave exemplaren worden verwerkt.

Verder moet de waardijn erop toezien dat het personeel pas munten aflevert als de gehele opdracht gereed is. De totale partij moet hij goed door elkaar schudden en van de hele partij drie mark Trois stuk voor stuk wegen en controleren of ze binnen de gestelde marges zijn geproduceerd. De stukken die te licht zijn van gewicht moeten worden doorgesneden en hersmolten. De te zware exemplaren mogen door vijlen, ook wel ‘justeren’ genoemd, op gewicht worden gebracht.

Voor de controle op het juiste gehalte moet de waardijn toezien dat van alle partijen een verklaring van de essayeur (zie onder) aanwezig is. Blijkt uit dit zogenaamde ‘billet’ dat de goudstukken meer dan een halve grein hoger in gehalte zijn dan ‘de voet’, de wettelijke norm, dan moeten de stukken worden hersmolten. Zilveren exemplaren die van een hoger gehalte zijn, maar binnen de marge blijven van een grein boven de voet, mogen worden afgeleverd. Blijkt uit het essayeursbriefje dat van deze stukken het gehalte boven de grein is uitgekomen, dan moeten ze ook worden hersmolten. Deze twee bepalingen staan ook zo omschreven in de boven aangehaalde instructie van de Muntmeester.¹⁶²

De waardijn is degene die de exemplaren voor de kwaliteitscontrole achteraf, de zogenaamde opening van de muntbus, selecteert.¹⁶³ Algemeen geldt dat van de gouden munten van elke 500

152 WFA OAE 43. Resolutie d.d. 9 februari 1707.
153 WFA OAH 142-256. Resolutie 10 april 10 april 1780. Volgens een begroting van diezelfde stadsfabriek betreft het hier een uitgave van f 7.258: -.
154 Polak, *Historiografie*, 228.
155 Polak, *Historiografie*, 228-229.
156 Van de Hollandse Munt is inmiddels bekend dat de kosten van mechanisatie van de Munt en zelfs van die vanwege de problemen met de mechanisatie aangestelde extra functionaris, de opziener van het schroef- en pletwerk, zijn gedragen door de Staten. Er is nog onvoldoende onderzoek gedaan naar de mechanisatie van de andere Munten in de Republiek, om een uitspraak te kunnen doen of de muntheer of de Muntmeester die kosten heeft betaald.
157 Polak, *Historiografie*, 228.
158 De meeste muntbussen bevatten bij opening bedragen tussen de f 10.000: - en de f 20.000: - aan buspenningen. In veel bussen bevatten bedragen tussen de f 20.000: - en de f 30.000: - aan buspenningen, terwijl uitschieters met een inhoud van boven de f 30.000: - zeker geen uitzondering zijn.
159 Polak, *Historiografie*, 228-230.

160 Scheffers, *Aanmuntingen in opdracht van de Amsterdamse Wisselbank*.
161 Van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek (...) van Utrecht*, 558-560. Resolutie Staten-Generaal 17 februari 1606.
162 Artikelen 37 en 38 van de instructie van 17 februari 1606.
163 Zie over dit toezicht achteraf hoofdstuk 4 en 5 van deze publicatie.

exemplaren er een in de bus moet worden gestopt en van de zilveren munten een stuk van elke 30 mark productie. De keuze van de te bussen stukken moet aselectief worden uitgevoerd, of zoals dat eigentijds zo mooi wordt omschreven ‘bij avontuur’.

De waardijn moet controleren of de Muntmeester de voorgeschreven 2.000 gulden aan nieuw gemunte stukken in voorraad heeft. Hij moet ook nagaan of er in de smelterij van de Munt geen goud of zilver wordt verwerkt dat niet door hem is geregistreerd en dat het personeel geen kolen verspilt door het vuur te hoog op te stoken. Verder moet hij er scherp op letten dat de muntplaatjes met zuiver water en niet met bijvoorbeeld bier worden schoongemaakt.

Tot de taak van de waardijn behoort ook altijd beschikbaar te zijn voor de controle op een leverantie van en aan de Muntmeester en het toezicht houden op de reparaties die aan het Muntgebouw worden verricht. Om zijn onafhankelijkheid te waarborgen bepaalt de instructie nog dat de waardijn part noch deel mag hebben in de exploitatie van de Munt. Dat een waardijn bij een goed lopende Munt en bij juiste uitoefening van zijn instructie een behoorlijk deel van een dag vult met deze taak, mag duidelijk zijn.

De waardijn moet over zijn werk verantwoording afleggen aan zowel zijn muntheer als aan de toezichthouders namens de generaliteit. Dit gebeurt tijdens de opening van de muntbus, die zoals later zal worden aangetoond geschiedt ten overstaan van de heren van de provinciale Rekenkamer en de raden en generaalmesters van de Munten der Verenigde Nederlanden.

Uit de brief van raden en generaalmesters van de munten aan de magistraat van Nijmegen van 24 oktober 1691 blijkt dat de waardijn ‘de journeijen van den assaijeur, inhoudende den assaij van ’t dagelijx gemunt werdende gelt, ende het brevet van den smithmeester inhoudende de quantiteit van de marken gelt dien dagh gemunt, te samen aen eene liasse [dient te] rijgen, ende niet in de muntsbusse [mag deponeren]’.¹⁶⁴

De waardijn komt doorgaans uit de regentenklasse van de stad waar de Munt is gevestigd. Vandaar dat de Westfriese Munt, die vanaf 1655 rouleert tussen de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, meerdere waardijns tegelijk kan hebben. Eén ervan is vanzelfsprekend actief en wel die waardijn in wiens stad de Munt op dat moment operationeel is. Voor zover nu bekend is de waardijn de enige functionaris geweest in de organisatie van de Westfriese Munt die bij verhuizing van de ene stad naar de andere niet meereist.

De regenten die het waardijnsambt bekleden vervullen allemaal ook andere functies binnen of buiten de eigen stad. Het waardijnsambt vereist veelvuldige aanwezigheid op de Munt. Vandaar dat in veel gevallen een plaatsvervanger wordt aangesteld. Het 23ste artikel van de waardijnsinstructie biedt hiervoor de mogelijkheid. Voor de vervanger is geen officieel traktement bepaald, dus zullen diens werkzaamheden door de feitelijke functionaris zijn vergoed.¹⁶⁵ Polak meldt dat er soms ook een contra-waardijn wordt aangesteld, die de belangen van de koopliedengemeenschap

vertegenwoordigt. Hij noemt echter geen voorbeelden.¹⁶⁶ Aangezien geen aparte instructie voor een contra-waardijn is gevonden waaruit deze speciale belangenbehartiging blijkt, zal hij daarvoor ten onrechte de hierboven genoemde plaatsvervangers hebben aangezien.¹⁶⁷

Volgens een overzicht uit 1667 ontvangt Adriaan van Blijenburch, waardijn van de Hollandse Munt te Dordrecht, een traktement van *f* 200: - per jaar en vrijdom van huishuur. Zijn collega van de Gelderse Munt, maar ook die van de Westfriese, Zeeuwse, Friese en Overijsselse Munt ontvangen *f* 200: - per jaar zonder vrijstelling van huishuur.¹⁶⁸ Allen genieten vrijdom van impost, de belasting op onder andere wijn en bier. Voor zover nu bekend is, geldt die vrijdom niet voor de eventuele plaatsvervanger. Wegens het opheffen van de vrijdom van impost in februari 1795 ontvangt de waardijn een schadevergoeding van *f* 400: -.¹⁶⁹

Uit de rekeningen van de Dordtse Muntmeesters uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat de waardijn van de Hollandse Munt per opening van de muntbus voor zijn aanwezigheid *f* 300: - aan vacatiegeld krijgt uitgekeerd.¹⁷⁰

2.3.3 De griffier van de Munt

De griffier is niet een van de officiers van de Munt, maar wordt wel door de muntheer aangesteld. Hoewel van deze functionaris geen algemene instructie bewaard is gebleven zal zijn taak hebben bestaan in het verzorgen van de correspondentie betreffende de Munt.

In 1636 wordt mr. Dirck Berk aangesteld als griffier van de Munt van Dordrecht. De akte van aanstelling vermeldt aan taken slechts dat de griffier zal ‘besoigner, handelen ende uijt te voeren als een gesworen ende getrouw griffier der Munte toestaet ende behoort’.¹⁷¹ De familie Berk is een groot leverancier van griffiers. Mr. Dirck volgt zijn vader Johan Berk op. Pompejus Berk, zoon van Matthijs Berk, heeft als griffier een centrale plaats op de eerste rij aan de tafel gekregen in het groepsportret dat Samuel van Hoogstraten tussen 1674 en 1677 schildert van de leden van het Serment van de Munt van Holland.¹⁷² Zijn positie binnen dit groepsportret impliceert dat het griffiersambt een belangrijke functie is. De Berken waren tevens burgemeesters van Dordrecht.¹⁷³ Mr. Abraham van den Santheuvel wordt rond 1750 genoemd als griffier. A.H. Onderwater ontvangt in 1806 vanwege zijn griffierschap van de Munt *f* 400: - ‘dedomagement wegens ’t verlies der vrijdommen’. In 1807 krijgt hij in plaats van die *f* 400: - een gratificatie van *f* 266:13.

In 1811 is hij 82 jaar oud en heeft er dan al 34 dienstjaren als griffier van de Munt opzitten.¹⁷⁴

¹⁶⁴ Ook al genoemd door Van Gelder, *De muntbus*. NA 1.01.44-33 fol. 20-22.

¹⁶⁵ Notarieel onderzoek zou mogelijk nog contracten tussen de waardijn en zijn plaatsvervanger kunnen opleveren over betaling van het waarnemerschap of over opvolging bij overlijden van de waardijn door degene die de waarneming uitvoert. Tot nu toe is alleen het vergelijkbare contract bekend dat is gesloten tussen essayeur-generaal M. Emants en zijn waarnemer W.A.A. Poelman d.d. 11 februari 1790. NA 1.01.44-59.

¹⁶⁶ Polak, *Historiografie*, 90.

¹⁶⁷ Een overzicht van waardijns en adjunct- of contra-waardijns in de Munten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt geboden in hoofdstuk 11.2.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁶⁸ NA 1.01.44-11 fol. 208v.

¹⁶⁹ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁷⁰ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

¹⁷¹ NA 3.01.30-261. Akte van aanstelling van mr. Dirck Berk als griffier van de Munt, d.d. 21 april 1636.

¹⁷² Zie afbeelding 14 in hoofdstuk 2.2.15 van dit deel van deze publicatie.

¹⁷³ Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht* 262.

¹⁷⁴ NA 2.01.33-17 [9]. Generale lijst van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Dordrecht [25 februari 1811]

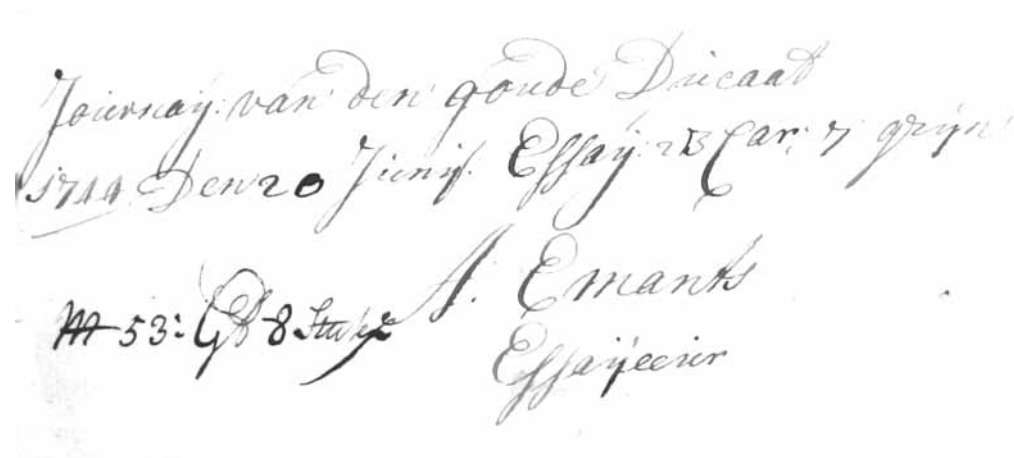
Dat ook de Westfriese Munt beschikt over een griffier blijkt onder andere uit het verzoek van mr. Gasper Wallendael, burgemeester van Medemblik, aan generaalmeester Wevort van Ossenberg uit 1711. Wallendael vraagt of hij als griffier van de Westfriese Munt ook de eed moet afleggen. Volgens de generaalmeester hoeft dit niet, omdat de griffier ‘geene de minste directie ofte intendentie over de Munte’ voert.¹⁷⁵ Als griffier van de Westfriese Munt zijn verder bekend Dirk Mol en Pieter Uijlenburg. Beiden zijn lid van de Vroedschap van Medemblik en van beiden wordt op hun begrafeniscedule expliciet gemeld dat zij in hun leven griffier van de Westfriese Munt zijn geweest.¹⁷⁶

De Munt van Amsterdam kent in haar korte bestaan van november 1672 tot en met november 1673 ook de functie van griffier. Burgemeester Dirk Schaep neemt deze functie waar. Schaep had in Jacob Cosijns zelfs een assistent griffier, hetgeen aangeeft dat de griffier een serieus aantal uren werk te verrichten heeft.¹⁷⁷ Burgemeester Schaep had in deze tijd van crisis vanzelfsprekend zijn beschikbare tijd ook voor andere zaken nodig.

Jacob van der Poest 1721-1729, Daniel Schorer 1729-1770, mr. Steven Matthijs Snouck Hurgronje 1771-1788 en Dirk van der Horst 1788-1799 zijn de griffiers van de Zeeuwse Munt die worden genoemd in de reisverslagen van de essayeurs-generaal. Ook zij behoren tot de besturende klasse van Zeeland.¹⁷⁸

2.3.4 De essayeur van de Munt

De derde door de muntheer aangestelde ‘officier van de Munt’ is de essayeur.¹⁷⁹ Deze chemisch-analist van de Munt is gespecialiseerd in de proef op het gehalte van goud en zilver.¹⁸⁰ Volgens zijn instructie doet hij die proeven ten behoeve van de Muntmeester, maar ook van de kooplieden, wisselaars¹⁸¹ en leveranciers van de Munt en wel tot op een kwart grein (0,0009 Au of Ag) nauwkeurig. Het resultaat van zijn proeven dient hij op speciale biljetten of brevetten te vermelden en aan de waardijn af te geven bij de partij die hij heeft getest.¹⁸²

Afb. 8 Essayeurbriefje van de Gelderse Munt te Harderwijk van 20 juni 1744 waarop staan vermeld: het gewicht (53 marken) en het gehalte van de partij gouden dukaten (23 karaat 7 grein), het aantal (8) stuks dat in de muntbus is gedeponeerd en de handtekening van essayeur Arent Emants. GAA, Archief van het Hof van Gelre en Zutphen 1543-1795, inv. nr 625.

De essayeur moet in zijn kantoor een voorraad zuiver goud en puur en bijna puur zilver houden, zodat hij zijn werkzaamheden altijd zonder enige vertraging kan uitvoeren. Als beloning voor zijn arbeid ontvangt de essayeur een vast traktement en voor elke proef van gouden munten nog eens 8 stuivers. Het goud dat is gebruikt voor de gehalteproef dient hij terug te leveren aan de Muntmeester. Gedurende zijn aanstelling mag de essayeur niet actief zijn als geldwisselaar of belanghebbend zijn bij enige handel in goud of zilver. Net als de waardijn mag hij ook niet op enige wijze betrokken zijn bij de exploitatie van de Munt.

Volgens het al genoemde overzicht uit 1667 ontvangt de essayeur van Hollandse Munt te Dordrecht, Lodewijk Daniëls Coene, een traktement van f 150: - en vrijdom van huishuur.¹⁸³ Zijn collega-essayeur van de Gelderse Munt te Harderwijk heeft volgens dit overzicht een traktement van f 135: - per jaar en een vergoeding voor de huur zijn huis. De essayeur van de Westfriese Munt geniet een jaarsalaris van f 400: - en f 100: - ter compensatie van zijn huishuur. Die van de Zeeuwse Munt krijgt f 400: - en een woning vrij van huur. In Utrecht en Overijssel ontvangen de essayeurs van de Munt een traktement van f 200: - per jaar.¹⁸⁴ Allen genieten ook vrijdom van impost.

Uit de rekeningen van de Dordtse Muntmeesters uit de eerste helft van de achttiende eeuw blijkt dat de essayeur van de Hollandse Munt per opening van de muntbus voor zijn aanwezigheid nog eens f 214: - aan vacatiegeld krijgt uitgekeerd.¹⁸⁵

¹⁷⁵ NA 1.01.44-17 fol. 123-124. Rapport van R&G Van Wevort van Ossenberg betreffende zijn visitatie van de Westfriese Munt d.d. 30 oktober 1711.

¹⁷⁶ WFA OAM 1353.

¹⁷⁷ NA 1.01.44-11 fol. 417-417v.

¹⁷⁸ Via bijvoorbeeld www.zeeuwengezocht.nl wordt duidelijk wie nog meer de functie van griffier van de Zeeuwse Munt heeft bekleed.

¹⁷⁹ De essayeur van de Munt moet niet verward worden met de essayeur, scheider en affineur die in de steden is gevestigd en zich bezig houdt met het bepalen van het gehalte van goud en zilver van kooplieden, wisselaars en particulieren en het versmelten en op juist gewicht brengen van deze metalen voor gebruik elders. Zie voor deze functionarissen de hoofdstukken 2.3.4 en 2.4.2 in dit deel van deze publicatie en de hoofdstukken 10 en 11.4 in het deel Bronnen.

¹⁸⁰ Van de Water (ed.), *Groot Placcaatboek*, 561-562. Instructie voor de essayeur-particulier, vastgesteld door de Staten-Generaal op 10 februari 1606.

¹⁸¹ Een wisselaar is een door de Staten van een provincie of de regering van een stad op een door de Staten-Generaal vastgestelde instructie aangestelde particulier, die op basis van de bestaande wetgeving vreemde, oude en of gesleten muntstukken wisselde tegen op dat moment toegestane exemplaren. De instructie van de wisselaar is door de Staten-Generaal vastgesteld op 20 september 1621. Volgens deze mocht hij de zestigste penning (1,67%) van alle gewisselde gelden heffen als salaris en onkosten voor het smelten. Over de gewisselde gouden munten met een gehalte van 20 karaat of minder mocht hij nog 1 procent extra heffen. Van de Water *Groot Placcaatboek* (...) van Utrecht 562-565.

¹⁸² Van de Water, *Groot Utrechts Plakkaatboek*, I 561-562. De algemene instructie voor de essayeur is vastgesteld door de Staten-Generaal op 10 februari 1606.

¹⁸³ NA 3.01.27.01-689 fol. 244-245 en 245-245v-. Commissies voor het 'Assaijeurschap particulier van de Graeffelickheijts van Hollants Munte tot Dordrecht' en voor het 'ijzersnijderschap' van diezelfde Munt voor Lodewijk Daniël Coene, d.d. 26 april 1666.

¹⁸⁴ NA 1.01.44-11 fol. 208v

¹⁸⁵ NA 3.01.27.02-4951 t/m 4958 en NA 3.01.28-5627 t/m 5642. Muntmeestersrekeningen Holland 1700-1751.

De salarissen van zowel de waardijn als de essayeur lijken niet hoog.¹⁸⁶ De vrijdom van huur en impost is te beschouwen als een emolument en dient vanzelfsprekend wel bij de genoemde bedragen te worden opgeteld. Hoe hoog het voordeel is dat komt uit de vrijdom van impost, is afhankelijk van de omvang van de consumptie en dus van de grootte van het gezin van de functionaris. Dat het om een fors bedrag gaat, blijkt uit het feit dat de essayeur net als de waardijn in februari 1795 wegens het opheffen van de vrijdom van impost een schadevergoeding ontvangt van f 400:- per jaar.¹⁸⁷

De waardijn komt doorgaans uit de regentenklasse van de stad waar de Munt is gevestigd en vervult daar bijna altijd ook andere functies waarvoor een vergoeding wordt betaald.¹⁸⁸ De essayeur behoort niet tot de lokale regentenklasse. In een aantal gevallen stamt hij uit een geslacht van goud- of zilversmeden. De essayeur krijgt per proef van gouden munten bovenop zijn traktement de genoemde 10 stuivers. Dit bedrag zal bedoeld zijn ter bekostiging van het benodigde materiaal en niet gezien kunnen worden als louter inkomsten.¹⁸⁹

De essayeur is persoonlijk aansprakelijk voor het gehalte van de door het Muntpersoneel geproduceerde muntstukken. Volgens zijn instructie mag de Muntmeester, wanneer hij een boete krijgt opgelegd voor geconstateerd te laag gehalte van de geproduceerde muntstukken, de helft verhalen op de essayeur.¹⁹⁰

In het geval van de tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik roulerende Westfrieze Munt, verhuist de essayeur mee naar de volgende vestigingsplaats. Uitzondering op die regel is Nicolaas Aldendag, die in 1727 wordt aangesteld als essayeur van de Westfrieze Munt te Hoorn, maar vlak na de verhuizing van de Munt naar Enkhuizen wordt opgevolgd door Theunis Kist. Kist is essayeur van de Westfrieze Munt in Enkhuizen en Medemblik. Aldendag wordt in 1752 opnieuw aangesteld.

De Westfrieze Munt is dan juist weer terug in Hoorn.

Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre de functies van essayeur van de Munt en die van stedelijk essayeur, scheider en affineur (zie hoofdstuk 2.4.2.) concurrerend zijn of ook wel door een persoon worden uitgeoefend. Genoemde Nicolaas Aldendag is tussen zijn twee perioden van essayeur van de Westfrieze Munt te Hoorn, dus van 1732 tot 1752, essayeur, scheider en affineur in diezelfde stad. Volgens het Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten wordt hij in 1761 door Claas van der Kraag opgevolgd als essayeur van de Westfrieze Munt te Enkhuizen.

In 1764 volgt Jan van der Wolff hem op als essayeur, scheider en affineur te Hoorn.¹⁹¹

De functies van waardijn en essayeur zijn van origine strak gescheiden. Van Gelder noemt in zijn al eerder aangehaalde studie over het toezicht op de muntvervaardiging in de tweede helft van de zeventiende eeuw het voorbeeld van Frederik Eliot, die in 1650 tot assistent van de al op hoge leeftijd zijnde waardijn van de Utrechtse Munt Jan Evertsz. van Capel wordt benoemd, hem na diens overlijden in 1651 opvolgt en in 1664 tevens wordt benoemd tot essayeur van die Munt, als opvolger van Willem van Voorst.¹⁹² Van Gelder had ook Gerrit Sluijsken kunnen noemen, die in zijn sollicitatiebrief naar het juist vacant gekomen ambt van essayeur-generaal in 1637, vermeldt dat hij al veertien jaar essayeur van de Gelderse Munt te Harderwijk en vier jaar waardijn van diezelfde Munt is.¹⁹³ In de achttiende eeuw is een combinatie van deze twee functies meer gewoon. Als voorbeeld wijs ik op Frederik Eliots zoon François en diens kleinzoon Arnold en naar Valentijn Victor Koningsberger aan de Utrechtse Munt. De laatste is weliswaar essayeur en waarnemend-waardijn. Hij wordt nooit volwaardig in deze laatste functie aangesteld, maar de mix van werkzaamheden blijft gelijk. Dirk Crans junior, die in 1777 wordt aangesteld als adjunct-essayeur met de bepaling dat hij zijn vader later zal opvolgen als essayeur en kartelmeester aan de Munt te Dordrecht, wordt in 1795 tevens aangesteld tot waardijn.¹⁹⁴ Andere combinaties van functies binnen de Munt komen ook voor. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd Willem Dupré, essayeur en stempelsnijder aan de Zeeuwse Munt en Daniel Schorer die in 1731, 1749 en 1758 de functies van griffier en waarnemend-waardijn van de Zeeuwse Munt combineert.¹⁹⁵ Het moment waarop de Muntmeester, de waardijn en de essayeur verantwoording afleggen tegenover hun muntheer over de productie die onder hun verantwoordelijkheid heeft plaatsgevonden, is de opening van de muntbus. Normaal gesproken vindt deze controle eenmaal in de vier à vijf jaar plaats. Om verschillende redenen is van dit patroon ook afgeweken. Een van die redenen is het vertrek of overlijden van de Muntmeester of de waardijn. In West-Friesland, waar de Munt eerst om de zes en later om de tien jaar rouleert tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, wordt de muntbus doorgaans vlak voor de verplaatsing van de Munt naar een van de andere steden geopend. Over de opening van de muntbus wordt in het hoofdstuk ‘de controle op het muntwezen’ nader ingegaan.

2.3.5 De stempelsnijder

De ijzer- of stempelsnijder is de vierde ‘officier van de Munt’. Hij is speciaal aangesteld om alle ponsoenen te produceren en te zorgen voor voldoende productiestempels, zodat de productie van muntstukken altijd ongestoord kan voortgaan. Ponsoenen zijn stempels met positieve opliggende

¹⁸⁶ Lucassen, *Loonbetalingen en muntcirculatie in Nederland (1200-1700)*, noemt als gemiddeld dagloon voor een geschoolde bouwvakker in Holland in de periode 1680-1840 het bedrag van 20 stuivers. Op basis van twee nota's uit 1729 en 1731 van de Dordtse aannemer en meester metselaar Cornelis van Nispen voor werkzaamheden verricht aan de Hollandse Munt te Dordrecht moet dit bedrag worden bijgesteld. Cornelis berekent voor zichzelf een dagloon van f 1:10, voor zijn knechts Arij en Hijn f 1: 6: -, voor zijn knecht Willem f 1: -, voor de opperman f 0:15: - en voor de jongen f 0:12: - per dag. Vanzelfsprekend zal het personeel niet het volle bedrag van de rekening als loon uitbetaald hebben gekregen, maar de ‘overhead’ zal geen 6 stuiver hebben bedragen. De knechts Arij en Hijn zullen dus meer dan 1 gulden per dag hebben verdiend, terwijl knecht Willem net onder de 1 gulden per dag moet hebben ontvangen . NA 3.01.28-5628+5629. Zesde rekening van Isaac Westerveen , Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 5de mei 1728 tot den 8me april 1730, afgehoord en gesloten d.d. 12 oktober 1730. Zevende rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 13de mei 1730 tot den 7de april 1731, afgehoord en gesloten d.d. 14 februari 1731.

¹⁸⁷ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

¹⁸⁸ Nader onderzoek naar de functionarissen betrokken bij het muntwezen in de Republiek is zeker aan te bevelen.

¹⁸⁹ Het Archief van de Gelderse Rekenkamer bevat enkele dossiers met essaybriefjes uit de achttiende eeuw. Nader onderzoek naar deze briefjes zou inzicht kunnen geven in de extra verdiensten van de essayeur van de Munt van Gelderland.

¹⁹⁰ Zie bijvoorbeeld artikel 36 van de Muntmeestersinstructie van 25 mei 1694, in transcriptie opgenomen in het tweede deel van deze publicatie.

¹⁹¹ Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten fol. 104v, 105v, 106v, 207v en 208r.

¹⁹² Van Gelder, *De muntbus*, 10. Voor informatie over Eliot, Van Capel en Van Voorst zie: Luijt en Houtman, *Personeel aan de Munt van Utrecht 1579-1806*.

¹⁹³ NA 1.01.02-5725. Kopie sollicitatiebrief Gerrit Sluijsken ongedateerd [augustus 1637].

¹⁹⁴ Instructieboek fol. 86v en 110v.

¹⁹⁵ Zie voor Crans, Dupré en Schorer hoofdstuk 22 Biografische schetsen in het tweede deel van deze publicatie.

afbeelding waarmee delen van het inwaartse of productiestempel – met een negatieve afbeelding – worden vervaardigd.

Een lijst van namen van stempelsnijders, verbonden aan de diverse Munthuizen van de Republiek, is reeds gepubliceerd door Van Gelder in zijn, op de aantekening van A.O. van Kerkwijk gebaseerde, ‘Muntmeesters en stempelsnijders’.¹⁹⁶ Lodewijk Coenen, stempelsnijder van de Hollandse Munt 1666-1671, ontvangt in 1667 een traktement van *f* 300: - per jaar.¹⁹⁷ Als essayeur van Hollandse Munt te Dordrecht ontvangt hij daarbovenop een traktement van *f* 150: - en geniet hij vrijdom van huishuur. De stempelsnijders van de Gelderse, Westfriese en Friese Munt krijgen als salaris ook *f* 300: - per jaar. De stempelsnijder van de Munt van Zeeland ontvangt *f* 400: - per jaar en daarbovenop de helft van zijn huishuur. De stempelsnijder van de Utrechtse Munt krijgt *f* 200: - per jaar.¹⁹⁸ Allen genieten ook de vrijdom van impost.¹⁹⁹ Wegens het opheffen van de vrijdom van impost in februari 1795 ontvangt de stempelsnijder van de Hollandse Munt net als de waardijn en de essayeur vanaf 1796 een schadevergoeding van *f* 400: -. ²⁰⁰

In verband met de mechanisatie van de muntproductie wordt Lodewijk Coene in 1671 als stempelsnijder van de Dordtse Munt opgevolgd door Daniël Drappentier. Het is raad en generaalmeester van de Munten Willem Boreel die in zijn advies aan de Staten-Generaal aanstuurt op de aanstelling van een ‘uittmuntent ijzersnijder sijnde een curieus teeckenaer ende constich graveerder’ om de nieuwe muntstukken ‘exellent ende curieusch’ eruit te laten zien.²⁰¹ Coene blijft wel als essayeur aan het Muntbedrijf verbonden en wordt uiteindelijk verantwoordelijk voor het gebruik en de verzekerde bewaring van de instrumenten voor het aanbrengen van de versiering op de rand van de met de schroefpers te vervaardigen muntstukken.²⁰² De Rotterdamse zegel- en wapensnijder Drappentier is op dat moment de enige die de stempels kan vervaardigen voor de balancier of schroefpers. Hij wordt op 9 april 1671 aangesteld als stempelsnijder van Holland en West-Friesland op een jaarlijks traktement van *f* 1400: -. ²⁰³ Drappentier wordt als stempelsnijder-generaal ook aangesteld in Utrecht en Zeeland en ontvangt uit elk van beide gewesten nog een jaarlijkse vergoeding van *f* 700: -. De Staten van Holland en West-Friesland betalen Drappentier vanaf 1686 bovenop zijn vaste gage nog *f* 400: - om alle stempels nodig voor het schroeven van de nieuwe muntstukken te fabriceren. ²⁰⁴

Stempelsnijder-generaal Daniël Drappentier wordt in 1693 ook ingeschakeld bij het zogenaamde kloppen van de zilveren goudguldens, de florijnen. Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier dragen hem in april van dat jaar op om vijftig stempels te vervaardigen voor het kloppen van de florijnen of 28 stuiverstukken.²⁰⁵ Niet veel later krijgt hij de opdracht de in Den Haag aanwezige florijnen te voorzien van een instempeling met het door hem vervaardigde stempeltje.²⁰⁶ Aangezien niet alleen geldhandelaren of wisselaars grote partijen zilveren florijnen komen aanbieden om geklopt te worden, maar er ook particulieren zijn die kleinere hoeveelheden voorzien willen hebben van de verplichte klop, stellen diezelfde Gecommitteerde Raden de volgende lijst van vergoeding voor het kloppen op:

Partijen florijnen of 28 stuiverstukken	Vergoeding voor het kloppen 1693 ²⁰⁷
1-12 stuks	1 duit
12-25 stuks	2 duiten
25-50	4 duiten
50-75	6 duiten
75-100	1 stuiver

Naar aanleiding van de installatie van een vierde balancier of schroefpers in de Dordtse Munt verzoekt Johannes Drappentier, stempelsnijder van de Dordtse Munt 1717-1758, om verhoging van zijn traktement. Gecommitteerde Raden hebben de aanschaf van deze extra pers goedgekeurd naar aanleiding van een opmerking van Muntmeester Isaac Westerveen uit 1725. Westerveens orderportefeuille is zo gevuld met aanvragen voor nieuwe gouden dukaten dat hij met de drie aanwezige muntpersen niet kan voldoen aan de gewenste snelle en correcte levering aan zijn klanten. De Dordtse stempelsnijder krijgt een vergoeding van *f* 200: - per jaar zolang de vierde muntpers in bedrijf is.²⁰⁸

Vanwege de vele werkzaamheden die voortkomen uit de verwerking van het goud en zilver dat met de ‘Liberale Gifte’ is ingeleverd mag Johannes Drappentier per 1 mei 1748 gebruik maken van de zoon van zijn broer Willem, tevens Johan genaamd, als assistent.²⁰⁹ Deze Johan is op dat moment stempelsnijder van de Gelderse Munt te Harderwijk.²¹⁰ Hij vindt zeer waarschijnlijk het vooruitzicht om zijn op dat moment 60-jarige oom te gaan assisteren en mogelijk later op te volgen voldoende aantrekkelijk om diens aanbod aan te nemen. Johan junior wordt aangesteld op een traktement van *f* 400: - per jaar.²¹¹

¹⁹⁶ Van Gelder, *Muntmeester en stempelsnijders*. De lijst wordt in deze publicatie daar waar mogelijk aangevuld. Zie zowel de tabel aan het einde van hoofdstuk 11.5 De ijzer- of stempelsnijder, als hoofdstuk 2.2 Biografische schetsen, beide in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁹⁷ NA 3.01.27.01-689 fol. 244-245 en 245-245v-. Commissies voor het ‘Assajeurschap particulier van de Graeffelickheijts van Hollants Munte tot Dordrecht’ en voor het ‘ijzersnijderschap’ van diezelfde Munt voor Lodewijk Daniël Coene, d.d. 26 april 1666.

¹⁹⁸ NA 1.01.44-11 fol. 208v. Tractement van de naervolgende muntsbeampten 1668.

¹⁹⁹ Biografische gegevens van een aantal stempelsnijders worden onder andere gegeven in Wap, *Stempelgraveurs en stempelgravure in de Nederlanden*, en in Forrer, *Biographical Dictionary of medallist*. In het *Jaarboek voor Munt en Penningkunde* en in het tijdschrift *De Beeldenaar* zijn ook diverse artikelen over stempelsnijders en hun werk te vinden.

²⁰⁰ NA 3.01.30-265a. Besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.

²⁰¹ NA 1.01.03-3283 fol. 207. Remonstrantie R&G Boreel aan SG d.d. 14 februari 1671.

²⁰² Zievoor meer informatie over deze taak hoofdstuk 2.3.10 in dit deel van deze publicatie.

²⁰³ NA 3.01.27.01-689 fol. 250-251v + 251v-253v. Commissie d.d. 9 april 1671 en Instructie d.d. 18 april 1671 voor Daniel Drappentier, ijzersnijder generaal van de Munten van Holland ende West-Friesland. NA 3.01.27.01-54 fol. 228v. Opdracht tot uitbetaling van *f* 1.400: -, zijnde het traktement voor het eerste jaar als ijzersnijder-generaal voor Daniel Drappentier van de Grafelijke Rekenkamer aan Muntmeester Simon Rottermont, d.d. 16 april 1672.

²⁰⁴ Van Kerkwijk, *De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht I* 60-61 en II 41.

²⁰⁵ NA 3.01.05-3043 fol. 164v-165. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 21 april 1693.

²⁰⁶ NA 3.01.05-3043 fol. 197-198. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 5 mei 1693.

²⁰⁷ NA 3.01.05-3043 fol. 200v-201v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 8 mei 1693.

²⁰⁸ NA 3.01.05-3077 fol. 8v-9. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 10 januari 1727.

²⁰⁹ De ‘Liberale Gifte’ is de in september 1747 ingevoerde eenmalige vrijwillige belasting op het vermogen ten behoeve van de bekostiging van defensieuitgaven naar aanleiding van de Oostenrijkse Successieoorlog. De Republiek werd bedreigd door de Fransen, de kosten van de verdediging ging de reguliere staatskas te boven. Iedereen met een vermogen van meer dan *f* 2.000 moest 2% van zijn vermogen afstaan. De betaling mocht gedaan worden in zowel muntgeld als in gouden en zilveren voorwerpen. De Liberale Gifte bracht ruim *f* 5.000.000: - op.

²¹⁰ De Voogt, *Gelderland* 67. Johannes Drappentier is op 28 juli 1745 benoemd tot ijzersnijder van de Gelderse Munt.

²¹¹ NA 3.01.27.01-689 fol. 371v-374.

Het jaar erop is de jonge Drappentier zo teleurgesteld over zijn jaarwedde én over het feit dat hij van zijn oom geen betaald werk krijgt, dat hij Gecommitteerde Raden daarover aanschrijft en verzoekt om tegen betaling de ‘cartelijzers’ voor de nieuwe gouden dukaten te mogen produceren. Gecommitteerde Raden gaan niet in op het verzoek van Drappentier junior. Zij melden dat dit een zaak is die hij zelf met zijn oom moet regelen. Een afschrift van zowel het verzoek als hun antwoord sturen zij wel naar de heren van de Rekenkamer.²¹²

Na het overlijden van zijn oom begin 1758 moet Johan jr. met drie anderen wedijveren om aangesteld te worden als de nieuwe stempelsnijder van de Dordtse Munt. Uiteindelijk wordt hij op 26 april 1758 voor de tijd van een jaar benoemd. Zijn traktement wordt bepaald op f 900, -. Van de aanstelling van een assistent willen de Staten niets weten. Zijn benoeming tot stempelsnijder-generaal volgt pas op 14 juni 1759. Johan jr. wordt vijf jaar later getroffen door ‘verscheijde attacques van beroerten’, waardoor hij niet meer in staat is zijn functie naar behoren uit te voeren. Hij verzoekt en krijgt daarom toestemming Frederic Wilhelm Dietze, graveur te Amsterdam, aan te stellen als adjunct. Johan Drappentier jr. overlijdt op 13 januari 1765 ongehuwd.²¹³ Een echt welvarend bestaan heeft Drappentier junior nooit kunnen opbouwen. Zijn erfenis wordt door de Dordtse desolate boedelkamer afgewikkeld. Volgens berekening van de schepencommissarissen blijkt Drappentiers totale bezit, na verkoop van zijn persoonlijke goederen via het lokale veilinghuis, uit te komen op f 729: 1: -. Na aftrek van zijn nog openstaande schulden, waar onder f 75: - aan zijn assistent Wilhelm Dietze en f 55: 6: 4 aan meester Munter David Crena, en van alle kosten resteert nog slechts f 56: 8: -.²¹⁴

Adriaan van Baerle, stempelsnijder van de Munt te Dordrecht 1765-1783, krijgt in 1766 bovenop zijn vaste traktement een extra vergoeding om de ponsoenen, die door zijn voorganger Johannes Drappentier junior in sterk afgesleten en verwaarloosde toestand zijn achtergelaten, weer in piekfijne staat te brengen. Van Baerle krijgt tegelijk de opdracht te zorgen voor een eiken ‘locqetkas’, waarin de nieuwe ponsoenen veilig en ordentelijk kunnen worden opgeborgen. Deze kast moet voldoende vakken hebben om de ponsoenen van elke aan de Munt geproduceerde denominatie goed te kunnen opbergen. De kast moet met twee unieke sloten kunnen worden afgesloten, waarbij de ene sleutel in handen van de Muntmeester moet berusten en de andere in die van de stempelsnijder. Dit om te voorkomen dat de een zonder medeweten van de ander iets met de ponsoenen zal kunnen aanvangen.²¹⁵

De stempelsnijder vervaardigt de benodigde productiestempels in opdracht van de Muntmeester. Zijn voorraad ponsoenen wordt volgens bovengenoemde resolutie regelmatig op aanwezigheid en kwaliteit gecontroleerd door zowel de waardijn als de heren van de Rekenkamer of hun vertegenwoordigers. Uit de twee lijsten die als bijlage bij de bovengenoemde resolutie van Gecommitteerde Raden zijn opgenomen blijkt hoeveel ponsoenen gebruikt worden voor elke denominatie.

Kadertekst 2

Denominatie	Zijde	Aantal verschillende ponsoenen*
Gouden rijder	voorzijde	6
	keerzijde	19
Halve gouden rijder	voorzijde	6
	keerzijde	19
Dubbele gouden dukaat	voorzijde	4
	keerzijde	4
Gouden dukaat	voorzijde	4
	keerzijde	6
Drie, twee, een en halve gulden (elk)	voorzijde	8
	keerzijde	10
Dukaton of zilveren rijder	voorzijde	16
	keerzijde	12
Rijksdaalder of zilveren dukaat, hele en halve	voorzijde	11
	keerzijde	9
Schelling	voorzijde	7
	keerzijde	6
Dubbele stuiver	voorzijde	3
	keerzijde	3
Stuiver	voorzijde	3
	keerzijde	3
Duit	voorzijde	7
	keerzijde	2
Duit VOC	voorzijde	3
	keerzijde	3

* De set ponsjes voor de letters worden hierbij gerekend als 1.

Voor de productie van stempels voor koperen duiten, het onderwerp van het tweede deel van deze studie, ontvangt de stempelsnijder een aparte vergoeding.²¹⁶ Verder is bekend dat verschillende stempelsnijders voor eigen rekening penningen vervaardigen en daarvoor de instrumenten van de Munt gebruiken.

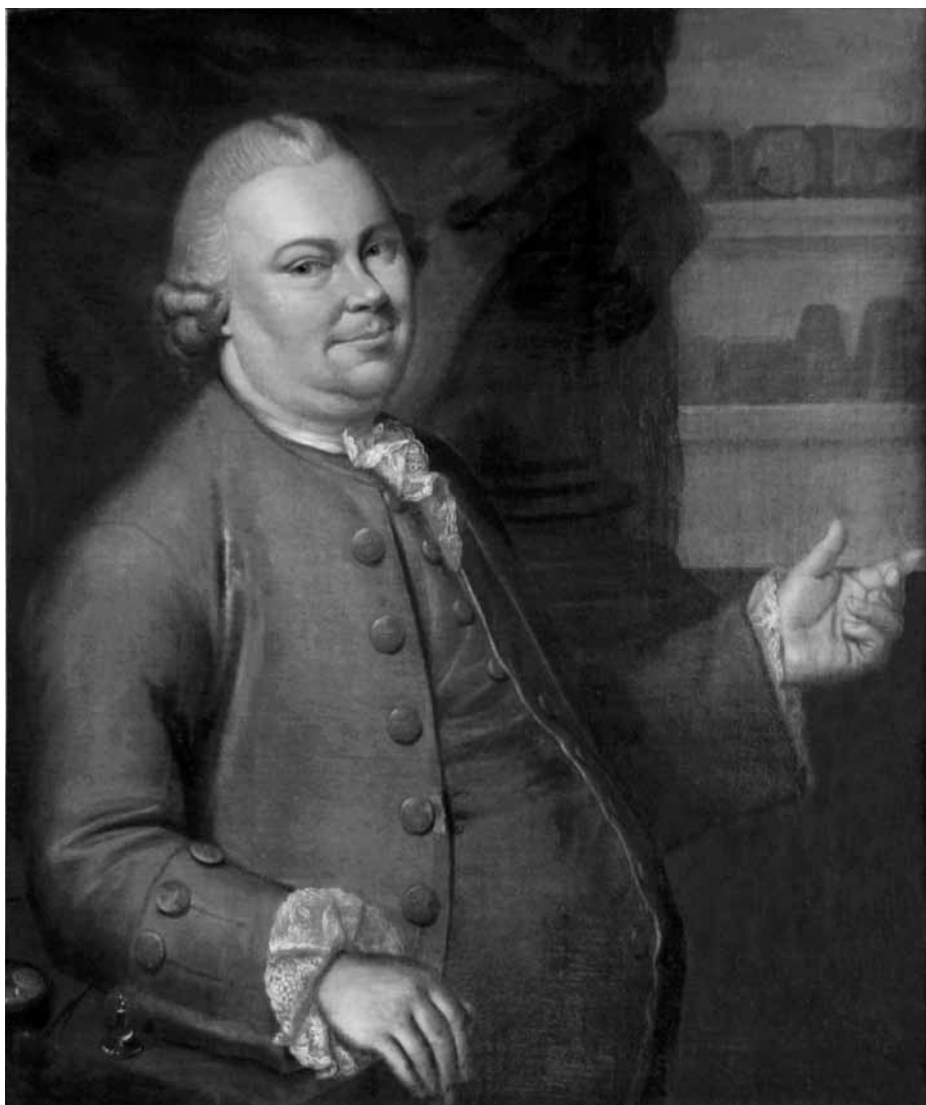
212 NA 3.01.27.01-689 fol 379-380v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 16 oktober 1749.

213 Van Kerkwijk, *De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht II* 46-50.

214 GAD 9-1192. Stukken betreffende de insolvente boedels, Johannes Drappentier 1765. Bij gebrek aan andere erfgenamen wordt dit bedrag uitbetaald aan ene Bartholomeus van Swinderen te 's Hage.

215 NA 3.01.27.01-73. Resolutie van Gecommitteerde Raden betreffende de domeinen d.d. 19 juni 1766.

216 Dit geldt in elk geval voor de de stempels voor de Hollandse en Westfriese duiten. Hoe de betaling van de stempels voor de duiten voor de voc precies is geregeld, zal onderwerp zijn van later onderzoek.

Afb. 9. Adriaan van Baerle (1729-1783), stempelsnijder van de Hollandse Munt te Dordrecht 1765-1783. Anoniem, particuliere collectie.

De stempelsnijders van de Westfriese Munt in de achttiende eeuw hebben een aanmerkelijk minder luxe positie dan hun collegae in Dordrecht. Dit komt in de eerste plaats doordat de Westfriese Munt een veel kleiner bedrijf is met een veel minder omvangrijke productie en dat dus minder muntstempels nodig heeft. Het traktement van de Westfriese stempelsnijder is veel minder dan dat van zijn Hollandse ambtgenoot. In het tweede deel van deze studie wordt aangetoond dat de Westfriese ijzersnijder vijftig procent minder vergoeding ontvangt voor de levering van stempels voor de

nieuwe koperen duiten dan zijn Dordtse collegae. Hoewel nog veel onderzoek moet worden verricht, kan over de aanstelling van de stempelsnijders van de Westfriese Munt wel worden gemeld dat zij mogelijk veel meer dan hun collegae in Dordrecht een arbeidsovereenkomst met de Muntmeester hebben in plaats van met de muntheer. Als voorbeeld voor deze bewering geldt het bericht van de Westfriese Muntmeester Jan Knol uit 1723 dat de Westfriese stempelsnijder Daniel Drappentier het jaar ervoor tevens benoemd is tot stempelsnijder van de Munt van Zeeland en dat hij de stempels voor de Munt te Hoorn voortaan in Middelburg vervaardigt.²¹⁷ Twee jaar later blijkt de levering van stempels door Daniel Drappentier toch niet naar tevredenheid te zijn verlopen. Jan Knol sluit een contract met de Haagse stempelsnijder Jeremias Schaak voor de levering van nieuwe muntstempels. Uit dit contract blijkt dat Schaak net zoveel stempels zal produceren als door de Muntmeester wordt verlangd. Tegen de algemene gewoonten van de Munt in mag Schaak in Den Haag blijven wonen. Hij ontvangt een vast jaarlijks traktement van f 125: -, voor de productie van de benodigde ponsoenen een eenmalige uitkering van f 100: - en een vergoeding per geleverd paar stempels (zie kadertekst 3).²¹⁸ Het lijkt erop dat de hoogte van de vergoeding aan de stempelsnijder niet is bepaald door de moeilijkheidsgraad van de afbeelding of beeldenaar, maar door de diameter van het stempel. Hoewel daarover nog geen directe aanwijzingen zijn gevonden, heeft bij de vaststelling van de vergoeding zeer waarschijnlijk ook meegespeeld dat een grotere diameter van de beeldenaar meer gehard ijzer kost.

Kadertekst 3

Vergoeding uitgekeerd door Muntmeester Jan Knol aan Jeremias Schaak per paar stempels, volgens hun contract d.d. 16 juni 1725 ²¹⁹	
duit	f 0:14: 0
dubbele stuiver	f 0:14: 0
schelling	f 1: 2: 0
1/2 gulden	f 1: 4: 0
1 gulden	f 1:10: 0
3 gulden	f 2: 0: 0
leeuwendaalder	f 1:12: 0
rijksdaalder of zilveren dukaat	f 1:16: 0
zilveren rijder of dukaton	f 2:10: 0
gouden dukaat	f 1: 2: 0
dubbele gouden dukaat	f 1: 8: 0

De Westfriese Muntmeester blijkt niet gelukkig te zijn in de keuze van zijn stempelsnijders. Schaak overlijdt in 1728. Zijn opvolger Caspar Hendrik Vogelensang wordt eind juni 1728 aangesteld

217 NA 1.01.44-67 fol. 251v-252. Rapport van essayeur-generaal Emants over zijn bezoek aan de Westfriese Muntmeester Jan Knol d.d. 5 mei 1723.
 218 NHAH 10-36. Contract tussen Jan Knol en Jeremias Schaak d.d. 16 juli 1725.
 219 Ibidem.

op een traktement van *f* 300: -, maar overlijdt nog geen drie maanden daarna.²²⁰ Op verzoek van de Muntmeester wordt de uit Breda afkomstige, maar op dat moment om nog onduidelijke redenen te Hoorn verblijvende, Thomas Bareuth als stempelsnijder van de Westfriese Munt aangesteld.²²¹ Al snel klagen de smidmeester en gezellen van de Westfriese Munt over de slechte prestaties van Bareuth. Hij schijnt zo nalatig te zijn dat de gezellen niet in staat zijn op tijd de verzochte munten te leveren. Als klanten van de Munt noemen ze verscheidene kooplieden, maar ook de Verenigde Oostindische Compagnie.²²² Bareuth wordt uiteindelijk ontslagen.²²³

De opvolger wordt gevonden in Jan van Wijk uit Utrecht.²²⁴ Nog geen anderhalf jaar later, in februari 1732, klaagt Muntmeester Jan Knol al over de slechte kwaliteit van Van Wijks werk. De stempelsnijder wordt daarop in de vergadering van de burgemeesters van de drie Westfriese steden ontboden en krijgt te verstaan dat hij voortaan betere kwaliteit stempels dient te leveren. Uiteindelijk wordt Van Wijk in 1733 ontslagen.²²⁵ Zijn opvolger Jan van Dijk wordt aangesteld op een traktement van opnieuw *f* 300; - per jaar en blijkt wel te voldoen.²²⁶ Hij blijft bijna 30 jaar in functie. In het laatst van zijn leven is Van Dijk door ‘aanhoudende ziekte’ niet meer goed in staat de benodigde muntstempels te leveren. Op advies van essayeur-generaal Emants wordt daarom Thomas Jan Walter van Harderwijk aangesteld als stempelsnijder van de Westfriese Munt.²²⁷ Muntmeester Pieter Buijskes sluit een contract met Walter waarin wordt bepaald dat hij (1) in Harderwijk mag blijven wonen en werken, (2) tot het einde van het jaar net zoveel stempels voor de driegulden levert als hij kan maken, (3) voor de verzending van de nieuwe stempels een ‘blok en ring’ beschikbaar gesteld wordt en (4) de toezegging wordt gedaan dat Walter bij het overlijden van Jan van Dijk tot stempelsnijder van de Westfriese Munt wordt benoemd. Pieter Buijskes betaalt Walter een bedrag van *f* 25; - ineens voor de ponsoenen en *f* 5; 5; - voor ieder paar productiestempels.²²⁸

Van Dijk, die korte tijd later overlijdt, wordt opgevolgd door Hendrik Weijnans die stempelsnijder van de Westfriese Munt blijft tot in 1791.²²⁹ Van Weijmans is bekend dat hij ook de stempels voor het kleinzegel van Hollands Noorderkwartier snijdt en daarvoor *f* 100: - per jaar ontvangt. Hij krijgt deze vergoeding op basis van de resolutie van de Gecommitteerde Raden van 15 februari

1760, zodat er van uitgegaan mag worden dat zijn voorgangers en zijn opvolger dit bedrag ook hebben ontvangen.²³⁰ Gerrit Konsé, afkomstig uit Amsterdam, is de laatste stempelsnijder van de Westfriese Munt en is als zodanig actief van 1791 tot en met 1809.²³¹ De declaratie van essayeur-generaal Poelman over 1791 vermeldt dat Konsé op 19 november van dat jaar de eed op zijn instructie aflegt door middel van een procuratie verleend aan German, de bewaarder van de Generaliteits Muntkamer. Uit een opgave uit 1810 aan diezelfde essayeur-generaal Poelman blijkt Gerrit Konsé een traktement te hebben gehad van *f* 700: - per jaar, plus vrijdom van lokale belastingen. Over 1807 is hij schadeloos gesteld voor het verlies van de vrijdom van impost met een uitkering van *f* 350: -. In 1810 is hij 60 jaar oud.²³²

Uit een verzoek van de Utrechtse stempelsnijders Marmé en de Meijer uit oktober 1802 blijkt dat de stempelsnijders van die Munt per opening van de muntbus *f* 75: - uitgekeerd krijgen. Sinds 1757 worden zij ook betaald voor de vervaardiging van de instrumenten om de kartels op de muntstukken aan te brengen en genieten zij in de winter een toelage van *f* 10: - voor de impost op de turf die extra nodig is voor het gloeien, bewerken en harden van verschillende instrumenten van zowel de Munt als van ’s Lands zegelkamer.²³³

2.3.6 De provoost of smidmeester

De provoost of smidmeester is de voorman van de gezellen. Over het algemeen wordt de oudste gezel als zodanig aangesteld. Voor deze functie binnen de Muntorganisatie bestaat in de tijd van de Republiek geen aparte voor het gehele rechtsbied geldende en dus door de Staten-Generaal vastgestelde instructie. Er is er wel een bekend voor de nieuwe smidmeester van de Westfriese Munt uit 1786.²³⁴ Totdat het tegendeel is bewezen kan ervan worden uitgegaan dat de provoost of smidmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht vergelijkbare taken heeft vervuld als zijn Westfriese collega.

De provoost of smidmeester is net als de gezellen in dienst van en dus ondergeschikt aan de Muntmeester. Hij regelt de dagelijkse werkverdeling. Hij ziet toe dat extra werkvolk, als dat vanwege drukte nodig is, alleen wordt geplaatst aan de schroefpersen. Hij is tevens als eerste verantwoordelijk voor de rust onder de gezellen en het andere werkvolk. Verder vertegenwoordigt hij de Muntgezellen tegenover de Muntmeester en spreekt hij ook recht bij geschillen tussen de Muntmeester en de gezellen en tussen de gezellen onderling. Deze laatste taak komt voort uit het privilege van het Serment van de Munt (zie hierna hoofdstuk 2.13).²³⁵

220 NHAH 10-04 fol. 93. Eedaflegging door Caspar Hendrik Vogelensang als stempelsnijder van de Westfriese Munt d.d. 28 juni 1628. NHAH 10-26. Melding van het overlijden van Caspar Hendrik Vogelensang door Jan Knol en de oproep van de burgemeesters van Hoorn aan hun collegae van Enkhuizen en Medemblik tot het houden van een vergadering d.d. 21 september 1728.

221 NHAH 10-0 en -26 Eedaflegging van Thomas Bareuth als stempelsnijder van de Westfriese Munt in handen van de burgemeesters van Hoorn d.d. 2 oktober 1728.

222 NHAH 10-26. Verklaring van de smidmeester en gezellen over de nalatigheid van stempelsnijder Thomas Bareuth d.d. 26 september 1730.

223 NHAH 10-1, -4, -8 en -26. Brief van de burgemeesters van Hoorn aan hun collegae van Enkhuizen en Medemblik d.d. 28 oktober 1730.

224 NHAH 10-4 fol. 101-103. Eedaflegging van Jan van Wijk als stempelsnijder van de Westfriese Munt d.d. 7 november 1730.

225 NHAH 10-26. Resolutie om de stempelsnijder van Wijk te gelasten de Munt met behoorlijke stempels te voorzien d.d. 18 februari 1732. NHAH 10-27 Stempelsnijder Van Wijk drie muntstempels getoond die alle verschillend waren en hem bevolen betere stempels te leveren. Notulen vergadering bestuurders van de Westfriese Munt d.d. 18 juli 1732. NHAH 10-11. Brief van de burgemeesters van Enkhuizen aan hun collegae van Hoorn en Medemblik waarin wordt gemeld dat stempelsnijder Jan van Wijk is afgezet en dat er een nieuwe stempelsnijder gezocht moet worden, d.d. 3 april 1733.

226 NHAH 10-4. Aanstelling van Jan van Dijk als stempelsnijder van de Westfriese Munt op een traktement van *f* 300: - per jaar en vrijdom van impost.

227 NHAH 10-1, -4, -26 en -37. Notulen vergadering van het ‘Landschap van Westvriesland’ d.d. 30 september 1763.

228 WFA OAE Notarieel Archief Enkhuizen 1375, akten van notaris Pieter Visser, nr 82 d.d. 1 oktober 1763.

229 NHAH 10-1. Missive van de burgemeesters van Enkhuizen aan hun collegae van Hoorn en Medemblik met bericht van overlijden van Jan van Dijk d.d. 19 november 1763. In hoeverre Thomas Walter, die op basis van het voornoemde contract met Muntmeester Buijskes recht had van Dijk op te volgen, zich door deze benoeming gepasseerd voelt blijkt niet. In 1767 wordt hij benoemd tot stempelsnijder van de Gelderse Munt te Harderwijk. Hij vervult dit ambt tot 1787.

230 NA 3.01.29-922 1784 fol. 17, 1785 fol. 17, 1786 fol. 17 en 1787 fol. 17; -923 1788 fol. 17, 1789 fol. 17, 1790 fol. 17 en 1791 fol. 17; -924 fol. 19 [Gerrit Konsé] 1793; -925 fol. 19 1794.

231 Zoals gemeld moet er naar de Westfriese Munt nog veel onderzoek worden gedaan. In een voor later geplande studie zal zeker dieper op de verschillende stempelsnijders worden ingegaan.

232 NA 2.01.33-17. Generale lijst van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Hoorn [1801/1811].

233 NA 2.01.21-298 Request J.W. Marmé en J. de Meijer d.d. 29 oktober 1802 met bericht en consideratie van essayeur-generaal J.P. Beekman d.d. 15 november 1802.

234 NHAH 10-001. Instructie voor de provoost van de ‘Westvriesche Munte’ d.d. 1 juli 1786.

235 NA 3.01.30-54. Aantekeningen omtrent het recht van die van het Serment om alleen voor provoosten en gezworenen terecht te staan.

De smidmeester of provoost is aanwezig bij de inname van het muntmetaal van de Muntmeester en de aflevering van het gereed product aan de Muntmeester. Hij dient een administratie bij te houden in een register dat hij speciaal daarvoor van raden en generaalmeeesters krijgt toegezonden. Van de provoost of smidmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn drie exemplaren van deze registers uit de achttiende eeuw bewaard gebleven. Het eerste is op 5 mei 1730 samengesteld door de toenmalige secretaris van raden en generaalmeeesters Pompejus van Hoeufft en gezonden aan de provoost van de Munt te Dordrecht, Jacob Roskam. Het tweede exemplaar is op 25 april 1749 door Van Hoeuffts opvolger Hendrik van Ourijck samengesteld en eveneens toegezonden aan Jacob Roskam. Het derde en laatste exemplaar van deze serie is op 17 april 1758 door Van Ourijcks opvolger Johan Onder de Linden gezonden aan Christiaan Boonen, de opvolger van Jacob Roskam.²³⁶ De registers geven per denominatie informatie over de datum en de omvang van de partijen munten die worden afgeleverd aan de Muntmeester in aanwezigheid van de waardijn. Verderop in deze publicatie zal enkele malen uit deze registers worden geciteerd, waarmee tegelijk de historische waarde van deze tot nu toe onderbelichte documenten wordt aangetoond. Polak stelt op basis van deze bron dat de productiecapaciteit van de Hollandse Munt te Dordrecht ‘op geen stukken na volledig werd benut’. Hij heeft berekend dat de Munt te Dordrecht in de 66 jaar die hij van deze drie registers heeft bekeken (1730-1795), slechts zeven jaren meer dan 200 dagen en negentien jaren minder dan 100 dagen heeft geproduceerd. Op basis van deze registers van de Dordtse smidmeester voor genoemde periode geeft Polak zelfs een gemiddelde productieomvang van 242 mark edelmetaal per dag.²³⁷ Bij de uitwerking van deze cijfers maakt Polak echter geen onderscheid in de aanmerkelijke verschillen in hoeveelheid arbeid om 1 mark zilver om te zetten in een zware munt als een zilveren rijder (7,55 stuks/mark), een 3 gulden (7,78 stuks/mark) of een zilveren dukaat (8,76 stuks/mark) of in lichte zilveren dubbeltjes (150,75 stuks/mark) of stuivers (301,5 stuks/mark).²³⁸ De registers van de smidmeesters vermelden nergens dat het bij de afleveringen gaat om dagproducties. Toegegeven moet worden dat het wel voor de hand ligt aan te nemen dat men een partij goud of zilver graag per dag afwerkt. Nieuwe bewerking van de cijfers uit deze registers waarbij het aantal stuks per mark wordt meegenomen en worden afgezet tegen het aantal muntpersen waarover de Dordtse Munt in die periode beschikt, geeft zeer waarschijnlijk een beter beeld van de benutting van de productiecapaciteit.²³⁹

De provoost vaardigt samen met de gezworenen reglementen uit waaraan ieder die in de Munt actief is zich dient te houden (zie kadertekst 4).²⁴⁰ Samen met de gezworenen brengt de provoost ook de Dordtse muntbus naar Den Haag om daar te worden gecontroleerd. In de overgeleverde rekeningen van de Dordtse Muntmeesters staan bij de uitgaven steeds onder de rubriek ‘vacatien en

²³⁶ NA 3.01.30-196 t/m 198. Registers van de smidmeester 1730-1806.

²³⁷ Polak, *Historiografie* 291-292 noot 39.

²³⁸ Zie hoofdstuk 21 Specificaties van de munten in het deel Bronnen van deze studie.

²³⁹ Deze bewerking staat gepland voor een komende publicatie over de Hollandse Munt te Dordrecht in het *Jaarboek Oud-Dordrecht*.

²⁴⁰ GAD 489-40921. Nadere ordonnantie ende reglement gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graaffelijksheijdt Munte van Holland binnen Dordrecht d.d. 23 januari 1731.

Afb. 10. Opdracht in het register dat smidmeester Jacob Roskam van de Munt te Dordrecht op 5 mei 1730 toegezonden heeft gekregen van secretaris van raden en generaalmeeesters van de Munten, waarin hij de hoeveelheden nieuw geslagen munten moet noteren. NA 3.01.30-196.

geconvoijeert, wesende twee provoosten en twee gesworens' en 'Nog betaalt aan deselve personen voor rijkskosten bij haar wederreizen naar Dordregt' vermeld. In zowel de zeventiende als de achttiende eeuw wordt voor deze twee posten steeds respectievelijk f 72: - en f 11: - opgevoerd.²⁴¹

Kadertekst 4

Nadere ordonnantie ende reglement, gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graaffelijksheijds Munte van Hollandt binnen Dordrecht, 23 januari 1731

I

Eerstelijk sullen allen die gene die in de Munte werken, soo meesters als knapen, moeten maken des morgens een quartier uurs voor ses uren op de Munte te zijn ende alsdan het goud en zilver gesamentlijk ophaalen, omme als klok ses uren slaat, gelijkerhandt aan het werk te gaan, op een boete van twaalf stuivers.

²⁴¹ NA 3.01.27.02-4945-4958 en NA 3.01.28-5627-5641 en -5643-5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

II

Indien iemand te laat komt en het half uur nog niet om is, sal hij sich aanstonts aan het werk

moeten begeven en sulks niet terstont doende sal dubbelt geteijkt werden, hetwelk ook mede soodanig sal werden geobserveert op de schoofuuren²⁴² en des middags. En sullen diegene die des morgens ofte op andere tijden een uur ofte twee te laat op het werk komen voor ijder uur dubbelt geteijkt werden.

III

Alle de knapen, van den outsten af tot den jongsten toe, zullen twee dagen agter den anderen moeten gloeien ende alle morgens ten half ses uren op het werkhuijs moeten zijn omme den oven aanstonts te stookken, soo dat die voor ses uren brandt en sal bij foute van dien voor de eerste eens een half uur en de tweede reijs een uur geteijkt werden. en sal diegene die gloeijt goede agt nemen en wel sorge dragen dat het zilver in den oven niet verbrandt en dat de Muntmeester buijten klagten wert gehouden. Sullende de schade daar door komende bij den genen die de gloeijbeurt heeft moeten werden vergoedt.

IV

De twee jongste knapen zullen onder haare bewaringe houden ijder een sleutel van het voorportaal en ijder een sleutel van de hel, op boete van dertig stuijvers.

V

Niemant op de Munte werkende sal vermogen tabak te rooken ofte wijn te drinken dan op de daar toe gestelde schoofuuren, mede op boete van dertig stuijvers.

VI

Niemant sal vermogen wanneer dat er ducaten gemaakt ofte gout gevlekt wert van de Munt te gaan, op een boete van drie guldens. Ende die gene die sijn half uur gevlekt heeft zal het gout moeten opzetten ende soo lang op de Munte blijven tot dat de ducaten of vlek gout opgebracht sullen zijn. Ende bij aldien mogt bevonden werden eenig gout te resteren, soo sullen sij het malkanderen helpen soeken voor en al eer men gesamentlijk uijtscheijde, op een boete van dertig stuijvers.

VII

Den knaap wiens beurt het is om op het gouthuijs te blijven sal des middags ofte op de schooftijden niet vermogen te werken, gelijk den knaap wiens beurt het is te gloeien mede op de Munt sal moeten blijven en zullen hun eeten op het werkhuijs laten brengen, op een boete van dertig stuijvers voor ijder reijs die contrarie komt te doen.

Sullen verders de respective meester ende knapen, den middag en de schooftijden gepasseert

VIII

wesende, gelijkelijk aan het werk moeten gaan ende des avonts niet vermogen van het werkhuijs sich te absenteeren voor en aleer het gout en zilver dat op het werkhuijs bevonden mogt werden zal wesen besorgt ende opgebracht dan met verlof van den provoost ofte gesworen die op de Munte present mogte wesen, op een boete van veertig stuijvers.

IX

Niemant sal vermogen voor den tijdt uijt het werk te gaan sonder verlof van den provoost ofte gesworen die op de Munt zal wesen, op een boete van drie guldens.

X

Een ijegelijk die onder de pers sit ofte inlegt zal gehouden wesen, als er met werken uijtgescheijden is, de persen te sluijten en wanneer eenige stempels onder of na het werk moeten werden uijtgenomen, zal die niet laten staan bij de perssen ofte over het werkhuijs laten slingeren, maar besorgen dat die komen onder de bewaringe van den stempelsnijder van wien sij ook geen nieuwe stempels sullen vermogen te vragen voor dat de oude in welkers plaats de nieuwe moeten staan aan hem behandigt zijn, op boete van drie guldens.

XI

Wanneer alleenlijk zilver wert gewerkt ende dat eenige manschap overig is, soo zal een man die den provoost ofte gezworen daartoe zal roepen moeten boven komen om aan de pletmolen te leeren ende een anderen die daar aan sit aflossen, soo als gebruikelijk is.

XII

Niemant zal op de Munt sich dronken laten vinden ofte krakeel veroorzaken, veel minder de provoosten ofte gezworens qualijk bejegenen, maar ter contrarie in alles hun ordres te gehoorsamen. Op pene dat voor de eerste reijs zal naar huijs gesonden werden ende voor de tweede reijs dat in geen drie dagen zal vermogen te werken.

XIII

Een ijder zal zich wel hebben te wagten eenige pijpaaarde ofte vuiligheijdt hoe genaamt tussen de stempels te doen ende daar mede als te schenden het wapen van den souverijn, op een boete van ses guldens, te verbeuren bij den inlegger ofte den geene die de stoutheijdt heeft sulks te doen. Ende in gevalle men den persoon die dese vuiligheijdt mogte begaan hebben, niet konde ontdekken, soo sullen die gene die gewerkt hebben aan de pers daar dese daadt is geschiedt daarvoor moeten verantwoorden ende de boete betalen, behoudens in deze seer strafbare saak alsmede in dese geheele ordonnantie door heer waradijn sijn recht en de nadere correctie van de provoosten ende gezworens.

Aldus gedaan ende gearresteert binnen Dordrecht den 23 januari 1731.

²⁴² Waarschijnlijk hier in de betekenis van schaffuren.

Was getekent M. Berck

Te Dordrecht, gedrukt bij Johannes van Braam, boekverkoper, ordinaris stadsdrukker en van 't kleinzegel ende gedrukte papieren, wonende over de Beurs.

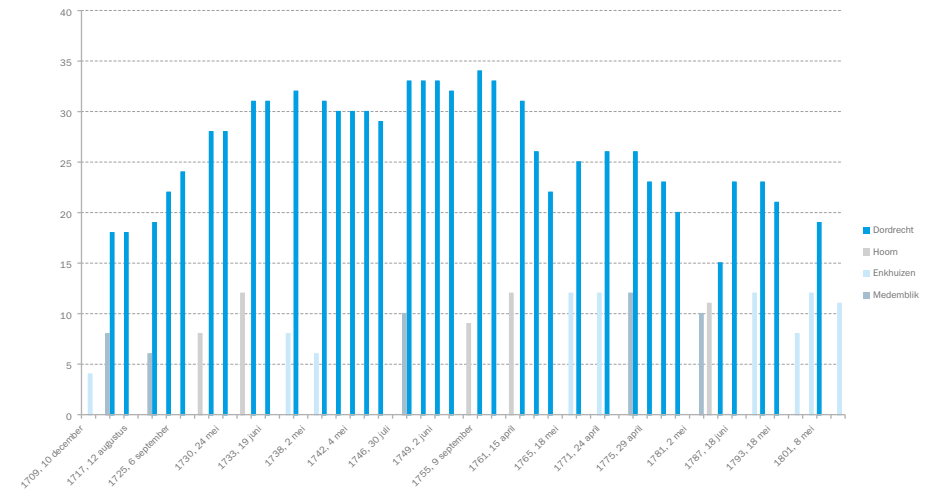
2.3.7 De gezellen

De gezellen zijn degenen die de ronde plaatjes goud, zilver of koper van de Muntmeester ontvangen en deze met de door de waardijn uitgereikte stempels tot munten slaan. Volgens de algemene instructie voor ‘Muntgesellen, ofte Munters’, die door de Staten-Generaal op 13 februari 1606 is vastgesteld dienen de gezellen de aan hen geleverde muntplaatjes ‘soo perfect ende keurlijk als hen mogelijk sijn sal’ te munten. Misslagen dienen de gezellen, net als de boven genoemde ‘cisailles’, voor eigen rekening opnieuw te vervaardigen. Dus zonder daarvoor enige vergoeding te ontvangen. Weigeren ze dit, dan zal hun loon gekort worden voor het aantal niet goed afgeleverde exemplaren. De gezellen zijn niet vrij om op andere Munten te werken en mogen niet een akkoord met de Muntmeester sluiten over een ander loon dan in de muntinstructies wordt genoemd.²⁴³

Uit het bewaard gebleven *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters kan worden afgeleid dat het aantal aan de Hollandse Munt te Dordrecht in de achttiende eeuw werkzaam zijnde gezellen varieert van vierendertig in 1757 tot vijftien in 1787. In de Westfriese Munt varieert dit aantal van vier in 1709 tot twaalf in de jaren 1731, 1761, 1766, 1771, 1774, 1791 en 1801.²⁴⁴

Uit onderstaande grafiek blijkt dat op de Hollandse Munt te Dordrecht vanaf 1755 een daling optreedt in het aantal gezellen. Bij de Westfriese Munt stijgt in deze jaren het aantal gezellen van negen naar twaalf. Het betreft hier momentopnamen, namelijk wanneer de raden en generaalmeeesters van de munten op de Munt langs komen. Op dat moment nemen ze van het daar aanwezige personeel de eed op hun instructie af. Als bewijs zetten de Muntmedewerkers hun handtekening in het *Instructieboek*.

Het kan zijn dat er tijdens korte perioden meer gezellen actief zijn geweest dan geregistreerd in het *Instructieboek*. De registratie van de bij de Munt betrokken personen lijkt echter redelijk secuur te zijn uitgevoerd, want zelfs gezellen die om een of andere reden niet aanwezig zijn bij de eedafname worden wel vermeld. Het *Instructieboek* vertoont een enkele keer dat de betreffende gezel die dag absent is.²⁴⁵ In elk geval kan worden geconcludeerd dat het Westfriese Muntbedrijf minder vast personeel heeft dan de Hollandse Munt te Dordrecht.

Grafiek 7. Het aantal gezellen op de Munten van Holland en West-Friesland 1709-1803. De Westfriese Munt rouleert eerst om de zes, later om de tien jaar, volgens een vast schema tussen de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.²⁴⁶

Een aantal Muntmeesters uit de zeventiende eeuw werkt ook met losse werkkrachten. Verschillende keren wordt geageerd tegen de inzet van deze niet beëdigde werklieden, zogenaamde dagloners. In de voor deze studie bestudeerde achttiende eeuw zijn dergelijke klachten minder aangetroffen. De raden en generaalmeeesters vaardigen in 1709 een verbod uit op het werken met dagloners.²⁴⁷ Over de werkdag van de gezellen valt niet veel te zeggen. Uit de in 1731 door de provoost en de gezworenen van de Hollandse Munt te Dordrecht opgestelde en in druk uitgegeven ‘Ordonnantie en reglement’ (zie kadertekst 4 op pagina 75-78) wordt duidelijk dat ‘alle die gene die in de Munte werken’ om kwart voor zes ’s ochtend aanwezig moeten zijn om het goud en zilver dat die dag bewerkt moet worden in ontvangst te nemen. Dit om de werkzaamheden precies om zes uur te kunnen laten starten. Hoe lang een werkdag aan de Munt duurt, blijkt echter niet. De ‘ordonnantie’ bevat verder slechts enkele richtlijnen hoe de meesters en knapen zich aan de Munt dienen te gedragen.²⁴⁸

²⁴³ Van de Water, *Groot Placaatboek*, I fol. 566-567.
²⁴⁴ NA 1.01.44-16 fol. 160v. Uit een brief van de Westfriese gezellen aan de raden en generaalmeeesters d.d. 30 mei 1702 blijkt dat er op dat moment elf gezellen werkzaam zijn op de Munt te Enkhuizen.
²⁴⁵ Komt bijvoorbeeld voor bij drie Muntgezellen van de Zeeuwse Munt te Middelburg in 1705 en twee dito in 1717, maar ook bij twee Muntgezellen werkzaam bij de Gelderse Munt te Harderwijk in 1723.

²⁴⁶ Polak, *Historiografie*, 91. De Westfriese Munt was niet zoals Polak meldt: ‘tijdelijk ook wel in Enkhuizen of Medemblik gevestigd’.
²⁴⁷ Voor de zeventiende eeuw zie bijvoorbeeld het besluit van de Staten van Overijssel d.d. 10 april 1624, de klachten die aan de Staten-Generaal zijn gezonden over het gebruik van dagloners bij verschillende Munthuizen d.d. 30 juni 1670, die over de Muntmeester van Deventer d.d. 6 juli 1684, de memorie die R&G aan de Staten-Generaal zenden over het onwettige gebruik van dagloners d.d. 18 februari 1686 en 9 juni 1690. NA 1.01.44-4 fol. 4v-5, -11 fol. 314v, -13 fol. 107-108 en -13 fol. 141-148 en -14 fol. 47. Zie ook de brief van R&G aan de respectieve Muntmeesters over het verbod op het werken met dagloners d.d. 5 juni 1695. NA 1.01.44-15 fol. 70v. Het achttiende eeuws voorbeeld is de brief van R&G d.d. 10 mei 1709 aan de Muntmeesters in de Republiek om niet met dagloners te werken, die waarschijnlijk is geschreven naar aanleiding van klachten over de inzet van deze in de Gelderse Munt te Harderwijk. NA 1.01.44-17 fol. 60-61.
²⁴⁸ GAD 489-40921. Nadere ordonnantie ende reglement gemaakt bij de provoosten en gezworens van des Graafelijksheidt Munte van Holland binnen Dordrecht d.d. 23 januari 1731.

De zondag is waarschijnlijk de algemeen gerespecteerde rustdag, hoewel deze bij drukke werkzaamheden ook als werkdag wordt beschouwd.²⁴⁹

Enkele loongegevens van de Muntgezellen zijn bekend. Tussen de stukken behorende tot de administratie van essayeur-generaal Marcellus Emants bevindt zich een kopie van een opstelling van de lonen.²⁵⁰ Het betreft een overzicht van de lonen van de Muntgezellen. Deze worden in 1695 aangepast, omdat het gebruik van door paardenkracht aangedreven machines het werk voor de gezellen lichter heeft gemaakt. Voor de Muntmeester wordt de muntproductie echter duurder, omdat er nu ook paarden worden ingezet. Het loon van de Muntgezellen wordt, vanwege het ‘paardenloon’, verminderd met 22 mijten Vlaams per mark werks voor de zilveren rijder, de zilveren dukaat, de Nederlandse rijksdaalder, de 3-gulden, de 2-gulden en de halve 3-gulden. Voor de florijn, de gulden en de halve gulden mag de Muntmeester 26 mijten Vlaams per mark werks inhouden.²⁵¹

De aanpassing van het loon voor de dubbele stuiver dateert van 1697. Als ‘paardenloon’ wordt dan 1 stuiver 16 mijten ingehouden, zodat voor de gezellen het bedrag van 6 stuivers 12 mijten Vlaams per mark werks resteert.²⁵²

Kadertekst 5

Loon van de Muntgezellen in de achttiende eeuw in stuivers en mijten (1 stuiver = 48 mijten)²⁵³

Denominatie	Loon per mark fijn	Loon per mark werks	Af aan paardenloon	Resteert
Zilveren rijder of dukaton ²⁵⁴	2:20	2:7½	0:22	13½ duijt
Zilveren dukaat ²⁵⁵	2:26	2:11	0:22	1:37
Nederlandse rijksdaalder	2:25	2:12	0:22	1:38
Leeuwendaalder	2:28	1:45	0:22	1:23
3 gulden	2: 0	1:40	0:22	1:18
2 gulden	2: 0	1:40	0:22	1:18
Halve 3 gulden	2:24	2:14	0:22	1:40
Florijn	2:24	2:14	0:26	1:36
Gulden	3:12	2:47	0:26	2:25
Halve gulden	3:12	2:47	0:26	2:25
Schelling	7: 0	4: 4	[1: 4]	3: 0

249 NA 1.01.44-27 fol. 33-33v. Brief van de Muntmeester van Utrecht J.S. van Naamen d.d. 30 maart 1796 waarin hij meldt dat de Utrechtse Muntgezellen klagen als zij geen werk en dus geen brood hebben, maar ook klagen als zij ‘zomtijds op zondag moeten werken’. In hoofdstuk 9.3 wordt duidelijk dat ook in de Hollandse Munt te Dordrecht soms op zondag moet worden gewerkt.

250 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695.

251 NA 1.01.44-59 I 1771-1780. Het bedrag van 22 mijten is opgebouwd uit de kosten voor de paarden: 8 mijten en die voor de grotere hoeveelheid schroot diettijds het fabricageproces ontstaat: 14 mijten. Bij de fabricage van de florijn, de gulden en de halve gulden zullen de kosten voor de paarden niet hoger zijn, maar zal er meer schroot zijn ontstaan waardoor een hogere aftrek van het gezellenloon verklaarbaar is..

252 NA 3.01.30-231. Brief van R&G aan Het Serment van de Munt van Holland d.d. 6 juni 1697.

253 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695. NA 1.01.44-27 fol. 32. Memorie van het loon voor de Muntgezellen volgens instructie der Muntmeesteren, ongedateerd [maart 1796].

254 254 13 ½ duit = 1 stuiver 33 mijt. Maar als je 22 mijt aftrekt van 2 stuivers 7 ½ mijt, blijft er 1 stuiver 33 ½ mijt over. Het is niet duidelijk waarom die ½ mijt, die in de originele versie van het besluit vermeld staat in de kopie niet terugkomt.

255 Het bedrag dat resteert is in de kopie niet ingevuld en door mij uitgerekend en ingevuld.

Dubbele stuiver	13: 0	7:28	[1:16]	6:12
Enkele stuiver ²⁵⁶	15: 0	8:36		

Essayeur-generaal Marcellus Emants maakt enkele fouten bij het overschrijven van het originele besluit. In het ‘Generaal register’ van raden en generaalmeeesters staat op 5 juni 1695 ditzelfde besluit vermeld. Het is door de generaalmeeesters Johan van Nispen, Barthoud van Slingelandt en Adriaan Pieteron officieel getekend. Het ‘paardenloon’ voor de florijn, de gulden, de halve gulden wordt er op 26 mijten Vlaams per mark werks gesteld.²⁵⁷ Emants meldt in zijn versie dat dit 36 mijten moet zijn. Hij neemt deze fout over in zijn overzicht van lonen in 1750 en in 1771 aan de Muntmeesters van Utrecht is verzonden.²⁵⁸ In hoeverre zijn fout consequenties heeft gehad voor de loonbetalingen aan de gezellen wordt niet direct duidelijk.

In Emants’ aantekeningen komt ook nog een ongedateerde notitie voor waarin het ‘paardenloon’ door hem wordt verwoord met de opmerking dat er korting moet worden toegepast omdat er ‘met de pletmoolen’ wordt gewerkt. Die pletmolen wordt met een tredmolen van paarden aangedreven. De korting is gelijk met de versie in het ‘Generael register’. De korting op het loon voor de schelling bedraagt nu 1 stuiver 4 mijten, die voor de dubbele stuiver 1 stuiver 16 mijten en die voor de enkele stuiver 1 stuiver 26 mijten per mark werks. De aantekeningen van Emants moeten van of na augustus 1780 zijn, want hij schrijft erbij dat deze lijst in augustus 1780 aan de Muntmeester van Utrecht is gezonden.²⁵⁹

In de marge van het overzicht van de muntlonen in het ‘Generael Register’ wordt in een later toegevoegde opmerking vermeld dat inmiddels een kartelloon is ingevoerd. Inderdaad bepalen de Staten-Generaal in 1749 dat de gezellen voor het aanbrengen van de kartels op kant van de gouden dukaten drie stuivers per mark krijgen. Nadat de Muntmeester zich over de hoogte van dit loon heeft beklaagd, wordt het bij resolutie van 7 juni 1757 bijgesteld tot 1 1/2 stuiver per mark werks. Begin november 1760 wordt het kartelen van het zilver geld verplicht gesteld. Deze bewerking van de rand van de muntstukken wordt gezien als een die behoort tot de taak van de Muntgezellen. Ze krijgen er dan ook geen vergoeding voor. In 1761 bepalen diezelfde Staten-Generaal dat de gezellen voor het kartelen van de gouden ridders wel 27 mijten extra dienen te ontvangen.²⁶⁰

Kennelijk geldt het toegenomen gemak voor de gezellen bij de productie van deze denominatie niet. Verderop in deze publicatie zal duidelijk worden dat de gezellen van de Munten van Holland en West-Friesland voor het slaan van 1 mark (circa 69 exemplaren) duiten vanaf 1702 vijf duiten ontvangen.²⁶¹ Die van de Westfriese Munt schrijven in een gezamenlijke petitie aan de raden en

256 Het bedrag van inhouding en ook het bedrag dat resteert worden hier niet genoemd. De 8 stuivers 36 mijten Vlaams worden als loon genoemd in de Ordonnantie en instructie op de enkele stuiver d.d. 12 juni 1738. NA1.01.44-19 fol. 225-226 (concept) en Instructieboek van raden en generaalmeeesters fol. 26-27v.

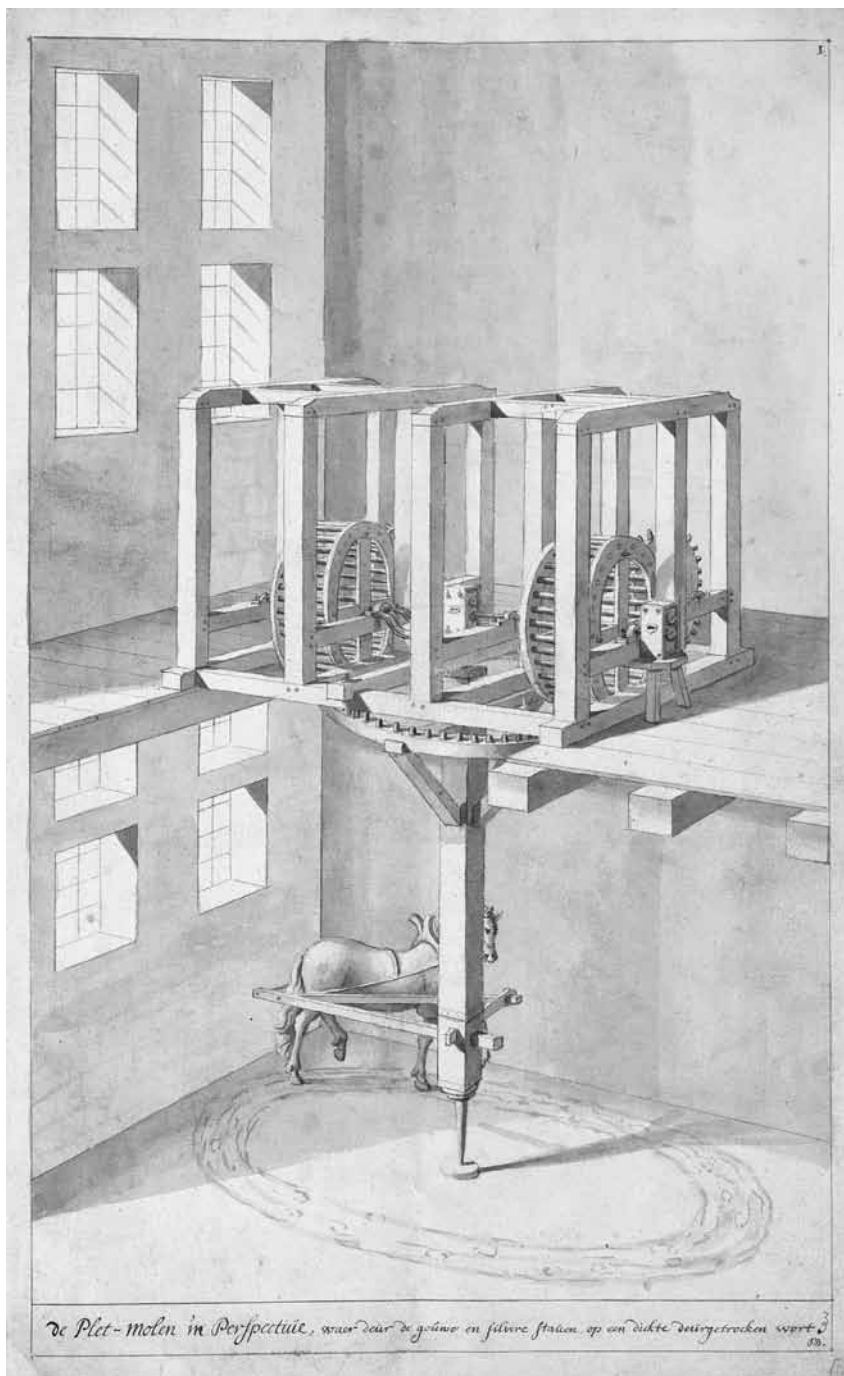
257 NA 1.01.44-15 fol. 70. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 5 juni 1695.

258 NA 1.01.44-60. Memorie van het loon der Muntgesellen d.d. 6 juni 1695..

259 NA 1.01.44-59-I. Memorie van het loon voor de Muntgesellen ongedateerd (augustus 1780?).

260 NA 1.01.44-15 fol. 70v. Resolutie Staten-Generaal d.d. 1 augustus 1749, 3 november 1760 en 2 juni 1761.

261 Zie hoofdstuk 9 in dit deel van deze publicatie en hoofdstuk 14.2 in het deel Bronnen.

Afb. 11. Tekening van een paardentred voor de Zeeuwse Munt door Daniël de Blicq, 1671. *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-02.

generaalmeesters dat die vijf duiten voor hen een te lage beloning zijn. Eerder hebben zij naar hun zeggen 34 duiten per mark verdiend. Ruim een maand later komen de gezellen er nog eens op terug. Wat de generaalmeesters hierop uiteindelijk antwoorden is niet bekend.²⁶²

In de zomer van 1780 ontspint zich een discussie met de gezellen van de Munt te Utrecht over hun loon. De gezellen melden al sinds juni 1757 een mindering op hun loon te hebben gekregen van anderhalve stuiver vanwege het verplichte kartelen van de rand van de muntstukken. Met het aantreden van Muntmeester Johan George Holtzheij in 1771 worden de gezellen geconfronteerd met nog een nieuwe korting op hun loon, namelijk het al eerder genoemde 'paardegeld'. Zij vragen daarop raden en generaalmeesters advies en krijgen het bovengenoemde overzicht toegezonden. In 1780 worden ze weer geconfronteerd met de wens van de Muntmeester, nu Carel Frederik Wesselman, om hen te korten op hun loon vanwege het gebruik van de pletmolen bij de productie van gouden dukaten en die daarover met de Gedeputeerde Staten van Utrecht al een akkoord heeft. De generaalmeesters geven de Muntmeester gelijk. Op basis van de resolutie van Staten-Generaal van 1 augustus 1749 mag hij 22 mijten korten op het muntloon.²⁶³

2.3.8 Het werkvolk

Het werkvolk of de werklieden van de Munt zijn degenen die de zelf gegoten of aangeleverde strippen metaal, de zogenaamde 'tinnen' of 'tinnen', op dikte brengen en er ronde schijfjes uit vervaardigen. Volgens hun instructie, die is goedgekeurd door de Staten-Generaal op 13 februari 1606, wordt hun toegestaan op 20 mark materiaal 3 mark schroot over te houden. Zij worden alleen betaald voor de geleverde bruikbare muntplaatjes. Indien zij meer schroot produceren dan de genoemde 3 mark op elke 20 mark werk wordt dat hun in mindering van het loon gebracht. De kosten voor het hersmelten en het verlies bij het smelten, de zogenaamde laccagie, worden hun tevens doorberekend.²⁶⁴ In de instructie wordt expliciet genoemd dat zij de blanco muntplaatjes moeten reinigen met 'klaar water, en niet (met het in die tijd blijkbaar gemakkelijk voorhanden zijnde) bier'. Op weigering van werk staat een boete van vier Nederlandse gouden dukaten. Zoals gemeld werken diverse Muntmeesters in elk geval in de zeventiende eeuw frequent met losse werkkrachten die per dag worden ingehuurd. In september 1728 schrijven de raden en generaalmeesters de Dordtse Muntmeester en waardijn over het gebruik van noodhulpen, dat naar hun weten heeft plaatsgevonden. Waardijn Herman van den Honert antwoordt dat de provoost en de gezworenen van de Munt inderdaad noodhulpen hebben aangesteld, maar buiten zijn medeweten. Muntmeester Isaac Westerveen bevestigt de gang van zaken rond de aanstelling en voegt daaraan toe dat hij met zijn rekening kan aantonen dat de noodhulpen – uit latere stukken

²⁶² NA 1.01.44-16 fol. 160v-161. Brieven van de gezamenlijke gezellen van de Westfriese Munt aan R&G d.d. 30 mei 1702 en 9 juli 1702. Niet uit te sluiten valt dat die 34 duiten worden betaald omdat de gezellen ook de blanco muntplaatjes of rondellen vervaardigen, terwijl in 1702 de rondellen worden aangeleverd.

²⁶³ NA 1.01.44-26 fol. 238v en 268v-270.

²⁶⁴ Van de Water, *Groot Utrechts Plakkaatboek*, I 568.

blijkt het om vier personen te gaan – het juiste loon hebben ontvangen.²⁶⁵ In principe is het werken met dagloners tegen de regels, omdat dezen niet aangesloten zijn bij het ‘gilde’ van het Muntpersoneel, het Serment (zie hoofdstuk 2.12). Zij hebben ook niet de eed op de instructie afgelegd in handen van raden en generaalmeeesters. Over de al of niet beëdiging van hulpen, waar het de generaalmeeesters om gaat, schrijft Westerveen dat dit een zaak is waarover hij niet kan oordelen, omdat dit nooit in zijn aanwezigheid plaatsvindt.²⁶⁶

2.3.9 De opziener van het schroef- en pletwerk

Nadat blijkt dat de problemen met het gebruik van de door Lybert van der Burch geleverde nieuwe apparatuur in de Hollandse Munt te Dordrecht aanhouden, keuren de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier in 1681 de aanstelling een speciale opzichter voor het schroef- en pletwerk goed.²⁶⁷ De problemen met de schroefpers hebben de bestuurders van Amsterdam in de nazomer van 1672 zelfs een extra argument in handen gegeven om de tijdelijke oprichting van een Munt binnen hun stad met succes te bepleiten.²⁶⁸ Stephanus Madecker is degene die de moeilijkheden rond de mechanisatie van de Munt te Dordrecht moet oplossen.²⁶⁹ Madecker ontvangt zijn instructie waarschijnlijk ergens tussen 4 november en 31 december 1681.²⁷⁰ Het jaar ervoor heeft Madecker samen met Jan Pietersz. Smit een grote reparatie aan het schroefwerk binnen de Dordtse Munt uitgevoerd en daarvoor *f* 200: - betaald gekregen.²⁷¹ In 1685 ontvangt Madecker *f* 315: - voor zijn onderhoud aan het schroefwerk in de Munt te Dordrecht en in 1688 *f* 500: -.²⁷² In juni 1693 mag Madecker voor iedere pletmolen een paar stalen rollen laten maken. Voorwaarde voor deze opdracht aan Madecker is wel dat hij voor het onderhoud van die nieuwe rollen geen extra vergoeding claimt.²⁷³ Bijna zes jaar later mag hij acht paar nieuwe stalen rollen laten maken voor de pletmolen in de Munt, mits deze niet duurder zijn dan *f* 25: - per paar.²⁷⁴ Volgens zijn instructie ontvangt Madecker geen vast traktement, maar deelt hij net als de andere meester Munters binnen de Munt mee in het loon dat wordt verdiend aan elke partij afgeleverde munten. Madecker krijgt voor zijn net iets meer speciale werk ook net iets meer betaald dan de

gewone gezellen, te weten 1 mijt (1/48 stuiver) per mark werks. Evenals de anderen aan de Munt geniet hij ook vrijdom van impost.²⁷⁵ Het werk aan het Dordtse schroef- en pletwerk moet zo omvangrijk zijn geweest dat Madecker in 1696 verzoekt om een assistent te mogen aannemen. Dit wordt hem geweigerd. Vanaf februari 1701 komt Huijbert van Zwol hem toch als zodanig bijstaan. Van Zwol ontvangt voor zijn werk aan de Dordtse Munt de helft van Madeckers traktement.²⁷⁶ Op 30 oktober 1705 wordt Hendrik Livelo als zijn waarnemer in de functie van smid benoemd.²⁷⁷ Diezelfde Livelo volgt Madecker in 1711 op in de functie van opzichter van het schroef- en pletwerk en maakt in 1721 plaats voor zijn zoon Hermanus, die in 1742 weer wordt vervangen door Hendrik Scholting.²⁷⁸ Het onderhoud aan de aandrijving van het schroef en pletwerk is in handen van een andere specialist. Dit wordt duidelijk uit de brief van Johan Pickee, meester molenmaker en ‘onderhouder van de ‘molen’ in ‘s Lands Munte binnen Dordrecht’, aan de Staten van Holland van 30 april 1761.²⁷⁹ Pickee beschuldigt Hendrik Scholting en de Dordtse stadsbouwmeester Cornelis van Asperen van respectievelijk het niet goed omgaan met en het niet goed toezichhouden op het aandrijfwerk in de Munt. Hij waarschuwt de Staten zelfs dat het complete aandrijfwerk ‘geheel aan stukken [kan] geraaken’. Als mankement noemt hij onder andere dat bepaalde onderdelen van de pletwalsen niet zijn uitgevoerd zoals ze behoren te zijn. Zo zijn sommige walsrollen niet van gelijke lengte. Zij maken groeven van een kwart duim diep in het muntmetaal. Andere onderdelen van diezelfde wals zijn door die ongelijke walsrollen inmiddels helemaal verwrongen waardoor de paarden in de tredmolen een veel zwaarder prestatie te leveren hebben dan nodig. Wat er met de walsrollen gebeurt wordt niet duidelijk. Wel blijken Pickee en Scholting datzelfde jaar samen een opdracht aan te nemen om de door hetzelfde aandrijfwerk bewogen roer-, stamp- en blaaswerken te verbeteren.²⁸⁰ Op 11 mei 1764 doet Hendrik Scholting op eigen verzoek afstand van zijn functie ten gunste van zijn zoon Jan, die ruim een maand later zijn aanstelling ontvangt. Het inkomen dat Hendrik Scholting uit deze functie ontvangt is nauwkeurig omschreven in een aantekening op een afschrift van zijn instructie in het archief van de contrarolleur-generaal van ‘s Lands werken en fortificaties van Holland en West-Friesland, J.P. Prévost. Op basis van de eerste instructie voor deze functie ontvangt hij *f* 500: - per jaar. In 1727 wordt zijn traktement verhoogd met *f* 125: - en in 1751 nog eens met *f* 275: - vanwege de uitgebreide aanmuntning van goud en met *f* 250: - ter compensatie van het niet genieten van de vrijdom op impost. Totaal ontvangt Scholting dus *f* 1.150: -.²⁸¹

265 NA 1.01.44-19 fol. 46-50v. Brieven van R&G aan de Muntmeester en de waardijn van de Hollandse Munt te Dordrecht d.d. 18 september en de antwoorden van beiden d.d. 21 september 1728. Brief van R&G aan Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier d.d. 29 september 1728. Brieven van R&G aan Muntmeester en waardijn d.d. 1 oktober 1728

266 Op. cit.

267 NA 1.01.44-12 fol. 10v-13. Rapport van R&G aan Gecommitteerde Raden over de toestand van de pletmolens d.d. 11 april 1681.

268 Scheffers, Muntmeestersrekeningen bij de Amsterdamse Wisselbank (in voorbereiding).

269 De instructie voor Madecker is in het Generaal register van de Generaliteits Muntkamer ingeschreven tussen de stukken van 4 november en 31 december 1681, terwijl dezelfde instructie in het register Muntzaken van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland is gedagtekend op 2 april 1688.

270 NA 1.01.44-13 fol. 047-48v. Instructie ongedateerd (ingeschreven na 4 november 1681). NA 3.01.30-187 Afschrift d.d. 2 april 1688. Een transcriptie van deze instructie wordt gegeven in het tweede deel van deze publicatie.

271 NA 3.01.05-3030 fol. 266-266v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 november 1680.

272 NA 3.01.05-3035 fol. 104v-105. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 30 mei 1685. NA 3.01.05-3038 fol. 167-167v. Idem d.d. 29 juni 1688.

273 NA 3.01.05-3043 fol. 285v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 juni 1693.

274 NA 3.01.05-3049 fol. 9v-10. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 14 januari 1699.

275 NA 1.01.44-13 fol. 47-48v. GAD 150-662. Instructie voor Stephanus Madecker, opziener van het schroef- en pletwerk 1681. De transcriptie van deze instructie in te vinden in hoofdstuk 11.9.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

276 NA 1.01.44-16 fol. 112. Resolutie R&G 16 februari 1701.

277 Dolk, Het Serment van de Munt van Holland, II 98.

278 NA 3.01.43-62. Instructie voor Hendrik Scholting d.d. 21 december 1742.

279 Een aparte instructie is niet gevonden. Vandaar dat deze functionaris niet in een apart hoofdstuk wordt behandeld.

280 NA 3.01.43-62 Brief van Johan Pickee d.d. 30 april 1761. Rapport van Cornelis van Asperen aangaande verbeteringen aan de roer-, stamp- en blaaswerken d.d. 27 december 1761.

281 Wegens het ontbreken van de Dordtse Muntmeestersrekeningen over de periode 1758-1781 kan niet worden bevestigd dat Scholting deze bedragen inderdaad jaarlijks heeft ontvangen.

Nadat de Munt te Dordrecht in 1806 officieel is gesloten, blijft Jan Scholting samen met de draaier van de walsen onder leiding van waardijn Dirk Crans om de nog op de Munt aanwezige instrumenten in goede staat te houden. In 1810 ontvangt Jan Scholting, inmiddels 82 jaar oud, hiervoor nog steeds zijn gewone traktement van *f* 900.²⁸² Voor zover nu bekend komt deze functie binnen de Westfriese Munt niet voor. Het antwoord op de vraag hoe het onderhoud van de machines in de andere Munthuizen in de Republiek is geregeld zal in een latere studie worden gezocht.

2.3.10 De letterzetter of kartelmeester

De Staten van Holland en West-Friesland besluiten op 16 december 1671 dat het instrument dat de Haagse ‘meester staal- en constwerker’ Lybert Simonsz. van der Burch heeft ontwikkeld om letters op de kant van de nieuwe munten aan te brengen alleen gebruikt en bewaard zal mogen worden door Lodewijk Danielsz. Coenen. Van der Burch heeft op 10 december van dat jaar voor de duur van zijn leven octrooi aangevraagd op de vervaardiging van dit instrument en heeft dat voor een periode van 15 jaar gekregen.²⁸³

Uit het octrooi van de Staten van Holland van 10 december 1671 blijkt dat Van der Burch van de Staten van Utrecht de opdracht heeft gekregen eenzelfde instrument te leveren. In hoeverre Van der Burch of een ander een dergelijk instrument aan de Westfriese Munt heeft geleverd is niet gebleken. Evenmin is duidelijk of de organisatie van de Westfriese Munt of een van de andere Munten binnen de Republiek een functionaris heeft gekend, die speciaal belast is met het gebruik en de bewaring van een dergelijk instrument.

Lodewijk Coenen is vanaf 1666 essayeur en stempelsnijder van de Munt te Dordrecht. In deze functie wordt hij in 1671 vervangen door Daniël Drappentier, die in staat is de stempels benodigd voor productie van munten met de balancier of schroefpers te leveren. Coenen krijgt een nieuwe taak, namelijk als gebruiker en bewaarder van de instrumenten die gemaakt zijn om de letters op de kant van de nieuwe te schroeven munten aan te brengen.

Volgens het eerste artikel van zijn instructie krijgt hij voor de uitvoering van zijn nieuwe taak aan de Munt een speciaal af te sluiten ‘kamerken’, waartoe alleen hij de toegang heeft. Hij mag zelfs niemand anders dan de Muntmeesters of de generaalmeesters tijdens hun gebruikelijke Muntvisite toegang tot het vertrek bieden of over zijn werkzaamheden met anderen spreken. Wanneer het instrument voor reparatie buiten de Munt moet worden gebracht, dient dat te geschieden in een afgesloten kastje. Dit vanzelfsprekend om de nieuwe techniek niet te laten uitlekken naar valsemunters. Hij hoort een administratie van zijn werkzaamheden bij te houden en hij moet dagelijks schriftelijk aan de waardijn opgeven hoeveel mark muntplaatjes hij heeft verwerkt.²⁸⁴

Lodewijk Coenen wordt in 1695 in deze en in zijn essayeursfunctie opgevolgd door zijn zoon Daniel. Daniel geniet als letterzetter een jaarlijks traktement van *f* 300: -.²⁸⁵ Eind 1746 ontvangt Dirk Crans de commissie om deze functie op zich te nemen. Net als zijn voorgangers is Crans tevens essayeur van de Munt. Het traktement van de nieuwe letterzetter of kartelmeester bedraagt eveneens *f* 300: -.²⁸⁶ De kartelmeester verricht zijn werk niet alleen. Uit de declaratie van essayeur-generaal Marcellus Emants over 1788 blijkt dat op hij 30 mei van dat jaar op de Dordtse Munt twee nieuwe assistenten van kartelmeester Dirk Crans beëdigd.²⁸⁷ De opmerking dat er twee nieuwe assistenten worden beëdigd houdt in dat er al eerder assistenten moeten zijn geweest.²⁸⁸

2.3.11 De draaier van de harde walsen

Uit een officiële aanstellingsbrief van de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier van 23 september 1728 kan worden afgeleid dat aan de Munt te Dordrecht een draaier van de harde walsen wordt aangesteld. Het betreft hier de benoeming voor drie jaar van Hendrik de Kievit, burger van Dordrecht. De Kievit heeft een methode uitgevonden waarbij repen of tinnen zilver egaal op dikte worden gewalst. Dit in tegenstelling tot de werkwijze van dat moment, waarbij de stukken zilver door het walsen zo werden verwrongen – De Kievit gebruikt het woord ‘ontzet’ – dat deze eerst opnieuw bewerkt moeten worden om bruikbaar te zijn voor de verdere productie tot muntplaatjes van gelijke dikte en dus van gelijk gewicht. De Kievit verzoekt Gecommitteerde Raden om zijn uitvinding te mogen toepassen ‘op een sulke geringe salaris, ofte tractement’, als zij denken dat juist is. Na het positief advies van raden en generaalmeesters ontvangt hij uiteindelijk een traktement van *f* 200 en vrijdom van impost.²⁸⁹

De Kievit doet zijn werk waarschijnlijk zeer goed. In 1750 vergt zijn functie zoveel arbeid dat zijn traktement met *f* 150: - wordt verhoogd.²⁹⁰ In 1762 mag hij zelfs een assistent aannemen. Deze assistent is Pieter Hennekam, van wie bekend is dat hij dit werk zo goed doet dat hij van de Muntmeester van Zeeland een aanbod heeft gekregen om daar te komen werken. De beslissing om Hennekam aan te stellen als assistent van De Kievit vindt mede plaats om de Munt van Dordrecht niet van een bekwaam werkman te beroven. Hennekam wordt benoemd met de toezegging dat hij

capitale soo goude als silvere penningen ende op de pajementen circule cartelinge te setten in de Munte van Hollandt, gelegen tot Dordrecht’ d.d. 16 december 1671.

²⁸⁵ NA 3.01.27.01-689 fol. 303v-304v. Resolutie Staten van Holland d.d. 22 december 1695.

²⁸⁶ NA 3.01.27.01-689 fol. 367-368. Commissie tot het gebruijken ende bewaren van de instrumenten dienende tot appliceren ende drukken van de letters op de nieuwe penningen, die geschroeft sullen werden in de Munte van Hollant tot Dordrecht d.d. 15 december 1746.

²⁸⁷ Zie de transcriptie van deze declaratie over 1788 in hoofdstuk 13.9 in het deel Bronnen van deze studie.

²⁸⁸ Het onderzoek naar de functionarissen van de Hollandse Munt te Dordrecht heeft tot nu toe geen namen van mogelijke assistenten van de letterzetter of kartelmeester opgeleverd.

²⁸⁹ NA 3.01.30-190. Stukken betreffende de aanstelling van Hendrik de Kievit 1728.

²⁹⁰ NA 3.01.27.01-689 fol. 386-387v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 12 maart 1750.

21 Mo

ick onder geschreeve bekenne
ontfangen te Hebbe ägt hande
Van Mijn heer De munt meester
Isack Westerveen De somma Van
Hondert gulde Voor half Jaar
traktament Verschene Den 23 septembris
1730
Hendrik De Kievit

Afb. 12. Kwitantie voor een betaling van 100 gulden aan Hendrik de Kievit, voor zijn werkzaamheden als draaier van de harde walsen, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 23 september 1730. NA 3.01.28-5629.

De Kievit na zijn overlijden in deze functie mag opvolgen.²⁹¹ In de rekeningen van de Muntmeester komt een declaratie voor een assistent-draaier van de harde walsen niet voor. Hennekam zal, zoals dat in die tijd gebruikelijk is, betaald zijn door De Kievit. Na het overlijden van de Kievit volgt Pieter Hennekam hem inderdaad in januari 1777 in deze functie op.²⁹² Na de sluiting van de Munt te Dordrecht in 1806 wordt Hennekam samen met Jan Scholting en onder leiding van Dirk Crans verantwoordelijk voor het in goede staat houden van de nog aanwezige instrumenten. Voor zover bekend komt ook deze functie binnen de Westfriese Munt niet voor. Tot nu toe is het niet duidelijk of een van de andere Munthuizen een dergelijke functionaris kent of dat Kievits uitvinding tevens in een andere Munt is toegepast.

²⁹¹ NA 3.01.27.01-690 fol. 13-14v. Resolutie tot aanstelling van Pieter Hennekam als adjunct van Hendrik de Kievit d.d. 12 januari 1762.

²⁹² NA 3.01.27.01-690. Akte van aanstelling tot ronddraaier van de harde walsen d.d. 31 januari 1777.

2.3.12 De smid

De smid is verantwoordelijk voor alle smeedwerk binnen de Munt. Een instructie van een Muntsmid is niet overgeleverd, dus is een precieze taakomschrijving niet beschikbaar. De voornaamste taak van een Muntsmid ligt in het vervaardigen van de stukken staal waarop de stempelsnijder de beeldenaar van de te vervaardigen munten graveert. Ander smeedwerk, gebruikt voor de productie van munten of muntplaatjes, wordt ook wel door smeden van buiten de Munt geleverd. Jan Scholting tekent het Instructieboek van raden en generaalmesters van de munten als blijk voor de aflegging van de eed op zijn instructie voor het eerst op 18 mei 1765 in zijn hoedanigheid als Muntsmid. Deze Jan is reeds bekend als opzichter van het schroef- en pletwerk. Scholting herhaalt zijn eed op de instructie als Muntsmid op 18 mei 1769 en op 29 april 1775.²⁹³

In de stukken van essayeur-generaal Marcellus Emants is een aantekening te vinden, waaruit blijkt dat de Muntsmid te Dordrecht tot taak heeft alle walsen en ander ijzerwerk van de pletmolen te onderhouden. Hij is ook verantwoordelijk voor het onderhoud van de muntpersen en de zogenaamde doorsnijders, de machines waarmee de blanco muntplaatjes uit platen of stroken metaal worden gehaald. Volgens deze ongedateerde aantekening uit de tijd van Emants (1742-1792) ontvangt hij daarvoor vanuit de gewestelijke schatkist een jaarlijks traktement van f 1.150: -. Deze ogenschijnlijk hoge beloning heeft te maken met het feit dat de smid de kosten voor materiaal, voor het goed functioneren van de pletmolens, muntpersen en doorsnijders binnen de Munt uit deze vergoeding dient te betalen. Zijn werkzaamheden aan de andere 'ijsere' instrumenten en aan de stempels krijgt de Dordtse Muntsmid betaald van de Muntmeester. Deze stelt de smid ook een werkplaats aan de Munt beschikbaar.²⁹⁴

Uit dezelfde aantekening blijkt dat de Muntsmid aan de Westfriese Munt geen traktement heeft, maar door de Muntmeester wordt betaald met f 1: - per dag. Zijn knecht wordt door diezelfde Muntmeester betaald met een 'gering daagelijksch loon'. In Utrecht geniet de Muntsmid een jaarlijks door het gewest betaald traktement van f 450: -. De kosten van zijn materialen worden hem via de Muntmeestersrekening vergoed door het gewest.²⁹⁵

2.3.13 De conciërge

De Munt te Dordrecht, maar mogelijk elke Munt, kent een conciërge. Tot 1706 is Bartholomeus Jacobsz. van der Mandele actief als conciërge van de Hollandse Munt te Dordrecht. Van der Mandele (1638-1706) is van beroep kuiper en heeft op 16 augustus 1666 zijn proef als meester Munter gedaan en de eed afgelegd in handen van de provoosten Laurens van Duijnen en Johannis van Wageningen. Van 1669 tot en met 1683 is hij gezworene en van 1684 tot en met 1688 provoost. Zijn gelijknamige

²⁹³ Instructieboek raden en generaalmesters van de munten fol. 175v, 177r en 179r.

²⁹⁴ NA 1.01.44-60. Gage voor de Muntsmeden, ongedateerde aantekening in de stukken behorende tot de administratie van essayeur-generaal Marcellus Emants.

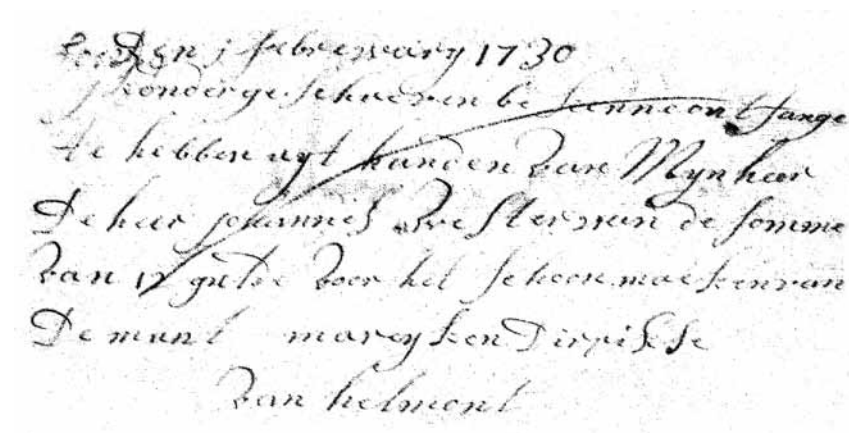
²⁹⁵ Op cit.

neef (1691-1726), de zoon van zijn broer Jacobus en Geertruij Aerdemans, is degene die in 1709 als knaap wordt ingeleid door de Dordtse koopman en meester Munter Corstiaen Backus (1703-1721) en die in 1722 als conciërge wordt opgevolgd door Gerrit Mol. In 1750 is Simon Soldaat te Dordrecht in deze functie actief, in 1783 Jan Scherlijn en in 1805 Arij Scherlijn. Allen zijn meester of knaap van het Serment van de Hollandse Munt te Dordrecht.²⁹⁶

De taken van de conciërge zijn voor zover bekend niet in een officiële instructie vastgelegd, maar zullen zeer waarschijnlijk niet veel hebben afgeweken van die van een tegenwoordige functionaris met dezelfde titel. Te denken valt aan oppasser op het Muntgebouw, portier, uitvoerder van klein onderhoud en toezichthouder op de uitvoerders van groter onderhoud. Van de Westfriese Munt is tot nu toe niet bekend of er een speciale functionaris belast is geweest met het ambt van conciërge.

2.3.14 De schoonmaakster

Uit de overgeleverde bijlagen van de rekeningen van de Muntmeesters blijkt dat te Dordrecht ook een vaste schoonmaakster actief is. Zo betaalt Mattheus Sonnemans vanaf 1696 Grietje Klein per jaar 24 gulden voor het schoonhouden van de ‘doorgangh in de Munt, soo voor de huisinge van den waardijn, ijsersnijder ende assaijeur, mitsgaders voor de werkhuijze en ’t geene daar aan behoort’.²⁹⁷ Deze Grietje wordt ook wel vermeld als Marg(a)rita Kleijn. De rekeningen van Muntmeester Isaac Westerveen tonen dat zij in 1725 is opgevolgd door Marijke Dirks van Helmont.²⁹⁸

Afb. 13. Kwitantie voor een betaling van 12 gulden aan Marijke Dirks van Helmont, voor haar werkzaamheden als schoonmaakster van de Munt te Dordrecht, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 1 februari 1730. NA 3.01.28-5628.

²⁹⁶ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*, II 67 en 135.

²⁹⁷ NA 3.01.27.02-4950 t/m 4958. Vierde t/m achtste rekening van Mattheus Sonnemans en eerste t/m vierde rekening van Isaac Westerveen, 1695-1700 t/m 1723-1725.

²⁹⁸ NA 3.01.28-5627 + 5628 + 5629. Vijfde, zesde en zevende rekening van Muntmeester Isaac Westerveen over 1725-1728, 1728-1730 en 1730-1731.

Van 1731 tot en met 1758 wordt Jannetje Schot, huisvrouw van Jan van Ponte, als schoonmaakster genoemd.²⁹⁹ Voor de periode daarna is het vanwege het ontbreken van bronnen even onduidelijk wie de functie van schoonmaakster waarneemt. In de jaren tachtig van de achttiende eeuw komt nog Jenneke Dozijn, huisvrouw van Gijsbert de Knijp, voor als schoonmaakster van de Munt te Dordrecht.³⁰⁰ In hoeverre ook aan de Westfriese Munt een schoonmaakster actief is geweest, is op basis van de huidige stand van onderzoek niet duidelijk.

2.2.15 Het Serment van de Munte van Holland

Het Serment van de Munt van Holland is een soort corporatie of gilde van beëdigde werklieden van de Munt. Het Serment wordt in dit hoofdstuk behandeld, omdat de Muntmeester volgens zijn instructie zijn Munt moet bedienen met ‘gequalificeerde werkluijden ende munters, sijnde aengenomen in sermente ende eendersame eede (...) gearresteert’.³⁰¹ Ditzelfde wordt herhaald in artikel 54 van de algemene Muntmeestersinstructie van 17 februari 1606.³⁰² Het woord ‘serment’ houdt de beëdiging in. Het is afgeleid uit het Frans, waar het ‘eed’ of ‘plechtige belofte’ betekent. Het oudste serment in de Nederlanden is opgericht naar Frans voorbeeld door hertog Jan I van Brabant voor de gezellen van de Munt te Antwerpen, te Leuven en Brussel in 1291. Het Antwerpse Serment bestaat uit maximaal tachtig erfelijke Munters en tien zogenaamde decimale Munters. De Munters mogen zich laten assisteren door werklieden, die voor hen de zware en vuile werkzaamheden uitvoeren.³⁰³ Hertog Albrecht bepaalde in 1367 dat alleen Brabantse Munters mochten werken in de Hollandse Munt, zodat er sprake is van één Serment voor tenminste twee Muntheren.³⁰⁴

In de ‘Geschiedenis van Dordrecht tot 1572’ wordt er van uitgegaan dat alle muntactiviteiten per landsheerlijke eenheid zijn ondergebracht in een organisatie die wordt aangeduid als het ‘Serment van de Munt’.³⁰⁵ Uit een vergelijkende studie naar de sermenten in de Bourgondische Nederlanden zal moeten blijken in hoeverre dit klopt. Daarnaast zal ook gekeken moeten worden naar de organisatie van het Muntpersoneel in de Nederlandse gebieden die dan niet onder Bourgondisch gezag staan. Holland krijgt in 1367 een eigen serment, dat overigens tot laat in de zestiende eeuw nauw gelieerd blijft met het Brabantse voorbeeld. In de Republiek, de tijd dat Brabant en Holland niet meer tot een statencomplex behoren, blijven er bij het Serment van de Munt van Holland Brabantse plaatsen vergeven worden.³⁰⁶ In tegenstelling tot andere gilden blijft het Serment van de

²⁹⁹ NA 3.01.28-5630 t/m 5641 + 5643. Eerste t/m twaalfde Rekening van Muntmeester Otto Buck over 1731-1753 en eerste rekening van mr Wouter Buck over 1756-1758.

³⁰⁰ NA 3.01.28-5630 t/m 5645. Eerste t/m twaalfde rekening van Muntmeester Otto Buck over 1731-1753, eerste rekening van mr Wouter Buck over 1756-1758, elfde rekening van mr Wouter Buck over 1781-1784 en eerste van Jan Abraham Bodisco over 1787-1790.

³⁰¹ NA 1.01.44-1 fol. 280-288v. Instructie voor Muntmeesters 1603 artikel 37.

³⁰² Zie de transcriptie van deze instructie in hoofdstuk 11.1 in het tweede deel van deze publicatie.

³⁰³ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 4. De betekenis van de uitdrukking ‘decimale’ Munter wordt uit dit werk niet duidelijk.

³⁰⁴ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*. Het besluit waarop Dolk zich baseert is uitgegeven door hertog Albrecht d.d. 4 maart 1367.

³⁰⁵ Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, 285.

³⁰⁶ Dolk, *Het Serment van de Munt te Dordrecht*.

Munt dus niet beperkt tot de grenzen van een stad.

Over het bestaan van sermenten in elk gewest of zelfs stad waarin een Munt is gevestigd, anders dan van die van Holland te Dordrecht, is door het ontbreken van archiefmateriaal enige twijfel op zijn plaats. De wel nog aanwezige documenten laten zien dat er in de zeventiende eeuw vanuit het Serment van de Hollandse Munt discussie is geweest over het met uitsluiting van anderen ook te mogen werken voor de Munten van Gelderland, Zeeland en Utrecht. In een eerder verzoek, uit 1581, blijkt dat er één Serment is voor Brabant, Holland en Zeeland en dat de Munthuizen te Batenburg, Bommel, Doornik, Gent, Hasselt (Overijssel), Hedel, 's-Heerenberg, Leeuwarden, Middelburg en Vianen worden bestempeld als onwettig. Zij worden hagemunten genoemd.³⁰⁷ Het is voor de leden van het Serment van de Hollandse Munt verboden om daar te werken.³⁰⁸

Nadat Holland en Brabant van elkaar gescheiden raken, blijft het Serment van de Hollandse Munt de zestien Hollandse en twaalf Brabantse Muntersplaatsen houden. In 1604 bevelen de Hollandse en de Westfiese Munt dat leden van het Hollandse Serment voorrang dienen te krijgen bij het verstrekken van werk boven niet leden. In hoeverre dit bevel ook wordt uitgevoerd, blijkt niet. De Westfrieze Muntmeester Caspar Wijntgens werkt op dat moment met 'Rijnsche' gezellen, maar schijnt zich bereid te hebben verklaard de leden van het Serment van Holland voorrang te geven.³⁰⁹ In hoeverre Wijntgens inderdaad overgaat tot het aannemen van Hollandse en Brabantse gezellen, wordt binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk. De Grafelijkheids Rekenkamer bepaalt in 1616 dat de bezitters van een Brabantse Muntersplaats, die op dat moment in Holland verblijven, een plaats kunnen krijgen op de Hollandse Munt te Dordrecht.³¹⁰

Op basis van een adressering van een brief van de Dordtse Muntgezellen aan hun Westfrieze collega's stelt Polak dat het bestaan van een serment van het personeel aldaar in elk geval waarschijnlijk is.³¹¹ Het bewijs van het bestaan van dit Serment van de Westfrieze Munt wordt evenzeer geboden door de ordonnantie van de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier van 25 mei 1634, waarbij 'die van de sermente van de Munt van Westvrieslandt' vrijgesteld worden van betaling van de 40ste penning, de belasting op het kopen van een huis.³¹² Of door de notulen van de vergadering van de gedeputeerden van de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik inzake de Munt van 22 september 1655, waarin zij stellen dat de Muntmeester verantwoordelijk is voor de salarissen van 'alle muntsofficieren, als mede van [die van] de

sermente'.³¹³ Of door het 'versoek van die van de sermente' om continuatie van hun vrijstelling van betaling van de impost 'belangende de middelen van consumptie', behandeld als tweede agendapunt van de vergadering van 8 februari 1656 van diezelfde vertegenwoordigers van de drie Westfrieze steden inzake de Munt.³¹⁴

De leden van het Serment betalen jaarlijks een contributie. Hoeveel die contributie voor ieder lid is geweest, wordt binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk. Wel is bekend dat Jacob Jansz. de Jonge, Muntmeester te Dordrecht 1580-1607, en de weduwe van waardijn Adriaan van Blijenburgh tegen het einde van de zestiende eeuw ieder 18 gulden afdragen, de weduwe van generaalmeester Blasius Bucquet 9 gulden en essayeur Hendrick Barents 4 gulden.³¹⁵

De leden van het Serment van de Munt van Holland mogen met uitsluiting van anderen werken in de Munt te Dordrecht. Zij genieten een aantal privileges. Bekend zijn het recht op vrijdom van belastingen op gebruiksgoederen als wijn, bier, zeep, zout, boter, gemaal en beestiaal voor hun hele huishouden en de vrijstelling van de 40ste penning.³¹⁶ Uit hoofde van hun lidmaatschap van het Serment hoeven de leden niet 's nachts, zoals andere burgers, bij toerbeurt wacht te lopen om de stad te verdedigen. Zij mogen tolvrij varen en ontvangen bij ziekte een vergoeding van de helft van het gewone loon.³¹⁷ Bij vermeende vergrijpen, met uitzondering van zaken rond diefstal, verkrachting, moord of doodslag, mogen de leden van het Serment terecht staan tegenover hun eigen regenten, de provoosten en gezworenen, in plaats van tegenover een gewone rechtbank.³¹⁸ Uit een voorlopig besluit ten aanzien van de 'vrijdom van 's Lands regten en impositiën' van 8 september 1750 blijkt welke Dordtse ingezetenen uit hoofde van hun functie gerelateerd aan de Munt deze voorrechten genieten (zie kadertekst 6)³¹⁹

³⁰⁷ NA 3.01.30-158 en -155. Request van de provoosten etc. z.j. (17de eeuws) en Request van die van het Serment van Brabant, Holland en Zeeland uit 1581. Het feit dat de Zeeuwse Munt te Middelburg in dit rijtje voorkomt, heeft waarschijn te maken met de oprichting van een eigen Munt voor Zeeland in 1580. Zie voor de bezwaren van die van het Serment van Brabant en Holland tegen de oprichting van de Munt van Zeeland en het gebruik van eigen Munters aldaar NA 3.01.30-173.

³⁰⁸ NA 3.01.30-175 en 182. Stukken betreffende een onderzoek naar het feit dat leden van het Serment van de Hollandse Munt te Dordrecht hebben gewerkt in de Munten van Middelburg en Kampen, 1590 en 1591 en Requesten van Muntgezellen uit Dordrecht, die in de Munt van Kampen hebben gewerkt en daardoor hun recht als Muntgezel te Dordrecht verbeurd hebben, om weer in hun rechten te worden hersteld, 1592-1600.

³⁰⁹ NA 3.01.04.01-38 fol. 312. Resolutie Staten van Holland d.d. 10 december 1604. NA 3.01.04.01-39 fol. 17 Resolutie Staten van Holland d.d. 10 december 1604. Brief van provoost Damis Aertsz. van der Poel en gezet Hans van den Berge, gelezen in de vergadering van de Staten van Holland d.d. 18 januari 1605.

³¹⁰ NA 3.01.27.01-689 fol. 192v. Resolutie 13 oktober 1616. Dit recht geldt ook voor hun eerste erfgenamen. Van de Wall koppelt deze maatregel aan de komst van de Brabantse Munters naar de Hollandse Munt te Dordrecht voor werk. Iets dat vanwege het Twaalfjarig Bestand weer mogelijk is. Van de Wall, *Handvesten* 1639.

³¹¹ Polak, *Historiografie*, 103-104.

³¹² NHAH 10-10. Het betreft hier de belasting op de koop van een huis.

³¹³ WFA OAM 36 bergnr. 11 fol. 64v.

³¹⁴ NHAH 10-1.

³¹⁵ Gulde annotaties fol. 126. Ongedateerd.

³¹⁶ Overzichten van wat er door de leden van het Serment werd verbruikt in de perioden 1730-1731 en 1777-1785 zijn te vinden in het archief van het Serment van de Munt van Holland, NA 3.01.30-24 en 25. Een overzicht over 1706-1707 is aanwezig in het Archief van de Familie Van Slingelandt, beheerd door de Hoge Raad van Adel te Den Haag (doss. nr. 181). Nadere uitwerking valt buiten het kader van dit onderzoek, maar is zeker aan te bevelen.

³¹⁷ Dolk, *Het Serment* 52. Het halve dagloon bij ziekte wordt genoemd in de privilegebrief van 1291 en nog bevestigd in 1601. Toch moet deze daarna in onbruik zijn geraakt. Op 5 december 1787 sluiten 24 leden van het Serment een onderlinge ziekteverzekering af. Later sluiten zich nog 8 meesters en knapen bij deze groep aan. De deelnemers ontvangen bij ziekte f 5: - per week, op voorwaarde dat de werkende deelnemers die week ook f 5: - of meer hebben verdiend.

³¹⁸ Dolk, *Het Serment* 1.

³¹⁹ NA 1.10.94-654. Nader reglement omtrent de vrydom van 's Lands regten en imposities... d.d. 8 september 1750.

Kadertekst 6

mr. Govert van Slingeland	raad en generaalseesters van de munten, uit hoofde van zijn fixum domicilium binnen Dordrecht, conform de resolutie van de Staten van Holland d.d. 24 februari 1589
mr. Johan Gevaerts	waardijn
Otto Buck	Muntmeester
Dirk Crans	essayeur
J(oh)an Drappentier	stempelsnijder
J(oh)an Drappentier	adjunct-stempelsnijder ³²⁰
mr. Cornelis van den Honert ³²¹	
mr. Abraham van den Sandheugel	griffier
Jan van der Linden	
Jan Backus	
David Crena	
Jacobus Roskam	
Jacob de Graaf	
Pieter Hooft	Meester Munter
Wouter Mikhout	
Johan Hermans Halling	
Jan Kloens	
Jacob Roest	
Gerrit Kuijpers	
Mattheus Rees	
Jacobus van Maartwijk	
Jacob Frederik Roskam	
Gerrit van Pelt	
Set de Vries	
Jacob van den Broek	Werkende knapen, die hoofden van een familie zijn en dus bij niemand inwonen, of eenige neering doen in waren impost subject ³²²
Jacob Gelderblom	
Simon Soldaat	
Frederik Siffrie	
Aart van Kapel	
Dingeman van Lugten	
Mels van de Grund	
Jan van Holst	

320 Bij zijn naam staat vermeld: 'mits vertoonende sijne acte van aanstellinge en dat daar by blijkt dat hem vrijdom door haar edele mog(enden) is verleend'.

321 Bij hem staat geen functie vermeld. Van den Honert wordt hier zeer waarschijnlijk genoemd vanwege zijn ambt als (voormalig) adjunct-waardijn. Wel staat erbij: voor soo verre hij vertoont een commissie van de Graafelijkheids Reekenkamer.

322 Het betreft hier dus werkknapen die een eigen gezin voeren, niet bij iemand inwonen en naast hun werk voor de Munt geen handeldrijven waarvoor ze uit hoofde van hun aanstelling bij de Munt vrijstelling van belasting genieten.

Jan Taarling
Jacob Vermande
Cornelis 't Hooft
Hendrik Bel
Jan van Chatelet
Pieter van Dorsten
Adriaan de Vos
Wouter de Goede
Herman Boenen Janszoon
Huijbert Uiterlingen

Christiaan Bonen is in september 1750 meester Munter. Hij is tegelijkertijd grossier en slijter in wijn en gedistilleerd en wordt dus op basis hiervan uitgesloten van zijn vrijdom op wijn en gedistilleerd. Hubert van den Burggraaf is eveneens grossier in wijnen en moet dus ook gewoon de belasting op de wijnen als grossier voldoen. Hetzelfde geldt voor François Bout. Meester Munter Claas Schatteling is tevens verkoper van tabak en is uit hoofde daarvan niet vrijgesteld van de belasting op tabak. Meester Munter Jacob van Deunen geniet geen vrijdom van impost, omdat hij als ‘vrijer’ inwoont bij zijn broer die bakker is. Hetzelfde geldt voor Jan van Gerwen, die met zijn vrouw bij zijn schoonmoeder inwoont. Zo ook voor Hugo Repelaar, Anthonij de Vos en Bartholomeus en Pieter van den Santheuvel, van wie wordt vermeld dat zij bij hun moeder inwonen. Gerrit van Neck, werkende knaap, is tegelijkertijd grossier en slijter in gedistilleerd en heeft dus geen recht op vrijstelling van de belasting op brandewijnen en gedistilleerd. Cornelis Noteman is naast werkende knaap tevens verkoper van boter en kaas en krijgt dus geen vrijstelling van de belasting over deze producten. Herman Boon en Jacob Stoop, beiden genoemd als niet-werkende knapen, hebben evenmin recht op vrijstelling. Van Jan van den Bergh en Isaac van der Krap wordt gemeld dat zij, op grond van het feit dat zij ongetrouwd zijn en bij hun zusters inwonen, geen recht hebben op vrijdom van impost. De smid Scholting staat in dit voorlopige besluit expliciet vermeld als zijnde geen recht hebbend op vrijdom van impost, tenzij hij zijn akte van aanstelling kan overleggen waarin hem dit wel wordt gegund. Van smelter Johannis de Vrees wordt gezegd dat hij in feite de knecht is van de Muntmeester en daarom ook geen recht heeft op vrijstelling. Genoemd besluit meldt ook nog dat de weduwen van Jacob Braats, [Jan] van As, [Bartholomeus Anthonisz.?] van den Santheuvel, [Ocker Hugensz.] Repelaer, [Mattheus Mattheusz] Rees, van essayeur [Hendrik] van den Banck en de smid [Herman] Livelo vanaf dat moment geen vrijdom meer zullen genieten en dat niet meer dan één van de twee weduwen van de gebroeders Adriaan [Jacobsz] en Hendrik [Jacobsz] Braats vrijdom mag genieten. De ander mag dit dus niet.³²³

323 GAD 1074-513. Akte verleden voor notaris Jan van der Star te Dordrecht d.d. 19 september 1759 waarin provoost Mattheus Rees Mattheusz. en de Adriaan Stoop en Pieter 't Hooft verklaren uit de 48 Collecteboeken van de Munters en knaapen binnen de stad Dordrecht over de periode 16 juni 1694 tot en met 1747 een 25-tal weduwen met naam worden genoemd, die de vrijdom op de impost op de ‘middelen van consumptie’ hebben genoten.

Wanneer de Dordtse Muntmedewerkers die met het inschrijven van hun naam in het *Instructieboek* van raden en generaalseesters van de Munten, op 2 juni 1749 en/of 21 april 1751, bevestigen (voor het eerst of opnieuw) de eed op hun instructie te hebben afgelegd, worden vergeleken met bovenstaande namen, dan blijkt dat de meester Munters Jan van der Linden, Jan Backus, David Crena, Jacob van de Graaf, Wouter Mikhout, Johan Hermans Halling, Jan Kloens, Hubert van den Burggraaf, François Bout, Hugo Repelaar en Pieter van den Santheuvel er niet in voorkomen. Claas Schatteling wordt er vermeld als Klaas Schaffeleijn en Jacob van Deunen als Jacob van Duijnen. Van de werkende knapen, genoemd in het besluit van 8 september 1750 komen Gerrit van Neck en Jacob Stoop niet voor in het *Instructieboek*. Jan van Maartwijk staat er geregistreerd als J. van Mastwijk, Mels van de Grund als Mels van de Griendt, Jan Taarling als Jan Teerlink, Pieter van Dorsten als Pieter van Dorst en Herman Boemen Janszoon als Harman Boonen Janszoon.³²⁴ Uit een discussie tussen de leden van het Serment en de Hollandse Rekenkamer blijkt dat er volgens opgave van die van het Serment zelf in 1765 achtentwintig meester Munterplaatsen zijn. Slechts acht meesters werken ook daadwerkelijk in de Munt. De resterende twintig meesters zijn niet bij het muntproductieproces betrokken. Zes meesterplaatsen zijn door overlijden nog niet ingevuld. Op de genoemde meesterplaatsen zijn op dat moment twintig knapen vergeven.³²⁵ Deze aantallen voor de meester- en knaapplaatsen zijn te verifiëren via Dolks opsomming van de zestien Hollandse en twaalf Brabantse meester- en knaapplaatsen.³²⁶ Welke waarde de genoemde vrijdom van impost precies vertegenwoordigt is moeilijk te berekenen en zal per huishouden verschillend zijn geweest. Als indicatie kan toch het volgende dienen: in reactie op de opheffing van dit voorrecht in 1795 krijgen de twaalf werkende Munters een vergoeding van *f* 150: - per jaar, de niet-werkende of fluwelen Munters ontvangen het in die jaren niet onaanzienlijke bedrag van *f* 300: -.³²⁷ Deze fluwelen Munters behoren voor een deel tot de hoogste regentenklasse van Dordrecht. Zij zullen wel de voordelen hebben genoten van het lidmaatschap van het Serment. Maar zij zullen niet persoonlijk aan het productieproces binnen de Munt hebben deelgenomen. Uit de serie naamlijsten van officieren, regenten, meester Munters en knapen van de Grafelijkheid Munt van Holland binnen Dordrecht blijkt dat het Serment onderscheid maakt tussen officieren, regenten, meester Munters en knapen en hoeveel personen tot hun huishouden worden gerekend (zie kadertekst 7).³²⁸ Opvallend is dat de in Dordrecht woonachtige raad en generaalseester Barthoud van Slingelandt tot de officieren van het Serment wordt gerekend. Naast de zittende Muntmeester draagt ook zijn niet meer actieve voorganger de officierstitel. De regenten bestaan uit twee provoosten en twee gezworenen. Een van de provoosten van het Serment wordt aangeduid als

provoost-boekhouder en voert waarschijnlijk de functie van boekhouder van het Serment uit. De gezworenen zijn volgens Dolk twee jaarlijks gekozen knapen. Zij hebben onder andere tot taak erop toe te zien dat de leden van het Serment niet werken op een van de niet toegestane Munten. Zij dienen de boeten gesteld op kleine overtredingen te innen, het ziekengeld uit te betalen en samen met de provoosten recht te spreken.³²⁹ Uit de overgeleverde rekeningen van de Dordtse Muntmeesters is verder nog bekend dat de gezworenen samen met de provoosten de muntbus begeleiden naar Den Haag voor opening, examinatie en berekening door raden en generaalseesters en essayeur-generaal onder toezicht van een vertegenwoordiging uit de Gecommitteerde Raden en uit die van de gewestelijke Rekenkamer.³³⁰

Kadertekst 7

Naamlijst van de officieren, regenten, m[eeste]r Munters en knaapen der Gravelijkheids Munte van Holland binnen Dordrecht, zo als dezelve actueel [januari 1794] van den vrijdom gauderen ³³¹	
Naam	Aantal personen behorende tot de huishouding, waarvoor de vrijdom wordt verkregen
Officieren	
De heer B. van Slingelandt, generaalm[eeste]r	13
C.P. Pompe van Zwijndrecht, waardijn	5
W. Buck, oud-Muntmeester	6
J.A. Bodisco, Muntmeester	5
D. Crans, essayeur	7
J. Everts, stempelsnijder	7
A.H. Onderwater, griffier	13
Regenten	
O. Gevaerts van Geervliet, provoost boekhouder	19
P. van den Santheuvel van Driel, provoost	7
N. Backus, gezworenen	5
J. Brenks, gezworenen	3
Meester Munters	
H. Repelaar	9
B. Onderwater van Puttershoek	10
A.J. de Vos	3
P.J. Clos	6
J. Luiten	5

324 *Instructieboek van raden en generaalseesters van de Munten*, 168v + 169v.

325 GAD 150-657. Memorie van de Commissarissen der Domeinen van Zuid-Holland betreffende het vermeende recht van de meester Munters [inventaris spreekt hier ten onrechte van Muntmeesters!] tot het zelfstandig inleiden van knapen, d.d. 17 augustus 1776.

326 Dolk, *Het Serment*. Een tabellarisch overzicht van meesters en knapen binnen het Serment van Holland, opgesteld op basis van Dolk en het Archief van de Grafelijkheid Rekenkamer zal later elders worden gepubliceerd.

327 NA 3.01.30-265a. Decreet van het Provinciaal bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796 waarbij aan ieder van de 24 werkende leden van de Munt, de erfelijke Munters en de aangestelde knapen, een schadevergoeding van *f* 150: - wordt toegekend. De twaalf niet werkende meester Munters ontvangen in plaats van de vrijdom van impost gedurende hun leven een vergoeding van *f* 300: -.

328 NA 3.01.27.01-691 Da. Naamlijsten van het Serment van de Munt van Holland 1783-1794.

329 Dolk, *Het Serment* 119.

330 NA 3.01.27.02-4945-4958 en NA 3.01.28-5627-5641 en -5643-5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

331 NA 3.01.27.01-691 Da. Lijst van de leden van het Serment van Holland, bijlage bij missive aan de Gecommitteerde Raden d.d. januari 1794.

M.J. van Eijck	4
A. van der Werff	8
F. Beudt	9
A.H. van der Meij van der Linden	7
G. Hordijk	4
A. van Arkel	5
S. Baasjouw	4
S. Crena	6
G.J. Scherlijn	1
M.G. Rees	12
S. van Nievelt	3
J. Vervel	3
M. van der Griendt	5
A.B. Stoop	19
M.J. Bosman	7
Knaapen	
H. Boonen	3
J. van Holst	3
J. van Chatelet	6
D. Bel	8
A. Vermeulen	4
W. Krafft	6
W. van Dee	5
J. van den Anker	6
J.H. Morgenrood	3
J. Haksteen	4
J. Velt	3
C. Meloen	8

Dolk gaat in zijn al genoemde bijdragen over het Serment van de Munt van Holland ook in op het fenomeen van de niet actieve Munters. Een vergelijking tussen namen van de bezetters van de beide series Muntersplaatsen en de namen van de beëdigde Muntmedewerkers in het Instructieboek van raden en generaalmeesters van de Munten, past niet binnen het kader van dit onderzoek en moet dan ook nog worden uitgevoerd. Uit die vergelijking zullen niet alleen direct de namen van de ‘fluwelen Munters’ naar voren komen. Mogelijk wordt dan ook meteen het verschil tussen de Hollandse en Brabantse Muntersplaatsen aan de Munt van Dordrecht in de tijd van de Republiek duidelijk.³³²

Uit een notitie van Dirk Crans jr. uit 1811 is bekend dat Dirk Nap in maart 1794 de vierde Hollandse

³³² De eerste stappen tot een grote studie naar de Munt van Dordrecht, waarin onder andere een eerste poging tot genoemde vergelijking wordt gedaan, zijn reeds genomen. Gestreefd wordt naar publicatie in het Jaarboek van de Vereniging Oud-Dordrecht 2014.

meester Muntersplaats heeft gekocht van Simon Baasjouw voor *f* 5.000.: ³³³ Dolk meldt dat Nap zelfs *f* 5.500: - heeft betaald voor deze plaats.³³⁴ Dit laatste bedrag wordt bevestigd in het zevende artikel van het besluit van het Provinciaal Bestuur van Holland d.d. 16 maart 1796.³³⁵ Knaapplaatsen zouden worden verkocht voor *f* 2.400: - à *f* 2.500: -.³³⁶ Nader onderzoek naar de verschillende ‘transporten’ van meester en knaapplaatsen zal zeker ook meer duidelijkheid geven over de voordelen die het lidmaatschap van het Serment heeft geboden.

De leden van het Serment van de Hollandse Munt hebben verschillende groepsportretten laten vervaardigen. Drie zijn er bewaard gebleven en bevinden zich in de collectie van het Dordrechts Museum. Het oudst bewaarde groepsportret is van de hand van Jacob Cuyp (1594-1652) en staat bekend als zijn eerste belangrijke opdracht. De twee andere groepsportretten van leden van het Serment van de Hollandse Munt zijn van Samuel van Hoogstraten (1627-1678) en zijn te dateren op 1657 en 1674-1677. De al meer genoemde Dolk heeft aangegeven dat de portretten met nummer 1 t/m 12 op het jongste doek van Van Hoogstraten (zie afbeelding 14) in 1674 zijn geschilderd. Hij heeft hiervoor in totaal *f* 150: - ontvangen. De portretten met nummers 13 t/m 16 heeft Van Hoogstraten in 1677 erbij geschilderd. Hiervoor ontvangt hij 15 gulden per stuk. Na zijn overlijden schildert de 19-jarige Anthonij Vreem er nog vijf portretten (nrs. 17 t/m 21) bij. Vreem ontvangt hiervoor het veel lagere bedrag van *f* 39: 8: 0, dus slechts iets meer dan 7 gulden en 17 1/2 stuiver per portret.³³⁷

³³³ NA 2.01.33-17 Brief van D. Crans aan essayeur-generaal W.A.A. Poelman d.d. 25 februari 1811.

³³⁴ Dolk, *Het Serment* 138.

³³⁵ NA 3.01.30-265a. Decreet 16 maart 1796. Artikel 7: Dat omtrent de vierde plaats, welke door het overlijden van een effectiefwerkende meester Munter, genaamd Dirk Nap, openstaat, welk sterfgeval voorgevallen is voor dat deze schikking heeft kunnen gemaakt worden, en niet lang na dat de overleedene deeze meester Muntersplaats voor *f* 5.500: 0: 0 had gekogt, ten einde de ouderlooze kinderen voor dit ongelukkige sterfgeval eenige vergoeding te bezorgen, de zoon of wel indien er twee zijn, de oudste of langstleevende als hij tot bekwame jaaren zal zijn gekoomen, en een geschikt persoon is geworden, op zijn verzoek door het Committé van Algemeen Welzijn, of dat Collegie hetwelk als dan deszelfs werkzaamheeden ten dezen zal vervangen, bij eene invallende vacature, of zelfs supernumerair, voor zijn leven tot werkende Munter in de Munt zal worden aangesteld.

³³⁶ NA 2.01.33-17 Generale lijst van van alle nog in leven zijnde Muntofficianten der gesupprimeerde Munt te Dordrecht, ongedateerd [februari 1811]

³³⁷ Dolk, *Het Serment van de Munt van Holland* 125-126.

Afb. 14. Het Serment van de Munt van Holland in 1674-1677 door Samuel van Hoogstraten e.a. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht.

1. Adriaen van Blijenburg, waardijn	11. Hendrik van Ringen
2. Pompejus Berk, griffier	12. Daniel Drapentier, stempelsnijder
3. Lodewijk (de) Coene, essayeur	13. Hendrik de Vos
4. Johan van Wageningen, provoost	14. Dirk van Nooij
5. Samuel van Hoogstraten, provoost (hij draagt de gouden keten en medaille, die hem tijdens zijn verblijf in Wenen (2.08.1651) door Keizer Ferdinand III werd geschonken)	15. Wierik Bouf
6. Bartholomeus van der Mandele, gezworene	16. Willem Jac. Goudriaen
7. Adriaen Braets, gezworene	17. Cornelis van As
8. Dr. Johan de Jong	18. Jacob Roskam
9. Arent Boon	19. Johan van der Linden
10. Cornelis Th. Dencker	20. Jacob Braets
	21. Johan de Roovere

2.4 Overige functionarissen actief binnen het muntwezen

Naast de in de voorgaande paragrafen behandelde medewerkers van het Muntbedrijf zijn ook andere functionarissen binnen het muntwezen actief. Meest voor de hand liggend en dus ook bekend is de wisselaar. Maar ook de stedelijke essayeur, scheider en affineur en de ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland of van de Unie hebben ieder hun taak binnen het muntwezen. Zij zijn volgens hun instructie de aangewezenen om overtredingen van de muntwetgeving binnen hun eigen stad of werkgebied bij zowel de lokale bestuurders als de generaalseesters van de Munten te melden. In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan hun rol binnen het muntwezen.

2.4.1 De wisselaar

De wisselaar is een zelfstandig ondernemer die zich heeft gespecialiseerd in het lokaal opkopen van vreemde en niet toegestane muntstukken, goud of zilver in verschillende vormen, in ruil voor toegestane muntstukken. Volgens het vijftiende artikel van zijn instructie is hij ook leverancier van muntstukken bestemd voor de buitenlandse handel.³³⁸ Het pand van waaruit de wisselaar zijn werkzaamheden verricht moet duidelijk herkenbaar zijn. Aan de gevel moet een schotel of nap hangen waarop het wapen van de Republiek der Verenigde Nederlanden is aangebracht.

In zijn kantoor moet de wisselaar een exemplaar van de meest recente verordeningen betreffende de waarde van alle op dat moment toegestane muntstukken beschikbaar hebben, naast het overzicht waarin van de belangrijkste gouden en zilveren muntstukken het gewicht wordt genoemd, zoals hem dat door de raden en generaalseesters is geleverd.³³⁹

De wisselaar moet tevens een flinke schaar in zijn kantoor beschikbaar hebben waarmee hij alle ingewisselde muntstukken die verboden zijn in aanwezigheid van de aanbieder moet doorknippen. Van het door hem ingekochte goud en zilver mag hij geen grote voorraden houden. Wanneer het materiaal afkomstig is van ingekochte muntstukken moet hij het in partijen van tenminste 10 mark aan goud of 50 mark aan zilver aan de Muntmeester van zijn gewest aanbieden. Goud en zilver afkomstig uit inkoop in andere vorm dan munten mag hij smelten en tot baartjes gieten.³⁴⁰ Hij is niet verplicht dit muntmateriaal aan te bieden aan het Munthuis van zijn gewest, maar mag kiezen uit alle Munten binnen de Republiek. Van al zijn transacties dient hij administratie bij te houden, voor het goud op 1 engels (1,538 g) nauwkeurig, voor het zilver op 1 ons (30,76 g). Hij functioneert tevens als ogen en oren van de raden en generaalseesters van de Munten.

³³⁸ Zie voor de transcriptie van de instructie voor de wisselaar hoofdstuk 9 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³³⁹ Tot 1630 worden zogenaamde Manualen uitgegeven, waarin van alle 'ghevalueerde ende ongevalueerde' muntstukken de waarde in marken, onzen, engelsen en asen wordt gegeven. Zie voor nadere informatie over deze publicaties Van Gelder, *De Nederlandse Manualen 1586-1630*.

³⁴⁰ Dit zou betekenen dat de wisselaar een smeltoven in huis zou hebben gehad. Binnen het kader van dit onderzoek is dat in ieder geval niet duidelijk geworden.

Zijn instructie schrijft hem voor dat hij alle zaken, die niet verlopen volgens de algemene muntverordeningen, moet melden aan de burgemeesters van de stad waarin hij actief is en aan de generaalmeeesters van de Munten. Hij moet letten op de transacties die worden gedaan door kooplieden, kramers, makelaars en alle andere ‘neeringdoenden’.

Kadertekst 8

Waarde van het muntstuk	Toegestaan opgeld
10 stuivers - 1 gulden	Oord of 1/4 stuiver
1 - 2 gulden	1/2 stuiver
2 - 3 gulden	1 blank of 3/4 stuiver
3 - 4 gulden	1 stuiver
4 - 6 gulden	3 groten Vlaams of 1 1/2 stuiver
6 - 8 gulden	2 stuiver
8 - 10 gulden	1 stoter of 2 1/2 stuiver
10 - 12 gulden	3 stuiver

De wisselaar verdient een deel van zijn inkomen dus met het omwisselen van vreemde of niet toegestane muntstukken tegen exemplaren die binnen de Republiek of binnen het gewest waarin hij actief is wel zijn toegelaten. Hij mag een zogenaamd opgeld berekenen. Hoe hoog dit is staat nauwgezet omschreven in het zeventiende artikel van zijn instructie (zie kadertekst 8). Voor de omwisseling van gouden en zilveren munten die niet in de door de generaalmeeesters verstrekte documenten staan genoemd en voor goud en zilver dat hem in andere vorm dan in muntstukken wordt aangeboden mag hij 2 procent van de waarde berekenen. Dit opgeld is inclusief de kosten die hij moet maken voor het smelten van het ingewisselde materiaal. Voor omwisseling van goud met een gehalte van 21 karaat (0,875) of minder, mag de wisselaar bovenop de genoemde 2 procent nog 1,25 procent rekenen voor zijn onkosten van het scheiden van het metaal. Volgens het al eerder als bron gebruikte *Journal* van Jacob van Sloten hebben de generaalmeeesters in augustus 1586 de instructie voor de wisselaars opgesteld. Uit de ontvangen sollicitatiebrieven kiezen en beëdigen de generaalmeeesters Pieter van Hogendorp, Pouwels Pouwelsz. en Simon Simonsz. als wisselaars in Amsterdam. Medio augustus 1586 schrijven zij een brief aan de bestuurders van de ‘principaalste’ steden van Holland, te weten Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Rotterdam, Den Briel, Den Haag, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, om een persoon te nomineren die geschikt is om als wisselaar binnen hun stad te worden aangesteld. Eenzelfde verzoek sturen de generaalmeeesters naar Leeuwarden, Deventer, Kampen, Zwolle, Arnhem, Tiel, Bommel, Utrecht, Amersfoort, Gorinchem, Middelburg, Veere, Vlissingen, Goes, Zierikzee, Bergen op Zoom en Geertruidenberg. De genomineerden moeten tussen 24 augustus en 6 september van dat jaar in Dordrecht verblijven om door de generaalmeeesters te worden geadmiteerd en om hun commissie en

instructie in ontvangst te nemen.³⁴¹ Of de aspirant-wisselaar eerst een proef of examen moet afleggen ten overstaan van raden en generaalmeeesters van de Munten of van de essayeur-generaal, zoals bijvoorbeeld de essayeurs, blijkt niet. Uit genoemde bron kan het volgende overzicht van de in 1586 aangestelde wisselaars worden samengesteld.³⁴²

Kadertekst 9

Stad	Naam	Datum commissie en instructie jijmmdd
Dordrecht	Dirk Jacobsz.	15860905
	Franscoijs van Hoogstraten	15860905
	Jan Huygensz.	15860905
	Corn[elis] van Bergen	15860905
	Dirck Jacobsz. van Clootwijck	15861013
Middelburg	Corn[elis] Anthonisz.	15860905
	Pieter Boreel	15860905
	Hans Buc	15860905
	Hans Drimborn	15860905
Vlissingen	Marcus Wielant	15860905
Rotterdam	Hans Gijsbrechtsz	15860906
Geertruidenberg	Hubrecht Heijs	15860908
Amsterdam	Rutger en Anthonis Verbrugge	15860908
	Hans van Keulen	15860908
	Dirck Jansz.	15861011
Heusden & Gorinchem	Alert Woutersz. en zijn zoon Wouter Alerts	15860911
Leiden	Floris Hobbensz	15861008
	Claes Cornelisz. van Noorden	15861008
Haarlem	Cornelis van Doorn	15861024
	Jan Simonsz. Hofland	15861024
Alkmaar	Gerrit Jacobsz. Koom	15861124

Een uitgebreider overzicht van de wisselaars in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw wordt geboden in het al meer genoemde *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters. Evenals het Muntpersoneel leggen de nieuw aangestelde wisselaars de eed op hun instructie af in handen van de generaalmeeesters en zetten zij hun handtekening als bewijs daarvan in het *Instructieboek*.³⁴³ Maar de betrekkelijk geringe hoeveelheid handtekeningen in dit overzicht geeft aanleiding tot twijfel over de compleetheid ervan. Eenmaal zet een weduwe het ambt van haar overleden echtgenoot

³⁴¹ *Journal* van Jacob van Sloten fol. 9-11.

³⁴² *Idem*, fol. 11-14, 19, 22-23, 26, 30 en 32.

³⁴³ Een transcriptie van de namen van de wisselaars uit het 'Instructieboek' wordt gegeven in hoofdstuk 9.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

voort. Maria Wesseling, weduwe van de op 28 juli 1716 aangetreden Hendrik van de Kastele, volgt haar overleden echtgenoot in het ambt van wisselaar in Den Haag in 1746 op. Volgens het overzicht in het *Instructieboek* wordt Maria Wesseling pas in 1770 opgevolgd door A. de Haas. Nader onderzoek in zowel de resoluties van de Generaliteits Muntkamer als in die van de verschillende steden zal zeker meer gegevens over de wisselaars in Holland en West-Friesland opleveren.

2.4.2 De essayeur, scheider en affineur

Voor de functie van essayeur, scheider en affineur bestaan in het *Instructieboek* van raden en generaalmeeesters van de Munten twee aparte instructies.³⁴⁴ De eerste instructie betreft die voor de essayeur particulier binnen een stad. Zijn taak bestaat uit het naar zijn beste kunnen zo getrouw mogelijk maken van de gehalteproeven van al het goud en zilver dat hem door kooplieden, wisselaars en anderen wordt aangeboden. Qua nauwkeurigheid dient de essayeur zich net als zijn collega binnen de Munt te richten op een kwart grein in zijn bepalingen van het gehalte van het goud en zilver (0,008675) precies. De essayeur mag de kooplieden en anderen die hem het goud aanbieden voor een proef op het gehalte 10 stuivers loon per essay berekenen. Het goud dat hij gebruikt voor zijn proef mag hij behouden. Voor de proef op het aangeboden zilver mag hij 6 stuivers rekenen.³⁴⁵ Bij eventuele geschillen tussen de essayeur en de leveranciers van goud of zilver kunnen beide partijen volgens het 11de artikel van het plakkaat van 11 augustus 1658 terecht bij de raden en generaalmeeesters van de Munten.

De stedelijke essayeurs worden in de voor deze studie onderzochte achttiende eeuw doorgaans aangesteld in de functie van essayeur, scheider en affineur. Deze als zelfstandig ondernemer opererende specialist in het verrichten van de gehalteproef op goud en zilver en het scheiden en puur maken van goud- en zilverlegeringen, is ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten. Zijn instructie schrijft hem voor niet alleen de generaalmeeesters openheid van zaken van zijn activiteiten te geven, maar hun ook te melden wanneer er in zijn stad ongeoorloofde muntstukken worden gebruikt, of munten tegen een te hoge waarde worden uitgegeven of ontvangen, muntmateriaal via zijn stad wordt uitgevoerd of dat er iets gebeurt dat de circulatie van het muntgeld kan beschadigen of verstoren. Wanneer zal blijken dat hij een van deze zaken wel heeft geweten maar niet gemeld, kan hem dat een straf opleveren variërend van een geldboete tot aan verbanning uit het gewest Holland en West-Friesland.

Van zijn scheiders- en affineursactiviteiten dient hij een administratie bij te houden waarin opgenomen wordt hoeveel materiaal er is aangeboden, van welk gehalte en door wie. Wanneer de leverancier voor de scheider en affineur een vreemde is, dient hij de gegevens over de herkomst van het materiaal en over de leverancier nauwkeurig te noteren alvorens hij deze mag laten vertrekken.

³⁴⁴ Beide instructies zijn in transcriptie opgenomen in hoofdstuk 10 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁴⁵ De essayeur van de Munt ontvangt doorgaans een vast traktement waarvoor hij zijn gehalteproeven van het zilver moet verrichten. Voor zijn gehalteproeven van het aan de Munt aangeboden goud mag hij 8 stuivers rekenen per essay, mits hij het goud dat hij gebruikt voor zijn proef retourneert.

2.4.3 De ijk- en justeermeester

De ijk- en justeermeester van Holland en West-Friesland en die van de Unie behoren niet tot de organisatie van de Generaliteits Muntkamer, maar zijn volgens hun instructie wel ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten en voor een deel ook betrokken bij de controle op de Munthuizen. De ijk- en justeermeester is verantwoordelijk voor het juistheid van de gebruikte gewichten en weegschalen in zijn gebied en dus ook voor de gewichten en schalen van de Munten in dat gebied.

Op 11 september 1586, dus twee maanden na de (her-)benoeming van de generaalmeeesters wordt Lenaert van Gere aangesteld als ijkmeester-generaal voor de noordelijke gewesten. Van Gere, die tot dan dezelfde functie heeft vervuld in de Habsburgse Nederlanden, krijgt op zijn eigen verzoek als standplaats Amsterdam.³⁴⁶ Hij oefent deze functie uit tot zijn overlijden in 1598. In april van dat jaar verzoeken de generaalmeeesters de Staten-Generaal een nieuwe ijkmeester-generaal aan te mogen stellen.³⁴⁷ Voor zover bekend, wordt hun verzoek niet direct gehonoreerd. Pas in de resoluties van de Staten van Holland van januari 1604 wordt een Lennard van Geens genoemd, die dan wordt aangesteld tot ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland.³⁴⁸ Na zijn overlijden in 1621 wordt hij opgevolgd door zijn zoon Gerrit, die in de bronnen (van) Geens de jonge wordt genoemd.³⁴⁹ Beiden zijn alleen actief in Holland en West-Friesland en niet meer in de gehele Republiek.

Voor deze studie over het toezicht op de muntproductie in de achttiende eeuw wordt volstaan met de instructie die Abraham Groengraft en Jacob l'Admiraal in respectievelijk 1701, 1745 en 1750 ontvangen.³⁵⁰ De laatste wordt bij de resolutie van de Staten-van Holland van 10 maart 1745 benoemd tot ijk- en justeermeester voor Holland en West-Friesland. Zijn aanstelling vijf jaar later als ijk- en justeermeester van de gehele Republiek heeft hij waarschijnlijk mede te danken aan de 'ongelijkwigtigheid' van de gouden dukaten van de verschillende Munten van de Republiek en aan die van de 'inaccuraatheid' van de algemeen in gebruik zijnde goudgewichten.

L'Admiraal wordt in november 1770 opgevolgd door Pieter le Cointe, die deze functie uitoefent tot zijn overlijden in 1781. Ruim een maand na zijn aanstelling wordt het reglement op zijn salaris vastgesteld door de Staten van Holland.³⁵¹ Stephanus Nagel, die in 1782 de aanbeveling van de burgemeesters van Amsterdam geniet als opvolger van Le Cointe en in 1794 ook nog eens die van de generaalmeeesters van de Munten, wordt uiteindelijk pas in 1797 tot ijkmeester-generaal van de Unie benoemd.³⁵²

Uit de overgeleverde instructie blijkt dat de ijkmeester-generaal van de Unie tenminste elke drie jaar

³⁴⁶ Geldmuseum, *Journal van generaalmeeester Jacob van Sloten* fol. 20-21. NA 1.11.01.1637 fol. 19-20. Resolutie d.d. 11 september 1586.

³⁴⁷ NA 1.01.44-01 fol. 97. Verzoek R&G d.d. 11 april 1598.

³⁴⁸ NA 3.01.04.01-38 fol. 3-5. Resolutie StvHoll d.d. 7 januari 1604.

³⁴⁹ NA 1.01.44-10 fol. 154. Commissie voor Gerrit Geens d.d. 11 december 1621.

³⁵⁰ Zie hoofdstuk 8 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵¹ NA 3.01.04.01-225 fol. 1414-1415 en 1593-1595. Resolutie StvHoll d.d. 10 november en 15 december 1770.

³⁵² NA 3.01.04.01-244 fol. 596, -271 fol. 902 en -279 fol. 779-781. Resolutie StvHoll d.d. 1 augustus 1782, 14 oktober 1789 en 21 mei 1794. Het examen voor het ambt van ijkmeester-generaal voor de Unie legt hij uiteindelijk pas op 24 oktober 1797 af.

alle in het land voor handelsdoeleinden gebruikte gewichten en weegschalen dient te controleren. Als basis voor zijn werk geldt de ‘slaper’, ook wel dormant genoemd, die ‘sorgvuldig’ wordt bewaard in een afgesloten kastje door de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier.³⁵³ In de algemene instructie voor de Muntmeesters uit 1606 is sprake van de dormant die in beheer is bij de gewestelijke Rekenkamer.³⁵⁴ De Hollandse dormant wordt inderdaad eerst in de vertrekken van de Rekenkamer bewaard. Begin van de jaren dertig van de achttiende eeuw raakt de slaper zoek. Uit een rapport van essayeur-generaal mr. Johan Emants van 30 januari 1734 blijkt dat de nieuw vervaardigde dormant onder beheer komt van Gecommitteerde Raden en niet meer van de Rekenkamer.³⁵⁵

Afb. 15. De Zeeuwse dormant of slaper, 1612, 32 mark Irois (7.875 g). 18 x 14 cm.

Dit standaardgewicht is in 1612 vervaardigd naar voorbeeld van de Hollandse slaper. Uit de reisverslagen van essayeur-generaal Marcellus Emants blijkt dat de Zeeuwse dormant wegens het ontbreken van extra kleine gewichtjes niet is gebruikt om de gewichten van de Zeeuwse Munt en die van de essayeur-generaal te ijken. Collectie Geldmuseum.

³⁵³ Zie artikel 2 van de Algemene instructie voor Jacob l'Admiral jr. als ijk- en justeermeester generaal in de Vereenigde Nederlanden, 6 mei 1750 in hoofdstuk 8.7 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵⁴ Zie artikel 29 uit de Algemene instructie voor Muntmeesters in hoofdstuk 11.1.1 in het deel Bronnen van deze publicatie. Uit het al eerder aangehaalde Journaal van generaalmeesters Van Sloten blijkt dat de generaalmeester op 15 oktober 1586 een kopie van de dormant die berust bij de Grafelijkheids Rekenkamer bezitten. Journaal Van Sloten fol. 30.

³⁵⁵ NA 3.02.26-140. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 23 oktober 1731 en 20 januari 1734. Inventaris (...) van den nieuwen Dormant d.d. 30 januari 1734.

De Gecommitteerde Raden van Zeeland te Middelburg beschikken over een dormant die vergelijkbaar is met het Hollandse exemplaar. Uit het reisverslag van essayeur-generaal Johan Emants van de opening van de muntbus van de Zeeuwse Munt te Middelburg in augustus 1717 en dito 1728 blijkt dat er aldaar zelfs sprake is van een oude en een nieuwe dormant.³⁵⁶ Dat de Zeeuwse dormant door de essayeur-generaal en de generaalmeesters niet wordt gebruikt, tonen de reisverslagen van de opening van de Zeeuwse muntbus uit mei 1765, juni 1787 en dito 1792. De reden wordt duidelijk uit de twee laatste verslagen. Er bevinden zich bij de Zeeuwse dormant geen kleine gewichtjes en dus vinden de essayeur-generaal en de generaalmeesters deze minder bruikbaar dan de gewichten die zij zelf hebben meegebracht.³⁵⁷

Bij de introductie van een nieuw muntstuk maakt de ijkmeester-generaal ook de gewichtjes voor deze denominatie op uiterste remedie. In oktober 1586 ontvangt generaalmeester Bruijnseels van de ijkmeester-generaal de ‘voorgewichten en rechtpenningen’ van de nieuwe denominaties. Hij controleert de gewichtjes en zendt ze volgens het journaal van generaalmeester Van Sloten naar de officieren van de Munten in de verschillende gewesten.³⁵⁸ In 1659 verzoeken de generaalmeesters Roelof van Schueren de zogenaamde richtpenningen – op het laagste toegestane gewicht – te maken voor de zilveren dukaat, die niet lang daarna samen met de zilveren rijder geproduceerd mag gaan worden in de Nederlandse Munthuizen.³⁵⁹ Uit de notulen van de vergadering van de Staten-Generaal van dat jaar is bekend dat Van Schueren daarvoor f 54: - wenst te ontvangen. Pieter Pijl, door Van Gelder al genoemd als de Haagse tekenaar [en zegelsnijder] van de beeldenaar van diezelfde zilveren dukaat en ook de zilveren rijder, eist volgens diezelfde notulen f 134: - voor zijn ‘verscheijden projecten van modellen en patroonen van de voors[chreven] silvere penningen’. Beide verzoeken worden gehonoreerd.³⁶⁰

In november 1704 melden de generaalmeesters Melchior W. van Griethuysen (1678-1757), waardijn van de Gelderse Munt 1699-1757, in antwoord op zijn verzoek om nieuwe gewichtjes van de toegestane munten, dat hij zich moet wenden tot ijkmeester Groengraft.³⁶¹ Die produceert de desbetreffende blokjes op verzoek. Als adres van Groengraft geven de generaalmeesters op: Kalverstraat Amsterdam, nabij de Dam.³⁶²

³⁵⁶ Zie hoofdstuk 12.5.1-3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

³⁵⁷ De Zeeuwse dormant is na het sluiten van de Munt te Middelburg overgedragen aan de essayeur-generaal en bevindt zich nu in een van de depots van het Geldmuseum te Utrecht. De Hollandse Dormant bevindt zich in de collectie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

³⁵⁸ Geldmuseum, Journaal van generaalmeester Jacob van Sloten fol. 22. Verslag d.d. 2 oktober 1586.

³⁵⁹ NA 1.01.44-10 fol. 29. Missive van R&G aan ijkmeester-generaal Roelof van Schuere d.d. 8 juli 1659.

³⁶⁰ NA 1.01.02-3265 fol. 638. Notulen vergadering Staten-Generaal d.d. 8 oktober 1659. NA 1.01.44-10 fol. 65v-67. Van Gelder, Munthervorming 16.

³⁶¹ NA 1.01.44-16 fol. 241v. Polak, Historiografie, deel II bron nr. 515-532. Hij vermeldt zijn naam als Griethuysen, maar hij ondertekent zijn brief d.d. 4 november zelf met M.W. van Griethuysen. Zie ook Duinkerken, Schepenen aan de Zuiderzee 181.

³⁶² NA 1.01.44-16 fol.241v-242. Missive aan Melchior W. van Griethuysen, waardijn van de Gelderse Munt d.d. 10 november 1704.

Afb. 16. Muntgewichtdoos vervaardigd in 1740 door ijkmeester-generaal 'Ab[raha]m Groengraft (1673-1745), Eijkm[eeste]r Gen[eraa]l van Holl[and] en West-Friesland, in de Kalverstraat tot Amsterdam'. Collectie Geldmuseum.

Abraham Groengraft geniet bij aanstelling een jaarlijks traktement van f 150: -. Op zijn verzoek wordt dit in 1714 verhoogd tot f 250: -. ³⁶³ Net als het Muntpersoneel geniet de ijkmeester-generaal in zijn woonplaats ook de vrijdom van stads en 's Lands imposten. In elk geval geldt dit voor Johan Andries Groengraft in 1673. ³⁶⁴ Uit de collectie stadspublicaties van Haarlem blijkt dat de ijkmeester-generaal van 'de kleine ijk of het 'Troische' gewicht' met enige regelmaat, maar niet precies elke drie jaar, zitting houdt in de kamer van het lokale goud- en zilversmidsgilde. Het stadsbestuur vaardigt vlak voor diens zitting een ordonnantie uit waarbij de bezitters van de gewichten om goud te wegen aldaar op genoemde dagen moeten verschijnen om hun gewichten te laten ijken.

Kadertekst 10				
Sessies van de ijkmeester-generaal van het kleine of Troische gewicht te Haarlem				
Ordonnantie	begin	einde	aantal dagen	bron
23 april 1755	28 april 1755	30 april 1755	3	2166-627 Y
28 juli 1758	31 juli 1758	2 augustus 1758	3	2166-639 Y
23 maart 1762	25 maart 1763	27 maart 1763	3	2166-650 Y
21 september 1765	23 september 1765	25 september 1765	3	2166-660 Y
20 september 1769	28 september 1769	30 september 1769	3	2166-686 Y
20 juni 1771	25 juni 1771	28 juni 1771	4	2166-692 Y

³⁶³ NA 3.01.29-623 fol. 101-101v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 22 juni 1714.
³⁶⁴ NA 1.01.44-11 fol. 434. Privileges voor de Muntofficianten d.d. 17 januari 1673. Uit ditzelfde stuk blijkt dat diezelfde vrijdom ook gegeven is aan Roelof Heijnsbergen, de ponsoenmaker van de Munt te Amsterdam.

12 juni 1778	15 juni 1778	16 juni 1778	2	2166-718 Y
17 juli 1781	10 augustus 1781	10 augustus 1781	1	2166-733 Y

De taak die Jacob l'Admiraal in 1750 met zijn instructie van ijk- en justeermeester generaal voor de gehele Unie krijgt opgedragen blijkt feitelijk onuitvoerbaar voor een persoon. Vandaar dat de Staten-Generaal op zijn verzoek in 1758 besluiten, vanzelfsprekend na advies te hebben ingewonnen bij raden en generaalmeeesters, dat de tekst van het tweede artikel van zijn instructie wordt gewijzigd. Vanaf nu hoeft L'Admiraal niet meer echt zelf alle steden en plaatsen aan te doen, maar alleen nog maar de grotere steden. De inwoners van de nabij gelegen kleinere plaatsen mag hij nu via een advertentie oproepen bij hem langs te komen om hun schalen en gewichten te laten ijken. Abraham Groengraft heeft eind 1708 moeite om de betaling van zijn traktement geregeld te krijgen. Op zijn klagen bij raden en generaalmeeesters verzoeken deze de Staten van Holland om toestemming Groengraft f 3: - per dag te laten declareren. De Staten staan dit verzoek toe op voorwaarde dat Groengraft niet meer dan f 150: - per jaar declareert voor zijn werkzaamheden als ijkmeester-generaal in het gewest. ³⁶⁵ Groengraft moet dus in de begin periode van zijn aanstelling niet veel meer dan 50 dagen per jaar werk hebben gehad in Holland en West-Friesland, anders zal hij nooit akkoord zijn gegaan met het besluit van de Staten. Zijn werkzaamheden binnen Holland en West- Friesland breiden zich waarschijnlijk al snel uit. In 1714 wordt zijn traktement namelijk verhoogd tot f 200: - per jaar. ³⁶⁶ Op basis van het archief van de Generaliteits Muntkamer kan over de ijkmeester-generaal alleen al een aparte studie worden geschreven. Hier wordt volstaan met de opmerking dat hij volgens het zevende artikel van zijn instructie verplicht is alle Munten van de Republiek met enige regelmaat te bezoeken en aldaar de weegschalen en gewichten te controleren. Van welke regelmaat hier sprake is, blijkt niet direct. De instructie vermeldt slechts dat hij in hoogsteigen persoon 'op zijnen tijd (...) alle de Munthuysen en banken' zal moeten bezoeken.

In reactie op de aanstelling van Pieter Jacob le Cointe tot ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland op 10 november 1770 schrijven de generaalmeeesters de Staten van Holland dat het hun verstandig lijkt dat ter gelegenheid van de aanstelling van de nieuwe ijkmeester-generaal de 'lijste en reglement' van het salaris van de ijkmeester generaal van de 'Troische' gewichten opnieuw wordt vastgelegd. Het advies lijkt te worden opgevolgd. ³⁶⁷ Toch schrijft Le Cointe in 1780 de Staten dat hij ondanks zijn verzoeken uit 1772 en 1777 nog steeds niet over een definitieve instructie beschikt. Opnieuw wordt een concept voor een instructie voor de ijk- en justeermeester generaal van alle 'Troische' gewichten aan de leden van de Statenvergadering voorgelegd met het verzoek tot een beslissing te komen. ³⁶⁸ Maar opnieuw komt het niet tot een besluit.

³⁶⁵ NA 1.01.44-16 fol. 108. Resolutie Staten van Holland 21 december 1708.
³⁶⁶ NA 1.01.44-17 fol. 215. Advies R&G aan Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier d.d. 15 mei 1714.
³⁶⁷ NA 3.01.04.01-225 en -1966 d.d. 15 december 1770.
³⁶⁸ NA 3.01.04.01-241 fol. 1162-1166. 'Rapport tot het arresteren van een concept instructie voor de Ykmeester generaal der Troische gewigten en balancen' d.d. 30 november 1780.

In de zomer van 1782 recommanderen de burgemeesters van Amsterdam Stephanus Gerardus Nagel bij de Staten van Holland om aangesteld te worden tot diens opvolger van de overleden Le Cointe. Nagel is burger van Amsterdam en al vele jaren aldaar actief als balansmaker.³⁶⁹ Uit het bij de brief van Amsterdam gevoegde verzoek van Nagel zelf blijkt dat hij Le Cointe als assistent heeft bijgestaan en dus bekend is met de taken van een ijkmeester-generaal. Nagel is bereid de functie aan te nemen op dezelfde condities die Le Cointe bij zijn aanstelling in 1770 heeft geaccepteerd.

De leden van de Statenvergadering besluiten de brief van de burgemeesters van Amsterdam samen met het verzoek van Nagel in kopie onder de leden te verspreiden, om na beraad tot een besluit te komen over de concept-instructie van 30 november 1780.³⁷⁰

Bij het afnemen van het examen voor ijkmeester-generaal van S.G. Nagel in 1797 worden de raden en generaalmeeesters er door de kandidaat op gewezen dat de dormant die berust bij bij Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier niet overeenkomt met de gewichten die in de Amsterdamse Wisselbank worden gebruikt. Het gewicht van de Bank weegt op de 100 pond (49,22 kg) 8 engels (12,3 g) zwaarder dan de Hollandse slaper. De kandidaat weet de generaalmeeesters ook nog te melden dat hij indertijd van zijn vader heeft vernomen dat de ‘slapers’ in het beheer van L’Admiraal uit 1745 en Le Cointe uit 1770 niet gelijk waren aan het exemplaar van Groengraaf uit 1701. De generaalmeeesters wijten dit verschil aan het in 1733 in opdracht van Gecommitteerde Raden en Rekenkamer nieuw gemaakte gewicht ter vervanging van de oude, maar zoekgeraakte, slaper die indertijd is ‘gejusteerd’ tegen het exemplaar in Zeeland. De nieuwe ijkmeester-generaal wordt opgedragen op 13 december 1797 om 12:00 uur te verschijnen in de Muntkamer te Den Haag om daar de verschillende oude standaardgewichten tegen elkaar te vergelijken. Nagel wordt expliciet opgedragen de onder hem berustende ‘slapers’ van Groengraaf, L’Admiraal en Le Cointe mee te brengen.³⁷¹ Dit laatste is ongetwijfeld bedoeld om al deze gewichten op elkaar af te stemmen, zodat discussies over het juiste gewicht voortaan vermeden kunnen worden.

2.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn het recht van munt, de techniek van het munten en de verschillende functies binnen het Muntbedrijf behandeld. Duidelijk is geworden dat het recht van munt in de Republiek in handen van de gewestelijke bestuurders ligt. De uitvoering van dit recht kan niet gezien worden als een constante en grote bron van inkomsten voor deze gewesten. De kosten die het toezicht op de muntproductie en het operationeel houden van het Muntbedrijf met zich meebrengen zijn dermate

hoog dat alleen bij heel grote productieomvang sprake is van baten voor de gewestelijke kas.

De productie van munten in de Republiek wordt vanaf 1670 gemechaniseerd. In technisch opzicht hebben de Nederlanden hiermee zeker niet voorop gelopen. De invoering van het plet- en schroefwerk heeft eerst de nodige weerstand en daarna de nodige technische problemen en dus ook kosten gekend. De Munt te Dordrecht beschikt uiteindelijk over vier schroefpersen of balanciers. Wanneer precies de overige Munthuizen in de Republiek volledig zijn overgegaan op productie met de nieuwe apparatuur en waaruit het machinepark precies bestaat, zijn onderwerpen die nog nader moeten worden onderzocht.

Binnen de organisatie van de Hollandse Munt te Dordrecht zijn in de achttiende eeuw een veertiental functies te onderkennen. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre deze functies ook in de andere Munten van de Republiek voorkomen en of dezelfde door de Staten-Generaal vastgestelde instructies zijn gebruikt.

Zowel de Hollandse als de Westfriese Munt kent een corporatie of gilde van beëdigde werklieden, het Serment genaamd. Hoewel de leden van het Serment van de Hollandse Munt zijn te verdelen in meester Munters en knapen, zijn zij niet allen daadwerkelijk direct betrokken bij de muntproductie. Een deel van de leden behoort tot de zogenaamde fluwelen Munters. De leden van het Serment genieten speciale privileges, zoals het niet ’s nachts hoeven wachtlopen ter beveiliging van de stad en de vrijdom van belastingen op gebruiksgoederen als wijn, bier, zeep, zout, boter, gemaal en beestiaal voor henzelf en hun gezin. Na afschaffing van deze vrijdom in 1795 worden de werkende leden van het Serment schadeloos gesteld met een vergoeding van *f* 150: - per jaar en de niet-werkende of fluwelen Munters met *f* 300: - per jaar.

Nader onderzoek naar de namen van de Munters en de knapen voorkomend in de archieven van het Serment van de Hollandse Munt, in het archief van de Generaliteits Muntkamer en in het Instructieboek van raden en generaalmeeesters van de Munten zal meer duidelijkheid opleveren over wie er nu werkelijk een actieve rol in de productie van de Dordtse Munt heeft gespeeld en wie niet. Naast de medewerkers van het Munthuis zijn er een drietal functionarissen te onderscheiden die actief zijn op het terrein van het muntwezen. Het betreft de wisselaar, de essayeur, scheider en affineur en de ijk- en justeermeester. Deze drie hebben een specifieke taak binnen het muntwezen en zijn ondergeschikt aan de raden en generaalmeeesters van de Munten en de essayeur-generaal. Zij zijn min of meer de ogen en oren van de generaalmeeesters van de Munten in hun werkgebied. De wisselaar wisselt niet meer geldige of vreemde munten in voor geldige exemplaren en stuurt zijn ingewisselde stukken naar de Munt. De essayeur, scheider en affineur verwerkt goud en zilver van diverse vorm tot baren en verkoopt die zeer waarschijnlijk onder andere aan de Muntmeester. De ijk- en justeermeester controleert de gewichten die in de Munt worden gebruikt op hun juistheid.

³⁶⁹ Producent van weegschalen.

³⁷⁰ NA 3.01.04.01-244 fol. 596. Missive van de burgemeesters van Amsterdam van 30 juli 1782, gelezen in de vergadering van de Staten van Holland d.d. 1 augustus 1782.

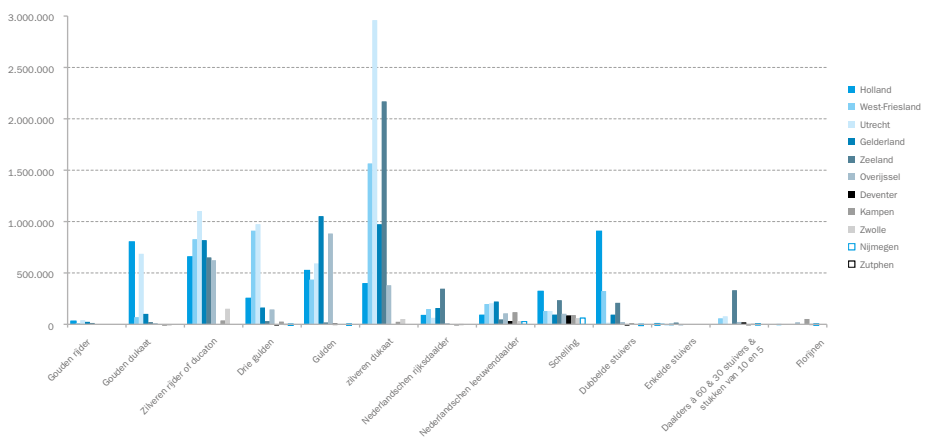
³⁷¹ NA 1.01.44-29 fol. 300v-301 + 302. Brief van R&G aan het Provinciaal Comité van Holland d.d. 28 november 1797 en aan ijkmeester-generaal S.G. Nagel [ongedateerd].

03 De omvang van de muntproductie tijdens de Republiek

Voor de omvang van de muntproductie tijdens de Republiek is het werk van mr. L.W.A. Besier, referendaris-adviseur van het Munt-College te Utrecht, lange tijd de enige gepubliceerde bron geweest.³⁷² Met zijn in 1890 verschenen *Muntmeesters en hun muntslag* maakt hij voor het eerst een berekening van de omvang van de muntslag per Munthuis beschikbaar voor een ruim publiek.³⁷³ Besier baseert zich voor zijn gegevens op de toen nog tot het archief van 's Rijks Munt behorende registers van het College van raden en generaalseesters van de Munten.³⁷⁴ Op basis van de in dit archief gevonden akten van muntbusopening geeft hij gedetailleerde oplagecijfers van de denominaties die in de diverse provinciale en stedelijke Munthuizen van de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn geproduceerd. De cijfers die Besier levert zijn echter niet geheel correct. In de akten van opening van de muntbussen staat de omvang van de productie vermeld in marken werks en marken fijn.³⁷⁵ Besier gebruikt deze getallen om het aantal per muntbusperiode geproduceerde stuks te berekenen. Hij gaat daarbij uit van het officiële volle of wettelijke gewicht van elk stuk, het gewicht dat in de Muntordonnanties vermeld staat, in plaats van het in de praktijk gebruikte gewicht. De Muntmeesters proberen hun leveranties zo veel mogelijk te laten produceren 'op uiterste remedie'. De remedie is het toegestane verschil in zowel gewicht als gehalte ten opzichte van het wettelijk voorgeschrevene. Die verschillen zijn per muntstuk niet aanzienlijk, maar bij grotere aantallen nieuw geproduceerde exemplaren telt het totaal van die kleine afwijkingen wel op tot een aanzienlijke hoeveelheid. Alles wat de Muntmeester kan besparen op zijn productie, komt ten goede aan zijn eigen rekening. Hier moet dus gesteld worden dat de door Besier gepubliceerde getallen lager zijn dan de werkelijk geproduceerde aantallen. Het in 1998 verschenen proefschrift van Menno Polak biedt een nieuwe visie op de muntproductie in de Republiek.³⁷⁶ Enerzijds geeft Polak een aanvulling op Besier. Hij baseert zich ook op akten van muntbusopening die zich buiten het door Besier bekeken archief bevinden maar geeft veel meer detailinformatie over de diverse muntstukken. Bovendien biedt Polak een grote hoeveelheid cijfers, onder meer decimale aantallen tot drie (!) achter de komma nauwkeurig van de gebruikte marken onzuiver en zuiver muntmetaal, van de sleischat en van de boetes geheven op de overschrijding van de maximale tolerantie op zowel het gewicht als het gehalte. Polak geeft een overzicht van de munttypen geslagen in de Republiek, knappe berekeningen van de (theoretische) winst voor de Muntmeester per munttype, overzichten van de productie van de muntstukken in de verschillende

Munthuizen en tenslotte de inhoud van de muntbussen. Anderzijds is Polak beperkter dan Besier, omdat hij zich concentreert op de periode 1606-1795 en zich alleen richt op de gouden en zilveren munten, terwijl Besier productiegegevens over de periode 1574-1813 geeft en daar waar mogelijk ook het kopergeld meeneemt.³⁷⁷

Veel minder bekend zijn de door inspecteur en essayeur-generaal W.A.A. Poelman in 1805 en 1809 opgestelde overzichten van de geproduceerde gouden en zilveren munten.³⁷⁸ Poelman waagt zich ook aan een berekening van het aantal muntstukken en gaat daarbij evenals Besier uit van het wettelijke gewicht. Deze berekeningen worden in deze studie buiten beschouwing gelaten.³⁷⁹ Voor onderstaande grafiek wordt slechts gekeken naar het aandeel dat de diverse Munthuizen in de productie van de diverse denominaties in de periode 1641-1808 hebben gehad. Duidelijk komt hier naar voren dat de Munthuizen van Holland en Utrecht veruit de meeste gouden dukaten hebben geslagen, dat de Zeeuwse Munt procentueel gezien het hoogste scoort in de productie van zilveren dukaten en het grootste aandeel heeft gehad in die van de Nederlandse rijksdaalder. Opvallend is tevens het hoge percentage in de productie van dubbele stuivers van de Hollandse Munt en die van de stedelijke Munt van Kampen in de productie van florijnen.³⁸⁰

Grafiek 8. Aandeel in de productie van de verschillende denominaties 1641-1808, op basis van de overzichten van W.A.A. Poelman

372 In 1851 de rechtsopvolger van het in 1814 herstelde College van raden en generaalseesters van de munten, dat tot en met 1901 de controle op de productie en circulatie van munten en van goud en zilver uitvoerde.

373 Besier, *De Muntmeesters en hun muntslag*.

374 Dit archief wordt sinds het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw onder naam Generaliteits Muntkamer bewaard in het Nationaal Archief te Den Haag onder inventarisnummer 1.01.44.

375 Met marken werks wordt bedoeld de hoeveelheid metaal die in legering verwerkt is. Met marken fijn wordt de hoeveelheid metaal in meest pure vorm bedoeld.

376 Polak, M. *Historiografie*.

377 Deze kwalificatie van Polak betreft alleen het cijfermatig deel van zijn proefschrift. In zijn tekstdeel geeft hij na een historiografisch overzicht van het Nederlandse muntwezen zijn visie op de monetaire geschiedenis van de Republiek. Aangezien ik op basis van het voor deze studie verrichte onderzoek geen afwijkende visie kan presenteren, verwijs ik hiervoor gaarne naar genoemde – nog veel te weinig gebruikte – studie.

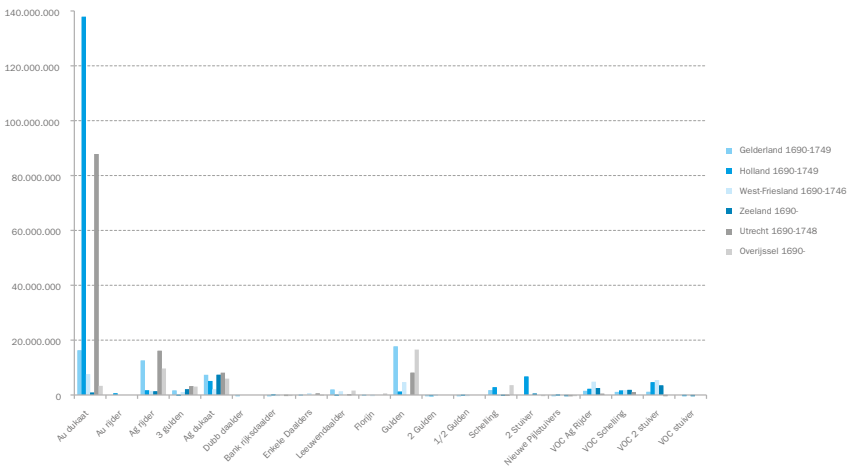
378 Een overzicht tot en met 1804 is te vinden in de collectie Goldberg (NA 2.21.006.51-56), een tweede tot en met 1808 in het Archief van de Nationale Rekening 1802-1809 (NA 2.01.07-273). Deze laatste komt ook in gedrukte vorm voor.

379 De door Besier en Poelman gebruikte eenheden voor berekening zijn te vinden in hoofdstuk 21 Specificaties van de munten in het deel Bronnen van deze studie onder het kopje 'in 't mark Troisch volle voet stukken'.

380 De cijfermatige verantwoording van dit diagram wordt geboden in hoofdstuk 1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Voor de achttiende eeuw zijn echter veel meer gedetailleerde opgaven van de muntproductie beschikbaar. Essayeur-generaal Marcellus Emants heeft twee maal een *Korte memorie van alle so goude als silvere specien in de Verenigde Neederlanden gemunt* opgesteld. De eerste gaat over de jaren 1690 tot en met 1749, de tweede over 1749 tot en met 1781.³⁸¹

Emants drukt in zijn eerste opstelling de door hem berekende productie alleen uit in guldens. Wanneer deze cijfers in een staafdiagram worden geplaatst, valt direct op dat de gouden dukaat het grootste aandeel heeft in de waarde van de totale productie. Deze ‘uitschieter’ van de gouden dukaat in dit overzicht is logisch omdat deze munt, bestemd voor internationale handel, niet alleen een hoge waarde in guldens heeft, maar in deze periode ook veelvuldig is aangemunt. Verder valt op dat van de gouden dukaat in deze periode verreweg het grootste aantal in de Munten van Holland (Dordrecht) en Utrecht is geproduceerd. Tenslotte dient te worden vermeld dat Emants in dit overzicht bij de gouden ridders van het type 1749 slechts de Hollandse productie opvoert. De andere Munten zijn volgens zijn informatie waarschijnlijk nog niet begonnen met de productie van deze vernieuwde denominatie.

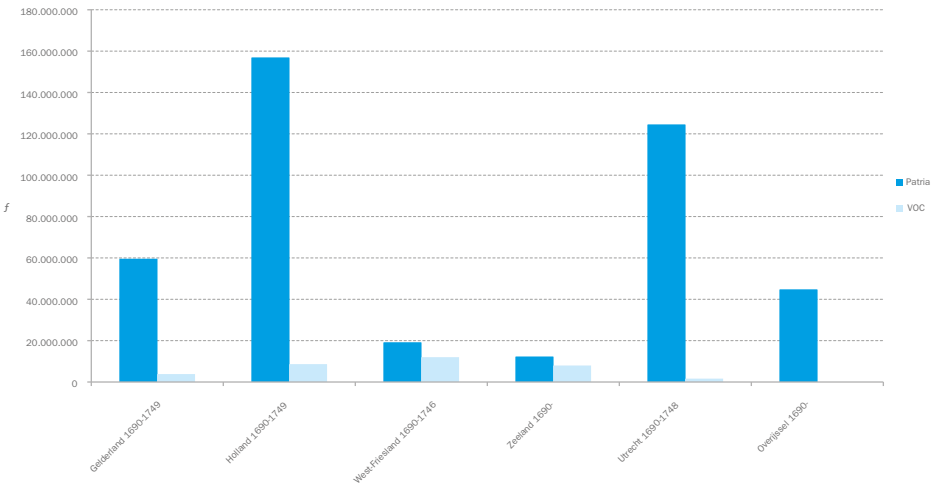

Grafiek 9. Productieoverzicht 1690-1749 per denominatie in guldens opgesteld door essayeur-generaal M. Emants

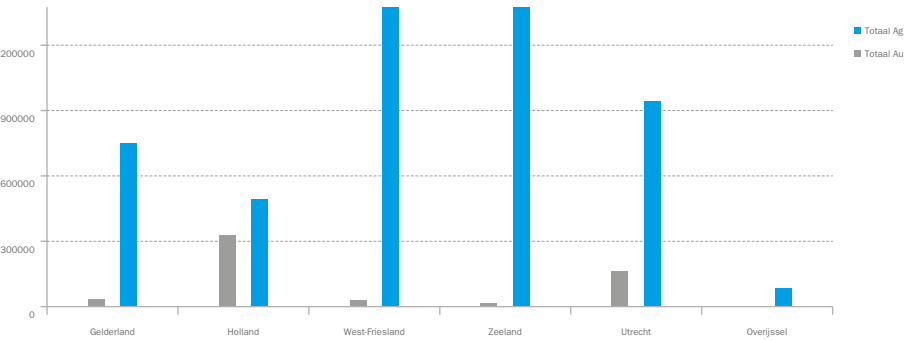
Het overzicht van Emants over de jaren 1690 tot en met 1749 biedt tevens de gelegenheid om de verdeling van de productie van de verschillende Munthuizen voor Nederland (Patria) en voor de VOC in genoemde periode duidelijk te maken. Hier moet echter wel bij worden opgemerkt dat de

³⁸¹ NA 1.04.44-60. *Korte memorie van alle so goude als silvere specien in de Verenigde Neederlanden gemunt, seedert den jaare 1690 tot den jaare 1749.* NA 1.01.44-59 *Korte memorie van alle so goude als silvere specien in de Verenigde Neederlanden gemunt, seedert den jaare 1749 tot den jaare 1781.* Een verkorte versie van deze memories wordt gegeven in hoofdstuk 2 van het deel Bronnen van deze publicatie.

gouden munten en het grote zilvergeld vanwege hun hoge waarde in guldens vanzelfsprekend het grootste deel van de staven in dit diagram vertegenwoordigen en dat de meeste van deze muntstukken gemaakt zijn in opdracht van tot nu toe onbekende handelaren en bestemd voor uitvoer, in plaats van voor de binnenlandse circulatie.

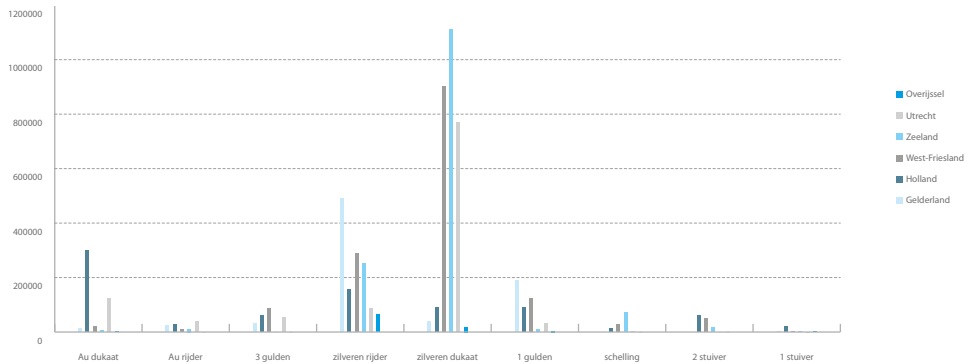

Grafiek 10. Productieoverzicht 1690-1749 per Munthuis in guldens voor de Republiek en voor export naar de Oost opgesteld door essayeur-generaal M. Emants

Grafiek 11. Productie van de Nederlandse Munthuizen 1749-1781 in marken goud en zilver op basis van het tweede overzicht van M. Emants.

Emants’ tweede overzicht van de geproduceerde munten, ditmaal over de periode 1749-1781 is opgesteld in zowel marken als in guldens. De Westfriese Munt blijkt in deze periode de omvangrijkste productie te hebben, op de voet gevolgd door die van Zeeland. Tenminste als uitgegaan wordt van het aantal verwerkte marken goud en zilver. Vanwege het grote aantal gouden dukaten wint de Hollandse Munt te Dordrecht nog steeds wanneer de productie wordt uitgedrukt in guldens, met de Munt van Utrecht op afstand op de tweede plaats.

Grafiek 12. Productie van de Nederlandse Munthuizen 1749-1781 per denominatie in marken op basis van het tweede overzicht van M. Emants.

Emants heeft berekend dat in de Gelderse Munt te Harderwijk van 1749 tot en met 1776 voor *f* 29.432.273:15: 8 aan muntstukken is geproduceerd en dat de gewestelijke schatkist daarover *f* 57.331: 2:25 1/2 aan heerlijk recht of sleischat moet hebben ontvangen. De Hollandse Munt te Dordrecht heeft in de periode 1749 tot en met 1781 voor *f* 130.363.115:11: - geproduceerd. De Rekenkamer moet over deze productie *f* 128.330:18:20 1/2 aan sleischat hebben ontvangen. De Westfriese Munt heeft van 1749 tot en met 1781 voor *f* 42.586.242: 5: - geproduceerd. Als de drie Westfriese steden sleischat hadden geïnd dan hadden zij daarover *f* 103.500:15:14 ontvangen. Maar aangezien Hoorn, Enkhuizen en Medemblik met hun Muntmeester in deze periode een contract hebben waarin wordt vastgelegd dat de Muntmeester hun, in plaats van sleischat af te dragen een vaste jaarlijkse som betaalt, hebben de steden dit bedrag niet ontvangen.³⁸² De Zeeuwse Muntmeesters hebben in de periode 1749 tot en met 1781 voor *f* 36.723.765:15: - aan nieuwe munten geproduceerd en daarover *f* 121.425:13: 2 sleischat moeten betalen aan de provinciale schatkist. Hun Utrechtse collegae hebben in genoemde periode voor

f 79.437.283: 3: - geproduceerd. Over deze productie bedraagt de sleischat *f* 97.301:12:32. De Muntmeesters van Overijssel tenslotte hebben in de periode 1749 tot en met 1766 voor *f* 2.137.924:14: 8 aan nieuwe munten geslagen. De sleischat over deze productie bedraagt *f* 12.420: -. Zowel in marken als in guldens uitgedrukt is de Hollandse Munt te Dordrecht in de jaren 1749 tot en met 1781 verreweg de grootste producent. De Utrechtse Munt is een goede tweede, gevolgd door Westfriese Munt en Zeeland. Dat de Overijsselse Munt in dit overzicht als minst producerende uit de bus komt, heeft te maken met het feit dat het bedrijf volgens Emants in genoemde periode na 1766 niet actief is geweest. Hier is de essayeur-generaal echter abuis. In een van zijn losse aantekeningen meldt hijzelf dat de Overijsselse Muntmeester Wonnemans in mei 1763 is aangesteld, in juni 1766 ten overstaan van de heren Van Slingelandt, Ten Hove en Bentinck zijn eerste en tevens laatste muntbus heeft verantwoord en wat hij daarna nog tot en met oktober 1769 heeft geproduceerd (zie kadertekst 11).³⁸³

Kadertekst 11

Periode	Denominatie	Aantal mark
Mei, juni en juli 1766	enkele stuiver	170
November, december 1766 en januari 1767	enkele stuiver	23
Mei, juni, juli 1767	zilveren dukaat	73
	enkele stuiver	34
Augustus, september en oktober 1767	zilveren dukaat	3.431
Februari, maart en april 1769	enkele stuiver	66
Mei, juni, juli 1769	zilveren dukaat	1.282
Augustus, september en oktober 1769	enkele stuiver	179

Fritschy heeft laten zien dat agent van Financiën, Alexander Gogel, in zijn advies aan het Uitvoerend Bewind van april 1799 ook een overzicht van de productie van de verschillende Nederlandse Munthuizen over de jaren 1786 tot en met 1797 levert.³⁸⁴ Gogel meldt dat hij zich voor dit advies, waarin hij tevens oproept tot het terugbrengen van het aantal Munthuizen tot één, en wel in Amsterdam, onder andere heeft laten bijstaan door ‘den kundige medailleur en voormaalg Muntmeester [van Utrecht] Johan George Holtzheij’.³⁸⁵ Dat hij de productiecijfers waarschijnlijk van essayeur-generaal Beekman heeft gekregen, vermeldt hij niet.³⁸⁶

³⁸² In een in voorbereiding zijnde studie over de Westfriese Munt zal dieper worden ingegaan op de betekenis van de afspraken van de Westfriese steden met hun Muntmeesters. Het is onder andere de bedoeling dan duidelijk te maken of de drie Westfriese steden er verstandig aan hebben gedaan deze van de Generaliteitsvoorschriften afwijkende afspraken met de Muntmeester te maken of juist niet.

³⁸³ NA 1.01.44-60 I. Emants besluit deze notitie met de melding dat Muntmeester Wonnemans volgens zijn eigen opgaven nog dient te verantwoorden 4.786 mark aan zilveren dukaten en 472 mark aan enkele stuivers. In zijn muntbus moeten nog 598 zilveren dukaten en 118 enkele stuivers zitten, samen een bedrag van *f* 1.500:18: 0. Uit het archief van de Generaliteits Muntkamer, maar ook uit het onderzoek van Polak blijkt niet dat deze tweede muntbus van Wonnemans ooit is verantwoord.

³⁸⁴ Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek* 218-220.

³⁸⁵ NA 2.21.005.39-13. Het archief Gogel bevat een zestal brieven van Holtzheij aan Gogel. Zijn aanhef is steeds ‘medeburger en neef’. De familiërelatie loopt zeer waarschijnlijk via de moeder van Gogel. Vriendelijke mededeling drs. J. Postma.

³⁸⁶ NA 2.01.21-49 fol. 123-169. Memorie I.A.J. Gogel aan het Uitvoerend Bewind d.d. 11 april 1799.

Ook uit deze cijfers blijkt dat in deze periode de Utrechtse Munt verreweg de grootste hoeveel goud heeft vermunt in gouden dukaten en dat de Hollandse Munt te Dordrecht weliswaar op de tweede plaats komt, maar met een hoeveelheid die ruim vijf keer zo klein is. De Gelderse Munt in Harderwijk bezet met een hoeveelheid goud die ruim vijftig keer zo klein is als die te Utrecht is vermunt een derde plaats. De Westfriese Munt en de Munt te Kampen hebben in deze periode in het geheel geen goud vermunt. De Westfriese Munt heeft de grootste hoeveelheid zilveren munten geslagen. De Utrechtse Munt volgt op afstand, terwijl de Hollandse en de Zeeuwse Munt respectievelijk slechts de helft van het Westfriese quotum en nog iets minder aan zilver aanmunten.

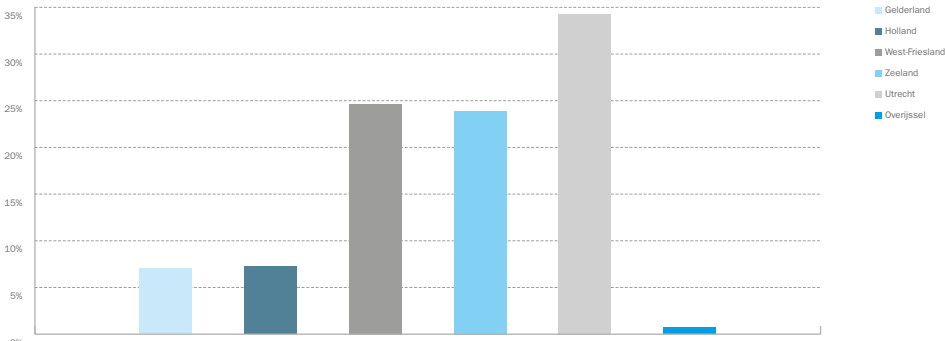
Kadertekst 12

Overzicht van de muntproductie 1786-1798 uit de memorie van I.A.J. Gogel aan het Uitvoerend Bewind d.d. 11 april 1799³⁸⁷

	Au dukaat	Ag rijder	3 gulden	1 gulden	Ag dukaat	schelling	2 stuiver	Totaal goud	Totaal zilver
	mark	mark	mark	mark	mark	mark	mark	mark	mark
Utrecht	57.808	36.117	415.365	82.107	373.506	54	5.940	57.808	913.089
Holland	10.736	29.529	171.947	300.610			59.224	10.736	561.310
West-Friesland		64.065	772.350	94.295	195.273		21.392	0	1.147.375
Zeeland		62.254	3.996	7.346	433.364	26.918	160	0	534.038
Gelder-land	1.153	18.898	23.234	35.791	576		5.341	1.153	83.840
Campen				26.504	5.766			0	32.270

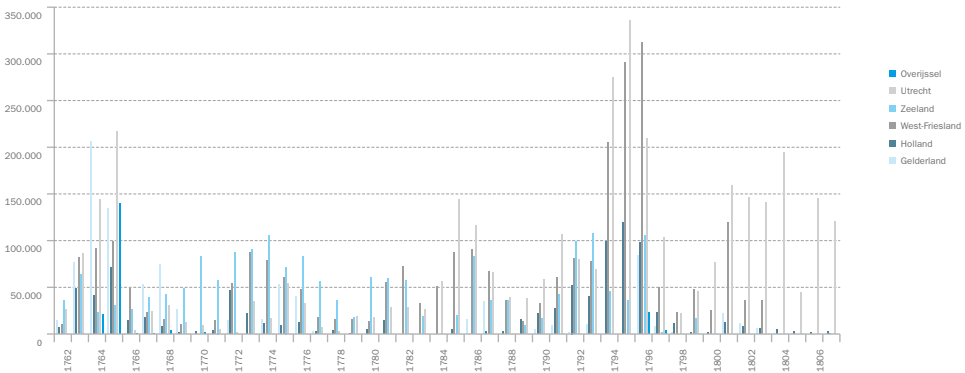
Het meest geschikt om de omvang van de productie per Munthuis te bepalen zijn de opgaven van de geproduceerde speciën, opgesteld op basis van de verordening van de Staten-Generaal van 3 november 1760. De Staten-Generaal verplichten de Muntmeester met deze resolutie elke drie maanden aan raden en generaalseesters op te geven welke speciën door hen zijn geslagen en in welke hoeveelheden. Deze opgaven worden vervolgens door raden en generaalseesters in een verzamelstaat doorgegeven aan de Staten-Generaal. In de berichten van de Muntmeesters ontbreken de cijfers over de productie van de gouden rijder, die in de periode 1760-1764 vervaardigd. Wat hiervan de reden is, wordt uit het onderzochte materiaal niet duidelijk. Uit het diagram, dat is vervaardigd op basis van de voorlopige resultaten van een bewerking van deze rapporten, valt af te leiden dat de Utrechtse Munt in de periode 1761 tot en met 1806 een veel groter aandeel in de productie heeft gehad dan de Munt van het rijkste gewest van de Republiek Holland. Naar de reden van dit grote aandeel voor de Munt van Utrecht kan zonder verder onderzoek slechts worden gegist. De Westfriese en Zeeuwse Munt komen qua aandeel in de productie in deze periode nog het dichtst

bij de Utrechtse Munt. Het geringe aandeel in muntproductie van de Overijsselse Munt te Kampen in deze periode is te wijten aan de sluiting in de jaren 1766 tot 1795. Doordat de opgaven zijn gedaan in marken Trois zijn de productievolumes van de diverse Munthuizen beter met elkaar te vergelijken dan in de hiervoor genoemde overzichten van Emants, Poelman en Besier. Doordat de opgaven steeds drie maanden betreffen kan zelfs naar eventuele seizoensinvloeden worden gezocht³⁸⁸

Grafiek 13. Aandeel in de totale muntproductie van de Republiek per Munthuis 1760-1806 op basis van de driemaandelijkse opgaven aan raden en generaalseesters van de Munten.

Dezelfde gegevens per jaar uitgesplitst geven het volgende beeld:

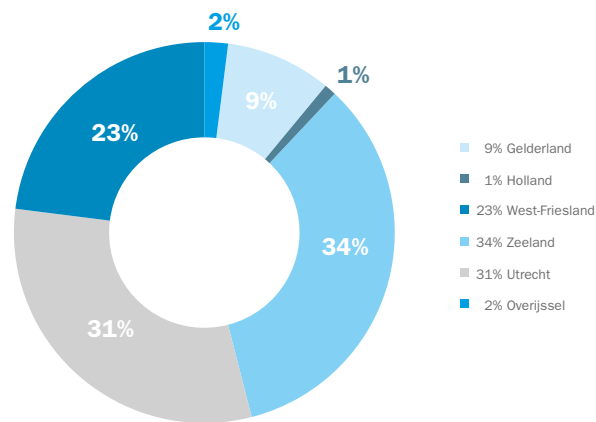
Grafiek 14. Aandeel in de productie 1760-1806 per jaar per Munthuis op basis van de driemaandelijkse opgaven aan raden en generaalseesters van de Munten.

³⁸⁷ NA 2.01.21-49 fol. 168-169. Bijlage bij memorie I.A.J. Gogel aan het Uitvoerend Bewind met concept missive aan de Eerste Kamer d.d. 11 april 1799.

³⁸⁸ De driemaandelijkse rapportages zijn inmiddels door de auteur dezes bewerkt en zullen binnenkort worden gepubliceerd. Een samenvatting wordt gegeven in hoofdstuk 3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Uit grafiek 14 wordt duidelijk dat de door Van Gelder geconstateerde neergang van de Westfriesse Munt in de jaren negentig van de achttiende eeuw duidelijk nog niet aan de orde is. In 1800 scoort de Westfriesse Munt nog een overtuigende tweede plaats in omvang van aanmunting, ook al is die omvang aanzienlijk lager dan net voor het midden van de jaren negentig van de eeuw ervoor. Het door Van Gelder en anderen genoemde overwicht van de Utrechtse Munt ten opzichte van alle andere Munthuizen is er inderdaad vanaf het midden van de jaren negentig van de achttiende eeuw, maar van wegvallen van de productie bij de andere Munthuizen is pas sprake aan het einde van die eeuw.³⁸⁹

Wanneer nu op basis van deze gegevens specifiek gekeken wordt naar de zilveren dukaat, waarvan eerder is gesteld dat de Zeeuwse exemplaren in de tweede helft van de achttiende eeuw een bijzondere plaats innemen, dan wordt duidelijk dat het aandeel van de in Zeeland geslagen exemplaren in de periode 1761-1799 met 34 procent – om precies te zijn 33,8 procent – inderdaad relatief hoog is ten opzichte van de productie van deze denominatie in de andere Munten. De productie van zilveren dukaten te Utrecht evenaart bijna die van Zeeland. De Westfriesse Munt staat voor deze periode met de productie van de zilveren dukaat op de derde plaats.

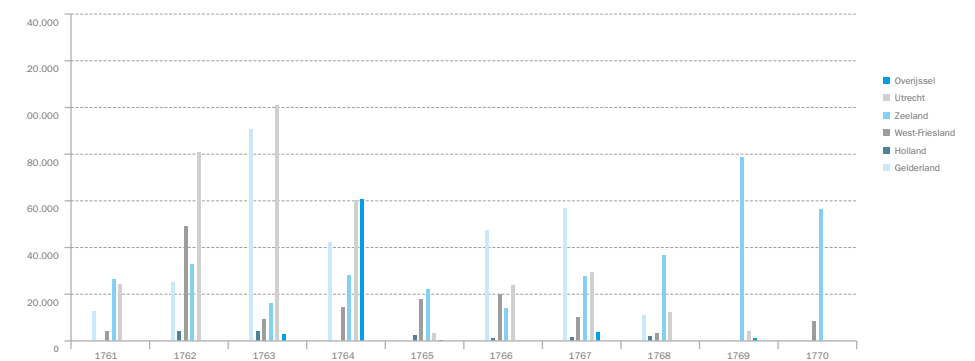
Grafiek 15. Aandeel van de verschillende Munthuizen in de productie van de zilveren dukaat 1761-1799, op basis van de driemaandelijkse opgaven aan raden en generaalseesters van de Munten.

Om het aandeel in de totale productie van deze ene denominatie in genoemde periode beter te kunnen inschatten, moet wel worden opgemerkt dat de in Zeeland geslagen zilveren dukaten door

³⁸⁹ Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 172.

hun hogere koers in de binnenlandse circulatie blijven. De exemplaren uit de andere Munthuizen zijn bestemd voor uitvoer naar het buitenland.³⁹⁰

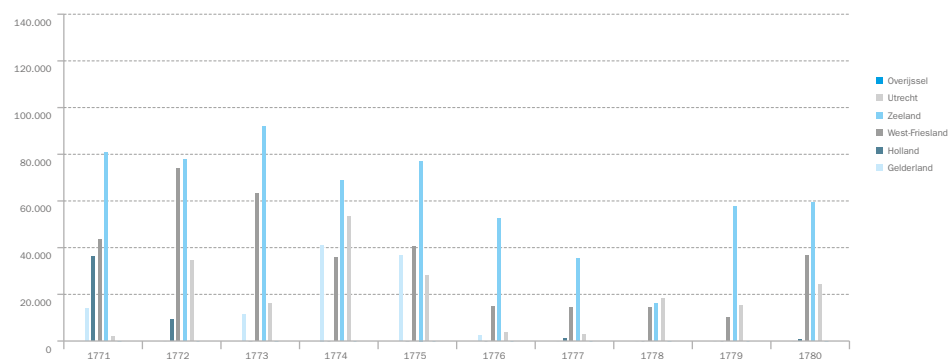
In de onderstaande vijf diagrammen wordt de productie van de zilveren dukaat in de diverse Munthuizen in de periode 1761 tot en met 1800 nog eens getoond, maar dan per tien jaar. Dit om te laten zien dat fijnmaziger onderzoek naar de omvang van de productie van de diverse Munthuizen meer inzicht geeft in de overeenkomsten en verschillen tussen die huizen in de diverse perioden. De gegevens waarop deze overzichten zijn gebaseerd, zijn ontleend aan de al genoemde driemaandelijkse rapportages van raden en generaalseesters van de Munten aan de Staten-Generaal.

Grafiek 16. Productie van de zilveren dukaat 1761-1770 per Munthuis per jaar, op basis van de driemaandelijkse opgaven aan raden en generaalseesters van de Munten.

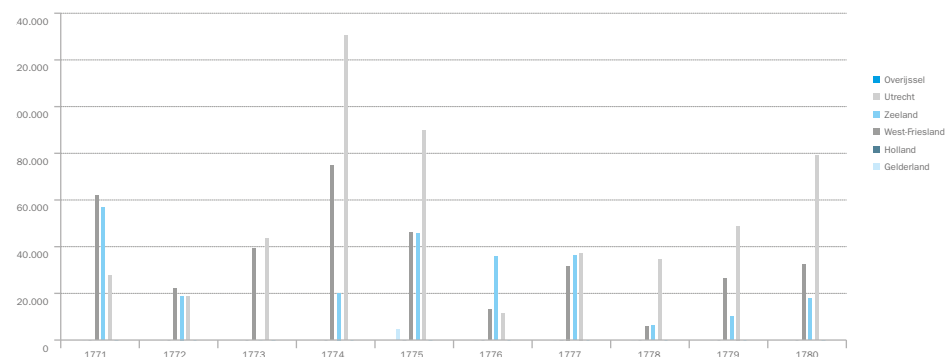
In de periode 1761-1770 is de grote productie van zilveren dukaten aan de Munt van Gelderland in de jaren 1763 tot en met 1768 opvallend. Zij verdient, met de productie op de Munt van Overijssel rond 1764, zeker nader onderzoek! Een eerste verklaring van deze schommelingen zou kunnen zijn dat de Overijsselse Muntmeester gunstiger voorwaarden weet te bieden dan zijn collegae en daardoor succesvol is in het verkrijgen van opdrachten tot aanmunting. Andere verklaringen kunnen alleen worden verkregen wanneer ook informatie over de verschillende opdrachten wordt gevonden.

³⁹⁰ De begrenzing in tijd in dit diagram, tot 1799, heeft te maken met de sluiting van de Provinciale Munt van Zeeland in 1799.

Grafiek 17. Productie van de zilveren dukaat 1771-1780 per Munthuis per jaar, op basis van de driemaandelijke opgaven aan raden en generaalmeeesters van de Munten.

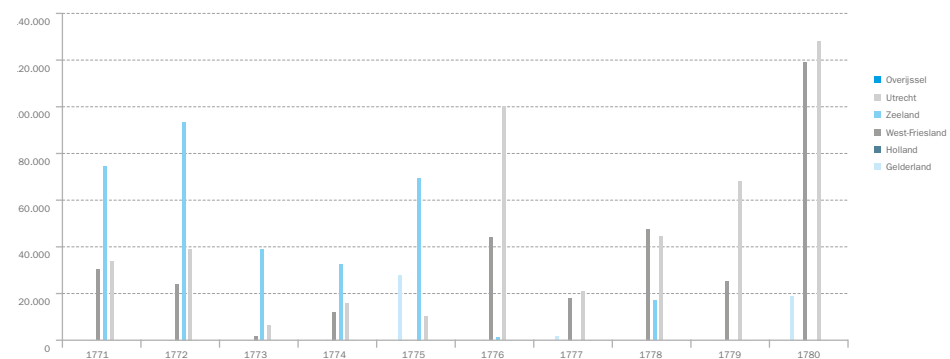
In de periode 1771-1780 wint de productie van zilveren dukaten aan de Munt van Zeeland, maar is zeker die van de Munt van West-Friesland en die van Utrecht niet onbelangrijk.

Grafiek 18. Productie van de zilveren dukaat 1781-1790 per Munthuis per jaar, op basis van de driemaandelijke opgaven aan raden en generaalmeeesters van de Munten.

In de jaren tachtig van de achttiende eeuw voert Utrecht in de productie van de zilveren dukaten duidelijk de boventoon en is de productie van deze denominatie op de Munt van West-Friesland al regelmatig groter dan op die van Zeeland.

Na een korte opleving van de productie van de zilveren dukaat in de laatste jaren voor de sluiting van de Munt van Zeeland in 1799, neemt die van Utrecht de positie van grootste producent over. Uit bovenstaande reeks diagrammen is de steeds verder afnemende spreiding van de productie over de diverse Munthuizen duidelijk zichtbaar. Munthuizen gaan zich kennelijk steeds meer

Grafiek 19. Productie van de zilveren dukaat 1791-1800 per Munthuis per jaar, op basis van de driemaandelijke opgaven aan raden en generaalmeeesters van de Munten.

concentreren op de productie van bepaalde muntsoorten. Dat met een dergelijke specialisatie tegelijk besparing in de algemene kosten kan worden bereikt, mag duidelijk zijn.

De voor het bovenstaande gebruikte driemaandelijke staten bieden ook nog inzicht in de productie van de halve, kwart en achtste zilveren dukaat, de drie, een, halve en kwart gulden, de schelling voor de Oost-Indische Compagnie en de dubbele en enkele stuiver. Deze gegevens zullen later elders worden gepresenteerd.

Productieaantallen van de koperen duit worden in bovengenoemde bronnen bijna niet genoemd.

Dit heeft te maken met het feit dat de Muntmeesters over deze productie geen sleischat hoeven te betalen en deze dus bij de opening van de muntbus ook niet hoeven te verantwoorden.

In hoofdstuk acht van dit deel van deze publicatie wordt een aantal productiecijfers van koperen duiten uit de zestiende en zeventiende eeuw genoemd. Die uit de achttiende eeuw komen aan bod in de hoofdstukken negen e.v.

Dit hoofdstuk toont aan dat over de omvang van de muntproductie veel meer gegevens beschikbaar zijn dan de twee meest bekende publicaties bieden. De werken van Besier en Polak wijken in detail dusdanig van elkaar af en beide ook nog eens van de voor het laatste deel van dit hoofdstuk gehanteerde bron, dat een nieuwe overkoepelende studie te rechtvaardigen is.

04 Het toezicht op de muntproductie tijdens de Republiek

De inrichting van het bestuur in de Republiek der Verenigde Nederlanden, waarin gewestelijke soevereiniteit en centraal gezag op niet altijd even heldere wijze van elkaar gescheiden zijn, heeft zeker in het begin ook invloed op de organisatie van en het toezicht op het muntwezen. Van Gelder heeft er al op gewezen dat het toezicht of de controle op de muntproductie in deze periode op twee niveaus plaatsvindt, te weten gedurende het proces van vervaardiging in de Munt zelf en daarnaast bij de opening van de zogenaamde muntbus, die op geregelde tijden uit naam van de Generaliteit plaatsvindt.³⁹¹

Tijdens het productieproces wordt het toezicht uitgeoefend door twee door de muntheer aangestelde en in principe van de Muntmeester onafhankelijke functionarissen: de waardijn en de essayeur.³⁹² De controle door deze twee functionarissen is nodig omdat de Muntmeester zich aan de door de muntheer gestelde eisen van gewicht en gehalte van de muntstukken moet houden. Tevens dient hij, afhankelijk van zijn aanstelling, over de productie aan de muntheer een heerlijk recht, de sleischat, af te dragen.

De Muntmeester exploiteert de Munt voor eigen rekening! Zoals al in de ‘Inleiding’ is gemeld verkoopt hij zijn producten slechts zelden aan zijn eigen muntheer of de bestuurders van de steden in zijn regio. Voor zover nu bekend zijn zijn klanten voornamelijk wisselaars, particuliere geldhandelaren of bankiers. In het tweede deel van deze publicatie wordt nader ingegaan op de enkele opdrachten tot aanmunting die de muntheer wel heeft afgegeven.

Als ondernemer, werkend voor eigen rekening en risico, is de Muntmeester gebaat bij zo zuinig mogelijke productie. Zuinig betekent hier produceren aan de ondergrens van de door de muntheer gestelde limiet van gehalte en gewicht. Anders gezegd: de Muntmeester heeft baat bij de productie van munten die op het uiterste van de hem toegestane remedie balanceren. Blijven de muntstukken juist binnen de remedie die gesteld is voor zowel het gehalte als het gewicht, dan kan er uit het aangeleverde goud, zilver of koper zonder schade voor de Muntmeester het grootste aantal exemplaren worden geleverd. Wordt de remedie niet gehaald, dan blijft het aantal geproduceerde stukken beneden het maximum. Aangezien de Muntmeester inkoopt op gewicht, maar verkoopt op basis van aantal geleverde stuks, zit hier het grootste deel van zijn winst.

Bij vrije aanmunting in opdracht van particulieren ontstaat vanuit de kennis over de moderne tijd al snel de neiging te denken aan inflatie door een toenemende geldhoeveelheid. In tijd van de Republiek ontleent het muntstuk zijn waarde echter aan de hoeveelheid metaal die er in verwerkt is.

De intrinsieke waarde is bijna gelijk aan de nominale waarde.³⁹³ Bij het in circulatie brengen van

nieuwe muntstukken is van inflatie meestal geen sprake. Zeker niet wanneer die nieuwe exemplaren worden vervaardigd uit het muntmetaal van juist ingetrokken muntstukken of goud of zilver afkomstig van reeds in het land aanwezig goud- of zilverwerk. De verschillende schommelingen in goederenprijzen die voor de achttiende eeuw zijn op te sporen, zijn voor zover valt na te gaan niet veroorzaakt door meer of minder productie van muntstukken. De inflatoire werking van nieuw geproduceerde munten naar aanleiding van een nieuwe grote toevloed van goud of zilver vanuit het buitenland, zoals bijvoorbeeld de zilvervloot uit 1628, is een onderwerp dat zeker nader moet worden onderzocht.

Wanneer gedurende de controle op de muntproductie de remedie wordt overschreden en die overschrijding ook wordt ontdekt, krijgt de Muntmeester een boete opgelegd die afhankelijk van de mate van overschrijding en het aantal geproduceerde muntstukken aanzienlijk kan oplopen.³⁹⁴

De muntheer heeft vanouds het recht te bepalen welke muntstukken in zijn Munthuis mogen worden geproduceerd en wat hun gehalte en gewicht moeten zijn. Aangezien een groot aantal munten wordt geproduceerd in opdracht van Nederlandse handelaren voor gebruik in het buitenland, wordt bij de vaststelling van het gehalte en het gewicht van de te produceren muntsoorten goed gekeken naar gelijksoortige bepalingen in het buitenland. Volledigheidshalve dient hier tevens te worden vermeld dat bij de vaststelling van de beeldenaar in een aantal gevallen ook buitenlandse voorbeelden in aanmerking zijn genomen.³⁹⁵

Hoewel de Muntmeesters worden aangesteld door de muntheer, dienen zij een eed op de juiste naleving van hun instructie af te leggen in handen van raden en generaalseesters van de Munten. Uit een aantekenboekje van essayeur-generaal Emants is bekend dat de Muntmeestersinstructie in de achttiende eeuw bestaat uit een algemene instructie uitgevaardigd door de Staten-Generaal uit 1606, aangevuld met een reeks van resoluties betreffende een aantal specifieke muntsoorten.³⁹⁶ Het wegen van de nieuw geproduceerde muntstukken gebeurt in de Republiek ‘al marco’, wat betekent per mark Trois (246,084 gram). De bepalingen over het gewicht van de muntstukken worden altijd uitgedrukt in het aantal exemplaren dat uit een mark zilver of goud behoort te worden vervaardigd en niet het aantal engelsen of azen dat een stuk moet wegen. Het gewicht van de in 1659 ingevoerde zilveren dukaat is in de regelgeving beschreven als 8 29192/41151 stukken per mark Trois, die van de bij dezelfde gelegenheid ingevoerde zilveren rijder als 7 173/341 stukken per mark Trois. De remedie in het gewicht van beide muntstukken is 1 engels (1,5380 gram) per mark. Iets gemakkelijker omrekenbaar lijkt het gewicht van de gouden dukaat, in 1586 bepaald op 70 stukken ‘in de snede’. Echter, door de toegestane remedie, ook 1 engels per mark, komt er opnieuw een

³⁹¹ Van Gelder, *De Muntbus*.

³⁹² Zie over deze en andere functionarissen hoofdstuk 2 van deze publicatie.

³⁹³ Het geringe verschil tussen beiden komt voort uit de kosten van productie en uit de aan de Muntmeester toegestane remedie in gehalte en gewicht.

³⁹⁴ Zie voor een overzicht van gewicht en gehalte en de daarbij behorende remedies de ‘specificaties van de munten’ elders in deze publicatie. De boetes staan gespecificeerd in de artikelen 50 tot en met 52 van de Muntmeestersinstructie van 1606 en lopen van vergoeding van dubbele hoeveelheid goud of zilver bij overschrijding van de eerste halve grein of half engels in de remedie op het gewicht en gehalte tot het viervoudige bij overschrijding van de remedie van meer dan een heel, maar minder dan anderhalf grein of engels. Bij verdere overschrijding van de remedie zou de Muntmeester worden onderworpen aan arbitrale correctie. In de instructie van 1606 wordt letterlijk gesproken van ‘gestraft worden met den ketel en confiscatie van goederen’. Zie voor de Muntmeestersinstructie van 1606 Van de Water, *Groot Plakkaatboek’s Land van Utrecht*, I 552.

³⁹⁵ In 1986 heb ik al gesteld dat de Nederlandse gouden dukaat qua voorzijde is afgeleid van het Hongaarse voorbeeld met de ridder en qua keerzijde zeer waarschijnlijk van de Marokkaanse dinar, beide in die tijd zeer betrouwbare handelsmunten. Zie: Scheffers *De Nederlandse dukaat 1586-1986*.

³⁹⁶ Voor de achttiende eeuw betreft dit de resoluties van 17 februari 1606, 11 augustus 1659, 25 mei 1694 en 13 juni 1728. Het bedoelde aantekenboekje van M. Emants is aanwezig in de collectie van voorheen Het Nederlands Muntmuseum, nu Geldmuseum, Utrecht.

breuk uit het maximaal toegestane aantal exemplaren per mark Trois. Ten aanzien van de zilveren dukaat en zilveren rijder wordt tegenwoordig vermeld dat het gewicht respectievelijk minimaal 28,08 en 32,57 gram moeten bedragen, of in termen van de zeventiende en achttiende eeuw minimaal 8,76 of 7,55 stukken per mark Trois. Over de gouden dukaat kan in diezelfde lijn worden gezegd dat deze minimaal 3,49 gram of 70,44 stukken per mark Trois moeten wegen.³⁹⁷ Binnen de Munt worden voor controle van individuele muntstukken zogenaamde richtpenningen gebruikt. Deze hebben het gewicht van één stuk verminderd met de toegestane remedie. Voor zover bekend gebruikt de waardijn bij zijn controles op het gewicht alleen het hele aantal voorgeschreven stukken met een zogenaamde marksluiter. Dit is een blokje van het gewicht van het breukgetal dat bij die denominatie hoort en waarmee in de ene schaal van de balans een rond aantal stukken kan worden vergeleken met het gewicht van een mark Trois in de andere schaal.³⁹⁸ Na het wegen ‘al marco’ moeten de muntstukken individueel worden gewogen. De Muntmeesterinstructie schrijft voor dat de muntstukken ‘gelijkwichtig’ moeten zijn. Het zelfs in de late achttiende eeuw nog niet altijd volledig gemechaniseerde productieproces van de muntplaatjes of rondellen maakt dat verschillen in gewicht mogelijk zijn. Door bicquetteren, het tegen elkaar wegen van de nieuw vervaardigde muntstukken, kan de ‘gelijkwichtigheid van de stukken’ worden gecontroleerd.³⁹⁹ Pas wanneer in de loop van de achttiende eeuw walsen en trekbanken, maar ook kappers die mooie ronde muntplaatjes uit plaatmateriaal kunnen ‘snijden’, meer continu worden gebruikt, kunnen pas strikte eisen aan eenheid in gewicht van de muntplaatjes worden gesteld. Het toezicht op de muntproductie op nationaal niveau wordt achteraf uitgevoerd door de door de Staten-Generaal aangestelde raden en generaalmeeesters van de Munten. Zij worden bijgestaan door de eveneens door de Generaliteit benoemde essayeur-generaal. Enkele algemene achtergronden van de generaalmeeesters en de essayeur-generaal worden geboden in hoofdstuk 5 De toezichthouders.⁴⁰⁰ De generaalmeeesters behoren de productie van de Muntmeesters minimaal eens in de vier jaren te controleren.⁴⁰¹ In de praktijk wordt nog wel eens van afgeweken van deze regel, zonder dat steeds duidelijk is waarom. De controle wordt in de literatuur ‘de opening van de muntbus’ genoemd. Voor die controle reizen de generaalmeeesters samen met de essayeur-generaal en hun ‘knechten’ naar de Munt om de muntbus aldaar te openen. De reisverslagen die in het tweede deel van deze publicatie staan getranscribeerd, vormen daarvan het bewijs. De muntbus van de Hollandse Muntmeester te Dordrecht wordt doorgaans geopend in de Muntkamer op het Binnenhof te Den Haag. Dit heeft

waarschijnlijk te maken met het feit dat de voor die opening noodzakelijke vertegenwoordigers van Gecommitteerde Raden en Grafelijkheids Rekenkamer (na 1725 de Rekenkamer ter auditie der gemeenelands middelen en vanaf mei 1752 de Provinciale Rekenkamer van Holland en West-Friesland) dan niet naar Dordrecht hoeven te reizen, maar in Den Haag kunnen blijven.⁴⁰² Uit de rekeningen van de diverse Dordtse Muntmeesters blijkt dat zij de reiskosten van henzelf en hun ondergeschikten naar Den Haag, inclusief de transportkosten voor de muntbus, mogen declareren.⁴⁰³ In de Oostenrijkse Nederlanden vindt de opening van de muntbus stevast plaats in de vertrekken van de Rekenkamer in Brussel en in aanwezigheid van een van de rekenmeesters, die het staatshoofd – de muntrechthebbende – vertegenwoordigt.⁴⁰⁴ Hoewel die controle ligt vastgelegd in de instructie van de Muntmeester, worden de raden en generaalmeeesters daartoe steeds uitgenodigd door de Staten, Gecommitteerde Raden of de Rekenkamer. De generaalmeeesters kunnen een opening zelf niet afdwingen. Zij kunnen hooguit de verantwoordelijken wijzen op het feit dat de opening moet plaatsvinden. Als dat geen succes heeft kunnen zij een lid van de Staten-Generaal bewegen in een van de zittingen een opmerking hierover te maken. Een beknopt beeld van hoe het er bij zo’n opening van de muntbus aan toe moet zijn gegaan wordt geschetst op keerzijde van de penning op de opening van de eerste muntbus van de Westfriese Muntmeester Theunis Kist uit 1746. Hier leggen naast de Muntmeester, waardijn Cornelis van der Wolf en essayeur Gerrit Timmerman verantwoording af over de productie die te Medemblik heeft plaatsgevonden van 9 november 1741 tot en met 20 juli 1746.⁴⁰⁵ De op de penning afgebeelde zitting ter gelegenheid van de opening van de muntbus moet hebben plaatsgevonden tussen 15 en 23 augustus 1746. Een reisverslag van de hand van de essayeur-generaal is van deze gebeurtenis niet beschikbaar, maar uit andere stukken kan daarvan wel een beeld worden gevormd. In reactie op de ‘beschrijvinge van de edel mogende heeren gecommiteerden van de edel mogende heeren Staten ’s Landschap van Westvriesland’ komen de raden en generaalmeeesters en de essayeur op 15 augustus 1746 naar Medemblik voor de ‘opening, examinatie en berekening’ van de eerste muntbus van Theunis Kist, Muntmeester particulier van de Landschaps Munte te Medemblik. De officiële akte en het verslag van de muntbusopening zijn ondertekend te Medemblik op 23 augustus.⁴⁰⁶ Aanwezig zijn de generaalmeeesters Jacob ten Brink, Govert van Slingelandt en Nicolaas van den Boetzelaar en essayeur-generaal Marcellus Emants, naast mr. François van Bredenhoff, heer van Pijlswaardt regerend burgemeester van Hoorn, mr. Andries van Vossen, regerend burgemeester van Enkhuizen en Pieter van der Wolff, Jan Spanjaart en C.H. van Willigen, regerend burgemeesters van Medemblik.⁴⁰⁷

397 Artikel 5.2 van de thans geldende Muntwet 2002 meldt dat de gouden dukaat een goudgehalte heeft van 983 duizendsten met een afwijking van ten hoogste twee duizendsten, een gewicht van 3,494 gram met een afwijking van ten hoogste vier duizendsten en een middellijn van 21 millimeter. Zie: www.st-ab.nl/wetten/0207_Muntwet_2002.htm

398 Van Gelder maakt al een verwijzing naar de productie van marksluiters en richtpenningen voor de nieuwe zilveren dukaat en dito rijder. Zie zijn *De Muntbus*, 11-12.

399 Bicquetteren werd ook wel uitgevoerd door of in opdracht van geldhandelaren, waarbij de zwaardere muntstukken van de lichtere exemplaren werden gescheiden. De lichtere exemplaren gingen terug de circulatie in, terwijl de zwaardere werden gebruikt als grondstof voor nieuwe, lichte, exemplaren.

400 Meer gedetailleerde informatie over de generaalmeeesters en essayeurs-generaal die een rol spelen in de teksten die samen de basis vormen voor deze publicatie, is te vinden in hoofdstuk 22 in het deel Bronnen van deze publicatie.

401 Zie bijvoorbeeld artikel 31 van de Muntmeestersinstructie van 25 mei 1694 in hoofdstuk 11.1.4 in het deel Bronnen van deze publicatie.

402 Zie hoofdstuk 12.3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

403 NA 3.01.27.02-4945 t/m 4958 en 3.01.28-5627 t/m 5641 en 5643 t/m 5647. Rekeningen van de Muntmeester van Holland te Dordrecht 1602-1798 [incomplete serie].

404 Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, pag. 3.

405 Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 225.

406 NA 1.01.44-35 fol. 71v-87v. Verbaal van de eerste muntbus van Theunis Kist.

407 NHAH 10-1. Notulen van de vergadering van 't Landschap van West-Friesland gehouden binnen de Munt binnen de stad Medemblik op donderdag 18 augustus 1746.

Voor een beschrijving van de afgebeelde keerzijde van genoemde penning wordt hier vrijelijk geciteerd uit de *Beschrijving van de Nederlandsche historiepenningen, ten gevolge op het werk van mr. Gerard van Loon*.⁴⁰⁸ De auteur van dit werk heeft zich gebaseerd op de ‘Verklaring’ die indertijd bij de penning is uitgegeven. Wanneer deze bronnen aangevuld worden met mijn eigen interpretatie, ontstaat de volgende beschrijving van het beeld op bedoelde penning: In een vertrek zitten tien heren rondom een tafel. Deze heren zouden de drie generaalmeeesters, de essayeur-generaal, de genoemde vertegenwoordigers van de drie steden en Muntmeester Theunis Kist kunnen zijn.⁴⁰⁹ Op de tafel liggen diverse stapeltjes muntstukken, de zogenaamde buspenningen, en schrijfgerei. Linksonder leest een van de aanwezigen ogenschijnlijk voor uit een document. Hiermee kan de administratie van de waardijn bedoeld zijn, die tijdens de opening van de muntbus altijd wordt vergeleken met de inhoud van de muntbus. Een andere heer heeft papier voor zich op tafel liggen samen met een ganzenveer en een inktpot. Dit deel van de afbeelding kan duiden op het verslag en de akte die gemaakt worden naar aanleiding van de opening.⁴¹⁰ Op vier plaatsen staan kleine weegschaaltjes, waarmee de zogenaamde buspenningen kunnen worden gecontroleerd op het juiste gewicht. Voor de tafel op de grond staat een geldkist met de sleutel in het slot en de klep open. Het betreft hier vanzelfsprekend de geopende muntbus. Een kraaiende haan, symbool van de waakzaamheid, maar ook het persoonlijk meesterteken dat Theunis Kist op zijn muntstukken voert, loopt links van de geopende muntbus. Boven de tafel hangen de wapens van het Landschap West-Friesland en dat van de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Het Landschap West-Friesland is de benaming die de vertegenwoordigers van de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik steeds geven aan het bestuur dat zij gezamenlijk voeren over de Westfriese Munt.

Afb. 17. Penning ter gelegenheid van de opening van de eerste muntbus van de Westfriese Muntmeester Theunis Kist in 1746, mogelijk door Jan van Dijk (...-1763), stempelsnijder van de Westfriese Munt 1733-1763.

⁴⁰⁸ Zie over dit standaardwerk over de Nederlandse penningen uit de jaren 1716-1806 Sanders, *Het Ontstaan van het Vervolg op Van Loon*.

⁴⁰⁹ Samen vormen zij een tiental.

⁴¹⁰ Dit al in tegenstelling tot de beschrijving in *Vervolg op Van Loon* nr. 220.

De penning is zeer waarschijnlijk door Theunis Kist na afloop van de controle als geschenk uitgereikt aan aanwezige heren. In het volgende hoofdstuk zal nader op gelijksoortige presenten aan de aanwezigen bij de opening van de muntbus worden ingegaan.

Wat in de literatuur de opening van de muntbus wordt genoemd, wordt in de eigen tijd – het is al een enkele keer genoemd – aangeduid als ‘opening, examinatie ende berekening’. Deze uitgebreide benaming slaat op de drie handelingen die aan dit stuk toezicht op de muntproductie verbonden zijn:

1. het openmaken van de door hen zelf eerder gesloten houten kisten, de muntbus;
2. de examinatie of controle van de inhoud van de muntbus;
3. de berekening van de door de Muntmeester verschuldigde sleischat.

De vierde vaste handeling verbonden aan de opening van de muntbus is het opstellen van de akte en het verslag. Het is een activiteit die niet in de naam van de officiële gebeurtenis terugkomt, maar wel steeds plaatsvindt en waarvoor zelfs enkele malen speciaal gespecificeerde kosten worden gemaakt.⁴¹¹

De muntbus wordt door de essayeur-generaal persoonlijk geopend. Bij de opening van de muntbus leggen de Muntmeester, de waardijn en de essayeur gezamenlijk verantwoording af over hun activiteiten ten aanzien van de geproduceerde partijen munten in de periode waarover de muntbus loopt. Het wekt verbazing dat Polak alleen de namen van de Muntmeesters en de waardijns opneemt en die van de ook ter verantwoording staande essayeurs achterwegen laat.⁴¹²

Eén muntbus kan bestaan uit verschillende kisten, waarbij in enkele gevallen aparte kisten worden gebruikt voor de gouden en voor de zilveren ‘buspenningen’. Het komt ook voor dat de door de generaalmeeesters bij hun vorig bezoek aan de Munt verzegelde kist(en) onvoldoende capaciteit hebben en er nog een klein kistje extra moet worden ingezet. De kleinste van die kisten wordt het ‘kalfje’ genoemd.⁴¹³

Voor het materiaal, waaruit een muntbus moet worden vervaardigd, gelden officiële richtlijnen. Dat blijkt uit een brief van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland van 17 januari 1675 aan de waardijn van de Munt te Dordrecht en ook uit de reeds aangehaalde brief van raden en generaalmeeesters van de munten van 24 oktober 1691 aan de bestuurders van Nijmegen.⁴¹⁴

De muntbus moet vervaardigd zijn van ‘droogh hout, ontrent anderhalff voet vierkant, (...) van binnen [bekleedt] met dick seem leeder (...), op dat het gelt ende briefkens, hetghene door de voghtigheijt beschimmelt en verroest is geworden, droogh magh werden geconserveert’.

De muntbus moet zijn voorzien van een of meerdere – al of niet af te sluiten – gleuven en enige sloten. De sleutels van de sloten moeten gescheiden worden bewaard. Uit het reisverslag van de

⁴¹¹ Zie bijvoorbeeld de verslagen van de opening van de derde en vierde muntbus van Pieter Buijskes, Muntmeester van West-Friesland (1774 en 1781) verderop in de ze publicatie.

⁴¹² Polak, *Historiografie*, deel II Bijlage I: Processen-verbaal van opening van de muntbus van de Munthuizen in de Republiek, 1606- ca. 1795.

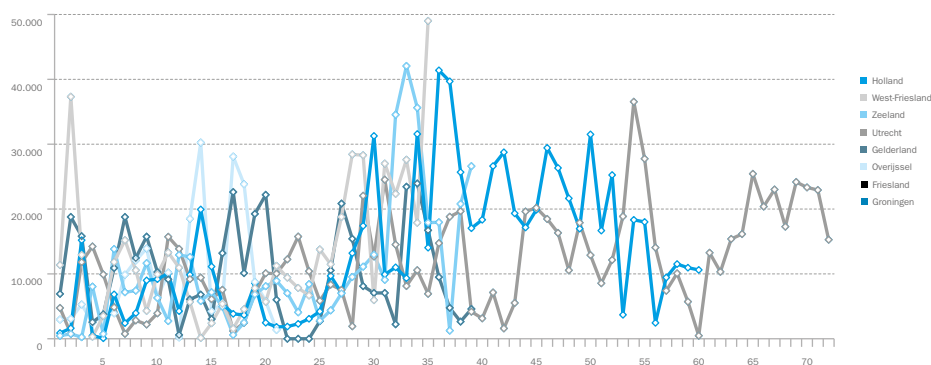
⁴¹³ Zie het getranscribeerde verslag van de opening van de derde muntbus van Pieter Buijskes, Muntmeester van West-Friesland, 28 mei t/m 3 juni 1774, in het tweede deel van deze publicatie.

⁴¹⁴ NA 3.01.27.01-689. Brief van de Grafelijkheids Rekenkamer van Holland aan de waardijn van de Munt te Dordrecht d.d. 17 januari 1675. NA 1.01.44-32 fol. 20-21v. Brief van R&G aan burgemeesters en regeerders van Nijmegen d.d. 24 oktober 1691. Van Gelder, *De muntbus*, 19.

essayeur-generaal van de opening van de vijfde muntbus van de Gelderse Muntmeester M.H. Lohse in 1805 is bekend dat een van de sleutels van de Gelderse muntbus in een andere stad wordt bewaard dan die waar de Munt is gevestigd.⁴¹⁵

Verder moet de bus worden omwikkeld met ‘bandt off touw’ en deze voorzien van ‘het zegel uwe ed[el] gr[oot] aghtb[are] stadt’, of provincie, zodanig dat de bus niet tussentijds ongemerkt kan worden geopend.⁴¹⁶

Voor de achttiende eeuw kunnen deze bronnen nog worden aangevuld met bijvoorbeeld een rekening uit Hoorn en een uit Medemblik van augustus 1774. Hieruit blijkt dat de nieuw gemaakte muntbus f 36:12 kost.⁴¹⁷ Verder blijkt uit de tweede rekening van de Dordtse Muntmeester Isaac Westerveen dat hij voor f 5; - door Christiaan Steijvers een vierkante mand voor de muntbus heeft laten maken.⁴¹⁸ Die mand is mogelijk bestemd voor het transport van de bus van de Munt te Dordrecht naar Den Haag, waar deze in de Muntkamer in aanwezigheid van vertegenwoordigers van Gecommitteerde Raden en van de Grafelijkheids Rekenkamer om de paar jaar wordt geopend. Polak biedt een overzicht van de inhoud van de muntbussen in de door hem bestudeerde periode. Hij gaat niet verder in op de waarde van deze inhoud. Onderstaande grafiek geeft een eerste indruk. De meeste muntbussen bevatten bij opening tussen de f 10.000: - en f 20.000: -. In veel bussen zit bij opening tussen de f 20.000: - en f 30.000: -. Uitschieters met een inhoud van boven de f 30.000: - zijn zeker geen uitzondering.⁴¹⁹

Grafiek 20. De inhoud van de diverse muntbussen in guldens 1606-1795 volgens Polak, *Historiografie, II Bijlage VI De buspenningen*.

⁴¹⁵ ‘De sleutels van de bus noch te Arnhem berustende, wierd door een smid ‘t slot open gebroken...’. Zie: het getranscribeerde verslag van de opening van de vijfde muntbus van M. Lohse, Muntmeester van Gelderland, 16 & 17 juli 1805, in het tweede deel van deze publicatie.

⁴¹⁶ Een Amsterdamse voet is gelijk aan 28,3 cm, een Rijnlandse voet is gelijk aan 30,8 cm. De grondplaat van de hier beschreven muntbus zal dus tussen de 40x40 en 45x45 cm zijn geweest.

⁴¹⁷ WFA OAH 319. Idem, OAM 149 fol 27r.

⁴¹⁸ NA 3.01.27.02-4956 fol. 33v.

⁴¹⁹ Deze cijfers en de bijbehorende grafiek zijn ontstaan uit een bewerking van Polak, *Historiografie Bijlage VI*.

Betekenis krijgen deze bedragen pas als erbij wordt vermeld dat dit geld voor de Muntmeester in feite kapitaal is, waarmee hij niets kan ondernemen zolang de bus niet is geopend. En dat het loon van een geschoolde bouwvakker in de achttiende eeuw rond de één gulden (20 stuivers) per dag ligt en dat zekerheid over werk, zes dagen per week, en dus over inkomen over het gehele jaar in die tijd niet bestaat.⁴²⁰

Na de opening van de muntbus wordt de inhoud nauwkeurig bekeken en geteld. De exemplaren die in de bus zijn gestoken worden ook wel ‘buspenningen’ genoemd. De inhoud van de bus wordt vergeleken met de vooraf toegezonden of gedurende het bezoek geëxtraheerde administraties van de waardijn en de smidmeester. Alle in de bus aanwezige exemplaren worden gewogen. Binnen een denominatie worden de exemplaren ook op jaartal gesorteerd. Het verslag over de opening van derde muntbus van de Westfriese Muntmeester Pieter Buijskes in 1774 spreekt van ‘reflectieneeming op de quantiteit derselve in de jaaren, waarin gemunt’.⁴²¹

Alle stukken worden voorzien van een speciaal door de essayeur-generaal meegebracht stempeltje, een ‘klop’, en doormidden geknipt. Deze muntstukken kunnen dus door de Muntmeester, die formeel eigenaar is van deze exemplaren en die ze na afloop van de controle ook terug krijgt, niet meer in circulatie worden gebracht. Hij kan de doorgeknipte exemplaren vanzelfsprekend wel gebruiken als grondstof voor een nieuwe partij munten.

De Muntmeester en/of de waardijn wordt doorgaans gevraagd aan te wijzen op welke stukken de proef op het gehalte moet worden gedaan. De delen van het doorgeknipte muntstuk zonder het stempeltje van de essayeur-generaal worden gebruikt voor de proef op het gehalte. Deze stukken worden omgesmolten, tot staafjes gegoten en wederom gestempeld. In het geval dat de muntbus wordt geopend in de vertrekken van de Grafelijkheids Rekenkamer, zijn deze smeltingen verricht in de vertrekken van de Generaliteits Muntkamer, zoals onder andere blijkt uit het verslag van de essayeur-generaal over de opening van de eerste muntbus van J.A. Bodisco, Muntmeester particulier van Holland, in 1790.⁴²²

Voorafgaand aan de bepaling van het gehalte produceert de essayeur-generaal doorgaans ten overstaan van de aanwezigen de benodigde loodkogels en test hij het zogenaamde essaywater. De bepaling van het gehalte van het gebruikte goud of zilver gebeurt door een hoeveelheid van het gebruikte muntmateriaal nauwkeurig af te wegen, hieruit op chemische wijze al het onedele metaal te verwijderen en het restant opnieuw nauwkeurig te wegen. Het verschil in het resultaat van de twee wegingen maakt duidelijk hoeveel onedel metaal er in het beproefde metaalmengsel zit.

⁴²⁰ Lucassen, *Loonbetalingen en muntcirculatie in Nederland (1200-1700)*, noemt als gemiddeld dagloon voor een geschoolde bouwvakker in Holland in de periode 1680-1840 het bedrag van 20 stuivers. Al eerder is vermeld dat op basis van twee nota’s uit 1729 en 1731 van de Dordtse aannemer en meester metselaar Cornelis van Nispen voor werkzaamheden verricht aan de Hollandse Munt te Dordrecht dit bedrag moet worden bijgesteld. Cornelis berekent voor zichzelf een dagloon van f 1:10, voor zijn knechts Arij en Hijn f 1: 6: -, voor zijn knecht Willem f 1: -, voor de opperman f 0:15: - en voor de jongen f 0:12: - per dag. Vanzelfsprekend zal het personeel niet het volle bedrag van de rekening als loon uitbetaald hebben gekregen, maar de ‘overhead’ zal geen 6 stuiver hebben bedragen. De knechts Arij en Hijn zullen dus meer dan 1 gulden per dag hebben verdiend, terwijl knecht Willem net onder de 1 gulden per dag moet hebben ontvangen. NA 3.01.28-5628+5629. Zesde rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 5de mei 1728 tot den 8de april 1730, afgehoord en gesloten d.d. 12 oktober 1730. Zevende rekening van Isaac Westerveen, Muntmeester particulier van de Munte van Hollandt binnen Dordrecht van den 13de mei 1730 tot den 7de april 1731, afgehoord en gesloten d.d. 14 februari 1731.

⁴²¹ Zie hoofdstuk 12.4.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴²² Zie hoofdstuk 12.3.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Voor deze gehaltebepaling worden twee technieken gebruikt, cupelleren en een bewerking met salpeterzuur. Onder cupelleren of afdrijven wordt niets anders verstaan dan het scheiden van goud of zilver van de onedele metalen en de eventuele verontreinigingen in de gebruikte legering. Een monster van het te testen metaal wordt in een speciaal daartoe vervaardigde oven, waarin de temperatuur tot ongeveer 1.000° Celsius wordt gebracht, met een bepaalde hoeveelheid lood gesmolten in een poreus, vuurbestendig kroesje: de cupel.

Afb. 18. Een cupel met metaalmonster, links vóór en rechts na bewerking. Particuliere collectie.

Een cupel wordt in de achttiende eeuw vervaardigd uit zuiver beenderas. Het liefst gebruikt men daarvoor schapenbeenderen. De Zwolse meester zilversmid Willem van Laar meldt in zijn in 1721 voor het eerste gepubliceerde *Wegwijzer voor de aankomende goud- en zilversmeden*, dat de cupellen gemaakt dienen te worden van een mengsel van gebrand wilgen-, elzen-, of berkenhout of enig ander week hout met as van botten van een os, koe, schaap of kalf. Belangrijke eigenschap van de cupel is dat deze de bij de smelting vormende metaaloxiden goed opzuigt en vasthoudt.

Door smelting met een bepaalde hoeveelheid lood, waarbij alle aanwezige onedele metalen oxideren en in de poreuze wand van de cupel worden ‘opgezogen’, scheidt het onedel metaal in de legering zich van het edelmetaal. Wat overblijft in de cupel is een hoeveelheid bijna puur goud of zilver in de vorm van een glanzend bolletje, het zogenaamde ‘koninkje’. Het woord ‘bijna’ wordt hier nadrukkelijk gebruik omdat het te testen goud in de tijd van de Republiek altijd sporen zilver en het zilver ook sporen goud in zich blijft dragen.⁴²³ Tijdens de toets van het gebruikte goud is het van belang dat het zilver eruit wordt gehaald. Bij die van het zilver is het afscheiden van de sporen goud van minder belang.

De scheiding van goud en zilver kan alleen onder bepaalde omstandigheden goed worden uitgevoerd. De verhouding tussen het aanwezige goud en zilver is daarbij zeer belangrijk. Deze moet tussen de 1:2 1/4 tot 1:3 zijn, anders kan de scheiding niet volledig worden uitgevoerd.

Afb. 19. Titelblad van de *Wegwijzer voor de aankomende goud- en zilversmeden* door Willem van Laar, Middelburg 1730. Koninklijke Bibliotheek, Collectie Oude drukken.

Aangezien deze verhouding in de normaal gebruikte legeringen niet aanwezig is, moet deze door toevoeging van zuiver zilver worden veroorzaakt.

Het ‘koninkje’ wordt vervolgens platgeslagen tot een reepje en tot een ‘cornet’ opgerold. De cornet wordt in een gouden treefje in het salpeterzuur gehangen, waarna het zuur aan de kook wordt gebracht. Nadat alle zilver uit de gouden cornet is gekookt, is deze chocoladebruin van kleur en zeer broos en dus kwetsbaar geworden. Door de cornet te gloeien krijgt deze de gebruikelijke goudkleur en hardheid weer terug. Door de cornet te wegen en het verschil met het origineel te berekenen kan nu het gehalte van de oorspronkelijke legering worden berekend.

Voordat de gehalteproeven werkelijk aanvangen behoort het essaywater te worden getest. Men doet dit door een proef uit te voeren op een kleine hoeveelheid zuiver goud, die bij cupellering en behandeling met salpeterzuur niet van gewicht mag veranderen. Wanneer dit inderdaad het geval is, kan men ervan uitgaan dat het essaywater sterk genoeg is en het bij cupellatie toegevoegde essayzilver geen sporen van goud bevat.

⁴²³ Dat er sporen goud in de zilveren munten uit deze tijd zaten, blijkt o.a. uit het resultaat van de verbeterde fineringsproeven uit 1839 en 1842. Zie hiervoor Van der Beek *Een nieuwe vorst, een nieuwe munt. De muntslag ten tijden van Koning Willem II. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1839-1849*, 48 en 94.

Afb. 20. Een 'koninkje', een reepje en een 'cornet'. Particuliere collectie.

Aan het einde van elke opening berekenen de raden en generaalseesters en de essayeur-generaal het bedrag dat de Muntmeester aan sleischat of heerlijk recht over zijn productie moet betalen. Uit de overgebleven rekeningen van de Muntmeesters van Holland en Zeeland blijkt dat de sleischat inderdaad wordt meegenomen in het overzicht van ontvangsten en uitgaven van de Munt, die door de Muntmeester ook eens in de zoveel jaar in zijn rekening worden verantwoord. Van verschillende Westfriese Muntmeester is uit hun instructies bekend dat zij in plaats van afdracht van sleischat een vast jaarlijks bedrag betalen aan de drie Westfriese steden.⁴²⁴

Verder rekenen de generaalseesters en de essayeur-generaal ofwel met de Muntmeester of met de vertegenwoordiger van het gewest de hun toekomende leggeld, leges en eventuele reis- en verblijfkosten af.

De resultaten van de opening van de muntbus worden in de vorm van een proces-verbaal, de zogenaamde akte van opening, onderzoek – ook wel examinatie genoemd – en berekening van de muntbus vastgelegd. Deze akten worden aangeboden aan de vertegenwoordigers van de muntrechthebbers, die aanwezig zijn geweest bij de opening van de muntbus. Een uittreksel van de akte sturen de generaalseesters naar de Staten-Generaal.

De akten zijn bijna alle bewaard gebleven in zowel de papieren die de raden en generaalseesters hebben nagelaten, als in de archieven van de diverse muntheren.⁴²⁵

⁴²⁴ Zie bijvoorbeeld de instructies voor Pieter van Romondt uit 1695 (hoofdstuk 11.1.6 in het deel Bronnen van deze publicatie), Diederik-Jan van Romondt uit 1704, Coenraad Hendrik Cramer uit 1711 en Jan Knol uit 1715 als Muntmeester van West-Friesland, maar ook die van hun opvolgers. NHAH 10-3, -36 en -26. Op deze instructies zal in een aparte studie over de Westfriese Munt nader worden ingegaan.

⁴²⁵ Polak, *Historiografie*, noemt in zijn bijlage I bij 'Bron' zoveel mogelijk de verblijfplaats van het originele exemplaar van de akte. In veel gevallen zijn elders kopieën of latere afschriften van de akten te vinden. De rekeningen van de Muntmeesters van Holland te Dordrecht, bewaard in het archief van de Rekenkamer, bevatten ook kopieën van de akten van opening, examinatie en berekening.

05 De toezichthouders en hun assistenten

Het toezicht op de muntproductie op centraal niveau wordt in de tijd van de Republiek uitgevoerd door de raden en generaalseesters van de Munten, bijgestaan door een essayeur-generaal. Samen worden zij ondersteund door een secretaris en een kamerbewaarder.

5.1 De raden en generaalseesters

Het College van raden en generaalseesters is een uit de Bourgondische tijd stammend controle- en advieslichaam op het terrein van het muntwezen. Spufford meldt in zijn studies naar de organisatie van het muntwezen in de vijftiende eeuw dat het toezicht op het muntwezen in de Nederlanden vanaf 1495 tot aan het einde van de zestiende eeuw wordt uitgevoerd door drie Muntmeesters-Generaal en een essayeur-generaal.⁴²⁶ Fockema Andreae vult dit gegeven aan met zijn opmerking dat de 'zorg voor de Munt en de berechting van strafbare feiten op het gebied van munt, muntmateriaal, goud en zilver, -alloor, -gewicht' een zaak is die al in de veertiende eeuw in het Franse Koninkrijk is toevertrouwd aan 'maitres generaux', die samen opereren als 'cour des monnaies'. De auteur bevestigt dat dit systeem van generaalseesters van de Munten in de Bourgondische en Habsburgse Nederlanden naar Frans voorbeeld is overgenomen.⁴²⁷

Met het wegvallen van het centrale gezag in 1581 houdt ook het centrale toezicht over het muntwezen op. De Staten-Generaal, die in deze tijd van overgang meermalen oorspronkelijk centrale functies naar zich toetrekken, besluiten in hun vergadering van 8 juli 1586 Leicester een voordracht aan te bieden van zes personen, waaruit hij drie of vier generaals van de Munten kan kiezen. De dag erop worden inderdaad zes kandidaten voorgedragen en tevens drie kandidaten voor de functie van essayeur-generaal. Het betreft Jacob van Sloten (generaal van de munten in Gelderland), Cornelis de Vries (tresorier van Dordrecht), Rochus Grijp (generaal van de munten in Holland), Jeronimus Bruijnseels (voorheen Muntmeester van Zeeland), Hendrik van Nispen (buitengewoon Muntgeneraal in Holland) en Hendrik van Zuijlen (idem in Utrecht) voor de functie van generaalseester en Jacob Foeck, Willem van Vierssen en Hendrik Barentsz. voor die van essayeur-generaal. De stempelsnijder van de Hollandse Munt te Dordrecht, Gerard Bijlaer, wordt naar voren geschoven als ijzersnijder-generaal. Van Sloten, Grijp, Van Zuijlen en Bruijnseels worden op 11 juli 1586 door de Raad van State benoemd tot generaals van de Munten in respectievelijk Gelderland, Holland, Utrecht en Zeeland. De essayeur van de Utrechtse Munt Jacob Foeck wordt voorgedragen als essayeur-generaal, maar weigert deze functie aan te nemen. In deze functie wordt

⁴²⁶ Spufford, *The general officers of the Burgundian mints in the Netherlands in the fifteenth century*, 239-259.

⁴²⁷ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, 23-24.

eerst de Dordtenaar Rogier Quirinen benoemd, maar binnen een jaar is zijn stadsgenoot Pieter Gerritsz. Dou actief als essayeur-generaal.⁴²⁸ De standplaats van deze generaliteitsfunctie komt met deze twee benoemingen in Dordrecht te liggen. Gerard van Bijlaer wordt stempelsnijder-generaal.⁴²⁹ Deze benoemingen kunnen worden gezien als heroprichting van het College van raden en generaalmeeesters van de Munten. Met de aanstelling door de generaalmeeesters van Lenaert van Gere, voormalig ijkmeester-generaal van de zeventien Nederlanden te Antwerpen, in dezelfde functie maar dan voor de noordelijke gewesten met als standplaats Amsterdam, is het centrale toezicht op het muntwezen geheel hersteld.⁴³⁰

Het College van raden en generaalmeeesters functioneert in de beginjaren met vier onafhankelijk van elkaar opererende generaalmeeesters. Op basis van een besluit van de Staten-Generaal van 30 mei 1587 mogen de generaalmeeesters hun werkzaamheden uitvoeren in hun woonplaats en is er dus nog geen sprake van een Generaliteits Muntkamer. Bij hetzelfde besluit wordt bepaald dat de generaalmeeesters 120 zilveren realen of wel *f* 300: - per jaar aan traktement zullen ontvangen en nog eens *f* 3: - per dag plus de kosten voor transport per schuit of wagen voor activiteiten die zij buiten hun woonplaats moeten verrichten. In het slot van deze resolutie bepalen de Staten-Generaal dat bij het overlijden van een de vier generaals deze niet zal worden opgevolgd. Het College wordt dus teruggebracht tot drie leden.⁴³¹ De generaalmeeesters worden benoemd uit de bestuurders van de verschillende gewesten.

Bijlsma wijst op de ‘strijd’ die in 1593 ontstaat bij het kort na elkaar overlijden van de generaalmeeesters Van Sloten en Grijp. De vertegenwoordigers van Holland voeren bij de discussie over de opvolging in 1593-1594 aan dat de Geldersman Van Sloten eerder is overleden dan de Hollander Grijp. De Gelderse rechten op benoeming van een nieuwe generaalmeeester zijn daardoor komen te vervallen. Bovendien voeren de Hollanders aan dat de ‘meeste verhandelinge van penningen in Hollant jegenwoirdelycken geschiedende’. Ze vinden het van het grootste belang dat de nieuwe generaalmeeester door het gewest Holland wordt benoemd en dat die nieuw benoemde generaalmeeester ‘tot verhoedinge van meerder verloop in ’t stuck van de munte’ in (een van de ‘principaelste steden’) Amsterdam gevestigd is. De al eerder genomineerde Hendrik van Nispen, poorter van Dordrecht, wordt uiteindelijk benoemd.⁴³² De nieuwe generaalmeeesters worden vanaf dan voorgedragen door de vertegenwoordigers van de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht in de Staten-Generaal en ook uit de schatkisten van die gewesten betaald.⁴³³ Bij beëindiging van

vervulling van de functie, door overlijden of aanvaarding van een ambt dat niet verenigbaar is met het generaalmeeesterschap, wordt doorgaans een nieuwe kandidaat uit hetzelfde gewest voorgedragen en benoemd.⁴³⁴

De al eerder ter sprake gekomen Jacob Foeck wordt in 1597 samen met Melchior Wijntgens benoemd tot raad en generaalmeeester van de Munten als opvolger van de overleden Bruijnseels.⁴³⁵ Hiermee komt het aantal generaalmeeesters weer op vier.

In 1626 en 1627 worden mr. Johan van der Wel, Jan Claes van Engelen en Adriaen Claesz. Muijt als geadjungeerde generaalmeeesters benoemd, waardoor de Generaliteits Muntkamer vanaf dan bestaat uit zes leden.⁴³⁶ Bij resolutie van 5 september 1637 besluiten de Staten-Generaal het aantal generaalmeeesters weer te laten versterven tot drie.⁴³⁷

In de Spaanse en later de Oostenrijkse Nederlanden vormen drie generaalmeeesters tot 1749 ook samen de Muntkamer.⁴³⁸

In de eerste jaren van de Republiek verschuift het beslissingsgezag van de Raad van State naar de Staten-Generaal. De Raad van State wordt een adviserend en uitvoerend orgaan met als voornaamste taken het in bedrijf houden van het militaire apparaat op het land, de opstelling van de jaarlijkse petities en ‘Staten van oorlog’ en de uitoefening – onder gezag van de Staten-Generaal – van het bestuur over de Generaliteitslanden.⁴³⁹ Op het terrein van de handhaving van de muntordonnanties is de Raad niet erg succesvol. Fontaine verhaalt in zijn dissertatie over het weinig accurate optreden van de Raad tegen de illegale muntslag te Gorinchem en Culemborg, de aanmaak van dubbele Spaanse dukaten op de Gelderse Munt te Harderwijk en die van rozenobels op de Munt van Zeeland in de jaren 1588-1590.⁴⁴⁰ Het beleid van de controle over de muntproductie wordt een zaak voor de Staten-Generaal. Zo ook de aanstelling van de nieuwe generaalmeeesters en essayeurs-generaal.⁴⁴¹

De benoeming van mr. Jacob ten Brink in 1711 verstoort wederom de traditie van benoeming uit de

t/m 1748 f. 325:15: - per jaar uitgekeerd. Mr. Govert van Slingelandt, de generaalmeeester die namens Holland is aangesteld ontvangt uit de Hollandse schatkist het traktement groot fol. 1710:14: - en jaarlijks gemiddeld fol. 605:14 aan vacatiën etc. vanwege de Hollandse ‘besoignes’ en de opening en berekening van de Hollandse en Westfriese muntbussen over de jaren 1744 t/m 1748. Ook Nicolaas van Boetzelaar wordt uit de provinciale schatkist van Holland betaald. NA 1.01.44-21 fol. 96-97v.
De in Fritschy, *Gewestelijke Financiën Overijssel* [282-284 kolom 5] onder de generale lasten genoemde jaarlijkse uitgave van *f* 1.711 voor de officieren van de Munt over de periode 1716 t/m 1792 lijkt verdacht veel op de betaling van het traktement van Jacob ten Brink en opvolgers. Nader onderzoek is hier zeker gewenst.

434 De meeste generaalmeeesters sterven in het ambt. Nicolaas van den Boetzelaar (1718-1796) geeft in 1767 zijn ambt van raad en generaalmeeester van de Munten op, omdat hij is benoemd tot ontvanger-generaal van Holland.

435 NA 1.01.02-12270 fol. 187 en 188, d.d. 5 juli 1599.

436 NA 3.01.27.01-689 fol 198-202v. Instructie voor Jan Claes van Engelen als gesubstitueerde van Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 11 april 1626. Van Engelen legt op 3 juli 1626 de eed op deze instructie af.

437 Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer* 32.

438 Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden* 2. In 1749 wordt de Muntkamer opgeheven. De werkzaamheden worden door de zogenaamde Junta overgenomen.

439 Schreuder / Van Schie, *Inventaris van het archief van de Raad van State*, 8. Van Deursen, *De Raad van State en de Generaliteit*.

440 Fontaine, *De Raad van State* 277-281.

441 De eerste aanstelling van een generaalmeeester door de Staten-Generaal is die van Henric van Nispen op 1 april 1594. Dat deze aanstelling geen incident is bewijst de benoeming door diezelfde Staten-Generaal van Jacob Foeck als raad en generaalmeeester van de Munten op 5 juli 1599. Het betreft hier de Utrechter Foeck, essayeur van de Munt aldaar, die in 1586 tot essayeur-generaal is voorgedragen maar deze functie weigert te aanvaarden. Zie voor latere benoemingen van de generaalmeeesters van de Munten, essayeurs-generaal en de secretarissen van de Generaliteits Muntkamer de *Commissieboeken* van de Staten-Generaal op www.gahetna.nl/collectie/index en hoofdstuk 4.3 in het tweede deel van deze publicatie.

regenten van het gewest van de op te volgen generaalmeester. Ten Brink is afkomstig van Deventer en wordt door de Staten-Generaal uit verschillende sollicitanten gekozen en aangesteld als opvolger van de uit Zeeland afkomstige mr. Adriaan Pieterse.⁴⁴² De vertegenwoordigers van de Staten van Zeeland in de Staten-Generaal ageren daartegen. Zij wijzen op de traditie dat een van de generaalmeesters uit Zeeland komt en blijken in 1795, 84 jaar later!, nog boos te zijn over het verlies van dit ambt voor een persoon uit hun gewest. Dat zij menen recht te hebben om een van de plaatsen van generaalmeester van de Munten te vergeven, zegt iets over de verdeling van Generaliteitsambten in de tijd van de Republiek tussen de bestuurders van de verschillende gewesten.⁴⁴³

Op 11 april 1598 verzoeken de generaalmeesters de Staten-Generaal een Muntkamer in Den Haag te mogen inrichten met de voor hun werkzaamheden nodige instrumenten en ovens. Vanaf 1599 is er inderdaad sprake van een inrichting van een kamer waar de raden en generaalmeesters hun boeken, plakaten en andere papieren kunnen opslaan, waarin ook een oven voor het smelten van goud en zilver aanwezig is en waar hun andere instrumenten staan.⁴⁴⁴ Deze kamer is vanaf 1618 in Den Haag gevestigd. Uit stukken van later datum blijkt dat de Generaliteits Muntkamer zich op het Binnenhof bevindt naast het Goud- en zilversmids keurhuis.⁴⁴⁵

In 1665 zijn de houten vensters en de ramen van de Muntkamer op het Binnenhof in zo slechte staat dat Anthonij de la Porte, secretaris van de raden en generaalmeesters, de Staten van Holland verzoekt om deze te laten repareren.⁴⁴⁶ De La Porte schrijft dat zonder reparatie of vernieuwing van de vensters en ramen de Muntkamer eigenlijk niet meer gebruikt kan worden. Ook verzoekt hij de zolder van de kamer te mogen laten beschotten, want daar valt nu veel stof en ander ‘vuilicheit’ uit. Uit het archief van raden en generaalmeesters wordt niet duidelijk of deze reparaties ook daadwerkelijk zijn uitgevoerd en wie die heeft betaald.⁴⁴⁷ In mei 1696 dienen de generaalmeesters een verzoek in voor de reparatie van de voordeur en het deurkozijn van de Muntkamer. Ze noemen hun eigen vertrekken ‘het gebouw van de Munte ende essay-camer alhier in den Hage’. In hun verzoek verwijzen de generaalmeesters naar de ervaring die de raden en meesters van de rekeningen der domeinen van Holland en West-Friesland hebben gehad tijdens de opening van de derde muntbus van Mattheus Sonnemans in de maand mei van het jaar ervoor.⁴⁴⁸

Deze muntbusopening heeft plaatsgevonden in de Muntkamer. Na bijna tien maanden blijken de rekenmeesters van Holland niet te willen instemmen met het verzoek om bekostiging van deze laatste reparaties aan de Muntkamer.⁴⁴⁹ Hoe de zaak afloopt, zal onderwerp worden van een ander onderzoek.

⁴⁴² Een overzicht welk gewest de kosten voor welke raad en generaalmeester voor zijn rekening neemt wordt geboden in de opeenvolgende Ordinaris Staten van oorlog in het archief van de Generaliteits Rekenkamer. Voor deze studie zijn die over de jaren 1695 tot en met 1785 bekeken. NA 1.01.43-1290 t/m 1406.

⁴⁴³ NA 1.01.03-3862, fol. 748. Resolutie Staten-Generaal 18 mei 1795.

⁴⁴⁴ NA 1.01.44-1 fol. 96v-97r + 118.

⁴⁴⁵ Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer*, verwijst naar een memorie uit maart 1637.

⁴⁴⁶ Waarom De La Porte de Staten van Holland aanschrijft voor de reparatie van de Generaliteits Muntkamer en niet de Staten-Generaal, wordt nergens duidelijk.

⁴⁴⁷ NA 1.01.44-11 fol. 135v-136. Memorie aan de heren van de Grafelijkheids Rekenkamer d.d. 15 oktober 1665.

⁴⁴⁸ NA 1.01.44-15 fol. 134. Memorie van R&G aan de Grafelijkheids Rekenkamer d.d. 29 mei 1696.

⁴⁴⁹ NA 1.01.44-15 fol. 156v. Memorie aan de heren van de Reekeninge d.d. 4 maart 1697.

Afb. 21. 'Zinnebeeldige voorstelling van het Muntwezen' door Romeijn de Hooghe (1645-1708).

Collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. SK A-833, in bruikleen aan het Geldmuseum.

Uit de declaratie van essayeur-generaal Marcellus Emants van juni 1785 blijkt dat in de Muntkamer een schoorsteenstuk hangt, voorstellende alle activiteiten van het muntwezen. Het betreft hier zeer waarschijnlijk het schilderij van Romeijn de Hooghe (1645-1708) dat bekend staat als 'Zinnebeeldige voorstelling van het Muntwezen'.⁴⁵⁰ Volgens genoemde declaratie is het schilderij beschadigd geraakt en wordt het door de schilder Schouman voor f 6: - gerepareerd.⁴⁵¹ Het betreft hier zeer waarschijnlijk dezelfde schilder die in 1747/48 10 portretten van leden van het Serment van de Hollandse Munt te Dordrecht vervaardigt en andere aanwezige schilderijen 'ophaalt'. In 1760/1761 en 1761/1762 schildert hij nog eens 20 portretten van Sermentsleden en 'haalt' wederom de reeds aanwezige geschilderde portretten 'op'.⁴⁵²

De controle van de muntproductie via de opening van de muntbus is slechts een van de activiteiten van raden en generaalmeesters en essayeur-generaal. Hun werkzaamheden zijn af te leiden uit de

⁴⁵⁰ Catalogus schilderijen Rijksmuseum Amsterdam SK A-833. Het werk is in 1884 door het toenmalige Munt-Collegie – sinds 1851 de opvolger van het College van raden en generaalmeesters – aangeboden aan de directie van het Rijksmuseum in oprichting en enige jaren later door deze in bruikleen teruggegeven aan de directie van de Munt. Het fraaie doek staat nu al jaren in een hoek van een van de depots van het Geldmuseum.

⁴⁵¹ Het betreft hier zeer waarschijnlijk Aert Schouman (1710-1792). Zie www.rkd.nl/rkddeb.

⁴⁵² Dolk, *Het Serment* 48. De twee groepsportretten zijn voor zover bekend niet bewaard gebleven.

instructie voor de raden en generaalmeeesters en de generale registers en resolutieboeken van de Generaliteits Muntkamer. De instructie dateert uit 1535 en is ondanks pogingen tot wijziging in 1630 en 1637 tot het einde van de achttiende eeuw onveranderd gebleven.⁴⁵³ In 1535 hervormt Karel V zijn raden en generaalmeeesters van de Munten in een college en voorziet hen van een nieuwe instructie.⁴⁵⁴

Volgens de instructie die Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier in 1603 uitgeven aan generaalmeeester Henrick van Nispen moet de nieuwe generaalmeeester zich namens hen gedragen als hoofd en superintendent van de beide Munten in Holland en West-Friesland.⁴⁵⁵ Het is deze kwalificatie die generaalmeeesters Pieter van Beveren en Simon van der Meijden in 1630 in hun voorstel tot aanpassing van hun instructie uit 1535 voor de gehele Republiek opnemen. Hun voorstel wordt echter nooit officieel vastgesteld.⁴⁵⁶ Volgens hun zestiende eeuwse instructie zijn zij het die de Muntmeesters, waardijn, essayeurs, ijzersnijders, Muntgezellen, wisselaars, scheiders en affineurs de door de Staten-Generaal uitgevaardigde instructie overhandigen en hun de eed op de getrouwe naleving van die instructie afnemen. Polak stelt dat de generaalmeeesters hun goedkeuring moeten geven aan de door de gewesten en steden voorgedragen kandidaat-Muntmeesters, waardijns, essayeurs en stempelsnijders.⁴⁵⁷ Hij geeft met deze opmerking de generaalmeeesters waarschijnlijk te veel macht. Hun enige taak is de kandidaat-Muntmeesters namens de Staten-Generaal de eed op de juiste naleving van hun instructie af te nemen. Voor zover valt op te maken uit het archief van de Generaliteits Muntkamer oefenen zij geen invloed uit op de soms van de Generaliteitsordonnanties afwijkende afspraken die tussen de muntheer en de Muntmeester worden gemaakt. Hun goedkeuring mogen de generaalmeeesters in ieder geval wel geven betreffende de kandidaat-essayeurs. Onder leiding van de essayeur-generaal en ten overstaan van de generaalmeeesters moeten de kandidaat-essayeurs een examen afleggen waarin zij laten zien bedreven te zijn in het uitvoeren van de gehalteproeven op goud en zilver en tevens aantonen voldoende op de hoogte te zijn van de inhoud van de geldende Muntordonnanties. Maar zelfs bij een negatieve uitkomst van dit examen hebben de generaalmeeesters niet de macht om een aanstelling tegen te houden.⁴⁵⁸

De generaalmeeesters dienen tenminste tweemaal per jaar, of als daar reden toe is meer malen, de Munthuizen te bezoeken en te controleren of men zich aan de regels houdt. Zij moeten nauwkeurig toezicht houden op de kwantiteit en de kwaliteit van de productie van de Munt. Die nauwkeurigheid wordt in de instructie vastgelegd op 1/16 van een grein (0,0002) in het gehalte en 1/8 van een aas (0,006 gram) in het gewicht van goud en zilver. Of die nauwkeurigheid in gehalte en gewicht in die tijd werkelijk per muntstuk gemeten kan worden, valt zeer te betwijfelen.⁴⁵⁹ Voor wegingen van

grotere hoeveelheden munten tegelijk brengt de essayeur-generaal bij een opening van de muntbus een – waarschijnlijk geijkte – weegschaal met grote weegcapaciteit mee. In de serie reisverslagen van de essayeurs-generaal wordt verschillende keren melding gemaakt van de ‘oprichting van de standaard’. Uit de reeks declaraties van essayeurs-generaal Emants en Poelman blijkt dat de verguld koperen schalen van de grote weegschaal in 1790 zodanige barsten hebben dat deze gerepareerd moeten worden. Aan Jan Regtering wordt op 19 april *f* 36:14: 0 betaald voor de kundige en vooral ‘onsigtbaare wijze’ waarop hij deze reparatie heeft uitgevoerd.⁴⁶⁰

In hun correspondentie met de weduwe van de in hun ogen onbetrouwbare Muntmeester David Hagenet noemen de raden en generaalmeeesters zichzelf ‘Muntsverstandigen’ en de enigen die de opening, examinatie, essayering en berekening van de sleischat mogen uitvoeren.⁴⁶¹ Volgens hun instructie dienen de generaalmeeesters ook toezicht te houden op het werk van de goud- en zilversmeden. Op basis van de resolutie van de Staten van Holland van 2 mei 1663 schrijven zij in de achttiende eeuw jaarlijks het nieuw verkozen bestuur van het gilde van de goud- en zilversmeden in de steden van Holland en West-Friesland een brief, waarin zij hen vermanen zich te gedragen volgens de regels gesteld in het Plakkaat van de Staten van Holland van 3 december 1661. Deze regels houden onder andere in dat de keurmeesters van het gilde voldoende zilveren stalen en gouden naalden in bezit hebben, om het door hun gildenbroeders geproduceerde werk te kunnen controleren.

Zij moeten ook toezien dat de verplichte keurtekens op het goud- en zilverwerk goed zichtbaar zijn. De generaalmeeesters noteren in hun archief de jaarletters die door de gilden worden gebruikt. Zoals uit de jaarlijkse declaratie van de essayeur-generaal aan de Staten van Holland blijkt, voert de essayeur-generaal de meeste van bovengenoemde werkzaamheden van toezicht op de goud- en zilversmeden uit. De zilveren stalen en de gouden naalden, waarmee de keurmeesters van de goud- en zilversmedengilden het gehalte van de producten van hun leden kunnen toetsen, worden vervaardigd onder zijn directie.

Uit hun ‘Generale Registers’ blijkt duidelijk dat de generaalmeeesters en ook de essayeur-generaal veel aandacht besteden aan het toezicht op de goud- en zilversmeden in de steden van Holland en West-Friesland.⁴⁶² De essayeur-generaal zelf of een van zijn contactpersonen koopt met regelmaat werk van lokale goud- en zilversmeden op, brengt dat naar de Muntkamer voor onderzoek of het gehalte en de verkoopprijs in overeenstemming zijn met de in het werk aangebrachte keurtekens en rapporteert daarover aan raden en generaalmeeesters. Wanneer de uitkomst is dat tegen de regels is geproduceerd en wordt aangeboden, te licht van gewicht, te laag van gehalte is of verhoudingsgewijs te hoog in prijs, dan wordt contact opgenomen met de deken van het gilde onder welks verantwoordelijkheid het werk is gemaakt. In de reeds genoemde jaarlijkse declaraties aan de Staten van Holland en West-Friesland neemt de essayeur-generaal steevast een post van *f* 30: - : - op als

⁴⁵³ NA 3.01.14-1207 d.d. 1 mei 1535, NA 1.01.02-5724 d.d. 8 juli 1630 en NA 1.01.44-20 fol. 153v d.d. 27 mei 1637. Zie voor de transcriptie van de instructie hoofdstuk 4.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴⁵⁴ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 2 en noot 3 + 4. Janssens verwijst naar A. de Witte *Histoire monétaire*, III 280-281.

⁴⁵⁵ NA 3.01.27.01-689 fol. 139-144. Instructie van Gecommitteerde Raeden van de Staten van Hollandt ende Westvrieslant voor Henrick van Nispen d.d. 18 oktober 1603.

⁴⁵⁶ NA 1.01.02-5724 d.d. 8 juli 1630.

⁴⁵⁷ Polak, *Historiografie* 64- 65.

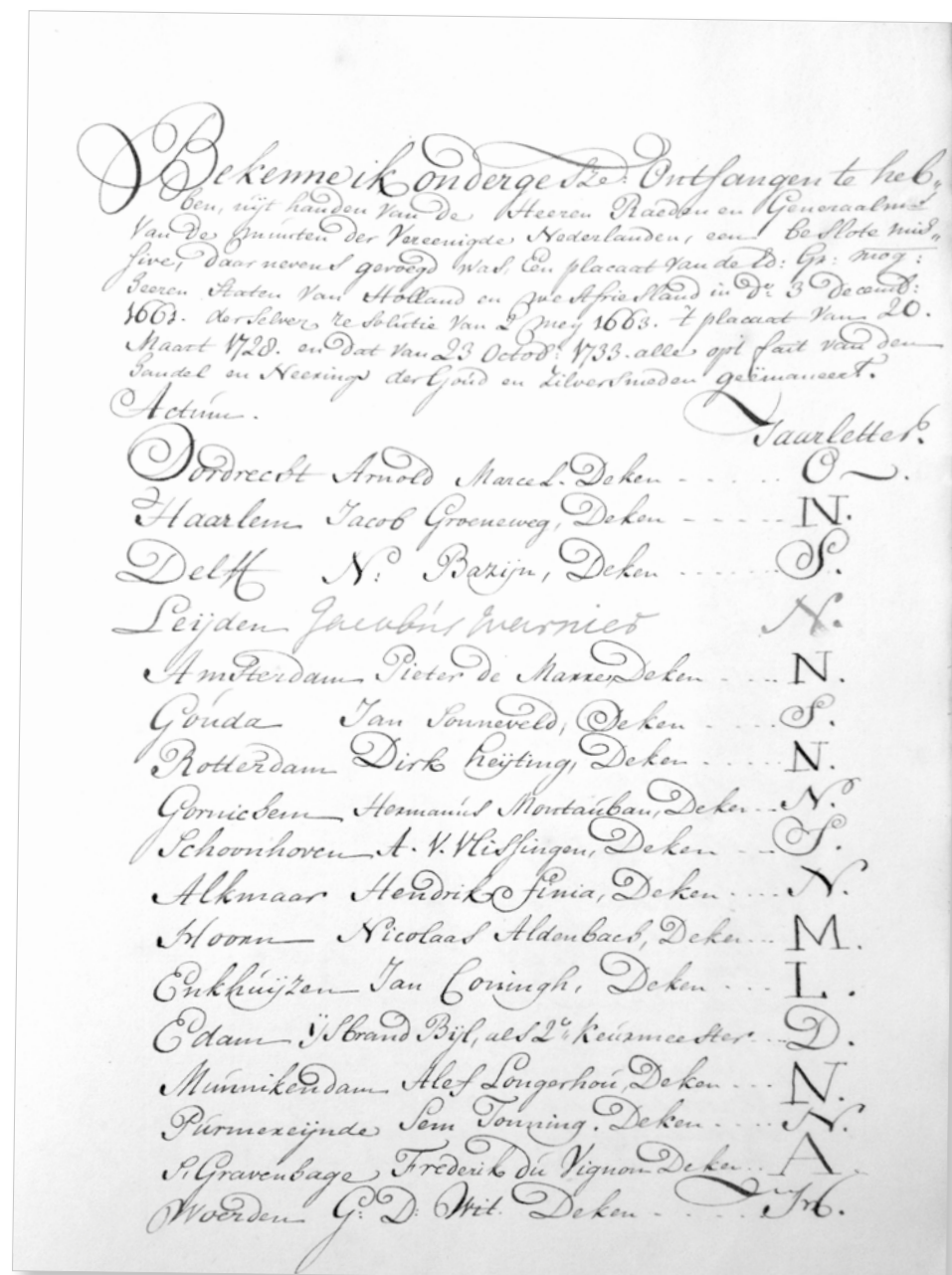
⁴⁵⁸ Scheffers, *Cornelis Aldendag*.

⁴⁵⁹ Nipper, *18 Eeuwen meten en wegen in de Nederlanden*, 44.

⁴⁶⁰ Zie de declaratie Essayeur-Generaal over 1790 (1re versie), getranscribeerd in hoofdstuk 13.11 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴⁶¹ NA 1.01.44-13 fol. 262v-263. Missive R&G aan weduwe David Hagenet d.d. 22 mei 1688.

⁴⁶² Het archief van de Generaliteits Muntkamer bevat twee registers van ingekomen en uitgaande stukken betreffende de goud- en zilversmeden van Holland en West-Friesland 1700-1798. NA 1.01.44-28 en 29.

Afb. 22. De jaarletters zoals die zijn gebruikt door de goud- en zilversmedengilden in Holland en West-Friesland in 1747. NA 1.01.44-28 fol. 258v.

vergoeding voor de diensten van de personen die hij voor dit opkopen heeft ingezet. Wie dit zijn geweest, blijft onduidelijk. Het anoniem inkopen is voor het controleren van goud- en zilverwerk kennelijk noodzakelijk.

De generaalmesters hebben volgens het vijfde artikel van hun instructie ieder zes personen, 'luijden van eeren (...), dewelcke macht ende commissie hebben' de generaalmesters te informeren over misdaden tegen de muntwetgeving. Of deze gedeputeerden van de generaalmesters tijdens de Republiek ook nog actief zijn geweest en om welke personen dit dan gaat, wordt niet duidelijk. Polak is van mening dat de instelling van deze gedeputeerden aanleiding geeft tot twee conclusies, te weten dat de generaalmesters decentraal werken en waarschijnlijk ook met gescheiden verantwoordelijkheden. Helaas noemt hij geen voorbeelden waarmee hij zijn conclusies kracht bij zet.⁴⁶³ Uit de voor dit onderzoek bekeken generale registers van raden en generaalmesters blijkt die decentrale werking, noch de gescheiden verantwoordelijkheden. Natuurlijk heeft iedere generaalmester zijn specialiteit en/of stokpaardje, maar om daar gescheiden verantwoordelijkheid vanaf te leiden gaat wat ver. Een eerste vluchtige inventarisatie van de verslagen van Muntvisitaties of de rapporten van de muntbusopeningen laat zien dat de generaalmesters indien nodig alle gewesten bezoeken. De meest voorkomende reden van afwezigheid bij de opening van een muntbus is een verplichting voortkomend uit een van de andere ambten of persoonlijke 'indispositie'.⁴⁶⁴ Als College komen de raden en generaalmesters in de achttiende eeuw slechts een keer in de vier maanden voltallig bijeen.⁴⁶⁵ De rest van de tijd is er één, hooguit twee, van de drie generaalmesters op de Muntkamer te Den Haag aanwezig. De niet in Den Haag residerende generaalmesters worden, indien nodig, per brief op de hoogte gesteld van de lopende zaken en antwoorden dan ook vaak per brief. De al genoemde Fockema Andreae stelt dat de Generaliteits Muntkamer ook recht spreekt 'bij arrest in alle zaken betreffende overtreding der muntplakkaten' en dus aangemerkt moet worden als een 'soverein hof'. Voor het feit dat de meeste auteurs deze kwaliteit van de Muntkamer over het hoofd hebben gezien, geeft hij de verklaring dat de processen voor de Raad van State en normale strafrechters werden gevoerd.⁴⁶⁶ Voor de bestudeerde achttiende eeuw kan worden gesteld dat de Muntkamer geen enkele maal recht heeft gesproken, in voorkomende gevallen slechts bewijzen heeft geleverd en verder volledig afhankelijk is geweest van de reguliere instanties voor de opsporing en eventuele veroordeling van vermeende delicten op het terrein van het muntwezen. Raden en generaalmesters en essayeur-generaal kunnen hun controle over de muntproductie niet afdwingen. Uit de overgebleven papieren blijkt dat zij steeds dienen te worden uitgenodigd om de muntbus te komen openen en de inhoud te controleren. Op het moment dat zij bepaalde gebreken aan munten in de circulatie constateren of aangereikt krijgen kunnen zij daarvan melding maken

⁴⁶³ Polak, *Historiografie*, 78.

⁴⁶⁴ Uitzondering is generaalmester mr. Jacob ten Brink (1690-1757), afkomstig uit Deventer, die niet welkom is bij de opening van de Zeeuwse muntbussen. Zie bijvoorbeeld de opmerking van secretaris Van Citters in het verslag van de essayeur-generaal betreffende de opening de eerste en enige muntbus van wijlen Adolf de Groene in augustus 1717.

⁴⁶⁵ NA 1.01.44-067 fol. 16 en 103. Op 22 juli 1712 bepalen raden en generaalmesters voortaan half januari, half maart, en half oktober voltallig bijeen te komen. Op 22 januari 1717 wordt de dag van samenkomst veranderd in het begin van genoemde maanden.

⁴⁶⁶ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, 24.

aan de muntautoriteit. Zij kunnen zelf geen proces voeren of enig ander dwangmiddel toepassen tegen de Muntmeester of zijn personeel.

Net als andere bestuursorganen in de Republiek is ook de Generaliteits Muntkamer een ‘organisatie’ waar de posities van vader op (schoon-)zoon of neef worden doorgegeven. De families Van Nispen, Boreel, Van Slingelandt en Van den Boetzelaar leveren verschillende leden van het College van raden en generaalmeeesters. De in 1601 aangestelde Pieter van Beveren wordt in 1637 opgevolgd door zijn schoonzoon mr. Jacob Nachtegael. De familie Van Nispen levert naast generaalmeeesters ook nog drie secretarissen, hoewel die functie in hun tijd nog als ‘klerk’ wordt aangeduid. De laatste telg uit dit geslacht op deze functie, mr. Johan van Nispen, wordt in 1645 bevorderd tot generaalmeeester. De familie Beelaerts van Blokland verschaft in de tweede helft van de achttiende eeuw driemaal een secretaris.⁴⁶⁷

Uit een opgave aan de Gecommitteerde Raden van Holland uit 1749 is bekend dat de generaalmeeesters Govert van Slingelandt en Nicolaas van den Boetzelaar van het gewest Holland een jaarlijks traktement ontvangen van f 1.710:14: 0, met daarboven een bedrag van ruim zeshonderd gulden aan vacatiën en emolumenten per jaar.⁴⁶⁸

Bovendien ontvangen zij jaarlijks 25 gulden 2 stuivers aan leggeld, het emolument dat aan het ambt van raad en generaalmeeester en essayeur-generaal is verbonden en dat voordien bestond uit een mark zilver. Voor de administratieve handelingen en de officiële akte moet de Muntmeester aan ieder van de generaalmeeesters en aan de essayeur-generaal per opening f 300, - aan leges betalen. Daarbovenop komt nog de standaard vergoeding voor de reis van de heren toezichthouders: voor een muntbusopening in Gelderland f 64: 0: 0, in Holland f 50: 0: 0, in West-Friesland f 36: 0: 0, in Zeeland f 50: 0: 0, in Utrecht f 32: 0: 0 en in Overijssel f 64: 0: 0. De generaalmeeesters ontvangen daarnaast nog leges voor het in eed nemen van de vier Muntofficiëren. Een Muntmeester betaalt ieder van hen f 75: -, een waardijn f 10: -, een essayeur f 10: - en een stempelsnijder f 2: -.⁴⁶⁹

De al eerder als bron genoemde ‘Staten van oorlog’ tonen dat het gewest Holland en West-Friesland de traktementen van twee van de drie generaalmeeesters, van de essayeur-generaal en van de bewaarder van de Generaliteits Muntkamer voor zijn rekening neemt. Volgens deze bron ontvangen de generaalmeeesters een traktement van f 1.200: - per jaar en voor reiskosten nog eens jaarlijks f 600: -.⁴⁷⁰ Generaalmeeester Jacob ten Brink, in 1711 aangesteld namens de Staten van Overijssel, ontvangt volgens dezelfde opgave uit de kas van Holland ook genoemde ruim zeshonderd gulden aan vacatiën en emolumenten. Zijn jaarlijks traktement van f 1.711: 0: 0 ontvangt hij uit de kas van Overijssel.⁴⁷¹ Ten Brink volgt de Zeeuwse generaalmeeester Pieter van Op en dient daarom zijn traktement betaald te

krijgen uit de Zeeuwse provinciale schatkist. Maar vanwege het ongenoegen van het Zeeuwse gewest over zijn benoeming en niet die van een Zeeuwse regent op deze plaats, wordt die betaling niet verricht. Op 6 juni 1714, bijna drie jaar na zijn aanstelling klaagt Ten Brink bij de Staten-Generaal dat hij nog steeds niets heeft ontvangen uit de Zeeuwse schatkist. Als de Zeeuwen na schriftelijk verzoek van de Staten-Generaal in november van dat jaar nog niet gereageerd hebben, stellen de Staten van Overijssel voor het traktement van de Ten Brink te voldoen. De vertegenwoordigers van Zeeland in de Staten-Generaal nemen dit voorstel mee naar hun Statenvergadering. Wanneer er na drie weken nog geen reactie uit Middelburg is ontvangen, stellen de Staten van Overijssel voor de post voor het traktement van de generaalmeeester van de Zeeuwse Staat van oorlog te halen en die op die van Overijssel te plaatsen. De Raad van State ageert hiertegen. Hij is van mening dat het ‘orde en gebruik’ is posten die reeds op de Staat van oorlog staan en niet betaald worden, doorgeschoven moeten worden naar het volgende jaar en dat de Raad en niet de Staten-Generaal beslist over het overbrengen van een post van de Staat van oorlog van het ene naar het andere gewest. De kwestie blijft lopen tot ver in 1716.⁴⁷² Uit de in het archief van de Generaliteits Rekenkamer onder de ‘overzichten van de financiën van de Unie’ overgeleverde reeks ‘ordinaris en extra ordinaris Staten van oorlog’ blijkt dat Zeeland inderdaad tot en met 1713 het traktement van generaalmeeester Pieter van Opvoert. Vanaf 1715 wordt op die van Overijssel de jaarlijkse betaling aan generaalmeeester Ten Brink opgenomen. Het traktement van Ten Brinks opvolgers Charles Bentinck en mr. Gerard Brantsen staat, vanaf respectievelijk 1758 en 1780, eveneens op de Staat van oorlog van Overijssel vermeld.⁴⁷³

De generaalmeeesters genieten evenals de lokale Muntfunctionarissen het recht op vrijstelling van belasting op bier, wijn, gemaal en ‘bestiaal’. Generaalmeeester Van Slingelandt gebruikt zijn recht tot vrijstelling van deze lokale belastingen in zijn woonplaats Dordrecht. Van den Boetzelaar maakt om niet duidelijke redenen geen gebruik van dit recht.⁴⁷⁴

Met hun inkomen zitten de generaalmeeesters net iets onder dat van de vertegenwoordigers van de gewesten in de Staten-Generaal. Gabriëls meldt dat de meeste gedeputeerden – die van Gelderland zijn echt een uitzondering – een traktement genieten van rond de f 2.000.⁴⁷⁵

Uit de voor deze studie bekeken en in het deel Bronnen van deze publicatie in transcriptie opgenomen reisverslagen van de essayeurs-generaal blijkt dat de generaalmeeesters en de essayeur-generaal zich – ondanks hun aanstelling door de Staten-Generaal – ondergeschikt dienen op te stellen tegenover de vertegenwoordigers van de muntrechthebbende. Het is een duidelijk voorbeeld dat de soevereiniteit van het muntrecht in de Republiek bij de gewesten berust.

Op locatie verzoeken de generaalmeeesters de vertegenwoordigers van de muntheer wanneer zij hun opwachting mogen maken. ‘Volgens oude etiquette’ dienen zij als eersten op de Munt aanwezig te zijn en de vertegenwoordigers bij de ingang te ontvangen en verwelkomen. Waarschijnlijk brengen zij, volgens diezelfde etiquette bij ieder die hen op hun logementsadres zoekt, een tegenvisite.

⁴⁶⁷ Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer*, 32-33.

⁴⁶⁸ Opgave d.d. 17 september 1749 met specificatie van inkomsten op basis van de resolutie van de Staten van Holland van 5 juli 1749; NA 3.01.05-4049. NA 1.01.44-21 fol. 96-97v.

⁴⁶⁹ NA 1.01.44-60. *Memorie van de leges die van de Muntofficianten ter Muntkamer betaalt moeten worden*. Ongedateerde aantekening van Marcellus Emants. De Muntofficiëren betalen deze bedragen aan leges ook aan de essayeur-generaal. De secretaris van de Generaliteits Muntkamer ontvangt bij het in eed nemen aan leges f 36: - van een Muntmeester, f 7: - van een waardijn, f 7: - van de essayeur en f 2: - van de stempelsnijder.

⁴⁷⁰ NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Staten van oorlog 1695 t/m 1785. Vanwege het verschil met de bedragen in de opgave uit 1749, dient ook hier nader onderzoek worden verricht naar de exacte betalingen aan de generaalmeeester en de anderen verbonden aan de Generaliteits Muntkamer.

⁴⁷¹ Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, Overijssel (1604-1795)* Den Haag, 1996 Tabel IV.4.2 b. Tractementen (5) officieren v an de Munt 282-284. Deze post lijkt verdacht veel op het traktement van Ten Brink. Nader onderzoek is hier zeker vereist.

⁴⁷² NA 1.01.02-3894 + 3898, d.d. 6 juni, 19 november, 7 en 14 december 1714 en 25 augustus 1716.

⁴⁷³ NA 1.01.43-1238 t/m 1406. Ordinaris en extra ordinari Staten van oorlog 1656-1785.

⁴⁷⁴ NA 3.01.05-4049.

⁴⁷⁵ Gabriëls, *Heren als dienaren*, 342-343.

Uit de overgeleverde reisverslagen kan worden geconcludeerd dat de raden en generaalmeeesters, de essayeur-generaal en soms ook de secretaris van het college en hun knechten reizen met het beschikbaar zijnde vervoer. Genoemd worden het 'Haagsche jagt', het jacht van Gecommitteerde Raden, de landschuit naar Amsterdam, de postwagen die tussen Den Haag en Amsterdam rijdt, of een speciaal door hen gehuurde toerwagen.

Onderweg laten de heren het zich graag smaken. De baars, die in verschillende verslagen wordt genoemd als in Alphen aan de Rijn aan boord gehaald en onderweg genuttigd, wordt steeds als lekkernij beschreven.

Tenslotte kan hier worden vermeld dat de reisverslagen nieuwe gegevens opleveren over reden van productie van de reeds bekende gouden afslagen van de Hollandse dukatons en over de penningen op de opening van de muntbus te Gelderland. De generaalmeeesters, aanwezig bij de opening van de eerste muntbus van Jan Abraham Bodisco op 20 april 1790, maar ook de aanwezige leden van Gecommitteerde raden van het Zuiderkwartier, de raadpensionaris, de secretaris van Gecommitteerde raden en essayeur-generaal Marcellus Emants, zijn zoon Gerard en zijn opvolger Willem A.A. Poelman, krijgen 'volgens gebruik' een gouden afslag van de dukaton of zilveren rijder ter waarde van 12 dukaten. Deze afslag zal ongetwijfeld het jaar van productie en uitreiking dragen.

Afb. 23. Gouden afslag van de Hollandse dukaton of zilveren rijder 1790, met een waarde van 12 gouden dukaten. P&VdW Ho 45.3.

De Gelderse Muntmeester Marten Hendrik Lohse schenkt 'na[ar] gebruik op de Munte van Gelderland' ter gelegenheid van de opening van zijn eerste muntbus in maart 1787 vier gouden en negen zilveren medailles aan de generaalmeeesters, de essayeur-generaal, de secretaris van de Muntkamer en de aanwezige knechten. In de verschillende openbare numismatische collecties zijn exemplaren van deze penningen beschikbaar. Deze beschikbaarheid nu betekent dat de ontvangers de exemplaren indertijd niet hebben gezien, of nodig gehad als directe vorm van betaling voor hun levensonderhoud. Anders zouden de geschenken wel direct zijn omgesmolten tot of omgewisseld in reguliere muntstukken.

Afb. 24. Penning ter gelegenheid van de opening van de eerste muntbus van Gelderse Muntmeester Marten Hendrik Lohse in maart 1787.

De omwenteling van 1795 brengt binnen de Generaliteits Muntkamer de nodige verandering. De raden en generaalmeeesters Gerard Brantsen, Dirk van Boetzelaar van Kijfhoek en Barthoud van Slingelandt van Goidschalkoord worden per 1 mei 1795 uit hun ambt gezet en 18 dagen later opgevolgd door Ludovicus Timon de Kempnaer, Johannes Lambertus Huber en Jan Willem Simon van Haersolte. Wanneer de laatste drie heren niet lang daarna worden benoemd in de Nationale Vergadering, worden zij vervangen door Zacheus van Foreest, Johan Carel van Lichtenberg en mr. Johannes Bosscha.⁴⁷⁶ Zacheus van Foreest wordt voor het einde van de maand mei 1795 al opgevolgd door zijn oudere broer Cornelis, omdat hij wordt benoemd tot lid van het Provinciale Comité van Holland.⁴⁷⁷

De resolutie van het Intermediair Uitvoerend Bewind van 23 juni 1798 maakt een einde aan het bestaan van het College van raden en generaalmeeesters van de Munten der Verenigde Nederlanden. De taken van het College worden overgenomen door de agent van Financiën. De directie over het muntwezen wordt door de agent opgedragen aan de essayeur-generaal. In 1808 krijgt deze bij Koninklijk decreet de ambtstitel 'inspecteur en essayeur-generaal van de Munt'.⁴⁷⁸

5.2 De essayeur-generaal

De essayeur-generaal is de technisch specialist van de Generaliteits Muntkamer. Na de weigering van de essayeur van de Utrechtse Munt Jacob Foeck wordt de Dordtenaar Rogier Quirinen (Quirijn) benoemd in deze functie. Bijna een jaar later wordt hij opgevolgd door zijn stadsgenoot Pieter Gerritsz. Dou.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Bijlsma, *Archief van de Generaliteits Muntkamer*, 36.

⁴⁷⁷ NA 1.01.44-76 fol. 170v. Notulen R&G d.d. 29 mei 1796.

⁴⁷⁸ Koninklijk decreet van 22 juni 1808 n° 5.

⁴⁷⁹ NA 1.01.19-6 fol. 90v. Benoeming Raad van State Pieter Gerritsz. Dou d.d. 26 augustus 1587. De benoeming van Rogier Quirinen d.d. 11 september 1586 is afgeleid uit Journaal van generaalmeeester Jacob van Sloten fol. 20. Zij valt niet te staven met de overgeleverde resolutieboeken van de Raad van State, aangezien deel 5 eindigt op 19 augustus 1586 en deel 6 begint met juni 1587. De benoeming van Dou wordt in het Journaal van Jacob van Sloten vermeld op fol. 40-41.

De eerste essayeur-generaal die in deze studie over de het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw een rol speelt, Marcellus Bruijnsteijn (1649-1708), is in Den Haag actief als goud- en zilversmid en juwelier wanneer hij in 1678 wordt benoemd tot essayeur-generaal. Hij is de opvolger van Simon Adriaenz. Rottermont (1620-1678).⁴⁸⁰ Evenals zijn voorganger bezit Bruijnsteijn ruime ervaring in de bewerking van en de handel in goud en zilver. Voor de nieuwe essayeur-generaal hoeven de generaalmeesters niet steeds een vervanger te zoeken bij de opening van de Hollandse muntbussen, zoals bij Simon Rottermont het geval is geweest. Rottermont is immers tegelijkertijd Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht en mag vanzelfsprekend niet zijn eigen productie controleren.⁴⁸¹ Bruijnsteijn vervult naast zijn essayeur-generaalschap ook andere functies. Hij is onder andere kapitein van de Schutterij 1674, Weesmeester 1677-1684 en 1698-1707, solliciteur-militair 1678 en opperfabriek (1690-1698), allemaal in Den Haag.⁴⁸² Marcellus Bruijnsteijn legt op zaterdag 7 december 1678 ten overstaan van raden en generaalmeesters van de Munten en drie gedeputeerden vanuit de Staten-Generaal het examen van essayeur af. Volgens een aantekening in het archief van griffier van de Staten-Generaal mr. Hendrik Fagel (1617-1690) heeft de kandidaat zich gedurende dit examen bekwaam getoond in het doen van de proeven van goud en zilver, blijk gegeven het ‘manuaal der assaaij instrumenten’ behoorlijk onder de knie te hebben en ervaren te zijn in de zaken die een essayeur zou kunnen tegenkomen.⁴⁸³ Bruijnsteijn staat aan het hoofd van drie generaties essayeurs-generaal. Hij is de opleider van zijn schoonzoon Johan Emants (1678-1742), de grootvader van Marcellus Emants (1706-1792) en de overgrootvader van twee adjunct essayeurs-generaals Guiliam Balthasar (1737-1805) en Gerard Emants (1744-1804).⁴⁸⁴ Uit het verzoek van Marcellus Bruijnsteijn van 1 juli 1707 aan de Staten-Generaal, om ontheven te worden uit zijn functie van essayeur-generaal en opgevolgd te worden door zijn schoonzoon Johan Emants (1678-1742), blijkt dat Emants zijn schoonvader al sinds juni 1704 in diens werkzaamheden als essayeur-generaal assisteert. Vanzelfsprekend heeft deze ondersteuning in de uitoefening van het ambt van essayeur-generaal de goedkeuring van de generaalmeesters gehad. Bruijnsteijn verzoekt om zijn ontslag vanwege zijn slechte gezondheid. Nadat de functie de gebruikelijke acht dagen vacant is gebleven, wordt Johan Emants inderdaad als essayeur-generaal aangesteld.⁴⁸⁵ Johans zoon Marcellus Emants volgt zijn vader na diens overlijden in 1742 als essayeur-generaal op. Vanaf 1763 assisteren de twee zonen van Marcellus, Guiliam Balthasar en Gerard, hun vader als tweede essayeur-generaal in de uitoefening van zijn functie.⁴⁸⁶ Zij ontvangen voor hun

werkzaamheden geen aparte door de Staten-Generaal betaalde vergoeding. Aan het einde van zijn leven sluit Marcellus Emants een contract af met mr. Willem A.A. Poelman (1759-1835), waarbij de laatste beloofd de werkzaamheden van de zittende essayeur-generaal te zullen waarnemen. Marcellus Emants blijkt wegens zijn ‘hoogen ouderdom en lichaamszwakheeden buiten staat’ zijn werkzaamheden als essayeur-generaal goed te kunnen vervullen. Poelman ontvangt volgens dit contract voor zijn assistentie tweehonderd gulden per jaar, plus honderd gulden uit de leges voortkomend uit de opening van de Hollandse muntbus. Daarboven krijgt hij de gelden komend uit de declaratie aan de Staten van Holland. Na het overlijden van Emants volgt Poelman hem op.⁴⁸⁷ De essayeur-generaal is ondergeschikt aan de raden en generaalmeesters⁴⁸⁸ en heeft als taak, tijdens de opening van de muntbus de proeven op gehalte en gewicht te verrichten.⁴⁸⁹ Daarnaast stelt hij concepten op voor door de generaalmeesters uit te brengen adviezen. Hij is voor zijn werk veel op reis. Op verzoek van de generaalmeesters onderhoudt hij nauw contact met de handelaren in goud, zilver en koper in Amsterdam. Hij informeert de generaalmeesters over zaken waarover zij een besluit moeten nemen of een advies moeten geven. Hij visiteert met regelmaat de diverse Munthuizen.⁴⁹⁰ Zoals boven vermeld krijgt hij ook met regelmaat de opdracht in de steden van het gewest Holland en West-Friesland gouden en zilveren werken op te kopen en deze ten overstaan van de generaalmeesters in de Muntkamer te controleren op het gehalte. Uit de declaraties van de essayeurs-generaal wordt duidelijk dat deze controles bij toerbeurt worden uitgevoerd. De goud- en zilversmidsgilden in Amsterdam, Dordrecht, Den Haag, Leiden en Rotterdam worden gemiddeld eens per jaar voor een inspectie bezocht. De gilden in de kleinere steden worden minder frequent gecontroleerd.⁴⁹¹ In de andere gewesten, met uitzondering van Friesland, vindt geen toezicht van bovenaf plaats op de goud- en zilversmeden. Decennia lang worden plannen besproken om die controle, net als in Holland, op te dragen aan de essayeur-generaal. Maar tot een concreet besluit komt het niet.⁴⁹² In Friesland wordt de controle op de goud- en zilversmeden uitgevoerd door de keurmeester-generaal. Genoemd kan worden Harmen Bruijnveld, meester goudsmid en keurmeester-generaal te Leeuwarden, die als zodanig wordt vermeld in de *Hypotheekboeken* van 1623.⁴⁹³ Claes Clasen Balck is actief in diezelfde functie van 1670-1694. Hij heeft te maken met knoeierijen met zilver, die pas na

⁴⁸⁰ Deze studie concentreert zich op de achttiende eeuw. Vandaar dat hier niet uitgebreid aandacht wordt besteed aan de essayeurs-generaal uit het einde van de 16de en de eerste drie kwarten van de 17de eeuw.

⁴⁸¹ Tijdens de controles van zijn eigen muntbussen wordt Simon Rottermont als essayeur-generaal vervangen door respectievelijk Willem de Man, Daniël Jaederen, essayeurs van de Wisselbank te Rotterdam, Johannes Ravens, goudsmid te Den Haag en Siewert Jansz. Out, essayeur van de Wisselbank te Amsterdam.

⁴⁸² Fölting, *De Vroedschap van 's-Gravenhage*, 172.

⁴⁸³ NA 1.10.29-1642. Essayeurs-generaal.

⁴⁸⁴ Zie voor biografische gegevens over de essayeurs-generaal Bruijnsteijn en Emants en de twee adjuncten hoofdstuk 22 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴⁸⁵ NA 1.01.02-12280 fol. 259. Commissie voor mr. Johan Emants als essayeur-generaal d.d. 8 juli 1707.

⁴⁸⁶ NA 3.20.15-42B Aanstelling mr. G.B. Emants tot tweede essayeur-generaal d.d.1 maart 1763. NA 3.20.15-51 Aanstelling mr. G. Emants tot tweede essayeur-generaal d.d. 10 oktober 1781.

⁴⁸⁷ NA 1.01.44-59. Contract tussen M. Emants en W.A.A. Poelman d.d. 11 februari 1790. Zie voor de transcriptie van het contract hoofdstuk 5.3 en voor die van de declaraties aan de Staten van Holland hoofdstuk 13 van het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴⁸⁸ NA 1.01.44-05 fol. 68. Zijn ondergeschiktheid blijkt niet alleen uit zijn instructie, maar komt onder andere ook tot uitdrukking in de beschrijving van de ontvangst van de heren van het Gelderse Hof en rekenkamer op 20 maart 1787 waarin melding gemaakt wordt van het feit dat de essayeur generaal de heren aan de deur en de generaalmeesters in de kamer ontvangen.

⁴⁸⁹ NA 1.01.44-40. Instructie voor mr. Johan Emants als essayeur-generaal d.d. 12 juli 1707. De transcriptie wordt weergegeven in hoofdstuk 5.2 van het deel Bronnen van deze publicatie.

⁴⁹⁰ NA 1.01.44-60. Uit een ongedateerde losse aantekening van de hand van Marcellus Emants, essayeur-generaal 1742-1792, blijkt dat bij deze visitaties onder andere wordt gekeken naar wat er wordt gemunt, steekproefsgewijs wordt gecontroleerd op het juiste gewicht en gehalte, of de waardijn zijn administratie op orde heeft en er door hem naar behoren wordt gebust, of de muntlonen goed worden uitbetaald en of er ook vreemde – waarschijnlijk wordt hier ‘niet-beëdigde’ bedoeld – medewerkers aan het werk zijn.

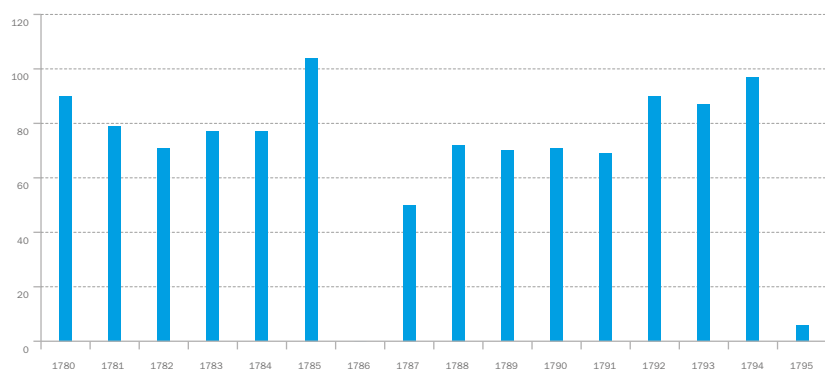
⁴⁹¹ Zie voor een overzicht van de opkopen van de gouden en zilveren werken vervaardigt in de Hollandse en Westfriese steden kadertekst 15 in dit deel van deze publicatie.

⁴⁹² Vriendelijke mededeling drs. J. Luijt Utrecht.

⁴⁹³ Historisch Centrum Leeuwarden, Stadsarchief Leeuwarden, *Hypotheekboeken* acte d.d. 12 december 1623 nr. ggo19-92.

zijn dood in zijn voordeel worden opgelost.⁴⁹⁴ Bense Looxma ontvangt in 1752 zijn commissie als keurmeester-generaal van het goud en zilver in Friesland.⁴⁹⁵ Ook voor tin is er in Friesland een keurmeester-generaal.⁴⁹⁶

Een goed overzicht van de verschillende werkzaamheden, die de essayeur-generaal voor de Staten van Holland en West-Friesland verricht, wordt verkregen uit zijn declaraties. Over de periode 1780 tot en met maart 1795 zijn deze bewaard gebleven. Het betreft hier voornamelijk activiteiten die de essayeur-generaal in opdracht of op verzoek van de Staten van Holland of hun Gecommitteerde Raden uitvoert ten behoeve van het toezicht op zowel de goud- en zilversmeden als de muntproductie. Per gewerkte dag declareert de essayeur-generaal *f* 6: -, plus de onkosten die gemaakt zijn om de werkzaamheden uit te voeren. Gemiddeld declareert hij in deze periode 79 werkdagen per jaar bij de Staten van Holland en West-Friesland.⁴⁹⁷

Grafiek 21. Het aantal door de essayeurs-generaal bij de Staten van Holland gedeclareerde werkdagen 1780-1795, op basis van de declaraties van de essayeurs-generaal (over 1786 zijn geen gegevens beschikbaar).

Uit de serie declaraties blijkt dat er geen sprake is van een vast aantal dagen per maand, noch van vast periodes in de maand of het jaar waarin bepaalde werkzaamheden moeten worden uitgevoerd. De essayeur-generaal wordt, mogelijk vanwege zijn brede netwerk, ook gevraagd om advies over of rond te zien naar een bekwame kandidaat voor de functie van Muntmeester of essayeur. Als voorbeeld kan hier gelden het verzoek van de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik aan Johan Emants na het plotselinge bedanken van Jan Knol voor een nieuwe termijn

494 Schoen, Knoeien met zilver: postuum eerherstel voor keurmeester Claes Clasen Balck (1670-1694).

495 Tresoar 318-42, Familiearchief Looxma Ypeij, nr. 5.

496 Historisch Centrum Leeuwarden, Stadsarchief Leeuwarden, Hypotheekboeken acte d.d. 10 november 1619 noemt Arent Claasz. als keurmeester generaal over 't tin over geheel Friesland.

497 De declaraties zijn in transcriptie weergegeven in hoofdstuk 13 in het deel Bronnen van deze publicatie.

als Muntmeester van West-Friesland.⁴⁹⁸ In hoeverre de essayeur-generaal Theunis Kist, de essayeur van die Munt, gestimuleerd heeft te solliciteren naar het Muntmeesterschap wordt niet duidelijk.

Als professionele activiteit van de essayeur-generaal in de achttiende eeuw kan inmiddels tevens worden genoemd het voeren van de directie over de productie en distributie van koperen duiten in Holland en West-Friesland.⁴⁹⁹ Volgens het al eerder aangehaalde overzicht uit 1749 ontvangt de essayeur-generaal voor zijn 'Generaliteits'-activiteiten vanuit de kas van Holland een vast traktement van ruim *f* 850:-. Daarboven komt jaarlijks aan vacatiën en emolumenten gemiddeld *f* 885:-. In de 'Staten van oorlog' staat het jaarlijks traktement van de essayeur-generaal vermeld voor *f* 700:- met daarboven een eveneens jaarlijkse vergoeding voor reiskosten van *f* 200:-.⁵⁰⁰ Van Marcellus Emants is bekend dat hij geen gebruik maakt van het recht op vrijdom van impost. De reden daarvan is niet duidelijk. Bekend is verder dat de essayeur-generaal voor zijn activiteiten ten behoeve van de Staten van Holland en West-Friesland in de periode 1780 tot en met 1795 jaarlijks bijna *f* 475:- declareert aan vacatiegelden. De gehele jaarlijkse declaratie van de essayeur-generaal aan de Staten van Holland en West-Friesland bedraagt gemiddeld *f* 785:-.⁵⁰¹

In het kader van de omwenteling van 1795 wordt essayeur-generaal Poelman ontslagen. In zijn plaats wordt de Haagse zilversmid Jan Pieter Beekman aangesteld.⁵⁰² Na diens overlijden op 15 februari 1803⁵⁰³ wordt Poelman weer in zijn oude functie hersteld.⁵⁰⁴

5.3 De secretaris van de Generaliteits Muntkamer

Aangezien de generaalmeesters na benoeming niet verplicht zijn zich te Den Haag te vestigen, blijkt ook de administratie – zeker in de eerste jaren – niet op één plek bewaard te worden. Bijlsma wijst al op de resolutie van de Staten-Generaal van 14 juli 1599 waarbij de generaalmeesters worden gemachtigd om van de erfgenamen van wijlen hun collegae Bruijnseels en Van Zuijlen de nog aanwezige stukken over te nemen en ten dienste van de Generaliteit te bewaren.⁵⁰⁵

Uit het verzoek van Anthonette van Rijswijk Jacobsdochter, weduwe van generaalmeester Henric van Nispen, van 1617 is bekend dat voor die tijd niemand officieel als klerk van de Generaliteits Muntkamer is aangesteld geweest. Met steun van de toenmalige generaalmeesters Van Beveren, Van der Meijden en De Berghes verzoekt zij voor haar zoon Joost om een officiële aanstelling als

498 NHAH 10-1 en -8. Notulen d.d. 13 april 1741.

499 Over de productie van duiten in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw, zie de hoofdstukken 9 e.v. in deze publicatie.

500 NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Staten van oorlog 1695-1785.

501 Zie voor de declaraties van de essayeur-generaal hoofdstuk 13 van het deel Bronnen van deze publicatie.

502 Beekmans sollicitatie naar deze functie wordt in de vergadering van de Staten-Generaal van 13 mei 1795 voorgelezen. Zijn benoeming volgt net als die van de raden en generaalmeesters ook op 18 mei 1795. NA 1.01.03-3862 [Gedrukte versie] fol. 729 en 748.

503 Van Gelder meldt in zijn *Haagse zilversmeden* ten onrechte het overlijden van Beekman op 3 februari 1803. Volgens de administratie van de ontvanger van de impost op trouwen en begraven wordt er op 18 februari 1803 voor Johan Pieter Beekman, oud 46 jaar *f* 30:- betaald voor een begrafenis eerste klasse in de Grote Kerk te Den Haag. In het register van begraven van de Grote Kerk staat op 19 februari genoemd: 'Johan Pieter Beekman, oud 46 jaar, overleden aan een borstkwaal'. Gemeentearchief's-Gravenhage, DTB Kerkelijk register Grote Kerk 168.

504 Besluit Staatsbewind 25 maart 1803 n° 11.

505 Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer*, 34-35.

klerk van de generaalmeeesters.⁵⁰⁶ Diens oudere broer Jacob wordt in 1610 genoemd als de assistent van zijn vader sinds acht jaar en ‘in alles de penne gevoerd hebbende’. Jacob heeft de eerste twee delen van het ‘Generaal Register’ van ingekomen en uitgaande stukken van de Generaliteits Muntkamer aangelegd. Hij volgt in 1617 zijn vader als generaalmeeester op. Zijn jongere broer Joost wordt de eerste officieel aangestelde klerk of secretaris van de Generaliteits Muntkamer. In 1645 wordt hij opgevolgd door zijn zoon mr. Johan van Nispen, die op zijn beurt negen jaar later wordt benoemd tot raad en generaalmeeester. Zoals de familie Van Nispen in de zeventiende eeuw een reeks van secretarissen levert, ‘grossiert’ in de achttiende eeuw de Dordtse familie Beelaerts met drie leden in uitvoenaars van dit ambt.⁵⁰⁷

Volgens het al meermalen aangehaalde overzicht uit 1749 ontvangt secretaris Hendrik van Ourijck zijn jaarlijks traktement van *f* 600: - uit de kas van Utrecht en vanuit die van Holland jaarlijks gemiddeld rond de *f* 570: - voor vacatiën en emolumenten. Uit de Staten van oorlog blijkt dat het traktement van de secretaris van de Generaliteits Muntkamer voor *f* 600: - vermeld staat op het conto van Utrecht.⁵⁰⁸ Net als essayeur-generaal Emants maakt Van Ourijck volgens genoemde opgave evenmin gebruik van zijn recht op vrijdom van impost. Ook hier is de reden daarvoor niet duidelijk. Met de omwenteling van 1795 worden de generaalmeeesters vervangen. Secretaris Paulus Adriaen Beelaerts van Blokland blijft in zijn ambt. Begin 1796 verzoekt hijzelf om zijn ontslag en wordt opgevolgd door mr. J.C. van Kretschmar.

Een officiële instructie voor de secretaris van de Generaliteits Muntkamer, waarin puntsgewijs zijn taken staan omschreven, is (nog) niet terug gevonden. Uit de resolutie van aanstelling van Johan van Nispen uit 1645 blijkt dat hij zich als secretaris geheel ten dienste moet stellen van raden en generaalmeeesters: ‘in het afschrijven, copieren, expedieren van alle ‘tgeene sij hem sullen bevelen en ordoneeren, het stuck vande Munte met den gevolge en aencleven van dien raeckende ende betreffende’. Verder wordt hem nog opgedragen alles te doen dat een ‘goed ende getrouw klerck schuldich is ende behoort te doen’.⁵⁰⁹ Dezelfde formulering wordt gebruikt bij de commissie van Anthonij de la Porte in 1654 en van mr. Jacobus van Bockhoven in 1673.⁵¹⁰ Verder blijkt dat de secretaris bij ‘indispositie’ of gewoon absentie van een of meerdere van de generaalmeeesters deze mag vervangen. Op 15 april 1734 wordt secretaris Hendrik van Ourijck zelfs gemachtigd om samen met de essayeur-generaal het examen af te nemen bij de zoon van de essayeur van de Munt van Zeeland, François Engelse. Van de kandidaat is op dat moment bekend dat hij naar Den Haag zal komen op een moment dat alle generaalmeeesters buiten de stad zijn.⁵¹¹ Eenzelfde toestemming krijgt Van Ourijck bijna drie jaar later bij het examen van Abraham Veen en drie jaar daarna bij de proef van Frederik Altena, die essayeur, scheider en affineur in Amsterdam wil worden.⁵¹² In 1742 krijgt de

secretaris de opdracht om geheel zelfstandig de Munt te Dordrecht te visiteren en aldaar de gearriveerde koperen duitplaatjes voor de VOC te controleren.⁵¹³ Met deze laatste opdracht voert hij een taak uit die, wanneer het duitplaatjes voor de Staten van Holland betreffen, doorgaans wordt opgedragen aan de essayeur-generaal en een van de generaalmeeesters samen.

5.4 De bewaarder van de Generaliteits Muntkamer

De raden en generaalmeeesters van de Munten beschikken ook nog over een bewaarder van hun kamer. Per 1 januari 1701 wordt als zodanig aangesteld Steeven la Lande. Zijn taken bestaan uit het ‘wel en behoorlijk’ bedienen van de generaalmeeesters, de Muntkamer goed schoon te houden, te zorgen dat de vuren op tijd goed branden, de essayeeroven op tijd aangestoken is, de essayeur-generaal bijstaan bij het maken van de gehalteproeven en alle andere voorkomende klusjes uitvoeren.⁵¹⁴ Een van die klusjes is het persoonlijk rondbrengen van de circulaire missive die de generaalmeeesters jaarlijks aan de dekens en keurmeesters van de goud- en zilversmeden van Holland sturen.⁵¹⁵ In hoeverre de kamerbewaarder hiervoor het gehele gewest moet doorreizen of gebruik kan maken van de vertegenwoordigers van die steden die op dat moment in Den Haag verblijven, van koeriersdiensten of andere manieren om de post voor de stedelijke goud- en zilversmidsgilden te bezorgen, blijkt niet. Voor overige klusjes moet hij elke week een keer langs de huizen of logeeraadressen van de Collegeleden gaan om te vragen of hij nog wat voor hen kan doen.⁵¹⁶ In vergelijking met de kamerbewaarders van de Staten-Generaal, die op datzelfde Binnenhof actief zijn, hebben die van de Generaliteits Muntkamer een veel eenvoudiger taak uit te oefenen.⁵¹⁷ De kamerbewaarder van de Generaliteits Muntkamer ontvangt bij aanstelling volgens de instructie van de Raad van State uit 1652 een traktement van *f* 150: - per jaar.⁵¹⁸ Om niet bekend geworden redenen bedraagt het traktement van La Lande later maar *f* 142: - per jaar. La Lande is wel de enige kamerbewaarder in de achttiende eeuw die bijna direct na zijn aanstelling een substituut krijgt toegevoegd. Het betreft ene Joost van der Meulen.⁵¹⁹ Het bedrag van het traktement van de kamerbewaarder, *f* 150: - per jaar, komt overeen met datgene dat in de ‘Staat van oorlog’ op het conto van de Staten van Holland en West-Friesland wordt geschreven.⁵²⁰ De kamerbewaarder ontvangt

⁵⁰⁶ NA 1.01.02-3176. De steun van generaalmeeester Pieter van Beveren voor de aanstelling van Joost van Nispen is opmerkelijk, aangezien hij op 19 december van het jaar daarvoor nog een verzoek doet om zijn eigen oudste zoon Cornelis, licentiaat in de rechten, in die functie benoemd te krijgen.

⁵⁰⁷ Bijlsma, *Archief der Generaliteits Muntkamer* 34-35.

⁵⁰⁸ NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Staten van oorlog 1695 t/m1785.

⁵⁰⁹ NA 1.01.44-9 fol. 37. Commissie voor Johan van Nispen d.d. 4 augustus 1645.

⁵¹⁰ NA 1.01.44-9 80 en -12 fol. 1. Commissie voor Anthonij de la Porte d.d. 9 mei 1654 en voor mr Jacobus van Bockhoven d.d. 8 juni 1673.

⁵¹¹ NA 1.01.44-69 fol. 11v. Resolutie d.d. 15 april 1734.

⁵¹² NA 1.01.69-69 fol. 87 + 201v. Resolutie 23 februari 1737, naar aanleiding van het verzoek van B. van Marle, essayeur van de Munt van Overijssel. Idem, d.d. 15 september 1740.

⁵¹³ NA 1.01.44-69 fol. 249v + 250v. Resolutie d.d. 3 maart 1742. Uit Van Ourijcks verslag van zijn bezoek aan de Munt te Dordrecht van 14 maart, dat in de vergadering van R&G van 9 april 1742 wordt behandeld, blijkt het hier te gaan om 16 vaten met Veluwse duitplaatjes. De koperen rondellen hebben een gewicht van 79 3/8 stukken per mark (3,10 g) en zijn dus lichter dan de exemplaren bedoeld voor circulatie in de eigen provincie [zie hiervoor hoofdstuk 12 van dit deel van deze publicatie]. Wanneer de vaten elk ook 275 pond hebben gewogen, gaat het hier om een oplage van een kleinen 700.000 stuks [Scholten nr. 88]. Van Ourijck meldt verder dat men op de Munt te Dordrecht bezig is met de productie van gouden dukaten, zilveren ridders en baartjes voor de Oostindische Campagnie.

⁵¹⁴ Zie voor een transcriptie van de instructie hoofdstuk 7.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁵¹⁵ NA 1.01.44-69 fol. 183. Resolutie R&G d.d. 15 december 1739,.

⁵¹⁶ Haagse Herenboekje 1728. Generaalmeeester Jacob ten Brink logeert wanneer hij in Den Haag moet zijn in de Oude Doelen.

⁵¹⁷ Thomassen, *Lotgevallen van een duizendpoot. De Kamerbewaarder van de Staten-Generaal in de tijd van de Republiek*.

⁵¹⁸ NA 1.01.44-16 fol. 104. Commissie voor Steven la Lande d.d. 1 januari 1701. Hierin wordt verwezen naar de resolutie van de Raad van State d.d. 22 februari 1652.

⁵¹⁹ Commissie d.d.16 februari 1701, NA 1.01.44-16 fol. 112.

⁵²⁰ NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Staten van oorlog 1695 t/m 1785.

bovenop zijn traktement een bedrag aan emolumenten, waaronder de vergoeding voor turf, brandhout en kaarsen, van ruim *f* 240: -.⁵²¹

Na ruim 52 dienstjaren verzoekt en krijgt Steeven la Lande ontslag vanwege zijn hoge ouderdom en het bemachtigen van vrije kost en inwoning in het Haagse St. Nicolaes Gasthuis.⁵²² Hij wordt opgevolgd door Jan Lagerweij en die door Willem Soutendijk.⁵²³ Van de in juli 1769 aangestelde Johannes German is de instructie bewaard gebleven.⁵²⁴

Uit een ongedateerde aantekening van essayeur-generaal Marcellus Emants (zie kadertekst 13) blijkt dat de kamerbewaarder jaarlijks ook nog andere inkomsten heeft.⁵²⁵

Kadertekst 13

Tractement van Holland	<i>f</i> 142: 0: 0
Voor het uijtbrengen der placcaten	136: 0: 0
Voor een nieuwe jaar van de Raad van State	36: 0: 0
	<i>f</i> 314: 0: 0
Verder geniet de kamerbewaarder nog voor:	
twee manden turf daags ⁵²⁶	<i>f</i> 94: 0: 0
200 stuks ijcke hout	14: 0: 0
100 lb ⁵²⁷ kaarsen	20: 0: 0
Nog van ijder heer voor nieuwaarsgeld <i>f</i> 3: -	15: 0: 0
Van ijder Hollandse Muntbus	24: 0: 0
Doorgaans een ducaat van alle Muntofficianten als haar eed doen, item van de particuliere essayeurs. ⁵²⁸	

De twee laatste posten uit het overzicht van het inkomen van de kamerbewaarder zijn vanzelfsprekend niet alle jaren even groot. Maar ze bezorgen hem toch wel een aardig extraatje. Zoals uit de verslagen van de essayeurs-generaal over de opening van de Hollandse Muntbus blijkt, wordt die Hollandse muntbus doorgaans in de Muntkamer op het Binnenhof en niet in de Munt te Dordrecht geopend.⁵²⁹ Aan die opening, examinatie en berekening van de Hollandse Muntbus heeft de kamerbewaarder dan ook extra werk. Over de hele achttiende eeuw, feitelijk tot en met april 1798, betreft het hier 41 openingen.⁵³⁰ Hoe groot precies het aantal officieren van de Munt is geweest dat in diezelfde periode zijn eed komt doen en dus hoe groot precies het extra inkomen is geweest dat de kamerbewaarder daaruit heeft ontvangen, valt minder gemakkelijk te bepalen.⁵³¹

⁵²¹ NA 3.01.05-4049.

⁵²² NA 1.01.44-7 fol. 116v. Resolutie raden en generaalmeeesters d.d. 16 februari 1753. De genoemde liefdadigheidsinrichting heeft gestaan aan de Haagse Warmoesmarkt en is in 1355-1356 gesticht op kosten van graaf Willem V. Het was bestemd om zieken te verzorgen, maar ook oude of zwakke onvermogenende personen een onderdak te bieden. Voormalige beampten van het hof, of later van de Staten-Generaal of aanverwante instellingen zoals de Generaliteits Muntkamer. Het gasthuis beschikte over een speciale zaal waar bedelaars en armen van buiten de stad een dag en een nacht mochten verblijven. Om aan inkomsten te komen is het Gasthuis onder andere begiftigd met de inkomsten uit de Waag en uit de verhuur van plaatsen in de Haagse Lakenhal. Zie: Scheltema Het St. Nicolaas-gasthuis te 's-Gravenhage, in: *De Opmerker* 40 nr. 12 pag 91-92. Engels, Haagse gasthuizen door de eeuwen heen.

⁵²³ NA 1.01.44-71 fol. 116v-117 en -60. Commissie d.d. 16 februari 1753 en 13 november 1763.

⁵²⁴ NA 1.01.44-25 fol. 289-290. Commissie en instructie d.d. 10 juli 1769. Zie hoofdstuk 7 van het deel Bronnen van deze studie.

⁵²⁵ NA 1.01.44-60. Camerbewaarders van de Muntkamer, ongedateerde aantekening.

⁵²⁶ Voor elke dag dat er in de Muntkamer geëssayeerd wordt bedraagt zijn vergoeding de tegenwaarde van drie in plaats van twee manden turf.

⁵²⁷ Afkorting voor libra = pond.

⁵²⁸ Over de particuliere essayeurs, die ook onder het toezicht van de raden en generaalmeeesters stonden, maar niet aan een Munt zijn verbonden, zal in een ander verband nog eens worden worden geschreven.

⁵²⁹ De verslagen zijn opgenomen in hoofdstuk 12 van het deel Bronnen van deze publicatie.

⁵³⁰ Zie Polak, *Historiografie*, deel II bron nrs 120-160.

⁵³¹ In het reeds aangekondigde nader onderzoek naar de Generaliteits Muntkamer, zal nader op dit onderwerp worden ingegaan.

06 De reisverslagen en de declaraties

Nu de organisatie, de omvang en het toezicht op de muntproductie aan de orde zijn geweest, is het tijd te gaan kijken naar de reisverslagen en de declaraties van de essayeurs-generaal die de aanleiding zijn geweest voor deze studie. De bundel reisverslagen van de essayeurs-generaal Johan en Marcellus Emants en Willem A.A. Poelman geven een gedetailleerd beeld van wat er bij de opening van een muntbus allemaal komt kijken. De reisverslagen zijn naar het lijkt overgegeven van vader op zoon en via deze op opvolger. Vervolgens zijn zij per gewest en daarna chronologisch geordend en in een perkamenten band gebonden.

In onderstaande tabel worden de verslagen uit de bundel gerangschikt op datum. Uit de twee meest linkse kolommen van de tabel wordt duidelijk dat er grote gaten in tijd zitten tussen de verschillende verslagen.

In de derde kolom van links wordt de muntheer, de bezitter van het recht van munt, vermeld. Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden is dat het gewest. De staatkundige verandering in 1795 heeft in het recht van munt géén wijziging gebracht. De provinciale Munthuizen, voor zover nog actief, blijven onder het beheer van de departementale besturen. Volledigheidshalve dient hier te worden vermeld dat de Westfriese steden in 1795 het beheer over ‘hun’ Munt kwijtraken aan het Provinciaal Bestuur van Holland.⁵³² Tijdens het Koninkrijk Holland (1806-1810) gaat het recht van munt over op de koning. Hoewel de productie van de Dordtse Muntmeester Bodisco gedurende zijn achtste en tevens laatste muntbusperiode (21 april 1804 tot en met 8 februari 1806) geheel geschiedt ten tijde van de Bataafse Republiek en dus onder het departement Holland als soeverein muntheer, wordt pas medio juli 1806 daarover verantwoording afgelegd. Lodewijk Napoleon heeft dan al zijn intocht in zijn Koninkrijk Holland gehouden en dus dient de muntproductie verantwoord te worden aan de vertegenwoordiger van de koning.⁵³³

Met de in de tweede kolom van rechts vermelde locatie wordt de plaats aangeduid waar de opening van de muntbus werkelijk heeft plaatsgevonden.

532 Omdat er in deze bundel geen verslagen van bezoeken aan de Munt in Enkhuizen van na 1795 (vanaf 1803 in Hoorn) bewaard zijn gebleven, wordt hier niet verder op deze kwestie ingegaan.

533 Lodewijk Napoleon houdt op 23 juni 1806 zijn officiële intocht in Den Haag.

Kadertekst 14

Begin jjjjmmdd	Eind jjjjmmdd	Muntheer	Muntmeester	Bus	Locatie	Handschrift
17170811	17170915	Zeeland	Groene, Adolf de	1	Middelburg	Johan Emants
17170811	17170915	Zeeland	Fiers, David	1	Middelburg	Johan Emants
17280806	17280826	Zeeland	Fiers, David	2	Middelburg	Johan Emants
17650529	17650608	Zeeland	Holtzheij, Martinus sr & jr	1 & 1	Middelburg	Marcellus Emants
17740528	17740603	West-Friesland	Buijskes, Pieter	3	Medemblik	Marcellus Emants
17760517	17760523	Gelderland	Novisadi, Carel Christiaan	4	Harderwijk	Marcellus Emants / Guilliam Balthasar Emants
17810512	17810519	West-Friesland	Buijskes, Pieter	4	Medemblik	Marcellus Emants
17840419	17840422	Holland	Buck, Wouter	11	Den Haag	Marcellus Emants
17860323	17860401	West-Friesland	Slijper, Hessel	1	Hoom	Gerard Emants
17870316	17870323	Gelderland	Lohse, Marten Hendrik	1	Harderwijk	Gerard Emants
17870605	17870619	Zeeland	Holtzheij, Martinus jr	5	Middelburg	Gerard Emants
17871008	17871013	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	2	Utrecht	Gerard Emants
17891109	17891113	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	3	Utrecht	Gerard Emants
17900420	17900423	Holland	Bodisco, Johan Abraham	1	Den Haag	Willem A.A. Poelman
17910416	17910422	West-Friesland	Slijper, Hessel	2	Hoom	Willem A.A. Poelman
17911017	17911021	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	4	Utrecht	Willem A.A. Poelman
17920614	17920626	Zeeland	Holtzheij, Martinus jr	6	Middelburg	Willem A.A. Poelman
17920614	17920626	Zeeland	Slob-Holtzheij, Petronella	1	Middelburg	Willem A.A. Poelman
17921129	17921204	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	5	Utrecht	Willem A.A. Poelman
17930402	17930414	Gelderland	Lohse, Marten Hendrik		Den Haag	Willem A.A. Poelman
17930416	17930420	Holland	Bodisco, Johan Abraham	2	Den Haag	Willem A.A. Poelman
17930923	17930927	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	6	Utrecht	Willem A.A. Poelman
17940923	17941003	Utrecht	Naamen, Johan Sebastiaan van	7	Utrecht	Willem A.A. Poelman
18030726	18030727	Utrecht	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	6	Den Haag	Willem A.A. Poelman
18040228	18040229	Utrecht	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	7	Den Haag	Willem A.A. Poelman

Begin jijmmdd	Eind jijmmdd	Muntheer	Muntmeester	Bus	Locatie	Handschrift
18040410	18040411	Holland	Bodisco, Johan Abraham	7	Den Haag	Willem A.A. Poelman
18050903	18050905	Utrecht	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	8	Den Haag	Willem A.A. Poelman
18060715	18060716	Koninkrijk Holland	Bodisco, Johan Abraham	8	Den Haag	Willem A.A. Poelman
18061027	18061029	Koninkrijk Holland	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	9	Utrecht	Willem A.A. Poelman
18071231	18080102	Koninkrijk Holland	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	10	Utrecht	Willem A.A. Poelman
18080716	18080717	Koninkrijk Holland	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	11	Utrecht	Willem A.A. Poelman
18091205	18091206	Koninkrijk Holland	Marchie Sarvaas, Gideon Jan Langerak du	12	Utrecht	Willem A.A. Poelman

De in het tweede deel van deze publicatie in transcriptie opgenomen verslagen van de essayeurs-generaal moeten vervaardigd zijn als geheugensteun voor het op te stellen rapport en verantwoording achteraf. Vanwege de nauwkeurige opgave van alle ontvangsten en gedane uitgaven zullen de verslagen ook een rol hebben gespeeld bij de onderlinge afrekening tussen de generaalmeeesters en de essayeur-generaal.

Uit de periode 1774-1794, blijken van veertien muntbusopeningen verslagen in deze vorm te ontbreken. Zij betreffen de opening van de zevende tot en met de tiende muntbus van Wouter Buck, van de derde, vierde, vijfde en zesde muntbus van Jan Abraham Bodisco, beiden Hollandse Muntmeesters, van de bussen van de Utrechtse Muntmeesters Joan George Holtzheij en Carel Frederik Wesselman, de eerste bus van Johan Sebastiaan van Naamen en ten slotte van de derde en vierde bus van de Zeeuwse Muntmeester Martinus Holtzheij jr.

Dat er reisverslagen van de opening van de muntbus van de Hollandse Muntmeesters te Dordrecht ontbreken in deze reeks, is verklaarbaar. Die openingen hebben veelal plaatsgevonden in Den Haag in de Generaliteits Muntkamer. Raden en generaalmeeesters en essayeur-generaal hebben voor deze openingen niet hoeven reizen en dus geen extra kosten hoeven maken.

De reeks verslagen maakt verder duidelijk dat er geen exemplaren van de hand van essayeur-generaal J.P. Beekman (1795-1803) zijn toegevoegd. Mogelijk zijn zij helemaal niet gemaakt in deze vorm. In elk geval kan hier worden volstaan met de conclusie dat dit soort verslagen, als zij door Beekman zijn gemaakt, niet zijn overgedragen aan zijn ambtsopvolger en toegevoegd aan de verzameling die uiteindelijk tot deze bundel heeft geleid.

De reisverslagen zijn geschreven door drie elkaar opvolgende essayeurs-generaal mr. Johan Emants, mr. Marcellus Emants en mr. Willem A.A. Poelman. Daarnaast zijn teksten geschreven door de twee zoons van Marcellus Emants, Guiliam Balthasar en Gerard.

De serie reisverslagen van de essayeurs-generaal biedt een bijzonder inzicht in de activiteiten van raden en generaalmeeesters en essayeur-generaal bij de controle van de productie van de provinciale Muntmeesters. Om vooral met een complete delegatie vanuit de Generaliteits Muntkamer bij de opening van een muntbus te verschijnen wordt ook wel de secretaris als officieel gedelegeerde van een van de generaalmeeesters op reis meegenomen. Wanneer de secretaris als gedelegeerde mee gaat wordt zijn opdracht doorgaans uitgebreid met de taken die de generaalmeeesters bij een muntbusopening hebben. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het verslag van de opening van de Gelderse muntbus in 1776. Bij de opening van de Westfriese muntbus in 1774 gaat secretaris Belaerts van Blokland vanwege de ‘indispositie’ van de generaalmeeesters Van Slingelandt en Bentinck mee naar Medemblik, maar blijft hij in zijn rol als secretaris.⁵³⁴

Zoals al is meegedeeld dienen de generaalmeeesters en essayeur-generaal zich te gedragen als ondergeschikten van de vertegenwoordigers van de muntheer. De positie van de raden en generaalmeeesters en essayeur-generaal ten opzichte van de gewestelijke bestuurders wordt ook duidelijk in de berekeningen die zij uitvoeren. Bij elke opening berekenen zij stevast het heerlijk recht of de sleischat die de Muntmeester volgens de algemene muntverordeningen aan de muntheer moet afdragen. Ze hebben echter moeten weten dat er Muntmeesters zijn aangesteld op contracten waarin afspraken zijn gemaakt dat de sleischat alleen of de sleischat en de boetes niet hoeven te worden afgedragen. Die berekening van de sleischat en de boetes zijn dan feitelijk overbodig.⁵³⁵ Dat de opening van de muntbus in de achttiende eeuw niet een louter administratieve en technische handeling is, maar zeker ook een sterk ceremonieel en sociaal karakter heeft, blijkt uit de nauwkeurige beschrijving van de ontvangsten aan de Munt en daarbuiten. De raden en generaalmeeesters en de essayeur-generaal leggen bezoeken af en ontvangen tegenbezoeken op hun logeeradres. Tevens wordt er met regelmaat gegeten bij de Muntmeester, de waardijn of bij een van de vertegenwoordigers van de muntheer en worden diverse uitstapjes gemaakt.

De bij de verslagen overgeleverde rekeningen geven een gedetailleerd inzicht in de onkosten die gepaard gaan met een opening van de muntbus. Tevens wordt duidelijk hoe er wordt gereisd, waar er wordt gelogeed, wat er zoal onderweg wordt gegeten en gedronken en welke vergoedingen de generaalmeeesters ontvangen aan leggelden en leges voor de uitvoering van hun werkzaamheden. De rekeningen laten zien dat het leggeld, het emolument dat aan het ambt van raad en generaalmeeester en essayeur-generaal is verbonden, van origine 1 mark zilver per jaar bedraagt. Gedurende de gehele achttiende eeuw wordt deze vergoeding echter standaard uitbetaald in muntgeld, te weten in f 25: 2: -. Voor de administratieve handelingen en de officiële akte moet de Muntmeester aan ieder van de generaalmeeesters en aan de essayeur-generaal per opening f 300: - aan leges betalen. Daarboven komt nog de vergoeding voor de reis van de heren controleurs.⁵³⁶

⁵³⁴ Zie voor het reisverslag hoofdstuk 12.4.1 in het deel Bronnen van deze publicatie. Zie voor de officiële akte waaruit blijkt dat generaalmeeester Ten Hove als enige generaalmeeester aanwezig is: NHAH 10-36 en NA 1.01.44-36 fol. 301v-309.

⁵³⁵ Het blijft altijd mogelijk dat de generaalmeeesters met deze berekeningen hebben willen aantonen wat de muntheer zou hebben ontvangen over de muntproductie in deze controleperiode, wanneer met de Muntmeester een overeenkomst was gesloten waarin de sleischat en de boetes wel volgens de regels van de Generaliteit zouden zijn afgedragen.

⁵³⁶ Uit een *Memorie van de leges die aan de Munt-officianten ter Muntkamer betaalt moeten worden, mistgaders van andere leges* blijkt dat de heren voor een muntbusopening in Gelderland f 64: 0: 0, in Holland f 50: 0: 0, in West-Friesland f 36: 0: 0, in Zeeland f 50: 0: 0, in Utrecht f 32: 0: 0 en in

Tenslotte kan hier worden gemeld dat de reisverslagen van de essayeur-generaal nieuwe gegevens opleveren over reeds bekende gouden afslagen van de Hollandse dukatons en over de penningen op de opening van de muntbus te Gelderland.

Hoewel de reisverslagen aanleiding zijn geweest om de organisatie van en het toezicht op de muntproductie in de Republiek met de nadruk op de achttiende eeuw te beschrijven, dient zeker nog gewezen te worden op de tekst over de inspectie van de nieuwe Franse muntmachines op donderdag 7 december 1809. Die inspectie (feitelijk gaat het om een demonstratie) vindt plaats na de opening van de twaalfde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas ten overstaan van minister van Financiën J.H. Appellius en zijn secretaris-generaal E. Canneman. Ten behoeve van de demonstratie van de nieuwe balanciers van de Franse werktuigkundige Salneuve heeft de Muntmeester een partij goud laten smelten voor de productie van tien en twintig guldenstukken en zilver voor de rijksdaalder. De nieuwe machines doorstaan echter de proef onder het hoge toezicht niet. Frappant is dat dit keer niet, zoals in zeventiende eeuw, het Muntpersoneel, maar de Muntmeester zelf de meeste bezwaren heeft tegen de invoering van de nieuwe machines. Du Marchie Sarvaas meldt tijdens de demonstratie diverse keren dat hij met de nieuwe machines niet zo snel kan werken als met de oude en dus de kooplieden niet snel genoeg van dienst kan zijn.⁵³⁷ Hoe deze zaak afloopt zal onderwerp moeten zijn van een studie over de Utrechtse Munt.⁵³⁸

Een serie declaraties van de essayeurs-generaal over de jaren 1780 tot en met 1795 biedt een inzicht in de werkzaamheden die de essayeur-generaal voor de Staten van Holland en West-Friesland verricht. Het betreft hier voornamelijk activiteiten die hij in opdracht of op verzoek van de Staten van Holland of hun Gecommitteerde Raden uitvoert ten behoeve van het toezicht op zowel de goud- en zilversmeden als de muntproductie. De declaraties zijn eveneens in het tweede deel van deze publicatie in transcriptie opgenomen.

Per gewerkte dag declareert de essayeur-generaal f 6: - en de onkosten die gemaakt zijn om de werkzaamheden uit te voeren. Zoals al gemeld declareert de essayeur-generaal in de periode 1780 tot en met maart 1795 gemiddeld 79 werkdagen per jaar. De declaraties bevatten ook vermeldingen van activiteiten van de essayeur-generaal waarvoor hij geen vergoeding vraagt.⁵³⁹

De declaraties beginnen jaarlijks met de vermelding dat de essayeur-generaal enige dagen besteedt aan de verwerking van de ontvangen berichten van de goud- en zilversmidsgilden waarin wordt opgesomd wie de nieuw gekozen dekens zijn en welke de jaarletters zijn die de keurmeesters dat jaar zullen gebruiken.

Zij vermelden precies wanneer nieuw aan te stellen functionarissen hun examen komen afleggen in de Muntkamer te Den Haag, hoeveel dagen gespendeerd is aan de vervaardiging van nieuwe naalden of stalen voor het keuren van goud en zilver en welke brieven of rapporten zijn ontvangen

Overijssel f 64: 0: 0 aan reiskosten ontvingen. NA 1.01.44-60.
537 NA 1.01.44-65 Verslag van de twaalfde muntbus van G.J.L. du Marchie Sarvaas op den 5 en 6 december 1809. Zie voor de transcriptie hoofdstuk 12.6.13 in het deel Bronnen van deze publicatie.
538 Voor het moment wordt verwezen naar Besier, *Aanteekeningen betreffende den muntslag in de Munt te Utrecht, gedurende het tijdvak van het Bataafsch Gemeenebest, het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk*, 8.
539 Zie hoofdstuk 5.2 in dit deel en hoofdstuk 13 in het deel Bronnen van deze publicatie.

of geschreven.⁵⁴⁰ In hoeverre de vermelding van deze laatste een compleet beeld van de activiteiten van de essayeur-generaal opleveren is niet uitgezocht. Mogelijk betreft het hier alleen rapporten die (ook) voor de Staten van Holland en West-Friesland van enig belang zijn.

Uit de serie declaraties wordt tevens duidelijk dat mr. Gerard Emants zijn functie als adjunct of tweede essayeur-generaal op 5 februari 1790 neerlegt en wordt opgevolgd door W.A.A. Poelman.⁵⁴¹

De precieze datum waarop Jan Abraham Bodisco wordt aangesteld als meester particulier van de Hollandse Munt te Dordrecht is er ook in te vinden. De declaraties geven ook inzicht in de kleine aanschaffingen die de essayeur-generaal doet. In maart 1781 declareert hij bijvoorbeeld f 11:14: 0, besteedt aan ‘noodwendigheden voor schaaen en gewigten voor de Hollandsche besoignes’. Op basis van de declaraties van de essayeur-generaal kan voor de periode 1780 tot en met 1795 tevens de frequentie van de controles van het goud- en zilverwerk, vervaardigd in de Hollandse steden, worden bepaald.⁵⁴²

Kadertekst 15

Controle van het opgekochte goud- en zilverwerk door essayeurs-generaal 1780-1795

	Alkmaar	Amsterdam	Delft	Dordrecht	Enkhuizen	s-Gravenhage	Gorinchem	Gouda	Haarlem	Hoorn	Leiden	Rotterdam	Schoonhoven
jijjmm													
178001											X		
178002						X							
178003		X											
178007												X	
178009													X
178011				X									
178101						X							

540 Zie bijvoorbeeld de melding van het examen van Joh. Roelofs op 22 februari 1780 als essayeur te Middelburg of die op 7 maart 1782 van Gerrit Schöne als toekomstig essayeur te Amsterdam. Diezelfde Joh. Roelofs legt volgens de declaratie van de essayeur-generaal van 1790 op 22 september van dat jaar in de Muntkamer te Den Haag zijn eed af als adjunct-essayeur van de Zeeuwse Munt te Middelburg. Of de beëdiging van Hendrik Walter als stempelsnijder van de Gelderse Munt te Harderwijk in juli 1791 of die van Gerrit Konsé als stempelsnijder van de Westfriesse Munt op 19 september 1791.
541 Zie voor beide vermeldingen de transcriptie van declaratie 1790-2 in het tweede deel van deze studie.
542 De verslagen van deze tests zijn veelal opgenomen in de Resolutieboeken van de Generaliteits Muntkamer. Het archief van de Muntkamer bevat ook twee folianten met ingekomen en uitgaande stukken over de Hollandse goud- en zilversmeden over de periode 1700 t/m 1798.

	Alkmaar	Amsterdam	Delft	Dordrecht	Enkhuizen	s-Gravenhage	Gorinchem	Gouda	Haarlem	Hoorn	Leiden	Rotterdam	Schoonhoven
178102		X											
178203											X		
178109			X										
178911				X									
178202											X		
178203												X	
178206		X											
178207										X			
178209						X							
178210					X								
178211				X									
178301									X				
178302						X							
178303												X	
178305											X		
178308		X											
178309													X
178310				X									
178311			X										
178403									X				
178304		X											
178405						X							
178407											X		
178408												X	
178409													X
178411				X									
178501		X											
178502											X		

	Alkmaar	Amsterdam	Delft	Dordrecht	Enkhuizen	s-Gravenhage	Gorinchem	Gouda	Haarlem	Hoorn	Leiden	Rotterdam	Schoonhoven
178504						X							
178506												X	
178508									X				
178510			X										
178511			X										
178701									X				
178702						X							
178704		X											
178708											X		
178711				X									
178802		X											
178803						X							
178806												X	
178808											X		
178809													X
178811				X									
178902						X							
178903											X		
178904												X	
178905													X
178908		X											
179002			X								X	X	
179007		X											
179009						X							
179010							X						
179011									X				
179101		X											
179102												X	

	Alkmaar	Amsterdam	Delft	Dordrecht	Enkhuizen	s-Gravenhage	Gorinchem	Gouda	Haarlem	Hoorn	Leiden	Rotterdam	Schoonhoven
179103											X		
179104												X	
179105										X			
179108						X							
179110			X										
179204		X											
179205												X	
179206						X							
179210			X					X					
179211											X		X
179302						X							
179303			X										
179306	X												
179307									X				
179310											X		
179311		X										X	
179402						X							
179404			X										
179407											X		
179408								X					X
179409		X											
179410									X				
179411													
179412													
179501													
179502													
179503													

Uit het bovenstaande overzicht wordt duidelijk dat de goud- en zilversmidsgilden in de steden Amsterdam, Dordrecht, Den Haag, Leiden en Rotterdam bijna jaarlijks worden gecontroleerd. Op het goud- en zilverwerk vervaardigd in de kleinere steden wordt minder frequent toezicht gehouden.

Uit een opgave uit 1798 (zie kadertekst 16) blijkt dat het aantal goud- en zilversmeden waarvan het werk moet worden gecontroleerd aanzienlijk is. Op verzoek van het Administratief Bestuur van Holland geven raden en generaalmeeesters het volgende overzicht van op dat moment in totaal 691 actieve goud- en zilversmeden.

Kadertekst 16

Lijst der goud- en zilversmeeden binnen het voormalige gewest Holland 1798 ⁵⁴³

Plaats	Aantal	Plaats	Aantal
Amsterdam	286	Schiedam	5
Rotterdam	78	Den Haag	46
Vlaardingen	3	Leijden	51
Brielle	2	Gouda	18
Dordrecht	58	Gorinchem	8
Schoonhoven	40	Monnikendam	3
Delft	12	Enkhuizen	3
Haarlem	18	Hoorn	22
Medemblik	4	In 's Haage ⁵⁴⁴	6
Alkmaar	27	Woerden	1

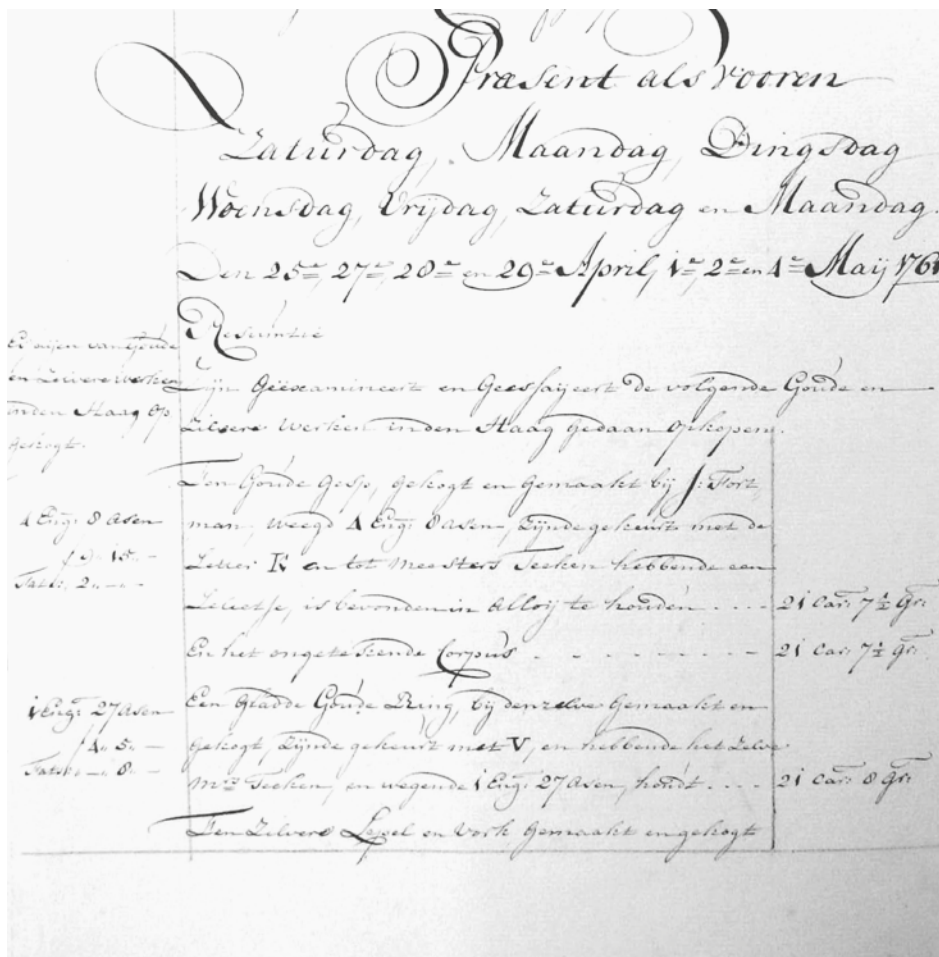
Opvallend is het grote verschil in aantal goud- en zilversmeden tussen Amsterdam en de overige steden van het gewest, maar ook het verschil in aantal in bijvoorbeeld de steden Hoorn (22), Enkhuizen (3) en Medemblik (4).

Hoe nauwkeurig die controle op het goud- en zilverwerk door de essayeur-generaal wordt uitgevoerd en genoteerd blijkt onder andere uit een kopie van een pagina uit de verslaglegging van de zitting van raden en generaalmeeesters van zaterdag, maandag, dinsdag, woensdag, vrijdag, zaterdag en maandag 25, 27, 28 en 29 april, 1, 2, en 4 mei 1761. De controle van de door de essayeur-generaal bij de Haagse juweliers en kashouders opgekochte twee gouden en achttien zilveren werken duurt zeven dagen. Van elk object wordt genoteerd bij wie het is gekocht, tegen welke prijs, wat het gewicht is, met welke merken het werk is gekeurd en welk gehalte het object heeft.⁵⁴⁵

⁵⁴³ NA 1.01.44-29 fol. 313. Lijst der goud- en zilversmeeden binnen het voormalige gewest Holland d.d. 6 april 1798.

⁵⁴⁴ Het is niet duidelijk of hier de heerlijkheid Schagen in het Noorderkwartier wordt bedoeld of bijvoorbeeld de dorpen en vlekken rondom Den Haag. Nader onderzoek hiernaar is zeker gewenst, maar valt buiten het kader van deze studie.

⁵⁴⁵ Voor de belangstellenden in antiek goud- en zilverwerk is het archief van de Generaliteits Muntkamer een bron die meer aandacht verdient dan het tot nu toe heeft gekregen.

Afb. 25. Fragment van een pagina van de notulen van raden en generaalmeeesters van de Munten, betreffende de zitting van 25 april tot en met 4 mei 1761. De genoteerde gegevens zijn van in Den Haag opgekochte en vervolgens op gehalte en gewicht gecontroleerde gouden en zilveren werken. NA 1.01.44-72 fol. 106.

07 De voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw

Nu de organisatie van de muntproductie en het toezicht daarop is beschreven is het tijd aandacht te besteden aan de kleingeldvoorziening in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw. In de moderne westerse samenleving wordt ervan uitgegaan dat de overheid garant staat voor voldoende geldmiddelen. Sinds de introductie van de euro als wettig betaalmiddel op 1 januari 2002 is de voorziening van voldoende papiergeld een verantwoordelijkheid van de Europese Centrale Bank.⁵⁴⁶ Daarvoor was dit een van de taken van De Nederlandsche Bank.⁵⁴⁷ De minister van Financiën is verantwoordelijk gebleven voor de voorziening van voldoende munten. 'Doelstelling 3' van de directie Financiële Markten, onderdeel van de Generale Thesaurie van het ministerie van Financiën, is een 'ongestoorde muntcirculatie'.⁵⁴⁸

In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden is de voorziening in muntgeld geen taak van de overheid. Papiergeld zoals wij dat nu kennen, is dan in ons land nog niet in gebruik. De overheid, in geval van de Republiek der Verenigde Nederlanden de Gewestelijke Staten en in enkele gevallen de stedelijke regeringen, bepalen zelf welke munten binnen het eigen rechtsgebied mogen circuleren en tegen welke waarde. Zij stellen het gebouw beschikbaar waarin de nieuwe munten moeten worden vervaardigd, benoemen de Muntmeester die de muntstukken mag produceren, stellen controleurs aan en bepalen de grenzen waarbinnen die productie van de verschillende muntstukken moet plaatsvinden.

Nadrukkelijk dient hier te worden gesteld dat overheid, enkele uitzonderingen daar gelaten, dus niet als opdrachtgever voor die Muntmeester optreedt. De Muntmeester werkt voor eigen rekening en risico. Voor zijn opdrachten moet hij zijn bij wisselaars, particuliere geldhandelaren, de Amsterdamse Wisselbank of de kamers van de Verenigde Oostindische Compagnie en de West-Indische Compagnie. Deze opdrachtgevers zullen geen grote partijen munten voor langere periode in voorraad willen hebben, dus geven zij nooit meer opdrachten dan zij snel kunnen afzetten. Van wisselaars is bekend dat zij goud en zilver in diverse vorm inkopen en daarvoor volgens de muntordonnanties toegestane muntstukken teruggeven. Geldhandelaren hebben mogelijk gedurende korte perioden geldstukken op voorraad. Zij speculeren op fluctuaties in de vraag naar nieuwe munten door grootafnemers als de VOC of WIC. Alleen van de Amsterdamse Wisselbank is bekend dat deze voor lange termijnen goud en zilver in de vorm van baren en muntgeld op voorraad heeft gehad.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Nadat met het verdrag van Maastricht in 1992 afspraken zijn vastgelegd over de invoering van een gemeenschappelijke munt, werd deze op 1 januari 1999 ingevoerd. De euro was vanaf dat moment nog drie jaar een onzichtbare valuta die enkel werd gebruikt voor boekhoudkundige doeleinden. www.ecb.int/euro/intro/html/index.nl

⁵⁴⁷ Vanthoor, De Nederlandsche Bank 1814-1998. Van Amsterdamse kredietinstelling naar Europese stelselbank.

⁵⁴⁸ Begroting Ministerie van Financiën voor het jaar 2011, 2.2.2.1 Financiële markten, Algemene doelstellingen en verantwoording Ministerie van Financiën voor het jaar 2011, 4.2.1 Tabel budgettaire gevolgen van beleid. www.rijksbegroting.nl/2011.

⁵⁴⁹ Van Dillen, Bronnen tot de geschiedenis van de Wisselbank deel II (1925) pag. 880-923. Zie ook mijn publicatie over de aanmuntingen in opdracht van de Amsterdamse Wisselbank.

Van ontwaarding van het geld of stijging van de goederenprijzen doordat steeds opnieuw muntgeld wordt geproduceerd en in omloop wordt gebracht, heeft men in de tijd van de Republiek voor zover bekend geen last. Dit komt enerzijds omdat veel nieuw geld van reeds in het land aanwezig goud of zilver wordt vervaardigd. Deels komt dit ook doordat veel van de van nieuw binnengekomen goud of zilver geproduceerde muntstukken helemaal niet bestemd zijn voor de binnenlandse circulatie en meteen worden uitgevoerd. Bovendien geldt dat elk muntstuk bijna net zoveel waard is als er aan goud, zilver en/of koper in is verwerkt. De nominale waarde van de muntstukken is bijna gelijk aan de intrinsieke waarde. Dit ‘bijna’ slaat op het heel kleine verschil dat voortkomt uit het relatief lage verlies bij versmelting van goud of zilver en de relatief lage lonen die betaald worden voor de bewerking van het metaal tot nieuwe muntstukken. Feitelijk is hier sprake van de kosten die het produceren en in circulatie brengen van munten met zich meebrengen. Bij overvloed kan het muntmetaal tot luxe gebruiksgoederen of sieraden worden verwerkt. Bij schaarste kan het gewoon weer tot muntmateriaal worden omgesmolten.⁵⁵⁰

Voor de voorziening in kleingeld (koperen duiten en zilveren enkele stuivers) maakt de overheid in de tijd van de Republiek echter een aantal malen een uitzondering op de hiervoor gemelde regel dat de geldvoorziening aan anderen wordt overgelaten. Wat de reden voor deze uitzondering is, komt in dit onderzoek niet duidelijk naar voren. Een enkele keer worden klachten van handeldrijvende ingezetenen genoemd. Meestal blijft het bij opmerkingen over de ‘schaarsheid’ van goede duiten, die door vertegenwoordigers van de steden worden gemeld in de vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland of op een of andere manier onder de aandacht van de raden en generaalseesters van de Munten zijn gebracht en vervolgens aan de Gecommitteerde Raden worden gemeld met een verzoek om nieuwe exemplaren te mogen laten maken. Slechts eenmaal is er binnen dit onderzoek sprake van melding van een volksoproer, namelijk bij de vervaardiging van de enkele stuiver in 1738. De commissarissen van de Amsterdamse Wisselbank melden dat vele duizenden burgers het stadhuis hebben bezet. Zij willen hun oude stuivers omwisselen voor nieuwe exemplaren, omdat ze problemen ondervinden bij de aanschaf van hun dagelijkse behoeften. De lokale leveranciers accepteren de oude stuivers niet meer.

In de hierna volgende hoofdstukken wordt aandacht besteed aan de opdrachten tot aanmaak en distributie van koperen duiten en zilveren enkele stuivers die de Staten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw hebben gegeven aan de twee Muntmeesters in het eigen gewest. Deze opdrachten zijn alle bedoeld om de kwaliteit van de circulatie van kleingeld op orde te brengen. Door het uitvaardigen van verboden op het gebruik van oude, versleten of vreemde duiten en enkele stuivers en tegelijk het in circulatie brengen van nieuwe exemplaren proberen de Staten de vreemde (buiten het eigen gewest geslagen), afgesleten of anderszins afwijkende stukken te verdrijven.

In deze studie blijven de opdrachten van de Verenigde Oostindische Compagnie voor de productie van koperen duiten en zilveren stuivers aan diezelfde Muntmeesters van Holland en West-Friesland

in beginsel buiten beschouwing. In zekere zin zijn die opdrachten vergelijkbaar met die van de Staten van Holland en West-Friesland. Reden waarom deze desondanks in deze studie niet zijn meegenomen is dat de aanmuntingen in opdracht van de VOC uitsluitend zijn bedoeld voor circulatie in ‘de Oost’.⁵⁵¹ Voor de aanmuntingen ten behoeve van de West-Indische Compagnie geldt voor deze studie hetzelfde, maar dan vanzelfsprekend voor de ‘West’.⁵⁵² Uitzondering wordt gemaakt voor een wel heel bijzondere opdracht van de kamer Amsterdam van de WIC voor stuivers bestemd voor ‘Nederlands Brazilië’ in 1639. Reden voor deze uitzondering is dat aanmuntingsopdrachten speciaal voor uitvoer naar dit gebied in de Nederlandse literatuur nog niet eerder zijn genoemd.⁵⁵³

Volledigheidshalve dient hier nog te worden vermeld dat de Staten van Holland en West-Friesland bij uitzondering wel opdrachten hebben gegeven tot aanmaak van muntstukken met een hogere waarde dan het kleingeld. In 1747 en 1748 betreft het de vermunting van met de ‘Liberale Gifte’ ontvangen goud- en zilverwerk. Deze eenmalige in september 1747 ingevoerde ‘vrijwillige’ belasting ter dekking van de, vanwege internationale verdragen verplichte deelname aan de Oostenrijkse Successieoorlog, hoge defensiekosten mocht worden betaald in zowel muntgeld als in goud- en zilverwerk. Voor het zogenaamde ‘vaartwerk’ wordt zo’n gunstige prijs geboden, dat het voor velen aantrekkelijk is deze belasting te voldoen in bewerkt goud en zilver, in plaats van in muntgeld.

Op basis van resoluties van de Staten-Generaal geven de Staten van Holland en West-Friesland in 1749 en 1760 ook opdrachten tot aanmunting van gouden ridders af. In die jaren worden de vele in omloop zijnde slechte dukaten ingetrokken en versmolten. Het daarmee vrijkomende goud wordt als gouden ridders weer in circulatie gebracht. Maar de gouden dukaat, noch de gouden ridder behoren tot de categorie kleingeld. Vandaar dat de inname van de slechte gouden dukaten en de productie en distributie van gouden ridders niet in deze studie is meegenomen.⁵⁵⁴ Andere uitzonderingen op de regel dat de overheid geen opdrachten tot aanmunting geeft zijn de reeds vermelde producties van guldens in 1762 en 1763, de vermunting van het goud en zilver ontvangen uit de 25ste en tweemaal 100ste penning in de jaren negentig van de achttiende eeuw en van de gouden en zilveren baren en de Spaanse matten afkomstig uit het in 1799 te West-Terschelling gezonken Britse schip De Lutine.⁵⁵⁵

Van alle muntstukken die in de periode van de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn geslagen, zijn de koperen duiten hoogstwaarschijnlijk nu nog in het grootste aantal voorhanden. Bijna iedere muntverzamelaar, jong of oud, heeft wel een of meer duiten in zijn of haar collectie. Toch is de kennis over de duit niet zo compleet als over de andere in de Republiek vervaardigde denominaties. In het *Handboek van het Nederlands kopergeld* worden alle bekende jaartallen en varianten van de duit

⁵⁵¹ Zie voor de aanmuntingen ten behoeve en/of in opdracht van VOC en de WIC bijvoorbeeld Scholten, *De munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948*.

⁵⁵² De aanmuntingsopdrachten van de VOC en de WIC verdienen ieder een eigen onderzoek. Het bronnenmateriaal is er!

⁵⁵³ Zie voor meer informatie hoofdstuk 18.6 in dit deel van deze publicatie.

⁵⁵⁴ Zie over de productie van gouden ridders in 1750 en 1760: Van Gelder, *Gouden ridders 1749-1764* en Beuth, *Gouden ridders uit de 18e eeuw*.

⁵⁵⁵ Op deze drie laatste aanmuntingen zal in een ander verband nader worden ingegaan.

⁵⁵⁰ Voor een indruk van de kosten van verwerking van muntmetaal tot penningen of luxe geschenken zie bijvoorbeeld Sanders, *Het present van staat*.

genoemd, maar informatie over de productieomvang per jaar is er bijna niet in te vinden. Van der Wis en Passon nemen in hun tweede geheel herziene en verbeterde druk van de *Catalogus van de Nederlandse munten 1555-1806* wel een aantal productiegegevens op. De in voorbereiding zijnde derde druk van dit werk wordt uitgebreid met onder andere de productiegegevens uit deze studie.⁵⁵⁶ Ditzelfde geldt voor het *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1568/1573 – 1795/1808*.⁵⁵⁷ Van de twee genoemde studies naar de muntproductie in de tijd van de Republiek, Besier en Polak, noemt de eerste sporadisch slagaantallen van duiten. De tweede concentreert zich op het goud- en zilvergeld.⁵⁵⁸

Het gebrek aan informatie over het kopergeld komt niet omdat de vervaardiging van deze stukken door deze onderzoekers niet belangrijk genoeg is bevonden, maar omdat de gegevens over de productie doorgaans niet zijn opgenomen in de door hen als bron gebruikte ‘akten van opening, examinatie en berekening van de muntbus’. Aan deze officiële verslagen van de verantwoording van de diverse Muntmeesters van hun productie is in hoofdstuk drie van dit deel van deze publicatie uitgebreid aandacht besteed. Pannekeet meldt op zijn digitale *De kopergeld-pagina* de in de literatuur bekende gegevens over de productie van duiten.⁵⁵⁹ In zijn in druk verschenen catalogi bevestigt Pannekeet het gebrek aan productiegegevens over de koperen duit.⁵⁶⁰

De behoefte, maar ook het gebrek aan productiegegevens van de duit wordt nog eens bevestigd in het in 2007 gepubliceerde artikel van duitenverzamelaar en -onderzoeker Kamsteeg over bepaalde duiten van Utrecht.⁵⁶¹ Zijn poging om verhoudingen van het productievolume af te leiden van het aantal nu nog voorhanden zijnde exemplaren, is niet de meest zuivere methode.

De volgende hoofdstukken tonen aan dat er weldegelijk bronnen zijn over de productie en distributie van duiten en zilveren stuivers in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw. Deze studie biedt een overzicht dat is gebaseerd op systematisch onderzoek van de resoluties over muntzaken van de Staten van Holland en West-Friesland en de Staten-Generaal en de resoluties van de raden en generaalmeesters van de Munten over deze periode.⁵⁶² Tevens zijn de tijdens dit onderzoek terloops gevonden productiecijfers van duiten elders of voor elders geslagen, als voorbeeld (uitdaging!) voor verder onderzoek, meegenomen. Alvorens in te gaan op de productie en distributie van duiten in de achttiende eeuw in Holland en West-Friesland, volgt eerst een schets van de staatkundige structuur in dit gewest.

Het graafschap Holland en West-Friesland, vanaf 1581 provincie of gewest genoemd, beslaat het gebied van de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland plus een stukje van het huidige Noord-Brabant. Vanaf 1572 wordt dit gebied bestuurd door de Staten van Holland en West-Friesland,

bestaande uit afgevaardigden – gedeputeerden genaamd – van de Ridderschap (de vertegenwoordiging van de adel en het platteland) en van de achttien stemhebbende steden: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Alkmaar, Enkhuizen, Hoorn, Edam, Monnickendam, Medemblik en Purmerend.⁵⁶³ De gedeputeerden komen aanvankelijk enkele malen per jaar in Den Haag bijeen. Later gebeurt dit vaker en duren de bijeenkomsten langer, soms wel enkele weken. De perioden tussen de bijeenkomsten worden meestal gebruikt voor de nodige ruggespraak met de eigen achterban, zodat in de volgende zitting gestemd kan worden over een voorstel waarbij de mening van collega bestuurders van de stad wordt meegenomen. Is er haast bij, dan reist een van de stedelijke gedeputeerden tijdens de zitting op en neer naar ‘huis’.

De vergadering van de Staten wordt voorgezeten door de raadpensionaris. Deze hoogste ambtenaar en rechtskundig adviseur van het gewest, tot 1621 landsadvocaat geheten, heeft geen stem in de besluiten van de vergadering. Vanwege zijn kennis en vaak langjarige ervaring heeft hij wel grote invloed op wat er besproken wordt en hoe de besluitvorming tot stand komt. Nog meer gewicht heeft hij in wat uiteindelijk wordt besloten door zijn conclusie van de beraadslagingen en zijn formulering van de resoluties.

Besluiten worden in de Staten van Holland genomen op basis van de voorafgaand aan de vergadering aan de gedeputeerden gezonden agenda (punten in de beschrijving). Dringende onderwerpen die niet op de agenda staan, worden besproken onder de noemer ‘particuliere zaken’. Besluiten van de Statenvergadering kunnen niet aan de steden worden opgelegd, aangezien elk lid van de Staten het recht heeft zelf te beslissen over de uitvoering van de besluiten.

Sinds het einde van het derde kwart van de zestiende eeuw is de bestuurlijke dagelijkse gang van zaken in handen van Gecommitteerde Raden. Het gewest Holland en West-Friesland kent een College van Gecommitteerde Raden zowel in het Noorder- als in het Zuiderkwartier. Het Noorderkwartier is het deel van het gewest dat benoorden het IJ ligt. De noodzaak voor een eigen College van Gecommitteerde Raden in het Noorderkwartier ontstaat tijdens het beleg en de bezetting van Haarlem door de Spanjaarden, vanaf 11 december 1572 tot in 1578. Vanwege de Spaanse gezindheid van Amsterdam is het deel van het gewest dat ten noorden van deze twee steden ligt letterlijk afgesneden van het bestuurscentrum Den Haag. In 1578, als de verbindingen tussen het noorden en het zuiden van het gewest Holland weer zijn hersteld, is het College van Gecommitteerde Raden als bestuursorgaan in het noorden al zo goed verankerd dat het blijft bestaan, zij het met minder bevoegdheden.⁵⁶⁴

Het College van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier is het belangrijkste van deze twee en komt tweemaal dagelijks bijeen in Den Haag. Het vergadert vaak in aanwezigheid van de raadpensionaris en ook wel van de stadhouder. Gecommitteerde Raden is verantwoordelijk voor het opmaken van de beschrijvingsbrief voor de Statenvergaderingen, de uitvoering van de besluiten, het

⁵⁵⁶ Purmer / Van der Wiel, *Handboek van het Nederlands Kopergeld: 1523-1797*. Van der Wis / Passon, *Catalogus van de Nederlandse munten 1555-1806*.

⁵⁵⁷ Purmer / Van der Wiel, *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1573-1806*.

⁵⁵⁸ Besier *De Muntmeesters en hun muntslag*. Polak *Historiografie*.

⁵⁵⁹ Zie www.uiten.nl. Voor deze publicatie is gebruikt gemaakt van de versie van 16 mei 2011.

⁵⁶⁰ Pannekeet, *Catalogus kopergeld*.

⁵⁶¹ Kamsteeg, *De duiten van Johan Ernst Novisadi*.

⁵⁶² Sassen heeft in het kort al aandacht besteed aan de Hollandse en Westfriese duiten 1739-1780. Hij beperkt zich hier echter tot een samenvatting van de rekeningen van de essayeurs-generaal Emants, waarin hij een aantal niet gespecificeerde totalen geeft.

⁵⁶³ De volgorde van deze opsomming is de orde waarin de steden zitting hebben in de Statenvergaderingen.

⁵⁶⁴ In april 1576 heeft de Prins van Oranje drie colleges van Gecommitteerde Raden ingesteld, een voor Holland, een voor Zeeland en een voor het Noorderkwartier. Fruin, *Geschiedenis van de Staatsinstellingen 162*.

opperbestuur over de financiën, het toezicht op de domeinen van het gewest en de rechtspraak in belastingzaken. Tevens is het verantwoordelijk voor het onderhoud van de vestingen en arsenalen in het gewest. In opdracht van de Staten houdt het College van Gecommitteerde Raden toezicht op de gewestelijke ambtenaren en adviseert het de Staten gevraagd en ongevraagd. Naast de al genoemde gedelegeerde taken verleent het College ook akten van admittie (vestiging- en verkoopvergunningen) voor beroepsgroepen als (groot-)handelaren in bier, grossiers in zout, zeep, sterke drank, broodbakkers en dergelijken. Ten slotte houdt het College toezicht op de uitbetaling van de traktementen en pensioenen aan predikanten. Het overwicht van het Zuider- tegenover het Noorderkwartier komt tot uitdrukking in bijvoorbeeld de vergaderfrequentie (eens in de paar weken), in het zelfstandige optreden van de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik inzake de Westfriese Munt (en nadrukkelijk niet de Munt van het Noorderkwartier), maar ook in de opbrengsten aan belastingen. Het Zuiderkwartier brengt ongeveer 80 procent van de gewestelijke belastingen op, het Noorderkwartier slechts 20 procent.⁵⁶⁵

Hoewel de laatste decennia enkele publicaties over de Staten van Holland en hun Gecommitteerde Raden zijn verschenen, ontbreekt nog steeds de nodige kennis over de precieze werking en de onderlinge verhoudingen van de twee Colleges van Gecommitteerde Raden.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Fruin, *Geschiedenis van de Staatsinstellingen* 226 en 239. Liesker / Fritschy, *Gewestelijke Financiën IV Holland 15-20*.

⁵⁶⁶ Zie o.a. Brokken, *Inventaris van het archief van ridderschap en edelen van Holland*. Gabriëls, *Heren als dienaren, dienaar als heer*. Groenveld, 'Edele MOGENDE HEEREN'. Idem, *De institutionele en politieke context*. Meiboom, *Inventaris van het archief van de gedeputeerden van Haarlem ter dagvaart van de Staten van Holland (1589) 1603-1787*.

08 De duit in de zestiende en zeventiende eeuw

De duit is een munt die al sinds de veertiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden wordt geproduceerd. Zowel Van Gelder als de *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten* stellen dat de duit aanvankelijk vervaardigd is als zilveren munt met een waarde van een kwart groot of een achtste stuiver.⁵⁶⁷ In het woord 'duit' zit eenzelfde klank als in het Franse woord voor het getal twee: 'deux'. Aangezien de naam van een munt vaak iets zegt over de waarde of over de afbeelding die erop staat, zal daarom de naam duit of deut eerder verwijzen naar zijn waarde als dubbele mijt of dubbele penning dan naar de in de bestaande literatuur genoemde waarde als kwart van een groot of achtste van een stuiver. Een relatie tussen de naam en de afbeelding van de eerste duiten is evenmin helder te duiden.

In het graafschap Holland wordt de duit vanaf 1573 geslagen op naam van de toenmalige landsheer Philips II van Spanje met een gewicht van 3,85 gram, spoedig verlaagd tot 3,74 g. De productie en uitgifte van deze duiten volgt weldra in andere delen van de Nederlanden.

In de literatuur wordt gesteld dat de Staten van Holland het gewicht van de duit van 1573 en later zo hebben bepaald dat de intrinsieke waarde, de waarde van de hoeveelheid metaal waarvan de munt is vervaardigd, lager is dan de nominale waarde, de waarde waarvoor het muntstuk in circulatie is. De Staten verdienen op deze manier aan de productie en uitgifte van duiten. Dit alles ten bate van de Opstand tegen de landsheer Philips II. Bekend is dat dit type duiten, geslagen op naam Philips II, al in 1579 is gereduceerd tot de helft van de nominale waarde.⁵⁶⁸

Zoals al eerder gemeld is voor een overzicht van de productie van munten tot nu toe meestal alleen gekeken naar de kant van de verantwoording, de akten van opening van de muntbus. Besier laat zijn overzicht van de Hollandse munten beginnen met de derde muntbus van Muntmeester Jacob Jansz. de jonge.⁵⁶⁹ De akte van zijn tweede muntbus, die gaat over de productie in de periode 4 oktober 1587 tot en met 17 mei 1591, heeft hij gemist. De productiegegevens zijn echter wel terug te vinden in de rekening van diezelfde Muntmeester. Hierin staat vermeld dat hij in genoemde periode ruim 34.438 mark Trois⁵⁷⁰ aan koperen duiten op een gewicht van 58 in de snede (4,24 g) heeft geproduceerd.⁵⁷¹ Uit de vijfde rekening van deze Muntmeester, die loopt over de periode 27 september 1602 tot en met 21 juni 1607, wordt duidelijk dat hij voor 32.107 1/2 mark Trois aan koperen duiten heeft geproduceerd op een gewicht van 84 stukken in de snede (2,93 g).⁵⁷²

Andere bronnen, die gegevens over de oplagen van geproduceerde munten bevatten, zijn bijvoorbeeld

⁵⁶⁷ Van Gelder *De Nederlandse munten en in navolging daarvan* Van Beek (red.) *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten*, D 67.

⁵⁶⁸ Mout, *Plakkaat van Verlatinge 1581*.

⁵⁶⁹ Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* 24.

⁵⁷⁰ Zoals al eerder gemeld is een mark Trois gelijk aan 246,084 gram. Zie voor deze en andere vaktermen hoofdstuk 20 Begrippenlijst en gebruikte terminologie in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁵⁷¹ NA 3.01.27.02-4942. Tweede rekening van Jacob Jansz. de jonge, Muntmeester van Holland te Dordrecht 1580-1607. Het betreft hier dus een oplage van bijna 2 miljoen stuks. Purmer / Van der Wiel Ho 81.

⁵⁷² NA 3.01.27.02-4945. Vijfde rekening van Jacob Jansz. de jonge, Muntmeester van Holland te Dordrecht 1580-1607. Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* -.

de resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland. Zij vermelden onder meer dat de Muntmeester van Holland ‘tot Dordrecht’ in 1593 en 1594 de opdracht krijgt tot de aanmunting van 10.000 mark Trois aan koperen duiten.⁵⁷³ Uit diezelfde resoluties blijkt dat de Dordtse Muntmeester Jan Jansz. de Jonge twee jaar later toestemming vraagt en krijgt om nog eens 4.000 mark aan duiten te slaan.⁵⁷⁴ Weer twee jaar later mag hij, wederom op eigen verzoek, nog eens 10.000 pond Trois koper verwerken tot duiten.⁵⁷⁵ De toestemmingen voor de aanmaak van nieuwe duiten blijven ook in de zeventiende eeuw doorgaan.

De Muntmeester in het Noorderkwartier, feitelijk die van het ‘Landschap van West-Friesland’, krijgt ook dit soort opdrachten van de Staten van Holland, net als zijn collega van Zeeland te Middelburg van zijn Statenvergadering. Naast opdrachten worden er aan de Muntmeesters ook wel toestemmingen verleend om duiten te produceren. Het verschil zit in het feit dat bij een opdracht de grondstof of halffabricaten, de platen koper of de blanco muntplaatjes (rondellen), veelal op kosten van de opdrachtgever – de Staten – worden aangeschaft en wordt doorgaans ook bepaald waar de nieuw geslagen exemplaren moeten worden afgeleverd. Bij verkregen toestemming koopt de Muntmeester zijn muntmateriaal meestal zelf in en dient hij ook zelf te zorgen voor afnemers. Dat de regeringen van de verschillende gewesten en steden van de Verenigde Nederlanden zich niet altijd aan de algemeen geldende wetgeving houden, blijkt uit de resolutie van de Staten van Friesland van zaterdag 22 november 1617. Muntmeester Jurriaan van Vierssen krijgt hierbij het recht om naast een daalder van 30 stuivers en een Rijnse goudgulden ook ‘copere oortgens’ en ‘deuijten’ te produceren. Deze Friese oord (1/4 stuiver of dubbele duit) moet een gewicht hebben van 75 3/4 stukken in het ‘Troische’ mark met een remedie van drie stukken per mark (dus minimaal 3,12 g). De duit wordt bepaald ‘naer advenant’ en moet dus op een uiterst gewicht van 157,5 stukken per mark Trois (1,56 g) worden geproduceerd.⁵⁷⁶

Dit soort lichte duiten is er de oorzaak van dat er op 17 januari 1620 door de Staten-Generaal een plakkaat wordt uitgevaardigd, waarbij alle vreemde duiten tot de helft in waarde worden gereduceerd: ‘sesthien derselver doende eenen stuyver’.⁵⁷⁷ Twee jaar later richten de Staten van Holland en West-Friesland zich per plakkaat specifiek op een verbod op het ontvangen en uitgeven van de Elburgse duiten.⁵⁷⁸ Eind 1624 krijgen de Bewindhebbers van de Verenigde Oostindische Compagnie toestemming van de Staten van Holland voor 6.000 gulden koperen duiten te laten slaan en uit te voeren naar de Oost.⁵⁷⁹

De ‘Edel Groot Mogende heeren’, zoals de leden van de Statenvergadering worden genoemd, besluiten op 20 september 1625 om voor 40.000 mark nieuwe duiten te laten slaan. Dit om voldoende nieuwe duiten te hebben om de vreemde, dat wil zeggen de buiten het eigen gewest

geslagen exemplaren, te weren. De raden en generaalmeeesters van de Munten krijgen de opdracht om een ‘affteijckeninge’ voor de voor- en keerzijde te leveren. Zij moeten ook een voorstel schrijven over zowel het gewicht van de nieuwe duiten als over de hoeveelheid die op elk van de twee Munthuizen moet worden geslagen. Uiteindelijk wordt op 18 maart van het volgende jaar de instructie voor de productie uitgevaardigd. De nieuwe duiten moeten minimaal 116 stukken per mark Trois (2,12 g per stuk) wegen. Bovendien wordt bepaald dat tweederde van de 40.000 mark in de Munt van Holland te Dordrecht zal worden gemunt en eenderde in die van West-Friesland.⁵⁸⁰

Bij de productie van rondellen moet een en ander mis zijn gegaan. De Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier bepalen in juni 1626 expliciet dat de te licht bevonden exemplaren moeten worden omgesmolten. Zij geven ook op hoe de wel op juist gewicht geproduceerde stukken onder de steden moeten worden gedistribueerd (zie kadertekst 17).⁵⁸¹

Kadertekst 17

Dordrecht	300 gulden
Haarlem	500
Delft	300
Leiden	500
Amsterdam	700
Gouda	200
Rotterdam	300
Den Haag	200
Totaal	3.000 gulden

Het betreft hier de duiten met jaartal 1626 die zijn geproduceerd op de Munt te Dordrecht. De oplage van de Hollandse duiten uit bovenstaande distributielijst bedraagt 480.000 stuks en is dus nog geen zesde deel van het in 1626 en 1627 aan Dordrecht toegewezen quotum van de nieuw te produceren duiten. Welke verdeling is toepast op de overige Hollandse duiten van deze opdracht en op de in de Westfriese Munt geslagen exemplaren is niet duidelijk.

In mei 1646 geven de Staten van Holland gevolg aan het verzoek van Muntmeester Adriaan Simonsz. Rottermont om 100.000 mark aan koperen oordjes en duiten, eenderde oordjes, tweederde duiten te slaan, respectievelijk wegend 58 en 116 stukken in het mark Trois (4,24 g en 2,12 g).⁵⁸² Ook hier is niet duidelijk hoe de verdeling van de nieuw geslagen duiten onder de steden is geweest.

573 Resolutie Staten van Holland d.d. 20 mei 1593 en 12 maart 1594. Besier meldt op basis van de verantwoording dat deze Muntmeester tussen 1593 en 1598 3.140.980 duiten heeft geproduceerd. Besier Muntmeesters en hun muntslag, 24.
574 NA 3.01.04.01-30. Resolutie Staten van Holland d.d. 25 september 1596.
575 NA 3.01.04.01-34. Resolutie Staten van Holland d.d. 7 januari 1598. Een pond is twee mark en dus gelijk aan 492,168 gram.
576 Extract uit het Dagelijkse Resolutieboek der heeren Staten van Friesland. Nationaal Archief ‘s-Gravenhage [voortaan afgekort als NA] Archief Generaliteits Muntkamer [voortaan afgekort als 1.01.44-], Generaal Register 4 fol 66.
577 Cau, Groot Placaatboek, 1 kolom 2944.
578 Plakkaat tegen de stuiver en Kampen en de Elburgse stuiver van 14 januari 1622.
579 NA 3.01.04.01-57 fol. 155. Resolutie StvHoll 20 december 1624.

580 NA 1.01.44-4 fol. 223v en NA 3.01.04.01-5057 fol. 145. Resolutie StvHoll 20 september 1625. Instructie op de nieuwe duiten d.d. 18 maart 1626. NA 1.01.44-5 fol. 031-034, NA 3.01.05-3000A fol. 102-105 en GAA 5028-551 fol. 37v-39v.
581 NA 3.01.05-3000A fol. 128v-129. Resolutie Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier d.d. 22 juni 1626.
582 NA 1.01.44-8 fol. 195v-197. Concept-instructie voor de Muntmeester van Holland, d.d. april 1645, Resolutie Staten van Holland 12 mei 1646, gedrukte versie fol. 492.

Afb. 26. Hollandse duit van 1626. P&VdW Ho 83.

Nogmaals het werk van Besier bestuderend wordt duidelijk dat in de verantwoording van de muntbussen van de Gelderse Muntmeesters Paulus Sluijskens 1652-1687, Johan van Brien en 1690-1694 en Lambert Ridder 1695-1714, maar ook in die van Jacob Jansz. de Jonge, Muntmeester van Holland 1580-1607, Caspar Wijntgens 1589-1625 en Hans Sweers 1626-1631 van West-Friesland en Pieter van Voorden 1634-1658, Jacob Boreel 1658-1678, Hendrik van Heumen 1678-1682 en Hendrik van Dusseldorp 1683-1705 van Zeeland en van Herman de Baijen, Muntmeester van de stad Zutphen 1686-1692, wel degelijk gegevens over de vervaardigde duiten zijn opgenomen⁵⁸³. Uit de opsomming in Besier (zie kadertekst 18) blijkt dat de productie van duiten lang niet altijd wordt verantwoord in bij de opening van de muntbus. Tevens wordt nu duidelijk dat de voorgeschreven gewichten van de koperen duiten per gewest sterk variëren.

Kadertekst 18

Overzicht van de duitenproductie op basis van Besier Muntmeesters en hun muntslag.

Munt	Muntmeester	Muntbus	Voorgeschreven gewicht uitgedrukt in aantal per mark Trois (246,084 g)	Gewicht per stuk in grammen	Jaartal	Door Besier berekende oplage (stuks)
Gelderland	Paul Sluijskens	2	120	2,05	1663 en 1664	384.650
Gelderland	Paul Sluijskens	3	120	2,05	1665 en 1668	598.920
Gelderland	Paul Sluijskens	4	116	2,12	1676 t/m 1681	895.405
Gelderland	Paul Sluijskens	5	116	2,12	1684	435.695
Gelderland	Johan Brien en	1	116	2,12	1690 t/m 1694	1.477.600
Gelderland	Lambert Ridder	2	68	3,62	1702 en 1703	2.402.710
Holland	Jacob Jansz de Jonge	3	62	3,97	1593 t/m 1598	3.140.980
West-Friesland	Caspar Wijntgens	4	85	2,90	1604 en 1605	779.490
West-Friesland	Hans Sweers	1	160	1,54	1626 en 1627	3.182.560
Zeeland	Pieter van Voorden	5	116	2,12	1657	223.015

583 De jaartallen tussen haken achter de namen van de Muntmeesters zijn die van hun ambtsvervulling en zijn ontleend aan Van der Wiel e.a. De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters.

Zeeland	Jacob Boreel	2	116	2,12	1662 t/m 1664	2700 mark ⁵⁸⁴
Zeeland	Hendrik van Heumen	1	116	2,12		1.279.445 ⁵⁸⁵
Zeeland	Hendrik van Dusseldorp	1	116	2,12	1682 t/m 1664	960.010
Zeeland	Hendrik van Dusseldorp	3	116	2,12		960.000
Zutphen	Herman de Baijen	1	112	2,20	1687 en 1688	63.056

Verder noemt Besier, zonder iets over de oplage te vermelden, nog de Utrechtse duiten 1578 en 1579, geslagen onder verantwoordelijkheid van Muntmeester Hendrik van Domselaar en de duiten geslagen door de Munt van de steden Groningen en Zwolle. Het voert voor deze studie te ver om hier uitvoeriger op de zeventiende-eeuwse duitenproductie in de Republiek in te gaan, maar mogelijkheden voor nadere studie zijn er dus zeker.

Tevens is duidelijk dat Besier ook niet alle in zijn tijd beschikbare bronnen heeft bekeken.⁵⁸⁶ Zo bevat de rekening van de Hollandse Muntmeester Jacob Jansz. de Jonge over de jaren 1587-1591 de aantekening dat hij in deze periode duiten heeft laten munten, nl. 34.438 mark 7 ons en 5 engels op een gewicht van 58 stuks in de snede, ongeveer twee miljoen stuks met een gewicht van 4,24 g.⁵⁸⁷ De rekening van dezelfde Jacob Jansz. de Jonge over de jaren 1591-1599 meldt dat er tussen 15 december 1593 en 25 augustus 1598 50.661 mark 5 ons 5 engels aan koperen duiten is gemaakt op het wettelijke gewicht van 62 stukken in de snede (3,96 g). Zes wegingen van 62 exemplaren van de 305.999 stukken die in de muntbus waren gestoken wijzen uit dat deze duiten gemiddeld 2 engels 17 2/3 aas per 62 stuks te zwaar zijn uitgevallen, zodat het werkelijke gewicht van deze duiten zelfs iets hoger is geweest.⁵⁸⁸

Het Utrechts Archief bevat een dossier afkomstig van de stedelijke Financieekamer met gedetailleerde informatie over de productie van duiten tussen 1658 en 1676. Uitwerking van dit dossier levert zeker informatie over de Utrechtse duiten die niet als algemeen bekend mag worden beschouwd.⁵⁸⁹ Een declaratie Pieter van Cuijlenburch, stempelsnijder van de Utrechtse gewestelijke en stedelijke Munt 1674-1719, uit 1689 laat zien hoeveel boven- en onderstempels hij wanneer heeft geleverd aan Muntmeester Johan van Romondt voor de productie van de Utrechtse duiten van 1687

584 Jacob Boreel krijgt toestemming om oordjes en duiten te slaan. Uit de acte van opening van zijn muntbus blijkt niet welk gedeelte van de totale partij van ruim 664 kilo koper aan oordjes (wegende 58 stuks in het mark) en welk aan duiten is geslagen.

585 Besier geeft aan dat in het kabinet van 's Rijks Munt (later Het Nederlands Muntmuseum, nu Geldmuseum) te Utrecht Zeeuwse duiten met het jaartal 1680 en 1681 aanwezig zijn.

586 Besier heeft zich beperkt tot de gegevens die in het archief van raden en generaalmesters zaten. Dit archief was in zijn tijd aanwezig op de Munt te Utrecht. Andere archieven, zoals die van de verschillende provincies en steden, heeft hij niet onderzocht op voor zijn publicatie relevante stukken.

587 NA 3.01.27.02-4942 fol. 10. Rekening van Jacob Jansz. de Jonge, Muntmeester van Holland te Dordrecht, 1587-1591. Het betreft hier dus het type beschreven door Purmer / Van der Wiel, Handboek, deel I nr. Ho 81.

588 NA 3.01.27.02-4943 fol. 22v-23. Rekening van Jacob Jansz. de Jonge, Muntmeester van Holland te Dordrecht, 1591-1599. Het betreft hier dus de in bovenstaande tabel genoemde duiten dat als type is beschreven door Purmer / Van der Wiel, handboek, deel I nr. Ho 81. Ten onrechte wordt daar als gewicht 3,74 g gemeld. '62 Stukken in de snede' staat gelijk met een stuksgewicht van 3,97g. Uit de weging door de essayeur-generaal van de 372 exemplaren uit de 305.999 stukken die zich in de muntbus bevonden blijkt dat deze zelfs iets zwaarder zijn dan het voorgeschreven gewicht. Hoewel van Besier bekend is dat hij de oplagecijfers meestal aan de zuinige kant neemt, komt hij juist bij deze berekening heel aardig in de buurt van wat het moet zijn geweest.

589 UA 702-2 1309.

en 1688.⁵⁹⁰ Voor de ‘voeten’ of onderstempels rekent Van Cuijlenburch twee gulden, voor de ‘overijzers’ of bovenstempels een gulden per stuk.⁵⁹¹

Tallose andere voorbeelden kunnen hier nog worden genoemd. Beter is deze te bewaren voor een aparte studie naar de productie van duiten in de hele Republiek in de zestiende en zeventiende eeuw.

590 Duiten van de stad Utrecht met het jaartal 1688 zijn niet bekend. Zie Purmer en Van der Wiel, Handboek Su 17 en 18 en Van der Wis / Passon, Catalogus 2.44.18 en 19. Volgens de declaratie heeft Van Cuijlenburch in februari, augustus en september van dat jaar stempels afgeleverd.
591 UA 702-1 916.

09 Nieuwe duiten 1702

Aan het einde van de zeventiende eeuw brengen de Staten-Generaal onder aanvoering van de Staten van Holland het muntwezen op orde. Niet alleen de weinig uniforme productie van de duit, maar ook van die als de schelling, de daalder en de florijn hebben in het laatste kwart van de zeventiende eeuw gezorgd voor ongeregeldeheden in het muntwezen. Hiertoe behoort ook de door de Zeeuwse Muntmeester vervaardigde rijksdaalder of zilveren dukaat, die door eigenmachtig optreden door de Staten van Zeeland te hoog gewaardeerd is ten opzichte van gelijksoortige exemplaren vervaardigd in de andere gewestelijke Munten.

Enorme hoeveelheden duiten en oorden van te laag gewicht, vervaardigd door de provinciale Munten van Friesland (Leeuwarden), Zeeland (Middelburg) en Overijssel (Kampen) en Utrecht beheersen de binnenlandse geldcirculatie.⁵⁹² Tegelijkertijd circuleren er ook grote partijen kopergeld, geproduceerd in niet onder de controle van de Staten-Generaal staande Muntateliers als die te Rekem en Gronsveld.

9.1 Inleiding

Hoe groot die hoeveelheid (slechte) duiten is geweest kan worden geïllustreerd aan de hand van twee voorbeelden van het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Het eerste komt uit de serie overgeleverde ‘specieboeken’ van het Amsterdamse Burgerweeshuis. De eerste van de twintig overgeleverde delen over de periode 1681 tot en met 1759 en de acht delen over de periode 1766 tot en met 1814 geven een overzicht van de ontvangsten en uitgaven en vermelden precies wat er aan verschillende muntsoorten in die periode binnenkomt en weer uitgaat.⁵⁹³ Toegegeven moet worden dat voor het grootste deel van de ontvangsten afkomstig zijn uit collectes en dat de ‘gulle’ gevers eerder het slechte kleingeld dan de goede muntstukken van hogere waarden zullen hebben gedoneerd. Qua inhoud zijn deze collecteopbrengsten dan ook niet representatief voor de totale geldcirculatie van dat moment. Maar bij gebrek aan andere informatie geeft deze gedetailleerde administratie in elk geval wel iets van een indicatie van de kleingeldcirculatie in de stad Amsterdam. Complete uitwerking van de inhoud van dit deel administratie van het Amsterdamse Burgerweeshuis valt buiten het kader van deze studie, maar verdient zeker aanbeveling. In het ‘Specieboek’ over de periode 1681 tot en met 1689 wordt het gebruik van ‘packjes duijten’ met een waarde van 6 stuivers (48 duiten) gemeld.⁵⁹⁴ Verder blijkt dat loonbetalingen voor een

592 Deze laatste Munt produceert de duiten op naam en voor rekening van de stad.

593 GAA 367A 310-339 + 332-340. Burgerweeshuis Specieboeken 1681-1759 + 1766-1814.

594 GAA 367A 310 Burgerweeshuis Specieboek 1681-1689. Bijvoorbeeld de betalingen d.d. 19 november 1681. Met zevenentwintighalven worden halve Zeeuwse rijksdaalder bedoeld ter waarde van 26 1/2 stuiver, waarvan de zevenentwintigste stuiver dus voor de helft geldt. Vriendelijke mededeling drs. M.L.F. van der Beek.

aanzienlijk deel in duiten worden gedaan. Zo krijgt Pieter van der Streng eind oktober 1701 het vierdedeel van zijn jaarloon uitbetaald in een kwitantie van *f* 60: -, 113 zevenentwintighalven en *f* 25: - aan duiten (4.000 stuks), samen *f* 249:13: -.⁵⁹⁵

Een heel mooi tweede voorbeeld van de positie die de duit in de kleingeldcirculatie in Republiek in het laatste kwart van de zeventiende eeuw inneemt wordt gegeven door Nissen en Wientjes in hun artikel *De Duytjens Hoeff*. Zij noemen de aanklacht die Jurriaen van Luijnen, stadhouder van 's-Hertogenbosch, in 1687 aanspant tegen Margareta de Leeuw.⁵⁹⁶ Het betreft *f* 500: - aan Groningse duiten (80.000 stuks), die Margareta zegt te hebben verkregen uit de verkoop van een partij kousen, spelden, koorden en linten te Rotterdam. Margareta wordt beticht van het bedrijven van woeker door op de verwisseling van duiten tegen zilvergeld 2 1/2 procent provisie te berekenen. De lichte Groningse duiten uit bovengenoemde zaak zijn verpakt in vier zakken, die bij aankomst in Den Bosch in beslag zijn genomen. Nissen en Wientjes beschrijven het verloop van deze zaak tot en met het genoemde schriftelijk verzoek aan de Staten-Generaal minutieus, maar komen niet verder dan de resolutie van 6 maart 1687 waarin de hoog mogende heren besluiten dat de 'retroacta ende placaten op het inbrengen of invoeren van de deuiten zullen worden opgezocht en naergezien'.⁵⁹⁷

De auteurs noemen niet dat de Staten-Generaal, zoals dat bijna standaard het geval is bij muntzaken, zich in deze kwestie laten adviseren door raden en generaalmeeesters van de Munten. Deze doorzoeken de eerder genomen adviezen, besluiten en verordeningen en nemen hiervoor ruim een jaar de tijd. In hun advies van 24 mei 1688 melden de generaalmeeesters de Staten-Generaal dat er aan de Munt van Groningen meerdere zaken mis zijn. Als voorbeeld noemen zij de duiten met het jaartal 1684, die in plaats van de 116 exemplaren per mark (2,12 g) van de Hollandse duiten of de 120 stukken per mark van de duiten uit de overige provincies (2,05 g) qua gewicht uitkomen op 154 stukken per mark (1,60 g). Muntmeester David Hagenet moet deze duiten zeer voordelig hebben kunnen produceren.⁵⁹⁸ Zeker als hij ze dan ook nog in bulk heeft kunnen afzetten, zoals uit bovengenoemde zaak tegen Margareta de Leeuw zou kunnen worden geconcludeerd.

De besluiten van de Staten-Generaal uit 1693 en 1694 over de algehele hervorming van de muntcirculatie vormen de afronding van een lange periode van strijd tegen vreemde en op lagere voet geslagen muntstukken die de inheemse muntsoorten verdringen. In deze strijd worden de Zuid-Nederlandse patagon en dukaton bestreden door in 1659 van de zilveren rijder en de zilveren dukaat in omloop te brengen.

Toch blijkt dat niet genoeg. Door de te hoge prijs van het zilver komt de productie in de Munthuizen van de Republiek snel tot stilstand. Enkele Muntmeesters gaan over tot productie beneden de door

de Staten-Generaal vastgestelde specificaties. Waarvoor wordt gekozen hangt af van de mate waarin het Muntbedrijf wordt gecontroleerd op de stipte uitvoering van de regels. Het gevolg is dat de muntstukken waarbij de verhouding tussen intrinsieke en nominale waarde goed is, nog verder uit de circulatie worden verdreven en dat talrijke, al of niet in de eigen Munt geproduceerde, minderwaardige muntstukken in omloop komen. Nergens blijkt dat die minderwaardige munten direct invloed hebben op de prijzen voor de eerste levensbehoeften. Toegegeven moet worden dat onderzoek naar dit onderwerp ook nog de nodige aandacht behoeft. De internationale handel zal er ongetwijfeld wel last van hebben gehad, maar ook daar is tot nu toe voor zover bekend geen onderzoek naar gedaan.

De belangen in de strijd tegen de minderwaardige munten zijn niet gelijk. Dat blijkt onder andere uit het feit dat de vertegenwoordigers van de stad Amsterdam, die namens de Staten van Holland zitting hebben in de vergaderingen van de Staten-Generaal, aansturen op slechts een geringe verlaging van de muntvoet maar juist een scherper toezicht op de Muntmeesters. De overige leden van de Staten-Generaal wijzen die voorstellen op basis van de gewestelijke en stedelijke soevereiniteit af en verdedigen daarmee de belangen van hun eigen Muntmeesters. Van de vertegenwoordigers van Amsterdam kan gezegd worden dat zij de belangen van de internationaal opererende handelaren hebben proberen te verdedigen en daarom aandringen op een scherper toezicht. De andere vertegenwoordigers richten zich mogelijk meer op de lokale handel en op zoveel mogelijk productie voor de Munten in hun gebieden. Een definitieve oplossing blijft voorlopig uit.

De Staten van Holland grijpen in nadat een tweede poging om tot een regeling voor de gehele Republiek te komen mislukt en de situatie, mede door de Negenjarige oorlog (1688-1697), steeds minder houdbaar wordt.⁵⁹⁹ Besloten wordt de handel in zilver enigszins te beperken. Het aantal Munthuizen in de Republiek wordt teruggebracht. De sluiting betreft vooral de stedelijke Munten, omdat deze het moeilijkst te controleren zijn op de juiste naleving van de algemene bepalingen.⁶⁰⁰ Op basis van een besluit van de Staten-Generaal van 16 april 1694 ontvangen de regeringen van die steden een premie van *f* 4.000: - per jaar om hun Munt gesloten te houden. Voor een stad als Deventer is, zo blijkt uit de Cameraarsrekeningen, een dergelijke bijdrage, een aanvulling van de stedelijke inkomsten van gemiddeld 7,3 procent, met uitschieters naar ruim 10 procent in 1748 tot slechts 4,1 procent in 1784.⁶⁰¹ Voor Zwolle, dat in diezelfde periode een veel hoger bedrag aan jaarlijkse inkomsten en uitgaven heeft, is die *f* 4.000: - in de periode 1694 tot en met 1792 een bijdrage van gemiddeld 2,94 procent van de totaalontvangsten, met uitschieters naar 5,12 procent in 1787 en slechts 1,68 procent in 1722.⁶⁰² De jaarlijkse betalingen aan de steden Deventer, Kampen

⁵⁹⁵ GAA 367A 316 Burgerweeshuis Specieboek 1701-1703. Loonbetaling d.d. 31 oktober 1701. Nader onderzoek zal duidelijk moeten maken welke denominatie precies wordt bedoeld met 'zevenentwintighalven'.

⁵⁹⁶ www.generalogionline.nl/genealogie-clerk/11148.php. Juriaen van Luynen (1636-1705), zoon van de commissaris van Crevecoeur . Poorter van 's-Hertogenbosch vanaf 1666, klerk bij de stadssecretarie, notaris, raad, schepen en stadhouder van 's-Hertogenbosch. Huwt (1) rond 1665 met Gratia Cletchers, (2) op 12 februari 1697 te Vught met Catharina van Sonst en (3) op 27 juli 1701 te Breskens met Elisabeth Kijper.

⁵⁹⁷ Nissen / Wientjes, *De Duytjens Hoeff*. Fiduciair geld, een relativiteitstheorie 114-116.

⁵⁹⁸ NA 1.01.44-13 fol. 263-264. Missive R&G aan SG d.d. 24 mei 1688. De muntbus van Muntmeester David Hagenet is dan al buiten aanwezigheid van raden en generaalmeeesters van de Munten en dus tegen de regels van de Muntordonnanties geopend. Een onderzoek naar de Groningse Provinciale Muntactiviteiten onder David Hagenet 1681-1688 en Assuerus Vosdink 1690-1693 is inmiddels gestart.

⁵⁹⁹ De oorlog gevoerd tussen Frankrijk enerzijds en het Duitse Rijk, Nederland, Spanje, Engeland en Brandenburg anderzijds, voornamelijk om het machtsevenwicht in Europa te behouden. De oorlog wordt besloten met de Vrede van Rijswijk, waarbij Lodewijk XIV onder andere stadhouder Willem III erkent als koning van Engeland en hem het veroverde prinsdom Orange teruggeeft.

⁶⁰⁰ Zie over deze periode Van Gelder *De Nederlandse munten en zijn Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694*.

⁶⁰¹ Stadsarchief Deventer, inventaris 698 Cameraarsrekeningen 1699 t/m 1794. Voor deze berekening zijn geen gegevens gevonden voor de jaren 1710 en 1714.

⁶⁰² Historisch Centrum Overijssel, Stadsarchief Zwolle, inventaris 001, cameraarsrekeningen 1694- 1792, 1568 t/m 1666. Voor het jaar 1787 zijn geen gegevens beschikbaar.

en Zwolle, maar ook aan die van Groningen, Nijmegen en Zutphen, zijn terug te vinden in de ‘ordinaris en extra ordinaris Staten van oorlog’ in het archief van de Generaliteits Rekenkamer.⁶⁰³ Op 1 april 1700 stellen de raden en generaalmeeesters van de Munten in een memorie aan de Staten van Holland dat de circulatie van duiten nog vol zit met excessen. Het plakkaat van 27 oktober 1698, waarin het debiteren (omwisselen) van duiten wordt verboden, heeft dus duidelijk niet de gewenste uitwerking gehad. De Statenvergadering neemt dit onderwerp niet direct op, vandaar dat de generaalmeeesters dezelfde memorie bijna twee maanden later nog eens insturen.⁶⁰⁴ Het genoemde plakkaat van 1698 (zie kadertekst 19) wordt daarop ‘gerenoveert’. Dit betekent dat de tekst opnieuw aan de steden wordt aangeboden om onder de aandacht van de bevolking te brengen. Begin juli 1700 klagen de vertegenwoordigers van Utrecht in de Staten-Generaal over het gebrekkige effect van het gerenoveerde plakkaat over de duiten.⁶⁰⁵ Tot veel meer dan een conceptplakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland komt het niet. Uit dit concept blijkt dat de generaalmeeesters voorstellen dat alle duiten zullen worden gereduceerd tot de helft van de waarde en op gewicht worden ingetrokken. Tevens adviseren zij voortaan in betalingen maximaal voor 10 stuivers aan duiten toe te staan.⁶⁰⁶ De achterliggende stukken bij dit concept ontbreken, zodat een argumentatie voor het uitblijven van een beslissing onbekend blijft.

Kadertekst 19

Placaat Staten-Generaal 27 oktober 1698.⁶⁰⁷

De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, allen den geenen die deesen sullen sien ofte hooren, leesen, salut, doen te weten: Alsoo wij komen te vernemen dat van tijt tot tijt in deese landen werden ingebracht ende onder de Gemeente gedebiteert groote meninghte van duyten, met seer veele quaden vermenght, jaa dat soodanigh daar inne wert geëxtravageert dat men practiseert die duyten met paquetten tot thien à twintigh stuijvers gepast aan de arbeidsluiden, winkeliers, ende andere neeringhdoende luijden op te dringen, tot groote schaade van de goede ingezetenen van den staat.

Waar jegens willende voorsien, soo is't dat wij hebben goetgevonden te ordonneren ende statueren, soo als wij ordonneren en statueren bij deesen.

Eerstelijck dat voortaan in deese Geunieerde provincien en het district van de Generaliteijt egheene andere soorten van duyten sullen ganghbaar wesen dan soodanige, die op de provinciale Munte, mitsgaders of de Rijks Munten in de steeden binnen de Geunieerde provincien, voor den jaare geslagen sijn, mits desen billioenerende alle andere soorten van duyten, die elders ofte op eenige

ander Munten geslagen sijn, eghene uijtgesondert, gelijk wij alle de soodanige voor billioen verklaren en condemneren bij deesen, met interdictie van eeghene derselver, naar de publicatie dese, in dese landen te mogen inbrengen, op poene van confiscatie ende daar en boven een boete van twaalf gulden op jeder duyjt, ofte eenige van degene, die daar jegenwoordigh sijn te mogen uijtbidden ofte ontfangen, op de boete van gelijke twaalf gulden, op jeder soodanige duyjt te verbeuren, soo wel bij den ontfanger als uijtbieter, jeder in solidum.

Verstaande ende ordonneren bij deesen, dat alle deselve aanstonts als cooper materiaal sullen moeten werden verhandelt aan de koopersmeeden in deese landen, om deselve sonder uijtstel in stukken te snijden off te breeken, sonder eenige de minst van dien in specie wederom te mogen verhandelen, ofte versenden, op poene van twaalf gulden over jeden soodanige uijtheemsche duyjt, die sij kopersmeeden ongebroocken souden hebben gehouden, verhandelt ofte versonden, ende daar en boven als muntsvervalschers, na den inhoud der placaten, te werden gecorrigeert. Ten anderen dat van de duyten op de provinciale Munten deeser landen ende Rijcx Munten in der steeden binnen de resp[ective] provincien geslagen voortaan ten hooghsten niet meer als thien stuijvers aan duyten teffens sullen mogen werden uijtgeboden, ofte ontfangen, en 'tselve ook niet meer als eene reijse op den selven dagh tusschen een en deselve persoonen sal mogen geschieden, op een boete van twaalf gulden op jeder duyjt, dewelke boven den voors[chreven] taux van thien stuijvers aan duyten wert uijtgeboden, ofte ontfangen te verbeuren, soo wel bij den ontfanger als uijtbieter, jeder in solidum.

Dat ook geen fabriquers, werckbasen, off andere die eenige arbeidsvolck in haar dienst hebben, aan deselve ter week meer als thien stuijvers aan duyten sullen mogen betalen, op gelijke boete van twaalf gulden op jeder duyjt, die sij daar boven sullen hebben betaalt, te verbeuren soo wel bij die gheene die deselve betaalt als die deselve ontfangen sal hebben, mede jeder in solidum ende te appliceren dese, als oock d'andere bovengemelte boetens, d'eene helft voor den aanbrengrer en de wederhelft voor den officier die de calange sal koomen te doen. Edogh een van beijder 'tzij ontfanger of uijtbieter, in d'eene en d'andere der voors[chreven] gevallem, de overtredinge selfs aanbrengende, soo dat den medeplightigen van sijn overtredinge souden werden overtuijght soo verstaan wij dat deselve niet alleen sal vrij sijn van sijne boete, nemaar daar en boven den aanbrengrer sal genieten de helft van de boete van sijn voors[chreven] medeplightige. Ende soo het gebeurde dat de overtreders deesen onsen placaten niet in staat waren de geimponeerde geltboetens op te brengen, soo verstaan wij dat deselve arbitralijk bij gevangenisse ofte aan den lijven na dat sij het selve meer als eens moghten hebben gepleeght sullen werden gestraft. Lastende allen officieren van de justitie, mitsgaders onse Generaalmeeesters van de Munte, op de overtreders deeser scherp reguard te neemen, ende deselve sonder dilaij, dissimulatie, of conniventie te calangeren en doen calangeren.

Sijnde gelijk onse ernstige meijninge dat een jegenlijk, die eenige overtredinge komt aan te brengen, van het selve bij missive ofte andersints ook kennisse sal geven aan de gem[elde] Generaalsm[eeste]rs op dat sij souden kunnen inquireren op de executie ende voldoeninge van de aangebraghte overtredingen, Ende op dat niemant hier van eenige ignorantie ende komente pretenderen, soo ontbieden ende

603 NA 1.01.43-1290 t/m 1406. Ordinaris en extra ordinaris Staten van oorlog 1695 t/m 1785.

604 NA 1.01.44-16 fol. 78 + 100v. Renovatie van het plakkaat van 27 oktober 1698 d.d. 24 mei 1700

605 NA 1.01.44-16 fol. 96. Resolutie Staten-Generaal op de klachten van de Staten van Utrecht d.d. 2 juli 1700.

606 NA 1.01.44-16 fol. 115. Conceptplakkaat Staten van Holland d.d. 19 juli 1700. NA 1.01.44-16 fol. 115.

607 NA 1.01.44-16 fol. 011v. Plakkaat Staten-Generaal 27 oktober 1698. Korthals Altes, Van *E Hollands tot Nederlandse* . 117 Lucassen *Loonbetalingen* 50. Dit plakkaat is door Korthals Altes en daarna door Lucassen aangevoerd als bescherming van de loonarbeider.

versoeken wij de heeren Staaten, Stadhouderen, Gecommitteerde Raaden, ende Gedeputeerde Staten van de resp[ective] provincien, ende allen andere justicieren en officieren van denselve lande, dit ons placaat aanstonts te doen publiceren ende affigeren, ter plaatse daar men gewoon is soodanige publicatie ende affexie te doen. Alsoo wij sulx ten dienste van den lande, en van de goede ingezetenen van dien bevonden hebben te behooren.

Gedaan ende gearresteert ter vergaderinge van den hooghgem[elde] heeren Staaten Generaal in den Hage den 27en october 1698.

Echt serieuze actie wordt pas bijna een jaar later te worden genomen, wanneer raden en generaalmeeesters van de Munten na het overleg van 15 juli 1701 een advies opstellen voor de Staten van Holland.⁶⁰⁸ De generaalmeeesters melden hierin expliciet dat de maatregelen genomen met het plakkaat van 27 oktober 1698 en de ‘renovaties’ (hernieuwde publicatie) van 24 mei en 2 juli 1700 niet hebben geholpen. Met het overnemen van dit advies, waarbij een tekst voor een nieuw plakkaat is gevoegd, verordonneren de Staten-Generaal dat in de gehele Republiek geen andere soorten duiten mogen circuleren dan degene, die op de gewestelijke Munten of de zogenaamde Rijks Munten zijn geslagen.⁶⁰⁹

Het advies van raden en generaalmeeesters over de productie van nieuwe duiten wordt door de Staten van Holland op 31 augustus 1701 besproken. De generaalmeeesters stellen voor *f* 60.000:- aan nieuwe duiten te laten slaan op een gewicht van 74 in plaats van voorheen 116 stukken in het mark (3,325 i.p.v. 2,121g per stuk), deze door hen te laten distribueren en de oude en uitheemse duiten in te trekken en als oud koper te verkopen. Zij voegen bij hun advies een conceptordonnantie en -instructie om ‘op de resp[ectieve] Munten van Hollandt ende Westfrieslandt, te weeten binnen de stadt Dordrecht ende de stad Enkhuijsen, daer tegenwoordig de Munte van Westfrieslandt is, te doen munten, sekere soorte van swarte ofte kopere munte, genaamt duyten’.⁶¹⁰

Eind september wordt in de vergadering van de Staten van Holland de klacht van gedeputeerden van Haarlem over de aanhoudende invoer van slechte duiten in het eigen gewest van een week eerder behandeld. De Haarlemmers stellen dat de slechte duiten zeer ten nadele zijn van de ingezetenen in het algemeen, maar wel speciaal voor ‘die geene dewelke neeringh off winkel deden, mede met haar handen de kost quamen te vinden, de welke de meeste met duyten wierden betaalt en daar vijfthien, ja meer ten hondert dikwijls moesten verliezen’.⁶¹¹ Met andere woorden: de gedeputeerden van Haarlem delen mee dat de invoer en circulatie van slechte duiten zulke vormen heeft aangenomen dat niet alleen de handelaren en winkeliers die hun verkochte waar in duiten betaald krijgen, maar ook de handwerkslieden die hun arbeid in duiten krijgen vergoed, 15 procent of meer op elke betaling verliezen. Zij roepen hun medeleden in de vergadering op dit ‘quaadt’ uit de wereld te helpen.

Na nogmaals advies te hebben ingewonnen bij de raden en generaalmeeesters van de Munten, besluiten de Staten van Holland tot de uitgifte van een nieuw plakkaat. Alle oude duiten zullen in waarde worden gereduceerd tot een penning of een halve duit. Ze zullen worden ingetrokken op gewicht en als koper verkocht. Een nieuwe ‘deughtsame kopere munte’ komt ervoor in de plaats, die ‘in dese provincie alleen ganghbaar’ zal zijn. Tenslotte wordt de bepaling uit het plakkaat van 1698 over de hoeveelheid die men per betaling in nieuwe duiten mag uitgeven of ontvangen opnieuw overgenomen. Per dag mag niet meer dan éénmaal het bedrag van 10 stuivers tussen dezelfde personen worden verhandeld. Op overtreding staat ook nu een boete van 12 gulden over elke duit die boven dat bedrag van 10 stuivers wordt betaald of ontvangen. ‘Fabriqueurs, werkbasen, ofte andere die eenig arbeidsvolk in haar diensten hebben’ mogen per week niet meer dan 10 stuivers aan duiten per persoon uitbetalen.⁶¹² In hoeverre dit laatste te controleren valt en wie die controle moet uitvoeren, wordt niet duidelijk.

De Statenvergadering gaat uiteen voordat een en ander goed is afgehandeld. Vandaar dat de generaalmeeesters op 27 december 1701 de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier schrijven dat een zevental zaken nu toch moet worden geregeld, namelijk:

1. voor de inkoop van de muntplaatjes is een ordonnantie nodig van *f* 20.000:-;
2. het gewicht van de koperen plaatjes moet worden bepaald op 70 stuks per mark of minder;
3. schetsen moeten worden gemaakt voor de nieuwe beeldenaar van voor- en keerzijde;
4. instructies voor de Muntmeester en de Muntgezellen moeten worden opgesteld;
5. een goede prijs moet worden bepaald voor het gewicht aan oude duiten;
6. de verkoop van het ingeleverde muntmateriaal moet worden geregeld;
7. de steden moeten een procedure voor het omwisselen toegezonden krijgen.⁶¹³

Drie dagen later besluiten de Gecommitteerde Raden de generaalmeeesters opdracht te geven de koperen muntplaatjes in te kopen op een gewicht van 70 stukken per mark, indien nodig meer of minder stukken per mark. Via ontvanger-generaal mr. Cornelis van Aerssen geven zij een voorschot van *f* 20.000:- - ter dekking van de startkosten. Ten slotte stellen de Gecommitteerde Raden de elementen van de beeldenaar van de nieuwe duiten vast: ‘de figuur van den Hollandsche leeuw in den tuijn met den standaard van vrijheidt in de reghter clauw, ende op de andere zijde het woordt Hollandia met het jaar van het munten’.⁶¹⁴

Nog diezelfde dag schrijven de generaalmeeesters Anthonij Grill, essayeur te Amsterdam, Pieter en Jacob Vermaten, kooplieden te Amsterdam en Salomon Levi Meijer, koopman te Dordrecht, dat zij geautoriseerd zijn tot de aanbesteding van de leverantie van enige duizenden ponden rood koperen plaatjes. De generaalmeeesters melden tevens dat zij over deze aanbesteding op donderdag 5 januari 1702 om 10 uur ’s morgens een bijeenkomst organiseren in de Muntkamer te ’s-Gravenhage. De brieven eindigen met de opmerking dat condities waaronder de leverantie dient te geschieden kunnen worden ingezien of opgevraagd bij de secretaris van de raden en generaalmeeesters Anthonij

⁶⁰⁸ NA 1.01.44-16 fol. 118v-119. Instructie en ordonnantie tot 't munten van duyten d.d. 31 augustus 1701.

⁶⁰⁹ Met de Rijks Munten worden de Muntateliers van de steden Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen en Zutphen bedoeld.

⁶¹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 119. Ordonnantie d.d. 31 augustus 1701.

⁶¹¹ NA 1.01.44-16 fol. 137v. Extract uit de resoluties van de Staten van Holland d.d. 23 september 1701.

⁶¹² NA 1.01.44-16 fol. 129v. Plakkaat Staten van Holland d.d. 13 december 1701.

⁶¹³ NA 1.01.44-16 fol. 126v. Missive R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 27 december 1701.

⁶¹⁴ NA 1.01.44-16 fol. 128v. Extract uit de resoluties van Gecommitteerde Raden d.d. 30 december 1701. De resolutie zelf is terug te vinden in NA 3.0.1.05-3051 fol. 439-440.

van der Linden.⁶¹⁵ Uit deze condities blijkt dat de kooplieden worden uitgenodigd een reactie in te zenden op de aanbesteding van een leverantie van 54.000 mark (13.288,54 kilo) rood koperen muntplaatjes, gemaakt van ‘goet gaar ende gesmeedigh’ koper op een gewicht van 68 stukken per mark (3,62 g) en dat verwacht wordt dat één derde van deze partij al in februari 1702 wordt geleverd. Anthonij Grill wordt diezelfde dag de order gegund. Hij laat de eerste 18.000 mark duitplaatjes uit Hamburg komen en rekent daarvoor 75 gulden per 100 pond. De twee overige partijen komen uit Zweden en zullen 72 gulden 10 stuivers kosten. Uit de aantekeningen van de raden en generaalmeeesters is bekend dat Pieter Vermaten dezelfde verdeling van herkomst, eenderde uit Hamburg en tweederde uit Zweden, aanbiedt maar daarvoor 80 gulden per 100 pond wil hebben. In Hamburg zijn handelaren gevestigd die contact hebben met de eigenaren van de kopermijnen in Hongarije. Aannemelijk is dat het Hamburgse koper afkomstig is uit Hongarije. Jacob Vermaten doet de bieding voor een gulden lager, maar deelt de herkomst van de plaatjes niet mee. Adolf van der Linden⁶¹⁶ en Salomon Levi zijn met 83 gulden per 100 pond de duurste aanbieders. Ook zij melden niet vanwaar zij het koper betrekken.

Afb. 27. Anthonij Grill III (1664-1727) als jongeman. Anoniem. Collectie Grill's Hofje, Amsterdam.
Foto Guus van Breugel.⁶¹⁷

⁶¹⁵ NA 1.01.44-16 fol.139. Condities volgens welke de raden en generaalmeeesters (...) sullen besteedden de leverantie van eenige duijssenden ponden roode koopere platen tot duijten.

⁶¹⁶ Binnen het kader van dit onderzoek is het niet duidelijk geworden of Anthonij en Adolf van der Linden op enige wijze familie van elkaar zijn. De voor de hand liggende vraag of zij enige informatie uitwisselden over mogelijke koperleveranties blijft hier dan ook onbeantwoord.

⁶¹⁷ De toeschrijving van dit portret aan Anthonij Grill III is van J. Kroes van het Centraal Bureau voor Genealogie. Zie Kroes, *De Nederlands-Zweedse familie Grill*.

Het verschil tussen de muntplaatjes uit Zweden en die uit Hamburg zit in het feit dat de Zweedse duitplaatjes machinaal worden vervaardigd met een door waterkracht aangedreven pletmolen en de Hamburgse met de hand en de hamer. Vanuit Zweden mag men dus de best mogelijke kwaliteit, of zoals dat in die tijd wordt genoemd, ‘de egaalste’ verwachten.⁶¹⁸

Op 18 januari 1702 schrijven de raden en generaalmeeesters Mattheus Sonnemans, ‘Muntmeester particulier van de provinciale Munte van Hollandt, geleegen tot Dordrecht’, dat de instructie voor het maken van de nieuwe duiten gereed ligt om afgehaald te worden.⁶¹⁹ Deze instructie, die ook aan de Muntgezellen is uitgereikt, leert ons dat de duitplaatjes zullen worden aangeleverd op een gewicht van 2 engels 11 5/7 aas per stuk met een remedie van ten hoogste 2 à 3 aas (dus tussen de 3,78 en de 3,49 g per stuk) en zodanig schoon en geschuurd dat ze direct gemunt kunnen worden. Muntplaatjes die niet goed blijken te zijn moeten door de gezellen worden uitgesorteerd en apart gehouden.

De Muntgezellen krijgen volgens de instructie als loon 5 duiten voor elke mark goed gemunte duiten. Het uitzoeken van de slechte plaatjes wordt niet apart vermeld en zal dus tot hun reguliere taak gerekend zijn en binnen hun vergoeding vallen. De exemplaren die na het munten door de Muntmeester of de waardijn van onvoldoende kwaliteit worden bevonden, moeten op kosten van de gezellen opnieuw worden gemunt.

Anthonij Grill levert niet zo vlot als hij in zijn aanbieding heeft toegezegd. De noodzaak tot vervanging van de oude en uitheemse duiten is echter groot. Daarom wordt in maart 1702 bij twee andere Amsterdamse kooplieden, Dirck Slicher en Willem van Elen, 20.000 pond aan koperen plaatjes uit voorraad opgekocht. Er moet in die tijd een markt voor koperen muntplaatjes zijn geweest, want raden en generaalmeeesters schrijven in hun bericht aan de Staten-Generaal dat een van de voorwaarden van levering is dat de handelaren hun voorraad vrij van invoerrechten weer op peil mogen brengen.⁶²⁰ Die handelaren zullen geen voorraden hebben aangehouden, als daar geen markt voor is. Wie precies hun klanten zijn geweest, blijft voor het moment onduidelijk.

De leverantie van koperen plaatjes dreigt medio mei 1702 opnieuw te stagneren doordat de ontvanger van ‘convooijen en licenten’ (de douaneambtenaar) de 6.000 pond die de Zwolse handelaar Abraham Tieleman uit Hamburg heeft laten komen, niet wil laten passeren om te worden afgeleverd aan de Munt te Dordrecht. De generaalmeeesters verzoeken daarop de Staten-Generaal om een paspoort met bepaling van vrijstelling van inkomende rechten, zoals ook al op 24 maart was afgegeven.⁶²¹ Dit paspoort komt er inderdaad, zodat de levering naar Dordrecht nu zonder verder oponthoud of extra kosten kan worden gedaan.⁶²² Blijft de vraag over hoe Tieleman past in de keten van contacten tussen Amsterdamse en Hamburgse handelaren. Binnen het kader van dit onderzoek is hierop geen antwoord gevonden.⁶²³

⁶¹⁸ NA 3.01.04.01-1883. Brief R&G aan StvHoll 24 januari 1702.

⁶¹⁹ NA 1.01.44-16 fol. 141v. Zie hoofdstuk 14.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁶²⁰ NA 1.01.44-16 fol. 149. Missive van R&G aan Staten-Generaal van 16 maart 1702, Een paspoort van gelijke strekking wordt ook verleend op 16 maart 1703, NA 1.01.44-16 fol. 179v.

⁶²¹ NA 1.01.44-16 fol. 156. Brief van R&G aan Staten-Generaal d.d. 23 mei 1702.

⁶²² NA 1.01.44-16 fol. 157. Resolutie 3 juni 1702.

⁶²³ Onderzoek naar de contacten tussen metaalhandelaren in verschillende steden van de Republiek, maar ook daarbuiten, in de zeventiende en

In de tweede helft van juni 1702 wordt duidelijk dat het project tot vervanging van de oude en slechte duiten door nieuw geslagen exemplaren voor raden en generaalmeeesters erg groot is. Verschillende zaken zijn tegen de gewoonte in mondeling met derden overeengekomen. In een memorie aan de Staten van Holland verzoeken de generaalmeeesters daarom om bevestiging dat zij onder meer geautoriseerd zijn om:

- bovenop de al geaccordeerde hoeveelheid koperen duitplaatjes nog 18.000 pond aan te schaffen tegen een prijs van *f* 77:10: - per 100 pond;
- deze partij en het deel van de eerste partij, waarvan het transport over zee stagneerde of levering onzeker was, per ‘asch’, dat wil zeggen per wagen, te laten aanvoeren en de meerkosten daarvan aan het gewest door te berekenen;
- boven de twee eerder genoemde partijen nog eens 54.000 pond of zoveel meer als zij zullen kunnen bemachtigen aan te schaffen tegen een prijs van *f* 78: 0: 0 per 100 pond;
- iemand naar Hamburg te sturen om nadere afspraken te maken over de leverantie van de bestelde koperen duitplaatjes;
- enige personen aan te stellen die ‘onder directie van een bequaam opsiender’ de te Amsterdam binnenkomende duitplaatjes op gewicht te controleren en de te lichte plaatjes er uit te zoeken.⁶²⁴

Op 27 juni 1702 stellen raden en generaalmeeesters de Staten-Generaal voor om bij wijze van proef via de Amsterdamse kooplieden Jacob en Barent Bolck te Hamburg hele koperen platen te bestellen, die dan op de Munt worden verwerkt tot ronde plaatjes van het formaat van de duit en vervolgens tot duit worden gestempeld.⁶²⁵ Volgens het door de generaalmeeesters bij de Staten-Generaal aangevraagde paspoort voor vrije invoer gaat het om een partij koperen bladen met een gezamenlijk gewicht van 20.000 pond.⁶²⁶ Uit de correspondentie tussen de generaalmeeesters en de Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans blijkt dat de bladen al een maand later, te weten op 26, 28 en 31 juli te Dordrecht zijn afgeleverd.⁶²⁷

Waarschijnlijk ontvangen de generaalmeeesters voor deze extra leveranties *f* 6.000: - en ruim twee maanden later nog eens *f* 8.000: -.⁶²⁸ De betaling van de leveranciers loopt echter niet zoals dat tegenwoordig gaat. Dit blijkt onder andere uit een brief van raden en generaalmeeesters aan de bestuurders van Amsterdam van medio maart 1703. Zij verzoeken daarin om afname van nog een extra partij duiten, om de leveranciers Grill en Vermaten tegemoet te komen in de achterstand in betaling van hun leveranties. De bestuurders van Amsterdam antwoorden van de leveranciers te hebben vernomen dat zij nog *f* 22.000: - tegoed hebben en dat zij niet in staat zijn zoveel duiten tegen zilvergeld af te nemen. In de stadskas liggen nog meer dan honderd zakken nieuwe duiten gereed om

gedistribueerd te worden. Ook melden zij dat deze distributie maar langzaam gaat omdat de stadskassiers zich houden aan het voorschrift niet meer dan 4 stuivers aan duiten tegelijk uit te geven.⁶²⁹ Dat de distributie van de nieuwe duiten inderdaad niet vlot verloopt, laat een brief aan Gecommitteerde Raden van bijna twee maanden later zien. Hierin schrijven de generaalmeeesters dat aan particulieren inmiddels circa *f* 16.000: - aan nieuwe duiten is geleverd, maar dat er nog steeds voor *f* 14.000: - op voorraad ligt. Zij verzoeken deze hoeveelheid te mogen afstorten bij de ontvanger-generaal van Holland en zo in staat te zijn de leveranciers van de koperen plaatjes te betalen.⁶³⁰ Eind september 1703 blijkt er nog voor *f* 11.000: - aan nieuwe duiten op voorraad te liggen en zijn de leveranciers nog steeds niet volledig betaald.⁶³¹ Waarschijnlijk ter tegemoetkoming van de uitstaande betaling voor zijn leverantie krijgt Anthonij Grill begin december van dat jaar op eigen verzoek 240 zakken nieuwe duiten geleverd.⁶³² Wat hij met die *f* 3.000: - aan nieuwe duiten doet, is niet duidelijk. Het is aannemelijk dat die door Grill niet lang in voorraad zijn gehouden. Dit blijkt onder andere uit een brief van raden en generaalmeeesters aan de pensionaris van Amsterdam van eind januari 1704. Hierin staat dat zij de stad Amsterdam nog *f* 1.600: - aan nieuwe duiten willen leveren uit de voorraad van Grill, maar dat dit niet meer mogelijk is omdat hij de eerder ontvangen *f* 3.000: - al heeft gedistribueerd.⁶³³ In de Nederlandse archieven zijn voor zover bekend geen bedrijfspapieren overgebleven van de handelsactiviteiten van Grill, waaruit kan blijken wie zijn opdrachtgevers zijn, waarin hij nog meer handelt, of op welke wijze hij zijn voorraad geslagen duiten distribueert.⁶³⁴

9.2 De stempels voor de nieuwe duiten

De stempels voor de nieuwe duiten met het jaartal 1702 worden gesneden door Daniel Drappentier, sinds 7 april 1671 werkzaam als stempelsnijder-generaal van de Munt van Holland en West-Friesland.⁶³⁵ Drappentier wordt op dat moment speciaal aangesteld omdat hij de enige blijkt die de stempels kan leveren die gebruikt moeten worden in de balancier of schroefpers. Dit is

achttiende eeuw is zeker ook een onderwerp dat nog de nodige aandacht verdient. Voor de internationale handelscontacten is een eerste aanzet reeds gegeven door Jonker / Sluyterman, *Thuis op de wereldmarkt*. Wat betreft de handel in koper vanuit Zweden noemen zij vooral die van het consortium De Geer/Trip in de tweede helft van de zeventiende eeuw. De voor de Hollandse en Westfriese duiten in de eerste helft van de achttiende eeuw zo belangrijke familie Grill wordt niet vermeld, omdat de familie waarschijnlijk niet een echt handelshuis heeft gehad.

⁶²⁴ NA 1.01.44-16 fol. 157v. Memorie van R&G aan Staten van Holland d.d. 23 juni 1702.

⁶²⁵ NA 1.01.44-16 fol. 160. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 27 juni 1702.

⁶²⁶ NA 1.01.02-5730. Brief R&G aan Staten-Generaal d.d. 26 juni 1702.

⁶²⁷ NA 1.01.44-16 fol. 159v en fol. 163v. Missive van R&G aan Staten-Generaal d.d. 26 juni 1702 en aan de Muntmeester van Holland d.d. 2 augustus 1702.

⁶²⁸ NA 3.01.05-3052 fol. 363-364. Resoluties Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier d.d. 27 juni en 6 september 1702.

⁶²⁹ NA 1.01.44-16 fol. 179 + 181. Missive van R&G aan en antwoord van Burgemeesteren en regeerders van Amsterdam d.d. 15 maart 1703.

⁶³⁰ NA 1.01.44-16 fol. 180v. Missive van R&G aan de Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 7 mei 1703.

⁶³¹ NA 1.01.44-16 fol. 188v. Rapport R&G d.d. 24 september 1703.

⁶³² NA 1.01.44-16 fol. 189. Brief van R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 3 december 1703.

⁶³³ NA 1.01.44-16 fol. 199. Missive van R&G aan mr. N. Buijs, pensionaris van Amsterdam, d.d. 31 januari 1704.

⁶³⁴ De archieven in Zweden bieden mogelijk nog kansen tot beantwoording van vragen met betrekking tot de leveranties van de familie Grill aan de diverse Nederlandse Munthuizen. Zie daarvoor Römelingh, *Een rondgang langs de Zweedse archieven*. De steeds verder vorderende ontsluiting van de notariële archieven op het internet, bijvoorbeeld die te Utrecht, bieden ook nieuwe mogelijkheden tot gericht onderzoek. Zie bijvoorbeeld het nog verder uit te zoeken protest van Anthony en Johannes Grill ten overstaan van de Utrechtse notaris L. van der Pauw over het niet voldoen van een wisselbrief door Jacob van der Dussen, schepen en raad in de Vroedschap van Utrecht, d.d. 17 augustus 1759 [akte nr. 102]. Of de stukken betreffende een emissie van 250.000 rijksdaalders, uitgegeven door A. Grill, C.P. Craeyvanger en A.J. Heshuysen 1776-1781 in het familiearchief Grothe, Het Utrechts Archief, 750- 1607.

⁶³⁵ Voet / Van Gelder *Merken van Haagsche goud- en zilversmeden* 47. Van deze Drappentier is bekend dat hij op 22 maart 1643, als zoon van Hans Drappentier afkomstig uit Antwerpen en Sara Joosten van 's-Gravenhage, wordt gedoopt in de Grote of St. Jacobs Kerk te Den Haag. Hij treedt daar op 18 mei 1670 in ondertrouw met Jacomina Vermandel. Hij is zilversmidsgesel en werkzaam als wapensnijder. Hij overlijdt rond 12 september 1714 te Den Haag.

waarschijnlijk ook de reden waarom Daniel Drappentier eveneens in de Munt van Utrecht is aangesteld tot ijzersnijder, hetgeen blijkt uit de mededeling van de gedeputeerden van dit gewest in de vergadering van de Staten-Generaal van 2 juli 1671.⁶³⁶ Zoals dat in termen van die tijd gebruikelijk is geven dezen de vergadering in overweging of het niet goed zou zijn dat Drappentier, die ook door andere gewesten als zodanig al is aangesteld, door de gezamenlijke bondgenoten als stempelsnijder gebruikt gaat worden. Als reden voeren ze hiervoor aan het voorkomen van ‘alle nabootsing ende vervalsinge van de stempelen tot het voors(chreven) werk diendende’. De Staten-Generaal besluiten daarop dit voorstel in handen van de heeren Huijgens en de andere gedeputeerden tot de zaken van de Munt – zeg de vaste commissie tot de zaken van de Munt binnen diezelfde Staten-Generaal – te geven, om het te ‘visiteren, examineren, de Generaals van de Munt daarop te horen en van alles rapport te doen met bijvoeging van haer Edele consideratien en advies’.⁶³⁷ Wat het precieze advies van Huijgens en de zijnen is geweest wordt uit de notulen van de Staten-Generaal niet duidelijk. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of er door de bestuurders van de andere gewesten ook pogingen zijn ondernomen om Daniel Drappentier aangesteld te krijgen voor hun Munt. Op het schilderij van Samuel van Hoogstraten (1627-1678) uit 1674 van het Serment van Holland staat Drappentier duidelijk herkenbaar, met een muntstempel in zijn rechter hand, afgebeeld.⁶³⁸

Afb. 28. Daniël Drappentier, stempelsnijder generaal 1671-1714. Detail uit: *Het Serment van de Munt van Holland* door Samuel van Hoogstraten e.a., 1674-1677. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht (Zie ook afb. 14 in dit deel van deze publicatie).

⁶³⁶ Deze aanstelling wordt niet bevestigd door Van Gelder *Muntmeesters en stempelsnijders* 29-32.

⁶³⁷ NA 1.01.02-3727 en NA 1.01.02-3284 fol. 9. Resolutie Staten-Generaal 2 juli 1671.

⁶³⁸ Dit schilderij, dat m.i. ten onrechte de titel ‘Muntmeesters en waardijns van de Munt van Holland te Dordrecht’ draagt, is in 1903 aangekocht door het Dordrechts Museum. Het schilderij is in de numismatische literatuur recent nog afgebeeld in de bijdrage van R. Henzen *Op zoek naar munters in de Muntkoerier* 36 (2007) 10 pag. 7, waar echter de twee werken van Van Hoogstraten van het Serment van de Munt van Holland te Dordrecht (1657 en 1674) tegengesteld aan de chronologie staan afgedrukt. De schilderijen hangen in de vaste opstelling van het Dordrechts Museum. Van Hoogstraten is in 1656 toegetreden tot het Serment van de Munt van Dordrecht en staat zelf op beide schilderijen afgebeeld. Op het eerste doek, als nieuwkomer, op de achterste rij geheel rechts, op het tweede vooraan iets links van het midden, met zijn elleboog die uit het beeld lijkt te steken en de ere medaille met keten dragend die hij te Wenen van keizer Ferdinand III had gekregen.

Het werk aan de stempels voor de nieuwe methode van muntvervaardiging, met de balancier of schroefpers in plaats van met de hamer, moet Daniel Drappentier te veel zijn geweest. Uit een acte van de Haagse notaris Johannes van den Broeck blijkt dat hij op 30 december 1671 met de Hagenaar Dirk van Waerden een overeenkomst sluit voor de periode van 3 jaar waarbij deze wordt ‘geëmployeert’ ‘tot het snijden van de muntstempels als andersints’. Van Waerden krijgt als loon het eerste jaar 9 gulden, het tweede 12 gulden en het derde 16 gulden per week.⁶³⁹

De resolutie van de Staten-Generaal van 12 september 1693 meldt dat Drappentier nog 797 gulden tegoed heeft voor het maken van stempels voor de zogenaamde ambassadeurspenning.⁶⁴⁰ In datzelfde jaar krijgt hij toestemming de ponsoenen te maken voor de stempeling van schellingen.⁶⁴¹

Medio juli 1703 blijkt dat stempelsnijder Daniel Drappentier voor de productie van de nieuwe duiten voor het gewest Holland 659 stempels heeft geleverd en daarvoor dertig weken extra assistentie heeft ingehuurd. Tevens heeft hij zijn logement aan de Munt beschikbaar moeten stellen voor de plaatsing van twee nieuwe muntpersen en voor de tijd van negenendertig weken een nieuw onderkomen moeten huren voor de prijs van 30 stuivers per week. In totaal declareert Drappentier een som van *f* 766: 5: 0, bestaande uit *f* 494: 5: 0 voor de stempels à 15 stuivers, *f* 58:10 voor zijn nieuwe onderkomen, *f* 175: 0: 0 voor de extra assistentie à *f* 4:10: 0 per week en nog eens *f* 38: 0: 0 voor de extra kolen en turf die hij heeft gebruikt om de stempels te harden. Zonder hem de rekenfouten aan te rekeningen die in deze declaratie zitten, adviseren de generaalmeesters de stempelsnijder *f* 680: 0: 0 uit te keren.⁶⁴²

Daniel Drappentier moet kort voor of op 12 september 1714 zijn overleden, aangezien de Haagse begraafboeken op die datum vermelden dat voor zijn lijk de leges voor het recht van begraven, zijnde *f* 3: -, zijn ontvangen.⁶⁴³ Als stempelsnijder van Holland wordt hij opgevolgd door Jacobus de Vries.

9.3 Hollandse duiten 1702

Uit de brief van de raden en generaalmeesters aan Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans van 25 februari 1702 blijkt dat zij Johan van Nispen en essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn hebben opgedragen de aanvang van de duitproductie te Dordrecht bij te wonen. Bij hun komst te Dordrecht blijken de Dordtse gezellen al begonnen met de productie. Zij hebben zelfs al exemplaren verzonden zonder dat de Muntmeester en waarschijnlijk ook de waardijn daarvoor hun goedkeuring hebben gegeven. Het gaat hier om een partij van ongeveer 100 marken aan nieuw gemunte duiten.

⁶³⁹ GADH, notarieel archief, notaris Johannes van den Broeck, inv. nr. 712 fol. 190.

⁶⁴⁰ Een studie over deze ‘Presenten van Staat’ is juist gepubliceerd door dr. G.P. Sanders te Apeldoorn.

⁶⁴¹ NA 1.01.03-3748 fol. 879. Resolutie Staten-Generaal 31 december 1693.

⁶⁴² NA 1.01.44-16 fol. 184v. In de optelling van de totalen zit een telfout van 10 stuivers, terwijl Drappentier zich in de berekening van het arbeidsloon voor de extra assistentie nog eens *f* 40 in zijn voordeel vergist. Advies R&G d.d. 14 juli 1703.

⁶⁴³ De basis van een deel van deze gegevens over Daniel Drappentier is ontleend aan de fiches die A.O. van Kerkwijk, voormalig directeur van het Koninklijk Penningkabinet te 's-Gravenhage, heeft vervaardigd en die na zijn overlijden in de collectie van dit instituut, nu Geldmuseum Utrecht, zijn gekomen.

De generaalmeeesters reageren furieus met een verwijzing naar het derde artikel van hun instructie van 13 februari 1606.⁶⁴⁴

Het verslag van het bezoek van de generaalmeeester en essayeur-generaal laat tevens zien dat van de eerste 2.000 pond koperen duitplaatjes al f 500: - (ongeveer 588 pond) aan duiten al naar Amsterdam is gezonden. De generaalmeeesters geven met hun brief van 25 februari 1702 de Muntmeester toestemming van deze eerste 2.000 pond koperen duitplaatjes nog 412 pond nieuw geslagen duiten naar Amsterdam te sturen. Voor Rotterdam dient 500 pond te worden gereserveerd. De resterende 500 pond is bestemd voor nieuwe duiten voor Dordrecht en Haarlem samen.⁶⁴⁵

Een overzicht van de distributie van een volgende partij Hollandse duiten 1702 in zakken van tweeduizend stuks wordt geboden in de brief van raden en generaalmeeesters van 28 maart 1702. Mattheus Sonnemans wordt opgedragen dat hij ‘geen tijt sal laten versuijmen [en] de distributie sal dirigeren op de volgende wijze’ (zie kadertekst 20):⁶⁴⁶

Kadertekst 20

	zakken
Dordrecht	15
Delft	15
Rotterdam	30
Gouda	15
Den Haag	20
Gorinchem	10
Schoonhoven	10
Schiedam	10
Brielle	10
Amsterdam	30
	165

Totaal gaat het hier dus om een partij van 165 zakken à tweeduizend duiten of f 12:10: 0, die geleverd worden aan negen van de elf belangrijkste steden en een dorp van het Zuiderkwartier.⁶⁴⁷ Terugrekenend en uitgaand van het gemiddelde gewicht van een duit van 3,639 gram, blijkt dat van

de partij van 2.640 pond koperen duitplaatjes bijna 200 pond niet gedistribueerd is. Aannemelijk is dat het als onbruikbaar halffabricaat is afgekeurd en opzij is gezet. Maar het is ook mogelijk dat een deel wel binnen de marges van gewicht en kwaliteit valt en door de Muntmeester is gebruikt voor betaling van zijn kosten. De rest is misschien op de Munt of elders als schroot versmolten en heeft vervolgens dienst gedaan als grondstof voor nieuwe duitplaatjes of iets anders.

De productie van de nieuwe duiten te Dordrecht gaat evenwel niet snel genoeg. Vandaar dat de generaalmeeesters op eigen voorstel door de Staten van Holland geautoriseerd worden te Leiden, Amsterdam of elders om te zien naar de mogelijkheid tot het huren of kopen van twee tot drie personen ten behoeve van de Munt te Dordrecht.⁶⁴⁸

Begin mei 1702 melden de generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden dat zij in Amsterdam drie medaillepersonen hebben weten te huren die te Dordrecht zijn ingezet, zodat daar nu op vijf personen tegelijk kan worden gewerkt aan de productie van duiten. Toch gaat die productie nog steeds niet vlot genoeg, want niet alle gezellen werken even goed mee. De personen staan soms zowel 's morgens als 's avonds enkele uren stil. Als reden wordt aangevoerd dat de gezellen niet willen doorwerken, als zij hun verplichte hoeveelheid koperen munt plaatjes voor die dag hebben verwerkt. Verder blijkt de stempelsnijder de stempels niet naar behoren te verzorgen. Hij dient de stempels ten minste tweemaal per dag schoon te maken en wanneer nodig opnieuw te polijsten. De generaalmeeesters verzoeken Gecommitteerde Raden de provoost en gezellen van de Munt te Dordrecht aan te schrijven dat ‘sij sonder stilstandt ende sonder onderscheijt van dagen het werck sullen hebben, soo bij naght als bij dagh, voort te setten ende niet uitscheijden met een seekere taux van marquen, maar sooveel afmunten als immers doenlijk sal sijn’. Met andere woorden: de gezellen worden gemaand de nieuwe duiten 24 uur per dag, zeven dagen per week te produceren en zich niet te houden aan een bepaalde hoeveelheid verzet werk per dag. Verder verzoeken zij de gezellen op te dragen tenminste twee man aan de slinger van de schroefpers te zetten en toe te staan dat loden bollen aan de uiteinden van de horizontale stang worden bevestigd. Dit laatste om de personen de nodige extra drukkracht op de stempels te laten leveren.⁶⁴⁹

Uit een overzicht van begin juli 1702 (zie kadertekst 21) blijkt wat er inmiddels aan duiten is geproduceerd en hoe deze zijn verdeeld over de verschillende steden. De leveringen aan Amsterdam en Leiden worden niet gegeven, omdat beide steden de geleverde nieuwe duiten al met de essayeur-generaal hebben afgerekend. Opvallend aan dit eerste overzicht is dat Alkmaar, een stad uit het Noorderkwartier, duiten geleverd krijgt vanuit Dordrecht.

644 NA 1.01.44-16 fol. 146v-147. Missive R&G aan de Provoost en de gezellen te Dordrecht d.d. 25 februari 1702.

645 NA 1.01.44-16 fol. 147. Missive R&G aan de Muntmeester van Holland d.d. 25 februari 1702.

646 NA 1.01.44-16 fol. 151v. Missive R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 28 maart 1702.

647 Den Haag heeft in de tijd van de Republiek nooit officieel het stadsrecht verleend verkregen en mag dan ook niet tot de (stemrechtgebende) steden van Holland of van het Zuiderkwartier worden gerekend. Vanwege het belang van de plaats (zetel van de Staten van Holland en de Staten-Generaal) en zeer waarschijnlijk ook vanwege het toch relatief grote aantal inwoners, deelt Den Haag wel mee in de distributie van de nieuw geslagen duiten. Cox deelt op zijn website www.stadsrechten.nl, bedoeld als bijlage bij zijn *Repertorium van de stadsrechten in Nederland*, mee dat 's-Gravenhage eerst in 1806 stadsrechten krijgt verleend van Koning Lodewijk.

648 NA 1.01.44-16 fol. 155. Resolutie Staten van Holland d.d. 14 april 1702.

649 NA 1.01.44-16 fol. 155. Missive van R&G aan Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 2 mei 1702. Een afschrift van gelijke strekking gezonden aan 'de provoost en de muntgezellen in de Munte tot Dordreght' d.d. 10 mei 1702 bevindt zich in NA 3.01.30-208.

Kadertekst 21

Staat van 't gheen wegens de geleverde duijten te ontfangen is⁶⁵⁰

Ider sack *f* 12:10

Dordrecht	168 sakken facit	<i>f</i> 2100: 0: 0
Solvit den 27 ^e mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1025: 0: 0
Rest		<i>f</i> 1075: 0: 0

Haarlem	275 sakken facit	<i>f</i> 3437:10: 0
Solvit den 10en junij aan den Muntmeester		<i>f</i> 2200: 0: 0
		<i>f</i> 1237: 0: 0

Delff	131 sakken facit	<i>f</i> 1637:10: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1000: 0: 0
Rest		<i>f</i> 637:10: 0

Leijden, quite

Amsterdam, quite

Gouda	200 sakken, facit	<i>f</i> 2500: 0: 0
Rotterdam	200 sakken, facit	<i>f</i> 2500: 0: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 1000: 0: 0
Rest		<i>f</i> 1500: 0: 0

Gorinchem	50 sakken, facit	<i>f</i> 625: 0: 0
-----------	------------------	--------------------

Schiedam	50 sakken, facit	<i>f</i> 625: 0: 0
----------	------------------	--------------------

Schoonhoven	30 sakken, facit	<i>f</i> 375: 0: 0
-------------	------------------	--------------------

Brielle	60 sakken, facit	<i>f</i> 750: 0: 0
---------	------------------	--------------------

Alkmaar	80 sakken, facit	<i>f</i> 1000: 0: 0
---------	------------------	---------------------

⁶⁵⁰ NA 1.01.44-16 fol. 161. Overzicht van 8 juli 1702.

's Gravenhage	90 sakken, facit	<i>f</i> 1125: 0: 0
Solvit den 20en mej aan den Muntmeester		<i>f</i> 750: 0: 0
Rest		<i>f</i> 375: 0: 0

Een tweede overzicht van Mattheus Sonnemans van 1 augustus 1702 (zie kadertekst 22) laat onder meer zien dat de stad Amsterdam tussen 23 en 29 juli 220 zakken nieuwe duiten geleverd heeft gekregen en dat Leiden tussen 16 en 29 juli 172 zakken heeft ontvangen. Verder blijkt dat Amsterdam de nieuwe duiten niet heeft afgerekend met de essayeur-generaal, maar het de verschuldigde *f* 2.750: - heeft betaald aan de leverancier van de koperen plaatjes, Anthonij Grill. Dit vanzelfsprekend om niet onnodig contant geld te transporteren met alle risico van dien. In totaal betreft het om een zending in de periode 8 tot en met 29 juli 1702 van *f* 13.200: - aan koperen duiten, dus om 2.112.000 stuks.

Alkmaar krijgt nieuwe duiten opnieuw geleverd uit Dordrecht en niet uit de Munt in het eigen Noorderkwartier.

Kadertekst 22

Tweede staat en rekening van de afrekening van de verzending van nieuwe duiten aan de respectieve steden⁶⁵¹

Dordrecht den 27 ^{en} julij geleverd	52 sakken	<i>f</i> 650: 0: 0
---	-----------	--------------------

Haarlem den 10en julij	25 sakken	
den 29 ^{en} dito	50 sakken	
	75	<i>f</i> 937: 0: 0

Delff den 8 ^{en} julij	32 sakken	<i>f</i> 400: 0: 0
---------------------------------	-----------	--------------------

Leijden den 16 ^{en} julij	62 sakken	
den 22 ^{en} dito	60	
29 ^{en} dito	50	
	172	<i>f</i> 2150: 0: 0

Amsterdam den 23 julij	100 sakken	
26 ^{en} dito	60 sakken	

⁶⁵¹ NA 1.01.44-16 fol. 163. Overzicht d.d. 1 augustus 1702.

29 ^{en} dito	60 sakken	
	220	<i>f</i> 2750: 0: 0
[in de marge staat: Aldaar betaalt aan Anthonij Grill]		
Gouda den 28 ^{en} julij	40 sakken	<i>f</i> 500: 0: 0
Rotterdam den 14 ^e julij	50 sakken	
den 18 ^e dito	50 sakken	
	100	<i>f</i> 1.250: 0: 0
Gorinchem den 11 ^e julij	30 sakken	
27 ^e dito	25 sakken	
	55	<i>f</i> 687: 0: 0
Schiedam den 14 ^e julij	30 sakken	<i>f</i> 375: 0: 0
Schoonhoven den 14 ^e julij	40 sakken	
21 ^e dito	20	
	60	<i>f</i> 750: 0: 0
Briell den 14 ^e julij	40 sakken	<i>f</i> 500: 0: 0
Alckmaar den 31 ^e julij	60 sakken	<i>f</i> 750: 0: 0
's Hage den 15 ^e julij	60 sakken	
22 ^e dito	60	
	120	<i>f</i> 1.500: 0: 0
	Somma	<i>f</i> 13.200: 0: 0

Hoe het systeem van inname van oude duiten en uitgifte van nieuwe exemplaren in deze periode precies werkt, wordt niet duidelijk. Evenmin is helder waar de distributie van nieuwe duiten de omwisseling in zilvergeld heeft plaatsgevonden. Dit zilvergeld is volgens een al eerder geciteerde brief van de bestuurders van Amsterdam nodig om de leveranciers van de koperen duitplaatjes te betalen.⁶⁵² Verderop in deze publicatie wordt duidelijk dat de Staten van Holland de steden een enkele keer daadwerkelijk voorschrijven nieuwe duiten tegen zilvergeld van de Muntmeester over te

nemen.⁶⁵³ Uit een instructie voor de aanmaak van nieuwe duiten voor de Gelderse Muntmeester Coenraad Hendrik Cramer uit 1716 blijkt dat hij zijn nieuwe duiten dient afleveren aan de Gelderse Rekenkamer en dat hij daarvoor zilvergeld in de plaats krijgt.⁶⁵⁴ Maar dat is in Holland en West-Friesland dus niet het geval.⁶⁵⁵ Verder zou antwoord wenselijk zijn op de vraag of die steden een van te voren afgesproken hoeveelheid afnemen, of dat ze een door de generaalseesters ingeschatte hoeveelheid kleingeld krijgen toegewezen.

Naast de leveranties aan de bovenstaande steden sturen de raden en generaalseesters aan op distributie van nieuwe duiten binnen kleinere gemeenschappen. Zij doen dit door middel van een brief aan de burgemeesters en regeerders van de steden en ‘vlekken’: Heusden, Woudrichem, Geertruidenberg, Zevenbergen, Asperen, Weesp, Naarden, Muiden, Nieuwpoort, Oudewater, Woerden, Vlaardingen, Maassluis, Beverwijk, Noordwijk, Voorburg, Rijswijk, Beijerland, Strijen en Middelharnis. Hierin melden de generaalseesters dat er nog zakken nieuwe duiten à *f* 12:10 in voorraad zijn, die ‘tot gerieff der ingezetenen’ afgehaald kunnen worden.⁶⁵⁶ In hoeverre hiervan gebruikt is gemaakt, blijkt niet.⁶⁵⁷ De opmerking van raden en generaalseesters maakt in elk geval duidelijk dat hier geen sprake is van enige verplichting tot afname van nieuwe duiten, maar wel van een mogelijkheid de omwisseling van oude in nieuwe duiten als een service aan te bieden aan de eigen inwoners.

Uit de al eerder aangehaalde brief aan de burgemeesters en regeerders van Amsterdam blijkt dat er medio maart 1703 circa *f* 112.000: - aan nieuwe duiten is geproduceerd, waarvan er reeds voor *f* 82.000:- is verzonden aan de respectieve steden en nog eens *f* 8.000: - aan particulieren.⁶⁵⁸ Bijna twee maanden later is de hoeveelheid aan particulieren uitgegeven duiten verdubbeld. Er is nog ‘maar’ *f* 14.000: - aan nieuwe duiten op voorraad.⁶⁵⁹ Eind september is er nog voor *f* 11.000: - op voorraad.⁶⁶⁰

Inzage in wat werkelijk aan duiten is gemunt en gedistribueerd wordt verkregen uit de finale afrekening van raden en generaalseesters aan Gecommitteerde Raden. Deze verantwoording heeft een flink aantal jaren op zich laten wachten, omdat Muntmeester Mattheus Sonnemans het niet eens is met de vergoeding die hij voor de productie en aflevering van de duiten krijgt. Uit het bezwaar van Sonnemans tegen de weigering hem de kosten voor zijn extra werkzaamheden te vergoeden valt op te maken dat hij in 1702 136.231 3/4 pond koperen duitplaatjes heeft toegezonden gekregen, waaruit hij *f* 115.483:15: 0 aan duiten heeft vervaardigd. Dat betekent dat er van de Hollandse duit 1702 18.477.370 stuks zijn geslagen.⁶⁶¹

⁶⁵³ NA 1.01.44-16 fol. 167. Resolutie StvHoll d.d. 11 januari 1704.

⁶⁵⁴ NA 1.01.44-20 fol. 77. Ordonnantie en instructie om op de provinciale Munte des Furstendoms Gelre en Graeffschap Zupthen, die binnen de stad Harderwijk werd gehouden, te doen munten sekere quantiteijd swarte oft kopere munte, genaemt duijten... d.d. 18 december 1716.

⁶⁵⁵ Aanvullend onderzoek naar de productie en distributie van nieuwe duiten in de andere gewesten zal hopelijk meer informatie opleveren.

⁶⁵⁶ NA 1.01.44-16 fol. 170v. Missive van R&G d.d. 5 oktober 1702.

⁶⁵⁷ In de archieven van Voorburg en Rijswijk is de brief van R&G d.d. 5 oktober niet bewaard gebleven. Noch is enig spoor van een antwoord gevonden.

⁶⁵⁸ NA 1.01.44-16 fol. 179. Missive van R&G aan Burgemeesteren en regeerders van Amsterdam d.d. 15 maart 1703.

⁶⁵⁹ NA 1.01.44-16 fol. 180v. Missive van R&G aan de Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 7 mei 1703.

⁶⁶⁰ NA 1.01.44-16 fol. 188v. Rapport R&G 24 september 1703.

⁶⁶¹ NA 1.01.44-16 fol. 204 en 283. Bezwaarschrift van Mattheus Sonnemans aan R&G d.d. 20 maart 1704 en 28 maart 1706.

⁶⁵² NA 1.01.44-16 fol. 181. Brief van Amsterdam aan R&G d.d. 15 maart 1703 over de distributie en betaling van de nieuwe duiten.

Uit het bovengemelde bedrag van *f* 115.483:15: 0 heeft de Muntmeester *f* 8.514: 10 uitbetaald aan arbeidsloon en *f* 3.405:15: 8 afgehouden voor zijn eigen inspanningen. Sonnemans meent echter nog *f* 3.739:16: 0 tegoed te hebben. Hij zegt dat hem voor aanvang van de productie zes procent als zijn loon is toegezegd. De *f* 3.405:15: 8 voortkomende uit de vergoeding van twee duiten voor de geproduceerde 272.462 mark brengt zijn vergoeding op nog geen drie procent. Ter bekrachtiging van zijn claim op een hogere vergoeding voert hij het voorbeeld aan van de Utrechtse Muntmeester die in 1681 voor de door de Staten van Utrecht opgedragen productie van *f* 12.000: - aan koperen duiten bijna zes procent vergoeding ontvangt. Met dit voorbeeld doet hij een beroep op gelijke behandeling.

Als extra argument voor de hogere vergoeding dan hem tot nu toe is toegestaan voert Sonnemans aan dat hij de aangeleverde koperen plaatjes niet meteen heeft kunnen munten, maar vanwege hun hardheid eerst heeft moeten gloeien (= door verhitting zacht maken) en daarna moeten ontdoen van de ontstane oxidatie.

In een bijlage bij zijn bezwaarschrift meldt Sonnemans nog enkele posten die hem ook nog moeten worden vergoed (zie kadertekst 23).

Kadertekst 23

Posten die Mattheus Sonnemans ook nog vergoed wil hebben⁶⁶²:

- *f* 937:10: 0 voor 750 stempels à *f* 1: 5: 0;
- *f* 1.200: 0: 0 voor de inzet van vier personen die zich 50 weken zes dagen per week hebben beziggehouden met het tellen van de nieuwe duiten;
- *f* 315: 0: 0 voor vracht van kopere platen van Amsterdam tot Gouda
- *f* 401: 17: 0 voor vracht van de geslagen duiten vanaf Gouda;
- *f* 150: 0: 0 voor extra gebruikte turf.
- *f* 83: 17: 0 voor olie voor de lampen.

De raden en generaalmeeesters adviseren Gecommitteerde Raden negatief over Sonnemans' claim. De Dordtse Muntmeester is indertijd niet alleen akkoord gegaan met de vooraf gestelde vergoeding van twee duiten per mark voor zijn toezicht. Hij heeft ook ingestemd met de bepaling de vrachtkosten voor zijn rekening te nemen in plaats van afdracht van het heerlijk recht of sleischat. Ten aanzien van Sonnemans' opmerking dat hij vanwege de duitenproductie anderhalf jaar niets anders heeft kunnen produceren, verklaren de generaalmeeesters dat uit de administratie van de waardijn blijkt dat hij in deze periode circa 10.000 mark aan zowel gouden als zilveren munten heeft laten munten en zelfs tegen alle regels in gouden en zilveren versies van de duiten heeft laten

maken en voor eigen rekening verkocht.⁶⁶³ Die gouden en zilveren exemplaren hebben geen officiële functie in het betalingsverkeer gehad, hoewel ze vanwege hun gewicht aan edelmetaal altijd een bepaalde waarde hebben vertegenwoordigd. Inmiddels is bekend dat in de zeventiende eeuw gouden en zilveren exemplaren van duiten en andere munten speciaal als Nieuwjaarsgeschenk zijn geproduceerd en aangeboden.⁶⁶⁴ Dit soort stukken kunnen ook bij andere gelegenheden als cadeautje hebben gediend.

In elk geval is duidelijk dat Sonnemans zijn inspanningen voor de productie en distributie van de koperen duiten overdrijft. Vandaar dat de generaalmeeesters Gecommitteerde Raden voorstellen Sonnemans niet meer dan *f* 954: -: - toe te staan bovenop het door hem reeds afgehouden loon van 2 duiten voor elk van de 272.462 marken. Sonnemans totale vergoeding komt hiermee op *f* 4.359:15: 8.⁶⁶⁵

Tot overeenstemming komt men echter niet. Nadat de secretaris van de Generaliteits Muntkamer, Antonius van der Linden, zich per brief nogmaals heeft gericht tot Mattheus Sonnemans, antwoordt deze dat de vertraging van de verantwoording door de generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden hem niet verweten kan worden. Hij heeft verslag gedaan van 'elck vat met plaatjes 't gene hebben ontfangen, wat daar uijt is gekome, ook waar deselve sijn gedistribueert, en wat quantiteijt als doen nogh onder mij waer, en naederhandt na wat steeden die versonden sou werden [zoals] mij geordonneert'. Het wachten is alleen nog op een akkoord op de door hem ingediende declaratie.⁶⁶⁶ Van der Linden reist naar Dordrecht voor een persoonlijk onderhoud met de Muntmeester over deze kwestie. Raden en generaalmeeesters melden Gecommitteerde Raden uiteindelijk dat Sonnemans volhardt in zijn eis tot extra vergoeding, dat hij de nog onder hem rustende *f* 3.700: - aan nieuwe duiten niet wenst af te staan en dat zij daarom niet de rekening en verantwoording over de in 1702 vervaardigde duiten kunnen doen.⁶⁶⁷ Op 1 oktober 1704 adviseren zij Gecommitteerde Raden een bijeenkomst te organiseren waarbij 'den Muntmeester, waardeijn [Simon de Vries], essayeur [Daniel Coenen], Gerrit van Duijn provoost met sijn register over de jongste busse, item [J.] van Ringen, [Adriaen] Mortier, [Melis] van Houwelingen ende [Adriaen] van Wageningen, Munters ofte knapen' worden ontboden. De bijeenkomst wordt door Gecommitteerde Raden vastgesteld op 19 oktober 1704.⁶⁶⁸

Uit het verslag van dit 'besogne' blijkt dat er meer aan de hand is op de Dordtse Munt. Bij de opening van de vierde muntbus van Mattheus Sonnemans in maart 1700 bestaat er aanvankelijk onduidelijkheid over de verplichte aantekeningen door smidmeester en de gezellen over de productie. Deze konden niet vergeleken worden met de registers van de waardijn en de Muntmeester. Verder wordt hier bevestigd dat de Muntmeester een 'notabele quantiteit soo goude

⁶⁶² NA 1.01.44-16 fol. 204. Missive van Mattheus Sonnemans aan Gecommitteerde Raden d.d. 20 maart 1704.

⁶⁶³ Het betreft hier zeker de afslagen in goud op het gewicht van een dubbele dukaat en de afslagen in zilver, beschreven door Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Ho 84.2 en 84.3, maar mogelijk ook de 'maaksels' beschreven onder de nrs. Ho 84.7 t/m 84.10.

⁶⁶⁴ Van der Wiel, *Munten als Nieuwjaarpennningen geslagen* 20.

⁶⁶⁵ NA 1.01.44-16 fol. 204. Advies van raden en generaalmeeesters d.d. 15 april 1704. NA 3.01.05-3054 fol. 283-284. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 23 juni 1704.

⁶⁶⁶ NA 1.01.44-16 fol. 221v. Brief d.d. 30 juni 1704 en antwoord van Sonnemans d.d. 1 juli 1704.

⁶⁶⁷ NA 1.01.44-16 fol. 230. Missive van raden en generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden d.d. 30 september 1704.

⁶⁶⁸ NA 1.01.44-16 fol. 230. Missiven d.d. 1 en 2 oktober 1704. De aanvulling van de namen is gebaseerd op de akte van opening van de vijfde en zesde muntbus van Mattheus Sonnemans, NA 3.01.27.01-4951 en 4952 en het Instructieboek van raden en generaalmeeesters.

als zilvere penningen heeft gemaakt met den stempel der nieuwe duijten sonder consent van de Hooge Overigh[ei]t'. Op basis van het 31ste artikel van de Muntmeestersinstructie staat hierop een boete van 1.000 zilveren dukaten (*f* 2.500: -). Daarbij komt ook nog dat de zilveren en gouden afslagen van de duiten zonder de verplichte proef op het gehalte en gewicht zijn verkocht en dat er over deze productie ook geen heerlijk recht of sleischat is afgedragen.

De provoost en gezellen moeten problemen hebben gehad met de dubbelfunctie die essayeur Daniël Coenen, vanwege het overlijden van waardijn Adriaan van Blijenburgh, op dat moment tijdelijk uitoefent.⁶⁶⁹ Tegen alle voorschriften in hebben zij geweigerd hem hun biljetten van de tussen 22 maart en 31 december 1700 gemunte 8.849 mark aan schellingen en de 20.444 mark aan dubbele stuivers over te dragen. Coenen is op dat moment namelijk ook waardijn-ad-interim en heeft dus in deze hoedanigheid recht op die biljetten. De provoost en gezellen hebben Coenen tevens belet zelf de exemplaren voor de proef op het gehalte uit te kiezen en hem zelfs de toegang tot de werkruimten geweigerd.

Smidmeester en gezellen zijn bovendien niet zorgvuldig en zeker niet volgens de regels met de muntstempels omgesprongen. Genoemd wordt dat zij de gravure van het stempelvlak hebben gevuld met krijt en de stempels op de stenen vloer hebben afgeslepen. Dit hebben zij gedaan om de stempels een minder diepe gravure te laten krijgen, zodat de geschroefde penningen gemakkelijker uit de pers komen en om minder kracht te hoeven gebruiken om de gravure van de stempels op de blanco plaatjes over te brengen.

Ten slotte wordt nogmaals gewag gemaakt van het feit dat de Munters geweigerd hebben ook op zondag te werken aan de productie van de nieuwe duiten. Bovendien zouden twee gezellen tegen alle regels in nieuwe dubbele stuivers hebben verruild voor oude en deze voorzien hebben van het nieuwe stempel. Het schort op de Munt te Dordrecht dus duidelijk aan de naleving van de regels.

Gecommitteerde Raden besluiten daarop:

- de Dordtse Muntmeester en waardijn aan te zeggen hun taken beter waar te nemen;
- de smidmeester en de gezellen op te dragen het hun ter hand gestelde register goed bij te houden, op straffe van *f* 2.500: - boete;
- hun te verbieden de essayeur de toegang tot het 'smiths ofte werkhuijs' te onthouden en hem toe te staan de voor zijn essayproef benodigde exemplaren zelf uit de bakken, van de pers of van de stok⁶⁷⁰ te halen;
- iedereen aan de Munt te verbieden gouden of zilveren afslagen te maken met gebruik making van muntstempels, zonder speciale toestemming van Gecommitteerde Raden en zonder dat de essayeur zijn proeven op gehalte en gewicht daarop heeft gedaan en de 'quantiteit' heeft genoteerd, zodat bij de eerstvolgende verantwoording van de bus daarover ook het heerlijk recht of sleischat kan worden afgedragen;
- de smidmeester en de gezellen te verbieden zelf de muntstempels af te slijpen;

- te eisen dat de essayeur wordt gezien als de derde officier van de Munt en hem aldus toegang tot alle bijeenkomsten van het Serment te geven;⁶⁷¹
- dat de stempelsnijder wordt gezien als de vierde officier van de Munt.⁶⁷²

Medio december schrijven raden en generaalmeesters Gecommitteerde Raden opnieuw over hun onvermogen om met Sonnemans tot een eindafrekening over de geproduceerde duiten te komen.⁶⁷³ Veel effect heeft dit niet. Wel kan geconstateerd worden dat bovenstaande punten op 12 februari 1705 nog eens door Gecommitteerde Raden en door de Rekenkamer van Holland worden bevestigd.⁶⁷⁴

Pas ruim een jaar later komt de kwestie van de afrekening met Sonnemans opnieuw aan de orde. De Muntmeester schrijft nu aan Gecommitteerde Raden dat hij bezwaar heeft gemaakt tegen de magere beloning die hij voor het munten van de duiten in 1702 en 1703 ontvangt.⁶⁷⁵ In dit bezwaarschrift bevestigt Sonnemans nog eens dat hij in 1702 136.231 3/4 pond koperen duitplaatjes heeft ontvangen en daaruit voor *f* 115.483:15: 0 aan nieuwe duiten heeft geproduceerd. Van dit bedrag heeft hij *f* 8.514:10 ingehouden als arbeidsloon voor de Munters en *f* 3.404:15: 8 als zijn salaris. Hij stelt dat hij daarmee aan zijn verplichting heeft voldaan. Sonnemans voert opnieuw zijn nog openstaande punten van bezwaar op. Raden en generaalmeesters reageren hierop als volgt:⁶⁷⁶ Betreffende de nog openstaande vergoeding voor de vervaardigde stempels meent Sonnemans nog *f* 954: -: - te goed te hebben. De generaalmeesters voeren daartegen aan dat Sonnemans nog *f* 3.739:16: - dient af te dragen, hetgeen blijkt uit bijgesloten 'staat van debet en credit tusschen de raden ende generaalmeesters van de munte der Vereenighde Nederlanden ter eenre, ende Matheus Sonnamaens Muntm[eeste]r van Hollant ter anderen zijde, concernerende het munten van nieuwe duijten' (zie kadertekst 24).

⁶⁷¹ Zie voor het Serment hoofdstuk 2.12.

⁶⁷² NA 1.01.44-16 fol. 232-235. Poincten van besoigne [van 19 oktober 1704], concernerende de Munte van Hollandt tot Dordrecht.

⁶⁷³ NA 1.01.44-16 fol. 244. Brief d.d. 15 december 1704.

⁶⁷⁴ NA 1.01.44-16 fol. 259v-260. Missive Gecommitteerde Raden en Raden en meesters van de Rekening der domeinen d.d. 12 februari 1705. NA 1.01.44-16 fol. 259v-260.

⁶⁷⁵ NA 1.01.44-16 fol. 283. Bezwaar van Matthijs Sonnemans aan R&G d.d. 28 maart 1706.

⁶⁷⁶ NA 1.01.44-16 fol. 284. 'Remarques geformeert bij de Raden ende Generaalmeesters deser landen op sekere schriftuijre van Matheus Sonnamaens' d.d. 7 april 1706.

⁶⁶⁹ NA 3.01.27.01-689 fol. 306v-307. 'Commissie provisioneel van het waerdijnschap en contreguardeschap van de Munte van Hollandt tot Dordrecht, omme Simon de Vries' d.d. 23 juni 1701. De Vries volgt mr. Adriaan van Blijenburgh (1647-1699) op.

⁶⁷⁰ Over de betekenis van het woord stok heerst al lange tijd onduidelijkheid. Hier zal bedoeld zijn het onderstempel dat bij productie met de hand en hamer in een houten blok of stam is geplaatst.

Kadertekst 24

Staat van debet en credit tusschen de raden ende generaalmeesters van de Munte der Vereenighde Nederlanden ter eenre, ende Matheus Sonnamaens Muntm[eeste]r van Hollant ter anderen zijde, concernerende het munten van nieuwe duijten ⁶⁷⁷ .			
Volgens het opgeven van den Muntmeester heeft hij aan duijten gemunt, de welke t'sijne verantwoordinge erkent een somme			f 115.483:15: 0
Credit			
Bij afleveringe aan de resp: steden een somme van		f 8.878:10: 0	
Heeft aan den Essayjeur Generaal Bruijnestein, off sijn ordre betaalt		6.826: 8: 0	
Nogh op ordre voors[chreven] aan den leverancier Anthonij Grill		3.000: 0: 0	
Aan Muntloon betaalt		8.514:10: 0	
Aan hem selfs voor sijn salaris		3.405:15: 8	
Item voor extra ordinaire kosten, volgens ordonn[antie] van de heeren Gecommitt[eer]de Raden		954: 0: 0	
Nota: Wert geresitueert het verschot van 't lijnwaat tot de sakken		216: 6: 0	
Nota: Voor het naijen der sakken		39:10: 0	
		f 111.743:19: 8	
			f 111.743:19: 8
Oversulx den Muntmeester per reste schuldigh blijft			f 3.739:15: 8

Op Sonnemans’ argument dat de hem toegestane twee duiten per mark loon over de productie van duiten minder dan drie procent is en dus te weinig, voeren de generaalmeeesters aan dat zijn Westfriese collega tevreden is met datzelfde loon voor hetzelfde werk. Sonnemans meent drie duiten te moeten ontvangen. De generaalmeeesters melden verder dat Sonnemans alle koperen duitplaatjes op kosten van het gewest aangeleverd heeft gekregen en geen kosten heeft hoeven maken voor de muntpersen en het gereedschap, terwijl zijn collega te Enkhuizen zelf de koperen muntplaatjes heeft moeten aanschaffen, deze pas betaald heeft gekregen bij het omwisselen van de nieuw geslagen duiten in zilvergeld en bovendien alle gereedschappen zelf heeft moeten bekostigen.

In bedekte termen zeggen zij dus eigenlijk dat Sonnemans de hoge kosten, die hij zegt gemaakt te hebben, moet accepteren. Sonnemans’ bewering dat generaalmeeester Adriaan Pieteron en essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn hem destijds zes procent hebben geboden, wijzen de generaalmeeesters van de hand als ‘buiten alle apparente van waarheijt’. Enig schriftelijk bewijs van de toezegging is niet bewaard.

Tegen het argument van Sonnemans dat het munten van de nieuwe duiten hem anderhalf jaar heeft gekost en dat hij in die tijd geen andere stukken heeft kunnen produceren, voeren de generaalmeeesters aan dat die anderhalf jaar misschien wel juist is, maar dat volgens Sonnemans’ eigen verantwoording is gebleken dat hij in dezelfde tijd ook nog 10.982 mark aan gouden en

677 NA 1.01.44-16 fol. 285v. Bijlage bij het advies van raden en generaalmeeesters op het bezwaar van van Mattheus Sonnemans d.d. 7 april 1706.

zilveren munten heeft geproduceerd. Bovendien, zo melden de generaalmeeesters ironisch, heeft Sonnemans in diezelfde periode een ‘notable quantiteijt’ gouden en zilveren afslagen met het stempel van de duit gemaakt, zonder daar aan Gecommitteerde Raden toestemming voor te hebben gevraagd en voor gekregen en bovendien daarover ‘merckelijke winsten (...) heeft genoten’, terwijl er eigenlijk een ‘seekere grote boete’ op dit vergrijp dient te staan.

Over het moeten gloeien en opkoken van de aangeleverde plaatjes, het van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat duiten laten tellen, in zakken en vervolgens in tonnen pakken, het verschillende keren afwegen, van elke partij duiten apart boek te moeten houden en uiteindelijk het continu te moeten corresponderen met de leveranciers en met de steden die de duiten toegezonden dienen te krijgen, schrijven de generaalmeeesters dat Muntmeester Sonnemans daarvoor apart is betaald en zelfs nog is vergoed voor zijn extra gebruik van brandstof.

Ter bekrachtiging van zijn zaak en als voorbeeld dat het ook anders kan, noemt Sonnemans nogmaals de opdracht die de Staten van Utrecht in 1681 hebben gegeven aan hun Muntmeester Johan van Romondt⁶⁷⁸ voor de productie van f 12.000: - aan nieuwe duiten en waarvoor deze meer dan vijf procent vergoeding heeft gekregen en daarbovenop nog drie procent voor het omwisselen (zie kadertekst 25).

Kadertekst 25

Memorie van duijten, zoals die binnen Utregh[t] sijn geordonneert volgens instructie in 't jaar 1681 de somme van f 12000 gulden ende hebben in 't mark gegaan 100 stukken, sijnde f 0:12: 8 ⁶⁷⁹ .	
12.000 gulden, sijnde 19.200 mark, die kosten jeden 100 m	
45 gulden, en belopen	f 8.640: 0: 0
En gerekent 100 stukken in 't mark, bedragende f 12.000 gulden	
voor het consent aan de Rekenkamer off sleijschat	f 500: 0: 0
Voor stempels	f 300: 0: 0
Voor turff, hout en saaghmul	f 130: 0: 0
Voor 19200 mark voor schroeven 1½ stuijvers dat voor de helft	
is gedaan en is nu voor 4 duijten gedaan	f 1.440: 0: 0
Voor wisselen 3 per cento	f 360: 0: 0
Voor de Muntmeester, behalven dat nog geprofiteert heeft	
op inkopen van koper 20 per cento	f 630: 0: 0
	f 12.000: 0: 0

678 Johan van Romondt (1642-1710), Muntmeester van Utrecht 1679-1710. Zoon van Diederik van Romondt (...-1652), Muntmeester van de stad Emden 1634-1646, Oost-Friesland 1634-1649 en West-Friesland 1649-1652 en Pieterjtje Schuurmans (...-1651), jongere broer van Gerrit van Romondt (1635-1696), Muntmeester van West-Friesland 1652-1680 en oudere broer van onder andere Dirk van Romondt (1649-1702), Muntmeester van Overijssel 1675-1702.

679 NA 1.01.44-16 fol. 284. Bijlage bij het bezwaar van Mattheus Sonnemans d.d. 28 maart 1706.

Raden en generaalseesters pareren dit voorbeeld met de opmerking dat juist dergelijke opdrachten de oorzaak zijn dat de Staten van Holland nu nieuwe duiten moeten laten aanmunten. Verder spreken zij – misschien wel enigszins sarcastisch bedoeld – hun verwondering uit dat Sonnemans niet de voorbeelden van de duitaanmuntingen te Zutphen, Harderwijk of Roermond als voorbeeld neemt. De laatste levert volgens hen op elke 100 gulden aan duiten 30 gulden winst in zilvergeld. Tegen de door Sonnemans opgevoerde onkosten, zijnde *f* 3.344: 0: 0 (zie kadertekst 26), merken de generaalseesters op dat de posten voor linnen en het naaien van de geldzakjes aan de Muntmeester zullen worden vergoed. Over de overige kosten adviseren zij de al eerder genoemde som van *f* 954: -: - te gebruiken.

Kadertekst 26

De 2 duijten aan den Muntmeester voor alle sijne mouijten voor 1½ jaar werken zoude bedragen	<i>f</i> f3.380:17: 0
Daar en tegen verschoten aan lindens ⁶⁸⁰	<i>f</i> 216: 6: 0
Van het najien van de sakken	<i>f</i> 39:10: 0
Voor lamp olije	<i>f</i> 83:17: 0
Voor 750 stempels	<i>f</i> 937:10: 0
12 m[aanden] continuelijk 4 personen extraordinaris buijten de familie tot tellen, en uijtschieten van de lighte ende sware platen, volgens missive van de heeren raden ende m[eeste]rs generaal, van dato den 28en Februarij 1702, gebruijkt à een gulden 's daaghs, sinnde 6 dagen à 24 gulden 's weecx	<i>f</i> 1.200: 0: 0
Voor vragt van koper tot Gouda betaalt	<i>f</i> 315: 0: 0
Vragt van Gouda uijt doen en rijen, en na de steden af te senden	<i>f</i> 401:17: 0
Gelevert naght en daght turff op 2 plaatsen	<i>f</i> 150: 0: 0
	<i>f</i> 3.344: 0: 0
Soo dat den Muntmr: voor alle sijnde mouijte suiijver soude overhouden	<i>f</i> 3.344: 0: 0 <i>f</i> 36:17: 0

Als argument voeren de generaalseesters aan dat nog steeds niet is gebleken dat Sonnemans 750 paar stempels voor de productie van de duiten heeft moeten laten maken. De stempelsnijder heeft zelf opgegeven ‘slechts’ 659 paar te hebben vervaardigd en dat gebruikte stempels tot drie à vier

maal opnieuw zijn gegraveerd. Tevens melden de generaalseesters dat de Rekenkamer jaarlijks *f* 300: - beschikbaar stelt voor de aanmaak van stempels. Bedoeld wordt hier het traktement voor de stempelsnijder, hetgeen hier eigenlijk niet terecht als argument wordt opgevoerd aangezien de productie van de duiten volgens de instructie niet tot de standaardactiviteiten van de Muntmeester en de aanmaak van stempels voor de duiten dus ook niet tot die van de stempelsnijders behoort. Over de *f* 1.200: - voor het extra personeel zeggen de generaalseesters dat dit tot de reguliere taak van een Muntmeester behoort. Ten aanzien van het onder leiding van Muntmeester Sonnemans uitzoeken van de te lichte duitplaatjes melden de generaalseesters voortaan alle koperen rondellen te Amsterdam te willen controleren, alvorens ze naar een van de Munten worden gestuurd. Een uitspraak over een vergoeding voor het extra werk dat Sonnemans hier heeft gehad, doen ze niet. De generaalseesters sluiten hun advies af met de opmerking dat Sonnemans op basis van de bijgeleverde staat van debet en credit opgedragen dient te worden de nog openstaande *f* 3.739:19: - alsnog aan de essayeur-generaal Bruijnesteijn te voldoen samen met een rente van 4 procent per jaar vanaf 23 juni 1704.

Gecommitteerde Raden hebben blijkbaar geen haast met deze zaak. In september moeten de generaalseesters nogmaals aandacht vragen voor het feit dat Sonnemans de *f* 3.739:15: 8 nog steeds niet heeft voldaan en zij dus niet de aan hen door de ontvanger-generaal beschikbaar gestelde *f* 20.000: - kunnen verantwoorden.⁶⁸¹ Pas eind maart van het jaar erop melden zij vernomen te hebben dat Sonnemans de verschuldigde *f* 3.739: - heeft betaald aan de ontvanger generaal en vragen hiervan een bevestiging.⁶⁸² Bijna vier maanden later verzoeken de generaalseesters nogmaals aandacht voor de afrekening van de aanmaak van de duiten en stellen nu dat niet alleen de 0,5 procent rente per maand die op deze afrekening drukt een last voor hen is, maar dat ook de steeds slechter wordende gezondheid van essayeur-generaal Bruijnesteijn een probleem gaat vormen.⁶⁸³

De finale afrekening met Mattheus Sonnemans over zijn productie van duiten 1702 heeft in oktober 1711 nog steeds niet plaatsgevonden. Sonnemans blijft het niet eens met het advies dat raden en generaalseesters aan Gecommitteerde Raden over zijn voorgaande declaraties hebben gegeven. Hij stuurt nogmaals zijn declaratie naar de Gecommitteerde Raden en merkt daarbij op dat de generaalseesters eerder al ‘niet favorabel hebben gelieven te adviseren’. Gecommitteerde Raden sturen de declaratie van Sonnemans zoals gebruikelijk opnieuw voor advies naar raden en generaalseesters. Uit de declaratie valt op te maken dat Sonnemans nog steeds vindt dat hem *f* 6.900: - toekomt, zijnde de volgens hem voor aanvang van de productie aan hem toegezegde 6 procent over de *f* 115.000: - aan nieuw geproduceerde duiten, in plaats van de *f* 3.380: 7: 0 die hem volgens de bepaling van 2 duiten per mark tot nu toe is toegestaan. Verder voert Sonnemans, net als in maart 1704 en maart 1706, nog de volgende posten op:

⁶⁸¹ NA 1.01.44-16 fol. 298v. Verzoek van raden en generaalseesters d.d. 17 september 1706.
⁶⁸² NA 1.01.44-16 fol. 315. Missive van raden en generaalseesters d.d. 28 maart 1707.
⁶⁸³ NA 1.01.44-16 fol. 327v. Missive van raden en generaalseesters d.d. 18 juli 1707.

- f 937:10: 0 voor 750 stempels à f 1: 5: 0;
- f 1.200: 0: 0 voor de inzet van vier personen die zich twaalf maanden zes dagen per week hebben beziggehouden met het tellen van de duiten;
- f 315: 0: 0 voor vracht van koperen platen en f 401:17: 0 van de geslagen duiten;
- f 150: 0: 0 voor extra gebruikte turf.

In totaal komt zijn declaratie nu op f 9.904: 7: 0, waarbij het uitzoeken van de te lichte en te zware koperen duitplaatjes nu door hem niet wordt doorberekend.⁶⁸⁴ Pas ruim een maand later antwoorden raden en generaalseesters dat zij inderdaad op 15 april 1704 Gecommitteerde Raden al hebben geadviseerd over deze declaratie. Op het punt van de door Sonnemans opgevoerde kosten voor de stempels gebruikt voor de duiten 1702, 750 stuks à 25 stuivers en dus zijnde f 937:10: -, blijven de generaalseesters volharden. Nu adviseren zij echter Sonnemans geen 25 maar 20 stuivers per stuk te vergoeden.⁶⁸⁵ Waarom de generaalseesters de vergoeding voor de stempels naar beneden aanpassen wordt niet duidelijk. Hoe dit langlopende verschil over de vergoeding van Sonnemans voor zijn werkzaamheden aan de duiten 1702 precies afloopt is evenmin helder. De overgeleverde stukken van raden en generaalseesters, maar ook die van de Gecommitteerde Raden melden er in elk geval na dit laatste advies niets meer over. Sonnemans heeft intussen al drie nieuwe opdrachten tot aanmaak van nieuwe Hollandse duiten aangenomen en voltooid.⁶⁸⁶ Zou hij uiteindelijk zijn gewicht voor de argumentatie van de generaalseesters, of alleen voor hun vasthoudendheid? Het zal waarschijnlijk nooit worden opgehelderd, want ook Mattheus Sonnemans' administratie is voor zover bekend niet bewaard gebleven. Duidelijk is wel dat Sonnemans bij resolutie van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier krijgt opgedragen f 3.739:16: - over te maken aan de ontvanger-generaal. Het betreft hier een restant van de f 20.000: - die de ontvanger-generaal beschikbaar heeft gesteld voor de aankoop van koperen muntplaatjes.⁶⁸⁷ De drie uit 1702 bewaard gebleven verzendlijsten (zie kadertekst 27) leveren het overzicht van verdeling onder de steden. Opvallend blijft de levering vanuit de Munt van het Zuiderkwartier van f 1.000: - en van f 750: - aan koperen duiten aan Alkmaar, de hoofdstad van het Noorderkwartier en de relatief geringe leveranties aan Amsterdam.

684 NA 1.01.44-17 fol. 127. Kopie Requête van Muntmeester Sonnemans d.d. oktober 1711.
685 NA 1.01.44-17 fol.129. Advies d.d. 16 november 1711 van raden en generaalseesters op het verzoek van Muntmeester Sonnemans.
686 Zie hiervoor de hoofdstukken 10.1. 10.2 en 10.3 van dit deel van deze publicatie. Sonnemans heeft van Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier in de jaren 1702-1710 zeker ook al 15 toestemmingen ontvangen om kleingeld te slaan in opdracht van de verschillende kamers van de VOC in Holland en Zeeland.
687 NA 3.01.05-3056 fol. 551-552. Resolutie Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 20 december 1706.

Kadertekst 27

Verdeling van nieuwe koperen duiten 1702 ⁶⁸⁸			
	28 maart 1702	8 juli 1702	1 augustus 1702
Dordrecht	f 187:10: -	f 2.100: -: -	f 650: -: -
Haarlem		3.437: -: -	937: -: -
Delft	187:10: -	1.637: -: -	400: -: -
Leiden			2.150: -: -
Amsterdam	375: -: -		2.750: -: -
Gouda	187:10: -	2.500: -: -	500: -: -
Rotterdam	375: -: -	2.500: -: -	1.250: -: -
Gorinchem	125: -: -	625: -: -	687: -: -
Schiedam	125: -: -	625: -: -	375: -: -
Schoonhoven	125: -: -	375: -: -	750: -: -
Brielle	125: -: -	750: -: -	500: -: -
's-Gravenhage	250: -: -	1.125: -: -	1.500: -: -
Alkmaar		1.000: -: -	750: -: -
Totaal	f 2.062:10: -	f 16.674: -: -	f 13.199: -: -

In januari 1704 is nog steeds f 11.000: - aan nieuwe duiten op de Munt te Dordrecht in voorraad. De Staten van Holland willen duidelijk niet zelf blijven zitten met dit overschot aan koperen kleingeld en besluiten daarop dat de steden nogmaals elk een portie nieuwe duiten tegen zilveren munt zullen afnemen en distribueren onder hun inwoners (zie kadertekst 28). Vreemd genoeg maken de Gecommitteerde Raden in hun optelling van de nieuwe porties een telfout van precies f 1.000: -. Zij melden met deze actie ‘seven duijsent sevenhondert gulden’ te hebben weggewerkt, terwijl het toch echt ‘maar’ om f 6.700: - gaat. Het restant wordt toebedeeld aan raden en generaalseesters om de verschillende arbeidslonen te betalen.⁶⁸⁹ Een opmerking over deze telfout is mogelijk wel gemaakt, maar niet bewaard gebleven.

688 NA 1.01.44-16 fol. 151v, 161 en 163.
689 NA 1.01.44-16 fol. 197. Resolutie Staten van Holland 11 januari 1704.

Kadertekst 28

Verdeling van de extra portie, 11 januari 1704⁶⁹⁰

Dordrecht	f 500: -:-
Haarlem	800: -:-
Delft	500: -:-
Leiden	800: -:-
Amsterdam	1.600: -:-
Gouda	800: -:-
Rotterdam	1.000: -:-
Gorinchem	200: -:-
Schiedam	200: -:-
Schoonhoven	100: -:-
Brielle	200: -:-
Totaal	f 6.700: -:-

De Staten van Holland besluiten tegelijkertijd dat er binnen de grenzen van het gewest geen andere duiten meer mogen circuleren, worden ingevoerd of in betaling gegeven dan die in de Munten van Holland en West-Friesland vanaf 1702 zijn gemaakt.⁶⁹¹

De correctie op de bovengenoemde staat wordt gegeven door de raden en generaalmeeesters in hun ‘formulier van receptisse bij de resp[ective] schippers te rugge te brengen’. Bedoeld wordt hier dus in het overzicht van de ontvangstbewijzen die door de schippers, die de nieuwe duiten van Dordrecht naar de diverse steden brengen, dienen te worden ingeleverd. In de bij dit formulier in de marge geschreven opmerking staat dat aan Haarlem nu f 1.250: - wordt toebedeeld en dat Den Haag bij deze gelegenheid 44 zakken (f 550: -) aan nieuwe duiten krijgt aangeleverd voor distributie onder de bevolking.⁶⁹²

Kadertekst 29

Lijst van verdeling duiten 1704 in guldens, 6 februari 1704⁶⁹³

Dordrecht	f 500: -:-
Haarlem	1.250: -:-
Delft	500: -:-
Leiden	800: -:-

⁶⁹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 197. Resolutie Staten van Holland 11 januari 1704.

⁶⁹¹ NA 1.01.44-16 fol. 198. Plakkaat van de Staten van Holland 11 januari 1704.

⁶⁹² NA 1.01.44-16 fol. 199v. Genoteerd als resultaat van de bijeenkomst van R&G d.d. 6 febrari 1704.

⁶⁹³ NA 1.01.44-16 fol. 199v. Genoteerd als resultaat van de bijeenkomst van R&G d.d. 6 febrari 1704.

Amsterdam	1.600: -:-
Gouda	800: -:-
Rotterdam	1.000: -:-
Gorinchem	200: -:-
Schiedam	200: -:-
Schoonhoven	100: -:-
Brielle	200: -:-
's-Gravenhage	550: -:-
Totaal	f 7.700: -:-

9.4 Westfriesse duiten 1702

Op 5 januari 1702 schrijven raden en generaalmeeesters van de Munten een missive aan de Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier waarin ze melden wat zij aan hun collegae van het Zuiderkwartier hebben voorgedragen aangaande de productie en distributie van nieuwe koperen duiten. Bij de brief sturen ze enkele tekeningen als voorstel voor de beeldenaar van de nieuwe duiten. Bovendien delen de generaalmeeesters mee dat de stempelsnijder van Holland, Daniël Drappentier al een opdracht heeft om binnen vier à vijf weken stempels voor de Hollandse duiten te leveren. De kans dat Drappentier de genoemde tekeningen heeft vervaardigd is groot. Het gaat echter te ver om op basis van bovenstaande gegevens te stellen dat hij ook de ontwerper van de beeldenaar van dit nieuwe type Westfriesse duit is geweest.

De generaalmeeesters verzoeken de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier verder om het resterende eenderde deel van de f 30.000: - voor de aanschaf van de muntplaatjes te mogen ontvangen.⁶⁹⁴

De verdeling tweederde/eenderde dateert uit 1625. De Staten van Holland bepalen in dat jaar dat tweederde van de nieuw te munten duiten geslagen zullen worden op de Munt van Dordrecht en eenderde op die van Noord-Holland.⁶⁹⁵

Eind maart 1702 schrijven de generaalmeeesters in reactie op hun ontmoeting met pensionaris Van Vossen de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier over de voortgang van de duitproductie in het Zuiderkwartier. Zij melden dat zij Daniel Drappentier hebben voorgesteld de ponsoenen voor de Westfriesse duiten te maken. Drappentier wil hiervoor f 150: - ontvangen en heeft aangegeven voor de productie drie weken nodig te hebben. Verder melden de generaalmeeesters dat overwogen moet worden of men de duiten ‘met de pers off met den hamer sal munten’, waarbij zij stellen dat ‘de pers vrij netter ende egaalder werk maakt’. Tenslotte verzoeken

⁶⁹⁴ NA 1.01.44-16 fol. 139. Missive R&G aan ‘Gecommitteerde Raden van Westfriesland ende Noorder-Quartier tot Hoorn’ d.d. 1 januari 1702.

⁶⁹⁵ NA 1.01.44-4 fol. 223v en NA 3.01.04.01-5057 fol. 145. Resolutie StvHoll 20 september 1625.

zij geautoriseerd te worden tot de inkoop van duitplaatjes uit Stockholm voor *f* 72:10 of uit Hamburg voor *f* 77:10.⁶⁹⁶

De Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier reageren geërgerd. Zij stellen dat de Muntzaken in het Noorderkwartier niet door hen maar door de drie steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik worden behartigd.⁶⁹⁷ Toch verzoeken zij om zo spoedig mogelijke leverantie van zowel de muntplaatjes als de stempels. Raden en generaalmeeesters antwoorden op deze brief met de mededeling dat zij stempelsnijder Drappentier bij zich hebben geroepen en hem hebben opgedragen met alle mogelijke spoed de ponsoenen en stempels voor de Westfriese duiten gereed te maken. Ten aanzien van de leverantie van de muntplaatjes melden zij dat die uit Zweden 72 gulden 10 stuiver per 100 pond moeten kosten, maar niet direct leverbaar zijn en dat die uit Hamburg weliswaar eerder geleverd kunnen worden, maar inmiddels niet minder dan 80 gulden per 100 pond kosten. Een niet met naam genoemde andere handelaar kan de Hamburgse plaatjes leveren voor 78 gulden per 100 pond. De generaalmeeesters waarschuwen de bestuurders van het Landschap van West-Friesland (de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik) dat men bij acceptatie van deze laatste prijs 3 gulden per 100 pond te kort zal komen en deze dus zelf zullen moeten bijpassen om de duiten in circulatie te brengen.⁶⁹⁸

Medio juni 1702 klaagt Pieter van Romondt, Muntmeester van West-Friesland te Enkhuizen, bij raden en generaalmeeesters over de gebrekkige levering van de koperen muntplaatjes. In de laatste vijf à zes weken heeft hij slechts 1.625 pond plaatjes aangeleverd gekregen.⁶⁹⁹ Raden en generaalmeeesters reageren niet feitelijk op Van Romondts klacht. Zij antwoorden verwonderd te zijn dat hij geen bericht heeft gegeven dat hij muntplaatjes heeft ontvangen en vermoent, zodat met hem de distributie kan worden geregeld. Verder melden de generaalmeeesters ervan uit te gaan dat de Muntmeester de duiten heeft verzonden per zak van tweeduizend stuks en dus met een waarde van *f* 12:10: 0, dat hij geautoriseerd is de gezellen hun loon te betalen en dat hij beter moet letten op te lichte muntplaatjes.⁷⁰⁰

Eind mei 1702 verzoeken de Westfriese Muntgezellen aan de generaalmeeesters om assistentie bij hun poging om meer dan de genoemde 5 duiten per mark aan loon te krijgen. J. van Cattenbelt voert namens zijn collega Muntgezellen als argument aan dat de Munt lange tijd heeft stilgestaan waardoor de gezellen niets hebben verdiend en dat zij voorheen 34 duiten per mark ontvingen. Bijna terloops meldt de provoost nog even dat duitplaatjes die nu in bewerking zijn niet het gewicht hebben van 68 maar van 70 à 71 in het mark Trois.⁷⁰¹

De generaalmeeesters reageren niet meteen. Vandaar dat Cattenbelt op 9 juli nogmaals de pen vat en verzoekt om meer loon voor de Westfriese gezellen op de productie van duiten.⁷⁰² Of zijn verzoek is gehonoreerd, blijkt niet.

Over de precieze oplage van de Westfriese duit 1702 zijn geen gegevens bekend, anders dan dat bestuurders van Enkhuizen vijf jaar later verklaren dat er maar een elfde deel van de hoeveelheid die te Dordrecht is gemunt in het Westfriese muntbedrijf is verwerkt. Als dit waar is gaat het om bijna 1,7 miljoen stuks.⁷⁰³

De bestuurders van Hoorn moeten tenminste 32.000 stuks van deze oplage hebben ontvangen. Bij de melding van de ontvangst van de recognitieverplichting (de betaling voor de erkenning van het muntrecht) van Pieter van Romondt op 7 november 1702 wordt in de boeken genoteerd: ‘Ontfangen uijt handen van Pieter van Romonde, Muntmeester van Westvriesland, de summa van twaelf hondert guldens, sijnde de recognitie aen dese stad af te leggen voor de jaeren seventien hondert een en twee, afgeslagen de twee hondert guldens remissie wegens het slaan van de duijten, blijft dusent gulden’⁷⁰⁴. Uit de akte van aanstelling van Pieter van Romondt uit 1695 is bekend dat hij de drie steden elk jaarlijks inderdaad *f* 600: - zal betalen aan recognitie om het ambt van Muntmeester van het Landschap van West-Friesland te mogen uitoefenen.⁷⁰⁵ Een verdelingslijst van de Westfriese duiten 1702 is niet bewaard gebleven, zodat niet duidelijk is waarheen de overige Westfriese duiten zijn gezonden.

9.5 Van duit tot ‘geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten’

Nu bekend is hoe de nieuwe duiten van 1702 zijn gedistribueerd, is het moment gekomen om te kijken naar wat er is gebeurd met de oude duiten. Zoals gemeld zijn er diverse plakaten uitgevaardigd waarbij de oude duiten op een waarde van een halve duit of penning worden gesteld. Ook is bekend dat de oude duiten dienden te worden ingewisseld bij de burgemeesters of regeerders van de steden. Daar worden ze niet per stuk geteld maar op gewicht ingenomen.

In mei 1702 bepalen de Staten van Holland dat de ingewisselde duiten door de stadsbestuurders moeten worden overgedragen aan mr. Franc van der Burgh, ‘comis van ’s Lands Magazijn tot Delft’, die tegelijk opgedragen krijgt niet alleen de kosten van het transport te voldoen, maar ook de ontvangen duiten te wegen met Amsterdamse gewichten en voor rekening van het gewest te zenden aan geschutgieter Nieuport, om er ‘geschut, mortieren off andere oorloghs instrumenten’ van te gieten.⁷⁰⁶

Onder de nieuw geleverde duitplaatjes bevindt zich ook een aantal exemplaren dat voor de nieuwe duiten ‘in gewichte onbequaam’ is. Deze exemplaren zijn niet doorgezonden naar een van de Munthuizen, maar door ijkmeester-generaal Abraham Groengraft te Amsterdam apart gehouden. Met zowel Anthonij Grill als Jacob Vermaten is overeengekomen deze plaatjes aan het Hollands

⁶⁹⁶ NA 1.01.44-16 fol. 151. Missive van 27 maart 1702.

⁶⁹⁷ NA 1.01.44-16 fol. 154. Missive van 10 april 1702 aan R&G.

⁶⁹⁸ NA 1.01.44-16 fol. 154. Missive van 13 april 1702.

⁶⁹⁹ NA 1.01.44-16 fol. 157. Missive van 16 juni 1702.

⁷⁰⁰ NA 1.01.44-16 fol. 159. Missive van 25 juni 1702.

⁷⁰¹ NA 1.01.44-16 fol. 160v. Missive van 30 mei 1702.

⁷⁰² NA 1.01.44-16 fol. 161. Missive van 9 juli 1702.

⁷⁰³ NA 1.01.44-16 fol. 340. Missive van burgemeesters en regeerders van Enkhuizen aan R&G d.d. 1 oktober 1707.

⁷⁰⁴ WFA OAH 312 Burgemeestersrekening 1702.

⁷⁰⁵ NHAH 10-3 fol. 436. Aanstelling en instructie van P. van Romondt als Muntmeester van West-Friesland d.d. 23 februari 1695.

⁷⁰⁶ NA 1.01.44-16 fol. 156. Resolutie Staten van Holland d.d. 23 mei 1702.

Magazijn in Delft te leveren.⁷⁰⁷ Het gaat hier in totaal om 3.134 pond, waarvoor zij f 62:10: 0 per 100 pond vergoed krijgen. Dit om te voorkomen dat de handelaren de plaatjes aan andere Munthuizen zullen leveren, zodat er alsnog duiten van minder gewicht van worden gemaakt. De ‘uitgewoogene en aangehoudene’ koperen plaatjes zijn gebruikt als grondstof voor het gieten van een nieuw kanon.⁷⁰⁸

Ter vergelijking kan hier de prijs worden vermeld die de beroemde klokkengieter François Hemonij (1609-1667) bij zijn aanstelling in Amsterdam in 1655 overeenkomt met het Amsterdamse stadsbestuur. Hemonij is bekend van onder andere de carillons van de Amsterdamse Oude Kerk, de Zuiderkerk en de Westerkerk, maar ook van het beeld van Atlas op het dak van het Paleis op de Dam.

In 1651 giet Hemonij de klokken voor de toenmalige Beurs. Deze hangen nu in de toren van de Munt te Amsterdam. In genoemd contract leggen de bestuurders van de stad vast dat voor ingeleverde klokspijs – koper en brons (circa 80 procent koper + 20 procent tin) – in de praktijk 17 stuivers ‘voor elck pondt nieuwes’ (=nieuw klokspijs) mag worden betaald.⁷⁰⁹ Per honderd pond is dat dus f 85: -. In hoeverre die prijs voor klokspijs in 1702 nog geldt, is onduidelijk, aangezien de generaalmeeesters f 75: - en f 72:10 betalen voor 100 pond puur koperen duitplaatjes uit respectievelijk Hongarije en Zweden en f 62:10 wordt betaald voor 100 pond koperen duitplaatjes van incorrect gewicht.

9.6 Kosten van productie van duiten

Inzage in de kosten van de omwisseling van oude en de productie van nieuwe duiten wordt gegeven in een advies aan de raden en meesters van de Rekening van Gelderland van begin september 1702. De generaalmeeesters stellen dat zekere Amsterdamse kooplieden de gereduceerde duiten opkopen voor 12 stuivers het pond (= 60 gulden per 100 pond), deze versmelten tot platen en er te Deventer met grote precisie ronde duitplaatjes van laten maken op een gewicht van 136 stuks (= 17 stuivers) per pond. Hier zit dus een marge van 5 stuivers per pond in. Daarbovenop komen nog de kosten voor het munten: 10 duiten, de arbeid van de Muntmeester: 6 duiten en overige kosten 4 duiten. Samen dus 2,5 stuiver per pond.⁷¹⁰ Blijft er dus 2,5 stuiver per pond nieuwe duiten aan winst voor het gewest over.

In een brief aan Hof en Rekenkamer van Gelderland van februari 1715 zetten de generaalmeeesters van de Munten ook nog eens precies de kosten voor aanmunting van nieuwe duiten op een rijtje. De ordonnantie van 1702 schrijft een gewicht van de duitplaatjes voor van 68 stuks per mark

(3,62 g). Door de sindsdien gestegen prijs van het koper is het gewicht van de plaatjes in 1713 verlaagd tot 72 stukken per mark (3,42 g). Dit om de aanmunting en distributie van nieuwe duiten ‘buiten last van het gewest’ te houden. In het advies aan Gelderland gaan de generaalmeeesters uit van het gebruik van koperen rondellen uit Zweden. Over die uit Hamburg zeggen ze dat deze ‘veel te inegael ende dun’ zijn. Voor de ruim 30.000 pond plaatjes, die eind 1713 via Anthonij Grill is ingekocht, wordt 79 gulden en 7 1/2 stuiver per 100 pond betaald. Het pond duitplaatjes komt daarmee op 15 stuivers 15 penningen. Met het gewicht van de plaatjes op 72 à 73 stukken per mark worden er dus minimaal 144 duiten uit een pond koper geslagen. Met andere woorden: uit een pond koperen duitplaatjes kan voor 18 stuivers aan nieuwe duiten gemaakt worden. Voor zijn inspanning geniet de Muntmeester 2 duiten. De gezellen krijgen aan loon 9 duiten per pond. Van de 6 mijten die dan nog per pond overblijven moeten de stempels, de vracht en de ‘cisalien’, de foute plaatjes, worden betaald. Volledigheidshalve melden de generaalmeeesters er nog bij dat de kosten van hun visitatie bij de aflevering en tijdens het munten hier nog niet bij gerekend zijn.⁷¹¹

In oktober 1716 meldden de generaalmeeesters de heren van Hof en Rekenkamer van Gelderland dat zij in hun brief van april zijn uitgegaan van de prijs die zij voor de aanschaf van f 25.000: - gulden aan duitplaatjes voor het gewest Holland hebben bedongen, namelijk 81 gulden per 100 pond. Het gewicht der plaatjes is zo bepaald dat er 151 duiten uit een pond worden gemaakt. De leverancier van de plaatjes krijgt dus 16 1/5 stuiver, ofwel 130 duiten ‘schaers’, de Muntmeester geniet 4 duiten per pond en de gezellen 10 duiten. Er blijven dan nog 7 duiten over om de grote slijtage van de stempels te bekostigen.⁷¹² Over de kosten voor vracht en cisailles wordt niets gezegd.

9.7 Samenvatting

Na verschillende voorstellen van de raden en generaalmeeesters gaan de Staten van Holland in december 1701 eindelijk akkoord met de zuivering van de circulatie van koperen duiten. Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier geven de raden en generaalmeeesters van de Munten de opdracht tot de inkoop van koperen duitplaatjes voor de productie en distributie van nieuwe duiten. Resoluties tot inlevering en uiteindelijke waardevermindering van de oude duiten worden uitgevaardigd. De nieuwe duiten dienen een gewicht te hebben tussen de 3,49 en 3,78 gram per stuk. Volgens twee uit 1625 stammende resoluties van de Staten van Holland wordt van de door de Staten van Holland en West-Friesland opgedragen partij tweederde gemunt in de Hollandse Munt te Dordrecht en eenderde in de Munt van West-Friesland. Precieze productieaantallen zijn niet bewaard gebleven, maar volgens een mededeling van de generaalmeeesters uit augustus 1707 is er in de periode 1702-1704 door de Hollandse Munt voor

⁷⁰⁷ NA 1.01.44-16 fol. 192v. Insinuatie, gerechtelijk aanzegging, gedaan door een niet nader genoemde notaris uit Amsterdam aan beide leveranciers d.d. 20 december 1703.

⁷⁰⁸ NA 1.01.44-16 fol. 200-201. Missive van R&G aan mr. Franc van den Burgh, commis generaal van het Hollands Magazijn te Delft van 23 februari en diens verklaringen van 1 en 9 maart 1704. De vergoeding, respectievelijk f 1355: 0: 0 en f 603:15: 0, zijn gedateerd op 20 maart 1704.

⁷⁰⁹ Vriendelijke mededeling mw. drs. H.B. van der Weel. Meilink-Hoedemaker, Luidklokken en speelklokken in Delft 184. Lehr, De klokkengieters François en Pieter Hemony.

⁷¹⁰ NA 1.01.44-16 fol. 164v. Missive van R&G d.d. 2 september 1702.

⁷¹¹ NA 1.01.44-17 fol. 234. Missive van R&G aan Hof en Rekenkamer van Gelderland d.d. 19 februari 1715.

⁷¹² NA 1.01.44-17 fol. 256. Missive van R&G aan Hof en Rekenkamer van Gelderland d.d. 23 oktober 1716.

f 115.000: - aan nieuwe duiten geproduceerd. Samen met de productie van de Westfriesse Munt gaat het om ruim 20 miljoen stuks. Uit de enkele overgeleverde verzendlijsten blijkt dat Amsterdam een relatief kleine hoeveelheid duiten vanuit Dordrecht krijgt geleverd. Alkmaar, de eerste stad van het Noorderkwartier, krijgt ook duiten vanuit Dordrecht toegezonden. Hoewel de verzendlijsten voor de Westfriesse Munt niet bewaard zijn gebleven, is het aannemelijk dat Amsterdam voornamelijk vanuit dit Munthuis wordt voorzien van nieuwe duiten met jaartal 1702. Dit vanwege de kortere en gemakkelijkere aanvoerroute ten opzichte van de Munt te Dordrecht.

De nieuwe duiten worden verpakt in linnen zakjes van tweeduizend stuks. De zakjes vertegenwoordigen dus een waarde van f 12:10.

Het toezicht op de productie en distributie van de nieuwe duiten is gelegd in handen van essayeur-generaal Marcellus Bruijnesteijn. Voor zijn daden legt hij verantwoording af aan de generaalmeesters en die weer aan Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier van Holland. De Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans blijkt het achteraf niet eens te zijn met de vergoeding die hij ontvangt voor zijn werk aan de nieuwe duiten. Hij blijft hierover tot in 1711 met de generaalmeesters en Gecommitteerde Raden in discussie. Als argument voert hij aan dat hem voor aanvang van de productie mondeling een veel hogere vergoeding is beloofd. Uiteindelijk moet hij genoegen nemen met de door de generaalmeesters aan de Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier geadviseerde vergoeding.

10 Nieuwe duiten 1707-1723

De kwaliteit van de duiten in omloop in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw verslechtert een aantal malen dermate dat de gewestelijke overheid zich genoodzaakt ziet om in te grijpen. Zij doet dit door verboden uit te vaardigen voor de omloop van vreemde duiten en door opdracht te geven tot productie en distributie van nieuwe duiten.

De oorzaken voor het verslechteren van de kwaliteit van de circulatie van kleingeld zijn moeilijk onder een noemer te brengen. Gebrekkige controle op de in- en uitvoer van partijen kopergeld kan als belangrijkste reden worden aangemerkt. Als er meer toezicht op de grenzen van zowel het gewest als van de gehele Republiek zou zijn geweest, naast meer toezicht op de kwaliteit van de dagelijks gebruikte (koperen) munten, dan zou het probleem zich mogelijk in mindere mate hebben voorgedaan.

In de periode 1707 tot en met 1723 is er sprake van een bijna aaneensluitende productie van nieuwe duiten in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland in zowel de Hollandse Munt te Dordrecht als in de Westfriesse Munt te Medemblik en Hoorn. Vandaar dat deze periode in dit hoofdstuk als een wordt gepresenteerd. De verschillende jaartalproducties zijn in de paragrafen terug te vinden.

10.1 Inleiding

In augustus 1707 schrijven de raden en generaalmeesters van de Munten aan de Staten van Holland dat de invoering van de nieuwe duit van 1702 een groot succes is geweest. Waaraan de generaalmeesters dit succes menen te mogen ontleen wordt niet duidelijk. Van de tussen 1702 en 1704 in de Munten van Holland en West-Friesland geproduceerde ruim 20 miljoen stuks nieuwe duiten blijkt binnen vijf jaar een groot deel elders in de Republiek in gebruik te zijn.⁷¹³ De nieuwe Hollandse en Westfriesse duiten zijn vanwege hun redelijk stabiele kwaliteit en hun hoge gewicht in de andere gewesten zeer gewild. In de Munthuizen van bijvoorbeeld de Oostenrijkse Nederlanden, zijn ze zeer geliefd als grondstof voor de veel lichtere koperstukken.

De generaalmeesters melden dat de circulatie in Holland en West-Friesland intussen voor bijna een kwart vermengd is geraakt met duiten die niet te Dordrecht of Enkhuizen zijn vervaardigd. Uit overleg met handelaren die hoofdzakelijk met duiten werken, blijkt dat zij zich niet houden aan de

⁷¹³ NA 1.01.44-16 fol. 329. Memorie van R&G aan Gecommitteerde Raden van Holland om vanwege de schaarsheid nog enige nieuwe duiten te munten, d.d. 10 augustus 1707. In de memorie wordt f 115.000 genoemd, die in 1702-1704 aan nieuwe duiten op de tweede Munthuizen is geproduceerd. Met 160 duiten in een gulden moet het hier dus zijn gegaan om 18,4 miljoen stuks.

uitgevaardigde plakكاتen en ook niet bang zijn voor de daarin gemelde boetes voor het ontvangen of uitgeven van uitheemse duiten. Zij menen hiervoor niet veroordeeld te kunnen worden, omdat er eenvoudig weg onvoldoende nieuwe Hollandse en Westfriese duiten voorhanden zijn.

Juist daar ligt het argument van raden en generaalmeeesters in hun verzoek aan Gecommitteerde Raden van Holland om opnieuw nieuwe duiten te mogen laten maken. De generaalmeeesters verzoeken de Staten te besluiten het plakkaat op het verbod van circulatie van vreemde duiten van 11 januari 1704 nogmaals te publiceren en het zo aan te passen dat de diaconieën op straffe van dubbele boete verboden wordt ‘invalabele speciën, zo van zilver als van koper’, die zij bij de collectes ontvangen, weer binnen het gewest uit te geven en hen tevens te verplichten deze exemplaren buiten het gewest te verzenden of als muntmateriaal aan de Munt aan te bieden.⁷¹⁴ Buiten de plaats waar de Munt is gevestigd kan dit ook via het kantoor van de Wisselbank of via de lokaal aangestelde wisselaar, zodat de diaconieën meteen kunnen beschikken over de tegenwaarde van het ingewisselde geld en niet hoeven te wachten op een antwoord vanuit de Munt of van buiten het gewest.⁷¹⁵

De Staten van Holland verzoeken de generaalmeeesters een concept te maken voor het nieuw uit te vaardigen plakkaat.⁷¹⁶ Het gevraagde concept wordt als nieuw plakkaat op 29 oktober 1707 uitgevaardigd. De diaconieën, maar ook de collecteurs van de aalmoezen en armengelden wordt expliciet opgedragen ‘gebillioneerde, verbodene of ondeugende specien, hetzij van silver, ofte van koper’ buiten het gewest te verzenden of als muntmateriaal aan te bieden. Houden zij zich niet aan deze bepaling, dan lopen ze het risico te worden beboet met 24 gulden voor elke duit of elke gebillioneerde zilveren munt.⁷¹⁷

Deze bepaling in het nieuwe plakkaat doet vermoeden dat een aanzienlijk deel van de slechte koperen duiten circuleert in de omgeving van diaconieën en collecteurs (en vanzelfsprekend ook de uitgevers) van de aalmoezen en armengelden. Vanwege het gebrek aan archivalisch bewijs kan dit vermoeden worden gestaafd, noch ontkend. Het gebrek aan bewijs geldt ook elke andere methode van omwisseling van oude in nieuwe koperen duiten. Wat was nu precies de rol van de stadsbesturen of de stadskassen daarin? Welke rol speelde de Amsterdamse Wisselbank of haar essayeur Grill – tevens de leverancier van de blanco koperen plaatjes – daarin? De antwoorden op deze vragen zijn (nog) niet bekend.⁷¹⁸

De Staten van Holland begrijpen dat handhaving van de door hen uitgevaardigde wetgeving omtrent de circulatie van duiten alleen kan plaatsvinden als er voldoende nieuwe duiten voorhanden zijn. Vooruitlopend op toestemming hebben de generaalmeeesters contact gehad met

Anthonij Grill, die voor ongeveer 11.000 ponden aan koperen duitplaatjes op voorraad heeft liggen. Raden en generaalmeeesters wordt opgedragen de helft van de voorraad van Grill voor f 84: 0: 0 per 100 pond, òf zoveel minder als mogelijk, over te nemen en te laten leveren aan de Munt van Holland te Dordrecht en die van West-Friesland te Enkhuizen.

In een brief van begin oktober 1707 aan zowel de Muntmeesters te Dordrecht en Enkhuizen, Mattheus Sonnemans en Diederik-Jan van Romondt, als aan de respectieve waardijns, Herman van den Honert en Albert Haak, schrijven de generaalmeeesters dat hun afgevaardigde de volgende dag naar Amsterdam zal gaan om met Anthonij Grill af te spreken dat 5.500 pond koperen duitplaatjes zo snel mogelijk naar de Munten wordt verzonden en dat ze ervan uitgaan dat de plaatjes na aflevering meteen tot duiten worden vermund.⁷¹⁹

Uit het met Grill gesloten contract blijkt dat de duitplaatjes 68 à 69 stukken in het mark wegen en niet voor f 84: 0: 0 maar voor f 82:15: 0 per 100 pond worden aangeschaft.⁷²⁰ Raden en generaalmeeesters gaan er vanuit dat de duitplaatjes qua gewicht dichter bij de 68 (3,62 g) dan de 69 stuks (3,57 g) per mark uitkomen. In hun verzoek aan de Staten om een voorstel voor distributie rekenen ze voor dat uit deze 5.500 pond duitplaatjes 374 zakken à tweeduizend duiten ofwel f 12:10: - kunnen worden gemunt. In totaal gaat het hier dus om een bedrag van f 4.675: 0: 0. De nieuwe duiten moeten het jaartal 1707 dragen. Gecommitteerde Raden stellen 1.200 gulden beschikbaar om de muntlonen te betalen.

De generaalmeeesters schatten dat de door hen berekende 748.000 nieuwe koperen duiten niet voldoende zijn om het probleem van de circulatie van vreemde duiten in het gewest Holland en West-Friesland op te lossen. Daarom verzoeken ze al snel de Staten van Holland de andere helft van de 11.000 pond duitplaatjes die Grill nog op voorraad heeft ook te mogen aanschaffen.⁷²¹ Negen dagen later presenteert pensionaris Van den Santheuvel van Dordrecht het advies van de gecommitteerden uit de Statenvergadering ‘tot de examinatie van het rapport van raden en generaalmeeesters’.⁷²² De Statenvergadering gaat akkoord.⁷²³ Essayeur-generaal Johan Emants, die zijn schoonvader Marcellus Bruijnesteijn inmiddels officieel is opgevolgd, krijgt de opdracht naar Amsterdam te gaan en daar de genoemde hoeveelheid duitplaatjes te kopen.⁷²⁴

714 NA 3.01.04.01-1888. Missive van R&G d.d. 10 augustus 1707.

715 Op het moment van schrijven van deze studie is drs. Daniële Teeuwen, medewerkster van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam, bezig met een onderzoek naar collectegiften ten behoeve van de armen. Het zou interessant zijn als zij ook aandacht schenkt aan deze kant van de collectes.

716 NA 1.01.44-16 fol. fol. 339. Resolutie Staten van Holland 17 september 1707.

717 NA 1.01.44-16 fol. 342 en NA 1.01.44-16 fol. 344v. Concept ampliatio van het plakkaat over de duiten d.d. 20 oktober 1707 en Nadere resolutie van de Staten van Holland omtrent het slaan van de duiten en renovatie van het plakkaat d.d. 29 oktober 1707. Van Gelder Gedrukte muntplakkaaten, nr. 724 + 725.

718 Hier wordt nogmaals opgemerkt dat verdergaand onderzoek naar de productie en distributie van kleingeld in de overige gewesten zeker gegevens zal opleveren die aanvullend zijn op de kennis die met deze studie over dit onderwerp boven tafel is gekomen.

719 NA 1.01.44-16 fol. 340v-341. Missive van R&G d.d. 3 oktober 1707.

720 NA 1.01.44-16 fol. 341v. Contract met Anthonij Grill d.d. 7 oktober 1707.

721 NA 1.01.44-16 fol. 341v. Rapport van Raden en Generaalmeeesters overgegeven tijdens de vergadering van de Staten van Holland d.d. 20 oktober 1707.

722 NA 3.01.04.01-1888. Extract uit het register der resolutien van de heren Staten van Holland en West-Vrieslant (...) genomen op 17 september 1707. Mr. D van den Santheuvel (1665-1718), pensionaris van Dordrecht 1707-1715, raadsheer van de Hoge Raad 1715-1718.

723 NA 1.01.44-16 fol. 344v. Resolutie Staten van Holland 29 oktober 1707.

724 NA 1.01.44-16 fol. 346. Commissie op mr. Johan Emants d.d. 31 oktober 1707.

Afb. 29 Mr. Johan Emants (1678-1742), essayeur, scheider en affineur te Den Haag 1704-1707 en essayeur-generaal 1707-1742, door J. Vollevens de Jonge. Collectie Haags Historisch Museum.

Die andere helft van de voorraad van Grill blijkt niet te bestaan uit 5.500 maar uit ‘slechts’ 5.000 pond koperen plaatjes. Evenals het eerste deel worden de duitplaatjes aangeschaft voor *f* 82:15: 0 per 100 pond en op kosten van de leverancier geleverd aan de Munten in Dordrecht en Enkhuizen. Als extra voorwaarde zegt Grill nu toe alle koperen plaatjes die te licht of te zwaar zijn voor de aanschafprijs terug te nemen.⁷²⁵ Ruim een jaar later verzoeken de raden en generaalmeeesters opnieuw om koperen duiten te mogen laten munten en distribueren. Volgens hen is een groot deel van de laatste in circulatie gebrachte nieuwe duiten inmiddels uitgevoerd naar Zeeland, Utrecht en andere delen van de Republiek. De Staten van Holland en West-Friesland nemen de opmerkingen van de generaalmeeesters over de slechte kwaliteit van het kleingeld kennelijk ook nu weer heel serieus. De toestemming opnieuw bij Anthonij Grill duitplaatjes in te kopen wordt binnen een week gegeven.⁷²⁶ Grill blijkt 2.900 à 3.000 pond op voorraad te hebben. Door het ontbreken van archiefmateriaal betreffende de handelsactiviteiten van de familie Grill blijft onduidelijk waarom zij dergelijke hoeveelheden koperen duitplaatjes van het door de Staten van Holland gewenste gewicht op voorraad hebben. Grill schat dat het tot eind mei of begin juni 1709 zal duren voordat een nieuwe hoeveelheid uit Zweden mag worden verwacht.⁷²⁷ De in voorraad liggende partij wordt van Grill overgenomen tegen *f* 78: 0: 0 per 100 pond.

⁷²⁵ NA 1.01.44-16 fol. 346. Contract met Anthonij Grill d.d. 2 november 1707,

⁷²⁶ NA 1.01.44-17 fol. 17-17v en NA 3.01.04.01-1890. Missive van R&G d.d. 15 december 1707 en resolutie van Staten van Holland d.d. 21 december 1708.

⁷²⁷ NA 1.01.44-17 fol. 20; NA 3.01.04.01-1891. Rapport wegens de ingekogte duijtplaten d.d. 15 januari 1709.

In de Spaanse Nederlanden neemt de overheid in de jaren 1709 tot en met 1714 eveneens besluiten op het vlak van de kwaliteit van het kleingeld. Deze maatregelen hebben feitelijk tot gevolg dat de bevolking gaat speculeren op de te verwachte koers van dit fiduciair geld. De hierdoor ontstane situatie zal niet hebben bijgedragen aan het voorkomen van het onttrekken van goed kleingeld aan de Republiek in het algemeen en aan Holland en West-Friesland in het bijzonder.⁷²⁸ Meer detailonderzoek naar de bewegingen van partijen kleingeld tussen de Republiek en de Spaanse Nederlanden, vanaf 1713 Oostenrijkse Nederlanden, is nodig om de precieze gevolgen van de Muntpolitiek van Philips V en landvoogd Maximiliaan Emanuel enerzijds en die van Karel III anderzijds te kunnen bepalen.⁷²⁹

Medio augustus 1710 melden raden en generaalmeeesters in een nieuw overleg over het muntwezen met Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland dat de eerder bestelde koperen duitplaatjes weinig zullen bijdragen aan het oplossen van het probleem van de circulatie van vreemde en te lichte duiten in het eigen gewest. De tijd is duidelijk nog niet rijp voor een gezamenlijke aanpak. Drie maanden later besluiten de Staten van Holland en West-Friesland om nog eens voor *f* 12.000 aan koperen duitplaatjes te laten munten.⁷³⁰ Het eerste deel van de blanco plaatjes voor deze aanmunting arriveert pas een jaar later, vlak voor Kerst 1711.⁷³¹

De werkzaamheden van raden en generaalmeeesters liggen tussen Kerst en Drie Koningen waarschijnlijk stil, want pas op 7 januari 1712 wordt er een brief gezonden aan Anthonij Grill met de vraag waarom niet de gehele in november 1710 bestelde 15.400 pond is geleverd.⁷³² Grill antwoordt dat de ontregeling van de vaart op Zweden en het verbod aldaar op de uitvoer van koper als oorzaak van de vertraging dienen te worden aangemerkt.⁷³³ Een tweede deel van de bestelde partij arriveert in november 1712 te Amsterdam en het derde en laatste deel ontvangt Grill pas in januari 1713.⁷³⁴

Een van de redenen voor de uitvoer van goede Hollandse duiten wordt duidelijk uit een rapport van generaalmeeester Albert Coenen. Hij meldt begrepen te hebben dat de Hollandse duiten in de Spaanse Nederlanden worden vermont tot Brabantse en Vlaamse oordjes.⁷³⁵ Het bewijs daarvoor zou worden geleverd doordat er exemplaren in omloop zijn waarop de afbeelding van de Hollandse duiten nog duidelijk zichtbaar is. Deze bewering van Coenen kan echter op basis van de openbare

⁷²⁸ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 22-23.

⁷²⁹ Ibidem. Zij laten vanaf 1709 op de Munt te Namen grote hoeveelheden oorden slaan die al snel naar Brussel e.o. vloeien in ruil voor goederen of munten van hogere waarde. Juist om die laatste is het te doen, omdat de koers van deze in de gebieden van Philips V en Maximiliaan Emmanuel 14 procent hoger liggen dan in het gebied van Karel III, terwijl dat verschil er bij de oorden niet is. De door Eddy van Cauwenberghe en Lucie Verachten opgezette *Dataset monetaire geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, 1493-1789* is daartoe een mogelijk heel goede eerste aanzet, die zeker navolging verdient voor de Noordelijke Nederlanden. Zie www.iisg.nl/hpw en www.geldmuseum.nl.

⁷³⁰ NA 1.01.44-17 fol. 83v. Memorie van R&G aan Staten van Holland d.d. 16 augustus 1710. NA 1.01.44-17 fol. 96. Resolutie Staten van Holland d.d. 19 november 1710.

⁷³¹ NA 1.01.44-17 fol. 130-131. Memorie van raden en generaalmeeesters aan Staten-Generaal d.d. 24 december 1711 en resolutie van dezelfde datum.

⁷³² NA 1.01.44-17 fol. 133. Missive aan A. Grill d.d. 7 januari 1712.

⁷³³ NA 1.01.44-67 fol. 5. Missive van A. Grill d.d. 9 januari 1712, gelezen in de vergadering van 12 januari 1712.

⁷³⁴ NA 1.01.44-67 fol. 19v + 24. Missives van A. Grill gelezen in de vergaderingen van raden en generaalmeeesters d.d. 1 november 1712 en 6 januari 1713.

⁷³⁵ NA 1.01.44-67 fol. 4. Rapport generaalmeeester Coenen d.d. 7 januari 1712. Bedoeld worden hier de oordjes van Philips V 1700-1712, Van Gelder & Hoc nr. 372-3, Van Keymeulen 140.

verzamelingen in Nederland en België niet worden bevestigd.⁷³⁶

De klachten over de 'schaarheid' aan goede duiten blijven aanhouden. Vandaar dat de Staten in november 1713 besluiten nog eens voor *f* 25.000: - aan koperen duitplaatjes te laten inkopen en 'buiten beswaer' van de provinciale schatkist te laten vermunt en in omloop brengen.⁷³⁷ Generaalmeester Albert Coenen en essayeur-generaal Johan Emants krijgen nu de opdracht de onderhandelingen te starten om de nieuwe koperen plaatjes zo spoedig mogelijk uit Zweden te laten komen voor een zodanige prijs dat dit de schatkist van de Staten opnieuw niet zal belasten.⁷³⁸ Tien dagen later rapporteren beiden dat zij de koop gesloten hebben voor 79 5/8 gulden per 100 pond.⁷³⁹ Het betreft een partij van 31.500 pond.⁷⁴⁰ Van deze bestelling duitplaatjes arriveert de eerste serie vaatjes pas in september 1714 te Amsterdam. Het duurt nog tot eind januari 1715 voordat de gehele partij is uitgeleverd.⁷⁴¹

Nog voordat de laatste geleverde partij duitplaatjes is verwerkt blijkt er opnieuw ernstige schaarste aan goede duiten te bestaan. Generaalmeester Coenen rapporteert nu dat hem gemeld is dat veel van de nieuwe Hollandse en Westfriese duiten worden omgewisseld tegen veel lichtere exemplaren geslagen op de Zeeuwse Munt te Middelburg.⁷⁴² Die veel lichtere Zeeuwse exemplaren voldoen aan de specificaties die de Staten van Zeeland hebben opgesteld.

Op advies van raden en generaalmeeesters besluiten Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland toestemming te geven tot de inkoop van nog eens voor *f* 25.000: - aan koperen duitplaatjes. Echter de generaalmeeesters, noch de Gecommitteerde Raden of Staten van Holland bedenken zich dat het probleem van de voortdurende omwisseling van de nieuw vervaardigde duiten tegen 'uitheemse' exemplaren van mindere kwaliteit verholpen zou kunnen worden als de specificaties van de duiten in de gehele Republiek gelijk zijn en als de in- en uitvoer van muntgeld beter gecontroleerd wordt. Vanwege de 'troubles' in het Oostzeegebied zijn er op dat moment geen koperen plaatjes uit Zweden te krijgen. Vandaar dat de generaalmeeesters adviseren de nieuwe partij in Hamburg te bestellen. Zoals eerder is aangetoond, zijn daar handelaren gevestigd die contacten hebben met de exploitanten van de kopermijnen in Hongarije. Gecommitteerde Raden gaan daarmee akkoord.⁷⁴³

De 'honger' naar nieuwe duiten lijkt onstilbaar. Ruim een jaar later verzoeken en krijgen de generaalmeeesters toestemming tot de inkoop van nog eens *f* 40.000: - aan koperen duitplaatjes.⁷⁴⁴ Dat de vraag naar goede duiten zich niet tot Holland en West-Friesland beperkt, blijkt uit het verzoek uit oktober 1719 van de Overijsselse Muntmeester Coenraad Hendrik Cramer aan zijn Hollandse collega Isaac Westerveen om een deel van zijn bestelling van koperen muntplaatjes bij Anthonij Grill te mogen overnemen in ruil voor een latere aflevering van zijn eigen bestelling bij

diezelfde Grill. Cramer heeft van zijn superieuren, de Staten van Gelderland, toestemming gekregen voor de productie van *f* 15.000: - aan nieuwe duiten en daarvoor een bestelling bij Grill geplaatst. Grill kan echter niet direct leveren en Cramer vreest daardoor in de winter onvoldoende of geen werk te hebben en genoodzaakt te zijn de hele zomer uitsluitend duiten te moeten maken.⁷⁴⁵ Cramer heeft niet begrepen dat zijn collega Westerveen niet kan beslissen over dit verzoek. Niet hij maar de generaalmeeesters hebben de bestelling van *f* 40.000: - aan duitplaatjes bij Grill geplaatst en dan ook nog namens de Staten van Holland en niet namens de Muntmeester. Aangezien de nood om nieuwe goede duiten in Holland en West-Friesland nog steeds erg hoog is, sturen de generaalmeeesters het verzoek van Cramer niet door aan de Gecommitteerde Raden. Ook de *f* 40.000: - aan nieuwe duiten blijkt niet genoeg. In maart 1722 besluiten de generaalmeeesters om de Staten te vragen nog eens *f* 30.000: - aan koperen duitplaatjes te mogen inkopen. De toestemming volgt binnen een maand.⁷⁴⁶ Deze laatste bestelling wordt pas in mei 1723 erop bij Grill te Amsterdam geheel afgeleverd.⁷⁴⁷ Hierna zal het ongeveer vijftien jaar duren voordat het weer noodzakelijk is een verzoek te doen tot inkoop van koperen duitplaatjes om daarvan nieuwe Hollandse en Westfriese duiten te munten. Archivalisch bewijs over de precieze werking van de omwisseling van oude in nieuwe duiten ontbreekt. Ditzelfde geldt ook voor de uitvoer van de nieuw geslagen stukken uit het eigen gewest. Het valt dan ook niet te verklaren waarom het lange tijd duurt voordat er weer behoefte is aan nieuw koper geld.

10.2 Hollandse duiten 1707

In het hierboven al aangehaalde eerste contract met Anthonij Grill staat expliciet dat hij tweederde van de hele bestelling, zijnde 3.666 pond, koperen duitplaatjes in 'vatjes en tot sijnen koste' naar de Munt te Dordrecht moet zenden. De koperen plaatjes zijn op een gewicht van 68 tot 69 stuks per mark (3,62-3,57g per stuk) en kosten de Staten *f* 82:15: 0 per 100 pond.⁷⁴⁸ De Dordtse Muntmeester Mattheus Sonnemans krijgt de opdracht de gemunte duiten naar de raden en generaalmeeesters te 's-Gravenhage te zenden in zakken van tweeduizend stuks ofwel *f* 12:10. Deze zullen zelf zorgen voor de distributie naar de steden en dorpen in het zuidelijk deel van het gewest.⁷⁴⁹ Over deze productie en over de distributie ervan is niets bewaard gebleven, zodat daar ook niets anders over gezegd kan worden dan dat 3.666 pond koperen duitplaatjes à 68-69 stuks per mark

⁷³⁶ Vriendelijke mededeling drs. R. VanLaere, Hasselt, prof. dr. J. van Heesch, Penningkabinet Brussel en D. Purmer, Ruurlo.

⁷³⁷ NA 1.01.44-17 fol. 198v. Resolutie Staten van Holland en West-Friesland d.d. 23 november 1713.

⁷³⁸ NA 1.01.44-67 fol. 44. Resolutie Raden en Generaalmeeesters van de munten d.d. 1 december 1713.

⁷³⁹ NA 1.01.44-67 fol. 45. Rapport van de commissie naar Amsterdam gedaan in de vergadering d.d. 11 december 1713.

⁷⁴⁰ NA 1.01.44-17 fol. 224v. Verzoek om een paspoort... d.d. 14 september 1714.

⁷⁴¹ NA 1.01.44-67 fol. 74. Missive van A. Grill gelezen in vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 1 februari 1715.

⁷⁴² NA 1.01.44-67 fol. 70. Mededeling R&G Coenen in de vergadering d.d. 27 november 1714.

⁷⁴³ NA 1.01.44-17 fol. 248v-249. Memorie van R&G d.d. 27 maart en resolutie van Gecommitteerde Raden d.d. 30 maart 1716.

⁷⁴⁴ NA 1.01.44-67 fol. 112v, 114v en 115v; NA 1.01.44-17 fol. 274v. Resoluties R&G d.d. 17 en 22 april, 22 juni en 2 juli 1717.

⁷⁴⁵ NA 1.01.44-40 fol. 79. Missive van 10 oktober 1719.

⁷⁴⁶ NA 1.01.44-67 fol. 227v. Resoluties Staten van Holland d.d. 11 april 1722.

⁷⁴⁷ NA 1.01.44-67 fol. 253. Mededeling A. Grill gelezen in de vergadering van R&G d.d. 10 mei 1723.

⁷⁴⁸ NA 1.01.44-16 fol. 341v. Missive van R&G aan Staten van Holland d.d. 20 oktober 1707.

⁷⁴⁹ NA 1.01.44-16 fol. 340v. Missive van R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 3 oktober 1707, meldt dat hij tweederde van 5.500 pond toegezonden zal krijgen. In het contract met Grill d.d. 7 oktober 1707 [zie onder] wordt expliciet gesproken van 3.666 ponden.

een oplage levert van om en nabij 500.000 stuks.⁷⁵⁰

De tweede helft van de bij Grill nog aanwezige voorraad bestaat uit ‘slechts’ 5.000 pond.

Sonnemans ontvangt daarvan opnieuw tweederde: 3.333 pond. Bij eenzelfde gewicht van de

koperen plaatjes als de eerste partij gaat het hier dus om circa 453.000 stuks.⁷⁵¹

Uit een verzoek van de Mattheus Sonnemans van oktober 1711 blijkt niet alleen dat er nog steeds

problemen bestaan over de betaling voor zijn werkzaamheden aan de duiten van 1702, maar dat er

ook onenigheid is over de betaling voor zijn werkzaamheden aan de duiten van 1707. Het probleem

voor de Dordtse Muntmeester zit in het feit dat zijn verzoeken aan de Gecommitteerde Raden tot

betaling steeds in handen worden gelegd van de raden en generaalmeeesters, die de

Gecommitteerde Raden daarover telkens negatief adviseren. Uit de bij dit verzoek gevoegde

memorie blijkt dat de Muntmeester een half jaar heeft besteed aan de productie van 16.560 pond

duiten 1707, dat hij deze in 53 vaten en een zak heeft verzonden en dat zijn Munters er 176 paar

stempels voor hebben gebruikt.⁷⁵²

Van deze 16.560 pond duitplaatjes is slechts 6.999 pond terug te vinden in de archieven van raden en

generaalmeeesters en Gecommitteerde Raden. Ervan uitgaande dat Sonnemans hier de waarheid

meldt kan de oplage van de duiten 1707 gesteld worden op minimaal 2.252.000 stuks.⁷⁵³ Gegevens

betreffende de verdeling over de steden zijn niet gevonden.

Kadertekst 30

Declaratie [van Mattheus Sonnemans] ten laste van de edele mogende heeren Gecommitteerde Raden van de heeren Staeten van Holland en Westvrieslandt⁷⁵⁴

Gemaakt en overgesonden drie en vijftig vaten en een zak duijten, sijnde samen 16.560 lb aan de heer assaijeur generaal Emants, mij komt van ijder pondt

1/4 stuiver, is

f 414: 0: 0

Als van den jaere 1707, soo komt mij van ijder stempel

eene gulde

176: 0: 0

voor de vaten scheep te doen

3: 6: 0

voor rijden aan de schuijt

7:19: 0

voor toekuijpen van ijder vadt à 1 st[ui]v[er]

2:13: 0

voor olij volgens rekening ende quitantie

9:13: 0

⁷⁵⁰ NA 1.01.44-16 fol. 341v. Contract met Anthonij Grill d.d. 7 oktober 1707.

⁷⁵¹ NA 1.01.44-16 fol. 346. Contract met Anthonij Grill d.d. 29 oktober.

⁷⁵² NA 1.01.44-17 fol. 127-129. Requeste van Muntmeester Sonnemans aan Gecommitteerde Raden van Holland op 7 oktober 1711 in handen gesteld van R&G en het advies daarop van R&G d.dd. 16 november 1711.

⁷⁵³ Uitgangspunt bij deze berekening is dat de duitplaatjes niet zwaarder hebben gewogen dan 68 stuks per mark.

⁷⁵⁴ NA 1.01.44-17 fol. 128. Requeste van Muntmeester Sonnemans aan Gecommitteerde Raden van Holland op 7 oktober 1711.

	613:11: 0
aan den olij vergeten	0:18: 0
	f 614: 9: 0
Extra is mij toegelegd van ijder pondt 1/4 st[ui]v[er]	207: 0: 0
	f 921: 9: 0

10.3 Hollandse duiten 1708

Medio december 1708 melden raden en generaalmeeesters van de Munten aan Gecommitteerde

Raden dat zij door de burgemeesters van Leiden, Amsterdam en Rotterdam zijn aangesproken op

het groot gebrek aan goede duiten. Als reden wordt genoemd de uitvoer van recent geslagen

Hollandse duiten naar Zeeland, Utrecht en de overige gebieden van de Republiek, ‘alwaer

genoegsaem geene andere duijten in commercie sijn als de Hollandsche’.⁷⁵⁵

Nog geen week later autoriseren de Gecommitteerde Raden de generaalmeeesters om bij Anthonij

Grill het nog resterende deel van zijn voorraad duitplaatjes aan te schaffen voor een prijs van 78

gulden per 100 pond, of zoveel minder als mogelijk.⁷⁵⁶ Medio januari 1709 blijkt de hoeveelheid te

gering om over de beide Munthuizen te worden verdeeld.⁷⁵⁷ De 2.900 à 3.000 pond duitplaatjes

worden daarom in hun geheel naar de Munt te Dordrecht verzonden. Mattheus Sonnemans krijgt

de opdracht de koperen plaatjes zo snel mogelijk tot duiten te vermunten.⁷⁵⁸ Gezien het feit dat er

geen Hollandse duiten met het jaartal 1709 bekend zijn, zullen deze plaatjes zeer waarschijnlijk

beslagen zijn met het stempel met jaar 1708.

Bij gelijk gewicht als de vorige leveranties van Grill gaat het hier zeer waarschijnlijk om een oplage

van minimaal 394.400 stuks. Gegevens over de verdeling over de steden ontbreken.

10.4 Hollandse duiten 1710

Half januari 1709 melden de generaalmeeesters aan de Gecommitteerde Raden dat Anthonij Grill

pas eind mei of begin juni nieuwe duitplaatjes zal kunnen leveren.⁷⁵⁹ De Staten van Holland zijn

zich er kennelijk van bewust dat goede kwaliteit van kleingeld de rust onder de bevolking ten goede

komt, want binnen een maand accorderen zij de inkoop van een nieuwe hoeveelheid koperen

⁷⁵⁵ NA 1.01.44-17 fol. 17. Memorie van R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 15 december 1708.

⁷⁵⁶ NA 1.01.44-17 fol. 21v. Authorisatie d.d. 21 december 1708, naar aanleiding van de memorie van raden en generaalmeeesters van 15 december 1708. NA 1.01.44-17 fol. 17 + 17v. Resolutie van Gecommitteerde Raden d.d. 16 februari 1709.

⁷⁵⁷ NA 1.01.44-17 fol. 20. Memorie van R&G aan Gecommitteerde Raden van Holland d.d. 15 januari 1709.

⁷⁵⁸ NA 1.01.44-17 fol. 21. Missive van R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 22 januari 1709.

⁷⁵⁹ Remonstrantie R&G in Resoluties Staten van Holland d.d. 17 januari 1709 [gedrukte versie] fol. 31

muntplaatjes. Nu voor een bedrag van *f* 12.000: -. ⁷⁶⁰ Uit het door de Staten-Generaal verleende paspoort voor vrije invoer van genoemde partij, groot 16.000 pond, blijkt dat er rekening wordt gehouden met levering vanaf juni 1709. ⁷⁶¹ Toch moet de levering nog wel even op zich hebben laten wachten. Ruim een heel jaar later verzoeken raden en generaalmeeesters de gehele partij koperen duitplaatjes naar de Munt te Dordrecht te mogen laten sturen ‘alwaer alles daertoe in gereedheydt was’. Ze verzoeken tevens een uitspraak over het jaartal dat op de nieuwe duiten moet worden geslagen: dat van het jaar 1709 (de opdracht door de Staten van Holland) of van het lopende jaar 1710. ⁷⁶²

Waarom de generaalmeeesters hier verzoeken om de partij koperen duitplaatjes geheel naar Dordrecht en niet ook deels naar de Westfrieze Munt te sturen wordt uit hun brief niet duidelijk. Die reden ligt ongetwijfeld in het feit dat de Westfrieze Muntmeester Diederik-Jan van Romondt sinds 4 juni 1709 niet meer heeft gemunt en al sinds medio november van het jaar ervoor met zijn superieuren en de generaalmeeesters redetwist over het gehalte van de door hem tussen 1705 en 1709 geproduceerde schellingen. ⁷⁶³ De Westfrieze Munt staat dus stil. Van Romondt heeft juist aangegeven geen volgende termijn als Muntmeester te ambiëren. ⁷⁶⁴

Op vrijdag 15 augustus gaan de Staten van Holland ermee akkoord dat de hele partij naar de Munt te Dordrecht gezonden wordt. De nieuwe duiten moeten het jaartal 1710 gaan dragen. ⁷⁶⁵ Een dag later behandelen de Statenleden een nieuwe memorie van de generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden waarin zij melden dat zij van verschillende vertegenwoordigers van de voornaamste steden in het gewest te horen hebben gekregen dat goede duiten nog steeds schaars zijn. Om aan de behoefte te kunnen voldoen dient volgens hen nogmaals tenminste *f* 12.000: - aan koperen duitplaatjes te worden aangeschaft en vermint. ⁷⁶⁶

Pas op 5 december 1710 spreken generaalmeester Van Wevort van Ossenberg en essayeur-generaal Emants met Anthonij Grill over de nieuwe bestelling, waartoe de Staten hen op 19 november opdracht hebben gegeven. ⁷⁶⁷

In de tussentijd corresponderen de generaalmeeesters met de burgemeesters van de stad Utrecht over de door hen eveneens uit Zweden ontvangen koperen duitplaatjes. De Utrechtse bestuurders vragen wat te doen als de kwaliteit van de plaatjes niet helemaal is zoals zij verwacht hadden: ‘vrij wat in eegael (...), sommige te swaer ende sommige te ligt’. De generaalmeeesters adviseren dezelfde methode te volgen als de Staten van Holland, die hun opgedragen hebben de leveranties altijd eerst te Amsterdam te controleren. De generaalmeeesters doen dit door uit elk vaatje zes keer een mark te

wegen, het aantal plaatjes in elk mark te tellen en van resultaat het gemiddelde te berekenen. Uit de correspondentie met de Utrechtse bestuurders wordt verder duidelijk dat de plaatjes voor de Utrechtse Munt inderdaad wat aan de zware kant zijn. Het gewicht komt namelijk uit op 66 47/357 stukken per mark (3,72 g), in plaats van de bestelde 68 stuks (3,62 g). ⁷⁶⁸ Als de 60 voor de Munt van Utrecht bestemde vaatjes net als de eerder ontvangen exemplaren 276 pond koperen duitplaatjes bevatten, gaat het hier dus om een productie van ruim 2.190.000 Utrechtse duiten met het jaartal 1710.

10.5 Hollandse duiten 1712

De op 19 november 1710 door de Staten van Holland verordonneerde *f* 12.000: - aan nieuwe duitplaatjes arriveren pas in eind december 1711 in Amsterdam. Op verzoek van raden en generaalmeeesters geven de Staten-Generaal een paspoort af op naam van Anthonij Grill voor de vrije invoer van 23 vaten duitplaatjes. ⁷⁶⁹ De vaten wegen elk 276 pond, zodat het hier om een partij gaat van 6.348 pond. Aangezien deze 23 vaten slechts een deel van de bestelde partij is, besluiten de generaalmeeesters eerst bij de leverancier te informeren waar de rest blijft. Grill meldt opnieuw dat de leveranties van koper in ernstige mate worden opgehouden door de Grote Noordse Oorlog (1700-1721), waarin Zweden enerzijds en Rusland, Polen, Denemarken, Saksen, Pruisen en Hannover anderzijds strijden om de hegemonie in de Oostzee. ⁷⁷⁰ Pas in februari 1712, als de bestelling compleet is afgeleverd, kunnen de raden en generaalmeeesters het restant van de bestelde duitplaatjes op kwaliteit controleren. Het gemiddelde gewicht van de plaatjes blijkt 67 7/23 stuks per mark te zijn, in plaats van de bij bestelling afgesproken 68 stuks per mark. Het gaat hier om een partij van ruim 854.000 rondellen van 3,66 gram per stuk. ⁷⁷¹

Met het argument dat het ‘onmogelijk is deselve soo just te doen maeken dat niet eenig verschil van minder of meerder gedeeltens stucken in den gewigte uitleeveren’ adviseren de generaalmeeesters de Gecommitteerde Raden de partij in haar geheel door te sturen naar de Munt in Dordrecht. De laatsten nemen dit advies over en bepalen tevens dat de duitplaatjes bewerkt moeten worden met stempels met het jaartal 1712. ⁷⁷² Raden en generaalmeester geven deze beslissing door aan Mattheus Sonnemans met de opdracht de gemunte duiten te zenden aan de essayeur-generaal te Den Haag, die voor de distributie zal zorgdragen. ⁷⁷³ Ook van deze partij zijn geen gegevens betreffende verdeling over de verschillende steden bekend.

⁷⁶⁰ NA 1.01.44-17 fol. 22v. Advies van de commissarissen op't stuk van de munte in Resoluties Staten van Holland d.d. 14 februari 1708 [gedrukte versie] fol. 61. Resolutie Staten van Holland d.d. 16 februari 1709. Resoluties Staten van Holland [gedrukte versie] fol. 77.
⁷⁶¹ NA 1.01.44-17 fol. 63. Paspoort tot het vrij inbrengen van 1600 lb duijtplaten d.d. 7 juni 1709.
⁷⁶² NA 3.01.04.01-1892. Memorie R&G d.d. 19 juni 1710 Resoluties Staten van Holland 22 juli 1710 [gedrukte versie] fol. 259-260.
⁷⁶³ Polak, Munthervorming, deel II bron nr. 218. Volgens de akte van opening van de eerste en enige muntbus van Diederik van Romondt heeft hij schellingen geproduceerd tussen 5 februari 1705 en 24 mei 1709.
⁷⁶⁴ NA 1.01.44-17 fol. 78 en WFA OAE 33 (bergnr. 262). Rapport over het defect in het alloij van de schellingen... d.d. 30 mei 1710 en bericht van afstand d.d. 14 juni 1710.
⁷⁶⁵ Resolutie Staten van Holland d.d. 15 augustus 1710 [gedrukte versie] fol. 314.
⁷⁶⁶ NA 1.01.44-17 fol. 83v; NA 3.01.04.01-1892. Memorie van raden en generaalmeeesters d.d. 16 augustus 1710.
⁷⁶⁷ NA 1.01.44-17 fol. 97. Resolutie Staten van Holland d.d. 19 november 1710 [gedrukte versie] fol. 476. Verbael van R&G Van Wevort van Ossenberg d.d. 8 december 1710.

⁷⁶⁸ NA 1.01.44-17 fol. 82v-83. Missive aan burgemeesteren der stad Utrecht d.d. 16 augustus 1710.
⁷⁶⁹ NA 1.01.44-17 fol. 131. Paspoort tot het vrij inbrengen van een partij koperen duitplaatjes d.d. 24 december 1711.
⁷⁷⁰ NA 1.01.44-67 fol. 5. Missive van Anth. Grill d.d. 9 januari 1712.
⁷⁷¹ NA 1.01.44-67 fol. 7v. Rapport van generaalmeester Coenen van zijn commissie naar Amsterdam, gedaan in de vergadering van R&G d.d. 23 februari 1712.
⁷⁷² NA 1.01.44-17 fol. 135. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 24 februari 1712.
⁷⁷³ NA 1.01.44-17 fol. 137. Missive aan de Muntmeester tot Dordrecht d.d. 1 maart 1712.

10.6 Hollandse duiten 1713

Eind oktober 1712 meldt Grill dat 28 vaten duitplaatjes spoedig vanuit Zweden te Amsterdam zullen arriveren. Grill moet zijn mededeling echter snel bijstellen. Door ongunstige wind even voorbij de Sont is een schip met vijftien vaten aan boord moeten terugkeren. Raden en generaalmeeesters besluiten met visitatie te wachten tot ook deze vijftien vaten zijn gearriveerd.⁷⁷⁴ Dat is pas in januari van het jaar daarop het geval.⁷⁷⁵

Onder toezicht van gecommiteerde raad Anthonij Repelaer, generaalmeeester Van Wevort van Ossenberg en essayeur-generaal Emants worden uiteindelijk op woensdag 11 januari 1713 vier ‘optrekkingen’ uit elk van de 28 vaatjes gedaan.⁷⁷⁶ De koperen duitplaatjes blijken gemiddeld 2 47/112 stukken per mark te zwaar te zijn. De duitplaatjes hebben dus een gemiddeld gewicht van 3,75 gram. Dit relatief hoge gewicht levert de Staten van Holland over deze hele partij een verlies op van f 234: -. Dit omdat er bij een lager stuks gewicht meer plaatjes zouden zijn geleverd en dus meer duiten gemunt kunnen worden. Met Grill wordt overeengekomen dit verlies te delen.⁷⁷⁷ De Westfriese Munt produceert weer. Vandaar dat Grill wordt opgedragen tweederde van deze partij te zenden aan de Muntmeester te Dordrecht. Sonnemans krijgt ruim 675.700 duitplaatjes toegezonden.⁷⁷⁸

Gecommiteerde Raden besluiten dat de koperen duitplaatjes bestempeld moeten worden met het jaartal 1713.⁷⁷⁹ Het is niet bekend hoe de verdeling over de steden is geweest. Over de afrekening van de productie en distributie van de Hollandse duiten 1713 ontstaat opnieuw een verschil van mening tussen Mattheus Sonnemans en de generaalmeeesters. Het duurt tot juli van dat jaar voordat het geschil wordt opgelost. Hierdoor kan essayeur-generaal Emants zijn afrekening over deze partij dan pas aanbieden aan de heren van de Rekenkamer van Holland.⁷⁸⁰ Vervolgens nemen Gecommiteerde Raden tot februari 1714 de tijd om te besluiten het door raden en generaalmeeesters ingediende verlies op de productie en distributie van duiten van f 827: 6: o goed te keuren. Ontvanger-generaal Cornelis van Aerssen krijgt de opdracht een ordonnantie van dat bedrag aan hen af te geven. Van de op 14 maart 1712 en 23 februari 1713 als voorschot ontvangen f 900: - hoeven de generaalmeeesters nog slechts f 72:14: 0 aan Van Aerssen terug te betalen.⁷⁸¹ Muntmeester Mattheus Sonnemans declareert voor de verwerking van de begin 1713 afgeleverde duitplaatjes het gebruik van 367 ‘muntijzers’ à f 1: -. Essayeur-generaal Emants constateert dat hij ten opzichte van eerdere declaraties naar verhouding 100 muntstempels meer gebruikt dan voor de

partij die hij daarvoor heeft gemunt.⁷⁸² Het extra gebruik van stempels wijt Sonnemans aan het seizoen. In de winter kunnen de ijzeren muntstempels vanwege de kou minder goed worden gehard en gaan daarom minder lang mee. Sonnemans wordt uiteindelijk toegestaan 317 stuks stempels te declareren. De generaalmeeesters adviseren Gecommiteerde Raden de hogere declaratie voor gebruikte olie en turf geheel te honoreren. Het advies wordt in zijn geheel overgenomen.⁷⁸³

10.7 Hollandse duiten 1714

Eind juli 1713 rapporteert generaalmeeester Van Wevort van Ossenberg dat hem weer klachten ter oren zijn gekomen over de ‘schaersheid der duijten’. De generaalmeeesters spreken met elkaar af bij volgende klachten over het gebrek aan goede duiten, als die mochten binnenkomen, te adviseren dit onderwerp op de agenda van de eerstkomende vergadering van de Staten te zetten.⁷⁸⁴ Blijkbaar hebben de opmerkingen van de generaalmeeesters aan het adres van de Gecommiteerde Raden of de raadpensionaris onvoldoende effect. Vandaar dat ze dit onderwerp nu via deze weg onder de aandacht van de Statenvergadering zelf willen brengen. Op voorstel van pensionaris van Dordrecht Van den Santheuvel en de gedeputeerden van Haarlem, Delft en Leiden wordt aan de generaalmeeesters in de vergadering van de Provinciale Staten van oktober 1713 verzocht een memorie op te stellen om opnieuw een ‘toereikende somme van duijten te doen munten’. De memorie wordt twee weken later aangeboden.⁷⁸⁵ Vervolgens duurt het nog bijna drie weken voordat deze in de Statenvergadering wordt besproken. De generaalmeeesters krijgen toestemming om voor een bedrag van 25.000 gulden aan Zweedse koperen duitplaatjes in te kopen. De bestuurders van het gewest blijven zuinig, want ook nu wordt gesteld dat de prijs van de blanco muntplaatjes zodanig moet zijn dat de nieuwe duiten buiten schade van het gewest kunnen worden geproduceerd en gedistribueerd.⁷⁸⁶ Alle kosten voor de productie en het in circulatie brengen van de nieuwe duiten moeten kunnen worden betaald uit de marge die zit tussen de prijs van inkoop van de blanco muntplaatjes (op gewicht) en de levering aan de stadskassen van de nieuw gemunte duiten (in waarde: 1/8 stuiver). Dit betekent dat wanneer de prijs van het muntmateriaal hoger is dan voorheen, het gewicht van de plaatjes lager moet zijn. Dit om voldoende marge te houden om de kosten voor productie en distributie te dekken.

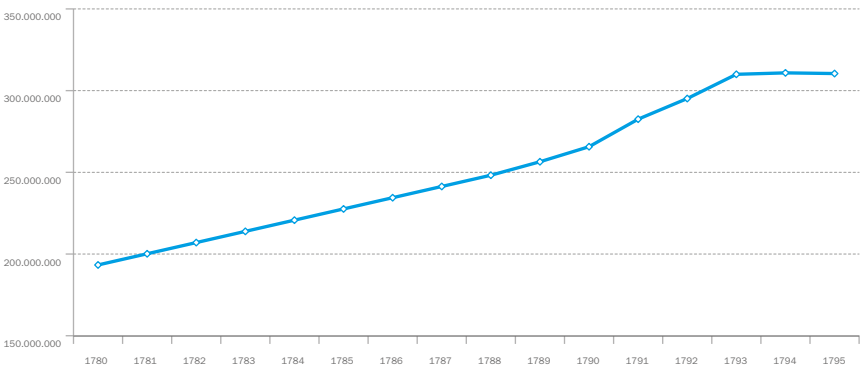
Generaalmeeester Coenen en essayeur-generaal Emants krijgen op 1 december 1713 de opdracht om te Amsterdam een contract te sluiten voor de snelste levering van duitplaatjes uit Zweden. Uit het rapport van hun commissie blijkt dat zij op 4 december met Anthonij Grill de levering van de

774 NA 1.01.44-67 fol. 19v + 20. Missives van Anthoni Grill gelezen in de vergaderingen van R&G van 1 en 11 november 1712.
775 NA 1.01.44-67 fol. 24. Missive van Anthoni Grill gelezen in de vergaderingen van R&G van 6 januari 1713.
776 Anthony Hugoszoon Repelaer (1649-1725), lid Oudraad van Dordrecht 1681-1725, gecommiteerde Admiraliteit op de Maze 1694-1697, 1700-1703, gecommiteerde raad van Holland in het Zuiderkwartier 1708-1709, 1710-1712, 1712-1715.
777 NA 1.01.44-67 fol. 25. Rapport (...) tot het visteren der duijtplaten d.d. 16 januari 1713.
778 NA 1.01.44-17 fol. 180v. Missive R&G d.d. 6 februari 1713.
779 NA 1.01.44-17 fol. 181. Resolutie Gecommiteerde Raden d.d. 9 februari 1713.
780 NA 1.01.44-67 fol. 39. Rekening der duiten is gepresenteerd in de vergadering van R&G d.d. 22 juli 1713, De rekening zelf is niet teruggevonden in de archieven van de Muntkamer, Gecommiteerde Raden en de Grafelijkheids Rekenkamer.
781 NA 1.01.44-17 fol. 201. Resolutie Gecommiteerde Raden d.d. 12 februari 1714.

782 NA 1.01.44-67 fol. 75. Rapport van de Essayeur-Generaal in de vergadering van R&G d.d. 6 mei 1715.
783 NA 1.01.44-17 fol. 235v. Missive van R&G aan Mattheus Sonnemans d.d. 10 mei 1715.
784 NA 1.01.44-67 fol. 39. Vergadering R&G 27 juli 1713.
785 NA 1.01.44-67 fol. 42v. Verslag van R&G Coenen in de vergadering d.d. 19 oktober 1713.
786 NA 1.01.44-17 fol. 198v. Memorie aan Staten van Holland d.d. 3 november 1713. NA 3.01.04.01-1895. Resolutie Staten van Holland d.d. 23 november 1713.

duitplaatjes tegen een prijs van 79 5/8 gulden per 100 pond zijn overeengekomen.⁷⁸⁷ De Staten van Holland besluiten bij speciale resolutie dat het gewicht van de duitplaatjes mag worden verlaagd naar 72 à 73 stuks per mark. Dit maakt dat de Hollandse en Westfriese duiten van nu af tussen de 3,36 en 3,42 gram mogen wegen en dat er dus ‘goede duiten’ van een aanmerkelijk lager gewicht gaan circuleren.⁷⁸⁸

In deze besluitvorming speelt ongetwijfeld mee dat de Republiek, met Holland als haar grootste financier, na drie oorlogen met Frankrijk, bijna failliet is. Niet in de laatste plaats vanwege het steeds groter wordende aandeel van Holland in de dekking van de oorlogskosten: eenderde bij de oorlog van 1672-1678, eenzevende bij de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en eenderde bij de Spaanse Successieoorlog (1702-1714). Aangezien aan de inkomstenkant van het gewest de gewone belastingen in die periode nauwelijks zijn verhoogd, is de opbrengst uit belastingen in 1715 lager dan de rentelast op de schuld: 11,1 miljoen gulden tegen 12,5 miljoen gulden.⁷⁸⁹ Dormans toont aan dat de schuld van Holland in de periode 1700 tot en met 1715 oploopt van f 193.319.000 tot f 310.455.000, een stijging van maar liefst 161 procent.⁷⁹⁰

Grafiek 22. Het oplopen van de schulden van Holland 1700-1715 op basis van Dormans, *Het Tekort*, 80-81, tabel 3.1.8.

Liesker meldt dat het Zuiderkwartier wat betreft de gewestelijke financiën verreweg het belangrijkste kwartier van Holland is. Het neemt aanvankelijk 80 procent van de uitgaven van het gewest voor zijn rekening, later zelfs 90 procent.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ NA 1.01.44-67 fol. 45. Rapport gedaan in de vergadering van R&G 11 december 1713.
⁷⁸⁸ NA 3.01.04.01-147. Resolutie Staten van Holland en West-Friesland d.d. 6 december 1713.
⁷⁸⁹ Liesker, *Tot zinkens toe bezwaard*.
⁷⁹⁰ Dormans, *Het Tekort*, 80-81 Tabel 3.18.
⁷⁹¹ Liesker, *Tot zinkens toe bezwaard*.

Zoals al eerder genoemd, is er in de wintermaanden door de ruwe weersomstandigheden doorgaans nauwelijks of geen transport over zee vanuit Zweden mogelijk. Het duurt dan ook tot maart 1714 dat Anthonij Grill de generaalmeesters meldt dat de bestelde koperen duitplaatjes bijna allemaal gereed zijn, maar dat het transport over zee zo onzeker is dat hij nog geen datum van aankomst kan noemen.⁷⁹²

Bijna week later meldt essayeur-generaal Emants dat er opnieuw bericht uit Stockholm is gekomen. De productie van de duitplaatjes stakt, ditmaal omdat er door de geringe sneeuwval in de wintermaanden te weinig smeltwater in de rivier stroomt om de machines voor het vervaardigen van de koperen plaatjes aan te drijven. Verwacht wordt dat de productie van de bestelde partij dat jaar niet meer zal kunnen worden voltooid.⁷⁹³ Zo erg is het uiteindelijk niet. In september 1714 geven de Staten-Generaal een paspoort af om Anthonij Grill 31.500 pond aan duitplaatjes uit Zweden te kunnen laten invoeren. Dit is de hoeveelheid die de generaalmeesters in november 1713 met hem hebben afgesproken voor de door de Staten van Holland en West-Friesland toegestane bedrag van f 25.000: -.⁷⁹⁴

De eerste levering arriveert diezelfde maand in Amsterdam en bestaat uit 5.560 pond duitplaatjes. De plaatjes zijn aan de zware kant, nu 2 2/3 stuks per mark boven de verordonneerde lagere voet. Het verschil in gewicht per stuk met de eerder geproduceerde duiten is dus uiteindelijk niet groot. Op advies van raden en generaalmeesters worden de plaatjes geaccepteerd op voorwaarde dat Grill de extra kosten geheel voor zijn rekening neemt en het gewest zonder financiële schade de nieuwe duiten in circulatie kan brengen. Besloten wordt de duitplaatjes te voorzien van het stempel met het jaartal 1714.⁷⁹⁵ Eind november 1714 volgt een tweede leverantie uit Zweden. Ditmaal gaat het om veertig vaten met in totaal 11.040 pond koperen plaatjes. De rondellen wegen 2 1/2 stuk per mark te zwaar, maar worden opnieuw geaccepteerd. De gehele partij wordt gezonden naar de Munt te Dordrecht.⁷⁹⁶

10.8 Hollandse duiten 1715

Van de in november 1713 bestelde 31.500 pond duitplaatjes, komen eind januari 1715 37 vaatjes, ofwel eenderde deel, te Amsterdam aan. Bij de visitatie blijkt dat de rondellen in deze partij gemiddeld ongeveer 2 1/2 stuk per mark te zwaar zijn. Vanwege de ‘schaersheidt’ aan goede duiten worden de plaatjes toch geaccepteerd en alle doorgezonden naar de Munt te Dordrecht.⁷⁹⁷ Verderop in deze studie wordt duidelijk wat hiervan de reden is.⁷⁹⁸ Ervan uitgaande dat de blanco ronde

⁷⁹² NA 1.01.44-67 fol. 54. Missive van Anthonij Grill gelezen in de vergadering van R&G d.d. 23 maart 1714.
⁷⁹³ NA 1.01.44-67 fol. 55v. Bericht van Essayeur-generaal Emants in de vergadering van R&G d.d. 27 maart 1714.
⁷⁹⁴ NA 1.01.44-17 fol. 224v. Memorie van R&G aan Staten-Generaal d.d. 14 september 1714.
⁷⁹⁵ NA 1.01.44-17 fol. 227 en 227v. Resolutie Staten van Holland d.d. 8 november 1714, op advies van R&G d.d. 26 september 1714.
⁷⁹⁶ NA 1.01.44-17 fol. 228. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 29 november 1714.
⁷⁹⁷ NA 1.01.44-67 fol. 74. Rapport van visitatie d.d. 11 februari 1715.
⁷⁹⁸ Zie hoofdstuk 10.15 in dit deel van deze publicatie.

plaatjes nu gemiddeld 70 tot 71 stuks per mark wegen, komt deze partij tot een geschatte oplage van ruim 1.450.000 stuks. De schade voor het gewest, veroorzaakt door de te zware duitplaatjes, wordt door de essayeur-generaal berekend op ongeveer f 1.090: -.⁷⁹⁹ Wanneer de blanco duitplaatjes wel op het afgesproken gewicht waren geproduceerd, zouden er bijna 175.000 meer nieuwe duiten in circulatie kunnen zijn gebracht. Net zoals eerder moet leverancier Anthonij Grill de schade dragen.⁸⁰⁰ Ook van deze productie is geen verdeellijst beschikbaar, zodat niet bekend is welke hoeveelheden duiten naar de verschillende steden zijn gezonden.

10.9 Hollandse duiten 1716

De in december 1713 bestelde en in 1714 en 1715 gemunte 31.500 pond duitplaatjes komen volgens de eindafrekening van raden en generaalmeesters uit op een gemiddeld gewicht van 69 stuks in het mark. Dit betekent dat er in deze jaren ongeveer 4.347.000 stuks zijn vermuunt en in circulatie gebracht. Toch blijkt ook dit extra aantal onvoldoende om de omloop van slechte duiten tegen te gaan. Al in januari 1716 wordt vanwege de ‘nogh continuerende schaersheijd aen duijten in dese provincie’ door de generaalmeesters besloten bij Anthonij Grill te informeren voor welke prijs hij nieuwe duitplaatjes kan leveren.⁸⁰¹ Tegen eind maart wordt duidelijk dat vanwege de ‘troubles in ’t noorden’ van Europa het niet mogelijk is vanuit Zweden nieuwe duitplaatjes te laten komen. Vanuit Hamburg, waar metaalhandelaren actief zijn die connecties hebben met de kopermijnen in Hongarije, kan wel worden geleverd, maar dan tegen de veel hogere prijs van 82 gulden per 100 pond. De Statenvergadering blijft bij de eis dat de provinciale schatkist niet onnodig wordt belast voor het in circulatie brengen van nieuwe duiten. Daarom adviseren de generaalmeesters het gewicht van de duiten te verlagen tot 74 à 75 stukken per mark.⁸⁰² De generaalmeesters wordt opgedragen f 25.000: - aan duitplaatjes in te kopen. Het gewicht wordt gesteld op 75 à 76 stuks per mark. Duidelijk is dat de Staten geen enkel financieel risico willen lopen met de nieuwe uitgifte van koperen duiten.⁸⁰³ Half april 1716 krijgt essayeur-generaal Emants de opdracht om 30 à 31.000 pond ‘goed gaer ende gesmedig’ roodkoperen duitplaatjes, ‘sonder baerden of braemen’ bij Anthonij Grill te bestellen.⁸⁰⁴ Hij weet bij Grill nog een gulden korting op de prijs per 100 pond te bedingen.⁸⁰⁵ De levering bestaat weer uit ongeveer 31.500 pond. De eerste tien vaten, elk met een gewicht van 700 pond, arriveren in juli 1716.⁸⁰⁶ Daarna stagneert de leverantie vanuit Hamburg. Als oorzaak wordt genoemd de

‘continuerende contrarie winden’, waardoor de schepen uit Hamburg Amsterdam niet kunnen bereiken. De 7.000 pond van de levering in juli moeten bij Grill in zijn opslag zijn gebleven, want in september rapporteert generaalmeester Coenen dat hij te Amsterdam, geassisteerd door essayeur-generaal Emants, 32 vaten duitplaatjes heeft gecontroleerd en dat deze qua gewicht uitkomen op 75 3/4 stukken per mark.⁸⁰⁷ Ongeveer tweederde van deze partij, 13.662 pond, wordt gestuurd naar Isaac Westerveen, de nieuwe Muntmeester te Dordrecht.⁸⁰⁸ De generaalmeesters hebben berekend dat deze partij f 12.936 aan nieuwe duiten zal opleveren. Ten behoeve van een zo goed mogelijke distributie krijgt Westerveen een verzendinstructie toegezonden (zie kadertekst 31).⁸⁰⁹

Kadertekst 31

‘Lijst der distributie ende versendinge van 13.662 ponden duijten van 1716 tot 151 1/2 stuk: in ’t pond large, maekende in geld 12.936 gulden.

Aen Dordrecht	1.000 gulden
Haerlem	1.500
Delft	900
Leijden	2.000
Amsterdam	400
Gouda	800
Rotterdam	2.000
Gorinchem	800
Schiedam	400
Schoonhove	400
Brielle	400
’s-Gravenhage	2336
	12.936 gulden’

Westerveen heeft dus tenminste 2.069.760 duiten met het jaartal 1716 geproduceerd en in circulatie gebracht. Opvallend in deze opgave is het geringe aantal duiten dat Muntmeester Westerveen naar Amsterdam dient te sturen. Amsterdam is vanuit Medemblik gemakkelijker, sneller en dus waarschijnlijk ook goedkoper te bereiken dat vanuit Dordrecht. Dus kunnen de nieuwe duiten voor

799 NA 1.01.44-67 fol. 76. Rapport van Essayeur-generaal Emants in de vergadering van R&G d.d. 7 mei 1715.

800 NA 1.01.44-17 fol. 247. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 13 december 1715.

801 NA 1.01.44-67 fol. 84v. Vergadering R&G d.d. 20 januari 1716.

802 NA 1.01.44-17 fol. 248v; NA 3.01.04.01-1898. Memorie R&G aan Staten van Holland d.d. 27 maart 1716.

803 NA 1.01.44-17 fol. 249. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 30 maart 1716.

804 NA 1.01.44-17 fol. 249-249v. Commissie voor den Essayeur-Generael Emants d.d. 15 april 1716.

805 NA 1.01.44-67 fol. 89v. Rapport van de Essayeur-generaal over zijn commissie, gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 24 april 1716.

806 NA 1.01.44-17 fol. 251 en NA 1.01.44-67 fol. 93. Memorie van R&G aan Staten-Generaal met verzoek om een paspoort d.d. 29 april, en missive van Anthonij Grill gelezen in de vergadering van R&G d.d. 22 juli 1716.

807 NA 1.01.44-67 fol. 96. Rapport gedaan in de vergadering R&G 24 september 1716.

808 Instructieboek van raden en generaalmeesters fol. 32v, 33r, 34r, 34v en 35v. Isaac Westerveen wordt aangesteld als Muntmeester te Dordrecht bij resolutie van de Staten van Holland d.d. 26 juli 1715. Op 16 oktober van dat jaar legt hij de eed op zijn instructie af in handen van raden en generaalmeesters en zet als bewijs daarvan zijn handtekening in hun Instructieboek. Hij herhaalt zijn eed op 12 augustus 1717, 17 april 1720, 21 september 1723, 15 mei 1718 en 24 mei 1730.

809 NA 1.01.44-17 fol. 253v. Missive van R&G aan Muntmeester Westerveen d.d. 26 september 1716.

Amsterdam beter worden geleverd vanuit Medemblik dan vanuit Dordrecht.

De Hamburgse duitplaatjes blijken echter niet van dezelfde kwaliteit te zijn als de Zweedse. Westerveen klaagt over een harde ‘schors’ op de muntplaatjes, die ontstaan is bij het gloeien ervan waardoor deze niet direct naar behoren kunnen worden gemunt. Die hardheid is ook oorzaak van het breken van veel stempels. Als oplossing voor dit probleem heeft de Muntmeester zijn personeel opgedragen de plaatjes schoon te maken en te schuren. Westerveen wordt daarvoor één procent, dus 1 gulden per 100 gulden aan afgeleverde duiten, toegezegd.⁸¹⁰ Geen ruime betaling dus voor het vele werk dat hiermee is gemoeid.

Eind november 1716 dringen raden en generaalmeeesters opnieuw bij Isaac Westerveen aan om de duiten zo snel mogelijk af te leveren. De Dordtse Muntmeester antwoordt enkele dagen later dat zijn mensen dag en nacht bezig zijn met de productie van duiten, dat hij op dat moment zo’n 3.000 pond gereed heeft liggen en dat hij op de eerstkomende zaterdag 900 pond aan duiten zal zenden naar Delft en op de dinsdag daarna 1.500 pond naar Haarlem. Verder beklaagt de Muntmeester zich erover dat hij de duiten uitsluitend met de schroefpers mag maken en niet, zoals andere Muntmeesters met de hamer. Blijkbaar gaat de productie met de hamer sneller dan met de schroefpers. Raden en generaalmeeesters gaan in hun antwoord niet in op deze laatste opmerking van de Muntmeester. Wel stellen ze dat de vraag naar nieuwe duiten in Rotterdam zo hoog is, dat de levering aan die stad voorrang moet hebben boven die aan de andere steden.⁸¹¹

10.10 Hollandse duiten 1717

In januari 1717 bericht de essayeur-generaal de aankomst te Amsterdam van twaalf vaatjes duitplaatjes. Tegelijk meldt hij dat de 1.300 à 1.400 pond die nu nog aan de laatste bestelling ontbreekt volgens de leverancier binnenkort mag worden verwacht.⁸¹² Zo’n tweeëneenhalve maand later volgt een partij van 15.000 pond, waarvan bij controle het gewicht der plaatjes 75 115/119 stukken in het mark, dus gemiddeld 3,24 gram per stuk, blijkt te zijn.⁸¹³ De Munt van Holland krijgt van deze partij tweederde ofwel 10.000 pond te vermunt. De Muntmeester ontvangt ook nu weer een lijst voor de distributie van de nieuwe Dordtse duiten (zie kadertekst 32).

Kadertekst 32

‘Leijste van distributie der duijten aen den Muntm[eeste]r Westerveen in den Hage sijnde overhandigd op den 1ste meij.⁸¹⁴

Dordrecht de somme van	500 guld[en]
Haerlem	750
Delft	450
Leijden	1.000
Amsterdam	2.500
Gouda	400
Rotterdam	1.000
Gorinchem	400
Schiedam	200
Schoonhoven	200
Brielle	200
Alkmaer	300
Hoorn	250
Enchuijsen	250
Edam	100
Monnickendam	100
Medemblik	150
Purmerende	100
’s Gravenhage	590
	9.440 gulden’

Wederom opvallend is de hoeveelheid duiten dat wordt toegewezen aan Amsterdam en het relatief veel kleinere aantal dat bestemd is voor Rotterdam. Opmerkelijk zijn ook de verzendingen aan de steden in het Noorderkwartier. Verderop wordt duidelijk dat het derde deel van de 15.000 pond duitplaatjes, dat aan de Westfrieze Munt wordt gezonden, een bijzondere bestemming krijgt.⁸¹⁵ De oplage van de Hollandse duit 1717 kan bepaald worden op tenminste 1.510.400 stuks. Generaalmeester Van Wevort van Ossenberg meldt te zijn aangesproken door de gezellen van de Munt te Dordrecht op het feit dat in 1702 hun loon voor de productie van duiten was bepaald op een stuksgewicht van 68 à 69 het mark. Nu het gewicht is verlaagd naar 75 à 76 stukken per mark is het volgens de gezellen de hoogste tijd het muntloon naar boven aan te passen. Ze hebben nu per slot van rekening meer werk aan het vermunt van een mark duitplaatjes. Van Wevort van Ossenberg stelt de gezellen te hebben gewezen op het feit dat de raden en generaalmeeesters van de Munten niet

810 NA 1.01.44-17 fol. 294v en -67 fol. 96v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 oktober 1716 en mededeling van de essayeur-generaal gedaan in vergadering van R&G d.d. 21 oktober 1716.

811 NA 1.01.44-17 fol. 259-259v. Missive van R&G d.d. 24 november 1716 en antwoord van Muntmeester Westerveen d.d. 26 november 1716.

812 NA 1.01.44-67 fol. 103v. Rapport essayeur-generaal in de vergadering R&G d.d. 22 januari 1717.

813 NA 1.01.44-67 fol. 112v. Rapportage gedaan in vergaderingen R&G d.d. 17 april 1717.

814 NA 1.01.44-17 fol. 273v. Notulen van de vergadering R&G 1 mei 1717.

815 Zie hoofdstuk 10.17 in dit deel van deze publicatie.

over dit onderwerp beslissen. Hij helpt hen een schriftelijk verzoek op te stellen aan de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier voor aanpassing van hun loon.⁸¹⁶ Voor zover uit het archief van Gecommitteerde Raden en van de generaalmeeesters blijkt geven de eersten geen reactie op het verzoek van de gezellen. Hun loon per mark zal dus hetzelfde zijn gebleven.

10.11 Hollandse duiten 1720

De in 1716 en 1717 gemunte duiten blijken toch niet voldoende te zijn geweest om het tekort aan goede duiten binnen het gewest Holland en West-Friesland te niet te doen. Vandaar dat raden en generaalmeeesters de Staten van Holland in april 1717 voorstellen om via Anthonij Grill voor f 40.000: - duitplaatjes te Zweden te bestellen op een gewicht van 75 à 76 stuks per mark. De terugkeer naar Zweedse duitplaatjes beargumenteren de generaalmeeesters met de opmerking dat deze ‘veel cierlijker ende beter zijn’ dan de Hamburgse.⁸¹⁷ Begin juli krijgen de generaalmeeesters de toestemming de voorgestelde hoeveelheid voor een prijs van maximaal 81 gulden per 100 pond in te kopen.⁸¹⁸ Grill blijkt echter de opdracht voor de genoemde prijs niet te willen accepteren zonder de garantie per deellevering betaald te krijgen en niet zoals voorheen het geval is geweest pas nadat de gehele partij is vermont en omgewisseld. Raden en generaalmeeesters verzoeken daarop de Staten van Holland een voorschot van f 10.000: -. Overleg over dit verzoek met burgemeester Van den Honert van Dordrecht levert niet meteen het gewenste resultaat op, zodat de opdracht aan Grill even wordt uitgesteld.

Eind oktober blijkt de belasting op de uitvoer van koper in Zweden zodanig te zijn gestegen, dat de duitplaatjes niet onder de f 100: - per 100 pond kunnen worden aangeschaft.⁸¹⁹ Zonder extreme verlaging van het gewicht per stuk zullen de duiten dus niet zonder ‘schade’ voor de Staten van Holland in circulatie kunnen worden gebracht. Na een bezoek aan Amsterdam weet Emants echter te melden dat Daniel Mits koperen duitplaatjes kan leveren voor f 89: - per 100 pond, echter op de voorwaarden dat hij ze op zijn kosten niet verder hoeft te verzenden dan Amsterdam en dat hij bij elke leverantie van f 10.000: - aan plaatjes betaald krijgt. Het koper van deze plaatjes komt uit Hongarije en kan via Hamburg in tien à twaalf weken na bestelling worden geleverd.⁸²⁰

De Amsterdamse handelaar Slicher vraagt f 87:10: 0 per 100 pond voor koperen duitplaatjes uit waarschijnlijk dezelfde contreien.⁸²¹ De prijs blijft echter te hoog om nieuwe duiten zonder kosten voor het gewest in circulatie te brengen. De opdracht wordt dan ook niet versterkt.

Pas begin juli 1719 komt het onderwerp officieel weer ter sprake. Essayeur-generaal Emants wordt

opnieuw opgedragen te Amsterdam te informeren naar de prijs van het koper. Uit zijn rapport blijkt dat Anthonij Grill vasthoudt aan zijn voorwaarden bij elke levering ter waarde van f 10.000: - betaald te krijgen.⁸²² Raden en generaalmeeesters gaan akkoord omdat de prijs weer terug is op het niveau van 81 gulden per 100 pond. De Gecommitteerde Raden leveren inderdaad via een ordonnantie op de ontvanger-generaal de door Grill verlangde f 10.000: - voor de betaling van de eerste leverantie duitplaatjes.⁸²³ De overige betalingen aan Grill zullen, net als voorheen, gedaan worden van het geld dat binnen komt uit de opbrengt van de distributie van de nieuwe duiten. De rondellen uit de eerste levering van 88 vaatjes blijken nog geen 73 1/2 stuks per mark te wegen (3,35 gram) en zijn dus opnieuw iets te zwaar ten opzichte van het bij bestelling afgesproken gewicht. Om de schade die daaruit voor het gewest ontstaat zoveel mogelijk te beperken, wordt met Grill overeengekomen dat de plaatjes van het volgende deel van de leverantie lichter zullen zijn.⁸²⁴ Uit de door raden en generaalmeeesters in februari 1720 verzonden distributielijst blijkt hoe de te Dordrecht vervaardigde nieuwe duiten met jaartal 1720 onder de steden moeten worden verdeeld (zie kadertekst 33). De oplage van de in 1720 te Dordrecht geslagen koperen duiten bedraagt tenminste 2.368.000 stuks.

Kadertekst 33

Distributielijst ⁸²⁵	
Dordrecht	f 1.100: -
Haarlem	1.600: -
Delft	1.000: -
Leiden	2.200: -
Amsterdam	2.000: -
Gouda	800: -
Rotterdam	2.200: -
Gorinchem	800: -
Schiedam	500: -
Schoonhoven	500: -
Brielle	500: -
's-Gravenhage	1.600: -
	f 14.800: -

816 NA 1.01.44-67 fol. 103v. Vergadering R&G 26 januari 1717.

817 NA 1.01.44-17 fol. 272v. Memorie R&G aan Staten van Holland d.d. 22 april 1717.

818 NA 1.01.44-17 fol. 274v. Resolutie Staten van Holland d.d. 2 juli 1717.

819 NA 1.01.44-67 fol. 124v. Mededeling van Essayeur-generaal Emants in de vergadering van R&G d.d. 30 oktober 1717.

820 NA 1.01.44-67 fol. 125. Rapport Essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 17 december 1717.

821 NA 1.01.44-67 fol. 132v. Vergadering R&G d.d. 15 februari 1718.

822 NA 1.01.44-67 fol. 166v. Rapport essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 17 juli 1719.

823 NA 1.01.44-18 fol. 33v-034v. Missive van R&G met verzoek om ordonnantie van fol. 10.000 op de Ontvanger-Generaal d.d. 27 juli 1719. De feitelijke afgifte van de ordonnantie geschiedt pas op 21 december 1719.

824 NA 1.01.44-67 fol. 179v. Rapport van R&G De Raedt en essayeur-generaal Emants in de vergadering van R&G d.d. 27 december 1719.

825 NA 1.01.44-18 fol. 67. 'Distributie van ontrent 24.288 lb Zweedsche diijtplaten tot ontrent 146¼ stuks in 't lb.' d.d. 9 februari 1720.

10.12 Hollandse duiten 1721

In augustus 1720 arriveren nog negentig vaten à 276 pond te Amsterdam, het tweede en tevens grootste deel van de in 1719 bestelde duitplaatjes. Uit de visitatie blijkt dat de producenten in Zweden zich inderdaad hebben gehouden aan de afspraak met Grill om de plaatjes van dit deel van de leverantie wat lichter te maken. De rondellen uit deze partij wegen gemiddeld 76 1/2 stuks per mark (3,22 gram per stuk).⁸²⁶

De Munt te Dordrecht krijgt weer het gebruikelijke tweederde deel, zestig vaten rondellen, toegezonden die tot ontevredenheid van de generaalmeeesters niet direct worden vermunt. Muntmeester Isaac Westerveen heeft namelijk een opdracht voor aanmunting van payment van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) aangenomen, die hij eerst wil afwerken.⁸²⁷ Pol laat in zijn onderzoek *Tot gerieff van India. Geldexport door de VOC en de muntproduktie in Nederland 1720-1740* zien dat het hier gaat om een productie van schellingen en dubbele stuivers. Volgens ditzelfde onderzoek produceert Westerveen in 1720 ook nog gouden dukaten voor uitvoer naar de Oost.⁸²⁸ Het zijn precies die denominaties die generaalmeeester Van Wevort van Ossenberg bij zijn visitatie van de Munt in dat jaar in bewerking ziet.⁸²⁹

Als argument voor zijn uitstel van de start van de productie van de duiten voert Westerveen verder aan dat hij geen stempels op voorraad heeft en dat stempelsnijder Drappentier niet tegelijkertijd stempels voor zilver kleingeld en voor duiten kan leveren. Bovendien, zo meldt de Muntmeester, beschikt de Munt over onvoldoende personeel om dag en nacht te kunnen werken.⁸³⁰ Pogingen van raden en generaalmeeesters om via de Dordtse pensionaris Visscher of via burgemeester Brandlaer de Muntmeester te bewegen voorrang te geven aan de aanmunting van de Hollandse duiten, hebben geen succes.⁸³¹ Uit een mededeling van generaalmeeester Van Wevort van Ossenberg blijkt dat Westerveen medio november 1720 begint met de verwerking van de laatste zending duitplaatjes en dat verwacht mag worden dat het Muntpersoneel zich nog voor Kerstmis geheel op de productie van de nieuwe duiten zal richten.⁸³²

De distributielijst van februari 1720 moet met de eerste zending duitplaatjes van dat jaar helemaal afgehandeld kunnen zijn. Een nieuwe lijst of enige andere instructie over de verwerking van deze tweede zending is niet overgeleverd. Vanwege het late tijdstip waarop aan de productie van de duiten is begonnen zullen de rondellen zeer waarschijnlijk zijn bewerkt met stempels die het jaartal 1721 dragen. De zestig vaten moeten genoeg zijn geweest voor een oplage van ruim 2.533.000 stuks. In de vergadering van 22 maart 1721 biedt essayeur-generaal Emants zijn rekening betreffende de productie en distributie van de duiten aan. De generaalmeeesters accorderen het gepresenteerde en

stemmen ermee in dat de verantwoording van de ontvangen en uitgegeven gelden op deze wijze bij Gecommitteerde Raden wordt ingediend.⁸³³ Ook dit stuk is in minuut noch in origineel bewaard gebleven, zodat over de kosten van productie en distributie of over de verdeling onder de steden niets nader kan worden meegedeeld.

10.13 Hollandse duiten 1723

In april 1722, nog geen een jaar na de aanbieding van de rekening voor de laatste grote aanmunting van duiten, blijkt er weer een tekort te zijn ontstaan. De Hollandse en Westfriesse duiten blijven populair buiten het eigen gewest en worden in grote hoeveelheden uitgevoerd. De gewestelijke grenzen zijn moeilijk af te sluiten voor de illegale uitvoer van de nieuwe duiten. De enige oplossing om het steeds terugkerende tekort aan nieuwe duiten tegen te gaan lijkt de productie en distributie van nieuwe exemplaren. Daarom vragen raden en generaalmeeesters om voor *f* 30.000: - aan Zweedse duitplaatjes te mogen inkopen.⁸³⁴ De toestemming wordt binnen twee weken verleend, waarna essayeur-generaal Emants het contract tot levering van circa 38.000 pond duitplaatjes sluit met Anthonij Grill. De prijs van de plaatjes bedraagt ditmaal *f* 79: - per 100 pond.⁸³⁵ In augustus leveren de Staten-Generaal een paspoort voor vrije invoer. Het eerste deel van de leverantie, zestig vaatjes (ruim 16.500 pond), arriveert medio november te Amsterdam. Uit de visitatie van generaalmeeester Van Wevort van Ossenberg en essayeur-generaal Emants blijkt dat de rondellen gemiddeld een gewicht hebben van 76 1/2 stuk in het mark (3,22 gram per stuk). Tweederde van deze partij, veertig vaten, wordt verzonden naar de Munt te Dordrecht en aldaar gemunt met stempels met het jaartal 1723.⁸³⁶ Het overige deel is bestemd voor de Munt van West-Friesland. Hoe de verdeling van de Hollandse duiten onder de steden is geweest, blijkt uit de door de generaalmeeesters toegezonden distributielijst (zie kadertekst 34).

Kadertekst 34

Distributie van 40 vaten met duijtplaten⁸³⁷

Dordrecht	<i>f</i> 1.260: 0: 0
Haarlem	800: 0: 0
Delft	600: 0: 0

826 NA 1.01.44-67 fol. 192. Rapportage van visitatie in vergadering R&G d.d. 3 september 1720,

827 Payment staat hier voor muntstukken met een lage waarde, bedoeld voor dagelijks gebruik.

828 Pol, *Tot gerieff van India*, 86

829 NA 1.01.44-67 fol. 201v. Rapport van R&G Van Wevort van Ossenberg in de vergadering van R&G d.d. 13 januari 1721.

830 NA 1.01.44-67 fol. 196v. Verslag van het onderhoud met Muntmeester Westerveen in de Muntkamer d.d. 17 oktober 1720,

831 NA 1.01.44-67 fol. 195 en 196v. Rapport essayeur-geneaal in de vergaderingen R&G d.d. 10 en 17 oktober 1720

832 NA 1.01.44-67 fol. 199v. Rapport R&G Van Wevort van Ossenberg in vergadering R&G d.d. 14 november 1720

833 NA 1.01.44-67 fol. 206. Notulen vergadering R&G d.d. 22 maart 1721.

834 N.A. 3.01.04.01-1904. Memorie van R&G d.d. 9 april 1722, NA 1.01.44-67 fol. 227. Missive d.d. 10 april 1722.

835 NA 1.01.44-67 fol. 227v. Commissie en autorisatie d.d. 21 april 1722, NA 1.01.44-18 fol. 164. Rapport essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 30 april 1722.

836 NA 1.01.44-67 fol. 214v. Rapport R&G Van Wevort van Ossenberg en essayeur-generaal Emants d.d. 1 december 1722.

837 NA 1.01.44-18 fol. 208v. Distributielijst d.d. 29 november 1722.

Leiden	1.600: 0: 0
Amsterdam	1.600: 0: 0
Gouda	600: 0: 0
Rotterdam	1.800: 0: 0
Gorinchem	400: 0: 0
Schiedam	300: 0: 0
Schoonhoven	300: 0: 0
Brielle	300: 0: 0
's-Gravenhage	1.000: 0: 0
	<i>f</i> 10.560: 0: 0

Begin mei 1723 arriveert het restant van de bestelling van april het jaar ervoor. De rondellen hebben nu een gemiddeld gewicht van 76 137/234 stukken in het mark (3,21 gram). Tweederde van deze partij, ofwel 52 vaten à 276 pond (14.352 pond), wordt op 15 mei gezonden naar de Munt van Dordrecht. De Muntmeester ontvangt opnieuw een distributielijst (zie kadertekst 35).

Kadertekst 35	
Distributie van 52 vaten met duijtplaten ⁸³⁸	
Dordrecht	<i>f</i> 1.930: 0: 0
Haarlem	2.400: 0: 0
Delft	800: 0: 0
Leiden	2.400: 0: 0
Amsterdam	nihil
Gouda	800: 0: 0
Rotterdam	2.400: 0: 0
Gorinchem	600: 0: 0
Schiedam	400: 0: 0
Schoonhoven	400: 0: 0
Brielle	400: 0: 0
's-Gravenhage	1.200: 0: 0
	<i>f</i> 13.730: 0: 0

In totaal heeft Isaac Westerveen opgedragen gekregen voor *f* 24.290: - aan nieuwe duiten te

distribueren. Het betreft hier 3.886.400 stuks. Amsterdam krijgt in juni 1723 geen nieuwe duiten uit Dordrecht geleverd, maar ontvangt wel voor *f* 4.600: - aan nieuwe duiten uit de Westfriesse Munt.

Isaac Westerveen ondervindt moeilijkheden met de aflevering van zijn nieuwe duiten. De bestuurders van Dordrecht nemen slechts een gedeelte van de door de generaalseesters aan hen toegewezen duiten af, terwijl die van Schoonhoven Westerveen de gehele partij als niet gewenst terugsturen. Raden en generaalseesters geven de Muntmeester opdracht de nog onder hem berustende nieuwe duiten (ter waarde van *f* 1.200: -) naar Amsterdam te sturen.⁸³⁹ Het duurt waarschijnlijk enige tijd voordat alle nieuwe duiten in circulatie zijn gebracht, want de essayeur-generaal sluit pas in mei 1724 de rekening voor de productie van de duiten met jaartal 1723.⁸⁴⁰ Deze rekening is in minuut noch in origineel bewaard gebleven. Over de kosten van productie en distributie van de nieuwe duiten is daarom niets bekend. Bovengenoemde reacties van de bestuurders van Dordrecht en Schoonhoven zijn zeer waarschijnlijk een signaal dat er nu voldoende goede duiten in omloop zijn. Mogelijk geldt dat ook voor de andere steden in het gewest. Het duurt dan ook tot 1738 voordat er weer een nieuw verzoek om aanmunting van goede duiten voor distributie in het eigen gewest komt. Voordat gekeken kan worden naar het vervolg van de Hollandse duiten, dient nu eerst aandacht besteed te worden aan de Westfriesse duiten geslagen in de periode 1707 tot en met 1723.

10.14 Westfriesse duiten 1707

Hierboven is beschreven hoe het is gelopen met de productie en (waar mogelijk) de distributie van Hollandse duiten in de periode van 1707 tot en met 1723. Nu volgt een schets van de productie en distributie van duiten die in deze periode in opdracht van de Staten van Holland is uitgevoerd door de Westfriesse Munt.

De sinds 1625 gebruikelijke verdeling van opdrachten tot aanmunting van kleingeld tussen de Munthuizen van Holland en West-Friesland van tweederde / eenderde, wordt bij de voorbereidingen van de productie van de nieuwe duiten in 1707 niet direct opgepakt. Vandaar dat mr. Simon Haak begin oktober 1707 namens de burgemeesters en regeerders van Enkhuizen aan de raden en generaalseesters schrijft verbaasd te zijn over hun onwetendheid op dit punt.⁸⁴¹ Uit oude akten blijkt, zo stelt Haak, dat er altijd een verdeling is geweest van tweederde voor de Munt te Dordrecht en eenderde voor die van West-Friesland.⁸⁴² Dat juist Haak deze brief schrijft en niet de pensionaris

⁸³⁸ NA 1.01.44-18 fol. 232v. Distributielijst d.d. 7 juni 1723.

⁸³⁹ NA 1.01.44-67 fol. 255v. Notulen vergadering R&G d.d. 24 augustus 1723.

⁸⁴⁰ NA 1.01.44-67 fol. 264. Notulen vergadering R&G d.d. 5 mei 1724.

⁸⁴¹ Mr. Simon Haak is secetaris van Enkhuizen 1700-1711, voogd van het oude armenweeshuis 1705-1713 en 1722, lid van de Vroedschap van Enkhuizen 1713-1731, burgemeester van Enkhuizen 1714, 1715, 1717, 1718, 170-1721, 1723, 1724, 1726, 1727, 1729, 1730 en bewindhebber van de VOC vanaf 1714.

⁸⁴² NA 1.01.44-16 fol. 340. Missive van burgemeesters en regeerders van Enkhuizen aan R&G d.d. 1 oktober 1707,

van een van de andere Westfriese steden heeft te maken met het feit dat de Westfriese Munt op dat moment in Enkhuizen operationeel is en dat de bestuurders van de stad waar de Munt resideert steeds optreden als uitvoerende beheerders.

Aan de opmerking van Simon Haak wordt direct gevolg gegeven. Anthonij Grill krijgt in zijn contract vastgelegd dat de Westfriese Muntmeester Diederik-Jan van Romondt 1.834 pond koperen duitplaatjes moet worden gezonden.⁸⁴³ Van Romondt krijgt de opdracht de gemunte duiten op gewicht naar de raden en generaalmeeesters terug te zenden. Van de tweede helft van de bij Grill nog aanwezige voorraad krijgt Van Romondt 1.650 pond toegezonden.⁸⁴⁴

Mr. Johan Emants, die in juli 1707 zijn in februari overleden schoonvader Marcellus Bruijnesteijn officieel als essayeur-generaal is opgevolgd, krijgt de opdracht de tweede helft van de nog bij Grill op voorraad zijnde duitplaatjes in te kopen. Hij krijgt tevens de opdracht om aansluitend aan zijn bezoek aan Amsterdam de Westfriese Munt te Enkhuizen te visiteren. Het bezoek aan Enkhuizen vindt plaats op 4 en 5 november 1707. Uit Emants’ rapportage blijkt dat de stempels voor de nieuwe duiten nog niet gereed zijn en dat het Muntpersoneel bezig is met de productie van zilveren rijders of dukatons.

De eerste partij duitplaatjes blijkt pas op 6 of 7 oktober te Enkhuizen te zijn afgeleverd. Als reden dat de stempels er nog niet zijn wordt gegeven dat de stempelsnijder niet erg gemotiveerd is zijn werk te doen en zich bovendien ‘soms tijts te veel in den drank’ verliest. Het moet hier gaan om Olivier Houthuijs, die al sinds 1681 de stempels voor de Westfriese Munt snijdt en waarschijnlijk nog tot eind 1711 in functie zal blijven.⁸⁴⁵

Kort voor Emants’ vertrek uit Enkhuizen zijn de stempels voor de nieuwe duiten echter gereed. De Muntmeester belooft hem op de woensdag daarop, 9 november, te starten met de productie van de duiten. Hij verzoekt nog wel om een exemplaar van de instructie op de duiten en ‘eenig douceur voor d’ijzers en stempels’ te mogen ontvangen.

Tijdens het mondelinge verslag van zijn reis toont Emants de raden en generaalmeeesters het ontvangstbewijs voor 3.490 pond koperen plaatjes, samen met enige gouden en zilveren werken die hij te Enkhuizen voor controle op het juiste gehalte en gewicht heeft aangekocht.⁸⁴⁶

Op 10 november 1709, een dag na de bijeenkomst in de Generaliteits Muntkamer, sturen raden en generaalmeeesters Van Romondt een brief met als bijlage de instructie van 1702.⁸⁴⁷ Ruim een maand later vragen de generaalmeeesters de Muntmeester te Enkhuizen per brief naar de voortgang van de duitenproductie.⁸⁴⁸ Wat het antwoord op deze vraag is geweest is niet bekend. Gegevens over de verdeling van de Westfriese duiten 1707 onder de steden zijn ook niet bewaard.

843 NA 1.01.44-16 fol. 341v. Contract met Anthonij Grill d.d. 7 oktober 1707.

844 NA 1.01.44-16 fol. 340v. Missive van R&G aan Diederik-Jan van Romondt d.d. 3 oktober 1707.

845 NHAH 10-3 pag. 400. Houthuys is aangesteld op in de vergadering van de bestuurders van de Westfriese Munt d.d. 15 april 1681. Eind oktober 1711 spreekt generaalmeeester Van Wevort van Ossenber met de burgemeesters van Medemblik en Muntmeester Cramer over de vervanging van de ‘jegenwoordigen oude stempelsnijder’, NA 1.01.44-17 fol. 123-124. Als zijn opvolger wordt uiteindelijk ene Pieter Avis aangesteld.

846 NA 1.01.44-16 fol. 346v. Rapportage van Essayeur Generaal Emants betreffende zijn commissie tot het sluiten van contracten voor de duitplaatjes en het contract daarover met Anthonij Grill tot 82 gld 15 st de 100 pond 68 à 69 stukken in het mark opgenomen in de notulen R&G d.d. 9 november 1707.

847 NA 1.01.44-16 fol. 347v. Missive van R&G d.d. 10 november 1707.

848 NA 1.01.44-16 fol. 352. Missive van R&G d.d. 13 december 1707.

10.15 Westfriese duiten 1713

In het hoofdstuk over de Hollandse duiten 1710 (zie hoofdstuk 10.4) is gemeld dat het gebruikelijke eenderde deel van de productie van nieuwe duiten voor dat jaar aan de Westfriese Munt voorbijgaat. Zonder opgaaf van redenen adviseren raden en generaalmeeesters de Gecommitteerde Raden de gehele partij koperen duitplaatjes vanuit het depot van Anthonij Grill naar Dordrecht te sturen. Reden moet zijn geweest dat de Westfriese Muntmeester Diederik-Jan van Romondt sinds 4 juni 1709 niet meer heeft gemunt, omdat hij met zijn superieuren, de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, en met de generaalmeeesters een conflict heeft over het gehalte van de eerder door hem geproduceerde schellingen.⁸⁴⁹ Kennelijk is er geen oplossing gevonden, want Romondt dient op 14 juni 1710 ontslag in.⁸⁵⁰ Een opvolger is nog niet gevonden en dus kan er voorlopig op de Westfriese Munt niet worden gewerkt.

Begin februari 1713 wordt Anthonij Grill opgedragen een ‘geregt derde part’ van de binnengekomen 28 vaatjes duitplaatjes aan de nieuwe Muntmeester van West-Friesland, Coenraad Hendrik Cramer, te Medemblik te leveren.⁸⁵¹ Cramer wordt meegedeeld dat hij binnenkort 2.576 pond koperen duitplaatjes zal ontvangen.⁸⁵² Zoals eerder gemeld ligt het gemiddelde gewicht van de muntplaatjes bij deze levering op 65 65/112 per mark (3,75 g). Dit betekent dat Cramer ruim 337.800 duitplaatjes krijgt toegezonden.

Nog diezelfde maand wordt de Muntmeester een lijst toegezonden voor de verzending van de geslagen duiten (zie kadertekst 36).⁸⁵³ Het gaat hier om een partij verdeeld over tachtig zakken à tweeduizend stuks.

Kadertekst 36

Alkmaar	20 zakken
Hoorn	20 zakken
Enkhuizen	20 zakken
Monnickendam	6 zakken
Medemblik	8 zakken
Purmerend	6 zakken
	80 zakken

849 Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 218. Volgens de akte van opening van de eerste en enige muntbus van Diederik-Jan van Romondt heeft hij tussen 5 februari 1705 en 24 mei 1709 schellingen geproduceerd.

850 NA 1.01.44-17 fol. 78 en WFA OAE 33 (bergnr. 262). Rapport over het defect in het alloi van de schellingen... d.d. 30 mei 1710 en bericht van afstand d.d. 14 juni 1710.

851 Coenraad Hendrik Cramer, essayeur te Amsterdam, wordt in 1711 aangesteld als opvolger van Van Romondt. Hij start zijn productie op 1 december 1711 en blijft er actief tot medio augustus 1714. Daarna maakt hij de overstap naar de Munt van Gelderland te Harderwijk(1715-1724) en vervolgens naar die van Overijssel (1732-1754).

852 NA 1.01.44-17 fol. 180v. Missive R&G d.d. 6 februari 1713.

853 NA 1.01.44-17 fol. 186v. Missive R&G aan Muntmeester Cramer d.d. 23 februari 1713.

Deze zending betreft dus 160.000 nieuwe duiten, een kleine helft van de geleverde 2.576 pond blanco koperen plaatjes. Edam krijgt dit keer niets toegezonden. Wat daarvan de reden kan zijn, blijft gissen. Het restant van de geproduceerde duiten moet de Muntmeester naar Den Haag sturen.

10.16 Westfriesse duiten 1716

Op 23 augustus 1714 biedt Coenraad Hendrik Cramer in de vergadering van de magistraten en gedeputeerden van de drie steden van West-Friesland zijn ontslag als Muntmeester aan. De aanwezige vertegenwoordigers van de drie steden proberen Cramer over te halen zijn functie voort te zetten, maar hun poging blijkt tevergeefs. Het Westfriesse Muntmeestersambt komt hiermee opnieuw vacant.⁸⁵⁴ Cramer heeft waarschijnlijk een beter aanbod gekregen van de bestuurders van de Gelderse Munt, of ziet aldaar voor zichzelf gunstiger vooruitzichten. Hij laat zich benoemen tot Muntmeester te Harderwijk. Hij start daar de productie op 19 februari 1715.⁸⁵⁵ Als Muntmeester van West-Friesland wordt benoemd de Enkhuizer zilversmid Jan Knol, die na 348 dagen stilstand de Munt te Medemblik weer van start laat gaan.⁸⁵⁶ Van de in september 1716 te Amsterdam gearriveerde en door raad en generaalmeester Coenen en essayeur-generaal Emants gecontroleerde 32 vaatjes Hamburgse duitplaatjes gaat ongeveer eenderde deel naar Medemblik. Uit de onderstaande lijst blijkt dat het gaat om ruim 7.510 ponden die samen iets meer dan f 7.111: - aan nieuwe duiten moeten opleveren. De verdeling van de nieuwe Westfriesse duiten onder Amsterdam en de verschillende steden in het Noorderkwartier wordt Muntmeester Knol op 26 september toegezonden (zie kadertekst 37).

Kadertekst 37

‘Lijst der distributie ende versendinge van 7.510 ponden duijten de a[nn]o 1716’⁸⁵⁷

Amsterdam	f 4.611: 0: 0
Alkmaar	600: 0: 0
Hoorn	500: 0: 0
Enkhuizen	500: 0: 0
Edam	100: 0: 0
Monnickendam	250: 0: 0

854 NHAH 10-4 fol. 15. Notulen vergadering 23 augustus 1714.
855 Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 519.
856 NHAH 10-26. Instructieboek van raden en generaalmeesters fol. 32v. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 220. De benoeming door de bestuurders van de drie Westfriesse steden vindt plaats op 4 december 1714. Op 20 mei 1715 legt Knol de eed op zijn instructie als Muntmeester af in handen van raden en generaalmeesters. Hij start zijn productie op 30 juli 1715.
857 NA 1.01.44-17 fol. 253v. Missive R&G aan Jan Knol, Muntmeester van West-Friesland te Medemblik d.d. 26 september 1716.

Medemblik	300: 0: 0
Purmerend	250: 0: 0
	f 7.111: 0: 0

Het betreft hier dus een partij van 1.137.760 duiten met jaartal 1716, waarvan er 737.760 stuks naar Amsterdam zijn gezonden. In januari 1717 melden raden en generaalmeesters aan Jan Knol dat zij gemerkt hebben dat er op zijn Munt een ‘goede partije goude ende silvere duijten’ gemunt is. Zij gelasten de Muntmeester ‘nette ende pertinente aantekeninge te houden van alle penningen die met de stempels van het land’ worden geslagen.⁸⁵⁸ De in mei 1715 aangetreden Muntmeester Jan Knol moet verrast zijn geweest over dit bericht. Hij meldt namelijk bijna per kerende post ‘directelijk, nog indirectelijk’ iets te maken te hebben met deze afslagen. Raden en generaalmeesters houden echter hun bewering staande en dragen hem op nauwkeurig te onderzoeken ‘wie die stoutheid soude mogen gehad hebben’ deze afslagen te maken. Als bewijs sturen ze een kopie van een recente brief van de Muntgezellen van de Westfriesse Munt mee, waarin deze hun Dordtse collegae vragen om ‘twee silvere duten van Dordt’ en daarbij de opmerking maken: ‘maar mooie, ik hebbe die heel mooie sijn, vierkante ende ronde’. De brief is een antwoord op een verzoek om zilveren duiten geschreven door de gezellen van de Munt te Dordrecht, die zich dus ook bezondigden aan deze praktijk van vervaardiging van gouden en zilveren afslagen van de koperen duit.⁸⁵⁹ Voor zover bekend zijn er uit deze periode geen gouden afslagen van duiten, geslagen gedurende het Muntmeesterschap van Jan Knol, bewaard gebleven. Van die in zilver worden in de meest recente literatuur alleen afslagen op een vierkant muntplaatje genoemd.⁸⁶⁰ Uit de overgebleven papieren wordt niet duidelijk of de gezellen worden gestraft voor hun illegale actie en of de geproduceerde afslagen officieel zijn vernietigd.

10.17 Westfriesse duiten 1717

Begin november 1716 bespreken raden en generaalmeesters van de Munten een verzoek van Anthonij Grill aan de Staten van Holland om voor zijn rekening bij een van de Munten van Holland en West-Friesland duiten te laten slaan bestemd voor het gewest Groningen. Zij reageren positief.⁸⁶¹ Het blijkt te gaan om een partij van 5.000 pond.⁸⁶² Deze relatief geringe hoeveelheid arriveert in

858 NA 1.01.44-17 fol. 268. Missive R&G d.d. 22 januari 1717.
859 NA 1.01.44-17 fol. 269. Missive aan de Muntmeester van West-Friesland over het munten van zilveren duiten, d.d. 2 februari 1717, met als bijlage een kopie van de brief van de gezellen van de Westfriesse Munt.
860 Purmer, D / A.H.N. van der Wiel *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1573-1806*, deel I nr. WF71.10.
861 NA 1.01.44-17 fol. 258v. Missive R&G d.d. 4 november 1716.
862 NA 1.01.44-17 fol. 266v. Consent van haer ed[el] gr[oof] mog[enden] omme door de directie van Anth: Grill 5.000 pond duitplaatjes te munten voor het gewest Groningen en Ommelanden of de Munten van Holland en West-Friesland, d.d. 8 januari 1717.

april 1717 te Amsterdam in 21 grote vaten en een kleintje, samen 10.000 pond duitplaatjes, bestemd voor de Munt van Holland.

Uit de controle door generaalmeester De Raedt en essayeur-generaal Emants blijkt dat het gewicht van de blanco plaatjes in deze partijen uitkomt op 75 115/119 stukken per mark, dus gemiddeld 3,24 gram per stuk.⁸⁶³ Op verzoek van Anthonij Grill wordt de 5.000 pond plaatjes, bestemd voor de duiten voor Groningen en Ommelanden, geleverd aan de Westfriese Munt te Medemblik.⁸⁶⁴ De uit deze partij vervaardigde ruim 759.600 Westfriese duiten 1717 zijn dus eigenlijk Groningse duiten.

10.18 Westfriese duiten 1720

De eerste leverantie van de op basis van de resolutie van de Staten van Holland van 2 juli 1717 gedane bestelling van nieuwe koperen duitplaatjes komt pas in december 1719 aan in Amsterdam. Het betreft 88 vaatjes met rondellen van een gemiddeld gewicht van 73 1/2 stuks per mark (3,35 g per stuk). Eenderde van deze partij wordt vanuit Amsterdam verzonden aan de Westfriese Muntmeester Jan Knol te Medemblik.⁸⁶⁵

Uit de begin februari 1720 verstuurde distributielijst blijkt welke bedragen Jan Knol aan nieuwe koperen duiten moet verzenden aan de bestuurders van onderstaande steden, zodat die via de stadskassen in circulatie kunnen worden gebracht (zie kadertekst 38).

Kadertekst 38

Distributie van de duiten⁸⁶⁶

Amsterdam	<i>f</i> 4.000: 0: 0
Alkmaar	800: 0: 0
Hoorn	600: 0: 0
Enkhuizen	600: 0: 0
Edam	300: 0: 0
Monnickendam	300: 0: 0
Medemblik	400: 0: 0
Purmerend	400: 0: 0
	<i>f</i> 7.400: 0: 0

⁸⁶³ NA 1.01.44-67 fol. 103v en 112. Rapport Essayeur Generaal in vergadering R&G d.d. 22 januari en 17 april 1717.

⁸⁶⁴ NA 1.01.44-67 fol. 112. Rapport in de vergadering R&G d.d. 17 april 1717.

⁸⁶⁵ NA 1.01.44-67 fol. 179v. Rapport van R&G De Raedt en essayeur-generaal Emants in de vergadering van R&G d.d. 27 december 1719.

⁸⁶⁶ NA 1.01.44-18 fol. 67. Repartitie der duijten d.d. 9 februari 1720.

De productie van de nieuwe Westfriese duiten loopt echter niet voorspoedig. Medio maart klaagt Anthonij Grill bij essayeur-generaal Emants dat hij nog geen geslagen duiten vanuit de Munt te Medemblik heeft ontvangen. In eerste instantie is niet duidelijk of Grill deze klacht uit als essayeur van de Amsterdamse Wisselbank, die doorgaans zorgdraagt voor de distributie van de nieuwe duiten, of als leverancier van de koperen halffabricaten die betaald moet krijgen voor zijn leverantie. Emants' mededeling leidt tot het besluit van raden en generaalmeesters om Jan Knol een brief te sturen waarin hij wordt gemaand de duiten ten spoedigste af te munten en volgens de toegezonden lijst te distribueren.⁸⁶⁷ Aangezien Grill niet als ontvanger op de distributielijst voorkomt mag nu worden geconcludeerd dat hij de generaalmeesters heeft geschreven vanuit zijn functie bij de Amsterdamse Wisselbank.

Jan Knol antwoordt op de brief van de generaalmeesters dat reeds tweederde deel van de hem toegezonden koperen duitplaatjes zijn vermont en dat hij het resterende deel zo snel als mogelijk zal afmaken. Over de vertraging in het munten meldt Knol dat deze toch echt veroorzaakt is door de late aflevering van de blanco plaatjes. Vanwege het slechte weer hebben de schepen van Amsterdam naar Medemblik enige tijd niet kunnen varen. De Muntmeester meldt verder dat hij op het moment veel in Hoorn is.⁸⁶⁸ Dit laatste heeft ongetwijfeld te maken met de verhuizing van de Munt van Medemblik naar Hoorn per 1 mei 1720.⁸⁶⁹

Van de in augustus 1720 gearriveerde duitplaatjes ontvangt Jan Knol in zijn nieuwe bedrijfsvestigingsplaats Hoorn dertig vaten à 276 pond. De gezellen van de Westfriese Munt kunnen echter niet meteen beginnen met de verwerking. Bij de verhuizing van de Munt van Medemblik naar Hoorn zijn de stempels, maar ook andere onderdelen van de inventaris door de waardijn Cornelis van der Wolf zorgvuldig opgeborgen. Op het moment dat deze goederen moeten worden overgedragen aan Pieter Opperdoes, de waardijn te Hoorn, blijkt de sleutel van de Munt zoek te zijn.⁸⁷⁰

De generaalmeesters manen in oktober nogmaals de Westfriese Muntmeester de duiten snel af te maken, maar opnieuw zonder veel resultaat.⁸⁷¹ Uiteindelijk hervat de Westfriese Munt op 23 november 1720 te Hoorn zijn werkzaamheden. Polak heeft uitgerekend dat de Munt dan inmiddels 231 dagen heeft stilgestaan.⁸⁷²

Als Knol inderdaad de bovenstaande distributielijst volledig heeft gevolgd heeft hij de nieuwe Westfriese duiten geslagen in een oplage van tenminste *f* 1.184.000: - en met het jaartal 1720.

⁸⁶⁷ NA 1.01.44-67 fol. 187v-188. Verslag essayeur-generaal Emants in vergadering R&G d.d. 18 maart 1720

⁸⁶⁸ NA 1.01.44-40 fol. 104. Missive van Jan Knol d.d. 23 maart 1723.

⁸⁶⁹ NHAH 10-1, -4 fol. 58-59, -8 en -26. Het besluit tot de verhuizing van de Westfriese Munt van Medemblik naar Hoorn is genomen in de vergadering van vertegenwoordigers van de drie steden te Hoogkarspel d.d. 29 januari 1720.

⁸⁷⁰ NHAH 10-4 fol. 60. Verzoek aan de heren van Medemblik om de stempels van de Munt over te dragen aan de waardijn van Hoorn d.d. 18 september 1720.

⁸⁷¹ NA 1.10.44-18 fol. 87. Missive van R&G aan Jan Knol d.d. 12 oktober 1720.

⁸⁷² Polak, Historiografie, deel II bron nr. 221.

10.19 Westfriesche duiten 1722

Ruim een jaar na de laatste grote aanmunting van Westfriesche duiten blijkt opnieuw een tekort aan goede duiten te zijn ontstaan. Raden en generaalmeeesters vragen daarom voor *f* 30.000:- aan Zweedse duitplaatjes te mogen inkopen.⁸⁷³ De toestemming wordt vrij snel verleend, waarna essayeur-generaal Emants het contract tot levering van zo'n 38.000 pond duitplaatjes sluit met Anthonij Grill. De prijs van de plaatjes bedraagt nu *f* 79: - per 100 pond.⁸⁷⁴ In augustus leveren de Staten-Generaal een paspoort voor vrije invoer. Het eerste deel van de leverantie, bestaande uit zestig vaatjes (ruim 16.500 pond), arriveert echter pas medio november te Amsterdam. Uit de visitatie blijkt dat de rondellen een gemiddeld gewicht hebben van 76 1/2 stuk in het mark (3,22 gram per stuk). Eenderde van deze partij wordt verzonden naar de Munt te Hoorn, aldaar verwerkt met stempels met het jaartal 1722 tot *f* 5.280 aan nieuwe duiten en toegezonden aan Amsterdam en de steden van het Noorderkwartier (zie kadertekst 39).

Kadertekst 39

Distributie van 20 vaten duijtplaten à 276 lb tot ruim 153 stukken in 't lb⁸⁷⁵

Amsterdam	<i>f</i> 3.000: 0: 0
Alkmaar	500: 0: 0
Hoorn	580: 0: 0
Enkhuizen	400: 0: 0
Edam	200: 0: 0
Monnickendam	200: 0: 0
Medemblik	200: 0: 0
Purmerend	200: 0: 0
	<i>f</i> 5.280: 0: 0

De oplage van de Westfriesche duit 1722 moet dus tenminste 844:800 stuks zijn geweest. De burgemeesters van Hoorn op 16 februari 1723 betalen Muntmeester Knol *f* 4: - volgens hun rekening voor veertig zakken 'tot d'duijte'.⁸⁷⁶ Zo'n linnen zak kost in die tijd dus twee stuivers.

10.20 Westfriesche duiten 1723

Begin mei 1723 arriveert het restant van de bestelling van april 1722 te Amsterdam. De rondellen hebben nu een gemiddeld gewicht van 76 137/234 stukken in het mark (3,21 gram per stuk). Een derde van deze partij, ofwel 26 vaten à 276 pond, wordt op 15 mei gezonden naar de Munt te Hoorn. Uit de door de generaalmeeesters toegezonden distributielijst blijkt dat het hier gaat om *f* 6.870: - (zie kadertekst 40). De oplage van de Westfriesche duit 1723 bedraagt dus tenminste 1.099.200 stuks.

Kadertekst 40

Distributie van 26 vaten duijtplaten⁸⁷⁷

Amsterdam	<i>f</i> 4.600: 0: 0
Alkmaar	nihil
Hoorn	770: 0: 0
Enkhuizen	500: 0: 0
Edam	300: 0: 0
Monnickendam	nihil: 0: 0
Medemblik	500: 0: 0
Purmerende	400: 0: 0
	<i>f</i> 6.870: 0: 0

Vanuit Dordrecht en Schoonhoven worden signalen afgegeven dat er voldoende goede duiten in omloop zijn. Hoe de situatie in het Noorderkwartier is geweest wordt niet duidelijk. Maar ook voor de Westfriesche Munt geldt in elk geval dat het tot 1739 duurt voordat er weer opnieuw een opdracht tot aanmunting van duiten vanuit de Staten van Holland komt. De in de catalogi voorkomende Westfriesche duit 1727 moet vervaardigd zijn in opdracht van een ander dan de Staten van Holland.⁸⁷⁸ Doordat van Jan Knol geen administratie bewaard is zal het moeilijk zijn de naam van die opdrachtgever te achterhalen.

⁸⁷³ NA 1.01.44-67 fol. 227. Memorie van R&G d.d. 9 april 1722.

⁸⁷⁴ NA 1.01.44-67 fol. 227v. Rapport essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 30 april 1722.

⁸⁷⁵ NA 1.01.44-18 fol. 208v. Distributielijst d.d. 29 november 1722.

⁸⁷⁶ WFA OAH 316. Burgemeestersrekening 1723.

⁸⁷⁷ NA 1.01.44-18 fol. 232v. Distributielijst d.d. 7 juni 1723.

⁸⁷⁸ Purmer en Van der Wiel, *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1573-1806*, deel I Wf 71.

10.21 **Samenvatting 1707-1723**

Na de eerste grote productie en distributie van ruim 20 miljoen nieuwe koperen duiten in de jaren 1702-1704, duurt het tot 1707 voordat de generaalmeeesters weer verzoeken nieuwe exemplaren te mogen laten maken. Volgens de generaalmeeesters is de circulatie op dat moment al voor bijna een kwart vervuild met duiten die niet te Dordrecht of Enkhuizen zijn vervaardigd. Volgens handelaren die overwegend met duiten werken kunnen de plakkatens waarin het gebruik van vreemde duiten wordt verboden niet worden gehandhaafd. Als reden geven die handelaren op dat er simpelweg te weinig goede exemplaren voorhanden zijn.

Op verzoek van de generaalmeeesters worden nu de diaconieën en collecteurs van aalmoezen steviger gestraft wanneer zij betrappt worden op het weer in circulatie brengen van ‘invalabele speciën’.

Anthonij Grill krijgt opnieuw de levering van koperen duitplaatjes gegund. In eerste instantie worden de 10.500 ponden aan koperen duitenplaatjes die hij op voorraad heeft aangesproken. Voor de twee Munthuizen samen levert deze partij een productie van zo’n 1.428.000 nieuwe duiten op. In de daaropvolgende jaren worden bij Grill nog verschillende bestellingen geplaatst voor levering van koperen duitplaatjes uit Zweden (zie kadertekst 41).

Kadertekst 41

Leveranciers van koperen duitplaatjes 1707-1723

Bron	Datum	Leverancier	Hoeveelheid
contract	7 oktober 1707	Grill	5.500 pond
Resolutie GR	29 oktober 1707	Grill	5.000 pond
Resolutie StvHoll	21 december 1708	Grill	f 12.000 / 16.000 pond
Resolutie StvHoll	19 november 1710	Grill	15.400 pond
Resolutie StvHoll	11 december 1713	Grill	f 25.000 / 31.500 pond
Resolutie GR	30 december 1716	Grill	f 25.000 / 31.500 pond
Resolutie GR	2 juli 1717	Grill	f 40.000
Resolutie StvHoll	11 april 1722	Grill	f 30.000

De directie over de productie en distributie van de nieuwe duiten is in deze periode in handen van essayeur-generaal Johan Emants, de schoonzoon van zijn voorganger Marcellus Bruijnsteijn. Verzendlijsten voor de nieuwe duiten zijn er pas vanaf 1713. Uit deze lijsten blijkt dat, net als in 1702-1704, vanuit de Munt te Dordrecht voornamelijk de steden in het Zuiderkwartier worden bediend. Uitzondering hierop vormt de productie van 1717. De steden van het Noorderkwartier worden dat jaar ook vanuit Dordrecht voorzien van nieuwe duiten. Reden hiervoor is dat de Westfriese duiten van dat jaar speciaal zijn gemaakt voor distributie en circulatie in Groningen.

Ook in 1710 en 1712 zijn de steden van het Noorderkwartier mogelijk voorzien van nieuwe duiten uit Dordrecht, omdat de Westfriese Munt vanwege het ontbreken van een Muntmeester niet operationeel is. Van de begin 1712 uit Zweden geleverde duitplaatjes krijgt de Westfriese Muntmeester Cramer niet het gebruikelijke eenderde deel ter vermunting aangeboden. Wat hiervan de reden is, blijkt niet. Het kan zijn dat de Westfriese Muntgezellen te druk bezig zijn met de uitvoer van andere opdrachten (dubbele stuivers en schellingen) van de nieuwe Muntmeester. Het gewicht van de duiten wordt in deze periode tot tweemaal toe naar beneden aangepast. De eerste keer in 1713 naar 72 à 73 stuks per mark (3,36-3,42 g). De tweede keer in 1716 naar 75 à 76 stuks (3,23 à 3,28). Reden van deze aanpassingen is het streven de productie en distributie van de nieuwe duiten niet ten laste te laten komen van de provinciale schatkist. Vanwege de oorlog in het Oostzeegebied worden sinds 1716 via Hamburg koperen plaatjes afkomstig uit de mijnen in Hongarije geleverd. Verschillende partijen plaatjes blijken zwaarder dan het met de leverancier Grill afgesproken gewicht, maar worden toch vermunten. De schade die hiermee voor de gewestelijke kas dreigt, wordt op Grill verhaald.

11 Nieuwe duiten 1739

Zoals in de inleiding is vermeld heeft Sassen reeds laten zien dat de Staten van Holland en West-Friesland in de periode 1739 tot en met 1780 zes keer opdracht hebben gegeven tot de productie en distributie van koperen duiten. Van elk van deze zes producties is een gedetailleerde rekening bewaard gebleven. De rekeningen zijn opgesteld door de essayeurs-generaal vader en zoon Johan en Marcellus Emants. Zij leggen hierin namens hun superieuren – de raden en generaalmeesters van de Munten - verantwoording af aan de vertegenwoordigers van de opdrachtgever de Staten van Holland. Sassen beperkt zich in zijn artikel echter tot een samenvatting van de rekeningen, waarin hij een aantal niet gespecificeerde totaalstellingen geeft.⁸⁷⁹ In deze studie daarentegen wordt een poging gedaan een meer compleet beeld te schetsen van de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw. Dit gebeurt op basis van gegevens uit zowel de archieven van Generaliteits Muntkamer als die van de Staten van Holland, de Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier en de ‘Rekenkamer ter Auditie van de Gemeenelandsrekeningen en de opvolgende colleges’. Deze laatste kamer wordt vanaf 1751 aangeduid als de ‘Hollandsche Rekenkamer’. De genoemde zes rekeningen zijn in hoofdstuk 15 van het deel Bronnen van deze publicatie integraal opgenomen, zodat zij voor eventuele verdere studie naar het kleingeld in de Republiek of naar de Munten of de muntslag van Holland en West-Friesland gemakkelijk beschikbaar zijn.

11.1 Inleiding

Vijftien jaar na de laatste productie en distributie van nieuwe duiten ontvangen de generaalmeesters weer zodanige klachten over het gebrek aan goede duiten dat zij de Staten van Holland verzoeken om een behoorlijke hoeveelheid koperen duitplaatjes te mogen inkopen.⁸⁸⁰ Het voorlopige, waarschijnlijk mondelinge antwoord op dit verzoek van 19 april 1738 is van dien aard dat essayeur-generaal Johan Emants de opdracht krijgt naar Amsterdam af te reizen om de actuele prijs van het koper te weten te komen. Uit zijn rapport van 16 juni 1738 blijkt dat Anthonij Grill (ca. 1704-1783) en diens neef Johannes (1708-1754) 30 tot 36.000 pond Zweedse koperen duitplaatjes kunnen leveren tegen een prijs van 79 gulden per 100 pond. De duitplaatjes hebben een gemiddeld gewicht van 150 à 152 stuks per pond (75 à 76 per mark; 3,24-3,28 g per stuk).⁸⁸¹ Uit de vorige hoofdstukken is duidelijk geworden dat de productie van koperen plaatjes in Zweden

gebonden is aan het seizoen. De molens waarmee de platen worden geplet en uitgestanst worden aangedreven door smeltwater dat alleen in het voorjaar in voldoende hoeveelheid beschikbaar is. Reden waarom dit hier nog een keer wordt aangehaald is dat de heren Grill laten weten dat de leverantie van de duitplaatjes niet eerder dan tegen mei van het volgende jaar kan worden verwacht. Dit omdat het productieseizoen in Zweden, door gebrek aan smeltwater, voorbij is.

In hun memorie aan de Staten van Holland van 21 juni 1738 schrijven de raden en generaalmeesters dat de ‘schaarsheid’ aan goede duiten vooral in het Zuiderkwartier goed merkbaar is. Hoe de generaalmeesters precies aan deze informatie zijn gekomen, blijkt niet. De generaalmeesters verzoeken voor f 30.000: - aan nieuwe Zweedse duitplaatjes te mogen inkopen. Vier dagen later krijgen ze de toestemming.⁸⁸²

Begin juli sluit Johan Emants het contract met Anthonij en Johannis Grill. Het betreft een levering van 35 à 36.000 pond koperen duitplaatjes.⁸⁸³ In december wordt de vraag om goede duiten zo dringend dat Emants bij de heren Grill opnieuw gaat informeren naar de levering van de bestelde plaatjes. Zij delen hem mee alles in het werk te hebben gesteld om de koperen plaatjes nog dit jaar geleverd te krijgen, maar dat vanwege het slechte weer in Zweden de plaatjes niet naar Stockholm kunnen worden vervoerd. Daar komt nog bij dat voor het transport van Stockholm naar Amsterdam ook met vertraging rekening moet worden gehouden, omdat de reguliere vaart tussen de twee steden vanwege de strenge winter is gestaakt.⁸⁸⁴

Een oplossing komt wel van heel nabij. De Amsterdamse koperhandelaar Daniel Mits heeft in Gelderland op de Veluwe een kopermolen opgestart waar ook duitplaatjes kunnen worden geproduceerd en heeft essayeur-generaal Emants een monster van zijn nieuwe productie overhandigd. Deze toont de blanco koperen plaatjes van Nederlands fabricaat aan Cornelis Hop, lid van Gecommitteerde Raden van Holland en aan raadpensionaris Anthonie van der Heim.⁸⁸⁵ Op 27 december 1738 wordt besloten om voor 10.000 gulden aan rondellen voor de duiten bij Mits te bestellen voor een prijs van f 80: - per 100 pond. Mits zegt een korting toe van 2 procent, wanneer hij binnen een maand na levering de betaling ontvangt. De prijs komt daardoor op f 78: 8: - per 100 pond.⁸⁸⁶ De bestelling bij Mits komt bovenop die van Zweedse rondellen bij Anthonij en Johannis Grill, zodat er in totaal voor f 40.000: - aan nieuwe duitplaatjes is besteld.

⁸⁷⁹ Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*

⁸⁸⁰ NA 1.01.44-69 fol. 119. Mededeling in vergadering R&G d.d. 19 april 1738.

⁸⁸¹ NA 1.01.44-69 fol. 122. Rapport Essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 16 juni 1738.

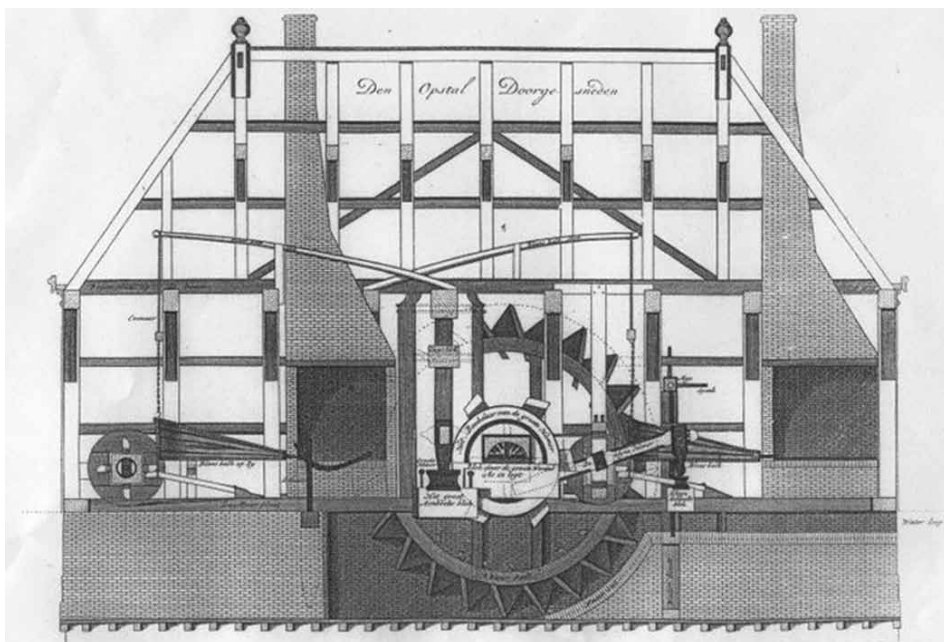
⁸⁸² NA 1.01.44-20 fol. 23v en 026v. NA 3.01.04.01-1920. Gedrukte versie pag 367. Memorie R&G d.d. 21 juni 1738 en resolutie StvHoll 25 juni 1738.

⁸⁸³ NA 1.01.44-69 fol. 127. Rapport Essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 04 juli 1738.

⁸⁸⁴ NA 1.01.44-69 fol. 149. Rapport Essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 18 december 1738.

⁸⁸⁵ Het zal hier zeer waarschijnlijk mr. Cornelis Hop (1685-1762) betreffen, die onder andere lid van de Vroedschap van Amsterdam 1720-1762 en van Gecommitteerde Raden van Holland in het Zuiderkwartier 1738-1741 en 1744-1747 was. Zie over hem J.E. Elias *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795* Haarlem 1903-1905, deel II 739. Anthonie van der Heim (1693-1746) wordt in 1710, al voordat hij zijn studie rechten aan de Universiteit van Leiden had afgerond, benoemd tot secretaris van de Generaliteits Rekenkamer en griffier van de Leen-en registerkamer van Holland. Hij volgt in 1727 Simon van Slingelandt op als thesaurier-generaal bij de Raad van State en in 1737 ook als Raadpensionaris van Holland op. Zijn overgeleverd archief bevat onder andere lijsten van data van resoluties van de Staten van Holland en Westfriesland over de periode 1720-1731 genomen ten aanzien van muntzaken en een memorie betreffende de aanstelling van essayeurs-generaal bij de Staten-Generaal.

⁸⁸⁶ NA 1.01.44-69 fol. 151v. Rapport Essayeur-generaal in vergadering en resolutie van R&G d.d. 29 december 1738, Het contract met Daniel Mits wordt gesloten op 13 januari 1739, NA 1.01.44-20 fol. 58.

Afb. 30. Doorsnede van een door waterkracht aangedreven kopermolen. Zichtbaar is het door het water aangedreven rad dat de blaasbalgen voor de twee ovens in beweging brengt.

Bron: H. Hagens, *De kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe*.

Oorspronkelijk afgebeeld in L. van Natrus e.a., *Volkomen Moolenboek*, Amsterdam 1734.

Het eerste deel van de Veluwse plaatjes wordt begin maart 1739 in Amsterdam afgeleverd.⁸⁸⁷ Uit het rapport van de controle van de leverantie, uitgevoerd ‘ten huize van’ Daniel Mits te Amsterdam, blijkt dat de rondellen verpakt zijn in acht vaten met een gezamenlijke inhoud van 4.027 pond en dat ze ‘blank, rond en redelijk wigtig’ zijn. Een enkel stuk is misschien wat aan de lichte kant, maar door elkaar genomen is het gewicht uitgekomen op 150 1/2 stukken in het pond, dus gemiddeld 3,27 gram per stuk. Die Veluwse duitplaatjes blijken een zeer goed alternatief voor de tot nu toe gebruikte Zweedse plaatjes. Bovendien garandeert Daniel Mits de rest van de bestelling in partijen van 1.000 pond nieuwe plaatjes per week gereed te hebben. Dit is heel ander nieuws dan de heren Grill hebben moeten meedelen over de bij hen bestelde duitplaatjes, namelijk dat de schepen te Stockholm nog vastliggen in het ijs en dat deze niet voor mei 1739 verwacht mogen worden.⁸⁸⁸

De aangekondigde vertraging blijkt zich echter gunstiger te ontwikkelen dan verwacht. Begin april komt het bericht van aankomst van de eerste zes van de in totaal honderdvijftig vaten Zweedse duitplaatjes. Een paspoort op naam van Anthonij en Johannis Grill voor de vrije invoer van 36.000

pond koperen muntplaatjes wordt inderdaad enkele dagen later ontvangen.⁸⁸⁹

De nieuwe Zweedse plaatjes blijken echter niet ‘gelijkwigtig’ te zijn. In vier vaten zitten rondellen die gemiddeld uitkomen op 151 stukken in het pond (3,26 g per stuk). Het vijfde vat bevat blanco plaatjes die 157 stuks per het pond wegen (3,13 g per stuk).⁸⁹⁰

Begin juni arriveert een tweede zending uit Zweden: 56 vaten met elk 275 pond rondellen, die bij weging uitkomen op 152 stukken in het pond (3,24 g per stuk) en volgens de gebruikelijke verdeling worden verzonden naar Dordrecht en Hoorn.⁸⁹¹ Uit de lijst voor verzending, die raden en generaalmeesters medio juni opstellen, blijkt dat zij uitgaan van een totaal van 62 vaten. Dit betekent dat het vat met te lichte duitplaatjes uit de leverantie van april, waarvan eerst is bepaald het voorlopig achter te houden, waarschijnlijk gewoon is meegenomen in de vermuting. Een maand later volgen nog 63 vaten van opnieuw elk 275 pond.⁸⁹²

In de eerste helft van augustus wordt het restant van de levering van de Veluwse duitplaatjes gecontroleerd. In negen vaten zit in totaal 4.707 pond aan rondellen, met een gemiddeld gewicht van 150 1/3 per pond (3,27 g per stuk).⁸⁹³

De laatste zending van duitplaatjes uit Zweden arriveert in de tweede helft van diezelfde maand te Amsterdam. De zestien vaten bevatten rondellen met een gewicht van gemiddeld 150 9/16 stukken in het pond (3,26 g per stuk).⁸⁹⁴

Tijdens zijn laatste bezoek aan Amsterdam wordt de essayeur-generaal aangesproken door de commissarissen van Wisselbank over het feit dat van de f 10.600: - aan nieuwe duiten, die recent naar de stad Amsterdam zijn gezonden, tot dan toe slechts voor f 6.000: - is afgehaald. Het overleg met de ontvanger van de stad en met de essayeur van de Wisselbank dat hierop volgt maakt duidelijk dat het in circulatie brengen van de nieuwe duiten wordt gehinderd door het slechte toezicht op het plakkaat van de Staten-Generaal van 12 juni 1738, dat voorschrijft dat de oude, versleten en buitenlandse stuivers behoren te worden ingetrokken. Deze slechte stuivers circuleren nog volop tegen een waarde van een halve stuiver. Emants neemt daarop het initiatief tot een gesprek met zowel de commissarissen van de Wisselbank als met de burgemeesters van Amsterdam. De burgemeesters stellen heel duidelijk dat zij best willen meewerken aan de intrekking van de oude stuivers, maar niet voordat de f 24.000: - aan nieuwe pijlstuivers, die voor de stad Amsterdam worden gemunt, zijn geleverd.⁸⁹⁵ In hoofdstuk 19 van dit deel van deze publicatie wordt nader op de productie en distributie van de nieuwe stuivers in 1738 ingegaan.

⁸⁸⁹ NA 1.01.44-69 fol. 163v-164. Berigt van arrivement d.d. 6 april 1739.

⁸⁹⁰ NA 1.01.44-69 fol. 165. Rapport essayeur-generaal in vergadering van R&G d.d. 20 april 1739.

⁸⁹¹ NA 1.01.44-69 fol. 169. Lijste van verdeling en versending d.d. 19 juni 1739.

⁸⁹² NA 1.01.44-69 fol. 170. Commissie tot visitatie op de essayeur-generaal d.d. 18 juli 1739.

⁸⁹³ NA 1.01.44-69 fol. 173v. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering van R&G d.d. 13 augustus 1739.

⁸⁹⁴ NA 1.01.44-69 fol. 175v. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering van R&G d.d. 31 augustus 1739.

⁸⁹⁵ NA 1.01.44-69 fol. 175v. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering R&G d.d. 31 augustus 1739.

⁸⁸⁷ NA 1.01.44-69 fol. 158v. Rapport van de visitatie van de Munt van Holland te Dordrecht d.d. 6 maart 1739.

⁸⁸⁸ NA 1.01.44-69 fol. 160v. Rapport essayeur-generaal in vergadering van R&G d.d. 16 maart 1739.

11.2 Hollandse duiten 1739

In Dordrecht is Muntmeester Isaac Westerveen in 1731 op eigen verzoek, vanwege zijn ‘dispositie’ en mogelijk ook vanwege zijn onvoldoende gevulde orderportefeuille, ontheven uit zijn functie.⁸⁹⁶ Hij wordt nog hetzelfde jaar opgevolgd door Otto Buck.⁸⁹⁷ Uit de in maart 1739 door de generaalmeesters opgestelde distributielijst blijkt dat Buck van de f 10.000: - aan Veluwse nieuwe duiten f 6.500: - moet verzenden aan de steden van het Zuiderkwartier (zie kadertekst 42).⁸⁹⁸ Begin april arriveren de vijf vaten vanuit Zweden, waarvan de plaatjes gemiddeld 151 stukken in het pond wegen (3,26 g per stuk). Deze zending is zeer waarschijnlijk in zijn geheel vervoerd naar de Munt te Dordrecht. Een zesde vat bevat de rondellen die bij weging uitkwamen op 157 stukken in het pond (3,13 g per stuk).⁸⁹⁹ De overeenkomst in gewicht met de te lichte duitplaatjes in de zending van maart 1739 is treffend. Beide partijen moeten afkomstig zijn van een opdracht die in Zweden voor een andere opdrachtgever dan de Staten van Holland is geproduceerd. Uit de bewaard gebleven stukken wordt niet duidelijk of de inhoud van dit zesde vat bijtijds is verruild voor plaatjes van het correcte gewicht of dat de te lichte plaatjes toch stilzwijgend zijn gemengd met de andere exemplaren en dus gewoon gemunt en gedistribueerd. Van de in april en juni uit Zweden gearriveerde 62 vaten krijgt de Dordtse Muntmeester er op basis van de reguliere verdeling 42 geleverd.⁹⁰⁰ Van de in juli aangekomen 63 vaten ontvangt Otto Buck er ook 42, waarvan hij wederom f 10.970: - aan nieuwe duiten (1.755.200 stuks) moet maken en in gelijke porties als de vorige partij aan de verschillende steden verzenden.⁹⁰¹ De 4.707 pond Veluwse duitplaatjes, die in augustus te Amsterdam zijn afgeleverd, worden geheel naar de Dordtse Munt gezonden om er f 4.422: - aan nieuwe duiten (707.520 stuks) van te slaan.⁹⁰² Otto Buck maakt echter geen haast met de verwerking van de toegezonden blanco duitplaatjes. Essayeur-generaal Emants meldt na zijn bezoek aan de Dordtse Munt dat van de 42 vaatjes na een week nog niet de helft is vermunten en dat het personeel bezig is met de voorbereidingen voor de muntslag van 30 à 40 mark aan gouden dukaten. Het is mogelijk dat een opdracht van de VOC de aanmunting van de nieuwe duiten in de weg zit. Pol geeft aan dat Buck in 1739 inderdaad gouden dukaten aan de VOC levert.⁹⁰³ Van bijna geen enkele Muntmeester uit de tijd van de Republiek, ook niet van Otto Buck, is tot nu toe iets van bedrijfsadministratie teruggevonden, zodat vrijwel niets bekend is over de

opdrachtgevers.⁹⁰⁴ Wel bestaan er registers van de provoost of smidmeester van de Munt van Holland te Dordrecht, waarin de aantallen aan de waardijn afgeleverde muntstukken in marken op datum zijn genoteerd. Deze registers bevatten echter geen gegevens over de productie van de koperen duiten, zodat niet aangetoond kan worden of de productie van gouden dukaten voor de VOC de duitproductie werkelijk heeft opgehouden.⁹⁰⁵ Van de laatste zestien vaten Zweedse duitplaatjes krijgt de Dordtse Muntmeester er tien toegezonden, die samen met de negen vaatjes Veluwse rondellen van 11 augustus f 7.122: - aan nieuwe duiten moeten opleveren.⁹⁰⁶ In het archief van de Rekenkamer van Holland bevindt zich de rekening waarmee essayeur-generaal Emants verantwoording aflegt van de besteding van de aan hem ‘toegelegde gelden’ voor deze aanmunting van deze duiten in 1739. Uit dit stuk, dat op last van de Gecommitteerde Raden op 31 mei 1740 in de ‘Camere van de Rekeningen in den Hage’ wordt ‘gehoort, opgenomen en gesloten’, blijkt dat Otto Buck 8.760 ponden aan Veluwse duitplaatjes en 25.995 pond aan Zweedse duitplaatjes heeft laten vermunten. Van deze 34.755 ponden is 56 pond door de Muntmeester als niet goed afgewerkte of slecht gestempelde muntplaatjes (cisaliën) apart gehouden, zodat er te Dordrecht in 1739 uiteindelijk 33.999 pond aan nieuwe duiten is afgeleverd. Emants geeft in zijn verantwoording een gedetailleerd overzicht van de bedragen die aan de verschillende steden zijn gezonden. Het overzicht van Emants moet als een officiële document worden gezien dan de vijf distributielijsten die in het resolutieboek van de raden en generaalmeesters staan vermeld, omdat het overzicht door de essayeur-generaal is opgesteld als verantwoording aan de Rekenkamer en voor akkoord is ondertekend door Muntmeester Buck.⁹⁰⁷ De vijf distributielijsten en Emants verantwoording worden weergegeven in kadertekst 42. In dit overzicht vallen de verschillen op tussen de totalen van de diverse afleveringen en hetgeen essayeur-generaal Emants verantwoordt aan zijn superieuren. Waardoor deze verschillen zijn veroorzaakt, is niet duidelijk. Op basis van Emants verantwoording komt de oplage van de Hollandse duit 1739 uit op 5.249.656 stuks.⁹⁰⁸

896 NA 3.01.04.01-1913. Missive Isaac Westerveen aan Gecommitteerde Raden d.d. 17 mei 1731, behandeld in de vergadering van 26 mei 1731.
897 Instructieboek van raden en generaalmeesters van de Munten, fol. 35v. Otto Buck is op 1 augustus 1731 aangesteld en tekent op de 18 van die maand voor de eerste maal het Instructieboek als bewijs dat hij de eed op zijn instructie in hun handen heeft afgelegd.
898 NA 1.01.44-69 fol. 162v. ‘Lijst van verdeling en versending’ gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 20 maart 1739.
899 NA 1.01.44-69 fol. 164v-165. Rapport visitatie Veluwse duijtplaaten d.d. 20 april 1739.
900 NA 1.01.44-69 fol. 169v. Rapport visitatie van 56 vaaten Sweedse duijtplaatsen d.d. 18 juni 1739.
901 NA 1.01.44-69 fol. 171v. Notulen R&G d.d. 28 juli 1739.
902 NA 1.01.44-69 fol. 174v. Notulen R&G d.d. 17 augustus 1739.
903 Pol, Tot gerieff van India, pag. 86.

904 De enig bekende delen administratie van een Muntmeester uit de Republiek der Verenigde Nederlanden zijn die van de Utrechtse Muntmeester C.F. Wesselman (1777-1781), aanwezig in het Gemeentearchief Helmond. Zijn documenten moeten nog uitgebreid nader worden bestudeerd voordat daar de hier gewenste informatie uit is te halen. De enkele bewaard gebleven waardijns- of provoostregisters zouden eens bekeken moeten worden op vermelding van namen van opdrachtgevers. Verder zou een onderzoek naar geldhandelaars, vooral die in Amsterdam in de 17de en achttiende eeuw, de nodige informatie kunnen opleveren over dit onderwerp. Een publicatie van het onderzoek naar de Amsterdamse Wisselbank als opdrachtgever van de diverse Muntmeesters in de periode 1654-1694 is in voorbereiding bij schrijver dezes.
905 NA 3.01.30-196-198. Registers van de smidmeester, houdende aantekening van het getal marken aan gouden en zilveren munten aan de waardijn van de Munt van Holland geleverd, 1730-1806. Deze registers voor de hoofdstuk over de productie van pijlstuivers 1738-1740 en 1764 wel gebruiken worden.
906 NA 1.01.44-67 fol. 177. ‘Lijst van versending der laeste duijtplaten’, gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 1 september 1739.
907 Zie hoofdstuk 15.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.
908 Dit aantal wordt ook genoemd door Sassen in zijn bijdrage *De Hollandsche en Westfriesche duiten* 190. Pannekeet geeft als oplagecijfer voor de duiten 1739 5.277.288. Zie de catalogus www.duiten.nl.

Kadertekst 42								
Verdeling van de Hollandse duiten 1739								
Plaats	zending 1 ⁹⁰⁹	zending 2 ⁹¹⁰	zending 3 ⁹¹¹	zending 4 ⁹¹²	zending 5 ⁹¹³	Totaal	Verantwoording Emants ⁹¹⁴	Verschil
Dordrecht	700: 0: 0	970: 0: 0	970: 0: 0	222: 0: 0	322: 0: 0	3.184:00:00	2.636: 7: 0	547:13:00
Haarlem	800: 0: 0	1.100: 0: 0	1.100: 0: 0	500: 0: 0	800: 0: 0	4.300:00:00	3.400: 0: 0	900:00:00
Delft	400: 0: 0	800: 0: 0	800: 0: 0	200: 0: 0	300: 0: 0	2.500:00:00	2.100: 0: 0	400:00:00
Leiden	1.000: 0: 0	2.000: 0: 0	2.000: 0: 0	600: 0: 0	1.200: 0: 0	6.800:00:00	5.700: 0: 0	1.100:00:00
Amsterdam	1.000: 0: 0	2.000: 0: 0	2.000: 0: 0	1.600: 0: 0	2.200: 0: 0	8.800:00:00	7.100: 0: 0	1.700:00:00
Gouda	400: 0: 0	600: 0: 0	600: 0: 0	200: 0: 0	300: 0: 0	2.100:00:00	1.700: 0: 0	400:00:00
Rotterdam	1.000: 0: 0	1.500: 0: 0	1.500: 0: 0	600: 0: 0	900: 0: 0	5.500:00:00	4.400: 0: 0	1.100:00:00
Gorinchem	200: 0: 0	300: 0: 0	300: 0: 0	200: 0: 0	300: 0: 0	1.300:00:00	1000: 0: 0	300:00:00
Schiedam	200: 0: 0	300: 0: 0	300: 0: 0	0: 0: 0	100: 0: 0	900:00:00	800: 0: 0	100:00:00
Schoonhoven	150: 0: 0	200: 0: 0	200: 0: 0	0: 0: 0	100: 0: 0	650:00:00	575: 0: 0	75:00:00
Brielle	150: 0: 0	200: 0: 0	200: 0: 0	0: 0: 0	100: 0: 0	650:00:00	575: 0: 0	75:00:00
Den Haag	500: 0: 0	1.000: 0: 0	1000: 0: 0	300: 0: 0	500: 0: 0	3.300:00:00	2.842: 0: 0	458:00:00
Totaal	<i>f</i> 6.500: 0: 0	<i>f</i> 1.0970: 0: 0	<i>f</i> 1.0970: 0: 0	<i>f</i> 4.422: 0: 0	<i>f</i> 7.122: 0: 0	<i>f</i> 39.984:00:00	<i>f</i> 32.810: 7: 0	<i>f</i> 547:13:00

De verantwoording van Emants in 1739 aan de Staten van Holland en hun Rekenkamer geeft eveneens een gedetailleerd inzicht in de kosten die zijn gemaakt voor het in circulatie brengen van de *f* 32.810: 7: 0 aan nieuwe duiten. Naast de aanschaf van de koperen muntplaatjes betreft het hier het loon voor de gezellen, de kosten voor het vervaardigen van de stempels, het lossen van de geleverde muntplaatjes, het laden van de geslagen duiten, het transport naar en van de Munt, het maken van nieuwe vaten voor de verzending, het dag en nacht stoken van het vuur in de Munt tijdens het munten en tenslotte de olie die gebruikt is voor de lampen en voor de balanciers of muntschroeven. Muntmeester Otto Buck ontvangt als salaris voor zijn toezicht op het vermunten van de duiten 4 penningen of 2 duiten per 68 stuks en dus voor de 34.775 ponden samen *f* 945: 5: 2. De Dordtse gezellen krijgen samen *f* 2.412: 2:14. Deze bedragen zijn als volgt opgebouwd: voor de verwerking van de Zweedse duitplaatjes ontvangt de Muntmeester *f* 721:11: 0 en voor de die van de Veluwse *f* 243:14: 2. De Dordtse Munters ontvangen samen *f* 1.803:17: 8 voor de vermunting van de Zweedse rondellen en voor die van de Veluwse *f* 609: 5: 6. De stempelsnijder Drappentier ten slotte ontvangt voor de vervaardiging van tweehonderd paar stempels *f* 200: -. ⁹¹⁵

909 NA 1.01.44-69 fol. 162v. 'Lijst van verdeling en versending van f10.000 nieuwe duijten' d.d. 20 maart 1739.
910 NA 1.01.44-69 fol. 169v. 'Lijst van vedeling en versending van f 16.195 nieuwe duijten' d.d. 19 juni 1739.
911 NA 1.01.44-69 fol. 171v. 'Lijst van verdeling en versending van 63 vaatjes Sweedse duijtplaaten' d.d. 28 juli 1739.
912 NA 1.01.44-69 fol. 174v. 'Lijst van versending van f 4.422 Veluwse duijtplaten' d.d. 17 augustus 1739.
913 NA 1.01.44-69 fol. 177v. 'Lijst van versending der laeste duijtplaten' d.d. 1 september 1739.
914 NA 3.01.28-5642 A. Rekening van essayeur-generaal Johan Emants d.d. 31 mei 1740.
915 NA 3.01.28-5642A. Rekeninge, bewijs ende relique d.d. 31 mei 1740. Zie hoofdstuk 15.1 in het deel Bronnen van deze publicatie.

11.3 Westfrieze duiten 1739

Muntmeester Jan Knol laat in januari 1739 weten af te zien van zijn derde deel in de aanmunting van de juist gearriveerde partij Zweedse duitplaatjes, zodat de hele partij van 4.027 pond wordt verscheept naar de Munt te Dordrecht. ⁹¹⁶ Knol meldt geen reden waarom hij deze opdracht weigert. Mogelijk is hij bezig met de verwerking van een order die hem meer oplevert dan de productie van duiten. In hoeverre hij deze stap neemt in overleg met de provoost en de gezellen van de Westfrieze Munt, wordt evenmin duidelijk. Uit de in maart door de generaalmeesters opgestelde distributielijst blijkt dat Knol zijn deel van de Veluwse duitplaatjes wel vermunt. Op basis van de reguliere verdeling van de in april en juni gearriveerde 62 vaten krijgt de Westfrieze Munt er 20 afgeleverd. Van de in juli aangekomen partij van 63 vaten ontvangt Jan Knol er nu 21, waaruit hij voor *f* 5.490: - aan nieuwe duiten moet munten. Van de laatste zestien vaatjes Zweedse duitplaatjes die in de tweede helft van augustus te Amsterdam arriveren, krijgt de Westfrieze Munt zes toegezonden. Hiervan moet volgens de ‘lijst van versendinge’ van de essayeur-generaal *f* 1.520: - aan nieuwe duiten worden geslagen. De vier door de raden en generaalmeesters opgestelde distributielijsten en de verantwoording van de essayeur-generaal samen geven het overzicht dat in kadertekst 43 wordt geleverd.

Kadertekst 43							
Verdeling van de Westfrieze duiten 1739							
Plaats	zending 1 ⁹¹⁷	zending 2 ⁹¹⁸	zending 3 ⁹¹⁹	zending 4 ⁹²⁰	Totaal	Verantwoording Emants ⁹²¹	Verschil
Amsterdam	2000: 0: 0	2700: 0: 0	3000: 0: 0	1000: 0: 0	8700: 0: 0	8700: 0: 0	0
Alkmaar	300: 0: 0	500: 0: 0	500: 0: 0	100: 0: 0	1400: 0: 0	1400: 0: 0	0
Hoorn	300: 0: 0	500: 0: 0	500: 0: 0	100: 0: 0	1400: 0: 0	1400: 0: 0	0
Enkhuizen	300: 0: 0	525: 0: 0	490: 0: 0	120: 0: 0	1435: 0: 0	1710: 14: 0	275:14: 0
Edam	150: 0: 0	250: 0: 0	250: 0: 0	50: 0: 0	700: 0: 0	700: 0: 0	0
Monnickendam	150: 0: 0	250: 0: 0	250: 0: 0	50: 0: 0	700: 0: 0	700: 0: 0	0
Medemblik	150: 0: 0	250: 0: 0	250: 0: 0	50: 0: 0	700: 0: 0	700: 0: 0	0
Purmerend	150: 0: 0	250: 0: 0	250: 0: 0	50: 0: 0	700: 0: 0	700: 0: 0	0
Totaal	<i>f</i> 3.500: 0: 0	<i>f</i> 5.225: 0: 0	<i>f</i> 5.490: 0: 0	<i>f</i> 1.520: 0: 0	<i>f</i> 15.735: 0: 0	<i>f</i> 16.010:14: 0	<i>f</i> 275:14: 0

916 NA 1.01.44-69 fol. 153v. Rapport Essayeur-generaal in vergadering van R&G d.d. 17 januari 1739.
917 NA 1.01.44-69 fol. 162v. 'Lijste van verdeling en versending' gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 20 maart 1739.
918 NA 1.01.44-69 fol. 169v.'Lijste van verdeling en versending van 16.195 guldens nieuwe duijten door de Muntmeesters van Holland en Westvriesland te doen...'.
919 NA 1.01.44-69 fol. 171v. 'Lijste van verdeling en versending van 63 vaatjes Sweedse duijtplaaten'.
920 NA 1.01.44-67 fol. 177. 'Lijste van versending der laeste duijtplaten', gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 1 september 1739.
921 NA 3.01.28-5642 A. Rekening van essayeur-generaal Johan Emants d.d. 31 mei 1740.

Zoals eerder al vermeld wijkt de verantwoording van essayeur-generaal Johan Emants soms af van de overgeleverde distributielijsten. Voor de Westfriese duiten 1739 geldt dat alleen voor Enkhuizen. De stad krijgt *f* 275:14: 0 meer nieuwe duiten dan in de vier distributielijsten wordt vermeld. Muntmeester Jan Knol heeft 16.975 pond koperen muntplaatjes afgeleverd gekregen en daarvan 14 pond aan slecht gesneden of ‘qualijk gestempelde plaetjes’ apart gehouden. Op basis van de verantwoording van de essayeur-generaal kan de oplage van de Westfriese duiten 1739 worden bepaald op tenminste 2.561.670 stuks.⁹²² Jan van Dijk, stempelsnijder van de Westfriese Munt, meldt per brief aan de raden en generaalmeesters dat hij voor deze productie 93 paar stempels heeft gesneden. Hij vraagt en ontvangt hiervoor een vergoeding van *f* 70: -.⁹²³

II.4 Samenvatting 1739

Na de omvangrijke aanmuntingen van duiten in de periode 1707-1723 duurt het 15 jaar voordat de generaalmeesters een nieuw verzoek tot het inkopen van koperen duitplaatjes doen. Opnieuw wordt met Grill een contract gesloten. Het gaat dit keer om 35 à 36.000 pond. De levering wordt echter opgehouden door het slechte weer in Zweden. Een oplossing komt van nabij in persoon van de Amsterdamse handelaar Daniël Mits, die op de Veluwe een kopermolen heeft opgericht en ongeveer 12.750 pond duitplaatjes levert. Het is de eerste keer dat koperen rondellen van Nederlands fabricaat voor Hollandse en Westfriese duiten worden gebruikt. Essayeur-generaal Johan Emants verantwoordt deze productie en distributie van nieuwe duiten 1739 in een rekening die hij op 31 mei 1740 presenteert aan de leden van de Rekenkamer van Holland. Hieruit blijkt dat er verschillen bestaan tussen de bewaard gebleven uitgevaardigde lijsten van verzending en de verantwoording van Emants. Voor deze studie worden de cijfers van de verantwoording van Emants als meest betrouwbare bron gezien. De gewestelijke schatkist houdt *f* 2.179:15: 6 over aan deze verbetering van de kwaliteit van de circulatie van het koperen kleingeld.

922 August Sassen noemt in zijn *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1739-1780* als oplage van de Westfriese duit 1739 2.561.712. Pannekeet geeft als berekenende oplage 2.306.968 stuks. Zie [www.duiten.nl/catalogus West-Friesland](http://www.duiten.nl/catalogus/West-Friesland).
923 NA 1.01.44-20 fol. 96. Missive van Jan van Dijk d.d. 3 maart 1740.

924 Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en stuivers van 16 penningen worden de valutatekens £ (feitelijk gebruikt voor Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.
925 Dit bedrag is mede voor de verwerking van de Veluwse duitplaatjes.
926 Dit bedrag is voor het sleep- en kuiploon samen en mede voor de verwerking van de Veluwse duitplaatjes.
927 Dit bedrag is mede voor de verwerking van de Veluwse duitplaatjes.
928 Idem.
929 Idem

	Holland	West-Friesland	Totaal
1739	In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ⁹²⁴	In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Ontvangsten			
Voorschot ontvanger-generaal 11 maart 1739			21.000: 0: 0
Totaal			21.000: 0: 0
Cisailles			
1739	28: 0: 0	7: 0: 0	
Gemunt aan nieuwe duiten			
1739	32.810: 7: 0	16.010:14: 0	
Totaal ontvangen	32.838: 7: 0	16.017:14: 0	48.856: 1: 0 69:856: 1: 0
Uitgaven			
Gerestitueerd aan de ontvanger-generaal 15 oktober 1739			18.000: 0: 0
Idem, 23 januari 1740			3.000: 0: 0
Betaalt aan A. &. J. Grill, 20 augustus 1739			30.325:18: 0
Betaalt aan D. Mits, 14 augustus 1739			10.024: 6: 0
Zweedse duitplaatjes			
Muntmeester	721:11: 0	358:15: 4	
Muntloon	1.803:17: 8	381: 3:10	
Kaaiwerker	⁹²⁵ 28: 4: 0	⁹²⁶ 19:11: 0	
Kuipers	⁹²⁷ 10:12: 0		
Dag en nacht stoken	⁹²⁸ 42:10: 0	32: 0: 0	
Olie	⁹²⁹ 30: 0: 0		

	Holland	West-Friesland	Totaal
Stempelsnijder	⁹³⁰ 200: 0: 0	⁹³¹ 93: 0: 0	
Veluwse duitplaatjes			
Muntmeester	243:14: 2	112: 9: 8	
Muntloon	609: 5: 6	896:12: 2	
Kaaiwerker			
Kuipers			
Dag en nacht stoken			
Olie			
Stempelsnijder			
Essayeur-generaal			732:16: 0
Secretaris Rekenkamer			10: 0: 0
Totaal	3.689:13:16	1.893:11: 4	62.093: 0: 0
Totaal uitgaven			67.666: 5: 6
Ontvangst minus uitgave			f 2.179:15: 6

⁹³⁰ Dit bedrag is mede voor de stempels gebruikt voor de verwerking van de Veluwse duitplaatjes.
⁹³¹ Idem.

12 Nieuwe duiten 1741-1742

12.1 Inleiding

Eind 1740 is opnieuw sprake van zo’n tekort aan goede duiten dat de raden en generaalmeeesters de Staten van Holland besluiten toestemming te vragen om voor 24 à 25.000 gulden aan koperen duitplaatjes in te mogen kopen. De zaak komt pas in de volgende zitting van de Staten van Holland in maart 1741 aan de orde. De toestemming wordt verleend.⁹³² Essayeur-generaal Johan Emants sluit een contract met Anthonij en Johan Grill voor de levering van ongeveer 32.000 pond aan koperen duitplaatjes voor een prijs van 78 gulden per 100 pond.⁹³³

Het nijpend tekort aan nieuwe duiten binnen Amsterdam wordt voor een deel opgelost door een actie van de voormalige Muntmeester van West-Friesland en van Gelderland, Coenraad Hendrik Cramer. Sinds 1731 is Cramer actief als Muntmeester van Overijssel.⁹³⁴ Hij moet zijn Amsterdamse contacten uit zijn tijd als Westfrieze Muntmeester hebben gebruikt, want in de zomer van 1741 blijken in Amsterdam grote hoeveelheden nieuwe Overijsselse duiten met jaartal 1741 te circuleren.⁹³⁵ Ook de Utrechtse Muntmeester Johan Ernst Novisadi moet zijn contacten in Amsterdam hebben gehad, want er circuleren tevens veel nieuwe Utrechtse duiten met jaartal 1741. Het gebruik van deze ‘vreemde’ duiten is in strijd met het plakkaat van de Staten van Holland. Maar net als in 1707 is handhaving van het verbod op het gebruik van vreemde duiten, wanneer onvoldoende goede Hollandse of Westfrieze duiten beschikbaar zijn, een groot probleem.⁹³⁶

Begin juli 1741 ontvangen raden en generaalmeeesters het bericht dat een eerste gedeelte van de duitplaatjes op de rede van Stockholm staat om verzonden te worden. De Staten-Generaal wordt verzocht om een paspoort voor de vrije invoer. Toch duurt het nog tot in september voordat de eerste vijftig vaatjes met koperen rondellen te Amsterdam arriveren. Uit de visitatie blijkt dat de plaatjes gemiddeld een gewicht hebben van 151 39/100 stuks per pond (3,25 g).⁹³⁷

Het tweede gedeelte van de bestelling van april 1741 komt pas in april van het jaar erop te Amsterdam aan. Het betreft nu 66 vaten van 275 pond elk, waarvan er vier door het zeewater zodanig ‘vuil’ zijn geworden dat ze niet vermunt kunnen worden. De rondellen uit de 62 overgebleven vaatjes hebben een gemiddeld gewicht van 148 1/2 stuks per pond (3,31 g per stuk). Hoewel zwaarder dan besteld, worden ze toch geaccepteerd. Als reden hiervoor wordt opgegeven dat de koperen plaatjes van het eerste deel van de leverantie, die van september van het jaar ervoor, aan de lichte kant waren. Gemiddeld komen de rondellen van de twee leveranties nu toch dicht bij

⁹³² NA 1.01.44-69 fol. 205v en 217. Memorie van R&G d.d. 12 december 1740, Resolutie Staten van Holland d.d. 22 maart 1741.
⁹³³ NA 1.01.44-69 fol. 218. Rapport van essayeur-generaal gedaan in de vergadering R&G d.d. 13 april 1741.
⁹³⁴ Buiten kader van dit onderzoek, maar daarom niet minder interessant, valt uit te zoeken wat Cramer tussen zijn aanstellingen als Muntmeester van Gelderland en Overijssel heeft gedaan om aan de kost te komen.
⁹³⁵ NA 1.01.44-69 fol. 230. Mededeling van de essayeur-generaal gedaan in de vergadering R&G d.d. 22 september 1741.
⁹³⁶ NA 1.01.44-69 fol. 256v. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering R&G d.d. 21 mei 1742.
⁹³⁷ NA 1.01.44-69 fol. 229. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering R&G d.d. 22 september 1741.

het in het contract genoemde gewicht van 150 stuks per pond (3,28 g per stuk).

In mei 1742 blijkt de Amsterdamse Wisselbank een grote hoeveelheid Hollandse en Westfriese duiten met jaartal 1741 op voorraad te hebben liggen. De bank wil voorlopig geen nieuwe duiten ontvangen.⁹³⁸ Raden en generaalmeeesters besluiten daarop de burgemeesters van Amsterdam een brief te sturen waarin ze hen wijzen op hun plicht de nieuw gemunte duiten te ontvangen, te betalen en te distribueren.⁹³⁹ Het feit dat de generaalmeeesters de bestuurders van Amsterdam wijzen ‘op hun plicht’ duidt erop dat er mogelijk van te voren afspraken worden gemaakt over de hoeveelheid koperen duiten die geproduceerd gaan worden en door de verschillende steden zullen worden afgenomen. De voor dit onderzoek bestudeerde archivalia hebben tot nu toe niets van enige afspraken in deze zin prijsgegeven, de literatuur evenmin.

Na Amsterdam volgen Haarlem en Enkhuizen die bezwaar maken tegen de afname en betaling van de nieuw geproduceerde duiten. Het punt van verzadiging is voor het moment duidelijk bereikt. Maar voor hoe lang?

12.2 Hollandse duiten 1741

Van de vijftig vaatjes muntplaatjes die in september 1741 uit Stockholm in Amsterdam zijn aangekomen, worden er 33 verzonden naar de Munt te Dordrecht. Hieruit wordt *f* 8.550: - aan nieuwe koperen duiten gemunt, waarvoor de Muntmeester Otto Buck van de essayeur-generaal een verzendlijst krijgt toegezonden (zie kadertekst 44). Uit de verantwoording van essayeur-generaal Emants van 8 november 1742, de tweede rekening in de reeks van zes betreffende de productie en distributie van koperen duiten tussen 1739 en 1780, blijkt echter dat het aantal duitplaatjes in de eerste zending groter is geweest dan waartoe de essayeur-generaal en de generaalmeeesters in eerste instantie opdracht hebben gegeven. Dordrecht krijgt *f* 1.028: 4: 0 aan nieuwe duiten, in plaats van de in de verzendlijst genoemde *f* 950: 0: 0. Het verschil in de hoeveelheid is veroorzaakt doordat de duitplaatjes van deze zending aan de Dordtse Munt 152 stuks per pond wegen, in plaats van de bestelde 148 1/2 stuks per pond . Het totaalbedrag dat de Dordtse Muntmeester aan nieuwe duiten aan de steden verzendt, komt daarmee op *f* 8.628: 4: 0.⁹⁴⁰ De oplage van de Hollandse duit 1741 is dus minstens 1.380.520 stuks geweest.⁹⁴¹

938 NA 1.01.44-69 fol. 256v. Rapport van visitatie gedaan in de vergadering R&G d.d. 21 mei 1742.
939 NA 1.01.44-20 fol. 135v. Missive R&G d.d. 22 mei 1742. De brief zelf draagt als datum 23 mei 1742. SAA 5026-50.
940 Zie voor de transcriptie van deze verantwoording hoofdstuk 15.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.
941 August Sassen neemt de productie van 1741 en 1742 samen en meldt dat deze 3.097.592 stuks groot is geweest.

Kadertekst 44

Plaats	Verzendlijst ⁹⁴²	Verantwoording Emants ⁹⁴³
Dordrecht	<i>f</i> 950: 0: 0	<i>f</i> 1.028: 4: 0
Haarlem	800: 0: 0	800: 0: 0
Delft	800: 0: 0	800: 0: 0
Leiden	1.200: 0: 0	1.200: 0: 0
Amsterdam	800: 0: 0	800: 0: 0
Gouda	600: 0: 0	600: 0: 0
Rotterdam	1.200: 0: 0	1.200: 0: 0
Gorinchem	500: 0: 0	500: 0: 0
Schiedam	300: 0: 0	300: 0: 0
Schoonhoven	300: 0: 0	300: 0: 0
Brielle	300: 0: 0	300: 0: 0
's-Gravenhage	800: 0: 0	800: 0: 0
Totaal	<i>f</i> 8.550: 0: 0	<i>f</i> 8.628: 4: 0

Voor de productie van deze partij duiten, feitelijk voor ‘sijn toesicht en salaris, ontvangt Muntmeester Otto Buck *f* 255: 1: 1. Zijn personeel ontvangt gezamenlijk *f* 637:12: 8 aan loon. Johannes Drappentier, stempelsnijder, krijgt voor de levering van zeventig paar stempels *f* 70: 0: 0. De Muntmeester ontvangt ook nog *f* 7: 8: 0 voor het ontschepen van de duitplaatjes en het weer inschepen van de nieuw geslagen duiten, *f* 2:16 voor het kuipen van de vaatjes nodig voor de verzending, *f* 11: 4: 0 voor het dag en nacht stoken van de verschillende vuren gedurende de productie van de duiten en tenslotte nog *f* 7:18 voor de lampolie die hij gebruikt, maar ook voor de smeerolie voor het soepel laten lopen van de schroefpersen.

12.3 Hollandse duiten 1742

Van de in april 1742 te Amsterdam aangekomen en goedgekeurde 62 vaatjes duitplaatjes krijgt Otto Buck er opnieuw 42 ter vermuting aangeleverd. Samen bevatten de vaatjes 11.622 pond aan koperen duitplaatjes. De daarvan te munten *f* 10.700 aan nieuwe duiten dient hij volgens onderstaande lijst te verdelen over de steden. Uit de verantwoording van de essayeur-generaal blijkt dat Buck van deze partij 35 pond als cisailles⁹⁴⁴ heeft bestempeld en er uiteindelijk *f* 10.731:15 aan

942 NA 1.01.44-69 fol. 231v. ‘Lijste van verdeeling en versending’ gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 25 september 1741
943 NA 3.0.1.28-5642 B ‘Rekening van essayeur-generaal Johan Emants wegens de aangeschafte koperen duitplaten’ d.d. 8 november 1742.
944 Frans voor metaalfal, hier bedoeld als onvolwaardig uitgestanste rondellen of slecht geslagen stukken.

nieuwe duiten met jaartal 1742 wordt verdeeld volgens de door de raden en generaalmeeesters opgegeven sleutel (zie kadertekst 45).

Kadertekst 45

	Verzendlijst ⁹⁴⁵	Verantwoording Emants ⁹⁴⁶
Dordrecht	f 2.000: :-	f 2.331:15: -
Haarlem	1.000: :-	1.000: :-
Delft	300: :-	nihil
Leiden	1.500: :-	1.500: :-
Amsterdam	1.000: :-	1.000: :-
Gouda	700: :-	700: :-
Rotterdam	1.400: :-	1.400: :-
Gorinchem	600: :-	600: :-
Schiedam	400: :-	400: :-
Schoonhoven	400: :-	400: :-
Brielle	400: :-	400: :-
's-Gravenhage	1.000: :-	1.000: :-
	f 10.700: :-	f 10.731:15: -

De gegevens in kadertekst 45 tonen het verschil tussen de distributielijst en de officiële verantwoording van de essayeur-generaal. Dordrecht krijgt volgens de distributielijst het ronde bedrag van f 2.000: - toebedeeld, maar ontvangt uiteindelijk f 2.331:15. Delft moet volgens de distributielijst f 300: - aan nieuwe duiten krijgen, maar neemt niets af. Het totaal van de gedistribueerde duiten in Emants' verantwoording laat zien dat de oplage van de Hollandse duit 1742 minstens 1.717.080 stuks moet zijn geweest.⁹⁴⁷ Muntmeester Otto Buck krijgt voor zijn toezicht en salaris voor de productie van de duiten met jaartal 1742 f 315: 4: 8, terwijl hij aan loon voor zijn gezellen f 788: 1: 4 ontvangt. De arbeiders op de kade ontvangen voor het lossen van de koperen plaatjes en het laden van de nieuw geslagen duiten f 9: 4: -, terwijl de kuipers f 3: 5: - krijgen voor hun levering van de benodigde vaatjes. Buck ontvangt bovendien f 13: 2 voor het dag en nacht stoken van het vuur gedurende de productie van de duiten en f 9:17 voor lamp- en smeerolie. De Muntmeester declareert verder nog f 87: -: - voor de 87 stempels die voor deze aanmunting zijn gebruikt. Uit een verzoek van stempelsnijder Johan Drappentier aan Gecommitteerde Raden blijkt dat hij voor de Hollandse duiten 1741 en 1742 samen 260 nieuwe stempels, maar ook nieuwe ponsoenen en gereedschappen heeft moeten maken. Hij vraagt hiervoor een 'douceur', van f 400: -. Raden en

945 NA 1.01.44-69 fol. 259. 'Lijste van verdeling en versending' gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 24 mei 1742.
946 Zie hoofdstuk 15.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.
947 Samen met de oplage van 1741 komt het hier dus op 3.097.600 stuks nieuwe duiten, terwijl Sassen als oplage voor de twee jaren het aantal van 3.097.592 noemt.

generaalmeeesters adviseren Gecommitteerde Raden desgewenst dat de stempelsnijder, die in 1723 voor het snijden van 130 duitstempels 100 gulden heeft ontvangen, en in 1740 voor 200 duitstempels met jaartal 1739 154 gulden, nu met f 225: - moeten kunnen volstaan.⁹⁴⁸ Uitgaande van de f 70: - die Drappentier voor de stempels voor de duiten 1741 krijgt en de f 87: - voor de stempels met jaartal 1742, wordt voor de fabricage van de nieuwe ponsoenen en gereedschappen slechts f 93: - betaald. Aangezien er verder geen correspondentie over dit onderwerp tussen de stempelsnijder en de generaalmeeesters of de essayeur-generaal bewaard is gebleven, moet ervan uitgaan worden dat Drappentier zich waarschijnlijk heeft geschikt in genoemde beslissing. Op 17 november 1742, kort voor de verantwoording van de rekening, overlijdt essayeur-generaal Johan Emants. Hij is ruim 64 jaar geworden. Johans oudste zoon Marcellus volgt hem in het ambt van essayeur-generaal op. De gezamenlijke erfgenamen van Johan Emants rekenen over de productie en distributie van de duiten 1741 en 1742 af met de ontvanger-generaal van Holland, mr. Govert van Slingelandt.⁹⁴⁹ Op basis van het bestudeerde archiefmateriaal wordt niet duidelijk waarom het nu weer ruim 10 jaar duurt voordat er opnieuw klachten komen over een gebrek aan goede duiten. Maar voordat daar naar gekeken kan worden, dient eerst aandacht te worden besteed aan de productie en distributie van de Westfriese duiten in de jaren 1741 en 1742.

Afb. 31 Mr. Marcellus Emants (1706-1792), essayeur-generaal 1742-1792, door J. Vollevens de Jonge. Collectie Haags Historisch Museum.

948 NA 1.01.44-69 fol. 269 en 020 fol. 148. 'Berigt en advis op de requeste van den stempelsnijder Drappentier' d.d. 20 december 1742.
949 NA 1.01.44-20 fol. 150. Bewijs van ontvangst d.d. 10 december 1742.

12.4 Westfrieseduiten 1741

De Westfriesedunt sluit op 8 maart 1741 de productie te Enkhuizen af.⁹⁵⁰ In de maand erop bedankt Muntmeester Jan Knol voor een volgende termijn. De vertegenwoordigers van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik besluiten essayeur-generaal Johan Emants te vragen om uit te zien naar een geschikte opvolger.⁹⁵¹ Die opvolger wordt gevonden in de persoon van Theunis Kist, de essayeur van de Westfriesedunt. Kist wordt op 5 mei 1741 officieel aangesteld.⁹⁵² Drie dagen later ontvangt Kist zijn commissie en instructie, waarmee hij als Muntmeester van West-Friesland aan de slag kan.⁹⁵³ Volgens die instructie betaalt Kist, in plaats van de in Dordrecht en Middelburg gebruikelijke sleischat over de productie, elk van de drie Westfriesededen jaarlijks *f* 400: - aan recognitie. Aan de stad waar de Munt op dat moment resideert betaalt hij ook nog eens *f* 250: - in baar geld.⁹⁵⁴ Dit extra bedrag voor de stad waar de Munt op dat moment operationeel is komt waarschijnlijk voort uit de extra taak die de bestuurders van de stad hebben aan de Munt. Bovendien heeft die stad ook extra kosten aan de inrichting en het onderhoud van het pand dat als Munthuis dienst doet.

De Westfriesedunt verhuist officieel per 1 mei 1741 van Enkhuizen naar Medemblik. Muntmeester Kist start zijn productie aldaar pas op 9 november.⁹⁵⁵ Deze vertraging heeft mogelijk te maken met het nog moeten vergaren van opdrachten door de nieuw aangestelde Muntmeester, maar wordt waarschijnlijk ook veroorzaakt door voorbereidingen tot het gereedmaken van het Munthuis te Medemblik, dat 20 jaar niet meer als zodanig dienst heeft gedaan. In een latere studie, die meer specifiek over de Westfriesedunt zal gaan, zal nader worden ingegaan op de verhuizingen en de regelmatig terugkerende bouwkundige aanpassingen aan de drie Munthuizen in Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.⁹⁵⁶ Verder kan van invloed zijn geweest op de late start van de Munt dat de aanstelling van Gerrit Timmerman als essayeur van de Westfriesedunt pas in oktober 1741 een feit is.⁹⁵⁷ De nieuwe Muntmeester verzoekt zijn superieuren, vanwege deze vertraging, de met hem afgesproken recognitie in te laten gaan per 1 oktober 1741 en niet zoals eerder afgesproken op 1 augustus. Hetzelfde verzoekt hij ten aanzien van de door hem te betalen traktementen van de officieren (waardijn, essayeur en stempelsnijder) van de Westfriesedunt. Beide verzoeken worden ingewilligd.⁹⁵⁸

Van de vijftig vaatjes blanco duitplaatjes die in september 1741 uit Stockholm arriveren worden er

zeventien naar de Westfriesedunt te Medemblik verzonden. Hieruit wordt *f* 4.425: - aan nieuwe koperen duiten gemunt en volgens onderstaande lijst naar de steden verzonden:

Kadertekst 46

	Distributielijst ⁹⁵⁹	Verantwoording Emants ⁹⁶⁰
Amsterdam	<i>f</i> 2.200	<i>f</i> 2.200: 0: -
Alkmaar	450	450: 0: -
Hoorn	450	450: 0: -
Enkhuizen	500	500: 0: -
Edam	200	200: 0: -
Monnickendam	200	200: 0: -
Medemblik	225	225: 0: -
Purmerend	200	259: 7: -
	<i>f</i> 4.425	<i>f</i> 4.459: 7: -

Uit de verantwoording van essayeur-generaal Emants blijkt Purmerend *f* 59: 7: - meer aan nieuwe duiten te hebben toegezonden gekregen dan in de distributielijst was voorgeschreven. Ook nu kan weer een berekening van de ontvangen hoeveelheid worden gemaakt. De Westfriesedunt krijgt zeventien vaatjes à 276 pond met rondellen met een gemiddeld gewicht van 151 39/100 per pond (3,25 g per stuk) toegezonden. Uitgaande van dit gemiddelde gewicht komt de oplage uit op 720.322 stuks. Op basis van de verantwoording van de essayeur-generaal kan echter worden berekend dat de oplage Westfrieseduiten 1741 tenminste 713.496 stuks telt. Hoe dit verschil te verklaren valt, wordt uit de beschikbare archivalia opnieuw niet duidelijk. Stempelsnijder Jan van Dijk blijkt voor deze productie 93 paar duitstempels te hebben gesneden. Hij ontvangt daarvoor een eenmalige ‘douceur’ van *f* 72: -: -.⁹⁶¹

12.5 Westfrieseduiten 1742

Van de in april 1742 aangekomen en goedgekeurde 62 vaatjes krijgt de Westfriesedunt er twintig toegezonden. Muntmeester Theunis Kist krijgt opdracht de daarvan te munten *f* 5.100: - aan nieuwe duiten volgens onderstaand overzicht te distribueren. Eind juli meldt hij echter dat de heren burgemeesters van Enkhuizen de aan hen toegezonden *f* 500: - aan nieuwe duiten zonder opening

950 NHAH 10-53. Akte van opening van de vijfde muntbus van Jan Knol d.d. 22 maart 1741.
951 NHAH 10-1. Vergadering burgemeesters Hoorn, Enkhuizen en Medemblik d.d. 13 april 1741.
952 NHAH 10-1, -26 en -33.
953 NHAH 10-4 fol. 143-148.
954 NHAH 10-26. Instructie ende conventie bij de gedeputeerden uit de drie steeden representeerende het Landschap van Westvriesland (...) gemaakt ende gearresteert voor de aan te stellen Muntmeester van het Landschap d.d. 8 mei 1741.
955 NHAH 10-53. Akte van opening van de eerste muntbus van Theunis Kist d.d. 15 augustus 1746.
956 Voor nu volsta ik met de opmerking dat het Oud-Archief Medemblik nota's bevat van diverse lokale ambachtlieden (metselaars, timmerlieden, glazenmakers en schilders) uit de periode juni tot en met november 1741 voor werkzaamheden verricht aan 'de Munt'. De nota's zijn reeds uitgewerkt en liggen gereed voor publicatie in breder verband.
957 NHAH 10-1, -4 folio 149-150. Verslag vergadering van het 'Landschap van Westvriesland' d.d. 3 oktober 1741.
958 NHAH 10-4 fol. 149-150. Verzoek Theunis Kist d.d. 3 oktober 1741 toegestaan.

959 NA 1.01.44-69 fol. 231v. 'Lijste van verdeeling en versending' gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 25 september 1741.
960 Zie hoofdstuk 15.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.
961 NA 1.01.44-20 fol. 154. Berigt aan Gecommitteerde Raden d.d. 27 december 1742.

van de bijgevoegde brief hebben teruggezonden naar de Munt te Medemblik. Kist verzoekt van de raden en generaalmeeesters te mogen vernemen wat hij met de nieuwe duiten moet doen. Deze besluiten, alvorens de burgemeesters ‘in serieuze termen’ aan te schrijven, eerst hun secretaris Van Ourijck op te dragen Frans van Straalen hierover aan te spreken. Van Straalen, lid van de Vroedschap van Enkhuizen 1739-1752, is op dat moment als ‘ordinaris gedeputeerde’ van zijn stad vanwege de vergadering van de Staten van Holland in Den Haag en dus voor Van Ourijck relatief eenvoudig bereikbaar. Van Straalen belooft Van Ourijck de burgemeesters van Enkhuizen over dit onderwerp aan te schrijven.⁹⁶² De weigering van de heren van Enkhuizen kan mogelijk worden geweten aan de ‘indispositie’ van de thesaurier van de stad. Wanneer in september deze zaak nog niet is opgelost, schrijven de generaalmeeesters de burgemeesters van Enkhuizen dat zij het aan hen toegewezen quotum van de duiten, gemunt op basis van de resolutie van de Staten van Holland van 22 maart 1741, moeten afnemen. Als reden geven de generaalmeeesters op dat zij het voorschot van *f* 12.000: -, dat ze in september 1741 van Gecommitteerde Raden hebben ontvangen, niet kunnen terugbetalen. Opnieuw blijft hier de vraag onbeantwoord of er nu wel of niet vooraf overleg is geweest met de bestuurders van de diverse steden over de hoeveelheid nieuwe duiten, die zij van de Muntmeester of de essayeur-generaal zullen moeten afnemen.

De generaalmeeesters melden in hetzelfde schrijven dat de circulatie van grote hoeveelheden Utrechtse en Overijsselse duiten in strijd is met het plakkaat van 29 oktober 1707. De heren van Enkhuizen dienen hun aandeel in de maatregelen tegen het binnenstromen en het gebruik van vreemde duiten te nemen. Binnen enkele dagen reageren de burgemeesters van Enkhuizen dat zij de *f* 500,- aan nieuwe duiten zullen accepteren en betalen.⁹⁶³ Volgens de verantwoording van essayeur-generaal Emants (zie kadertekst 47) produceren de gezellen van de Westfriese Munt in 1742 *f* 5.108:17 aan nieuwe duiten, wat de oplage van dit jaar maakt tot 817.416 stuks. Samen met de hierboven genoemde 713.496 duiten 1741 komt dit precies op het aantal van 1.530.912 stuks dat Sassen noemt voor de duiten 1741 en 1742 samen.⁹⁶⁴ Het verschil tussen de distributielijst en de verantwoording van Emants wordt weggewerkt in de stadskas van Medemblik, de stad waar de Munt op dat moment actief is.

Kadertekst 47

	Distributielijst ⁹⁶⁵	Verantwoording Emants ⁹⁶⁶
Amsterdam	<i>f</i> 2.200: -: -	<i>f</i> 2.200: -: -
Alkmaar	600: -: -	600: -: -
Hoom	500: -: -	500: -: -

⁹⁶² NA 1.01.44-69 fol. 259v en 260. Resolutie R&G d.d. 28 juli 1742 en rapport van de commissie op Secretaris Van Ourijck d.d. 31 juli 1742.

⁹⁶³ NA 1.01.44-20 fol. 138 en 140. Missive van R&G d.d. 14 september en antwoord d.d. 19 september 1742.

⁹⁶⁴ Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, 190.

⁹⁶⁵ NA 1.01.44-69 fol. 259. ‘Lijste van verdeeling en versending’ gepresenteerd in de vergadering R&G d.d. 24 mei 1742.

⁹⁶⁶ Zie hoofdstuk 15.2 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Enkhuizen	500: -: -	500: -: -
Edam	300: -: -	300: -: -
Monnickendam	300: -: -	300: -: -
Medemblik	400: -: -	408:17: -
Pummerend	300: -: -	300: -: -
	<i>f</i> 5.100: -: -	<i>f</i> 5.108:17: -

Stempelsnijder Jan van Dijk blijkt voor deze productie vijftig paar stempels te hebben gesneden. Hij ontvangt daarvoor eenmalig een ‘douceur’ van *f* 50: -: -. Dat hem nu *f* 1: - per stempelpaar voor de duit wordt ‘toegelegd’, wordt door de generaalmeeesters verantwoord met het argument dat dit de enige extra beloning is die Van Dijk vanuit de provinciale kas kan ontvangen en tevens omdat de duiten 1741 en 1742 met nog al ‘een soet profijt voor de provincie van Holland’ zijn geproduceerd en gedistribueerd.⁹⁶⁷ Zoals gemeld duurt het nu ruim 10 jaar voordat er weer klachten komen over een gebrek aan goede duiten.

12.6 Samenvatting 1741-1742

Eind 1740 doet zich een dermate hoog tekort aan goede duiten voor, dat de generaalmeeesters de Staten van Holland toestemming vragen en krijgen om voor *f* 24 à 25.000: - aan koperen rondellen in te kopen. De toestemming krijgen ze. Grill wordt in maart van het jaar erop de levering gegund. Het betreft een partij van 25 à 30.000 pond Zweedse duitplaatjes, waarvan het laatste deel pas in april 1742 wordt afgeleverd.

Uit correspondentie van raden en generaalmeeesters valt op te maken dat de steden verplicht zijn de nieuw gemunte duiten in ontvangst te nemen, te betalen en te distribueren. Waarop deze verplichting is gebaseerd blijkt echter niet. Wel wordt duidelijk dat het punt van verzadiging opnieuw is bereikt. Pas ruim 10 jaar later zijn weer nieuwe koperen duiten nodig. Essayeur-generaal Johan Emants verantwoordt de productie en distributie van nieuwe duiten over de jaren 1741-1742 in een rekening, die hij op 8 november 1742 presenteert aan de Rekenkamer te Den Haag.⁹⁶⁸ Onderstaande tabel geeft een verkort overzicht. De provinciale schatkist blijkt aan deze verbetering van de kwaliteit van de circulatie van het koperen kleingeld uiteindelijk *f* 1.467:6: 0 over te houden.

⁹⁶⁷ NA 1.01.44-20 fol. 154. ‘Berigt aan Gecommitteerde Raden op een missive van J. van Dijk, stempelsnijder van de Munte van Westfriesland’ d.d. 27 december 1742.

⁹⁶⁸ Zie hoofdstuk 15.2 in dit deel van deze publicatie.

1741/1742	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ⁹⁶⁹	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Ontvangsten			
Voorschot ontvanger-generaal 30 september 1741			12.000: 0: 0
Totaal			12.000: 0: 0
Cisailles			
1741	10:12: 8	3:15: 0	
1742	17: 0: 0	3:10: 0	
Gemunt aan nieuwe duiten			
1741	8.628: 4: 0	4.459: 7: 0	
1742	10.731:15: 0	5.108:17: 0	
Totaal ontvangen	19.388: 1: 8	9.575: 9: 0	28.963:10: 8 40.963:10: 8
Uitgaven			
Gerestitueerd aan de ontvanger- generaal 23 oktober 1742			
			12.000: 0: 0
Betaalt aan A. &. J. Grill			
20 oktober 1741			10.671:15: 0
2 juni 1742			13.166: 0: 0
1741			
Muntmeester	255:10: 0	130: 8: 2	
Muntloon	637:12: 8	328:10:10	
Kaaiwerker	7: 8: 0	2:16: 0	
Kuipers	2:16: 0		
Dag en nacht stoken	11: 4: 0	6: 2: 0	
Olie	7:18: 0		
Stempelsnijder	70: 0: 0	23: 0: 0	
1742			
Muntmeester	315: 4: 8	151: 5: 0	
Muntloon	788: 1: 4	378: 2: 8	
Kaaiwerker	9: 4: 0		
Kuipers	3: 5: 0	⁹⁷⁰ 3: 3: 0	

969 Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en (stuivers van 16) penningen worden de valutatekens £ (feitelijk de afkorting voor het Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.

970 Inclusief het loon voor het sleepwerk op de kade.

Dag en nacht stoken	13: 2: 0		
Olie	9:17: 0		
Stempelsnijder	87: 0: 0	27: 0: 0	
Essayeur-generaal			434: 9: 0
Secretaris Rekenkamer			10: 0: 0
Totaal	2.218: 1: ?	1.050: 7: ?	36.228: 4: 0
Totaal uitgaven			39:496: 4: 6
Ontvangst minus uitgave			1.467: 6: 0

13 Nieuwe duiten 1754

13.1 Inleiding

Begin augustus 1753 melden de raden en generaalseesters opnieuw aan de Staten van Holland dat er al sinds enige tijd een ‘grote schaarsheid van goede Hollandsche koopere duiten’ bestaat en dat de circulatie vol zit met officieel verboden ‘blinde koopere plaatjes’, Brabantse oordjes en ander vreemd kopergeld.⁹⁷¹ Zij stellen te hebben vernomen dat Kleefse koperen muntjes door handelaren voor 16 of 17 stuks per stuiver worden verkocht en voor een duit (1/8 stuiver) in circulatie gebracht. De particuliere gebruiker merkt dit niet bij een kleine aanschaf die wordt betaald met enkele duiten, maar voor handelaren die met grote hoeveelheden duiten te maken hebben is dit wel een probleem. Ook voor het gewest leveren deze slechte duiten een financieel nadeel op. Vooral wanneer een intrekking van vreemde duiten wordt georganiseerd, de ingenomen exemplaren tegen nieuwe exemplaren of tegen zilvergeld worden gewisseld en wanneer de vreemde duiten als grondstof worden gebruikt voor de productie van nieuwe koperen duiten.

De controle op de uitvoer van de eigen goede nieuwe duiten en op de invoer van vreemd kopergeld van buiten het eigen gewest, maar ook van buiten de Republiek moet gebrekkig zijn geweest, want de kleingeldcirculatie in Holland en West-Friesland raakt steeds vervuild met ‘mindersoortige’ exemplaren. Gezien de aantallen moet het hier gaan om grote partijen koperen duiten die in- en uitgevoerd worden en niet om de in- of uitvoer van enkele stuks door grensverkeer van individuen, die al helemaal niet te controleren is.

In de Republiek moet men bovendien hebben geweten van de sanering van het kleingeld die in de Oostenrijkse Nederlanden in de jaren 1744 en 1745 is uitgevoerd. Maar extra maatregelen tegen de verhoogde kans op invoer van het slechte kopergeld uit het zuiden zijn, voor zover bekend, vóór januari 1754 niet genomen.⁹⁷²

Vooruitlopend op hun verzoek aan de Staten-Generaal van augustus 1754 informeren de generaalseesters naar de actuele prijs van het koper. Deze blijkt niet anders te zijn dan voor de laatste twee leveringen ruim tien jaar daarvoor. De generaalseesters menen genoeg te hebben aan f 30.000: - voor de aankoop van nieuwe duitplaatjes, die na het in circulatie brengen van de geslagen duiten weer geheel kan worden teruggestort in de kas van de gewestelijke Rekenkamer.⁹⁷³

Het blijft echter onduidelijk waarop de generaalseesters deze hoeveelheid baseren. In het ‘groot besogne tot de zaaken van de munte’, het overleg dat de generaalseesters voeren met enkele vertegenwoordigers uit de Staten van Holland, melden ze niet alleen dat het vanwege de prijs van koper nu mogelijk is om nieuwe duiten te produceren zonder dat dit de gewestelijke schatkist geld

971 Uit de tekst wordt niet duidelijk of het hier gaat om blanco, ongeslagen muntplaatjes of om sterk afgesleten exemplaren.
972 Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden*, 59-68 voor de sanering van de pasmunt in de Oostenrijkse Nederlanden.
973 NA 1.01.44-22 fol. 154-155v. Missive van R&G en resolutie van Staten van Holland van 3 augustus 1753.

kost. Tevens rapporteren zij dat men in de Munthuizen van de andere gewesten ook aanstalten maakt om nieuwe duiten te slaan. Deze nieuwe duiten zijn lichter dan de Hollandse exemplaren en bij invoer dus schadelijk voor de ingezetenen van het gewest Holland en West-Friesland. Als extra argument voeren zij nog aan dat de gezellen en werklieden op de Munten te Dordrecht en Hoorn vanwege de hoge prijs van het goud en zilver al enige tijd zonder werk zitten en dus geen inkomen hebben.⁹⁷⁴

De toestemming tot de aanschaf van nieuwe duitplaatjes wordt gegeven op 9 augustus 1753.⁹⁷⁵

Essayeur-generaal Marcellus Emants sluit op basis van deze toestemming een contract met Daniel Mits voor de levering van 34 à 35.000 pond duitplaatjes voor een prijs van f 79: - per 100 pond. Betaling direct na levering geeft recht op een korting van 2 procent, zodat de prijs uitkomt op f 77: 8 1/2.⁹⁷⁶

Eind oktober brengt Emants een bezoek aan de Westfriese Munt te Hoorn. Uit zijn rapport van medio december 1753 blijkt onder meer dat Mits eerst zes vaatjes en later, zonder tevoren overleg met de essayeur-generaal of de generaalseesters te plegen, nog eens twee vaatjes met duitplaatjes heeft geleverd, samen wegende 5.985 pond. De essayeur-generaal is kennelijk niet gediend van dit soort initiatief en heeft Mits inmiddels aangesproken op het feit dat hij zonder opdracht twee vaatjes meer heeft gestuurd. Mits moet voor zijn actie door het stof en belooft dit niet meer te doen.

Geheel op eigen initiatief, maar hoogstwaarschijnlijk in de verwachting dat het College hiermee zal instemmen, geeft Emants Theunis Kist de opdracht niet het jaargetal van het lopende jaar op zijn duiten te zetten, maar stempels met het jaartal 1754 te gebruiken. Op last van de essayeur-generaal mag Kist geen duiten uitgeven voordat hij een ‘lijst van partage’ heeft ontvangen. Eenzelfde opdracht stuurt Emants ook aan Otto Buck, de Muntmeester in Dordrecht.⁹⁷⁷

Volgens de diverse keuringsverslagen levert Mits in zes porties in totaal 34.752 ponden duitplaatjes, die over de twee Munten worden verdeeld (zie kadertekst 48).

Kadertekst 48

Datum leverantie (circa)	Aantal vaten	Ponden	Aantal stukken /pond	Vaten verzonden aan de Munt te
6 oktober 1753	8	5.725	149 5/8	Dordrecht
25 oktober 1753	6+2	5.985	149 1/8	Hoorn
23 + 30 november 1753	12	8.575	150 1/3	10 naar Dordrecht, 2 naar Hoorn
18 januari 1754	13	9.763	149 24/26	10 naar Dordrecht, 3 naar Hoorn
onbekend ⁹⁷⁸	7	4.704		4 naar Dordrecht, 3 naar Hoorn
Totaal	48	34.752		32 naar Dordrecht, 16 naar Hoorn

974 NA 1.01.44-22 fol. 157. ‘Nadere memorie wegens de schaarsheid van goede Hollandsche duiten’, d.d. 9 augustus 1753.
975 NA 1.01.44-22 fol. 159. Resolutie Staten van Holland d.d. 9 augustus 1753.
976 NA 1.01.44-71 fol. 132v en -22 fol. 164. Rapport van den esayeur-generaal d.d. 21 augustus 1753 en Memorie van R&G d.d. 3 september 1753.
977 NA 1.01.44-71 fol. 138v. Rapport van den essayeur-generaal d.d. 14 december 1753.
978 Aangezien het verslag van de controle van deze partij ontbreekt in het resolutieboek en het generaal register van raden en generaalseesters is het aantal vaten, het gewicht en de verdeling over de twee Munthuizen geconstrueerd uit de verantwoording van essayeur-generaal Emants. Zie voor deze laatste hoofdstuk 15.3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

Op 9 januari 1754 komen de generaalmeeesters met het door de Statenvergadering in augustus van het jaar daarvoor gevraagde preadvies betreffende de bestrijding van oude en vreemde duiten en de invoer van de nieuw geslagen exemplaren. Voor dit advies, opgesteld ten behoeve van een nog te houden overleg met vertegenwoordigers uit de Statenvergadering die belast zijn met de zaken van de munten, hebben de generaalmeeesters de oude aktes bekeken. In tegenstelling tot eerdere acties tot opschoning van de kopergeldcirculatie stellen ze dit keer voor de oude en vreemde duiten meteen voor biljoen te verklaren, dus het gebruik hiervan per direct te verbieden en niet eerst voor enige tijd tegen de halve waarde te laten circuleren. De Hollandse en Westfriese duiten geslagen vanaf 1702 blijven buiten schot. Deze duiten zijn wel conform de juiste specificaties vervaardigd. Het preadvies wordt afgesloten met de concepttekst voor een nieuw plakkaat om ‘den invoer van de vreemde kopere munte te beteugelen’.⁹⁷⁹

Uit het verslag van het overleg met de vertegenwoordigers uit de Statenvergadering van donderdag 17 januari 1754 blijkt dat er uitgebreid is gesproken over het aanstellen van functionarissen die de oude en vreemde duiten moeten innemen. Dit intrekken van verboden duiten is geen taak van de generaalmeeesters of de essayeur-generaal. De vertegenwoordigers uit de Statenvergadering besluiten het overleg met een verzoek aan de generaalmeeesters hun gedachten toch nog eens goed over dit onderwerp te laten gaan.⁹⁸⁰

Van de generaalmeeesters krijgt de essayeur-generaal de opdracht te Amsterdam bij diverse handelaren in koper te informeren naar de waarde per pond van de circulerende oude en vreemde duiten. Na ‘uitschieting’ van alle geelkoperen plaatjes zou niet meer dan tien stuivers per pond gegeven kunnen worden. Daniel Mits biedt als enige 10 1/2 stuiver per pond.⁹⁸¹ De generaalmeeesters besluiten bovendien Emants op te dragen bij eerste gelegenheid in de Muntkamer verschillende wegingen uit te voeren van oude en vreemde duiten en bij ’s Lands geschutgieter te informeren naar de waarde van de ‘ondeugdzame’ duiten.⁹⁸²

Emants neemt zes steekproeven van de oude en vreemde duiten en stelt vast dat er 163 tot 167 stuks in een pond gaan. Gemiddeld wegen de 991 beproefde exemplaren 165 1/6 stuk per pond, dus aanmerkelijk minder dan de nieuwe duiten van 150 stuks per pond. Hij rekent de generaalmeeesters voor dat een pond van deze duiten momenteel een waarde heeft van 20 5/8 stuiver. 100 Pond van deze duiten heeft een waarde van *f* 103: 2: 8. Wanneer deze duiten worden ingetrokken en aan de koperhandelaren voor 10 1/2 stuiver per pond worden verkocht, dan zal de kas van het gewest er bijna de helft op verliezen.⁹⁸³

Op basis van deze informatie rekenen de generaalmeeesters Gecommitteerde Raden voor dat zelfs het bod van Daniel Mits de provinciale kas een verlies zal opleveren van *f* 50:12: 8 per 100 pond. Zij adviseren dan ook in de tekst van het uit te vaardigen plakkaat een termijn van twee maanden op

te nemen, waarna de oude en vreemde duiten ‘voor billioen en ongangbaar’ worden verklaard. Zij stellen voor de omwisseling te laten lopen via de stadsregeringen, waarbij per pond oude en vreemde duiten niet meer dan 10 stuivers aan nieuwe duiten wordt gegeven. De stadsbestuurders dienen het ingenomen kopergeld franco te sturen naar Daniel Mits te Amsterdam, die hun dan 10 1/2 stuiver per pond overmaakt. De 1/2 stuiver per pond die extra wordt uitgekeerd is bestemd voor de salariëring van de personen die voor de stadsregering de werkelijke omwisseling verrichten.⁹⁸⁴

Bij zijn bezoek aan Mits van begin februari controleert Emants tevens de kwaliteit en het gewicht van dertien vaten nieuwe duitplaatjes, samen wegende 9.763 pond, waarvan de rondellen ‘blank, rond en redelijk gelijkwigtig’ zijn, maar met 149 24/26 betiteld worden als ‘wat aan de zwaare kant’.⁹⁸⁵ Half februari meldt Emants aan de generaalmeeesters dat Daniel Mits problemen heeft gehad met de aflevering van de blanco duitplaatjes. Door een defecte schuit zijn enkele vaten nat geworden en zijn op de koperen plaatjes vlekken ontstaan. De vaten zijn teruggezonden naar de kopermolens op de Veluwe, maar die staan vanwege een gebrek aan stromend water door de snel opgekomen strenge vorst stil. Zodra de kopermolens weer kunnen draaien, zullen ze de nog af te leveren duitplaatjes produceren en de gevlekte rondellen schoonmaken.

Voor de betaling van zijn buitenlandse grondstofleveranciers vraagt Mits een voorschot van zesduizend gulden. Emants stelt de generaalmeeesters voor dit verzoek te honoreren en heeft al een concept voor een memorie aan Gecommitteerde Raden gereed. Hij voegt eraan toe dat dit voorschot binnen acht weken kan worden terugbetaald met het geld dat ontvangen wordt uit de aanstaande distributie van de nieuwe duiten. De generaalmeeesters gaan akkoord, evenals de Gecommitteerde Raden.⁹⁸⁶

De nieuwe duiten zijn begin mei 1754 gereed. Daniel Mits blijkt per abuis 33 1/2 ponden koperen plaatjes meer te hebben geleverd dan met hem is afgerekend. Te Dordrecht levert hij 22.641 ponden, te Hoorn 12.144 1/2 ponden, samen 34.785 1/2 ponden.

Kadertekst 49

Datum betaling	ponden	Bedrag
13 nov 1753	5.725	4.432: 6: -
Idem	4.708	3.644:18: -
Idem	1.277	988:14: -
Idem	1.706	1.320:16: -
26 febr 1754	6.869	5.426:10: -
10 juni 1754	9.763	7.712:15: -
29 juni 1754	4.704	3.716: 3: -
Totaal	34.752	<i>f</i> 27.242: 2: -

984 NA 1.01.44-22 fol. 190v. Nader pre-advies van raden en generaalmeeesters in 't besogne op de munte van 9 augustus 1753 d.d. 1 april 1754.
985 NA 1.01.44-71 fol. 144. Rapport d.d. 5 februari 1754.
986 NA 1.01.44-71 fol. 146v-147 en 148. Rapport d.d. 14 februari 1754.

Essayeur-generaal Emants ontvangt voor zijn inspanningen weer 1,5 procent van de opbrengst, zijnde *f* 21.060: - te Dordrecht en *f* 11.260: - te Hoorn, dus *f* 486:16: -. Deze werkzaamheden bestaan volgens zijn rekening uit het ontvangen en in betaling geven van de gelden voor de levering van de koperen plaatjes, de uitbetaling van de muntlonen en van de verdere onkosten die te maken hebben met productie en distributie van de nieuwe duiten. Onder deze laatste post vallen ook de verschillende voorschotten voor briefport, het opstellen van de finale rekening en voor het tweemaal doubleren van deze.⁹⁸⁷

13.2 Hollandse duiten 1754

Van de 48 door Daniel Mits geleverde vaatjes blanco duitplaatjes ontvangt de Dordtse Muntmeester Otto Buck er 32. In totaal gaat het hier om 22.641 ponden, die onder zijn verantwoordelijkheid worden verwerkt tot 2.106 zakken nieuwe duiten, elk met een inhoud ter waarde van 10 gulden (1.600 stuks). Voor de distributie van de zakken nieuwe duiten stuurt de essayeur-generaal de Muntmeester weer een overzicht (zie kadertekst 50).

Kadertekst 50

Distributie van de Hollandse duiten 1754⁹⁸⁸

Stad	Aantal zakken	Waarde in guldens
Dordrecht	160	1.600
Haarlem	180	1.800
Delft	150	1.500
Leiden	400	4.000
Amsterdam	400	4.000
Gouda	130	1.300
Rotterdam	300	3.000
Gorinchem	40	400
Schiedam	60	600
Schoonhoven	40	400
Brielle	40	400
's-Gravenhage	206	2.060
	2.106	<i>f</i> 21.060

⁹⁸⁷ Zie hoofdstuk 15.3 in het deel Bronnen van deze publicatie.

⁹⁸⁸ NA 1.01.44-71 fol. 154v. Rapport van de essayeur-generaal in de vergadering R&G d.d. 8 mei 1754.

Opvallend is het relatief lage aantal nieuwe duiten dat de stad Amsterdam uit Dordrecht toegezonden krijgt. Hieronder zal blijken dat de stad het leeuwendeel van haar nieuwe duiten opnieuw uit de Westfriese Munt te Hoorn ontvangt. De Muntmeester krijgt als salaris voor zijn toezicht op de productie *f* 622: 4: 4. Voor uitbetaling aan de Munters krijgt Buck *f* 1.555:10:10, voor de ‘kaaijwerkers’ *f* 6:12: - en voor de kuipers 16:18: -. Voor het snel vermunt van de koperen plaatjes tot duiten is de Munt dag en nacht operationeel geweest. Vandaar dat de Muntmeester voor het extra stoken van vuur nog eens *f* 26:12: - ontvangt en voor lamp- en smeerolie *f* 20:15: -. Van de 22.641 ponden is door Buck 88 pond 12 ons aan cisailles of slecht geproduceerde stukken overgenomen. Ten slotte blijft er nog een restant van 108 duiten over, die Buck ook met de essayeur-generaal verrekent. Het gaat hier dus om een oplage van 3.369.708 stuks.⁹⁸⁹ Stempelsnijder Johan Drappentier levert 160 paar stempels en krijgt daarvoor *f* 160: -.

13.3 Westfriese duiten 1754

In de Westfriese Munt is Theunis Kist nog steeds als Muntmeester actief. Van de 48 door Daniel Mits geproduceerde vaten duitplaatjes zijn er 16 voor de Munt te Hoorn.⁹⁹⁰ De 12.144 1/2 ponden worden gemunt tot *f* 11.260: - aan nieuwe duiten en verpakt in 1.126 zakken met eveneens elk 1.600 stuks nieuwe duiten en dus een waarde van *f* 10: -. Net als zijn Hollandse collega krijgt ook de Westfriese Muntmeester een lijst toegezonden waarin gespecificeerd staat hoe hij de zakken met nieuwe duiten moet distribueren (zie kadertekst 51). Van de 12.144 1/2 ponden houdt Theunis Kist 29 1/2 ponden cisailles over, die hij voor 10 stuivers het pond overneemt van de essayeur-generaal, dus voor *f* 14:15: -. Bij de berekening van het aantal te munten nieuwe duiten is een fout gemaakt, want Kist houdt er na verzending van bovenstaande 1.126 zakken nog negen over. Deze negen zakken neemt hij vervolgens zelf over van de essayeur-generaal. Een berekening van de oplage van de Westfriese duit 1754 komt uit op een waarde van *f* 11.350 en dus op een totaal van 1.816.000 stuks.⁹⁹¹

⁹⁸⁹ Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, 190.

⁹⁹⁰ NHAH 10-53. De Westfriese Munt heeft op 3 maart 1751 zijn productie te Medemblik gesloten en is op 10 april daaropvolgend te Hoorn weer van start gegaan. Akte van opening van tweede en derde muntbus van Theunis Kist.

⁹⁹¹ Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, 190.

Kadertekst 51

Distributie van de Westfrieše duiten 1754⁹⁹²

Stad	Aantal zakken	Waarde in guldens
Amsterdam	600	<i>f</i> 6.000: -: -
Alkmaar	100	1.000: -: -
Hoom	100	1.000: -: -
Enkhuizen	126	1.260: -: -
Edam	50	500: -: -
Monnickendam	50	500: -: -
Medemblik	50	500: -: -
Purmerende	50	500: -: -
	1.126	<i>f</i> 11.260: -: -

13.4 Samenvatting 1754

Vanwege klachten over vervuiling van de kopergeldcirculatie door niet meer geldige Brabantse oordjes en koperen stukken uit Kleef, verzoeken raden en generaalmeeesters in augustus 1753 opnieuw aan de Staten van Holland nieuwe duiten te mogen laten produceren en distribueren. De mededeling over de gunstige prijs van het koper en over de aanstalten die de Munthuizen van de andere gewesten in de Republiek maken om ook nieuwe duiten te munten, versterken hun verzoek. In augustus 1753 mag essayeur-generaal Marcellus Emants een contract sluiten met Daniël Mits. Het betreft een levering van 34.752 pond Veluwse duitplaatjes. Voor de distributie van gemunte duiten worden vanaf nu zakken met een inhoud van 1.600 stuks en dus een waarde van *f* 10: - gebruikt en niet meer zoals eerder zakken van 2.00 stuks en een waarde van *f* 12:10. Uit de verantwoording die essayeur-generaal Emants heeft opgesteld blijkt dat deze poging tot verbetering van de kwaliteit van de circulatie van het koperen kleingeld de gewestelijke schatkist *f* 1.059:19: 9 oplevert.

⁹⁹² Conform Sassen, De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780, 190.

1754	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ⁹⁹³	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Voorschot ontvanger-generaal 10 september 1753			10.000: 0: 0
Idem 28 februari 1754			6000: 0: 0
Totaal			16.000: 0: 0
Leverantie Daniel Mits			34.752 pond
Feitelijk geleverd			+33 ½ pond
Verzonden	22.641 pond	12.144 ½ pond	34.785 ½ pond
Cisailles	88 pond 12 ons	29 ½ pond	
	44: 7: 8	<i>f</i> 14:15: 0	49: 2: 8
Gemunt aan nieuwe duiten	21.060:13: 8	<i>f</i> 11:350: 0: 0	32.410:13: 8
			⁹⁹⁴ 32.459:16: 0
Totaal ontvangen			48.459:16: 0
Gerestitueerd aan de ontvanger-generaal			16.000: 0: 0
Betaalt aan Daniel Mits op:			
13 november 1753			4.432: 6: 0
13 november 1753			3.644:18: 0
13 november 1753			988:14: 0
13 november 1753			1.320:16: 0
26 februari 1754			5.426:10: 0
10 juni 1754			7.712:15: 0
29 juni 1754			3.716: 3: 0
Muntmeester	622: 4: 4	334:17: 4	
Muntloon	1.555:10:10	837: 3: 2	
Kaaiwerker	16:18: 0	7: 0: 0	
Kuipers	6:12: 0		
Dag en nacht stoken	26:12: 0	15: 6: 0	
Olie	20:15: 0		
Stempelsnijder	160: 0: 0	80: 0: 0	
Essayeur-generaal			484:16: 0
Totaal	2.408:11:14	1.274: 6: 6	⁹⁹⁵ 47.409:16: 2
Ontvangst minus uitgave			<i>f</i> 1.059:19: 9

⁹⁹³ Emants maakt in zijn rekening een telfout van *f*10: 0: 0.

⁹⁹⁴ Emants noemt hier *f* 47.409:16: 3.

⁹⁹⁵ Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en (stuivers van 16)penningen worden de valutatekens £ (feitelijk voor Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.

14 Nieuwe duiten 1765

14.1 Inleiding

Op 18 april 1759 verzoekt mr. Wouter Buck, Muntmeester van Holland te Dordrecht, zijn muntheer, de Staten van Holland, nieuwe duiten te mogen maken.⁹⁹⁶ Als reden voert de in 1756 aangestelde zoon van Muntmeester Otto Buck aan dat er in veel Hollandse steden alleen maar Gelderse en Utrechtse duiten circuleren, dat de Muntmeesters van deze gewesten hun duiten speciaal produceren voor gebruik in de Hollandse steden en dat dit dus ten koste gaat van het welzijn van de Hollandse meester Munters en knapen. Buck meldt bovendien dat deze Gelderse en ook de Utrechtse duiten een veel sierlijker afbeelding hebben dan voorheen en dat de beeldenaar van de Hollandse duiten daaraan zou moeten worden aangepast. Letterlijk schrijft hij: 'aan u Edel Mogende[n] in consideratie te geven of men niet in plaats van de groote leeuw op onze duiten, die zoo uitgebreid en ongemakkelijk om aan te munten is, het wapen van Holland in een schild zoude kunnen plaatsen'.⁹⁹⁷ Buck zegt hier dus dat de duit met klimmende leeuw met staf en vrijheidshoed binnen een omheining (Hollandse tuin), die sinds 1702 op de Hollandse duiten prijkt, moeilijker te vervaardigen is dan een exemplaar met het Hollandse wapenschild. Hij heeft geen ongelijk, omdat het Hollandse wapen minder materiaalstuwung aan een stuk op het blanco muntplaatje vereist dan de afbeelding van de leeuw in de Hollandse tuin. Door het bijna geheel gevulde vlak zijn oneffenheden in de muntslag bovendien minder snel zichtbaar dan wanneer er grote lege vlakken in de beeldenaar voorkomen.

Afb. 32 Gelderlandse duit 1754, P&VdW Ge 117.

⁹⁹⁶ Mr. Wouter Buck (1731-1794) is de zoon van Otto Buck (...-1771), Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht 1734-1756 en Maria Sixti (...-1785). Hij studeert rechten aan de Universiteit van Leiden en promoveert aldaar in 1756 op het proefschrift *De inoff. Testamento*. Huwt in 1757 met Theodora Cornelia Vingerhoedt en bewoont de buitenplaats van zijn vader 'Noordhove' aan de Reeweg. Volgt in 1756 zijn vader op als Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht. In mei 1784 verzoekt hij al om zijn ontslag, maar blijft zonder productie nog tot in juli 1785 in dit ambt. Hij wordt in 1787 opgevolgd door de Amsterdamse essayeur Jan Abraham Bodisco.

⁹⁹⁷ NA 1.01.44-72 fol. 38 en -23 fol. 147. Missive van mr. Wouter Buck d.d. 18 april 1759, gelezen in de vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 24 april 1759.

Afb. 33 Hollandse duit 1754, P&VdW Ho 84.

Raden en generaalmeeesters van de munten reageren op het verzoek van Muntmeester Buck van medio april 1759 met een opdracht aan de essayeur-generaal om te Amsterdam te gaan informeren naar de prijs van het koper. Tevens dient hij een of twee ontwerptekeningen voor de nieuwe Hollandse duit te laten maken. Eind van de maand rapporteert Emants dat hij te Amsterdam geïnformeerd heeft naar de prijs van koperen rondellen vervaardigd door de molens op de Veluwe. Jan Hessels, de groothandelaar in koper en eigenaar van twee van die kopermolens op de Veluwe nabij Apeldoorn, kan duitplaatjes leveren van 150 à 152 stuks het pond voor *f* 78: - per 100 pond.⁹⁹⁸ Van nu af aan blijken de Veluwse koperleveranciers de voorkeur te hebben boven de Zweedse. De beantwoording van de vraag in hoeverre dat ook geldt voor de andere gewesten, valt buiten het kader van dit onderzoek.

De generaalmeeesters besluiten Emants een concept voor een memorie aan de Staten van Holland te laten maken waarin toestemming wordt gevraagd voor de productie van nieuwe duiten en waarbij de ontwerptekeningen voor een nieuwe beeldenaar voor de duit worden voorgelegd.⁹⁹⁹

Toch komt het niet tot een toestemming nieuwe koperen duiten te slaan. De Statenvergadering heeft andere zorgen, namelijk de grote hoeveelheid lichte en ongerande gouden dukaten in de circulatie en concentreert zich op de maatregelen die daartegen moeten worden genomen.¹⁰⁰⁰

Buck krijgt eind november wel toestemming om *f* 8.000: - aan nieuwe pijlstuivers te slaan en te distribueren. Hij doet dit geheel voor eigen rekening en risico.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁸ NA 1.01.44-25 fol. 124v en 72 fol. 211. Deze Jan Hessels is de zwager van Carel Frederik Wesselman, Muntmeester van Utrecht 1777-1781. Hessels is getrouwd met Alyda Wesselman (1737-1813), oudste dochter van Pieter Wesselman (...-1779), ontvanger in het ampt Apeldoorn en Hendrina Pluym (...-1775). Beide ouders overleden te Nijbroek, terwijl Alyda geboren was op de kopermolen onder Beekbergen. Sassen *Carel Frederik Wesselman, oud-Muntmeester van Utrecht, bijna Muntmeester van Holland, 7-17*. Alyda Wesselman is de weduwe van Daniel Mits, de Amsterdamse koperhandelaar en oprichter van de kopermolen op de Veluwe die al eerder in deze studie is genoemd.

⁹⁹⁹ NA 1.01.44-72 fol. 38v. Vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 30 april 1759. Deze tekeningen zijn nog niet teruggevonden, maar waarschijnlijk ook niet bewaard gebleven. De reeks ingekomen missiven en adviſen in het archief van Gecommitteerde Raden loopt tot 1758 en omdat het niet tot een besluit is gekomen is deze ook niet bewaard bij de documenten tot de resoluties.

¹⁰⁰⁰ NA 1.01.44-72 fol. 39v-43v. Verslag van het besogne d.d. 3 mei 1753.

¹⁰⁰¹ De Westfriese Muntmeester krijgt tegelijk toestemming om voor *f* 4.000 aan nieuwe pijlstuivers te maken. Beide stuivers worden pas in het daaropvolgende jaar geslagen en dragen dan ook het jaartal 1760. Resolutie Staten van Holland 30 november 1759 [gedrukt] fol. 1317. Zie hiervoor hoofdstuk 18.1 van deze publicatie.

Afb. 34 Mr. Wouter Buck (1731-1794), Muntmeester van Holland te Dordrecht 1756-1784, door G.J.J. de Spinnij. Collectie Gemeentemuseum Arnhem.

De productie van nieuwe duiten in opdracht van de Staten van Holland of van hun Gecommitteerde Raden komt eind 1764 weer aan de orde. Essayeur-generaal Emants meldt nu in de vergadering van raden en generaalmeeesters dat in geen van de steden van het gewest nog goede duiten circuleren. In de zomer van dat jaar is er in de Opregte Groninger Courant, maar mogelijk ook in andere kranten, een oproep afgedrukt waarin wordt geadviseerd geen ‘doiten of koperen munt’ te accepteren die niet in een van de Munthuizen van de Republiek zijn geslagen. De oproep wordt gedaan omdat er merkbaar ‘veel vreemde koperen munt begint te rouleren’. Uit de tekst wordt niet duidelijk of de raden en generaalmeeesters of de essayeur-generaal iets te maken hebben met deze oproep.¹⁰⁰²

Afb. 35 Waarschuwing om geen andere duiten uit te geven of in ontvangst te nemen dan die welke zijn geslagen in een van de Munten van de Republiek, gepubliceerd in de Opregte Groninger Courant van dinsdag 10 juli 1764.

¹⁰⁰² Opregte Groninger Courant d.d. 10 en 13 juli 1764 nrs. 55 en 56, sectie bekendmakingen. Te raadplegen via de website van de Koninklijke Bibliotheek Den Haag: www.kranten.kb.nl

De generaalmeeesters herinneren zich waarschijnlijk nog goed de oppositie van vooral Amsterdam tegen de distributie van de vorige partij nieuwe duiten. Emants wordt namelijk opgedragen eerst met Pieter Steijn (1706-1772), raadpensionaris van Holland 1749-1772, te overleggen wat de best te volgen strategie is.¹⁰⁰³ Naar aanleiding van dit gesprek gaat Emants opnieuw naar Amsterdam. Nu om met een van de bestuurders van de stad te overleggen over de plannen tot aanmaak en distributie van nieuwe duiten. Van de Amsterdamse pensionaris Graafland verneemt Emants dat er geen bezwaren zijn te verwachten, omdat het stadsbestuur juist de circulatie van alle vreemde koperen penninkjes als duiten heeft verboden. De handelaren in geld melden Emants dat de handel in goud bijna stil ligt en dat het weinige goud dat te Amsterdam wordt aangeboden wordt opgekocht door agenten van handelaren uit Groot-Brittannië. Van het ingevoerde zilver wordt veel in baren weer uitgevoerd. De Gelderse, Utrechtse, Overijsselse en Westfriese Munt verwerken het zilver tot guldens en rijksdaalders, terwijl de correspondent van Muntmeester Buck heeft gemeld diezelfde week nog een partijtje zilver van Amsterdam naar Dordrecht te hebben verzonden om te worden vermunt tot guldens.¹⁰⁰⁴

Tijdens zijn bezoek aan Amsterdam van december 1764 informeert Emants ook nog naar de prijs van de koperen duitplaatjes. Deze is niet anders dan in 1759 en dus zelfs een gulden per 100 pond lager dan in 1753.¹⁰⁰⁵

Op 5 februari van het jaar erop verzoeken de generaalmeeesters de Staten van Holland toestemming tot een bedrag van 30 duizend gulden aan koperen muntplaatjes te mogen inkopen om deze zoals gebruikelijk zonder schade voor de provinciale kas te vermunt tot duiten. De dag daarop verleent de Statenvergadering de toestemming.¹⁰⁰⁶ Opnieuw schrijven de generaalmeeesters de Muntmeesters te Dordrecht en Enkhuizen dat deze zich dienen voor te bereiden op de productie van duiten.

De essayeur-generaal krijgt opnieuw de directie over de aanmunting en distributie. De oude verdeling van tweederde voor de Munt te Dordrecht en eenderde voor de Munt van West-Friesland van de totale partij nieuwe duiten blijft gehandhaafd.¹⁰⁰⁷

De eerste leverantie duitplaatjes arriveert eind juli te Amsterdam. Uit het rapport van de keuring van deze partij door generaalmeester Nicolaas van den Boetzelaar en essayeur-generaal Emants van begin augustus blijkt dat Jan Hessels op dat moment 27 vaten heeft afgeleverd, samen wegende 16.485 pond. De rondellen komen uit op een gewicht van 151 10/27 stukken per pond [3,27 g] en worden in orde bevonden.¹⁰⁰⁸ Het resterende deel van de leverantie vindt plaats in oktober. Essayeur-generaal Emants verricht de controle ditmaal alleen. Uit diens rapport blijkt dat het gaat om 31 vaten, samen wegende 18.885 1/2 pond. De rondellen komen uit op een gewicht van krap 150 stukken per pond [3,28 g] en

¹⁰⁰³ NA 1.01.44-72 fol. 210. Opdracht aan essayeur-generaal Emants om met de raadpensionaris te gaan spreken over de nieuwe productie van duiten d.d. 17 december 1764.

¹⁰⁰⁴ NA 1.01.44-72 fol. 211. Rapport van Marcellus Emants gelezen in de vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 18 december 1764. Wie deze handelaren in geld zijn, blijkt helaas niet. Nader onderzoek naar deze Amsterdamse kooplieden, maar ook naar de correspondenten van de verschillende Muntmeesters, zal zeker nieuwe feiten over de Muntgeschiedenis van de Republiek opleveren.

¹⁰⁰⁵ NA 1.01.44-72 fol. 211. Rapport van Marcellus Emants gelezen in de vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 18 december 1764.

¹⁰⁰⁶ NA 1.01.44-25 fol. 101-103. Remonstrantie van raden en generaalmeeesters aan Staten van Holland d.d. 5 februari 1765. Authorisatie van Staten van Holland d.d. 6 februari 1765.

¹⁰⁰⁷ NA 1.01.44-72 fol. 217. Resolutie raden en generaalmeeesters d.d. 28 februari 1765.

¹⁰⁰⁸ NA 1.01.44-72 fol. 229v. Rapport gelezen in de vergadering van raden en generaalmeeesters d.d. 3 augustus 1765.

worden eveneens goedgekeurd.¹⁰⁰⁹

In totaal wordt volgens opgave van Hessels er 35.370 1/2 pond koperen duitplaatjes bezorgd. Maar de Munten te Dordrecht en Enkhuizen blijkt er maar 35.352 pond te zijn afgeleverd. Emants krijgt voor zijn directie over de productie en distributie van deze duiten als gage *f* 501:18: -, zijnde 1,5 procent van het bedrag dat aan duiten is geproduceerd. Ter vergoeding van de porto voor de brieven die Emants aan leverancier Jan Hessels en aan de beide Muntmeesters heeft verzonden ontvangt hij *f* 4:16: -. Het bewijs dat deze productie en distributie van *f* 33.460: 4: - aan nieuwe duiten is uitgevoerd buiten schade van het gewest wordt geleverd door de storting van *f* 1.802:17: 10 1/2 in de kas van ontvanger-generaal bovenop de indertijd als voorschot ontvangen *f* 18.601: 3: 0.

14.2 Hollandse duiten 1765

Van de leverantie van juli 1765 krijgt Wouter Buck op zijn Munt te Dordrecht achttien vaten toegezonden, van die van oktober nog eens 21. In totaal betreft het hier 23.386 pond koperen duitplaatjes, waarvan *f* 22.230: 4: 0 aan koperen duiten wordt gemaakt. Hoewel Buck op 22 februari van het volgende jaar meldt dat de duiten gereed zijn, dragen alle stukken het jaartal 1765.¹⁰¹⁰ De essayeur-generaal schrijft wederom voor hoe de nieuwe Hollandse duiten over de steden van het Zuiderkwartier moeten worden verdeeld (zie kadertekst 52).

Kadertekst 52

Distributie van de Hollandse duiten 1765 ¹⁰¹¹	
Dordrecht	<i>f</i> 2.050
Haarlem	2.200
Delft	1.600
Leiden	4.300
Gouda	1.450
Rotterdam	3.350
Gorinchem	450
Schiedam	650
Schoonhoven	450
Brielle	450
's-Gravenhage	2.550
Totaal	<i>f</i> 19.500

¹⁰⁰⁹ NA 1.01.44-72 fol. 233. Rapport gelezen in de vergadering van raden en generaalmesters d.d. 29 oktober 1765.
¹⁰¹⁰ NA 1.01.44-25 fol. 169v. Brief van W. Buck aan raden en generaalmesters d.d. 22 februari 1766.
¹⁰¹¹ NA 1.01.44-25 fol. 170. Brief van raden en generaalmesters aan W. Buck d.d. 25 februari 1766.

In totaal heeft Wouter Buck van de aangeleverde plaatjes *f* 22.230: 4: - aan duiten, ofwel 3.556.832 exemplaren geslagen.¹⁰¹² De in de opstelling van verdeling nog ontbrekende *f* 2.730:4: - aan duiten heeft Buck gebruikt ter dekking van zijn onkosten. Het betreft hier zijn loon voor het munten *f* 650: 2: -, de door hem uitbetaalde lonen voor de Munters *f* 1.626:13: -, de vergoeding voor stempelsnijder Adrianus van Baerle voor de levering van 240 paar stempels, de lonen voor de sjouwers op de kade: *f* 24: -, voor het extra stoken van de vuren omdat de Munt tijdens de productie van de duiten dag en nacht operationeel is geweest *f* 52:10: -, voor lamp en smeerolie, maar ook voor de schroeven van de balanciers *f* 28:19: -, voor de kuipers van de vaatjes nodig voor het transport van de nieuwe duiten *f* 10:10: - en voor 1.950 geldzakjes *f* 97:10: -. Van de 23.386 pond die Buck geleverd heeft gekregen verantwoordt hij 40 pond als cisailles. Hij rekent die af met de essayeur-generaal tegen *f* 48: - : - per 100 pond. Dat de aanmunting van de Hollandse duit 1765 inderdaad tot februari 1766 heeft geduurd blijkt ook uit het verzoek dat stempelsnijder Van Baerle in september 1767 stuurt aan Gecommitteerde Raden. Daarin stelt hij dat hij van december 1765 tot en met februari 1766 in totaal 240 paar stempels heeft geleverd voor de nieuwe Hollandse duiten, waarvoor hij een beloning verzoekt van *f* 360: -. Na overleg met de raden en generaalmesters besluiten Gecommitteerde Raden Van Baerle *f* 300: - uit te keren. Van deze driehonderd gulden moet Van Baerle zijn adjunct F.W. Dietze een bedrag betalen dat Muntmeester Buck redelijk acht voor de werkzaamheden die Dietze heeft gehad aan de duitstempels.¹⁰¹³ Hoeveel Dietze precies krijgt uitgekeerd wordt niet duidelijk. Wel blijkt dat essayeur-generaal Emants in zijn rekening slechts *f* 240: - opneemt voor zijn uitgaven aan de stempelsnijder van de Dordtse Munt aan de duiten van 1765.¹⁰¹⁴

14.3 Westfriesse duiten 1765

Zoals gebruikelijk ontvangt de Westfriesse Munt eenderde deel van de totale partij te munten duiten.¹⁰¹⁵ Pieter Buijskes, sinds 1761 Muntmeester van West-Friesland, rapporteert eind november dat hij negentien vaten, van de eerste partij negen en van de tweede tien, heeft ontvangen samen bevattende 11.966 1/2 pond duitplaatjes. Daarvan heeft hij in zijn Munt te Enkhuizen 1.123 zakken van *f* 10: - Westfriesse duiten geproduceerd.¹⁰¹⁶ Buijskes krijgt ook nu van de essayeur-generaal een opgave hoe de nieuwe duiten te distribueren (zie kadertekst 53).

¹⁰¹² Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, NA 1.01.44-72 fol. 243. Opdracht tot distributie d.d. 18 december 1765 190.

¹⁰¹³ NA 3.01.05-3163 fol. 1262-1262v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 25 september 1767.

¹⁰¹⁴ Zie de samenvatting aan de eind van dit hoofdstuk en de transcriptie van de gehele rekening in hoofdstuk 15.4 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁰¹⁵ NA 1.01.44-72 fol. 217. Resolutie raden en generaalmesters d.d. 28 februari 1765.

¹⁰¹⁶ NA 1.01.44-25 fol. 164. Missive van de Muntmeester van West-Friesland d.d. 30 november 1765.

Kadertekst 53

Distributie van de Westfriesche duiten 1765 ¹⁰¹⁷		
	zakken à 10 gulden	
Amsterdam	600	<i>f</i> 6.000
Alkmaar	100	1.000
Hoom	100	1.000
Enkhuizen	123	1.230
Edam	50	500
Monnickendam	50	500
Medemblik	50	500
Purmerend	50	500
Totaal	1.123	<i>f</i> 11.230

De oplage van de Westfriesche duit 1765 is dus 1.796.800 stuks.¹⁰¹⁸ Pieter Buijskes houdt 66 1/2 pond cisailles over en rekent die af tegen een hogere prijs dan zijn Dordtse collega Wouter Buck. Hij hanteert een prijs van 10 stuivers per pond, terwijl Buck 2 gulden per 100 pond minder betaalt voor zijn cisailles. De reden van dit verschil wordt niet verklaard. Als loon voor het munten van de duiten ontvangt Buijskes *f* 330: 6: 4 en voor zijn gezellen *f* 825:15:10., Voor de levering van zestig paar duitstempels door stempelsnijder Hendrik Weijmans¹⁰¹⁹ ontvangt Buijskes *f* 60: - voor vuur, *f* 20: - voor sleep- en kuiploon en voor vracht- en andere kosten nog eens *f* 16: 9: -. Begin 1766 meldt Pieter Buijskes dat hij de aan de stad Amsterdam gezonden nieuwe duiten een dag of vier later geretourneerd heeft gekregen. Volgens mededeling uit Amsterdam zijn de nieuwe duiten van goede kwaliteit niet meer nodig, omdat er juist uit de Utrechtse Munt voldoende nieuw geslagen exemplaren zijn afgeleverd. Generaalmeester Van den Boetelaar en essayeur-generaal Emants krijgen de opdracht pensionaris Graafland van Amsterdam, op dit moment juist vanwege de vergadering van de Staten van Holland in Den Haag, over deze ongewenste situatie aan te spreken. Wat er precies is gezegd, is niet bekend. Hoogstwaarschijnlijk hebben ze de pensionaris gewezen op het feit dat de Hollandse en Westfriesche duiten van betere kwaliteit zijn dan de Utrechtse en dat het verboden is duiten te gebruiken die buiten het eigen gewest zijn geslagen. Een maand later worden de nieuwe Westfriesche duiten alsnog geaccepteerd door de bestuurders van Amsterdam.¹⁰²⁰ Wat er met de Utrechtse duiten in Amsterdam gebeurt, wordt niet duidelijk.

¹⁰¹⁷ NA 1.01.44-72 fol. 243. Opdracht tot distributie d.d. 18 december 1765.
¹⁰¹⁸ Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, 190.
¹⁰¹⁹ Hendrik Weijmans wordt op 25 november 1763 als stempelsnijder van de Westfriesche Munt aangesteld en vervult dit ambt tot in 1791.
¹⁰²⁰ NA 1.01.44-72 fol. 244v, 245v en 250. Rapporten R&G Van Boetelaar d.d. 4 januari en 7 februari 1766.

14.4 Samenvatting 1765

Medio april 1759 verzoekt mr. Wouter Buck, die in 1756 zijn vader is opgevolgd als Muntmeester te Dordrecht, om nieuwe koperen duiten te mogen slaan. Als reden voert hij aan dat in veel Hollandse steden alleen maar Gelderse en Utrechtse duiten circuleren. Verder deelt hij mee dat de beeldenaar van de Hollandse duiten maakt dat de koperen plaatjes moeilijk te slaan zijn. Hij stelt voor om in plaats van de Hollandse leeuw met staf en vrijheidshoed voortaan het Hollandse wapenschild voor de beeldenaar van de voorzijde te gebruiken. Nieuwe ontwerptekeningen worden gemaakt en toegezonden aan Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier. Tot een opdracht aan Buck en zijn Westfriesche collega om nieuwe duiten te slaan komt het echter niet. Wel krijgt Buck toestemming om voor eigen rekening *f* 8.000: - aan nieuwe duiten te produceren en distribueren. Nadat essayeur-generaal Emants overleg heeft gevoerd met raadpensionaris Pieter Steijn en bij de bestuurders van Amsterdam heeft geïnformeerd naar eventuele bezwaren tegen de productie van nieuwe Hollandse en Westfriesche duiten, krijgt hij in 1765 toestemming om voor *f* 30.000 aan koperen plaatjes aan te schaffen. De opdracht tot levering wordt gegund aan de molen van Jan Hessels op de Veluwe en betreft 35.352 pond. Samen leveren de plaatjes *f* 33.460: 4 aan nieuwe duiten op. Te Dordrecht zijn 3.556.832 nieuwe duiten geslagen, tegenover 1.796.800 op de Westfriesche Munt te Enkhuizen. De prijs van de linnen zakken, waarin de nieuwe duiten worden verpakt, blijkt op 1 stuiver te liggen. De gewestelijke kas houdt aan deze verbetering van de kwaliteit van de circulatie van koper kleingeld *f* 1.802:17: over.

1765	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ¹⁰²¹	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Voorschot ontvanger-generaal 7 augustus 1765			12.601: 3: 0
Idem 28 november 1765			6000: 0: 0
Totaal			18.601: 3: 0
Cisailles	19: 4: 0	33: 5: 0	
Gemunt aan nieuwe duiten	22.230: 4: 0 97:10: 0	11.230: 0: 0	
Restitutie Hessels			14: 0:12

¹⁰²¹ Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en (stuivers van 16) penningen worden de valutatekens £ (feitelijk gebruikt voor Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.

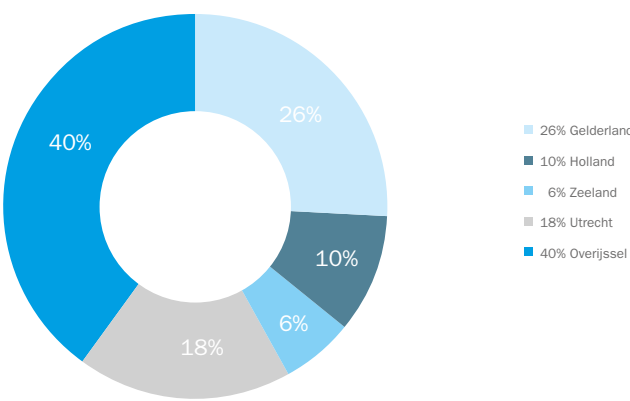
1765	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ¹⁰²¹	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Totaal	22.346:18: 0	11.263: 5: 0	18.615: 3:12
Totaal ontvangen			52.225: 6:12
Uitgaven			
Gerestitueerd aan de ontvanger- generaal			18.601: 3: 0
Betaalt aan J. Hessels op:			
20 augustus 1765			12.601: 3: 0
4 december 1765			6.000: 0: 0
13 januari 1766			3.000: 0: 0
11 maart 1766			5.730:14: 0
Muntmeester	650: 2: 0	330: 6: 4	
Muntloon	1.626:13: 0	825:15:10	
Kaaiwerker	24: 0: 0	¹⁰²² 16: 9: 0	
Kuipers	10:10: 0		
Dag en nacht stoken	52:10: 0	20: 0: 0	
Olie	28:19: 0		
Geldzakken	97:10: 0		
Stempelsnijder	240: 0: 0	60: 0: 0	
Essayeur-generaal			501:18: 0
Briefporto			4:16: 0
	2.730: 4: 0	1.252:10:14	46.437:54: 0
Totaal uitgaven			50.422: 8:14
Ontvangst minus uitgave			1.802:17

1022 Deze post bestaat uit het sleep- en kuiploon, vrachtkosten en alle overige onkosten.

15 Nieuwe duiten 1769

15.1 Inleiding

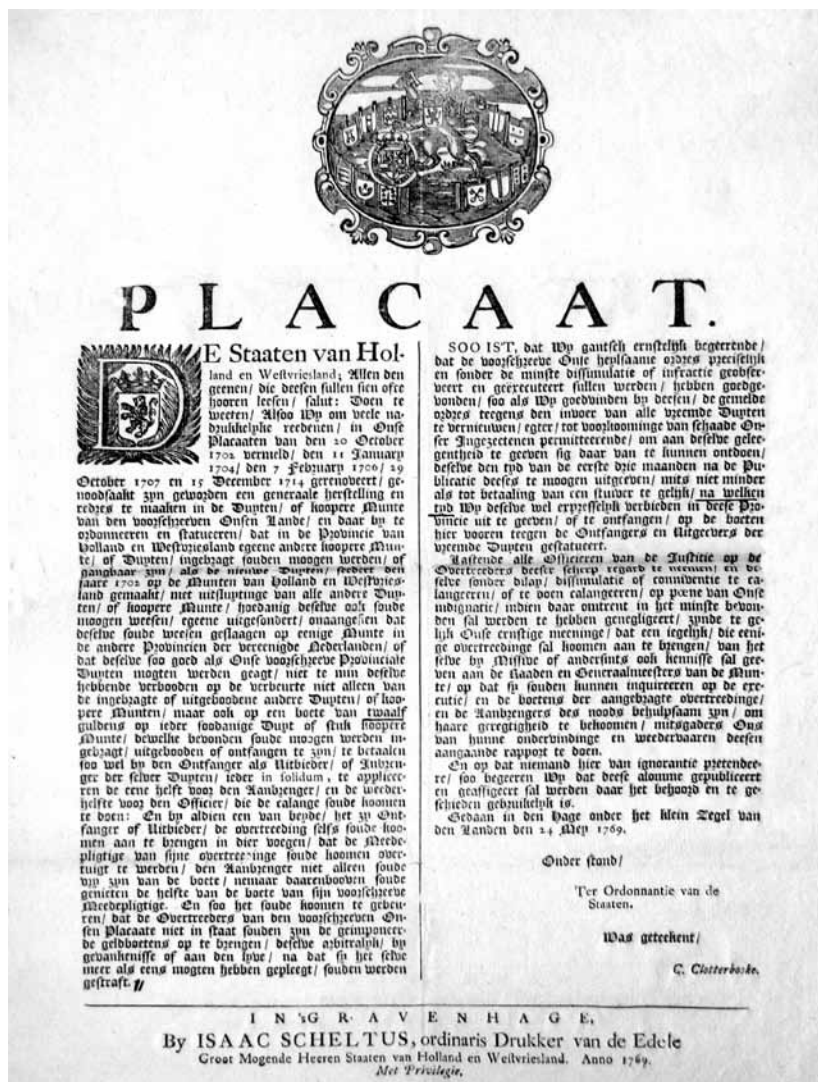
Na een stilte van ruim twee jaar klagen uitgerekend de burgemeesters van Amsterdam in mei 1768 over de toevloed van Gelderse, Overijsselse en Utrechtse duiten van laag gewicht binnen hun stad. Zij hebben een test laten uitvoeren op de samenstelling van een willekeurige partij duiten die binnen hun stad circuleert. In 50 gulden aan duiten is gemiddeld voor 20 gulden aan exemplaren afkomstig uit Overijssel, 12 gulden uit Gelderland, 9 gulden uit Utrecht, 5 gulden uit Holland en 3 gulden aan Zeeland aanwezig. Westfrieze duiten worden niet expliciet genoemd, waarschijnlijk zullen die bij de Hollandse hoeveelheid duiten zijn gerekend.

Grafiek 23. Duiten in omloop in Amsterdam in 1768 op basis van gegevens uit de brief van de burgemeesters van Amsterdam d.d. 24 mei 1768. NA 1.01.44-25 fol. 256v en 73 fol. 75v.

Voor een indruk van het gewicht per stuk hebben de bestuurders van Amsterdam 1 gulden aan Hollandse duiten (160 stuks) laten wegen en vergeleken met hetzelfde gewicht aan andere duiten. De uitkomst laat een opmerkelijk verschil zien. De Gelderse duiten komen op 171 stuks, de Overijsselse op 173 en de Utrechtse op 166.¹⁰²³ De Staten van Holland reageren meteen met de uitgifte van een plakkaat waarin wordt bepaald dat in het eigen gewest geen andere duiten mogen worden ingevoerd of gebruikt dan de exemplaren die sinds 1702 op de Munten van Holland en West-Friesland zijn vervaardigd.¹⁰²⁴

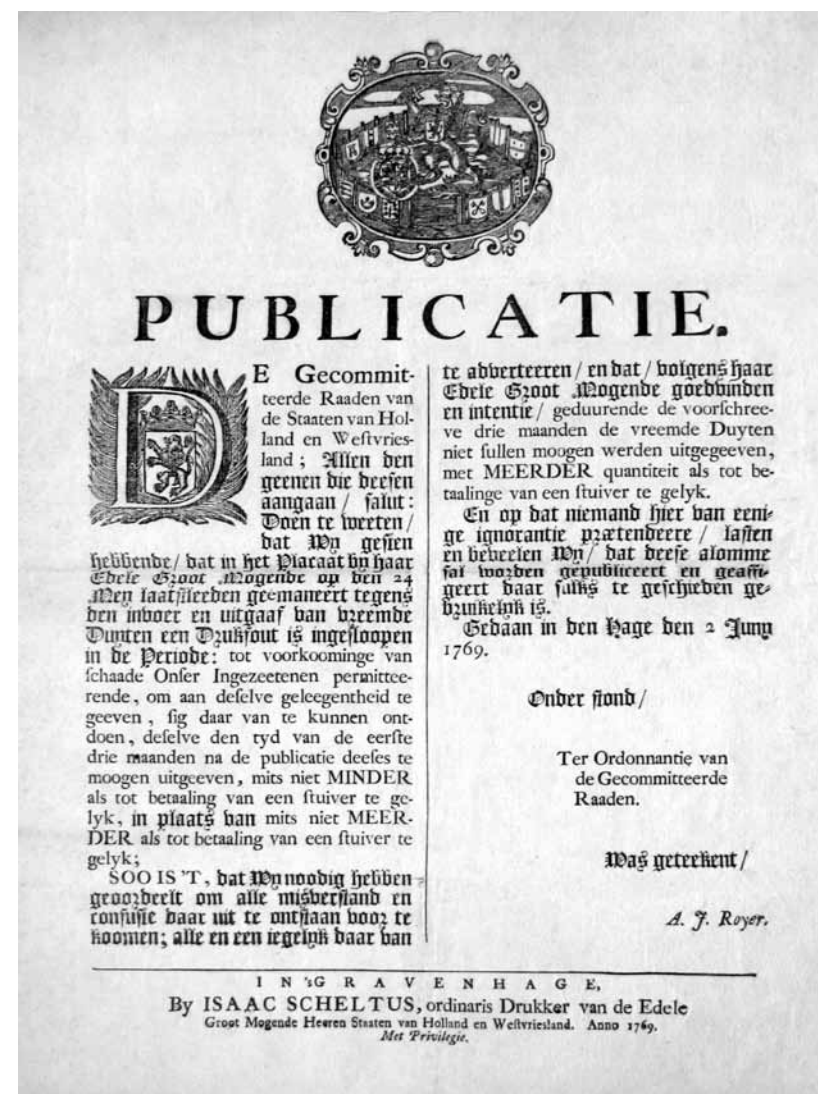
1023 NA 1.01.44-25 fol. 256v en 73 fol. 75v. Missive van de burgemeesters van Amsterdam d.d. 24 mei 1768.
1024 NA 1.01.44-59 I 1766-1770. Plakkaat Staten van Holland d.d. 24 mei 1769. Van Gelder, Gedrukte plakkaaten nr. 743.

Afb. 36 Plakkaat van de Staten van Holland van 24 mei 1769 op het verbod van de invoer en het gebruik van vreemde duiten.

In de tekst van het plakkaat is echter een fout geslopen. Zoals gebruikelijk bij dit soort verboden krijgen de ingezetenen van het gewest een termijn genoemd waarin zij zich kunnen ontdoen van de nog in hun bezit zijnde vreemde of minderwaardige duiten voordat het gebruik geheel wordt verboden. In het plakkaat van 24 mei 1769 wordt een termijn van drie maanden genoemd. Tot die datum mag nog met vreemde duiten worden betaald. De fout zit in de daaraan gekoppelde voorwaarde. Het plakkaat schrijft voor dat die betalingen ‘niet minder’ dan een stuiver aan vreemde duiten mogen bevatten.

Met de uitgifte van een officiële publicatie van Gecommitteerde Raden van 2 juni 1769 wordt deze fout hersteld. Nadrukkelijk wordt gemeld dat de in het plakkaat vermelde passage ‘niet MINDER als tot betaaling van een stuiver te gelijk’ moet worden gelezen als ‘niet MEERDER’.¹⁰²⁵

Afb. 37 Publicatie van Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderviertel ter correctie van het plakkaat van de Staten van Holland van 24 mei 1769 op het verbod van de invoer en het gebruik van vreemde duiten, d.d. 2 juni 1769.

Raden en generaalmeeesters van de Munten schrijven op genoemde brief van de heren van Amsterdam van 24 mei een aanbeveling voor de provinciale regeringen om voorlopig geen nieuwe duiten te laten munten. Enige dwang kunnen de generaalmeeesters echter niet uitoefenen. De provinciale regeringen zijn op dit terrein autonoom. Het recht van Munt is vanaf het begin van de Republiek in handen van de Provinciale Staten. In Utrecht is het recht tot aanmunting van kopergeld zelfs voorbehouden aan de stad.

Dat het Amsterdamse voorbeeld niet op zich staat blijkt uit een kasboekje van het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis over de periode 1769-1785. Hier wordt volstaan met de tekst van de eerste pagina van het kasboekje (zie afbeelding 38), waaruit blijkt dat de bestuurders van het weeshuis begin juni 1769 rekenen met 152 Utrechtse, 156 Overijsselse en Gelderse en zelfs 165 Zeeuwse duiten per Leids pond (482 g).¹⁰²⁶ Ter vergelijking, de Hollandse duiten wegen volgens de officiële voorschriften 150-152 stuks per pond Trois (492 g).¹⁰²⁷ De 'kwaade duijten' worden met verlies aangeboden tegen goed Hollands geld, soms aan een met naam genoemde particulier, soms aan een dito schipper. Uit een losse bijlage bij dezelfde bron blijkt dat het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis tussen 1765 en 1768 rond de 60 procent verliest op de verkoop van kwade duiten. Dit kleingeld is waarschijnlijk afkomstig uit niet nader gespecificeerde collectes. Onderscheid wordt gemaakt tussen Gelderse, Zeeuwse, Utrechtse en Overijsselse duiten. Een aparte kolom is gereserveerd voor 'geknijpte duiten'. Waarschijnlijk worden hier de niet (meer) geldige koperen duiten en de verschillende ondefinieerbare koperen plaatjes bedoeld, die zijn doorgeknijpt om ze ongeldig te maken en in de collectezak of -bak van het Weeshuis zijn gestopt. Ook deze stukjes metaal worden door de bestuurders verkocht.¹⁰²⁸

*Kwaade Duiten, afgezet
met het begin van de Maand
Juni 1769.*

Overijsselse duiten	.. 156 is 1 lb.	Leids Geknijpt
Utrechtse duiten	.. 152 is 1 lb.	
Zeeuwse duiten	.. 165 is 1 lb.	
Gelderse duiten	.. 156 is 1 lb.	

Afb. 38 Eerste pagina van het 'Register van Kwaade duiten' in het bezit van het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis 1769-1785. RAL 519-1435.

Uit de reacties op de brief van de burgemeesters van Amsterdam van 24 mei 1768 blijkt dat de verschillende Muntmeesters zich van geen kwaad bewust zijn. De Gelderse Muntmeester Carl Christiaan Novisadi laat zelfs via de leden van het Hof en de Rekenkamer weten dat de overvloed aan vreemde duiten niet aan hem kan liggen, aangezien hij sinds april van dat jaar niet meer dan f 1.290: 3: - aan duiten naar Amsterdam heeft verzonden.¹⁰²⁹ Door zijn zending uit te drukken in guldens, maskeert hij het feit dat het hier om 206.418 stuks gaat. De opmerking van Novisadi impliceert dat er in Amsterdam lieden zijn die bij hem koperen duiten bestellen. Wie dat zijn geweest, is niet bekend. Bovendien kan hij ook aan leveranciers hebben geleverd, die de nieuwe Gelderse duiten zelf naar Amsterdam brengen.

De Utrechtse Muntmeester blijkt nog een partijtje duiten in productie te hebben en mag die van zijn Gedeputeerde Staten afmunten.¹⁰³⁰

In de correspondentie die volgt wordt wel gesproken over de wens te komen tot één gewicht voor de duiten in de hele Republiek, maar tot een reactie van de generaalmeeesters richting de Staten-Generaal komt het pas juni 1769. Aanleiding is een brief van 'een aantal traficanten, handelaars en winkeliers binnen de stad Amsterdam' uit mei 1768 aan de Staten van Holland, waarin zij verzoeken het plakkaat van 15 december 1714 tegen de invoer van vreemde duiten opnieuw uit te vaardigen. Raden en generaalmeeesters bevestigen in hun reactie op die brief dat de kopergeldcirculatie inderdaad vol zit met lichte duiten uit Overijssel en Zeeland. De Overijsselse Muntmeester heeft recent toestemming gekregen 12.000 pond aan nieuwe duiten te produceren en van andere Muntmeesters is bekend dat zij in slappe tijden toestemming vragen om duiten te produceren om het Muntpersoneel aan het werk te houden en die toestemming vaak ook krijgen. In juni 1769 komen de generaalmeeesters met een voorstel hoe de productie van duiten centraal te regelen. Het is de eerste keer dat er ten aanzien van het koperen kleingeld centralistisch wordt gedacht en dat niet wordt vastgehouden aan het oude principe dat elk gewest op dit terrein soeverein is en vooral moet blijven. Dat wil zeggen dat nu wordt voorgesteld vast te leggen dat de Muntmeesters niet meer voor eigen rekening en risico duiten gaan slaan, maar steeds na instemming van de Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten en dat ook wordt afgesproken hoeveel ponden plaatjes er worden gemunt, wat het werkvolk aan loon krijgt, wat de Muntmeesters betaald krijgen.¹⁰³¹ Mogelijk heeft meegespeeld de brief van de magistraat van 's Hertogenbosch aan de Staten-Generaal van 1 augustus 1769 met de klacht van de deken van het kramersgilde aan de vergadering van schepenen van de dag daarvoor betreffende de grote schaal waarop vreemde duiten daar worden ingevoerd. De koperen duiten blijken met vaten tegelijk de stad te worden binnen gebracht. De lokale ambachtslieden ontvangen hun loon alleen nog maar in duiten. 'Neering doenden' blijken bedolven te worden onder kopergeld van buiten de Republiek. De magistraat van 's-Hertogenbosch vraagt de Staten-Generaal letterlijk 'perk en paal' te stellen aan de hoeveelheid duiten die iemand in een betaling mag gebruiken of ontvangen. Gebeurt er niets, dan verwacht de

¹⁰²⁶ Nipper, 18 eeuwen Meten en wegen in de Lage Landen, 309.

¹⁰²⁷ Omgerekend gaan er dus 147-149 Hollandse en Westfriese duiten in een Leids pond.

¹⁰²⁸ RAL 519-1435. 'Kwaade duiten', register van in de kas van het Arme Kinderhuis en later in die van het Weeshuis aanwezig kopergeld 1769-1785. Het kasboekje verdient het om apart te worden gepubliceerd.

¹⁰²⁹ NA 1.01.44-73 fol. 77v. Missive van Hof en Rekenkamer van Gelderland aan R&G d.d. 21 juni 1768.

¹⁰³⁰ NA 1.01.44-25 fol. 263-263v. Missive van Gedeputeerde Staten van Utrecht aan R&G d.d. 24 juni 1768.

¹⁰³¹ NA 1.01.44-25 fol. 283 + 284v-285v. NA 1.01.02-3875. Missive van Amsterdam d.d. 19 mei 1769. Remonstrantie raden en generaalmeeesters overgegeven op 8 juni 1769.

magistraat dat de kooplieden hun inkopen in Holland en elders niet anders dan met vreemde duiten kunnen betalen en dat de burgers van de stad, maar ook de ‘landman ten platten lande’ niet meer in staat zullen zijn om de belastingen anders dan in vreemde duiten te voldoen.¹⁰³²

De Staten-Generaal vaardigen bijna direct een nieuw plakkaat uit waarin wordt bepaald dat in de Generaliteitslanden geen andere duiten mogen worden ingevoerd en mogen circuleren dan die welke binnen de geünieerde provinciën zijn geslagen. Bij betalingen tussen twee dezelfde personen mag per dag maar één betaling worden voldaan of ontvangen met een groot aantal koperen duiten. Het maximum aan koperen duiten binnen die ene betaling is bepaald op 10 stuivers (80 duiten). Voor loonbetalingen is eenzelfde maximale hoeveelheid van 10 stuivers in duiten vastgesteld, maar dan per week. Bij overtreding geldt als boete 12 gulden voor elke duit die boven de gestelde limiet wordt betaald of ontvangen. Zoals in die tijd gebruikelijk ontvangt de aanbrengrer van het vergrijp de helft van de te stellen boete.¹⁰³³

De klaagbrief van de Amsterdamse bestuurders van 24 mei 1768 heeft tot gevolg dat Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier de generaalmeeesters opdragen voor *f* 12.000:- aan nieuwe duiten te laten munten. Het doel is om door het in circulatie brengen van goede nieuwe duiten de oude en slechte exemplaren uit diezelfde circulatie te verdrijven. Maar deze zuivering van circulatie van duiten binnen de eigen grenzen dient ‘buiten schade’ van het gewest te geschieden. Met andere woorden: het mag het gewest geen geld kosten.¹⁰³⁴

Met Jan Hessels wordt intussen een contract voor levering van koperen plaatjes voor nieuwe Hollandse en Westfriese duiten gesloten.¹⁰³⁵ De eerste leverantie vindt plaats in juli 1769 en bestaat uit veertien vaten, samen 11.910 pond koperen plaatjes. De koperen plaatjes worden door generaalmeeester Nicolaas ten Hove en essayeur-generaal Emants gecontroleerd in het pakhuis van Johan George Ertel in de Amsterdamse Warmoesstraat.¹⁰³⁶ Begin augustus controleert Emants ten huize van deze Ertel in de Kalverstraat het restant van de levering door Hessels. Ditmaal gaat het om zes vaten, samen wegende 4.635 pond.

In totaal levert Hessels dus 16.545 pond koperen duitplaatjes, waarvan weer tweederde naar de Hollandse Munt te Dordrecht en eenderde wordt gezonden naar de Westfriese Munt te Enkhuizen. Volgens de rekening en verantwoording van essayeur-generaal Emants kost de totale aanmunting van deze 16.545 pond aan nieuwe duiten de provinciale kas *f* 27.054: --: -. De verkoop van de nieuw geslagen duiten aan de steden levert *f* 28.178: 2: 6 op. Het gewest wint met de productie en distributie van de duit 1769 dus *f* 1.123:16: 6. Emants krijgt voor zijn inspanningen *f* 233:17. Voor de porto voor zijn uitgebreide briefwisseling met de beide Muntmeesters krijgt hij bovendien *f* 5:18.¹⁰³⁷

De Generaalmeeesters informeren de Staten-Generaal over de situatie in Amsterdam via een speciale memorie. Nadat positieve berichten zijn ontvangen vanuit de Staten van Zeeland en vanuit Stad en

Lande (Groningen) geven de Staten van Holland hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal de opdracht het voorstel van de generaalmeeesters, in deze speciale memorie verwoord, te steunen.¹⁰³⁸

Een algemene regeling voor de aanmaak van duiten voor de gehele Republiek komt er op 13 november 1769. De Staten-Generaal besluiten die dag op basis van het rapport van hun leden Van Hogendorp en de ‘andere gedeputeerden tot de zaken van de munte’ en het advies van raden en generaalmeeesters van 8 juni, dat de productie van duiten voortaan alleen mogelijk is in opdracht van de heren Staten, Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten, of van de magistraten van die steden die gerechtigd zijn een dergelijke toestemming te geven. Dit is niet zoveel anders dan voorheen. De essentiële verandering is de bepaling van het gewicht van de duitplaatjes. In elk gewest moeten de duiten qua gewicht gelijk zijn aan dat van de Hollandse en Westfriese duiten, namelijk 75 à 76 stuks per mark Trois (3,24-3,28 g). De waardijn van elke Munt krijgt de taak dat gewicht voorafgaand aan de productie uitgebreid te controleren. Het loon van de gezellen wordt bij deze regeling overal gelijk gesteld en wel op 10 penningen per mark. De Muntmeester ontvangt voor zijn toezicht en moeite 4 penningen per mark.¹⁰³⁹

Dit compromis heeft heel wat voeten in de aarde gehad. De vertegenwoordigers van de Staten van Utrecht reageren als eerste op de remonstrantie van raden en generaalmeeesters van juni 1769. Zij hebben toestemming van hun ‘heeren Staaten’ om met de vertegenwoordigers van de andere gewesten een overeenkomst te sluiten over de toekomstige duitenproductie.¹⁰⁴⁰ Twee maanden later volgt de reactie van de Staten van Zeeland op de memorie van de generaalmeeesters. De Zeeuwen zijn op drie punten niet positief over het voorstel, ten eerste waar het gaat om het volgen van het Hollandse en Westfriese gewicht van 75 à 76 stuks per mark, ten tweede de bepaling dat de plaatjes van de kopermolens op de Veluwe moeten komen en ten derde dat er geen duiten meer geslagen mogen worden zonder toestemming van de Staten of hun Gecommitteerde Raden.¹⁰⁴¹

Bijna anderhalve maand later spreken de vertegenwoordigers van Friesland in de Staten-Generaal zich uit over dit onderwerp. Zij volgen feitelijk de lijn van de Zeeuwse Staten.¹⁰⁴² Ook de vertegenwoordigers van Gelderland komen nu snel met de resolutie van hun Hof en Rekenkamer. Zij reageren fel op de memorie van raden en generaalmeeesters. In Gelderland is de productie van koperen duiten altijd een zaak geweest die door Hof en Rekenkamer is geaccordeerd nadat bij raden en generaalmeeesters daarover advies is ingewonnen. Hun valt niets te verwijten over de te lichte Gelderse duiten, want de generaalmeeesters zelf hebben de Gelderse bestuurders geadviseerd de koperen duitplaatjes op het gewicht van uiterlijk 79 stuks in het mark te bestellen. Om hun verwijten kracht bij te zetten merken de Geldersmannen op dat zij meteen gehoor hebben gegeven

¹⁰³² NA 1.01.02-3824 fol. 595-596 Notulen vergadering SG 3 augustus 1769. Missive van de magistraat van 's Hertogenbosch d.d. 1 augustus 1769.

¹⁰³³ NA 1.01.02-3824 fol. 601-602. Notulen vergadering SG 4 augustus 1769. Plakkaat Staten-Generaal d.d. 4 augustus 1769. Van Gelder, Gedrukte Muntplakaten, nr. 610.

¹⁰³⁴ NA 1.01.44-25 fol. 286. Resolutie d.d. 7 juni 1769.

¹⁰³⁵ NA 1.01.44-25 fol. 288. Contract d.d. 17 juni 1769.

¹⁰³⁶ NA 1.01.44-73 fol. 106. Rapport van generaalmeeester Ten Hove en essayeur-generaal Emants d.d. 24 juni 1769.

¹⁰³⁷ Zie hoofdstuk 15.5 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁰³⁸ NA 1.01.29-1645 Memorie R&G d.d. 8 juli 1769, gecommuniceerd in de vergadering van de Staten-Generaal van de 21ste van die maand. Extract uit de Resolutien van de StvHoll 30 augustus 1769 met resolutie van StvZeel d.d. 17 augustus 1769 en Stad en Lande d.d. 29 augustus 1769.

¹⁰³⁹ NA 1.01.02-3824 fol. 794. Resolutie Staten-Generaal d.d. 13 november 1769. NA 1.01.44-25 fol. 315v-316v. Missive aan R&G en resolutie Staten-Generaal d.d. 13 november 1769.

¹⁰⁴⁰ NA 1.01.02-3875 fol. 521. Notulen Staten-Generaal d.d. 27 juni 1769.

¹⁰⁴¹ NA 1.01.02-3875 fol. 648-649. Notulen Staten-Generaal d.d. 29 augustus 1769 met extract uit het register der resolutien van de Staten van Zeeland d.d. 17 augustus 1769.

¹⁰⁴² NA 1.01.02-3875 fol. 717. Notulen Staten-Generaal d.d. 6 oktober 1769.

aan de oproep van de generaalmeesters van het vorige jaar om met de productie van duiten te stoppen. Nu achteraf is gebleken dat de Munten van Overijssel en Zeeland hun productie hebben gecontinueerd, benadrukken ze dat de Gelderse Muntmeester door hun plichtsgetrouwheid hier dus ‘merkelijk nadeel’ heeft geleden. Hof en Rekenkamer verklaren dat de enige oplossing in hun ogen inderdaad een regeling is die door de Generaliteit op ‘eenparige voet’ wordt vastgesteld. Het voorstel van Holland en West-Friesland heeft de voorkeur. Toch volgt hierna nog een stevig punt van kritiek op het advies dat de generaalmeesters de leden van de Staten-Generaal hebben toegezonden. Van het door de Hollandse en Westfriesse Munten gebruikte gewicht van de duitplaatjes, 75 à 76 stuks per mark, verwachten zij niet veel goeds voor de provinciale kas. Ze vinden dat de vaststelling van het gewicht van de koperen duiten een provinciale zaak moet blijven.¹⁰⁴³ Feitelijk willen de bestuurders van Gelderland dus toch zelf de touwtjes in handen houden. De vertegenwoordigers van Overijssel in de Staten-Generaal komen op 10 november met het standpunt van hun Statenvergadering over de duitenproductie. Enigszins voorspelbaar zijn ook de Overijsselse bestuurders het helemaal eens met het voorstel van de Staten van Zeeland.¹⁰⁴⁴ Toch komt het drie dagen laten tot bovengenoemd compromis.¹⁰⁴⁵ De Hollandse en Westfriesse specificaties van de duitenproductie uit maart 1716 worden nu leidraad voor alle Munten van de Republiek. De Staten-Generaal beslissen vanaf dat moment over de aanmunting van de koperen duiten.

Na een vluchtige blik in bovengemeld kasboekje van het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis lijkt dat de gemeenschappelijke maatregel resultaat heeft gehad. De ontvangen vreemde duiten worden in 1769 met een verlies van nog ‘maar’ 20 procent verkocht tegen Hollands geld. In 1770 lijdt men nog slechts 15 procent verlies. Onder de vreemde exemplaren in het Leidse kasboekje zijn de Overijsselse duiten, met een gemiddelde van 31 procent in 1769 en 30 procent in 1770, ver in de meerderheid.¹⁰⁴⁶

Maar het feit dat de ontvangen vreemde duiten volgens deze bron zeker tot en met 1776 worden verwisseld tegen Hollands geld en dat men met een behoorlijk verlies genoegen neemt, laat de betekenis van de resolutie van 13 november 1769 voor de gehele Unie zien. Ondanks de afspraken over gelijk gewicht van de duiten en de opmerkingen dat de muntstukken door de hele Republiek moeten kunnen circuleren, blijft men toch streven naar omwisseling in muntstukken uit de Munt van het eigen gewest.

15.2 Hollandse duiten 1769

De dag na de ontvangst van acht vaten, genummerd 7 tot en met 14, met koperen duitplaatjes schrijft de Dordtse Muntmeester Wouter Buck de generaalmeesters dat hij direct na de ontvangst van hun brief van 8 juni begonnen is met de voorbereidingen voor de start van de productie van de nieuwe duiten. Buck stelt voor de gemunte duiten meteen te distribueren en dus niet met verzenden te wachten op de nog komende partij duitplaatjes.¹⁰⁴⁷ De generaalmeesters reageren hierop dat het van groot belang is dat de nieuw gemunte stukken ten spoedigste worden verzonden en zeggen toe binnen acht dagen nadere instructies toe te zenden.¹⁰⁴⁸

Die eerste levering van acht vaten betreft 6.485 pond. De tweede levering duitplaatjes wordt in zijn geheel naar Dordrecht gezonden, zodat Buck in totaal 11.120 pond krijgt afgeleverd.

Kadertekst 54

Distributie van de Hollandse duiten 1769¹⁰⁴⁹

	Zakken à 1.600 stuks	guldens
Dordrecht	40	400: -/-
Haarlem	60	600: -/-
Delft	20	200: -/-
Leiden	60	600: -/-
Amsterdam	400	4.000: -/-
Gouda	20	200: -/-
Rotterdam	80	800: -/-
Gorinchem	10	100: -/-
Schiedam	10	100: -/-
Schoonhoven	10	100: -/-
Brielle	10	100: -/-
's-Gravenhage	80	800: -/-
Totaal	800	f 8.000: -/-

Uit de verantwoording van essayeur-generaal Emants blijkt dat Buck totaal f 10.490: - aan nieuwe duiten met jaartal 1769 heeft geproduceerd. De oplage van de Hollandse duiten 1769 komt daarmee dus op 1.678.400 stuks.¹⁰⁵⁰ Naast bovenstaande distributie houdt Buck f 1.265:15: 8 aan nieuwe duiten achter als zijn loon en andere onkosten en nog eens f 1.224: 4: 8 die hij verdeelt onder de

¹⁰⁴³ NA 1.01.02-3875 fol. 745-747. Notulen Staten-Generaal 18 oktober 1769 met extract uit het memorie- en resolutieboek 's Hoves van Gelderland d.d. 11 oktober 1769.

¹⁰⁴⁴ NA 1.01.02-3875 fol. 791-792. Notulen Staten-Generaal d.d. 10 november 1769.

¹⁰⁴⁵ Wat precies de oorzaak van deze ommezwaai is geweest, wordt uit de bestudeerde archivalia niet duidelijk.

¹⁰⁴⁶ RAL 519-1435. 'Kwaade duiten', register van in de kas van het Leidse Arme Kinderhuis en later in die van het Weeshuis aanwezig kopersgeld 1769-1785.

¹⁰⁴⁷ NA 1.01.44-25 fol. 294. Missive van Muntmeester Wouter Buck d.d. 21 juni 1769.

¹⁰⁴⁸ NA 1.01.44-73 fol. 107v. Missive van R&G aan Wouter Buck d.d. 24 juni 1769.

¹⁰⁴⁹ NA 1.01.44-25 fol. 296. 'Lijst van de versending der duijten' d.d. 31 juli 1769.

¹⁰⁵⁰ Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780*, 190.

kleine steden en op het platteland van het Zuiderkwartier. Tenslotte houdt Buck nog 24 pond cisailles over, die hij voor *f* 48: - : - per honderd pond van het gewest overneemt. Voor zijn toezicht op de productie krijgt Wouter Buck *f* 311: 7: - , de Munters ontvangen voor hun arbeid samen *f* 778: 8: - en de werkers op de kade *f* 10: -. Voor lamp- en smeerolie ontvangt Buck nog *f* 10: -, voor het loon van de kuipers *f* 4: - : 8 en tenslotte voor de levering van achthonderd geldzakken nog eens *f* 40: -. Stempelsnijder Adriaan van Baerle verzoekt voor zijn levering in de maanden juli en augustus 1769 van 112 paar stempels een douceur van *f* 162: -. Raden en generaalmeeesters adviseren Gecommitteerde Raden hem *f* 150: - uit te keren voor zijn arbeid, maar uiteindelijk ontvangt hij het gewone tarief voor de levering van duitstempels, 20 stuivers per stuk en dus 112 gulden.¹⁰⁵¹

15.3 De stempels voor de Hollandse duiten van na 1765

De Dordtse stempelsnijder Adriaan van Baerle meldt bij zijn aantreden in april 1765 dat hij de ponsoenen van zijn voorganger Johan Drappentier in deplorabele toestand heeft aangetroffen. Hij verzoekt en krijgt toestemming om nieuwe ponsoenen te maken. Uit een lijst die hij in 1766 heeft opgesteld, blijkt dat de stempels voor de duiten worden gemaakt met de volgende deelstempels of ponsoenen:¹⁰⁵²

- 1 voor de leeuw in de tuin
- 1 voor de leeuw
- 2 voor de halve [leeuw]
- 2 voor de flosse van de staart
- 1 voor de hoed
- 1 voor de tuin
- 1 voor het hek
- 7 voor de letters
- 1 voor alle letters
- 1 voor het roosje

Deze lijst maakt duidelijk dat de stempels voor de duiten worden opgebouwd uit zeven ponsoenen met (delen) van de afbeelding van de leeuw met staf en vrijheidshoed binnen een Hollandse tuin en zeven ponsjes met letters die samen de naam HOLLANDIA vormen. Van Baerle vervaardigt kennelijk zulke getrouwe kopieën dat tot op heden geen onderscheid is geconstateerd tussen de duiten voor en na zijn productie van nieuwe ponsoenen.¹⁰⁵³

¹⁰⁵¹ NA 1.01.44-25 fol. 306v. Memorie van R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 25 september 1769. NA 3.01.05-3172 fol. 1276 Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 oktober 1769. Zie ook hoofdstuk 15.5 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁰⁵² NA 3.10.27.01-73 fol. 251-253v. Lijst d.d. 10 juni 1766. In zijn geheel gepubliceerd door Van Kerkwijk, *De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht*, 62-67.

¹⁰⁵³ Purmer / Van der Wiel, *Handboek*, deel I onderscheidt onder nummer HO 84 één onveranderde beeldenaar van de duiten voor de periode 1702 tot en

Afb. 39 Hollandse duiten 1765, 1766 en 1769 De stempels gesneden door Johannes Drappentier (1765) en Adriaan van Baerle (1766 en 1769), 1,5 x ware grootte.

15.4 Westfriese duiten 1769

Van de veertien vaten koperen duitplaatjes uit het pakhuis van Johan George Ertel in de Amsterdamse Warmoesstraat krijgt de Westfriese Muntmeester Pieter Buijskes er in juli 1769 zes gezonden naar zijn Munt te Enkhuizen. Deze zes vaten bevatten samen 5.425 pond aan blanco koperen plaatjes.¹⁰⁵⁴ Bij herweging blijkt 25 pond te missen, zodat Buijskes uiteindelijk slechts 5.400 pond verantwoordt. Hiervan produceert hij *f* 5.100: - aan nieuwe duiten, waarvan hij *f* 4.000: - in opdracht van de generaalmeeesters distribueert (zie kadertekst 55).

Kadertekst 55

Distributie van de Westfriese duiten 1769 ¹⁰⁵⁵		
	zakken à <i>f</i> 10	guldens
Amsterdam	200	2.000: - : -
Alkmaar	60	600: - : -

met 1780.

¹⁰⁵⁴ NA 1.01.44-73 fol. 106. Rapport van R&G Ten Hove en essayeur-generaal Emants d.d. 24 juli 1769.

¹⁰⁵⁵ NA 1.01.44-25 fol. 295v. Rescriptie van R&G aan de Muntmeester van West-Friesland d.d. 31 juli 1769.

Hoom	50	500: -: -
Enkhuizen	50	500: -: -
Edam	10	100: -: -
Monnickendam	10	100: -: -
Purmerend	10	100: -: -
Medemblik	10	100: -: -
Totaal	400	f 4.000: -: -

Voor zover bekend verspreidt Buijskes voor het eerst onder de kleine gemeenschappen op het platteland en wel voor *f* 520: 8: 8. De bewoners van deze streken zullen in het verleden misschien ook wel binnen de eigen kring aan nieuwe duiten zijn gekomen, maar dan toch steeds via tussenkomst van de beheerders van de schatkisten van de nabijgelegen steden. In totaal bedraagt de oplage van de Westfriese duit 1769 816.000 stuks.¹⁰⁵⁶ Buijskes houdt *f* 579: 1: 8 achter voor het muntloon en voor zijn eigen onkosten. Voor zijn toezicht krijgt de Muntmeester *f* 150:17:8, zijn gezellen ontvangen gezamenlijk voor hun arbeid *f* 377: 4: -. Voor zijn extra kosten voor vuur en licht ontvangt Buijskes *f* 5: - en *f* 20: - voor vierhonderd geldzakken. Stempelsnijder Hendrik Weijmans tenslotte ontvangt voor zijn levering van 26 paar stempels *f* 26: -.¹⁰⁵⁷

15.5 Samenvatting 1769

In mei 1768 telt de kopergeldcirculatie in Amsterdam zoveel duiten van laag gewicht uit Gelderland, Overijssel en Utrecht, dat de burgemeesters een test laten uitvoeren. In een willekeurige partij van vijftig gulden aan duiten blijkt slecht 10 procent aan Hollandse duiten voor te komen. Westfriese duiten worden niet genoemd, maar worden in deze test waarschijnlijk gerekend onder de Hollandse. Ook het gewicht van de vreemde duiten loopt sterk uiteen. Het gewicht van 160 Hollandse duiten (waarde: 1 gulden) blijkt overeen te komen met 166 Utrechtse, 171 Gelderse en zelfs 173 Overijsselse exemplaren. Deze variatie in gewicht laat de soevereiniteit zien, die de gewesten hebben op het terrein van de muntproductie. Voor het eerst wordt nu gesproken over het centraal regelen van de productie van het koperen kleingeld. In november 1769 wordt het gewicht van nieuwe duiten voor de gehele Republiek bepaald op 75 à 76 stuks per mark (3,28-3,24 g). Deze regeling voorziet ook in het gelijktrekken van de beloning van de gezellen en van de Muntmeesters van de Unie, wat betreft de productie van kopergeld.

Intussen dragen Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier de generaalmeesters op voor *f* 12.000: - aan nieuwe duiten te laten maken. De kopermolen van Jan Hessels op de Veluwe mag de 16.545 pond koperen rondellen leveren. Het gebruikelijke tweederde deel wordt gezonden naar de Munt te Dordrecht. Het resterende eenderde deel wordt vermnt op de Westfriese Munt te Enkhuizen. Zoals uit onderstaand overzicht blijkt, maakt essayeur-generaal Emants een telfout in zijn verantwoording aan de Rekenkamer, die noch door zijn superieuren noch door die van de Rekenkamer wordt opgemerkt. De fout betreft slechts een bedrag van *f* 9:15: 0. Aangezien er geen opmerkingen over worden gemaakt, heeft Emants waarschijnlijk het verschil voor eigen rekening genomen. De provinciale schatkist houdt in elk geval aan deze actie tot verbetering van de circulatie van het koperen kleingeld *f* 1.123:16: 6 over.

1769	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ¹⁰⁵⁶	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Voorschot ontvanger-generaal 11 augustus 1769			12.484:17: 0
Totaal			12.484:17: 0
Cisailles	11:10: 8	12:10: 0	
Gemunt aan nieuwe duiten	10.490: 0: 0	5.100: 0: 0	
Restitutie Hessels			19: 5: 0
Geldzakken			60: 0: 0
Totaal	10.501:10: 8	5.112:10: 0	12.564: 2: 0
Totaal ontvangen			28.178: 2: 8
Uitgaven			
Gerestitueerd aan de ontvanger-generaal			12.484:17: 0
Betaalt aan J. Hessels op: 4 augustus 1769			12.484:17: 0
Muntmeester	311: 7: 0	150:17: 8	
Muntloon	778: 8: 0	377: 4: 0	

¹⁰⁵⁶ Conform Sassen, *De Hollandsche en Westfriesche duiten 1738-1780* 190.

¹⁰⁵⁷ NA 1.01.44-25 fol. 310v- 311. 'Memorie van R&G aan Gecommitteerde Raden om de stempelsnijder van de Westfriese Munt een douceur toe te voegen'. NA 3.01.05-3172 fol. 131b. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 2 november 1769. Zie ook hoofdstuk 15.5 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹⁰⁵⁸ Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en (stuivers van 16) penningen worden de valutatekens £ (feitelijk gebruikt voor Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.

Kaaiwerker	10: 0: 0		
Kuipers	4: 0: 8		
Dag en nacht stoken		5: 0: 0	
Olie	10: 0: 0		
Geldzakken	40: 0: 0	20: 0: 0	
Stempelsnijder	112: 0: 0	26: 0: 0	
Essayeur-generaal			233:17: 0
Briefporto			5:18: 0
	<u>1.275:15: 8</u>	<u>579: 1: 8</u>	<u>25.209: 9: 0</u>
Totaal uitgaven			¹⁰⁵⁹ 27.064: 1: 0
Ontvangst minus uitgave			¹⁰⁶⁰ 1.114: 1: 8

¹⁰⁵⁹ Emants heeft hier in zijn berekening *f* 27.054: 6: 0 staan.

¹⁰⁶⁰ In het origineel wordt hier *f* 1.123:16: 8 vermeld in plaats van de uit de herberekening komende *f* 1.114: 1: 8.

16 Nieuwe duiten 1780

16.1 Inleiding

Nadat de productie van koperen duiten met de resolutie van de Staten-Generaal van 13 november 1769 is gereguleerd, blijft het in Holland en West-Friesland een tiental jaren rustig op het terrein van de circulatie van het koperen kleingeld. De Munt van Zeeland slaat in de jaren zeventig van de achttiende eeuw verschillende keren nieuwe duiten.¹⁰⁶¹ Uit het generaal register van raden en generaalmeeesters is bekend dat de Gelderse Muntmeester Carl Christiaan Novisadi in 1776 een opdracht heeft binnengesleept voor de productie van *f* 15.000: - aan duiten voor de VOC-kamer Amsterdam. De VOC duiten moeten worden vervaardigd op het gewicht van 160 stuks per pond (3,08 g) en zijn dus lichter dan de duiten die bestemd zijn voor circulatie in de Republiek. Novisadi verzoekt toestemming aan Hof en Rekenkamer van Gelderland. Op hun beurt vragen zij de raden en generaalmeeesters hoe te handelen. De generaalmeeesters melden ‘geene de minste difficulteijt’ te hebben met deze opdracht.¹⁰⁶² Voor zover valt na te gaan produceert Novisadi geen duiten bestemd voor circulatie in de Republiek.¹⁰⁶³ Ook van de Utrechtse Muntmeester Carel Frederik Wesselman is precies bekend wat hij in 1777 en 1778 aan duiten voor de VOC heeft geslagen.¹⁰⁶⁴ Wesselman en zijn voorganger Johan George Holtzheij produceren in die jaren wel met regelmaat koperen duiten op naam van de stad Utrecht en die dus bestemd zijn voor circulatie in de Republiek.¹⁰⁶⁵ De Overijsselse Munt is van 1766 tot 1795 gesloten en vervaardigt dus niets.

Begin augustus 1779 stelt essayeur-generaal Emants in de vergadering van raden en generaalmeeesters voor wederom een partij nieuwe koperen duiten te laten slaan. Zowel Wouter Buck als Pieter Buijskes hebben Emants ieder afzonderlijk gemeld dat er weer een tekort is aan goede Hollandse en Westfrieze duiten. De circulatie is opnieuw vervuild met oude afgesleten duiten, veelal afkomstig uit de Munten van de andere provinciën.

Valery Janssens meldt in zijn al meer aangehaalde studie over het geldwezen van de Oostenrijkse Nederlanden nog een andere oorzaak voor het verdwijnen van de goede Hollandse en Westfrieze duiten uit de circulatie. In Brugge worden in 1776 Hollandse duiten aanvaard als oorden van de Oostenrijkse Nederlanden en worden daar met meer dan 7 procent voordeel gewisseld.¹⁰⁶⁶ Dat deze situatie niet uniek is, blijkt uit een ander voorbeeld uit de Zuidelijke Nederlanden. De Munt te Brussel slaat op basis van een ordonnantie uit 1775 speciaal voor de provincie Luxemburg koperen duiten. Deze nieuwe duiten leveren bij uitvoer naar Frankrijk en dus bij inwisseling tegen Frans

¹⁰⁶¹ Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Ze 93.

¹⁰⁶² NA 1.01.44-26 fol. 212-212v. Missive van Hof en Rekenkamer van Gelderland d.d. 4 juli 1771 en antwoord van R&G d.d. 9 juli d.o.v.

¹⁰⁶³ Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel II nr. Ge 119.

¹⁰⁶⁴ Emants, *Specieboekje*.

¹⁰⁶⁵ Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel I, Su 20

¹⁰⁶⁶ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden 156-157*.

geld een winst van ongeveer 20 procent op. De Oostenrijks-Nederlandse regering probeert deze uitvoer niet te verhinderen. In tegendeel, in 1783 en 1784 slaat de Munt te Brussel voor *f* 17.680: - aan duiten bestemd voor Luxemburg.¹⁰⁶⁷ Hoewel de voor deze studie geraadpleegde bronnen daarvan geen gewag maken, zullen er veel meer van dergelijke voorbeelden bestaan. Dit soort praktijken moet een van de oorzaken zijn geweest waardoor de nieuwe Hollandse en Westfriese koperen duiten steeds weer uit de circulatie verdwijnen.

De verzoeken van Buck en Buijskes worden ook gedaan om de gezellen in hun Munten werk te verschaffen. Raden en generaalmeeesters nemen het voorstel van Emants van 9 augustus 1779 over. Zij vragen de Staten om toestemming voor het produceren en in circulatie brengen van *f* 30.000: - aan nieuwe duiten.¹⁰⁶⁸ In hun brief aan de Staten van Holland schrijven raden en generaalmeeesters dat er ‘al sedert eenige tijd (...) eene schaarsheid van goede Hollandsche en Westvriessche duijten’ bestaat en dat er tegenwoordig ‘weijnig andere als blinde, vreemde penningen en oude provinciale duijten’ in circulatie zijn. Verder melden ze dat er voor het laatst in 1769 een kleine hoeveelheid aan nieuwe duiten is geproduceerd en dat ze nu koperen muntplaatjes kunnen krijgen van een van de Veluwse producenten voor *f* 75:10 per honderd pond, de laagste prijs die zij tot nu toe hebben betaald.¹⁰⁶⁹ De toestemming volgt direct, waarna de essayeur-generaal opdracht krijgt een contract te sluiten met Jan Hessels uit Apeldoorn en zelf de directie over de productie en distributie op zich te nemen.¹⁰⁷⁰ Eind augustus 1779 rapporteert Emants dat hij een contract heeft gesloten met Jan Hessels voor de levering van *f* 30.000: - aan koperen duitplaatjes inderdaad tegen de gunstige prijs van *f* 75:10 per honderd pond, maar dat de Veluwse kopermolens momenteel wegens de langdurige droogte stilstaan.¹⁰⁷¹

Uit een anoniem notitieboekje, waarschijnlijk uit het laatste kwart van de achttiende eeuw, dat hier gemakshalve naar de tekst op de tweede pagina het ‘spetieboekje’ wordt genoemd, is bekend wat de kosten zijn om koperen duitplaatjes te maken op een van de molens op de Veluwe (zie kadertekst 56). Voor koperschroot wordt op dat moment *f* 48: - per pond betaald. Bij het verwerken van schroot tot bladen koper, rekent men met een verlies van 6 pond op de 106 pond (5,66%). Bij de productie van ronde muntplaatjes uit bladen koper houdt men gemiddeld 33 procent onbruikbaar blad over. Dit betekent dat 1.850 pond koperen duitplaatjes *f* 1.406: - kosten, of wel *f* 76: - per 100 pond. Dat de eigenaren van de kopermolens op de Veluwe die 100 pond koperen duitplaatjes toch goedkoper kunnen aanleveren, komt doordat de 33 procent schroot die men overhoudt bij het maken van de rondellen, opnieuw ingezet kan worden als materiaal voor de nieuwe leverantie en dus eigenlijk de genoemde *f* 48: - per 100 pond opleveren. De onderste regels van het overzicht maken duidelijk dat 1.850 pond koperen duitplaatjes feitelijk *f* 1.341:15: - kosten, hetgeen gelijk staat met ruim *f* 72:10: 4 per 100 pond. De kosten voor het uitstansen van de muntplaatjes bedragen *f* 4: - per 100 pond. De bruto winst voor de moleneigenaar bij verkoop tegen *f* 76: - per 100 pond is dus *f* 2: 9: 4.

¹⁰⁶⁷ Janssens, *Het geldwezen der Oostenrijkse Nederlanden* 184-185.

¹⁰⁶⁸ NA 1.01.44-74 fol. 168. Voorstel essayeur-generaal in de vergadering van raden en generaalmeeesters van 9 augustus 1779.

¹⁰⁶⁹ NA 3.01.04.01-1982. Brief R&G aan Staten van Holland d.d. 19 augustus 1779.

¹⁰⁷⁰ NA 1.01.44-74 fol. 169. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 augustus 1779.

¹⁰⁷¹ NA 1.01.44-74 fol. 169v-170. Rapport d.d. 30 augustus 1779.

Kadertekst 56

Calculatie wat de duijte plaatjes kosten om ze hier in Gelderland aan de molen te laten maken ¹⁰⁷²			
3.000 lb schroot à <i>f</i> 48 [per 100 lb]		<i>f</i> 1.440:	-: -
106 lb schroot maakt 100 lb blad dus			
maakt 3.000 lb schroot	2.830 lb	blad	
Af 1/3 schroot tot 't maken van blad	943 lb	blad	
Duijte plaatjes	1.887 lb		
Af 2 p[ro]c[en]t lakage	37 lb		
Plaatjes	1.850 lb		
à	<i>f</i> 76, -	<i>f</i> 1.406:	-: -
Sme[t]loon voor 2.830 lb blat à <i>f</i> 10: -: -		<i>f</i> 280:	7: -
Voor plaatjes maken etc. van 1.850 à <i>f</i> 4: -: -		74:	-: -
		<i>f</i> 354:	7: -
3.000 lb schroot à <i>f</i> 48 [per 100 lb]		<i>f</i> 1.440:	-: -
		<i>f</i> 1.794:	7: -
Af 943 lb schroodt [à <i>f</i> 48: -: -]		452:12:	-
		<i>f</i> 1.341:15:	-

De mededelingen van Wouter Buck en Pieter Buijskes over het gebrek aan werk voor de gezellen en dus ook over hun gebrek aan inkomsten kunnen worden gestaafd aan de hand van de in het eerste deel van deze studie genoemde driemaandelijkse opgaven van de Muntmeesters op basis van de resolutie van de Staten-Generaal van 3 november 1760. In de Munt te Dordrecht is in de maanden november 1778 tot en met april 1779 niets geproduceerd. In mei, juni en juli 1779 wordt slechts de geringe hoeveelheid van 875 mark zilver verwerkt tot zilveren ridders, ofwel slechts ruim 6.560 stuks. In de Westfriese Munt is in de maanden november en december 1778 en januari 1779 voor 1.043 mark aan zilveren dukaten en 50 mark aan zilveren ridders geproduceerd. In februari, maart en april 1779 is er 1.454 mark tot zilveren dukaten en in mei, juni en juli is er 8.656 mark tot zilveren dukaten en 766 mark tot dubbele stuivers verwerkt.¹⁰⁷³ Buck en Buijskes hebben eenzelfde belang bij het vragen om nieuw werk. Hoewel moeilijk te bewijzen, is het waarschijnlijk dat ze behalve over dit onderwerp mogelijk ook over andere zaken met elkaar contact zullen hebben gehad.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷² Collectie Geldmuseum, Anoniem Handschrift, genaamd ‘spetieboekje’.

¹⁰⁷³ NA 1.01.44-74 fol. 156, 165 en 167v. Driemaandelijkse opgaven aan hunne hoog mogenden.

¹⁰⁷⁴ Tot nu toe is altijd aangenomen dat de Muntmeesters elkaar beconcurreren, zeker als zij in belendende gebieden werken, waarnaar transport van

Begin juni 1780 wordt de bestelling van augustus 1779 in Amsterdam afgeleverd. Essayeur-generaal Emants rapporteert dat hij in een pakhuis van Johan George Ertel 21 vaten koperen duitplaatjes heeft gecontroleerd. De vaten bevatten samen 14.946 pond rondellen die hij omschrijft als ‘seer blank, rond van kanten en voor het oog voldoende’. Weging van twee keer een mark plaatjes uit elk vat maakt duidelijk dat deze op het gewicht van 75 14/42 stukken per mark zitten.¹⁰⁷⁵ Hessels krijgt voor deze eerste levering f 11.058:13: - betaald via een ordonnantie die op last van Gecommitteerde Raden door de ontvanger-generaal van Holland aan raden en generaalmeesters wordt uitgeschreven.¹⁰⁷⁶ Medio augustus rapporteert Emants dat hij de resterende 27 vaten met plaatjes, samen wegende 20.379 pond, in het pakhuis van Ertel aan de Amsterdamse Warmoesstraat heeft gecontroleerd en goed bevonden.¹⁰⁷⁷ Volgens opgave van Hessels moeten de 48 vaten samen 35.325 pond wegen. In werkelijkheid omvat de leverantie 199 pond minder, dus ‘slechts’ 35.126 pond. Met een totale ontvangst van f 59.589: 1: - en een uitgave van f 56.937: 1: - maakt de gewestelijke kas van Holland op deze productie en uitgifte van nieuwe duiten een winst van f 2.652: -: -. Essayeur-generaal Emants ontvangt voor zijn directie over de productie en distributie van de Hollandse en Westfriese duiten 1780 zijn gebruikelijk percentage van 1,5 procent van het bedrag dat in circulatie is gebracht, zijnde ditmaal f 495:16: -.¹⁰⁷⁸

16.2 Hollandse duiten 1780

Van de 21 vaten die eind mei 1780 in Amsterdam worden afgeleverd ontvangt Wouter Buck er veertien. Van de levering van medio augustus gaan er achttien naar Dordrecht.¹⁰⁷⁹ Per brief meldt Buck op 25 november dat de 32 vaten vermnt zijn tot f 21.607:14: - aan nieuwe duiten. Buck krijgt van de raden en generaalmeesters een lijst voor de verzending van de nieuwe Hollandse duiten (zie kadertekst 57). De resterende f 2.817:14: - heeft Wouter Buck achtergehouden ter dekking van het muntloon, zijn salaris en zijn onkosten. Als salaris rekent Buck voor zichzelf f 643:14: -, voor zijn gezellen f 1609: 4: -, voor de arbeiders op de kade f 24: -, voor lamp- en smeerolie f 28:15:8, voor het kuipen van nieuwe vaatjes f 13: 2: - en voor 1.879 geldzakken à anderhalve stuiver het stuk nog eens f 140: -.

muntmateriaal geen grote problemen oplevert en waar uitwisseling van elkaars muntstukken minder moeilijk is. Nader onderzoek naar de familiale en ook de commerciële banden tussen de verschillende Muntmeesters uit de tijd van de Republiek is zeker aan te bevelen en zal nieuwe feiten over de verdeling van de muntproductie in diezelfde Republiek kunnen opleveren. Delen van dat onderzoek zijn al verricht door A. en H.J. van der Wiel en A.O. van Kerkwijk en ook weer ten dele gepubliceerd. De meeste resultaten van genoemde onderzoekers zijn aanwezig in de collectie van het Geldmuseum, maar nog steeds niet algemeen openbaar toegankelijk gemaakt.

1075 NA 1.01.44-75 fol. 18. Rapport van de essayeur-generaal d.d. 1 juni 1780.

1076 NA 3.01.05-3213 fol. 660. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 14 juni 1780.

1077 NA 1.01.44-75 fol. 32. Rapport van de essayeur-generaal d.d. 21 augustus 1780.

1078 Zie hoofdstuk 15.6 in het deel Bronnen van deze publicatie.

1079 NA 1.01.44-75 fol. 18 + 32. Rapport van de essayeur-generaal d.d. 1 juni 1780 en 21 augustus 1780.

Kadertekst 57

Distributielijst Hollandse duiten 1780 ¹⁰⁸⁰		
	zakken à f 10	f
Dordrecht	190	1.900: -: -
Haarlem	210	2.100: -: -
Delft	155	1.550: -: -
Leiden	415	4.150: -: -
Gouda	140	1.400: -: -
Rotterdam	330	3.300: -: -
Gorinchem	45	450: -: -
Schiedam	60	600: -: -
Schoonhoven	39	390: -: -
Brielle	40	400: -: -
's-Gravenhage	255	2.550: -: -
Totaal	1.879	f 18.790: -: -

Hoewel stempelsnijder Adriaan van Baerle voor zijn levering van 322 stempels de gebruikelijke douceur van 20 stuivers per stuk verzoekt, ontvangt hij volgens de verantwoording van essayeur-generaal Emants via Muntmeester Buck slechts f 318: - voor ‘driehondert agtien stempels op het munten deeser duiten gesneden en gebrooken, volgens verklaring van den stempelsnijder Van Baarl, ijder tot twintig stuijvers’.¹⁰⁸¹

16.3 Westfriese duiten 1780

Van de 21 in eind mei 1780 te Amsterdam afgeleverde vaten Veluwse duitplaten ontvangt Pieter Buijskes er zeven te Medemblik. Buijskes is daar hij al sinds 25 april 1771 actief.¹⁰⁸² Van de levering van medio augustus gaan er negen vaten naar Medemblik.¹⁰⁸³ De 12.166 pond koperen duitplaatjes uit de zestien vaten zijn door de Westfriese gezellen vermnt tot 1.140 zakken à f 10: - nieuwe duiten. Ook Pieter Buijskes ontvangt een opdracht van de raden en generaalmeesters hoe de nieuwe duiten onder de steden verdeeld moeten worden.

1080 NA 1.01.44-75 fol. 39v en 1.01.44-29 fol. 69v. ‘Partage der duijten te Dordt gemunt...’ d.d. 7 december 1780.

1081 NA 1.01.44-29 fol. 73-74. ‘Request van den stempelsnijder te Dordt’, Bericht van R&G aan Gecommitteerde Raden op dit verzoek.

1082 NHAH 10-55. Akte van opening van de derde muntbus van Pieter Buijskes d.d. 2 juni 1774. Zie ook Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 231.

1083 NA 1.01.44-75 fol. 18 + 32. Rapport van de essayeur-generaal d.d. 1 juni 1780 en 21 augustus 1780.

Kadertekst 58

Distributie Westfriese duiten 1780¹⁰⁸⁴

	zakken à <i>f</i> 10	<i>f</i>
Amsterdam	570	5.700: -: -
Alkmaar	95	950: -: -
Hoom	95	950: -: -
Enkhuizen	95	950: -: -
Edam	40	400: -: -
Monnickendam	40	400: -: -
Medemblik	40	400: -: -
Purmerend	40	400: -: -
Totaal	1.015	<i>f</i> 10.150: -: -

De resterende 125 zakken houdt Pieter Buijskes achter, ter dekking van de muntlonen, zijn salaris en zijn onkosten. De verdeling loopt echter niet vlekkeloos. Buijskes blijkt begin februari 1781 de aan Amsterdam toegezonden duiten teruggezonden te hebben gekregen met de mededeling dat deze niet meer nodig zijn. Na een vergeefse mondelinge bemiddelingspoging van de essayeur-generaal en van generaalmeester Gerard Brantsen bij vertegenwoordigers van Amsterdam die op dat moment in Den Haag zijn en nog twee bezoeken van Emants aan Amsterdam, blijven de Amsterdamse bestuurders volharden in hun weigering. Zoals eerder is gemeld, wordt nergens duidelijk hoe de voor productie en distributie voorgeschreven quota worden bepaald. Daarom kan niet zondermeer worden beweerd dat de bestuurders van Amsterdam hun afspraken niet nakomen. De essayeur-generaal en de generaalmeesters beschikken waarschijnlijk over weinig pressiemiddel tegen de weigerende bestuurders van Amsterdam. Als oplossing voor het probleem dat de generaalmeesters deze partij nieuwe duiten toch moeten omzetten in zilvergeld en moeten terugstorten in de kas van de ontvanger-generaal van Holland, wordt Pieter Buijskes verzocht ook bij de grote dorpen in Noord-Holland te informeren of zij duiten willen afnemen. Genoemd worden: ‘Oost en West Saandam, Grootebroek, Broek in Waterland en Beverwijk’.¹⁰⁸⁵ Voor zover bekend is dit de eerste keer in de periode die onderwerp is van deze studie, dat afgeweken wordt van distributie onder de steden van het Noorderkwartier. In het Zuiderkwartier is dit wel al eens gebeurd, namelijk in 1702. Maar gebruikelijk is het in de bestudeerde periode zeker niet. De extra inspanning van de Muntmeester heeft geen succes. De nieuwe duiten dienen elders te worden omgewisseld. Dit gebeurt als volgt: de sollicitateur militair mr. Mattheus Hermanus Gousset

in Den Haag neemt negentig zakken nieuwe duiten over, de commies der Domeinen Abraham Haverslag honderd, de ontvanger-generaal van Holland Nicolaas van den Boetzelaar driehonderdtwintig. Buijskes zelf behoudt nog zestig zakken.

Voor zijn toezicht op de productie van de duiten ontvangt Pieter Buijskes aan salaris *f* 337: -. Voor het opnieuw distribueren van de door Amsterdam geretourneerde partij duiten krijgt de Westfriese Muntmeester *f* 42:12: -. Voor de kruiers en als vergoeding voor de extra kosten voor vuur en licht ontvangt hij nog *f* 27: -. De Muntgezellen ontvangen voor hun werk *f* 844: 5: -. Stempelsnijder Hendrik Weijmans krijgt voor zijn levering van 32 paar stempels de gebruikelijke douceur van 20 stuivers per paar uitgekeerd.

16.4 Samenvatting 1780

Essayeur-generaal Marcellus Emants wordt begin augustus 1779 door de Muntmeesters te Dordrecht en Medemblik, Buck en Buijskes gewezen op het feit dat er in diverse steden weer een tekort aan goede duiten is ontstaan. Voor beide Muntmeesters is er naast de kwaliteit van de kleingeldcirculatie nog een tweede reden om te verzoeken duiten te mogen maken. De hoeveelheid werk in hun Munthuizen is de laatste tijd zo gering, dat de gezellen daaruit onvoldoende inkomen hebben kunnen ontvangen.

Het telkens opnieuw verdwijnen van grote hoeveelheden Hollandse en Westfriese duiten wordt misschien wel veroorzaakt door de gunstige wisselkoers te Brugge. In 1776 kan men daar met een koersvoordeel van 7 procent Hollandse en Westfriese duiten omruilen tegen Oostenrijks-Nederlandse oorden.

De kopermolen van Jan Hessels in de buurt van Apeldoorn krijgt de opdracht voor *f* 30.000: - aan koperen duitplaatjes te leveren. In totaal wordt er 35.126 pond geleverd, waarvan weer het gebruikelijke tweede deel naar de Hollandse Munt in Dordrecht en eenderde naar de Westfriese Munt in Medemblik wordt gezonden.

De geldzakken voor de Hollandse duiten zijn sinds de vorige rekening 50 procent duurder geworden. Ze worden zonder enige commentaar in deze rekening opgenomen voor 1 1/2 stuiver per stuk, terwijl voordien 1 stuiver is gerekend. De Westfriese geldzakken blijven gedeclareerd worden tegen de oude prijs van 1 stuiver per stuk. Kennelijk heeft de Hollandse Muntmeester een dure leverancier van de geldzakken en nemen zijn superieuren genoegen met deze hogere prijs. De provinciale schatkist houdt uiteindelijk aan deze verbetering van de kwaliteit van de circulatie van het koperen kleingeld *f* 2.652: - over.

¹⁰⁸⁴ NA 1.01.44-75 fol. 40 en 1.01.44-29 fol. 70. ‘Partage der duijte te Medemblik gemunt’d.d. 11 december 1780 en Missive aan de Muntmeester van West-Friesland d.d. 12 december 1780.

¹⁰⁸⁵ NA 1.01.44-75 fol. 47 + 50v. Commissie voor essayeur-generaal Emants d.d. 5 februari 1781 en Rapport van de commissie van essayeur-generaal Emants d.d. 26 februari 1781. Dit rapport wordt op deze datum vermeld in de declaratie van de essayeur-generaal bij de Staten van Holland. Zie daarvoor de transcriptie in het tweede deel van deze publicatie.

1780	Holland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven ¹⁰⁸⁶	West-Friesland In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven	Totaal In Nederlandse guldens, stuivers en penningen, tenzij anders aangegeven
Voorschot ontvanger-generaal 14 juni 1780			11.058:13: 0
28 augustus 1780			15.078: 9: 0
Totaal			f 26.137: 2: 0
Cisailles			85:18: 0
Gemunt aan nieuwe duiten	21.607:14: 0	11.447:19: 0	
Restitutie Hessels			147: 5: 0
Geldzakken			163: 3: 0
Totaal	21.607:14: 0	11:447:19: 0	f 26.533: 8: 0
Totaal ontvangen			f 59.589: 1: 0
Uitgaven			
Gerestitueerd aan de ontvanger-generaal			26.137: 2: 0
Betaalt aan J. Hessels op:			
26 juni 1780			11.058:13: 0
20 september 1780			15.078: 9: 0
Muntmeester	643:14: 0	337:14: 0	
Muntloon	1.609: 4: 0	844: 5: 0	
Kaaiwerkers	24: 0: 0		
Kuipers	13: 2: 0		
Dag en nacht stoken	40: 0: 0	27: 0: 0	
Olie	28:15: 8		
Geldzakken	140:18: 8	57: 0: 0	
Vrachtlloon		42:12: 0	
Stempelsnijder	318: 0: 0	32: 0: 0	

¹⁰⁸⁶ Hoewel in de aanhef van de rekening expliciet wordt gemeld dat deze is opgesteld in guldens van 20 stuiver en (stuivers van 16) penningen worden de valutatekens £ (feitelijk gebruikt voor Nederlands pond van 40 groten) en β (idem voor schelling = 1/20 pond) gebruikt.

Essayeur-generaal			495:16: 0
Briefporto	2.817:14: 0	1.340:11: 0	8:16: 0
			f 52.778:16: 0
Totaal uitgaven			f 56.937: 1: 0
Ontvangst minus uitgave			f 2.652: 0: 0

17

Het kopergeld na 1780

Na 1780 worden er in de Munthuizen van Holland en West-Friesland geen koperen duiten bestemd voor circulatie in de Republiek meer aangemunt. De twee Munten in Holland en West-Friesland produceren na 1780 nog wel met regelmaat koperen duiten voor de VOC.¹⁰⁸⁷ In de Gelderse Munt daarentegen worden tot en met 1794 nog wel van tijd tot tijd koperen duiten geslagen.¹⁰⁸⁸ In 1783 bijvoorbeeld ontvangt de Muntmeester toestemming om voor f 3.000: - aan nieuwe duiten te slaan.¹⁰⁸⁹ Ook van de Munten van Zeeland en Utrecht komen na 1780 nog jaarlijks nieuwe duiten.¹⁰⁹⁰ Nader onderzoek naar de duiten van die gewesten zal moeten uitwijzen of de Muntmeesters zich gehouden hebben aan de nieuwe centrale regelgeving. Voor nu kan worden volstaan met het noemen van een zaak in het archief van raden en generaalmeeesters uit 1784. De Gelderse Rekenkamer meldt op instigatie van mr. Willem de Meester, waardijn van de Gelderse Munt, aan de generaalmeeesters dat een zak met 1.600 Gelderse duiten met jaartal 1783 zwaarder weegt dan gelijke hoeveelheid Utrechtse duiten van hetzelfde jaar. Tevens wordt geconstateerd dat de gecontroleerde zak Utrechtse duiten niet het standaard aantal van 1.600 stuks maar slechts 1.597 exemplaren bevat. De Utrechtse Muntmeester maakt op deze manier ten opzichte van zijn Gelderse collega, zo rekenen de Geldersmannen voor, een winst van bijna 63 duiten per zak.¹⁰⁹¹ De generaalmeeesters wenden zich daarop per brief tot de Gedeputeerde Staten van Utrecht en wijzen nadrukkelijk op de resolutie van de Staten-Generaal van 13 november 1769, waarin staat dat de aanmunting van koperen duiten in de hele Republiek ‘op egaale voet’ dient te worden uitgevoerd. Frappant is de formulering: ‘De bovengemelde heeren Raaden en die van de Rekening in Gelderland, hebben ons seer serieuselijk versocht (...) te bevorderen dat den Utrechtsche Muntmeester werde verplicht tot de exacte nakominge van de so even genoemde haar hoog mogende resolutie. En wij willen niet nalaten aan dat billijk verzoek schuldplchtig te voldoen’.¹⁰⁹² Verder verzoeken de generaalmeeesters de Gedeputeerde Staten van Utrecht alles te doen opdat zoiets niet weer zal gebeuren. Van enige sancties voor dit vergrijp door de generaalmeeesters ten opzichte van de Muntmeester, de niet goed oplettende waardijn of de Muntgezellen, is in de brief van de generaalmeeesters geen sprake. Zelfs niet van een dreigement, mocht het nogmaals voorkomen. Wel sturen de generaalmeeesters de waardijns van de Munten van Gelderland, Utrecht en Zeeland een apart bericht dat zij goed moeten letten op het in de resolutie van de Staten-

Generaal van 1769 voorgeschreven gewicht van de duitplaatjes.¹⁰⁹³ In mei 1790 nemen de Staten van Holland nog een resolutie aan tegen de invoer van vreemde duiten. Enkele dagen later wordt een plakkaat uitgevaardigd waarin het gebruik van de oude (van vóór 1769) en vreemde duiten wordt verboden.¹⁰⁹⁴ Aanleiding voor dit besluit en het plakkaat zijn de klachten van de vertegenwoordigers van Amsterdam in de Statenvergadering, die melden dat de ‘neering doende lieden’ wederom worden overspoeld met duiten van buiten het eigen gewest. Kennelijk heeft de resolutie van de Staten-Generaal uit 1769 niet het beoogde effect, want de circulatie van de ‘eigen’ duiten binnen de grenzen van het eigen gewest blijft belangrijk. Terwijl in 1769 juist is afgesproken dat de gewesten voortaan duiten van hetzelfde gewicht zullen slaan, klagen de Statenleden hier over de duiten die buiten de eigen provincie zijn geslagen en in Holland en West-Friesland zijn ingevoerd. Uit de declaratie van de essayeur-generaal aan de Staten van Holland over 1790 blijkt de betrokkenheid van de leden van de Generaliteits Muntkamer bij de behandeling van dit onderwerp in de vergadering van de Staten van Holland. Op basis van de door de essayeur-generaal nagekeken oude akten – Poelman voert voor zijn werkzaamheden drie dagen op – adviseren de generaalmeeesters in lijn met de resolutie van de Staten-Generaal van november 1769 om geen nieuwe duiten te laten slaan dan met na overeenstemming met de bondgenoten.¹⁰⁹⁵ In de Staten-Generaal wordt besloten het advies van de generaalmeeesters aan de gedeputeerden in kopie mee te geven ter bespreking van dit onderwerp in hun eigen Statenvergadering.¹⁰⁹⁶ Daarna wordt voorlopig niets meer over dit onderwerp vernomen. Dat de hoeveelheid duiten in de kleingeldcirculatie overvloedig is geweest wordt duidelijk uit bijvoorbeeld het zogenaamde ‘Waagboekje der duijten uijt de collecte der kerken’, aanwezig in het archief van het Amsterdamse Rooms-Katholieke Oude-Armenkantoor. Dit register bevat de wegingen van de driemaandelijkse opbrengst van de collectes in de Amsterdamse katholieke Kerken van 1791 tot en met februari 1825 in duiten, van mei 1825 tot en met november 1827 in duiten en centen en vanaf februari 1828 alleen in centen. Het betreft de collectes van de Boompjes. De Liefde, de Buitenkerk, de Papagaai, de Toren, Moses en Aaron, de Pool, de Franse Kerk, het Begijnhof, de Posthoorn, het Duijfje, het Maagdenhuis, de Ster, Geloof, Hoop en Liefde, de Krijtberg, Fluwelen Burgwal en de Zaaier.¹⁰⁹⁷

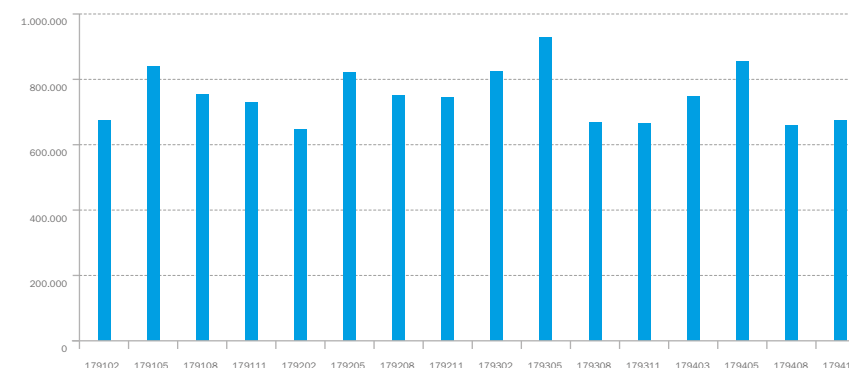
1087 Scholten, *De munten van de Nederlandse gebiedsdeelen overzee 1601-1948*, 45 en 50.
1088 Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel II, vermeldt nog Gelderse duiten met de jaartallen 1784, 1785, 1786 en 1788 (type Ge119) en 1788, 1793 en 1794 (type Ge120).
1089 NA 1.01.44-26 fol. 260. Consideration op het bericht van Gelderland om nog 3.000 gulden aan duiten te slaan d.d. 16 september 1783.
1090 Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel I, type Ze 93 en Ze 94 (t/m 1794) en Su 20 (t/m 1793; van 1794 zijn alleen exemplaren in goud en zilver bekend).
1091 NA 1.01.44-26 fol. 263v-266v. Missive d.d.14 februari 1784.
1092 NA 1.01.44-26 fol. 267-268v Missive d.d. 11 maart 1784.

1093 NA 1.01.44-26 fol. 274v-275. Missive aan de waardijns d.d. 9 juni 1784.
1094 NA 1.01.44-76 fol. 12. Resolutie StvHoll d.d. 7 mei1790. Plakkaat van de StvHoll d.d. 14 mei 1790. Van Gelder, *Gedrukte Muntplakaten*, nr. 748.
1095 NA 1.01.44-59 II 1789-1790 d.d. 10 en 14 mei en 4 juni 1790. Zie voor de transcriptie van deze declaratie hoofdstuk 13.12 in het tweede deel van deze studie. NA 1.01.44-76 fol. 15. Concept-advies van adjunct essayeur-generaal Poelman overgenomen d.d. 21 juni 1790.
1096 NA 1.01.44-76 fol. 19. Extra resolutie Staten-Generaal d.d. 21 september 1790.
1097 GAA 404-186. Register houdende opgave van de driemaandelijkse opbrengt van de collecte der kerken. Vreemd genoeg vermeld de bron ook de duiten afkomstig van het Stadhuis van Hoorn. Het boek vermeldt vanaf mei 1825 de hoeveelheden duiten en de centen en vanaf februari 1828 tot en met november 1835 alleen de centen die met de collectes zijn ontvangen.

Duyten door kerken in de maand Februarij 1791.

<i>Boonmeyer's muntkamer de Oudhoorn de Star.</i>			
68 8	71 8	62 8	70 8
70 8	70 8	70 8	68 8
72 8	64 8	62 8	38 8
64 8	72 8	72 8	76 8
66 8	74 8	80 8	78 8
66 8	72 8	81 8	22 8
64 8	68 8	70 8	392 8
60 8	76 8	66 8	<i>gehooff. Hoop.</i>
72 8	76 8	546 8	<i>Hoop.</i>
64 8	74 8	<i>4 Duytje.</i>	66 8
68 8	720 8	588 8	64 8
818 8	<i>Gool.</i>	50 8	48 8
<i>De Papenag.</i>	66 8	64 8	46 8
68 8	70 8	60 8	288 8
72 8	210 8	232 8	<i>de Krijberg.</i>
48 8	<i>Francehoef.</i>	<i>Stadhuis. Hout.</i>	62 8
58 8	72 8	50 8	68 8
206 8	60 8	22 8	64 8
<i>Toren.</i>	64 8	64 8	194 8
76 8	26 8	40 8	<i>Stemmel. kuynd.</i>
66 8	222 8	216 8	66 8
62 8	<i>Begijnhof.</i>	<i>Maagdenhuys.</i>	62 8
204 8	80 8	64 8	32 8
	56 8	58 8	180 8
	136 8	122 8	
			<i>in alles 1686 8.</i>

Afb. 40 Pagina uit het 'Waagboekje' van het Amsterdamse Rooms Katholieke Oude-Armenkantoor 1791-1835, met vermelding van de in februari 1791 opgehaalde ponden duiten. GAA 440-186 fol. 1.

Grafiek 24. De totaalopbrengsten van de collectes van de Amsterdamse katholieke kerken in aantallen duiten op basis van de driemaandelijkse wegingen uit het 'Waagboekje der duyten uit de collecte der kerken' in de jaren 1791 tot en met 1794. GAA 440-186.

Op basis van deze bron kan worden gesteld dat het aantal duiten in de driemaandelijkse gewogen collectieopbrengsten van de Amsterdamse kerken in de jaren 1791 tot en met 1794 tussen de 646.582 en 928.348 stuks ligt.¹⁰⁹⁸

In 1794 klaagt de pensionaris van Leiden, mr. Frederik Willem Boers (1743-1815), nog eens bij essayeur-generaal Poelman over de 'groote menigte van duyten' uit andere gewesten, die de bevolking van zijn stad grote overlast bezorgt. Poelman is Marcellus Emants na diens overlijden in 1792 officieel opgevolgd als essayeur- generaal.

In de vergadering van raden en generaalmeeesters van 10 februari 1794 meldt Poelman dat hij Boers' klacht heeft aangehoord en heeft geantwoord dat de Staten van Holland in reactie op vergelijkbare klachten van de bestuurders van Amsterdam van mei 1790 hebben besloten het verbod op de uitvoer van vreemde duiten opnieuw uit te vaardigen en geen toestemming meer te verlenen tot de productie van nieuwe duiten, tenzij alle Munten van de Republiek eenzelfde hoeveelheid mogen produceren. Tevens bericht Poelman te hebben meegedeeld dat buiten Holland en West-Friesland geen van de gewesten dit besluit heeft overgenomen en dat de raden en generaalmeeesters niet in de positie zijn om de Staten-Generaal hierop aan te spreken. Poelmans inspanning in deze is terug te vinden in zijn declaratie aan de Staten van Holland over 1794.¹⁰⁹⁹ Het archief van de Generaliteits Muntkamer bevat geen gegevens over de afloop van deze zaak.

In de tijd van de Bataafse Republiek (1795-1806) zijn alleen tot 1798 koperen duiten geslagen in de Munt van Zeeland.¹¹⁰⁰ Ten tijde van het Koninkrijk Holland (1806-1810) en in de periode dat

¹⁰⁹⁸ Dit 'Waagboekje verdient evenals het eerder aangehaalde kasboekje van het Leidse Armen Wees- en Kinderhuis om apart te worden gepubliceerd.

¹⁰⁹⁹ NA 1.01.44-76 fol. 99v. Rapportage van essayeur-generaal in vergadering R&G d.d. 10 februari 1794. NA 1.01.44-64 Declaratie van de essayeur-generaal aan de Staten van Holland over 1794 d.d. 10 februari 1794.

¹¹⁰⁰ Zoals al meerdere malen gezegd, valt de productie van Zeeuwse duiten buiten het kader van deze studie en zal in een latere studie op de activiteiten van de Munt van Zeeland nader worden ingegaan.

Afb. 41 Silhouet mr. Willem Adriaan Arnold Poelman (1759-1835), essayeur-generaal van de Munten 1790-1830. Collectie Geldmuseum. Een geschilderd portret door een onbekende meester was in het bezit van de familie Strick van Linschoten en hing op het huis Rhijnauwen te Bunnik, maar is door de familie verkocht. De huidige verblijfplaats is niet bekend.

Nederland deel uitmaakt van het Franse Keizerrijk (1810-1813) zijn geen koperen duiten voor de binnenlandse circulatie geslagen.

Met de Muntwet 1816 wordt in het Koninkrijk der Nederlanden het decimale stelsel ingevoerd en wordt vanaf dan officieel gerekend met een gulden van 100 cent, in plaats van met een gulden van 20 stuivers van elk 8 duiten. Het duurt nog tot begin 1828 eer de koperen duit geheel uit de circulatie wordt gehaald. Bij deze laatste actie wordt in totaal voor ruim 183.653 kilo aan kopergeld ingeleverd. Daarvan komt ruim 101.977 kilo uit de Zuidelijke provinciën, die dan weer met de Noordelijke onder één bestuur zijn verenigd. Van deze laatste inlevering bedraagt de totale tegenwaarde f 474.602,52.¹¹⁰¹

18 Nieuwe enkele stuivers

Na de uiteenzetting over de productie en distributie van het koperen kleingeld past in deze studie over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw nu aandacht voor die andere denominatie die tot het kleingeld kan worden gerekend: de zilveren enkele stuiver. In 1738 en 1764 zijn, met toestemming van de Staten-Generaal maar in opdracht en voor rekening van de Staten van Holland, in de twee Munthuizen binnen het gewest partijen enkele stuivers geproduceerd en gedistribueerd. Dit speciaal om de kwaliteit van de kleingeldcirculatie te verbeteren. Voor een juist begrip van de betekenis van de enkele stuiver in de Nederlandse monetaire geschiedenis volgt hieronder eerst een schets van de ontwikkeling van deze denominatie in de Nederlandse muntgeschiedenis. De hier gepresenteerde schets over de enkele stuiver is hoofdzakelijk gebaseerd op gepubliceerde gegevens. Net als bij het verhaal over de koperen duiten in de zestiende en zeventiende eeuw (hoofdstuk 8) is het reeds beschikbare materiaal ook hier op enkele plaatsen aangevuld met nieuwe, nog niet eerder gepubliceerde feiten.

18.1 Voorgeschiedenis

De stuiver ontwikkelt zich in de loop van de dertiende eeuw. Enerzijds als gevolg van een voortgaande gewichtsafname van de penning, de denominatie uit het Karolingische muntstelsel die de West-Europese geldcirculatie eeuwenlang heeft gedomineerd. Anderzijds omdat de toenmalige economische ontwikkeling steeds hogere eisen stelt aan de beschikbare geldvoorraad, waaraan met de wel heel klein en licht geworden penning alleen niet meer kan worden volstaan. Naar voorbeeld van Italië gaat men ook elders in West-Europa veelvouden van de penning produceren. Voor de Nederlanden is de invoering van de Tourse groot in 1266 door de Franse koning Lodewijk IX van groot belang. Zoals de naam aangeeft betreft het hier een relatief grote, zware munt van hoog gehalte zilver (4,22 g en 0,958 fijn zilver) met een waarde van 12 penningen. Deze groot vindt al snel ook buiten Frankrijk aanzienlijke aftrek, vooral in de Nederlanden.¹¹⁰² Nog voor het einde van de dertiende eeuw worden in de Nederlanden nauwkeurige nabootsingen van de Tourse groot vervaardigd. Een van de bekendste voorbeelden is de groot van Floris V van Holland (1266-1296) die rond 1290, mogelijk zelfs al vanaf september of oktober 1286, voor het eerst op de markt verschijnt.¹¹⁰³

¹¹⁰² De informatie in deze en volgende alinea's is, tenzij anders is aangegeven, ontleend aan Van Gelder, *De geschiedenis van de stuiver* en aan Van Beek e.a. (red.), *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*.

¹¹⁰³ Grolle, *De muntslag van de graven van Holland tot 1434*, 75 nr. 11.7.3 en noot 2.

¹¹⁰¹ Van der Beek, *De muntslag ten tijde van Koning Willem I 145-146*. Koninklijk Besluit van 13 juni en 27 november 1827.

Afb. 42 Hollandse penning, Dirk IV 1039-1049. Rijnlands type naar voorbeeld van Dortmund, Keulen en Andernach, emissie tot 1047. Grolle 1.1.

Afb. 43 Hollandse penning, emissie 1293-1296, Floris V 1256-1296. Grolle 11.9.1b.

Afb. 44 Hollandse groot, Floris V 1256-1296. Mogelijk ingevoerd september/oktober 1286. Grolle 11.7.3c.

In Vlaanderen, dat zich in de loop van de veertiende eeuw economisch sterk ontwikkelt, wordt vanaf 1337 de Vlaamse of leeuwengroot geproduceerd. Binnen enkele jaren is deze de heersende munt in de Nederlandse gewesten. De leeuwengroot wordt de algemene rekeneenheid. Zoals het een succesvolle munt doorgaans vergaat, wordt deze leeuwengroot op vele plaatsen nagebootst. De Vlaamse of leeuwengroot (4,05 g en 0,750 fijn), die 20 procent minder zilver bevat dan het Franse voorbeeld, wordt onderverdeeld in 24 mijten of halve penningen. De Hollandse navolger wordt onderverdeeld in 8 Hollandse penningen. Deze verhoudingsgetallen blijven de volgende eeuwen ongewijzigd.

De verschillende landsheren in de Nederlanden streven er in de veertiende en vijftiende eeuw naar de directe opbrengst van hun recht van munt – de sleischat – te verhogen. Zij bieden hun Muntmeesters de mogelijkheid elkaar bij de inkoop van het muntmateriaal te beconcurreren door de hoeveelheid puur zilver te verlagen. De zogenaamde muntvoet daalt hierdoor relatief snel. De daling van de muntvoet wordt nog eens versterkt door het ontbreken van mogelijkheden om gesnoeide, vervalste of minderwaardige nabootsingen buiten de eigen muntcirculatie te houden. Exemplaren van goed gewicht en gehalte worden opgepot, gaan tegen een hogere koers circuleren,

of worden omgesmolten en hermint tot minderwaardiger stukken.

Die daling van de muntvoet belooft in Vlaanderen tussen 1337 en 1365 bijna 50 procent. De productie van munten met een hogere nominale waarde wordt daardoor noodzakelijk. Lodewijk van Male (1330-1384), graaf van Vlaanderen, Nevers en Rethel 1346-1384, geeft vanaf 1365 het voorbeeld met de uitgifte van zijn dubbele groten, plakken of botdragers (4,32 g en 0,750 fijn zilver). Hoewel nog niet in naam, zijn deze munten en hun navolgers de eerste stuivers, met een koers van 48 mijten Vlaams of 16 penningen Hollands.

Afb. 45 Vlaamse dubbele groot, plak of botdrager, Lodewijk van Male 1346-1384. Muntvondst Zutphen 1958.

Na een periode van verschillende waardeverminderingen en zelfs ook waardevermeerderingen voert de Bourgondische hertog Philips de Goede in 1433 in zijn vier landen Brabant (met Limburg), Vlaanderen, Henegouwen en Holland (met Zeeland) een uniform muntstelsel in. De basis van dit stelsel wordt gevormd door de dubbele groot (3,40 g en 0,500 fijn zilver), die in waarde min of meer overeenkomt met de Vlaamse plak. Deze plak verdringt de plakken van de andere gewesten in de circulatie in de Bourgondische Nederlanden. Deze nieuwe dubbele groot krijgt weldra de nog niet verklaarde naam 'stuiver' en is nu zowel rekenmunt als reële standaardmunt.¹¹⁰⁴

Afb. 46 Hollandse dubbele groot of stuiver, Philips de Goede (1396-1467).

¹¹⁰⁴ Met rekenmunt wordt een niet of niet meer bestaande muntsoort bedoeld waarin geldbedragen worden uitgedrukt. Reële standaardmunt betekent dat het een muntstuk betreft waarvan de metaalinhoud voldoet aan de muntstandaard. In tegenstelling tot pasmunt bezit de standaardmunt betaalkracht tot elk bedrag. Pasmunt is de term voor muntstukken die slechts voor beperkte bedragen als betaalmiddel zijn toegestaan.

In 1466 gaat Philips de Goede in zijn Nederlandse bezittingen over tot invoering van de gulden als basis van het muntwezen. Deze Bourgondische gulden, die vanwege zijn beeldenaar ook wel Andriësgulden wordt genoemd, komt in waarde overeen met de op dat moment circulerende gulden van de Duitse Keurvorsten: 21 stuiver. Achteruitgang in kwaliteit van de kleine zilveren munten maakt dat de waarde van de gouden gulden uitgedrukt in stuivers snel stijgt. In 1496 bijvoorbeeld komt deze op 28 stuivers en wordt de uitgifte gestaakt. In plaats daarvan voert Philips de Schone (1482-1506) de lichtere Philippusgulden (3,30 g en 0,667 fijn) in met een waarde van 24 stuivers. Deze gouden munt ontleent zijn naam aan de afbeelding van de gelijknamige apostel op de voorzijde.

Op zijn beurt wordt deze Philipusgulden in 1521 vervangen door de nog lichtere Karolusgulden (2,91 g en 0,583 fijn), die een waarde heeft van 20 stuivers.

De Karolusgulden, die zijn naam ontleent aan het portret en de naam van zijn initiator Karel V op de voorzijde, past uitstekend in de op dat moment in gebruik zijnde rekenstelsels, met het pond Hollands van 40 groten of 20 stuivers in een spilpositie. Vanaf dat moment geldt 1 gulden = 20 stuiver; 1 stuiver = 16 penning Hollands of 48 milt Vlaams.¹¹⁰⁵

In de periode onder Karel V en Philips II, waarin de politieke unificatie tot stand is gebracht, staan de onafhankelijke gewesten en steden die het recht van munt bezitten, de productie toe van eigen stuivers. Deze nieuwe stuivers, waarvan de waarde minder is dan de Bourgondische stuiver, vinden ook in de Bourgondische gewesten veel aftrek.

Dankzij de vanaf circa 1500 aanzienlijk stijgende productie van de Duitse en Amerikaanse zilvermijnen, worden grote zilveren munten als daalders en daarvan afgeleide typen vervaardigd. Zoals Van Gelder opmerkt worden deze muntstukken de ‘dragere van het muntstelsel’ en krijgt de stuiver steeds meer het karakter van pasmunt. Dit laatste houdt in dat de enkele stuiver niet meer tot onbeperkte hoeveelheid gebruikt kan worden bij betalingen.

Gedurende de regering van Philips II in de Noordelijke Nederlanden worden er maar weinig enkele stuivers geslagen. Voor een deel valt dit te verklaren doordat grote zilveren munten goedkoper zijn te produceren dan kleine zilveren muntjes met een lage waarde.

18.2 De stuiver in de Republiek

In de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden wordt de stuiver in Holland en West-Friesland de eerste jaren alleen in de Westfriese Munt geproduceerd. Bekend zijn de exemplaren die tussen 1591 en 1599 tijdens het Muntmeesterschap van Caspar Wijntgens zijn geslagen in de Munt te Hoorn.

Uit de verantwoording die Wijntgens op 8 januari 1599 over zijn productie in de periode 15 juni 1596 tot en met eind december 1598 aflegt ten overstaan van zijn superieuren de burgemeesters van

Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, blijkt dat er tussen 1 december 1597 en 17 december 1598 789 mark aan enkele stuivers is geproduceerd, hetgeen staat voor bijna honderdduizend stuks.¹¹⁰⁶ Hier dient wel genoemd dat Wijntgens in diezelfde periode ook halve en mogelijk zelfs kwart stuivers heeft gemaakt. De verschuldigde sleischat over de geproduceerde stuivers bedraagt 1 1/2 stuiver per mark. Over de genoemde 789 mark is dat dus f 59: 3: 8 (zie kadertekst 59).

Kadertekst 59

‘Hier naer volghen die stuijvers die gemunt sijn beginnende den eerste december anno 1597’¹¹⁰⁷

[datum van aflevering]	[aantal marken]
1 december	40
14 december	76
Totaal december 1597	116
24 januari 1598	70
6 oktober 1598	172
20 oktober 1598	180
15 december 1598	160
17 december 1598	91
Totaal 1598	673
Comt tsamen marcken	789
Elcke marck gerekent tot anderhalve stuijver	
Belo[o]pt	59 gulden 3 1/2 stuiver’

Afb. 47 Westfriese stuiver zonder jaartal, geslagen tussen 1591 en 1599. P&VdW Wf 58.

¹¹⁰⁶ De instructie voor de productie van deze stuiver is (nog) niet gevonden. Bij de berekening van de oplage wordt uitgegaan van 125 stuks in de snede, hetgeen min of meer overeenkomt met een gewicht van 2 gram per stuk, dat ook wordt genoemd in Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Wf 58-60.

¹¹⁰⁷ NHAH 10-10. ‘Reckeninghe’ opgenomen d.d. 8 januari 1599 over de periode 15 juni 1596 t/m eind december 1598. In de verantwoording over de periode 7 november 1589 t/m 15 november 1593 wordt de stuiver niet vermeld. Die over de jaren 1593-1596 is (nog) niet teruggevonden. Beide wel gevonden verantwoordingen komen niet voor in Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* (1890).

¹¹⁰⁵ Van Gelder, *De geschiedenis van de gulden*, 1-3.

18.3 De stuiver van 1614

De productie van enkele stuivers in de Hollandse Munt te Dordrecht gaat pas in 1614 van start, nadat op het niveau van de Staten-Generaal overeenstemming is bereikt over een nieuwe stuiver. Bij de resolutie van 20 januari van dat jaar wordt besloten 29.000 mark aan nieuw zilver kleingeld te slaan. Het betreft hier een productie, die evenals de voorziening van het kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw, buiten schade van de gewestelijke kas moet worden uitgevoerd. Het is daarom verantwoord juist hier dieper in te gaan op deze enkele stuivers van 1614. De Staten-Generaal stelt uiteindelijk de verdeling van de afgesproken f 29.000: - over de verschillende gewesten vast (zie kadertekst 6o).

Kadertekst 6o

Verdeling van de enkele stuiver 1614 ¹¹⁰⁸	
Gewest	mark
Gelderland	2.500
Holland	14.500
Zeeland	4.000
Utrecht	2.500
Friesland	4.000
Overijssel	1.500
Totaal	29.000

Stad en Lande komt in deze lijst niet voor. Misschien heeft meegespeeld dat het gewest Groningen al vanaf 1591 geen actief Munthuis meer heeft en dat de vertegenwoordigers ook niet geopteerd hebben voor een deel van het totaal. De resolutie zelf geeft er geen duidelijkheid over. De nieuwe stuiver heeft een gewicht van 0,865 gram en een gehalte van 0,566 fijn, zodat er 0,490 gram fijn zilver in verwerkt dient te zijn. Iemand die een mark zilver levert aan de Munt krijgt daarvoor in 1614 f 23:11: -. De Muntmeester moet per verwerkte mark fijn zilver 2 stuivers aan heerlijk recht of sleischat afdragen aan de provinciale schatkist. Zijn gezellen moet hij 14 stuivers 44 mijten aan muntloon betalen. In totaal is de Muntmeester voor 1 mark fijn zilver f 24: 7:44 kwijt, terwijl hij van die hoeveelheid fijn zilver bijna f 24:19:36 in enkele en dubbele stuivers kan produceren. Zijn eigen verdiensten op de stuivers zijn dus 11 stuivers 40 mijten. De generaalmeeesters Van Nispen en Van Beveren krijgen van de Staten-Generaal de opdracht om de Muntmeesters hun instructies persoonlijk te overhandigen en op deze de eed af te nemen, zodat zij

geen kleingeld meer produceren anders dan op de voet die door de Generaliteit is vastgelegd. Met deze opdracht op zak melden de generaalmeeesters aan de Staten-Generaal dat de stempelsnijders van de verschillende Munthuizen minstens een maand nodig hebben om de stempels voor het nieuwe kleingeld te vervaardigen. Zij stellen de Staten-Generaal voor daarom nog even te wachten met hun reis langs de diverse Munten, maar wel alvast de voorgeschreven tekeningen van de beeldenaar te versturen. De stempelsnijders kunnen dan alvast starten met de productie van de benodigde stempels.¹¹⁰⁹ Uit de ordonnantie van 1614 (zie kadertekst 6r) blijkt tevens dat de provinciale Muntmeesters niet verplicht gesteld kunnen worden meer dan 1 mark aan enkele stuivers te produceren per 3 mark dubbele stuivers.

Kadertekst 6r

‘Memorie dat in den jare 1614 in februarij ende bij nader ordonnantie de Muntmeesters geconsenteert te maken de dubbelen ende de enkelen stuijver mette leeuwe met de pijlen, houdende beijde in alloije 7 penningen ter remedie van 3 greinen.¹¹¹⁰

In den jaere 1614, den ... februarij ende bij naderer ordonnantie is de Muntmeesters geconsenteert te maken de dubbelen ende de enkelen stuijver met een leeuw medt de pijlen, houdende beijde in alloije seven penninghen, ter remedie van drie greijnen, waarvan de twee greijnen voor den meester, het derde greijn als het bevonden eerste genoten te zijn, soude aen het lant betaelt moeten werden. Den dobbelen stuijver van honderttweeendevetich ende twee negenste paert stucken in ’t marck, ende de enkelen van tweehondertvierendetachtich ende viernegenste paert stucken in ’t marck, ter remedie van vier engels waer van mede de vier engelsen quamen ten proufijte van de meester ende de 4 noch resterende engelsen genoten zijnde werde betaelt aen het lant. Doch was een meester niet meer enckelen gehouden te maecken als een marck tegens drie marcken dubbelen. Volgende den voorschreven voet ende het genot van remedie, die ten profijte van den Meester quamen, te weten twee penningen ende twee engels op ’t marc wercx, werd uijt het marck fijn getogen

	24 gulden 19 stuivers 36 mijten schaars
Werd betaelt den leveraer	23 gulden 11 stuivers
Voor sleischat voor ’t marck fjns	2 stuivers

1109 Van Deursen, *Resolutiën der Staten-Generaal*, deel II 1613-1616 ,185. Resolutie d.d. 23 januari 1614. De bewuste tekening is tot op heden niet teruggevonden.
1110 NA 1.01.44-5 fol. 211. ‘Memorie van de dubbele en enkele stuijvers met de pijlen’ d.d. ... februari 1614 [dag is niet ingevuld].

De gesellen voor 't marck wercx 8 ½ stuivers	
Compt voor marck fijns	<u>14 stuivers 44 mijten</u>
	24 gulden 7 stuivers 44 mijten
Resteert voor brassagie	11 stuivers 40 mijten'

De ‘uytheemsche’ stuivers zijn al eerder officieel in waarde gehalveerd. Dit om de nieuw te munten exemplaren meer kans te geven in de circulatie te worden opgenomen.¹¹¹¹ In 1614 wordt door de Generaliteit gekozen voor de leeuw met een zwaard in zijn rechter voorpoot en een pijlenbundel in zijn linker als de centrale figuur van de beeldenaar op de voorzijde van de enkele stuiver. Besier meldt in zijn *Muntmeesters en hun muntslag* dat de Dordtse Muntmeester Johan van Sloten tussen 1614 en 1618 1.839.785 enkele stuivers en in 1619 nog 2.339.790 pijlstuivers heeft geslagen.¹¹¹² Polak vult dit op basis van hetzelfde archief aan met nauwkeuriger gegevens, namelijk dat Van Sloten tussen 1 maart 1614 en 1 juni 1618 ruim 6.470 mark (ruim 3.773 mark fijn zilver) vermnt tot de zilveren enkele stuiver met de leeuw.¹¹¹³ Bekend zijn exemplaren met de jaartallen 1614 en 1618.¹¹¹⁴ Van Sloten moet over de productie 2 stuivers per mark fijn, £ 377: 6:18, aan sleischat afdragen.¹¹¹⁵ Op de Westfriese Munt is het in deze periode anders gesteld met de productie van enkele stuivers. Uit de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens blijkt dat de gezellen op de Westfriese Munt te Hoorn tussen 3 maart 1614 en 11 maart 1616 ruim 7.833 mark dubbele en enkele stuivers verwerken.¹¹¹⁶ Bij de opening van zijn muntbus op 7 november 1616 wordt vastgesteld dat in de bus van Wijntgens 701 dubbele en 916 enkele stuivers apart is gehouden als voorbeeld van de partijen die hij heeft geproduceerd en afgeleverd. Uit de aantallen munten in de muntbus valt op te maken dat de bovenvermelde toegestane verhouding van 1 mark enkele stuivers op elke 3 mark dubbele stuivers niet is gevolgd. Uit het aantal buspenningen zou zelfs kunnen worden geconcludeerd dat er in deze periode ruim 30 procent meer enkele dan dubbele stuivers zijn gemaakt.¹¹¹⁷ Wat hiervan de reden is wordt niet duidelijk. Omdat de enkele stuivers lichter van gewicht zijn dan de dubbele stuivers, hebben de gezellen meer werk aan de productie van 1 mark

¹¹¹¹ Cau, *Groot Plakkaatboek* I-2934. Plakkaat Staten-Generaal d.d. 15 maart 1613.

¹¹¹² Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 25. De genoemde oplage voor de stuiver 1619 is onjuist. Zie onder.

¹¹¹³ Polak, *Historiografie* deel II bron nr. 102.

¹¹¹⁴ Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I, nr. Ho76.

¹¹¹⁵ NA 1.01.44-4 fol. 18v. Deze rekening van de eerste muntbus van mr. Johan van Sloten vermeld opgemaakt te zijn in guldens van twintig stuiver, de stuiver wordt hier gerekend tot 48 mijten Vlaams. Het £-teken, dat standaard in de administratie van raden en generaalmeesters en essayeur-generaal wordt gehanteerd, slaat op het pond Hollands van 40 groten = 20 stuivers = 1 gulden.

¹¹¹⁶ Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* 42, noemt hier abusievelijk het aantal van 7.833 mark. Polak, *Historiografie* deel II bron nr. 201, decimaliseert het correcte aantal marken – 7.839 mark 3 once 10 engels – tot 7.839,375 marken. Bij een sleischat van 2 stuivers per mark fijn moet Wijntgens rekening houden met een afdracht van fol. 456:1: - . Het valt buiten het kader van deze studie of Wijntgens deze afdracht ook werkelijk gedaan heeft. Exerpt van de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 26 april 1606 tot en met 5 november 1616. NA 1.01.44-3 fol. 63-66v en NHAH 10-52.

¹¹¹⁷ Exerpt van de akte van opening van de vijfde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 26 april 1606 tot en met 5 november 1616. NA 1.01.44-3 fol. 63-66v en NHAH 10-52.

aan enkele stuivers dan aan het vervaardigen van hetzelfde gewicht aan dubbele stuivers. Er zal dus een specifieke reden zijn geweest, waarom van de voorgeschreven verhouding is afgeweken.¹¹¹⁸

Een nog gedetailleerder kijk op de productie van de enkele stuivers in deze periode wordt verkregen uit een overzicht in het derde ‘generael register’ van raden en generaalmeesters van de Munten. Deze geven aldaar een opsomming van de dubbele en enkele stuivers die in de diverse Munthuizen van de Republiek zijn vervaardigd (zie kadertekst 62).¹¹¹⁹

De Staten-Generaal besluiten op 29 oktober 1615 dat de enkele en dubbele stuivers van vóór 1613 geldig blijven tot eind 1615. Dit besluit wordt puur en alleen genomen omdat er op dat moment een groot te kort is aan deze soort kleingeld. Na eind 1615 moeten de oude, slechte en afgesleten enkele stuivers van vóór 1613 zonder kosten ingewisseld kunnen worden tegen nieuwe stuivers of andere getolereerde muntstukken. De provinciale Munthuizen zullen vervolgens nieuwe stuivers moeten produceren en wel in dezelfde hoeveelheden als in januari 1614. Raden en generaalmeesters krijgen opgedragen uit te zoeken hoeveel kleingeld er inmiddels is geslagen. Zij moeten daarover rapport uitbrengen aan de Staten-Generaal. De Staten-Generaal zijn namelijk bang dat er teveel kleingeld in circulatie komt en willen dat op deze manier controleren.¹¹²⁰

Op 16 maart 1616 wordt de generaals nogmaals gevraagd op te geven hoeveel enkele en dubbele stuivers inmiddels zijn vervaardigd conform de toestemming uit januari 1614.¹¹²¹ Kennelijk heeft de eerste opdracht aan de generaalmeesters weinig resultaat opgeleverd en wordt deze nog eens herhaald.

Kadertekst 62

Opgave productie enkele stuivers op basis van de resolutie van de Staten-Generaal d.d. 29 oktober 1615 en 16 maart 1616 ¹¹²²			
	periode		mark: ons: engels
Gelderland	februari 1614-april 1616	enkele stuiver	880: 6: 0
Holland	1 maart-17 november 1614	enkele stuiver	4.979: 7: 3
	1615- (t/m 25 mei) 1616	enkele stuiver	791: 1: 0
West-Friesland	1 mei 1614-7 juni 1616	enkele en dubbele stuiver	7.839: 0: 0
Zeeland	11 maart 1614 t/m 20 mei 1616	enkele en dubbele stuiver	15.148: 0: 0
Utrecht	4 mei t/m 22 augustus 1615	enkele en dubbele stuiver	1.527: 0: 0
		enkele en dubbele stuiver	1.722: 0: 0
Friesland			0: 0: 0

¹¹¹⁸ De geraadpleegde archivalia vermelden niets van een reden.

¹¹¹⁹ NA 1.01.44-03 fol. 67-68. Opgave productie enkele stuivers op basis van de resolutie van de Staten-Generaal d.d. 29 oktober 1615.

¹¹²⁰ Van Deursen, *Resolutiën Staten-Generaal 1613-1616*, 531 nr. 844, d.d. 29 oktober 1615.

¹¹²¹ Van Deursen, *Resolutiën der Staten-Generaal 1613-1616*, 593 nr. 200, d.d. 16 maart 1616.

¹¹²² NA 1.01.44-03 fol. 67-68.

18.4 De stuiver van 1619

In juli 1619 speelt de kwestie van het zilveren kleingeld opnieuw. De vertegenwoordigers van de Staten van Holland en West-Friesland dringen er in de vergadering van de Staten-Generaal op aan dat verschillende lopende zaken rond het herstel van het muntwezen goed worden geregeld. Na overleg met de generaalmeeesters wordt eind augustus besloten om de productie van enkele stuivers voorlopig toe te staan volgens een nieuwe instructie. De generaalmeeesters wordt opgedragen zich met deze nieuwe instructie naar de verschillende provinciale Munten te begeven, de Muntmeesters te instrueren en hen de eed op de juiste naleving van de instructie af te nemen.¹¹²³

Nog geen maand later, op 27 september 1619, stellen de Staten-Generaal voor de productie van de enkele stuiver al weer te verbieden en de stempels in te trekken. Als reden wordt aangevoerd dat de nieuwe enkele stuiver qua afbeelding te weinig verschilt van de circulerende dubbele stuiver.

Er zullen nieuwe stempels moeten worden gemaakt voor de enkele stuiver, die op de voorzijde geen leeuw meer tonen maar het heraldisch symbool van de Staten-Generaal: de bundel van zeven pijlen.

De nieuwe stempels moeten qua diameter ook iets kleiner zijn dan die van de oude stuivers.¹¹²⁴

Hier rijst de vraag of niet voorzien had kunnen worden dat de stuiver van 1614 te veel lijkt op de dubbele stuiver die op dat moment wordt geproduceerd. Kennelijk zijn de leden van de verschillende Statenvergaderingen, maar ook hun vertegenwoordigers in de Staten-Generaal onvoldoende gespitst op dit soort zaken. Meer verbazingwekkend is het feit dat de generaalmeeesters van de Munten er, naar eigen zeggen de experts over dit onderwerp en de adviseurs van de Staten-Generaal, voor zover bekend, niets over hebben opgemerkt.¹¹²⁵

Vanwege de gestegen prijs van het zilver wordt het gewicht van de nieuwe enkele stuiver verhoogd tot 1,31 g. Het gehalte wordt verlaagd tot 333/1000. De hoeveelheid fijn zilver die elke enkele stuiver hoort te bevatten komt daarmee op 0,436 g. Voor een mark fijn zilver aangeleverd voor de enkele stuiver krijgt de leverancier nu *f* 24: 5, terwijl hij voor die van de rijksdaalder 1 stuiver 20 mijten en voor die van de leeuwendaalder 3 stuivers 5 mijten minder ontvangt. Deze maatregel lijkt bedoeld om de particuliere bezitters hun zilver beschikbaar te laten stellen voor de productie van kleingeld.¹¹²⁶

De leden van de Staten-Generaal blijken niet gelukkig te zijn met de adviezen van de raden en generaalmeeesters van de Munten. Generaalmeester Pieter van Beveren wordt op 4 oktober 1619 ontboden in de vergadering en met hem wordt lang gediscussieerd over de instructie van de Muntmeesters, op grond waarvan de nieuwe enkele stuiver is geproduceerd. De leden van de Staten-Generaal vinden dat de generaalmeeesters grote fouten hebben gemaakt bij het opstellen van genoemde instructie en hun verkeerd hebben voorgelicht.¹¹²⁷ Vier dagen later besluiten de Staten-

Generaal de stempels voor de enkele stuiver in te trekken en beslag te leggen op de al gemunte exemplaren.¹¹²⁸ Uiteindelijk worden in december, na een separaat overleg met de generaalmeeesters en ondanks een bericht van de Dordtse Muntmeester dat hij klanten heeft voor de nieuwe stuivers, de provinciale bestuurders toch aangeschreven om de stempels van de dubbele en enkele stuivers in te trekken. Als reden wordt voorkoming van schade voor de gewestelijke schatkisten genoemd.¹¹²⁹

Te Dordrecht wordt tussen 10 en 28 september 1619 1.258 mark 4 ons 15 engels zilver (ruim 419 mark fijn) verwerkt tot pijlstuivers, met het jaargetal van dat jaar, zoals voorgeschreven.¹¹³⁰ Van deze partij zijn door de waardijn 209 exemplaren in de muntbus gestoken. Deze bus wordt in juni 1620 geopend en gecontroleerd door essayeur-generaal Pieter Gerritsz. Dou en raden en generaalmeeesters Simon van der Meijden en Jacob van Nispen ten overstaan van Arent Meijnerstsz, burgemeester van Haarlem, Gerard van Santen, schepen van Delft – beiden als vertegenwoordigers van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland – Joris de Bijle, thesaurier-generaal van de Staten-Generaal en eerste raad en rekenmeester van Holland en Fento Fredericsz. Riccen, raad en rekenmeester van Holland.

De akte die de generaalmeeesters naar aanleiding van hun controle opstellen laat zien dat Muntmeester Van Sloten voor de door zijn gezellen geproduceerde enkele stuivers 1619 6 stuivers per mark aan sleischat moet betalen, hetgeen komt op *f* 125:15: 9. Bij de controle van het gewicht wordt geconstateerd dat de als voorbeeld apart gehouden buspenningen een engels en een aas per mark te licht te zijn ten opzichte van de bepalingen in de instructie voor de nieuwe enkele stuiver. De Muntmeester krijgt daarom een boete opgelegd van *f* 75:13: 1. Daarbovenop krijgt hij nog een geldstraf omdat het gehalte van de buspenningen van de pijlstuivers 1619 niet overeenkomt met de bepalingen in de instructie. Die bedraagt *f* 211:15:16. In totaal moet Van Sloten over de productie van de pijlstuivers 1619 *f* 413: 3:26 aan boetes betalen.¹¹³¹

De genoemde boetes lijken voor de Muntmeester ongunstig. Rekening houdend met deze twee ‘abuisen’ in de productie van de pijlstuiver 1619 – iets wat Besier in zijn berekeningen ten onrechte niet doet – komt de oplage op basis van het te lage gewicht de door Besier gewoonlijk gehanteerde rekenmethode niet uit op 234.751, maar op 236.264 stuks. Dit is dus 1.513 exemplaren meer dan de hoeveelheid stuivers die de uitkomst is van de berekening ‘op de volle voet’. Samen vertegenwoordigen deze extra stukken een waarde van *f* 75:13, precies het bedrag dat als boete voor het te lage gewicht is vermeld.¹¹³²

Wanneer eenzelfde berekening wordt uitgevoerd voor het lagere gehalte, dan moet worden uitgegaan van het bij de controle geconstateerde tekort van 2 grein ten opzichte van de uiterste remedie op het gehalte. De essayeur-generaal berekent dat het tekort voor de hele partij 8 mark 8 penningen en 19 grein bedraagt. Van het aangeschafte zilver zijn dus meer enkele stuivers gemaakt. Op basis van de gegevens over de gehalteproef van de buspenningen moet de door Besier

¹¹²³ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 190 nr. 1232 en 225 nr. 1481, d.d. 24 juli en 28 augustus 1619.

¹¹²⁴ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 252 nr. 1686, d.d. 27 september 1619.

¹¹²⁵ NA 1.01.44-13 fol. 262v-263. Brief aan de weduwe van de Groningse Muntmeester David Hagenet d.d. 22 mei 1688. De generaalmeeesters noemen zichzelf hierin ‘Muntsverstandigen’.

¹¹²⁶ NA 1.01.44-03 fol. 197. Conferentie des nieuwen enckelen stuuers... d.d. 14 augustus 1619.

¹¹²⁷ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 260 nr. 1730, d.d. 4 oktober 1619.

¹¹²⁸ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 262 nr. 1749, d.d. 8 oktober 1619.

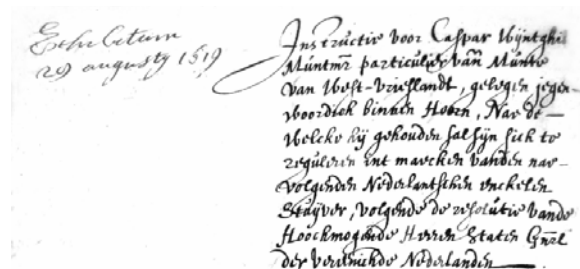
¹¹²⁹ Smit / Roelevink, *Resolutiën Staten-Generaal 1619-1620*, 262 nr. 1749 en 325 nr. 2212, d.d. 8 oktober en 11 december 1619.

¹¹³⁰ NA 1.01.44-4 fol. 15-19v. Akte van opening van de eerste muntbus van Johan van Sloten. Purmer & Van der Wiel nr. WF 77.

¹¹³¹ NA 1.01.44-4 fol. 18v-19. Akte van opening van de eerste muntbus van Johan van Sloten d.d. 13 juni 1620. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 102.

¹¹³² Met dank aan Marcel van der Beek die mij op dit feit heeft gewezen. Mailbericht 6 oktober 2011 01:01u.

berekende oplage 1.630 exemplaren stuks hoger zijn geweest. Het verschil in gehalte van deze stuivers berekenend ten opzichte van de zogenaamde ‘volle voet’, maakt dat de stuivers zijn geproduceerd op een gehalte dat 26 grein te laag is in vergelijking met het voorgeschreven gehalte. Die 26 grein minder dan de volle voet, gerekend over de gehele partij, betekent dat er van dezelfde hoeveelheid zilver 21.193 exemplaren (= f 1.059:13: -) meer geproduceerd kunnen worden.¹¹³³ Ook na aftrek van de boetes moet Van Sloten aan deze aanmunting ruim hebben overgehouden. Op de Westfriese Munt is de situatie heel anders dan op de Hollandse Munt te Dordrecht. Muntmeester Caspar Wijntgens ontvangt wel degelijk de instructie op de nieuwe stuiver, maar produceert ze niet.¹¹³⁴

Afb. 48 Detail van het eerste blad van de voor Caspar Wijntgens bestemde instructie voor de zilveren enkele stuiver d.d. 28 augustus 1619. NA 1.01.02-5723.

18.5 De Westfriese stuiver van 1624

Hoewel de vertegenwoordigers van de Staten van Holland in de Staten-Generaal voortdurend pleiten voor stopzetting van de productie van stuivers, dubbele stuivers en schellingen, produceren de Westfriese Muntgezellen tussen 15 november en 15 december 1624 ruim 277.000 enkele stuivers.¹¹³⁵

Volgens de akte van opening van zijn zevende muntbus krijgt Muntmeester Caspar Wijntgens over de productie van 1.925 mark 6 ons 10 engels aan enkele stuivers bovenop de sleischat van f 144: 5:35 een boete van f 81:16:35 opgelegd. Dit laatste omdat bij de bepaling van het gehalte van 288 van de 320 exemplaren in zijn muntbus duidelijk is geworden dat de geteste exemplaren 4 1/4 grein per mark te kort komen. Deze geteste exemplaren worden zoals gebruikelijk gezien als representatief

voor de gehele geproduceerde partij, vandaar dat de boete over de gehele partij wordt geheven.¹¹³⁶ Het beantwoorden van de vraag of Wijntgens de sleischat en de boete werkelijk heeft betaald valt buiten het kader van deze studie.¹¹³⁷ De sleischat bedraagt zes stuivers per mark. Deze hoge sleischat betekent dat de generaalmeeesters van de Munten bij het opstellen van akte van de opening van de muntbus de bepalingen van de ordonnantie van 11 oktober 1619 op de nieuwe stuivers hebben gevolgd. Purmer en Van der Wiel hebben de Westfriese stuiver 1624 niet aangetroffen in hun tocht langs de verschillende openbare verzamelingen en noemen deze daarom niet in hun Handboek.¹¹³⁸ Denkbaar is dat er geen exemplaren van deze productie bewaard zijn gebleven, omdat ze vanwege hun slechte kwaliteit allemaal zijn omgesmolten.

De Westfriese Muntmeester Hans Sweers vermunt tussen 23 september en 13 oktober 1628 in zijn Munt te Enkhuizen 525 mark zilver (305 mark 11 penningen 12 grein fijn) aan enkele stuivers met dat jaartal. De sleischat is nu weer teruggebracht van 6 naar 2 stuivers per mark fijn en komt voor deze aanmunting dus op f 30:11:44. Zowel gewicht als gehalte van de geteste buspenningen zijn binnen de gestelde marge, zodat Sweers geen boetes krijgt opgelegd.¹¹³⁹

Nicolaas Wijntgens, zoon van een jongere broer van genoemde Caspar Wijntgens, vervaardigt in de jaren 1639 en 1641 in zijn Munt te Hoorn ook nog pijlstuivers. De productie van deze pijlstuivers wordt echter niet verantwoord in de akte van opening van Nicolaas' tweede muntbus, die betrekking heeft op de productie in de periode 14 september 1637 tot en met 14 augustus 1643.¹¹⁴⁰ Wat hiervan de reden is, blijft voor dit moment gissen.

18.6 Stuivers voor Brazilië

In de inleiding over de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw (hoofdstuk 7) is aangegeven dat de opdrachten voor de aanmaak van kleingeld vanuit de VOC en de WIC buiten beschouwing zijn gelaten. Daar is ook aangekondigd dat voor één opdracht van de WIC, die van najaar 1639, een uitzondering zou worden gemaakt. Reden daarvoor is dat aanmuntingen door de Munthuizen van de Republiek in opdracht van de WIC ten behoeve van circulatie in Nederlands Brazilië in de Nederlandse literatuur tot nu toe niet bekend zijn.¹¹⁴¹ Begin november 1639 meldt Nicolaas Wijntgens aan zijn superieuren, de burgemeesters van Enkhuizen, dat hij een opdracht heeft ontvangen van de bestuurders van de Kamer Amsterdam van de West-Indische Compagnie voor de productie van f 5.200: - aan enkele ‘stuivers met de pijlen’

1133 26 grein x 1257,594 = 113,5328 mark x 186 2/3 = (afgerond) 21.193 stuks = fol. 1.059:13: -.

1134 NA 1.01.44-04- fol. 167-171. Excerpt van de akte van opening van de zesde muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 8 november 1616 tot en met 5 januari 1623. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 202.

1135 Besier, *Muntmeester en hun muntslag* 43.

1136 NA 1.01.44-4 fol. 217v-220v. Excerpt van de akte van opening van de zevende muntbus van Caspar Wijntgens over de periode 7 januari 1623 tot en met 10 mei 1625. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 203.

1137 Een studie over de Westfriese Munt is bij de schrijver dezes in voorbereiding.

1138 Purmer / Van der Wiel *Handboek*, deel I nr. WF 63.

1139 NA 1.01.44-6 fol. 57-62. Hier geldt ook dat het nazoeken of Sweers de sleischat, inclusief de boetes die hij krijgt opgelegd voor zijn productie van de gouden dukaat, de dito rijder en de zilveren leeuwendaalder, werkelijk heeft betaald buiten het kader van deze studie valt.

1140 NA 1.01.44-8 fol. 123v-126v. Excerpt van de akte van opening van de tweede muntbus van Nicolaas Wijntgens. Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 44. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 207.

1141 Hopelijk stimuleert de vermelding van deze bijzondere aanmuntingsopdracht anderen tot verder zoeken.

(circa 104.000 stuks) en *f* 400: - aan halve stuivers met een kruis, beide bedoeld voor circulatie in Brazilië. De bestuurders van Enkhuizen schrijven hun collegae van Hoorn en Medemblik en vragen hun om advies. Moeten zij hun Muntmeester toestemming geven deze opdracht uit te voeren of het hem juist verbieden?¹¹⁴² Wat het antwoord van de heren van Hoorn en Medemblik is geweest, is binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk geworden.

Lucia Werneck Xavier meldt in haar onderzoek naar Nederlands Brazilië dat de bestuurders van de WIC, de Heren Negentien, op 24 juni 1639 aan graaf Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Brazilië, in antwoord op zijn brief schrijven dat zij besloten hebben dat elk van de vijf kamers een deel van in totaal *f* 27.000: - aan kleingeld zal leveren volgens de zogenaamde negensleutel.¹¹⁴³ De negensleutel is de standaardverdeling tussen de vijf kamers van de WIC, waarbij de kamer Amsterdam altijd viernegende voor zijn rekening neemt, de kamer Zeeland tweenegende en de kamers Maze, Noorderkwartier en Stad en Lande elk eennegende deel.¹¹⁴⁴ In de resoluties van de Heren Negentien wordt zelfs een verdeling genoemd van de *f* 3.000: - die elke kamer moet leveren. De verdeling in gewenste muntstukken is als volgt:

Schellingen	<i>f</i> 1.000: -
dubbele stuivers	1.300: -
enkele stuivers	650: -
duiten	50: -
Totaal	<i>f</i> 3.000: -

Afb. 49 Ontwerptekening voor een hele en een halve stuiver uit 1639 voor de WIC. RANH 10-10.

De Westfriese enkele stuiver 1639 is uiteindelijk niet volgens het voorstel van de Muntmeester gemunt, maar met op de keerzijde de drieregelige tekst *W* tussen sterren / *FRI* / *SIA* met daaronder het jaartal en het geheel in een krans van bladeren. De beelden naar van de voorzijde wijkt hiermee af van de gekroonde leeuw met zwaard en pijlenbundel op de Westfriese enkele stuivers van 1614, 1615 en 1628. De afbeelding op de keerzijde wordt alleen gemoderniseerd.¹¹⁴⁵

¹¹⁴² NHAH 10-10. Brief van de burgemeesters van Enkhuizen d.d. 3 november 1639.

¹¹⁴³ Lucia F. Werneck Xavier, *Circulação monetária no Brasil Neerlandês*, in: *Clio Revista de Pesquisa Histórica* 209.2 (2011) en is ook te raadplegen via <http://www.ufpe.br/revistacio/index.php/revista/article/viewFile/177/123>. NA 1.05.01.01-8 fol. 222-223. Brief van de Heren Negentien, aan prins Johan Maurits van Nassau, gouverneur-generaal van Brazilië d.d. 24 juni 1639

¹¹⁴⁴ Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 111.

¹¹⁴⁵ NHAH 10-10.

Van de halve stuiver die Wijntgens in zijn brief aan de burgemeesters van Enkhuizen noemt zijn voor zover bekend geen exemplaren bewaard gebleven. Het is dus heel goed mogelijk dat Wijntgens de Kamer Amsterdam van de WIC alleen de pijlstuivers 1639 en niet de exemplaren van halve waarde heeft geleverd. Het is tevens denkbaar dat Wijntgens in 1639 ook aan andere kamers van de WIC schellingen, enkele en dubbele stuivers en duiten heeft geleverd voor uitvoer naar Brazilië.¹¹⁴⁶

Afb. 50 Westfriese pijlstuiver 1639, P&VdW Wf 64.

In een latere brief van de Heren Negentien aan graaf Johan Maurits te Brazilië wordt gemeld dat door de verschillende kamers inmiddels de volgende bedragen aan kleingeld naar Brazilië zijn verzonden:

Kamer Amsterdam	<i>f</i> 12.000: -
Kamer Zeeland	6.000: -
Kamer Maze	3.000: -
Kamer Noord-Holland	3.000: -
Kamer Groningen	3.000: -
	<i>f</i> 27.000: - ¹¹⁴⁷

Deze bedragen komen overeen met de bovengenoemde negensleutel. Het door Wijntgens genoemde verzoek van de Kamer Amsterdam betekent dat deze kamer Amsterdam ook elders nieuwe muntstukken zal hebben besteld. Ook andere Munten dan de Westfriese Munt zullen in de tweede helft van 1639 schellingen, enkele stuivers, dubbele stuivers en duiten hebben geleverd voor Brazilië.¹¹⁴⁸

18.7 De stuiver van 1670

De jaren veertig, vijftig en zestig van de zeventiende eeuw worden gekenmerkt door verschillende klachten over de circulatie van slechte stuivers, die zijn vervaardigd in de Munten van Overijssel,

¹¹⁴⁶ Ook hiervoor geldt dat dit in een ander onderzoek nader uitgezocht moet worden.

¹¹⁴⁷ NA 1.05.01.01-8 fol. 282. Brief d.d. 17 december 1639. Met Noord-Holland wordt hier de kamer Noorderkwartier bedoeld en met Groningen vanzelfsprekend de kamer van Stad en Lande. Over de verzending vanuit de kamer Stad en Lande wordt zelfs nog vermeld dat deze is geschied met de schepen Susanna en Princesse.

¹¹⁴⁸ Ook hiervoor geldt dat dit in een ander onderzoek nader uitgezocht moet worden.

Utrecht, in de Munten van de steden Deventer, Kampen en Zwolle, maar ook in die te Kleef en Emmerich. De Staten-Generaal lijken machteloos vanwege het particularisme van de bestuurders die alleen de muntslag van het eigen gewest proberen te beschermen en te verdedigen.

De massa's minderwaardige stuivers, dubbele stuivers en schellingen (6 stuiverstukken) in circulatie leiden uiteindelijk in september 1670 tot een reactie van de Staten van Holland. Zij besluiten tot een resolutie, waarin zij een einde maken aan de onbeperkte betaalkracht van de stuiver, de minderwaardige exemplaren verbieden en voorschrijven dat nieuwe stuivers een gehalte moeten hebben van 7 penningen (0,583 fijn) en een gewicht van 301 en een half per mark Trois (0,815 gram).¹¹⁴⁹ Kort daarvoor hebben de Staten van Holland hun Muntmeester Simon van Rottermont een instructie gegeven voor de aanmaak van 'zilveren pajement als schellingen, dubbelde en enckelde stuijvers'.¹¹⁵⁰ In 1694 nemen de Staten-Generaal deze specificaties voor de enkele stuiver over, maar effectief is de maatregel niet. Nieuwe stuivers volgens de specificatie van 1670 worden door de Westfrieze Munt pas weer in 1714 geproduceerd. De Munt te Dordrecht volgt tien jaar later.

18.8 Stuivers van de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen

In de jaren zeventig van de zeventiende eeuw worden ook stuiverstukken vervaardigd door de Geoctroyeerde Munt te Enkhuizen. Dit bedrijf dat voortkomt uit de onmacht van de verschillende Provinciale Staten en de Staten-Generaal om samen orde te scheppen in het muntwezen, is in feite een initiatief van twee particulieren: Theodoor Anthonij Stosch en Isaac Alexander d'Outenbourg. Vanwege de betrekkelijke onbekendheid van dit derde Muntbedrijf in het gewest Holland en West-Friesland is enige extra aandacht hier verantwoord. Genoemde heren zenden in 1664 de Staten van Holland hun plan om het muntwezen op orde te brengen. Zij stellen voor de gehele muntvervaardiging met uitsluiting van anderen te mogen pachten en zo nieuwe muntstukken in circulatie te kunnen brengen van een 'praktischer' gehalte en gewicht en een betere afwerking.¹¹⁵¹ Met praktisch gehalte wordt bedoeld dat het kleingeld, evenals bijvoorbeeld in Engeland, verhoudingsgewijs op dezelfde voet (een zelfde hoeveelheid zilver bevattend) wordt geproduceerd als de munten met hogere waarden. Juist het in de Republiek gehanteerde verschil in gehalte en gewicht tussen de munten van hoge waarde en het kleingeld, wordt door hen aangemerkt als een van de oorzaken van de aanhoudende koersverhogingen. Zoals 10 jaar later duidelijk zal worden houdt het voorstel inderdaad in dat één zilveren dukaat evenveel zilver bevat als 8 schellingen, 24 dubbeltjes of 48 stuivers.¹¹⁵²

De eveneens voorgestelde betere afwerking van de nieuwe muntstukken wordt bereikt door het introduceren van machines in het productieproces. In de omringende landen is de muntproductie in die jaren al enige tijd gemechaniseerd, maar in de Republiek blijven de walsen en de schroefpersen uit angst voor valsemunterij en verlies van werk voor de gezellen tot 1670 verboden.¹¹⁵³ Na het overlijden van d'Outenbourg in 1670, werkt Stosch het hierboven genoemde plan samen met de Amsterdamse zilversmid Dirk Bosch verder uit. Het is deze Bosch die, nadat de Staten van Holland het voorstel op advies van raden en generaalmeeesters van de Munten hebben afgewezen, met toestemming van de burgemeesters van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik begint met de oprichting van een Muntbedrijf te Enkhuizen.¹¹⁵⁴

Bosch trekt de bestuurders van de drie Westfrieze steden over de streep met de keus uit twee aanbiedingen: een vaste uitkering per jaar of een deel van de winst voor elk van de steden. De bestuurders van de drie Westfrieze steden kiezen voor Bosch' aanbod, een vaste uitkering van *f* 1.700: - per jaar aan elk van de drie steden. Dit is *f* 1.300: - hoger dan het bedrag dat is overeengekomen met de Muntmeester van de eigen Munt van de drie steden. In de ogen van de bestuurders is het ook gunstiger dan Bosch' andere aanbod.¹¹⁵⁵ De Westfrieze Muntmeester Gerrit van Romondt heeft dan al jaren problemen met de betaling van zijn recognitie. De stadsbestuurders kiezen er dus voor hun eigen Munthuis te laten beconcurreren door de nieuwe Munt van Dirk Bosch. Zij schatten de kans dat Bosch hun de jaarlijkse uitkering gaat betalen waarschijnlijk hoger in dan dat Van Romondt zijn verplichting jegens hen alsnog zal nakomen.

De oorlogsdreiging en aansluitend de invasie van de Fransen in 1672 brengen de Republiek aan de rand van de politieke en financiële afgrond. De handel in goud en zilver komt bijna geheel stil te liggen. Voor de plannen tot sanering van het muntwezen is nauwelijks aandacht en van productie in de nieuwe Munt van Dirk Bosch te Enkhuizen komt in die periode ook niets terecht. De Franse invasie van 1672 is de directe aanleiding voor de oprichting van een vierde Munt binnen het gewest Holland en wel in Amsterdam. Tot op de dag van vandaag is dit voor velen de bekendste Munt van Nederland. De productie wordt gevestigd in het stenen wachthuis van de Regulierspoort gelegen aan het Singel waar Rokin en Vijzelstraat in elkaar overgaan.¹¹⁵⁶ Gedurende de periode van bijna een heel jaar – van 9 november 1672 tot en met begin november 1673 – wordt hier het goud en zilver, aanwezig in de Amsterdamse Wisselbank, vermunt in gouden dukaten, zilveren ridders en zilveren dukaten. Belangrijkste reden van de oprichting van een tijdelijke Munt in Amsterdam is het risico dat transport van het ongemunte goud en zilver naar de Munten in Enkhuizen of Dordrecht en van de geslagen muntstukken weer terug naar Amsterdam op dat moment met zich meebrengt.

¹¹⁵³ Zie voor een beschrijving van de gemechaniseerde muntproductie hoofdstuk 2.2.2 in dit deel van deze publicatie.

¹¹⁵⁴ Die toestemming wordt gegeven op 7 april 1671. NHAH 10-3 fol. 370-378. Stosch blijft als een stille vennoot op de achtergrond en spreekt met Bosch per contract af eenderde van de te verwachten profijten te ontvangen.

¹¹⁵⁵ WFA OAM inv. nr. 36 (bergnr. 11) fol. 318. Van Gelder noemt een bedrag van *f* 1.000: - meer per stad, maar gaat daarbij voorbij aan het besluit van de drie Westfrieze steden van 30 oktober 1670. Na lang 'zeuren' van Muntmeester Gerrit van Romondt en het lang niet (kunnen) betalen van de bij zijn aanstelling afgesproken *f* 800: - recognitie wordt nu besloten deze terug te brengen tot *f* 400: - per jaar per stad.

¹¹⁵⁶ In mijn tijd aan de Munt te Utrecht is het enkele malen voorgekomen dat buitenlandse gasten op de luchthaven Schiphol de taxi naar 'de Munt' namen en niet in Utrecht maar in Amsterdam op genoemde hoek eruit werden gezet en vandaar belden de ingang van ons pand niet te kunnen vinden.

De kortstondige periode van in bedrijf zijn van deze Munt heeft te maken met het feit dat Amsterdam slechts toestemming heeft gekregen voor het hebben van een eigen Munt zo lang de militair-politieke situatie dit noodzakelijk maakt en de voorraden van de Wisselbank dit vereisen. De toestemming aan Amsterdam is nooit bedoeld geweest om de oude rechten van Dordrecht en de Westfriese steden op het hebben van een Munt te ontkrachten. Op de Munt van Amsterdam worden geen stuivers geslagen, dus zal hier niet verder op de activiteiten van deze Munt worden ingegaan.¹¹⁵⁷

Nadat de dreiging van de Fransen is bezworen start Bosch opnieuw onderhandelingen met de Staten van Holland. Evenals in 1670 geschiedt bij de Westfriese steden biedt Bosch nu ook de Staten de keuze tussen een deel van de winst en een vaste uitkering per jaar. Ditmaal gaat het om een bedrag van f 24.000: -. Ondanks het negatieve advies van raden en generaalseesters, kiezen de Staten van Holland voor deze kans op vaste extra inkomsten. Op 25 augustus 1673 geven zij een voorlopig octrooi af voor 20 jaar.¹¹⁵⁸

De Geoctroyeerde Munt slaat in het eerste jaar een serie op proef bestaande uit zilveren ridders, zilveren dukaten, schellingen, dubbele stuivers en ook enkele stuivers. Alle stukken dragen het jaartal 1673 en het wapen van West-Friesland.

Afb. 51 Proef voor de enkele stuiver 1673 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 85.

Afb. 52 Proef voor de enkele stuiver 1675 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 87.

Na veel heen en weer gepraat tussen Bosch en de zijnen enerzijds en leden van de Staten van Holland, in woord en geschrift gesteund door de raden en generaalseesters en door de essayeur-generaal anderzijds, verlenen de Staten van Holland op 17 december 1676 eindelijk het door Bosch verzochte octrooi. De Geoctroyeerde Munt kan nu echt aan het werk.

In onder andere de Amsterdamsche Courant van 20 februari en 4 maart 1677 verschijnen oproepen aan particulieren om zilver aan te leveren. Opnieuw wordt een serie op proef geslagen, nu bestaande

uit schellingen, dubbele en enkele stuivers. De stuivers tonen aan weerszijde van het wapen van West-Friesland de letters 'B' en 'P', staande voor 'Bank-Payment'. Deze twee letters maken duidelijk dat Bosch zijn geld produceert op de koers van het zogenaamde bankgeld.

De Amsterdamse Wisselbank hanteert voor de Nederlandse zilveren rijder of dukaton een koers van 60 stuivers in plaats van de in de gewone circulatie gebruikelijke waarde van 63 stuivers. Voor de zilveren dukaat of rijksdaalder hanteert de Wisselbank een koers van 48 stuivers in plaats van de 50 die deze denominatie doet in het gewone betalingsverkeer. De nieuwe stuivers worden dan ook voor 1/48 zilveren dukaat aangeboden en niet voor 1/50 zoals gebruikelijk is voor de in omloop zijnde exemplaren. Er wordt door Bosch en de zijnen dus wel een hogere koers aan het kleingeld toegekend dan de intrinsieke waarde toelaat.

Afb. 53 Stuiver 1676 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 90.

De generaalseesters blijven protesteren tegen alles wat Dirk Bosch doet en wenden zich zelfs tot de Staten-Generaal, maar zonder succes. De Geoctroyeerde Munt produceert tot in 1678. Vooral de zilveren dukaten schijnen gretig aftrek te hebben gevonden bij handelaren. Door hun fraaie, mooi ronde uiterlijk zullen ze gemakkelijk in het buitenland zijn geaccepteerd.¹¹⁵⁹ Het kleingeld is ondanks het genoemde uiterlijk minder populair.

In zijn poging de productie van kleingeld opgestart te krijgen doet Bosch bij de generaalseesters een verzoek tot wijziging van enkele bepalingen in het octrooi. Na bij hen bakzeil te hebben gehaald, wendt Bosch zich tot de bestuurders van de Westfriese Munt. Deze geven hem op 21 augustus 1677 de toestemming de waarde van het kleingeld om te zetten van bank-payment in courant-payment. De waarde van de stuiver wordt nu weer 1/50 zilveren dukaat. Ook de beeldenaar wordt aangepast. Gehalte en gewicht blijven echter gelijk.

Afb. 54 Stuiver 1677 van de Geoctroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 92.

Met hulp van Van Romondt en Siewert Jansz. Out, essayeur van de Amsterdamse Wisselbank, weten de generaalseesters aan te tonen dat de producten van de Geoctroyeerde Munt niet voldoen aan de

¹¹⁵⁷ Publicaties over de Amsterdamse Wisselbank als opdrachtgever van de verschillende Munthuizen in de Republiek en over de Munt van Amsterdam zijn bij de schrijver dezes in voorbereiding.

¹¹⁵⁸ NA 1.01.44-12 fol. 2v-3v. Resolutie StvHoll d.d. 25 augustus 1673.

¹¹⁵⁹ Dit 'fraaie, mooi ronde uiterlijk' van de munten van de Geoctroyeerde Munt wordt verkregen door onder andere het gebruik van schroef- en pletwerk, dat volgens een verklaring van Stephanus Madecker, de latere reparateur en opzichter van het schroef- en pletwerk van de Hollandse Munt te Dordrecht, uit 1688 door hem indertijd te Enkhuizen is geïnstalleerd.

bepalingen die zijn gesteld in het afgegeven octrooi.

Gerrit van Romondt heeft aan Bosch een geduchte concurrent in zijn eigen stad. Hij heeft bovendien flink productieverlies geleden, doordat de stad Amsterdam tijdelijk een eigen Munt heeft gehad. Samen wijzen Van Romondt en Out er tevens op dat andere voorwaarden uit het octrooi ook niet worden nagekomen. De Staten van Holland besluiten op 1 september 1678 het octrooi op te schorten. Pas op 14 december van dat jaar wordt tot inname van de stempels besloten, wat leidt tot definitieve beëindiging van de productie in deze Munt. Van Dirk Bosch wordt vanaf dat moment binnen Holland niets meer vernomen. Volgens een verklaring van de Amsterdamse stempelsnijder Christoffel Adolphi laat Bosch de Provinciale Staten achter zonder de in het vooruitzicht gestelde betaling van f 24.000: - per jaar te hebben voldaan. Verder zijn er zeventien schuldeisers bij naam bekend. Onder hen zijn de commissarissen van de Amsterdamse Wisselbank (ieder f 1.800:- per jaar), advocaat Wijbrand Laurentius (f 1.200: - per jaar), en twee niet nader bekende personen Jillis Hooijbergen (f 3.000: - per jaar) en Reinier Loenius (f 2.700: - per jaar).¹¹⁶⁰

De door de Staten van Holland in beslag genomen inventaris van de Geoctroyeerde Munt wordt verkocht aan Daniël Valckenier, Muntmeester van Friesland. Het betreft hier in elk geval de twee muntpersen met toebehoren.¹¹⁶¹ Wat er gebeurt met het pand te Enkhuizen waar de Geoctroyeerde Munt in gevestigd is geweest is niet duidelijk. Bosch' Muntmeester David Hagenet vlucht uit Amsterdam. Ondanks protesten van de generaalmeeesters wordt hij in 1680 in Groningen aangesteld als meester van de Munt van Stad en Lande en produceert hij daar tot eind oktober 1687 zilveren ridders, florijnen, schellingen, stuivers en duiten. De laatste van heel slechte kwaliteit.¹¹⁶² Hagenet overlijdt in maart 1688.¹¹⁶³ Over de omvang van zijn productie van na oktober 1686 is tot nu toe niets bekend.

De Staten van Holland vertrouwen vanaf nu niet meer op voorstellen van particulieren en nemen zelf, zij het nog steeds schoorvoetend, de strijd tegen het verval van het muntwezen ter hand. De eerste poging daartoe wordt gedaan in 1679 met de introductie van een nieuwe serie zilveren munten, bestaande uit een 1/2, een 1, een 2 en een 3 guldenstuk. Deze nieuwe munten staan bekend als Statenmunten. Nieuw kleingeld levert deze poging niet op. Wel worden maatregelen uitgevaardigd tegen minderwaardig geld van buiten het eigen gewest.¹¹⁶⁴ Ook de door Holland naar het niveau van de Staten-Generaal getilde voorstellen tot reorganisatie van het muntwezen uit 1694 leiden niet tot de productie van nieuwe enkele stuivers. Het nieuwe kleingeld blijft beperkt tot schellingen, dubbeltjes en duiten.

¹¹⁶⁰ NA 1.01.44-12 fol. 202v. Verklaring van Christoffel Adolphi aan de heeren van den gerechten der stad Amsterdam.

¹¹⁶¹ NA 1.01.44-03 fol. 218. Bericht van raden en generaalmeeesters aan de Staten van Holland d.d. 3 oktober 1679.

¹¹⁶² Zie Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 801. Polak vermeldt dat de bus is geopend in november 1686 is geopend. Uit correspondentie van zijn weduwe Elisabeth Coo met de secretaris van raden en generaalmeeesters blijkt dt de bus in 1687 moet zijn geopend. Nader onderzoek naar de exacte datum van opening en dus ook naar de looptijd van de bus is daarom gewenst. De duiten zijn in de verantwoording van de muntbus niet meegenomen en worden daarom ook door Polak niet genoemd. Zie voor de duiten die Hagenet heeft geproduceerd hoofdstuk 9 in dit deel van deze publicatie.

¹¹⁶³ NA 1.01.44-13 fol. 255-255v + 264. Misive van R&G aan de Staten-Generaal d.d. 3 april 1688 en 'Extract uijt het register der resolutien van de Staten-Generaal' d.d. 25 mei 1688. Zie voor de periode van aanmuntung door Hagenet ook: GrA 1.15-1381 en 1.16-1432. Archief Staten van Stad en Landen, 15. Stukken van de afgevaardigden ter Staten-Generaal. Brieven afkomstig van burgemeesters en idem, 16. Archieven en stukken van andere commissies. Stukken van de gecommiteerden voor de Munt.

¹¹⁶⁴ NA 1.01.44-12 fol. 199v-200. Resolutie Staten van Holland d.d. 27 april 1679. Gedrukte versie pag. 527.

19 De nieuwe enkele stuiver 1738

Na de schets van de ontwikkeling van de enkele stuiver in de Nederlandse monetaire geschiedenis is het nu tijd om het onderwerp van deze studie, de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw, weer op te pakken. In dit en het volgende hoofdstuk worden de acties van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en West-Friesland belicht die hebben geleid tot de twee pogingen tot verbetering van de kwaliteit van de circulerende enkele stuivers, namelijk in 1738 en 1764.

19.1 Wat vooraf ging aan de productie van de enkele stuiver 1738

Pas in 1729 komt de enkele stuiver als muntstuk voor de binnenlandse circulatie weer onder de aandacht van de Staten-Generaal. Een vertegenwoordiger van het gewest Friesland in de Staten-Generaal meldt dat zijn Friese medebestuurders sinds enige tijd hebben bespeurd dat de handel nog steeds wordt gestagneerd door in omloop zijnde slechte stuivers. Hij meldt tevens dat niet alleen handelaren maar ook de gewone ingezetenen veel schade ondervinden van de slechte stuivers. 'Nog steeds' heeft betrekking op de circulatie, die vervuild is gebleven, ondanks het vernieuwen van het plakkaat van 31 december 1692 en het daarmee opnieuw voor biljoen verklaren van alle stuivers gemunt buiten de zeven provinciën.¹¹⁶⁵ De Friese gedeputeerde ter Staten-Generaal is gelast zijn collegae Hoog Mogenden op de hoogte te brengen van deze situatie en hun voor te stellen het verbod op de vreemde stuivers geldend te maken voor de gehele Republiek. Alleen zo zal, volgens de Friezen, het probleem van de slechte stuivers kunnen worden opgelost. De leden van de Staten-Generaal besluiten daarop, zoals gebruikelijk bij dit soort onderwerpen, advies te vragen aan de raden en generaalmeeesters van de Munten.¹¹⁶⁶

De generaalmeeesters bevestigen de slechte kwaliteit in zowel gehalte als gewicht van de circulerende stuivers in de gehele Republiek, dus niet alleen in Friesland. Door slijtage en vermenging met 'veelerhande vreemde stukjes', maar ook door het uitsorteren (biquetteren) van zware exemplaren en door het snoeien is het onderscheid met de halve stuivers soms moeilijk te maken. Zij raden de Staten-Generaal aan opnieuw een plakkaat uit te vaardigen, waarin wordt bepaald dat alle oude stuivers binnen en buiten de Republiek vervaardigd voor de tijd van zes maanden in waarde worden gereduceerd tot een halve stuiver en daarna ongeldig – 'voor biljoen'

¹¹⁶⁵ Van Gelder, *Gedrukte muntplakaten*, nr. 936. Bedoeld wordt hier het Plakkaat uitgevaardigd door de Gedeputeerde Staten van Friesland d.d. 23 maart 1729.

¹¹⁶⁶ NA 1.01.44-19 fol. 59v. Extract uit het register van de Hoog Mogende heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden d.d. 2 april 1729. Het plakkaat van de Gedeputeerde Staten van Friesland op het verbod van vreemde – Kleefse wordt expliciet genoemd stuivers– d.d. 24 maart 1729 is beschreven door Van Gelder in zijn *Gedrukte muntplakaten* onder nummer 936.

– worden verklaard. Ter vervanging van die oude slechte stuivers moeten de provinciale Munten de opdracht krijgen een ‘genoegsame quantiteit’ nieuwe stuivers in voorraad te munten, zodat deze direct de plaats kunnen innemen van de oude in te trekken exemplaren. Het idee wordt geopperd om elk gewest een eigen vaste hoeveelheid nieuwe stuivers te laten produceren. Gewesten die op het moment van het besluit geen Munt actief hebben – letterlijk wordt gezegd: ‘*alwaer thans geen Muntmeesters zijn*’ – moeten toestemming krijgen hun quotum bij een van de andere Munthuizen te laten produceren.¹¹⁶⁷

De nieuwe stuivers moeten goed zijn te onderscheiden van de oude exemplaren. Vandaar dat de generaalmesters een voorstel doen voor een nieuwe beeldenaar: op de voorzijde de zeven samengebonden pijlen, representerende de Generaliteit, op de keerzijde de naam van het gewest. Hoewel de voorgestelde afbeelding teruggrijpt op de pijlstuiver van 1619, wordt het geheel beschouwd als voldoende onderscheidend. De enkele stuivers 1619 en 1628 wegen bij uitgifte 1,31 gram en zijn dus een stuk zwaarder dan de nieuwe exemplaren, die slechts 0,81 gram wegen. De oude stuivers zijn relatief groot en enigszins grof van uiterlijk, omdat ze met de hamer zijn geproduceerd. De nieuwe exemplaren moeten met de balancier of schroefpers worden vervaardigd en zullen daarom veel mooier rond en strak van uiterlijk zijn.

Afb. 55 Hollandse stuiver 1619, P&VdW Ho 77.

De Staten-Generaal besluiten het advies van de generaalmesters naar alle Provinciale Staten te zenden met het verzoek ten spoedigste een standpunt in te nemen op het voorstel om nieuwe stuivers te maken.¹¹⁶⁸ De spoed die wordt gemaakt is echter maar betrekkelijk. Het onderwerp van de slechte stuivers komt pas zeven jaar later, in augustus 1736, weer op de agenda van de Staten-Generaal. Aanleiding nu is een voorstel van de gedeputeerden van Gelderland van 30 juni om te komen met een oplossing voor de grote hoeveelheid ‘quade stuivers’ in circulatie. Op 28 mei van dat jaar hebben de Provinciale Staten van Gelderland een plakkaat uitgevaardigd, waarin de invoer en het gebruik van buiten het eigen gewest vervaardigde muntstukken wordt verboden. Expliciet worden genoemd: dubbele Kleefse guldens, 10 en 5 stuiverstukken, 2 blanken, 1 1/2 stuivers, grosschen, hele en halve stuivers van Keulse, Kleefse of andere origine. De genoemde muntstukken zullen binnen veertien dagen na publicatie binnen het gewest Gelderland ‘voor billioen’ worden verklaard. Onder ‘gebruik’ valt ook het direct of indirect belenen van geldsommen in deze

denominaties als feitelijke lening of als onderpand. De straf op overtreding van dit verbod is het verbeurd verklaren van de desbetreffende muntstukken met daarbovenop een boete oplopend tot het viervoudige van het bedrag waarmee de overtreding is gepleegd. Dit geldt zowel voor de uitgever als voor de ontvanger.¹¹⁶⁹

De gedeputeerden van Gelderland stellen in de vergadering van de Staten-Generaal voor de eigen Munt een ‘genoegsame quantiteit stuivers’ te laten produceren, maar dit wel te doen met instemming van de ‘gesamentlijcke bondgenoten’, de andere Gewestelijke Staten.

De gedeputeerden van Gelderland verzoeken de Staten-Generaal om toestemming en om de toezegging dat de ‘Hoog Mogenden’ aan de andere gewesten zullen verzoeken ook een ‘convenable quantiteit van stuivers’ te laten vervaardigen.¹¹⁷⁰

De generaalmesters verklaren in het door de Staten-Generaal aan hen gevraagd advies dat de invoer van allerlei soorten slechte en verboden kleine speciën, ‘voornamentlijk de soogenaamde stuivers’, inderdaad dagelijks toeneemt. Zij melden dat dit onderwerp in 1719 ook op de agenda van de besognes binnen de Staten van Holland en West-Friesland heeft gestaan en op 2 april 1729 in de vergadering van de Staten-Generaal aan de orde is gesteld door de gedeputeerde vanwege Friesland. De generaalmesters verklaren dat ze geen beter advies kunnen geven dan zij al op 17 mei 1729 hebben uitgebracht en nemen daarom de vrijheid dit advies hier te ‘subministreeren’.¹¹⁷¹ Zij herhalen nog eens dat tests hebben uitgewezen dat veel van de circulerende vreemde stuivers per stuk niet meer waard zijn dan de helft van een stuiver die is geproduceerd volgens de Ordonnantie van de Staten van Holland en West-Friesland en de daarop gebaseerde Muntmeestersinstructie, beide van 1670. Tevens stellen zij dat het laten slaan van een van te voren gezamenlijk vast te stellen ‘genoegsame quantiteit’ nieuwe stuivers op elk van de gewestelijke Munthuizen inderdaad een oplossing is. Om dit mogelijk te maken moet de Generaliteitsinstructie van 28 augustus 1619 worden ingetrokken en de instructie van de Staten van Holland en West-Friesland van 14 september 1670 door de Staten-Generaal worden overgenomen.¹¹⁷²

In de bijeenkomst van de Staten-Generaal van donderdag 19 juli 1736 wordt besloten de memorie van de generaalmesters te verspreiden onder de gedeputeerden van de verschillende gewesten en onder de heren gedeputeerden ‘tot de zaken van de munte’.

De generaalmesters raden aan voor f 150.000: - aan nieuwe stuivers te laten munten en geven ook aan hoe die onder de provinciale Munthuizen moeten worden verdeeld (zie kadertekst 63).

Die f 150.000: - aan nieuwe stuivers moet volgens de generaalmesters genoeg zijn om de grote hoeveelheid slechte, minderwaardige stuivers uit de binnenlandse circulatie te verdrijven. Waarop zij dit aantal baseren, of het een ruwe of gefundeerde schatting is geweest, wordt nergens duidelijk.

¹¹⁶⁷ NA 1.01.44-19 fol. 60v-61v en NA 1.01.44-43. Memorie tot redres tegens de defecteuse stuivers d.d. 17 mei 1729.

¹¹⁶⁸ NA 1.01.44-19 fol. 63v. Extract uit het register der resolutien van de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der Verenigde Nederlanden d.d. 17 mei 1729.

¹¹⁶⁹ NA 1.01.44-19 fol. 207v. Een gedrukt exemplaar van dit plakkaat is door Van Gelder niet teruggevonden in de collecties die nu worden beheerd door het Geldmuseum te Utrecht. Van Gelder Gedrukte muntplakaten.

¹¹⁷⁰ NA 1.01.44-19 fol. 207. Extract uit het register der Resolutien van de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden sabbath den 30 junij 1736.

¹¹⁷¹ In het kort weer te geven.

¹¹⁷² NA 1.01.44-19 fol. 208-209. Advies van R&G d.d. 19 juli 1736.

Kadertekst 63

Verdeling van de nieuwe stuiver 1738 ¹¹⁷³

Gelderland	f 20.000: -
Holland	40.000: -
West-Friesland	20.000: -
Zeeland	20.000: -
Utrecht	15.000: -
Overijssel	15.000: -
Friesland	10.000: -
Stad en Lande	10.000: -
	f 150.000: -

Bij de aan Friesland en Stad en Lande (Groningen) toegewezen quota melden de generaalseesters dat daar ‘voor zoveel bekend is geen Muntmeesters fungeere’. Zij menen dat die twee gewesten op dat moment geen actief Munthuis binnen hun grenzen hebben. Deze gewesten zullen hun nieuwe stuivers dus elders moeten laten maken. ¹¹⁷⁴

Om de strikte naleving van de uitgevaardigde regels zoveel mogelijk te waarborgen, stellen de generaalseesters voor de Muntmeesters onder ede te laten verklaren niet meer te produceren dan de opgelegde hoeveelheid, op straffe van 1.000 Nederlandse gouden dukaten. ¹¹⁷⁵

In juni 1737 komen de Staten van Holland op dit onderwerp terug. Pensionaris van Dordrecht François Teresteijn van Halewijn (1677-1751) brengt dan het door raden en generaalseesters opgestelde preadvies ‘rakende het werk van de quade stuijvers’ onder de aandacht van de Statenleden. Dit preadvies bevat conceptteksten voor een uit te vaardigen plakkaat en voor een aan de Muntmeesters te verstrekken instructie voor het produceren van de nieuwe pijlstuivers. ¹¹⁷⁶

Bijna twee maanden later besluiten de leden dat het preadvies van de generaalseesters nader zal worden ‘geëxamineert’ en dat in een nog te beleggen aparte vergadering het advies van de ‘gecommitteerden ter zaken van de munten’ zal worden gehoord, zodat de leden van de Staten ‘soo ras als mogelijk’ daarvan op de hoogte zullen worden gesteld. ¹¹⁷⁷

Op 15 oktober melden Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier dat het onderwerp wat hen betreft gedirigeerd kan worden naar de Staten-Generaal. Uit het preadvies van de generaalseesters is de passage weggelaten over het op één dag tegelijkertijd uitgeven van maximaal 20 enkele stuivers voor particulieren, en van 10 enkele stuivers voor handelaren en fabricanten. Tevens wordt de regel uit het preadvies van de generaalseesters over de strafmaat aangepast. ‘Sal gestraft worden met den

ketel en confiscatie van goederen’ wordt veranderd in ‘sal gestraft worden met de dood’. Het betreft hier de passage die gaat over de overschrijding van de remedie in gehalte en gewicht met meer dan twee greinen of twee engels, die door de generaalseesters zeer waarschijnlijk rechtstreeks is overgenomen uit het vijftiende artikel van de instructie uit 1670 voor de productie van schellingen, dubbele en enkele stuivers. ¹¹⁷⁸

Het duurt nog tot 12 juni 1738 voordat de Staten-Generaal het onderwerp van de slechte stuivers in behandeling nemen en tot een besluit komen. Het besluit van de Staten-Generaal over de ‘reductie en billioeneering’ van de enkele stuivers en tot de productie en distributie van nieuwe exemplaren wordt zes dagen later gelezen in de vergadering van raden en generaalseesters van de Munten en acht dagen later in die van de Staten van Holland. ¹¹⁷⁹

Volledigheidshalve dient hier te worden gemeld dat de Dordtse Munt in de periode 1694 tot 1738 nog wel enkele stuivers heeft geproduceerd. Dit gebeurt niet in opdracht en voor rekening van de Staten van Holland, maar voor die van de Verenigde Oostindische Compagnie (zie kadertekst 64).

Het betreft hier de zogenaamde wapenstuiver, die op de voorzijde het gekroonde wapen van Holland toont met aan weerszijde de waarde aanduiding ‘1’ en ‘S’ en op de keerzijde een roosje tussen twee punten met daaronder de naam van het gewest HOLLANDIA in drie regels van elk drie letters en het jaartal.

Afb. 56 Hollandse wapenstuiver 1724, P&VdW Ho 80.

Kadertekst 64

Hollandse stuivers 1724-1737 geslagen in opdracht van de VOC ¹¹⁸⁰			
periode	Aantal marken werks	Voorkomende jaartallen	Oplage (berekening door Besier)
17 februari t/m 2 maart 1724	176	1724	53.065
19 januari 1726 t/m 28 april 1727	1.182	1726 1727	356.070
10 t/m 21 oktober 1730	866	1730	260.080
10 oktober 1733 t/m 15 september 1734	2.633	1733 1734	793.550

¹¹⁷³ Idem. Resolutie Staten-Generaal d.d. 19 juli 1736.

¹¹⁷⁴ NA 1.01.44-19 fol. 210. Rapport van het overleg met raden en generaalseesters over de quade stuivers, ongedateerd (9 augustus 1736).

¹¹⁷⁵ NA 1.01.44-19 fol. 210v. Resolutie Staten-Generaal d.d. 9 augustus 1736. Gedrukte versie pag. 441-452.

¹¹⁷⁶ NA 1.01.44-19 fol. 222v-226. Extract uit de resoluties van de heeren Staten van Holland en Westvriesland d.d. 20 juni 1737.

¹¹⁷⁷ NA 1.01.44-19 fol. 226v. Resolutie Staten van Holland d.d. 16 augustus 1737.

¹¹⁷⁸ NA 3.01.04.01-175 fol. 584-585. Resolutie Staten van Holland d.d. 15 oktober 1737.

¹¹⁷⁹ NA 1.01.44-69 fol. 123-123v. Notulen R&G d.d. 18 juni 1738. NA 3.01.04.01-176 fol. 349-351. Resoluties Staten van Holland d.d. 20 juni 1738. Zie voor de inhoud van het besluit hoofdstuk 19.2 van dit deel van deze publicatie.

¹¹⁸⁰ Besier, Muntmeester en hun muntslag., 31-32. Polak, Historiografie, II bron nr. 128 t/m 134.

22 december 1736 t/m 23 januari 1737	529	1736 1737	159.192
	5.386		1.621.957

Over de Hollandse stuivers die vanaf 1730 voor de VOC zijn vervaardigd is uit een andere bron nog iets bekend. Het betreft het register van de provoost of smidmeester Jacob Roskam, dat bewaard is gebleven in het archief van het Serment van de Munt van Holland.¹¹⁸¹ Uit Roskams aantekeningen kan bijvoorbeeld worden afgeleid dat er tussen 10 en 21 oktober 1730 inderdaad in totaal 866 mark aan enkele stuivers door de gezellen is afgeleverd aan waardijn Adriaen Braats. Bovendien blijkt uit deze bron dat de hoeveelheid die per dag wordt verwerkt ongeveer 97 mark is geweest. Dit is gelijk aan een oplage van ongeveer 30.000 stuks enkele stuivers per dag. Het precieze aantal is afhankelijk van de scherpste waarop de blanco plaatjes qua gewicht zijn geproduceerd. Uit genoemd register blijkt tevens dat in diezelfde periode aan de Munt te Dordrecht ook gouden dukaten zijn geproduceerd. Het betreft een aflevering van 175 mark (circa 12.250 stuks) op 10 oktober en van 222 mark (circa 16.650 stuks) op 22 oktober. Over de productie van de enkele stuivers in 1733, 1734 en 1736-1737 is gelijksoortige informatie beschikbaar.¹¹⁸²

Handwritten register of silver production by Jacob Roskam, 1730-1749. The text is written in cursive and includes the following entries:

Geleverd aan De Heer, Adriaen Braats	88
Jacob Loon Als zwaerdyn van de Munt van Holland te Dordrecht den 10 oktober 1730	
Den 10 oktober 1730	97 Mark
Den 11 Dito	97 Mark
Den 12 Dito	97 Mark
Den 13 Dito	97 Mark
Den 14 Dito	97 Mark
Den 16 Dito	97 Mark
Den 18 Dito	95 Mark
Den 19 Dito	100 Mark
Den 21 Dito	89 Mark

Afb. 57 Registratie van de productie van 866 mark aan Hollandse enkele stuivers ten behoeve van de VOC, tussen 10 en 21 oktober 1730. Register van de provoost of smidmeester van de Dordtse Munt Jacob Roskam 1730-1749. NA 3.01.30-196 fol. 88.

De Westfriese Munt produceert in de periode 1694 tot 1738 ook enkele stuivers voor de Verenigde Oostindische Compagnie. De hoeveelheid is echter veel kleiner dan die van de Hollandse Munt te

Dordrecht. Besier en Purmer en Van der Wiel vermelden een Westfriese enkele stuiver 1714 die onder verantwoordelijkheid van Coenraad Hendrik Cramer is geslagen, waarover in de archivalia tot noch toe niets is teruggevonden.¹¹⁸³

Volgens de akte van opening van de tweede muntbus van Jan Knol leveren de Westfriese Muntgezellen op 23 februari 1724 een partij van 72 mark werks aan enkele stuivers af. Besier heeft uitgerekend dat het hier moet gaan om een oplage van 21.710 stuks. Aangezien de essayeur-generaal aan de hand van de 18 ‘buspenningen’ heeft geconstateerd dat het gewicht van de enkele stuiverstukjes lager is geweest dan is toegestaan, moet de oplage rond de 22.200 stuks hebben gelegen.¹¹⁸⁴

Afb. 58 Westfriese wapenstuiver 1724. P&VdW Wf 68.

19.2 De productie van de nieuwe enkele stuiver 1738

In de bijeenkomst van de Staten-Generaal van 12 juni 1738 wordt besloten tot duidelijke maatregelen. Alle soorten enkele stuivers, zowel de oude versleten exemplaren vervaardigd in Republiek als die van daarbuiten, zullen vanaf 1 september 1738 in waarde worden teruggebracht van 8 duiten naar 1 blank ofwel 6 duiten. Per 1 november van dat jaar gaat de waarde verder terug naar een 1/2 stuiver of 4 duiten en per 1 januari 1739 worden ze voor biljoen verklaard en zijn ze dus ongeldig. Verder wordt besloten dat na 1 januari 1739 voor 1 mark oude versleten of vreemde stuivers niet meer mag worden betaald dan f 5:12: -. Tevens wordt nog eens bevestigd dat de gewesten elk een zekere hoeveelheid nieuwe stuivers zullen laten produceren. De nieuwe enkele stuivers dienen aan ‘d’eene zijde de seven gebonden pijlen’ te vertonen en aan de andere kant ‘in letters de provintie alwaar dezelve zullen werden geslagen’. De generaalmeesters wordt opgedragen de Muntmeesters de eed op deze nieuwe instructie af te nemen en hen te laten beloven niet meer dan de afgesproken hoeveelheid te produceren. Het quotum van Gelderland, Utrecht en Overijssel is ten opzichte van het advies van de generaalmeesters van augustus 1736 gewijzigd ten gunste van dat van Holland en West-Friesland (zie kadertekst 63 en 65).

¹¹⁸¹ NA 3.01.30-196. Register van de smidmeester van de Munt te Dordrecht 1730-1749.

¹¹⁸² Deze gegevens zullen elders worden gepubliceerd.

¹¹⁸³ Besier, *Muntmeesters en hun muntslag* 49. Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I Wf 68. Polak, *Historiografie*, deel II bron 219 noemt de productie van enkele stuivers in deze periode niet.

¹¹⁸⁴ NA 1.01.44-34 fol 2-22. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 221. Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 49. Pol (1985) 86. Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. WFr 68. Het nieuwe oplagecijfer is verkregen door het aantal marken werks uit de akte van opening (72) eerst te vermenigvuldigen met voorgeschreven aantal per mark (301,5) en dan vanwege het geconstateerde gewichtstekort nog eens met de factor 1,022.

De Hollandse en de Westfriesse Munt krijgen dus samen 48 procent van het totaal te munten kwantum, tegen 40 procent in de verdeling van augustus 1736. Wat de argumenten voor deze wijziging zijn geweest, wordt niet duidelijk. Over de quota van Friesland en Stad en Lande wordt ook ditmaal bepaald dat deze gewesten, ‘alwaar tegenwoordigh, voor soo veel bekent is, geen Muntmeester’ actief is, zelf mogen kiezen waar ze de nieuwe stuivers laten produceren.¹¹⁸⁵

Kadertekst 65

Aangepaste verdeling van de stuiver 1738 onder de gewesten¹¹⁸⁶

Gelderland	<i>f</i> 14.000: -
Holland	48.000: -
West-Friesland	24.000: -
Zeeland	20.000: -
Utrecht	12.000: -
Overijssel	12.000: -
Friesland	10.000: -
Stad en Lande	10.000: -
	<i>f</i> 150.000: -

De generaalmeeesters sturen het bericht van het besluit van de Staten-Generaal per brief rond aan de Muntmeesters van Gelderland, Holland, West-Friesland, Zeeland, Utrecht en Overijssel. Zij melden daarbij dat de desbetreffende instructie binnenkort zal worden bezorgd en dat van hen wordt verwacht dat zij de eed afleggen op strikte handhaving van de bepalingen. Tevens dienen de Muntmeesters te beloven niet meer dan de opgedragen hoeveelheid te produceren. Als straf voor overtreding wordt genoemd een boete van 1.000 gouden dukaten.¹¹⁸⁷ De bestuurders van het gewest Friesland reageren op de resolutie van de Staten-Generaal met de mededeling dat de Friese Munt wel degelijk operationeel is en dat Muntmeester Hendrik Dorsman, die in november 1721 door hen is aangesteld, nog steeds in functie is. Zij hebben hun Muntmeester aangespoord de instructie op de nieuwe stuiver op te vragen en zich op daarop te laten beëdigen. De generaalmeeesters antwoorden op dit bericht, dat hun door de Staten-Generaal is toegezonden, dat Hendrik Dorsman zich – ondanks hun aanmaningen – nooit heeft gemeld in Den Haag en hem dus nooit de geldende instructies uit 1606, 1659 en 1694 zijn overhandigd. Evenmin is hem de eed op die instructies afgenomen.¹¹⁸⁸ De boodschap die de generaalmeeesters hiermee zeer

waarschijnlijk willen overbrengen, maar zeker niet te expliciet willen zeggen, is dat Dorsman volgens de algemene verordeningen niet als Muntmeester actief kan zijn. De laatste officiële controle die de generaalmeeesters op de Friese Muntactiviteit hebben uitgeoefend dateert uit april 1703. Het betrof toen de productie van zilveren dukaten, 3, 2, 1 en 1/2 guldenstukken onder verantwoordelijkheid van Daniël Valkenier.¹¹⁸⁹ De opvolgers van Valkenier: Herbert Marinus 1704-1719, Albertus Ketel 1719-1720 en Henricus Dorsman 1721-1751 hebben tot dan toe nauwelijks of niet gemunt. Raden en generaalmeeesters hebben alleen met Herbert Marinus contact gehad. Hij heeft op 23 september 1705 te Kampen in hun handen de eed op zijn instructies afgelegd.¹¹⁹⁰ Het jaar erop hebben de generaalmeeesters de Munt te Leeuwarden bezocht.¹¹⁹¹ Het valt echter buiten het kader van deze studie over de productie en distributie van de enkele stuivers in Holland en West-Friesland om hier verder op de Friese Muntmeesters en hun activiteiten in te gaan. Wel kan nog worden gemeld dat Dorsman in 1738 een partij enkele stuivers heeft geproduceerd. De proef door essayeur-generaal Emants op vier exemplaren wijst uit dat deze stukken omgerekend naar het mark Trois 80 azen te veel wegen. Het gehalte van deze enkele stuivers komt 4 1/2 grein boven de voorgeschreven standaard uit.¹¹⁹² Tot nu toe is niet bekend of Dorsman inderdaad het hele quotum heeft geproduceerd. De uitkomsten van de test van de essayeur-generaal geven echter reden tot de conclusie dat deze aanmunting voor Dorsman vanwege het hoge gehalte en gewicht bijna niet winstgevend kan zijn geweest.

Het quotum van de Stad en Lande is vervaardigd door de gezellen van Coenraad Hendrik Cramer in de Munt van Overijssel te Kampen.¹¹⁹³ Ten behoeve van de productie van het Hollandse en Westfriesse quotum vragen raden en generaalmeeesters Gecommitteerde Raden van Holland om een voorschot van *f* 21.000: -. Dit bedrag is volgens hen nodig om de beide Muntmeesters in staat te stellen het zilver aan te kopen om met de productie van de enkele stuivers te kunnen beginnen. De generaalmeeesters melden dat het hier gaat om een tijdelijk voorschot dat evenals bij de koperen duiten steeds het geval is, na productie en distributie weer terugvloeit in de provinciale kas.¹¹⁹⁴ In hun correspondentie met de Dordtse Muntmeester Otto Buck benadrukken de generaalmeeesters dat de nieuwe enkele stuiver moet voldoen aan de maten op de tekening die zij hem hebben aangeleverd. Zij melden daarbij expliciet dat de enkele stuivers die Buck recent heeft geproduceerd ten behoeve en in opdracht van de Oostindische Compagnie te klein van diameter zijn.

1185 NA 1.01.44-20 fol. 20-22. Extract uit het Register der resolutien van de (...) Staten-Generaal d.d. 12 juni 1738.
1186 NA 1.01.44-69 fol. 123-123v. NA 1.01-44-20 fol. 25-26. Resolutie Staten-Generaal 12 juni 1738 en notulen vergadering raden en generaalmeeesters d.d. 18 juni 1738.
1187 NA 1.01.44-20 fol. 22v. Circulaire missive van raden en genraalmeeesters d.d. 21 juni 1738.
1188 NA 1.01.44-20 fol. 23. Memorie raden en generaalmeeesters aan Staten-Generaal d.d. 21 juni 1738.

1189 Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 706.
1190 NA 1.01.44-16 fol. 24v + 245. Missive van R&G aan Herbert Marinus om de eed op zijn instructie te komen afleggen d.d. 22 november en (rappel) 20 december 1704. Het bewijs van de eedaflegging is te vinden in het *Instructieboek raden en generaalmeeesters* f. 29v.
1191 NA 1.01.44-16 fol. 306. In een brief aan de Staten va Gelderland d.d. 22 december 1706 wordt melding gemaakt van visitatie van de Munt te Leeuwarden in juni 1706.
1192 NA 1.01.44-69 fol. 148. Examen in gewigte en alloij van vier nieuwe Friesse pijlstuivers 1738.
1193 Purmer en Van der Wiel, *Handboek*, deel II, Got3. Noch Besier, noch Polak vermelden iets over een verantwoording van deze aanmunting.
1194 NA 1.01.44-20 fol. 24v-25 + 26v-27. Memorie raden en generaalmeeesters aan Gecommitteerde Raden van Holland en resolutie van deze d.d. 25 juni 1738.

Afb. 59 Hollandse wapenstuiver 1733, geproduceerd in opdracht van de VOC. P&VdW Ho 80.

Buck moet zich hebben beklagd over de korte periode waarin hij de 3.200 mark werks enkele stuivers moet maken, want de generaalmeeesters stellen in hun reactie dat hij geen reden heeft tot klagen. Eerder, tussen 10 en 28 oktober 1733, heeft hij 1.616 mark voor de Oostindische Compagnie kunnen verwerken tot enkele stuivers en tussen 7 en 15 september 1734 nog eens 1.017 mark. De nieuwe stuivers moet Buck in zakken van *f* 50: - (1.000 stuks) franco toezenden aan de burgemeesters van de door de generaalmeeesters opgegeven steden (zie kadertekst 66).¹¹⁹⁵

Kadertekst 66

‘Verdeeling van de nieuwe te munten enkele stuijvers’¹¹⁹⁶

Dordrecht	<i>f</i> 5.000: -
Delft	4.000: -
Haarlem	7.000: -
Leiden	10.000: -
Amsterdam	3.400: -
Gouda	3.000: -
Rotterdam	6.000: -
Gorinchem	2.000: -
Schiedam	800: -
Schoonhoven	800: -
Brielle	1.000: -
Den Haag	5.000: -
	<i>f</i> 48.000: -

Net als bij de distributie van duiten levert de Dordtse Muntmeester hier maar een relatief gering aantal exemplaren aan Amsterdam. Zoals hierna duidelijk zal worden, wordt het leeuwendeel van de nieuwe stuivers voor Amsterdam geleverd vanuit de Westfriesse Munt.

¹¹⁹⁵ NA 1.01.44-20 fol. 25-25v. Missive van raden en generaalmeeesters aan Otto Buck d.d. 25 juni 1738.

¹¹⁹⁶ NA 1.01.44-20 fol. 26. ‘Verdeeling van de nieuwe te munten enkele stuijvers door de Munts van Holland en Westvriesland te zenden aan de volgende steden’ d.d. 27 juni 1738.

Afb. 60 Hollandse pijl of bezemstuiver 1738, geproduceerd in opdracht van de Staten van Holland. P&VdW Ho 78.

Uit het rapport van generaalmeester Barthoud van Slingelandt van dinsdag 8 juli 1738 blijkt dat Buck op 23 juni de eed op de ordonnantie en instructie op de nieuwe enkele stuivers in zijn handen heeft afgelegd. De Muntmeester is bevolen alle mogelijke spoed te maken met de productie van de nieuwe stuivers. Van Slingelandt heeft op bij zijn bezoek aan de Dordtse Munt ook de waardijn en de essayeur op de hoogte gebracht van de productie van de nieuwe stuiver en van de gewenste spoed. Verder vermeldt dit rapport dat er op de Dordtse Munt sinds 7 juli met vier persen wordt gewerkt aan de nieuwe stuivers en dat deze er net uitzien. De Muntmeester hoopt aan het einde van de maand een ‘behoorlijke’ hoeveelheid gereed te hebben. Het is de bedoeling dat de steden de oude stuivers of ander zilvergeld innemen en omwisselen voor nieuwe stuivers. Het ingenomen muntmateriaal moet franco worden opgestuurd naar de Munt.¹¹⁹⁷ Evenals bij de omwisseling van oude in nieuwe duiten is niet bekend hoe dit op stadsniveau wordt uitgevoerd en of de stedelijke besturen (of de stadskassiers) voor deze activiteit een vergoeding krijgen.¹¹⁹⁸ Het register van de Dordtse smidmeester Jacob Roskam (zie kader) laat zien dat er vanaf 7 juli met grote regelmaat, soms dagen achter elkaar, partijen enkele stuivers worden geproduceerd en afgeleverd bij de waardijn. Het overzicht toont tevens dat ondanks de grote drukte de zondagsrust wordt gerespecteerd.¹¹⁹⁹ In de maand juli betreft de productie aan enkele stuivers 1.337 mark.

Een klacht van de commissarissen van de Amsterdamse Wisselbank maakt duidelijk dat de aan hun per eind augustus 1738 toegezonden hoeveelheid enkele stuivers onvoldoende is. De bevolking van Amsterdam is zich terdege bewust van de nadelen die kleven aan de oude stuivers en wenst geen oude exemplaren meer te accepteren. Zij is in opstand gekomen tegen zowel de eigen bazen die waarschijnlijk het loon in oude stuivers willen uitbetalen, als tegen bijvoorbeeld de bakkers en de kruideniers, die de oude stuivers niet meer willen accepteren. Vele duizenden mensen hebben het stadhuis bezet. Reden hiervoor is dat daar ook de burelen van de Wisselbank zijn gevestigd.

¹¹⁹⁷ NA 1.01.44-69 fol. 128-128v. Rapport van R&G Barthoud van Slingelandt d.d. 8 juli 1738.

¹¹⁹⁸ Voor deze studie zijn de klapper en de indices op resoluties van de Ouraad van Dordrecht bekeken.

¹¹⁹⁹ Aan de verdere uitwerking van deze drie registers van de Dordtse provoosten over de periode 1730 t/m 1806, dat onder andere een heel goed inzicht zal gaan geven in de productiecapaciteit van Dordtse Munt, is reeds begonnen. Publicatie van de gegevens staat gepland voor een studie over de Munt van Dordrecht, waarvoor samen met de ‘Vereniging Oud-Dordrecht’ reeds de eerste initiatieven zijn genomen.

Kadertekst 67

Productie Hollandse enkele stuivers volgens het register van provoost of smidmeester Jacob Roskam¹²⁰⁰

1738	Aantal marken	1738	Aantal marken
7 juli	98	6 oktober	130
8 juli	196	8 oktober	196
9 juli	98	9 oktober	97
10 juli	134	10 oktober	98
12 juli	98	13 oktober	164
14 juli	97	14 oktober	195
15 juli	98	15 oktober	97
18 juli	98	16 oktober	97
22 juli	98	17 oktober	53
23 juli	98	11 december	98
24 juli	98	12 december	97
26 juli	126	13 december	196
2 augustus	98	15 december	98
4 augustus	196	16 december	196
5 augustus	98	17 december	98
6 augustus	147	18 december	98
13 augustus	98	19 december	98
14 augustus	196	20 december	98
15 augustus	98	22 december	98
16 augustus	151	23 december	119
2 september	98	24 december	98
3 september	97	27 december	98
4 september	194	29 december	98
6 september	169	30 december	140
9 september	98	Totaal	7.091
10 september	83		
26 september	98		
27 september	195		
29 september	98		
30 september	198		
1 oktober	98		
2 oktober	97		
3 oktober	196		
4 oktober	98		

1739	Aantal marken	1739	Aantal marken
9 januari	80	3	97
10 januari	98	4	97
13 januari	98	5	194
14 januari	98	6	97
15 januari	135	7	98
16 januari	98	9	98
17 januari	112	10	203
20 januari	131	12	98
22 januari	98	13	134
23 januari	196	14	125
24 januari	98		1.823
26 januari	109		
27 januari	195		
28 januari	98		
29 januari	178		
30 januari	60		
31 januari	194		
2 februari	97		
3 februari	97		
4 februari	118		
5 februari	97		
6 februari	168		
7 februari	97		
9 februari	70		
10 februari	101		
	3.632		

1740	Aantal marken
22 maart	110

1739	Aantal marken
28 oktober	97
29 oktober	97
30 oktober	97
31 oktober	194
2 november	97

¹²⁰⁰ NA 3.01.30-196 fol 89-gov.

De commissarissen van die bank melden dat ze een aantal mensen tijdelijk tevreden hebben kunnen stellen door hen te voorzien van *f* 1: - à *f* 2: - aan nieuwe stuivers, maar dat er nu echt een nieuwe voorraad moet worden toegezonden om verdere problemen te voorkomen.¹²⁰¹ Dit is de eerste keer in dit onderzoek dat iets bekend is over de reactie van het publiek op de ontwikkelingen op het terrein van het kleingeld. Over de regelmatige verslechtering van de kwaliteit van de circulerende duiten zijn dergelijke reacties van inwoners tot nu toe niet in de bronnen gevonden.

De generaalsesters reageren op de mededeling van de commissarissen door Otto Buck een nieuwe verdeling toe te sturen van de te verzenden enkele stuivers. Amsterdam krijgt nu van de Munt te Dordrecht in totaal *f* 8.000: - aan enkele stuivers toegezonden in plaats van de *f* 3.400: - die de stad in juni toebedeeld heeft gekregen. De extra hoeveelheid voor Amsterdam is alleen mogelijk omdat Haarlem, Delft, Leiden, Gouda en 's-Gravenhage nu minder nieuwe enkele stuivers ontvangen.¹²⁰² Aangezien de bestuurders van deze steden daarover niet klagen, zal die mindere hoeveelheid genoeg zijn geweest voor de bevolking aldaar.

Kadertekst 68

‘Nadere verdeeling van de versending der nieuwe Nederlandsche enkele pijlstuivers’:¹²⁰³

Dordrecht	<i>f</i> 5.000: -
Haarlem	6.000: -
Delft	3.400: -
Leiden	9.000: -
Amsterdam	8.000: -
Gouda	2.400: -
Rotterdam	6.000: -
Gorinchem	2.000: -
Schiedam	800: -
Schoonhoven	800: -
Brielle	600: -
's-Gravenhage	4.000: -
	<i>f</i> 48.000: -

Te Enkhuizen verloopt de productie van de nieuwe stuivers inmiddels minder vlot. Muntmeester Jan Knol schrijft op 13 september dat de bestuurders van Hoorn en Enkhuizen hebben geëist *f* 1.800: -

aan nieuwe stuivers te ontvangen. Hij vraagt om advies hoe hij dit moet oplossen gezien de verdeling die hem eerder is toegezonden. In ditzelfde schrijven meldt Knol bovendien dat hij maar moeilijk aan het benodigde zilver kan komen.¹²⁰⁴

Kadertekst 69

‘Verdeeling van de op de Westfriese Munt nieuwe te munten enkele stuivers’¹²⁰⁵

Amsterdam	<i>f</i> 18.000: -
Alkmaar	1.200: -
Hoorn	1.200: -
Enkhuizen	1.200: -
Edam	600: -
Monnickendam	600: -
Medemblik	600: -
Purmerend	600: -
	<i>f</i> 24.000: -

De hoeveelheid van in totaal *f* 72.000: - aan nieuwe enkele stuivers blijkt toch niet genoeg. Overleg van essayeur-generaal Emants met de Gecommitteerde Raden van Holland en met raadpensionaris Van der Heim levert een verzoek op tot productie van nog eens *f* 50.000: - aan enkele stuivers, waarvoor bijna per omgaande door de Staten-Generaal de toestemming wordt verleend.¹²⁰⁶ De generaalsesters antwoorden Knol dat hij door de essayeur-generaal inmiddels per brief is geïnformeerd over de extra *f* 50.000, die aan nieuwe pijl- of bezemstuivers gemaakt mag gaan worden en manen hem spoedig te starten met de productie.¹²⁰⁷ Op 19 september 1738 is de verdeling van de nieuw te maken *f* 50.000: - aan pijlstuivers gereed. De Muntmeester te Dordrecht krijgt *f* 33.300: - te munten, zijn collega in Enkhuizen *f* 16.700: - (zie kadertekst 70).¹²⁰⁸ Opvallend is dat nu ook een hoeveelheid nieuwe stuivers wordt gereserveerd voor distributie in de Generaliteitslanden. Staats Vlaanderen blijkt vanuit het quotum van Zeeland te moeten worden voorzien van nieuwe stuivers.¹²⁰⁹

1201 NA 1.01.44-20 fol. 30v. Misive van de Amsterdamse Wisselbank d.d. 31 augustus 1738.

1202 NA 1.01.44-20 fol. 31-31v. Rescriptie aan de Amsterdamse Wisselbank en brief aan de Muntmeester van Holland d.d. 5 september 1738.

1203 NA 1.01.44-69 fol. 132. Rapport van de essayeur-generaal in de vergadering R&G d.d. 4 september 1738.

1204 NA 1.01.44-20 fol. 33-33v. Brief van Jan Knol gelezen in de vergadering van R&G d.d. 13 september 1738.

1205 NA 1.01.44-20 fol. 26. Verdeeling van de nieuwe te munten enkele stuivers door de Munts van Holland en Westvriesland te zenden aan de volgende steden d.d. 27 juni 1738.

1206 NA 1.01.44-69 fol. 133. Rapport van J. Emants d.d. 9 september 1738, verzoek aan en autorisatie van Staten-Generaal om op de Munten van Holland en West-Friesland fol. 50.000 extra aan nieuwe stuivers te mogen laten aanmunten d.d. 10 september 1738.

1207 NA 1.01.44-20 fol. 33-33v. Antwoord op de brief van Jan Knol d.d. 13 september 1738.

1208 NA 1.01.44-69 fol. 135. Lijst van verdeling en verzending van 50.000 gulden d.d. 19 september 1738.

1209 NA 1.01.44-20 fol. 39 + 44. Brief van R&G aan Gecommitteerde Raden van Zeeland d.d. 25 september en het antwoord daarop d.d. 13 oktober 1738.

Kadertekst 70

‘Lijste van verdeeling en versending van 50.000 guldens’ aan nieuwe enkele stuivers¹²¹⁰

Holland

Dordrecht	<i>f</i> 1.500
Delft	1.800
Leijden	6.000
Amsterdam	10.000
Gouda	1.000
Rotterdam	4.000
Gorinchem	900
Schiedam	700
Schoonhoven	600
Brielle	400
’s-Gravenhage	2.400
Voor de Generaliteit: ¹²¹¹	
’s Hertogenbosch	1.000
Breda	1.000
Bergen op Zoom	1.000
Tot nadere ordre in gereedheid te houden	1.000
	<i>f</i> 33.300

Westvriesland

Haarlem	3.000
Amsterdam	9.000
Alkmaar	1.000
Hoorn	1.000
Enkhuizen	1.000
Edam	400
Monnickendam	400
Medemblik	400
Purmerend	500
	<i>f</i> 16.700

De commissarissen van de Amsterdamse Wisselbank uiten in oktober 1738 opnieuw hun ongenoegen over de geringe beschikbaarheid van de nieuwe stuivers in hun stad. De zending uit Enkhuizen is nog steeds niet gearriveerd. De essayeur-generaal reist daarop naar de Westfrieze Munt en treft aldaar Jan Knol ‘heel siek te bedde’. De zoons van de Muntmeester hebben wel een begin laten maken met aanmunting. Op het moment van Emants’ bezoek is nog geen 3.000 gulden aan pijlstuivers gereed. Als reden geven de zoons op dat er heel moeilijk aan zilver is te komen.¹²¹² Ze bedoelen waarschijnlijk dat te weinig zilver beschikbaar is voor de prijs die hun instructie voor de nieuwe pijlstuivers voorschrijft. Meer betalen is feitelijk verboden en gaat bovendien ten koste van de eigen inkomsten van de Muntmeester.

De generaalmeesters reageren niet op de opmerking over de prijs van het zilver en stellen alleen een nieuwe verdeling van *f* 50.000: - aan pijlstuivers op. Amsterdam krijgt nu *f* 3.000: - meer toebedeeld aan Westfrieze pijlstuivers. Haarlem krijgt van de Munt te Dordrecht *f* 3.000 Hollandse pijlstuivers toegezonden (zie kadertekst 71). De steden in Staats-Brabant krijgen daarentegen geen quotum meer toebedeeld. Amsterdam krijgt ruim een kwart toebedeeld van de te Dordrecht te produceren hoeveelheid.

Kadertekst 71

‘Nadere lijst van versending der 50.000 gls nieuwe stuivers’¹²¹³

Holland

Dordrecht	<i>f</i> 1. 500: -
Haarlem	3.000: -
Delft	1.800: -
Leiden	7.000: -
Amsterdam	9.000: -
Gouda	1.000: -
Rotterdam	5.000: -
Gorinchem	900: -
Schiedam	700: -
Schoonhoven	600: -
Briele	400: -
’s-Gravenhage	2.400: -
	<i>f</i> 33.300: -

¹²¹⁰ NA 1.01.44-69 fol. 135. Lijst van verdeling en verzending van 50.000 gulden d.d. 19 september 1738.

¹²¹¹ Bedoeld worden hier de Generaliteitslanden en in dit geval vooral Staats-Brabant (ongeveer de huidige provincie Noord-Brabant).

¹²¹² NA 1.01.44-69 fol. 139v. Rapport van essayeur-generaal Emants d.d. 15 oktober 1738.

¹²¹³ NA 1.01.44-69 fol. 138v. ‘Nadere lijst van versending der 50.000 guldens...’ d.d. 4 oktober 1738.

West-Friesland	
Amsterdam	<i>f</i> 12.000: -
Alkmaar	1.000: -
Hoorn	1.000: -
Enkhuizen	1.000: -
Edam	400: -
Monnickendam	400: -
Medemblik	400: -
Purmerend	500: -
	<i>f</i> 16.700: -

Begin november 1738 moeten zowel de te Dordrecht als te Enkhuizen toegestane quota aan enkele stuivers zijn afgemunt. Raden en generaalmeeesters verzoeken de beide Muntmeesters dan namelijk om terugbetaling van de *f* 14.000 en *f* 7.000 voorschotten, die in juni aan hen zijn versterkt.¹²¹⁴ Uit het register van smidmeester Jacob Roskam blijkt dat de Dordtse gezellen tussen 7 juli en de datum van laatste aflevering van de enkele stuivers, op 17 oktober 1738 in totaal 5.363 mark aan pijlstuivers hebben afgeleverd. Otto Buck antwoordt de generaalmeeesters dat nog niet alle nieuwe stuivers zijn verzonden en dat hij van de wel verzonden exemplaren nog niet de gehele tegenwaarde heeft ontvangen. Bovendien meldt Buck dat hij door de haast, die hij heeft moeten maken in opdracht van de generaalmeeesters, extra onkosten heeft, onder andere bij de aanschaf van het benodigde zilver. Hij heeft *f* 936: 3: 8 meer moeten betalen voor zilver, omdat het op zo korte termijn niet verkrijgbaar was tegen de prijs van *f* 25: - die in zijn instructie staat vermeld. Voor het koper dat Buck nodig heeft gehad om het ingekochte zilver op het gehalte van de nieuwe stuivers te brengen vraagt hij nog eens *f* 123: -. Deze en andere kosten ziet de Muntmeester graag verrekend met het ontvangen voorschot. Buck geeft een gedetailleerd overzicht van zijn uitgaven. Naast genoemde bedragen (zie kadertekst 72) meldt Buck dat hij ook nog voor een periode van 4 maanden *f* 1.600: - heeft moeten voorschieten om de productie van de enkele stuiver zo snel als mogelijk af te maken. Hij verzoekt de generaalmeeesters aan te geven wat het rentepercentage is dat hij hiervoor mag berekenen zodat hij dit bedrag bij genoemde bedragen kan optellen om vervolgens het totaal van de voorgeschoten *f* 14.000: - af te trekken.¹²¹⁵ De generaalmeeesters reageren op de opmerkingen van Otto Buck over de extra kosten die hij gemaakt heeft om de eerste twee partijen enkele stuivers zo snel mogelijk gereed te hebben met de opmerking dat dit een kwestie is waarover niet zij maar Gecommitteerde Raden moeten beslissen. Buck schrijft daarop de Gecommitteerde Raden zelf aan en levert een nog gedetailleerder overzicht van zijn extra kosten op de aanmunting van de nieuwe stuivers. Raden en generaalmeeesters, die door Gecommitteerde Raden om advies worden gevraagd over het verzoek van Buck, reageren

¹²¹⁴ NA 1.01.44-20 fol. 45. Brief van R&G d.d. 5 november 1738.

¹²¹⁵ NA 1.01.44-20 fol. 45v-46. Missive van Otto Buck d.d. 8 november 1738.

afwijzend. Zij adviseren dat Buck het zilver, dat hij in voorraad heeft, gebruikt voor de start van de productie van de nieuwe partij pijlstuivers. Gecommitteerde Raden besluiten conform dit advies.¹²¹⁶

Kadertekst 72

Memorie en declaratie door Otto Buck, Muntmeester van de Munte van Holland aan de ed[el] mog[enden] heeren Gecommitteerde Raden (van de ed[el] gr[oot] mog[enden] heeren Staten van Holland en Westfriesland, volgens een memorie en consideratie tot het munten van stuijvers, op den 23^e junij 1738 door denselven Otto Buck aen de ed[el] mog[ende] heeren Gecom[m]itteer]de Raeden voorn[oem]t toegesonden, waarbij versogt word om vijftien off twintig duijsent gulden om deselve bij laaste aflevering der stui[ver]s weder te restitueeren, na aftrek van ’t geene ’t silver meerder sal komen te kosten als de instructie vermeld, gelijk ook soo veel het kooper komt te renderen dat tot allioenering van ’t selve zilver vereijtscht word, benevens de verdere oncosten die daar op komen te vallen, als mede nogh verschot van penningen die meerder nodig zijn geweest tot ’t spoedigh munten van *f* 48.000: - en vervolgens nog *f* 33.000: - in nieuwe Nederlantsche stuijvers.¹²¹⁷ Waarop ontfange speciale last, ordine en aandrang van wel gem[el]te ed[el] mog[ende] heeren Gecom[m]itteer]de Raeden, benevens diversche hoog geagte leeden ter vergadering van haar ed[el] gr[oot] mog[enden] als mede van de ed[el] mog[ende] heeren Raden en Generaalmeesteren van de Munten der Vereenigde Nederlanden, om gemelde stuijvers met alle mogelijke spoed aff te munten en alles na telaten ’t geene die spoedige muntslag zouw hebben kunnen verhinderen. ’t Geene met alle bereijdwillingheij door den voorn[oem]de Otto Buck is nagecomen en volbragt waer uijt deese oncosten ten deele zijn spruijtende, want zoude langen tijd hebben kunnen aanlopen om nae een bequame prijs tot inkoop van zilover te wagten.

Als eerstelijck dewijl geen groff zilver voor handen was, is ’t eerstvoorcomende silver door den voorn[oemde] Otto Buck ingecogt, in 500 marken stuk van agte, houdende in essaij 10 penn[ingen] 22 gr[ein] is fijn marke 454:10: 8 en bedragen tot den ingekogte prijs van *f* 25:10 *f* 11.598:19: - en volgens de instructie en het reglement op den prijs van ’t zilver tot

¹²¹⁶ NA 1.01.44-20 fol. 48v-51. Brief van Otto Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 25 november 1738, verzoek Gecommitteerde Raden om advies aan raden en generaalmeeesters d.d. 29 november 1738, advies van raden en generaalmeeesters d.d. 3 december 1738 en resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 4 december 1738.

¹²¹⁷ NA 1.01.44-20 fol. 49-50. Memorie van Otto Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 25 november 1738, in handen gesteld van R&G om advies d.d. 29 november 1738.

den gehalte van stuij[ver]s kan nog
vermag geen Muntm[eeste]r meerder
besteden als *f* 25: - voor 't mark fijs en
bedraagt dan

f 11.371: 8: 8
f 227: 8: 8

Oversulx komt hier voor den meerderen
inkoop van mark fijs 454:10: 8 een somme
Nog door denselven ingecogt seven-
thien hondert vijfentwintig marken silver
in essaij is 9 penn[ingen] is fijn marken 1.293: 9: -
kost inkoops tot *f* 25: 4
en volgens den prijs op den voet
der st[uivers] tot 4 stuijvers minder

f 227: 8: 8
f 32.602:10: -
f 32.343:15: -
f 258:15: -

Waar door hier komt wegens meerder inkoop
van een hoger prijse van silver

f 258:15: -

Zijnde hiertoe gebruikt om het te fijne
silver te allioeneren op de gehalte der
stuijvers 246 pond koper, bedraagt
tot 10 stuijvers het pond *f* 123: - dus komt
voor inkoop van 't koper tot 't allioener[en]
van 't gemelde silver de somme
vervolgens heeft den voorn[oemde] Otto
Buck nog ingekogt 1.500 marken silver
van 9 penn[ingen] is fijn m[ark] 1.125: - bedraagt
tot *f* 25: 4: - het mark fijs volgens inkoop
de somme van
en volgens het reglement op de
stuijvers rendeert tot *f* 25: -

f 123: -: -
f 28.350: -: -
f 28.125: -: -
f 225: -: -

Dus komt hier voor soo veel het silver
hoger ingekogt heeft moeten worden de
somma van

f 225: -: -

sijnde daarboven omhet werk te spoediger
te doen voortgaan door denselven Muntm[eeste]r

besorgt een somme van *f* 1.600: -: - tot inkoop
van silver nodig geweest, boven en behalven
hetgeene door de ed[el] mog[ende] heeren Gecomm[itteer]de
Raden voorn[oem]t is verleent geweest en daar
voor den interest van 4 ten hondert in 't jaer
voor den tijd van vier maanden moeten betaelen,
hetgeene gem[elde] Otto Buck ter directie
van de ed[el] mog[ende] heeren Gecomm[itteer]de Raden
van de ed[el] mog[ende] heeren Staten van
Holland en Westvriesland overlate om 't
nodige ge toe te leggen.

NB. De prijs van 't silver is tegenwoordig
f 25: 7 à 8 st[ui]ve[rs] het mark fijn.

Ook de Westfriese Muntmeester Jan Knol reageert op de brief van de generaalmeeesters dat hij het voorschot liever nog even behoudt, omdat hij vernomen heeft dat er nog een nieuwe hoeveelheid pijlstuivers moet worden gemaakt. Hij kan het gebruiken om nieuw silver in te kopen.¹²¹⁸ Knol blijkt goed geïnformeerd te zijn. De generaalmeeesters reageren positief. De beide Muntmeesters mogen de voorgeschoten gelden nog even onder zich houden en gebruiken voor de inkoop van muntmateriaal om een nieuwe hoeveelheid pijlstuivers van te vervaardigen. De generaalmeeesters hebben waarschijnlijk eerst mondeling overleg gehad met enkele leden of met de commissie tot de zaken van de Munt, want zij vragen pas op 20 november aan de Staten-Generaal schriftelijk toestemming om opnieuw *f* 72.000: - aan nieuwe stuivers te laten maken aan de twee Munten van Holland en West-Friesland. Als argument voeren zij aan de 'grote schaarsheid van rouleringe' van de nieuwe stuivers binnen Holland en West-Friesland en de vele klachten die daarover ontvangen worden vanuit de verschillende steden. De toestemming komt dezelfde dag.¹²¹⁹ Aan Buck en Knol wordt meteen de volgende dag geschreven dat zij de voorgeschoten *f* 14.000: - en *f* 7.000: - die zij nog onder zich hebben voor de aanschaf van koperen duitplaatjes, vanaf nu mogen gebruiken voor de inkoop van silver, bestemd voor respectievelijk *f* 48.000: - en *f* 24.000: - aan nieuwe stuivers. Zoals gebruikelijk vermelden de generaalmeeesters erbij dat de nieuwe stuivers zo spoedig mogelijk gereed dienen te zijn. Ditmaal wordt er zelfs een termijn genoemd. De generaalmeeesters willen dat de nieuwe stuivers nog voor het einde van het jaar verzonden kunnen worden.¹²²⁰ Deze termijn heeft te maken met het aflopen van de laatste termijn waarop de oude enkele stuivers tegen half tarief mogen worden omgewisseld. Vanaf 1 januari krijgt

¹²¹⁸ NA 1.01.44-20 fol. 46. Missive van Jan Knol d.d. 9 november 1738.

¹²¹⁹ NA 1.01.02-5731. NA 1.01.44-20 fol. 46v-47v. Remonstrantie van R&G aan Staten-Generaal en resolutie van deze d.d. 20 november 1738.

¹²²⁰ NA 1.01.44-69 fol. 144v. 'Aanschrijvinge aan den Muntmeester van Hollandt en Westvrieslandt' d.d. 21 november 1738.

men voor 1 mark oude enkele stuivers nog maar *f* 5:12. Voor de bezitters van oude stuivers zal dit een verlies van bijna *f* 9:10: - per mark betekenen ten opzichte van de situatie van vóór 1 september 1738. Opnieuw wordt een lijst opgesteld voor de distributie (zie kadertekst 73). Amsterdam mag nu rekenen op totaal *f* 30.000: - aan nieuwe stuivers. Het grootste deel daarvan zal uit Dordrecht komen.

Kadertekst 73

‘Lijste van verdeeling en versending van <i>f</i> 72.000: - nieuwe pijlstuivers door de Muntmeesteren van Holland en Westvriesland te munten en te senden aan de volgende steden: ¹²²¹		
Holland		
Dordrecht	<i>f</i>	3.000: -
Haarlem		3.500: -
Delft		2.000: -
Leiden		3.500: -
Amsterdam		21.000: -
Gouda		2.000: -
Rotterdam		5.000: -
Gorinchem		1.000: -
Schiedam		1.500: -
Schoonhoven		1.200: -
Brielle		1.300: -
’s Gravenhage		3.000: -
		<i>f</i> 48.000: -
West-Friesland		
Amsterdam	<i>f</i>	9.000: -
Alkmaar		3.000: -
Hoorn		3.000: -
Enkhuizen		3.000: -
Edam		1.500: -
Monnikendam		1.500: -
Medemblik		1.500: -
Purmerend		1.500: -
		<i>f</i> 24.000: -

1221 NA 1.01.44-69 fol.144v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 20 november 1738, Notulen vergadering R&G d.d. 22 november 1738.

Behalve Holland vragen en krijgen ook de Provinciale Staten van Gelderland en Zeeland toestemming om meer pijlstuivers te slaan. Het gaat hier om een partij van *f* 10.000: - (200.000 stuks).¹²²² Utrecht vraagt en krijgt toestemming *f* 12.000: - aan nieuwe stuivers (240.000 stuks) te munten.¹²²³ Het quotum van Stad en Lande is inmiddels vervaardigd op de Overijsselse Munt te Kampen. Secretaris van de Provinciale Staten Arius Adriani (1682-1746) stuurt 17 nieuwe Groningse stuivers als voorbeeld naar de essayeur-generaal, met het verzoek deze te controleren op gehalte en gewicht.¹²²⁴ Nog voor het nieuwe jaar twee weken oud is schrijven de generaalmeesters aan de Staten-Generaal dat de *f* 194.000: - aan nieuwe Nederlandse stuivers, die in het jaar ervoor is toegestaan aan het gewest Holland en West-Friesland, niet genoeg blijkt te zijn. Er wordt niet verwezen naar de inschattingsfout die de generaalmeesters hebben gemaakt van het aantal enkele stuivers dat nodig is om de circulatie te ontdoen van de slechte exemplaren. Mogelijk heeft dat te maken met het feit dat de nieuwe stuivers nog steeds buiten schade van de provinciale kas kunnen worden geproduceerd en gedistribueerd. De generaalmeesters verzoeken op 12 januari 1739 opnieuw *f* 50.000: - aan nieuw te produceren enkele stuivers toe te staan. De toestemming volgt nog dezelfde dag.¹²²⁵ Buck mag het gebruikelijke tweederde deel, *f* 33.400: -, aanmunten en krijgt weer een lijst toegezonden hoe hij de nieuwe stuivers over de steden moet verdelen (zie kadertekst 74). Jan Knol mag *f* 16.600 aan nieuwe stuivers slaan¹²²⁶ Amsterdam krijgt in totaal *f* 13.600 aan nieuwe stuivers geleverd vanuit Dordrecht en Enkhuizen.

Kadertekst 74

Lijste van verdeeling en versending van 50.000 guldens nieuwe Nederlandse pijlstuivers bij haer hoog mogenden geaccordeert op den 12 januari 1739, gearresteert ter Muntkamer den 19 dito ¹²²⁷		
‘Holland aen de steeden’		
Dordrecht	<i>f</i>	3.000: -
Haarlem		3.200: -

1222 NA 1.01.44-69 fol. 136 + 137 en -20 fol. 37v + 38v + 44v- 45v. Staten-Generaal aan R&G, advies op het verzoek van Gelderland d.d. 20 september, positief advies en resolutie van R&G en resolutie Staten-Generaal d.d. 22 september 1738. Staten-Generaal aan R&G, advies op het verzoek van Zeeland d.d. 31 oktober 1738, positief advies en resolutie Staten-Generaal 5 november 1738.

1223 NA 1.01.44-20 fol. 51v-52. Staten-Generaal aan R&G, advies op verzoek van Utrecht d.d. 9 december 1738, positief advies en resolutie Staten-Generaal d.d. 15 december 1738.

1224 NA 1.01.44-20 fol. 44. Missive van Arius Adriani, secretaris van de Staten van Groningen en rescriptie van essayeur-generaal Johan Emants d.d. 14 oktober 1738.

1225 NA 1.01.02-5731. NA 1.01.44-20 fol. 50v-51v. Remonstrantie R&G aan Staten-Generaal en resolutie van dezelfde d.d. 12 januari 1739.

1226 NA 1.01.44-20 fol. 56v-57. Brief van R&G aan Jan Knol en aan Pieter Buijskes, waardijn van de Munt te Enkhuizen d.d. 19 januari 1739.

1227 NA 1.01.44-69 fol. 155. Lijst van verdeling en verzending d.d. 19 januari 1739.

Delft	1.800: -
Leiden	6.000: -
Amsterdam	7.000: -
Gouda	1.600: -
Rotterdam	4.000: -
Gorinchem	1.000: -
Schiedam	1.000: -
Schoonhoven	800: -
Brielle	1.000: -
's-Gravenhage	2.400: -
Breda	600: -
	f 33.400: -
‘West-Friesland aen de steeden’	
Amsterdam	f 6.600: -
Alkmaar	2.000: -
Hoorn	2.000: -
Enkhuizen	2.000: -
Edam	1.000: -
Monnickendam	1.000: -
Medemblik	1.000: -
Purmerend	1.000: -
	f 16.600: -

Medio februari 1739 zijn de Westfriese Muntgezellen nog niet klaar met de f 6.600: - aan nieuwe stuivers voor de stad Amsterdam, terwijl een partij koperen duitplaatjes al staat te wachten in de magazijnen van de Amsterdamse handelaar Daniël Mits. Jan Knol wordt door de generaalmeesters gemaand vooral haast te maken met zijn productie van stuivers, terwijl hem tegelijk wordt meegedeeld dat de f 6.600: - tegenwaarde in Amsterdam moet blijven en niet aan hem mag worden uitbetaald. De generaalmeesters zullen over dit bedrag later een beslissing nemen.¹²²⁸ De mededeling van de generaalmeesters komt voort uit de f 7.000: - die zij Knol als voorschot hebben gegeven voor de aankoop van zilver voor de productie van pijlstuivers. De Westfriese Muntmeester reageert op dit bericht dat op 23ste en 24ste van de maand februari de f 6.600: - aan nieuwe stuivers naar Amsterdam zal worden gezonden.¹²²⁹ Begin maart 1739 verzoekt Wouter Buck Gecommitteerde Raden van Holland in het Zuiderkwartier opnieuw om een vergoeding voor de kosten die hij heeft gemaakt ten behoeve van de productie en

¹²²⁸ NA 1.01.44-69 fol. 156v. Brief van R&G aan Jan Knol d.d. 13 februari 1739.
¹²²⁹ NA 1.01.44-69 fol. 156v. Brief van Jan Knol aan R&G gelezen in de vergadering d.d. 20 februari 1739.

distributie van de nieuwe stuivers. De specificatie van zijn onkosten is nu anders dan bij zijn eerste poging.¹²³⁰ Ten eerste spreekt Buck nu van een productie aan nieuwe enkele stuivers ten waarde van f 48.000: - en f 34.400: - en dient hij f 1.400 meer in, dan in zijn vorige declaratie. Ten tweede heeft hij de 500 mark zilver, waarvan hij in de eerste declaratie melding heeft gemaakt en die hij heeft ingekocht in de vorm van realen (‘stuk van agte’) met een gehalte van 10 penningen nu reeds op voorraad. Deze voorraad heeft nu een gehalte van 7 penningen. Hij voert slechts f 58: 7 op als schade vanwege het duurder inkopen van deze hoeveelheid zilver voor de productie van de nieuwe stuiver. Ten derde zegt Otto Buck nu 2.740 mark zilver met een gehalte van 9 penningen en 390 mark fijn met een gehalte van 8, 7 en 6 penningen te hebben ingekocht en daarvoor in totaal f 785: 2: - meer te hebben moeten betalen dan wanneer hij het muntmateriaal op het gehalte van de stuiver had kunnen inkopen. Tenslotte meldt hij geen f 1.600: - maar f 2.000 meer nodig te hebben gehad voor de inkoop van het zilver voor de nieuwe enkele stuiver, dan de door Gecommitteerde Raden beschikbaar gestelde f 14.000: -. Over dit bedrag vraagt hij de rente voor een periode van vier maanden, 4 procent op jaarbasis, vergoed te krijgen. Evenals bij zijn vorige declaratie laat hij aan Gecommitteerde Raden over de hoogte van deze vergoeding te bepalen.

Kadertekst 75

Memorie en declaratie door Otto Buck, Muntm[eeste]r van de Munte van Holland aan de ed[el] mogende heeren Gecommitteerde Raeden van de ed[el] groot mog[ende] heren Staten van Holl[an]t en Westfriesl[an]t, wegens uijtgestelde oncosten tot ’t munten van f 48.000: - en f 34.400: - nieuwe pijl stuivers, dewelke volgens ordere in de missive van u ed[el] mog[enden] in dato 4 Xber¹²³¹ 1738 ten spoedigsten behoorden affgemunt te werden en waarop nae de affmakingh en affleveringh van deselve als van de 2 vorige quotaas door u ed[el] mog[enden] favorabel reguard zoude genomen werden op de schaede dewelke zal kunnen aantoonen met het munten der voorszede nieuwe st[ui] v[e]rs te hebben gehad. En vervolgens nopens de goeddoeningh van deselve naeder werden geresolveerd waarop gen[oem]d[e] Otto Buck ten spoedigsten tot het munten is getreden en ’t zilver daar toe nodigh tot de aldernaaste prijzen ingecogt. Waarop egter de volgende oncosten komen te vallen, spruijtende uijt de prijzen, die bij inkoop van zilver meerder besteedt is geworden, als den Muntm[eeste]r volgens de placaten van den Landen vermagh, nogte zonder notable schaeden kan besteeden.¹²³²

Eerstelijk heeft den voorn[oem]de
Otto Buck in voorraad gehad

¹²³⁰ NA 1.01.44-20 fol. 64v-66v. Brief en declaratie van W. Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 3 maart 1738, in handen gegeven van R&G om advies d.d. 7 maart 1739.
¹²³¹ Afkorting voor december.
¹²³² NA 1.01.44-20 fol. 64v-66v. Brief en declaratie van W. Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 3 maart 1738, in handen gegeven van R&G om advies d.d. 7 maart 1739.

vijff hondert marken zilver houdende
in alloij 7 penn[ingen], is fijn marquen

291: 8: - tot f 25: 4: - $f\ 7.350: -:-$

En alsoo geen Muntm[eeste]r kan
nogh vermogh meerder besteden
volgens resolutie van haar ho[og]
mo[gende] de heeren Staten Generaal
van 12 juni 1738, als f 25: - 't mark
fijns, bedraagt

$\frac{7.291:13: -}{f\ 58: 7: -}$

Vervolgens is door den voorn[oem]d[e] Otto
Buck ingekogt m[ark] 1.200 zilver hou-
dende in alloij 9 penn[ingen]. Is fijn mar-
quen 900, tot f 25: 8 het mark
fijns
het welke volgens voorn[oem]de resol[utie]
bedraagt

$f\ 22.860: -$
 $\frac{22:500: -}{f\ 360: -: -}$

Nogh is als voorn[oem]t ingekogt di-
vers zilver van 8 penn[ingen], 7 en 6 penn[ingen]
te zamen marken fijns tot

f 25: 4: - $9.828: -$

'tgeen niet hoger kan nog

Mach aangenomen werden

Als tot f 25: - m[ark] fijn, bedraegt

$\frac{9.750: -}{f\ 78: -: -}$

Wederom is op 't nieuw ingekogt door
Meergen[oem]de O. Buck 1540 marken
Zilver van 9 penn[ingen], is fijn marken
1.155, door den anderen gerekend tot
f 25: 5 het m[ark] fijns bed[raag]t
Zijnde volgens de prijse van
de instructie op het munten
der stuivers tot f 25: - 't m[ark] fijn

$f\ 29.163:15: -$
 $\frac{28.875: -: -}{f\ 288:15: -}$

Zijnde het overige zilver ter waerde

van f 13.000 tot f 25: - ingecogt

waarvoor hier comt niets

Niets

Daarenboven is om het werk te spoe-
diger te doen voortgaan gedurende
den tijd van ruim vier maanden
door voorn[oem]d[e] Muntm[eeste]r nog geforuneerd
een somme van f 16.000 boven en
behalven de somme van f 14.000 de
welke door haar ed[el] mog[ende] de Gecom-
mitteerde Raeden voorn[oem]t tot het mun-
ten van nieuwe stuivers is ver-
leendt, hetgeene tegens den intrest
van 4 ten hondert in 't jaar mede nog
merkelijke onkosten zal bedragen het
welke ter directie van de ed[el] mog[ende] hee-
ren Gecom[mitteer]de Raeden, van de ed[el] groot
mo[gende] heeren Staten van Holland ende
Westfrieslandt door den rendant
deeses werd overgelaten, om hem het
[ver]eijste toe te leggen

Raden en generaalmeeesters reageren uitgebreid op het door Gecommitteerde Raden doorgezonden
verzoek van Buck met enkele opmerkingen over de inderdaad hoge prijs van het zilver. Ze bestrijden
echter Bucks opmerking dat het verboden zou zijn meer te geven voor het zilver dan de door hem
genoemde f 25: - en melden dat doorgaans drie à vier stuivers per mark fijn meer wordt betaald dan
in de instructie wordt toegestaan. De Muntmeesters halen dit verschil uit de toegestane remedies op
gehalte en gewicht. De nieuwe stuivers, zo melden ze, is voor de Muntmeesters de voordeligste 'aller
specien'. Bij gebruik van de uitersten in het toegestane gehalte en gewicht kan hem dat een voordeel
van meer dan 15 stuivers per mark fijn zilver opleveren. Daarom heeft de Muntmeester volgens de
generaalmeeesters geen reden tot klagen. Betreffende diens verzoek om schadeloosstelling voor de
rente over de voorgeschoten f 2.000: - melden de generaalmeeesters dat dit niet zozeer een schadepost
voor de Muntmeester is geweest, maar gezien moet worden als een winstderving. Het advies van de
generaalmeeesters luidt Otto Buck een eenmalige schadeloosstelling toe te kennen van f 1.200: - voor
de aanschaf van koper om het ingekochte zilver op het gehalte van de nieuwe stuiver te brengen en

voor de haast die hij heeft moeten maken met de productie.¹²³³

Net als zijn Dordtse collega verzoekt ook de Westfriese Muntmeester na afloop van de productie om een extra vergoeding voor het duurder ingekochte zilver dan in de instructie en ordonnantie op de nieuwe stuiver is toegestaan. Knol vraagt Gecommitteerde Raden voor de door hem geproduceerde *f* 81.000: - gulden aan nieuwe stuivers een eenmalige extra vergoeding van *f* 400: -.¹²³⁴ Hij moet zijn brief aan Gecommitteerde Raden hebben geschreven na overleg met essayeur-generaal Emants. In het rapport van zijn bezoek aan Amsterdam meldt Emants de Westfriese Muntmeester aldaar te hebben getroffen en te hebben gesproken over dit onderwerp. Emants meldt daarin ook dat Knol van het voorschot van *f* 7.000: - voor de aankoop van zilver voor de nieuwe stuiver al *f* 6.600: - heeft terug betaald en dat hij de *f* 400: - die hij nu nog in beheer heeft, mag behouden als zijn schadeloosstelling.¹²³⁵ Knol moet bij de inkoop van zilver voor de nieuwe pijlstuiver in dezelfde omstandigheden hebben verkeerd als Otto Buck. Op basis van de gebruikelijke verdeling van tweederde voor de Munt van Dordrecht en eenderde voor die van West-Friesland zou Knol recht hebben op *f* 600: -. Toch vraagt en krijgt Jan Knol slechts *f* 400: -.¹²³⁶ Van gelijke beloning van de twee Muntmeesters is dus kennelijk geen sprake. Knol klaagt niet over zijn geringere vergoeding ten opzichte van zijn collega te Dordrecht en zal dus genoegen hebben genomen met dit bedrag.

De vraag hoe dit verschil in beloning tussen de beide Muntmeesters te verklaren is, zal mogelijk pas beantwoord kunnen worden als meer bekend is over het functioneren van de twee Munthuizen.

De *f* 374.000: - aan nieuwe enkele stuivers die in de verschillende gewesten van de Republiek in 1738 en 1739 zijn vervaardigd, blijken in de zomer van 1739 opnieuw onvoldoende te zijn. Raden en generaalmeeesters vragen daarom toestemming voor de productie van nog eens *f* 42.000: - aan nieuwe enkele pijlstuivers in de Munten van Holland en West-Friesland. De toestemming wordt bijna per omgaande verleend. Ook nu wordt niet verwezen naar de inmiddels duidelijk verkeerde inschatting van de generaalmeeesters uit augustus 1736 dat *f* 150.000: - voor de gehele Republiek genoeg moet zijn. De Munt te Dordrecht krijgt de opdracht voor *f* 28.000: - aan nieuwe stuivers te munten, die te Enkhuizen mag er voor *f* 14.000 produceren.¹²³⁷

Otto Buck reageert bijna zes weken later op deze opdracht met een verzoek aan Gecommitteerde Raden om toestemming het voor de nieuwe enkele stuivers benodigde zilver tegen een hogere prijs te mogen inkopen dan de in zijn instructie van 12 juni 1738 vermeld staande *f* 25: -: - per mark.

De generaalmeeesters melden desgevraagd dezelfde Gecommitteerde Raden dat het verzoek van Buck terecht is, want de prijs van het zilver is sinds de zomer gestegen en voorheen nooit zo hoog geweest.

Uit de gedrukte Amsterdamse prijscourant van 12 oktober hebben de generaalmeeesters kunnen opmaken dat een mark fijn zilver genoteerd staat op *f* 25:15 en een mark op het gehalte 11 penningen

op (0,916 fijn zilver) op *f* 25:12. Het zilver van het gehalte dat voor de enkele stuivers gebruikt moet worden, wordt algemeen verkocht voor een prijs van rond de *f* 25: 8: -. Met deze opsomming wijzen zij Buck, ten overstaan van de Gecommitteerde Raden, nog wel even terecht. Buck doet namelijk voorkomen dat hij een veel hogere prijs voor het zilver moet betalen, maar door gebruik te maken van de in zijn instructie toegestane remedies in gehalte en gewicht kan Buck de enkele stuivers nog steeds met winst produceren, zo rekenen de generaalmeeesters Gecommitteerde Raden voor. Omdat de generaalmeeesters waarschijnlijk wel begrijpen dat Buck zijn verzoek niet voor niets indient en bij een complete weigering de aanmunting van enkele stuivers niet snel van start zal laten gaan, adviseren ze Gecommitteerde Raden de Muntmeester een vergoeding van maximaal 1 procent toe te zeggen. Ter bekrachtiging van hun argument melden de generaalmeeesters dat Bucks collega in Enkhuizen zijn quotum aan enkele stuivers (*f* 14.000: -) inmiddels gereed heeft, zonder enig probleem te hebben gemaakt over de hoge zilverprijs. Of Otto Buck de *f* 280: -: - krijgt, zal later blijken.¹²³⁸ Eind augustus 1739 besluiten de Staten van Holland hoe de nieuwe Hollandse stuivers moet worden gedistribueerd (zie kadertekst 76).

Kadertekst 76

Distributie van de Hollandse enkele stuivers¹²³⁹

Haarlem	<i>f</i> 2.000: -
Delft	1.000: -
Leiden	3.000: -
Amsterdam	11.000: -
Gouda	2.000: -
Rotterdam	5.000: -
Brielle	1.000: -
's-Gravenhage	2.000: -
Onverdeeld tot nader orde ¹²⁴⁰	1.000: -
	<i>f</i> 28.000: -

Uit het register van provoost Jacob Roskam (zie kadertekst 67) wordt duidelijk dat de laatste reeks nieuwe enkele stuivers te Dordrecht is geproduceerd tussen 28 oktober en 14 november 1739.¹²⁴¹ Het betreft hier 1.823 mark. Ervan uitgaande dat deze 1.823 mark genoeg is geweest om *f* 28.000: - aan nieuwe stuivers te produceren, dan zijn deze vervaardigd op een gewicht van 307,18 ‘in de snede’.

¹²³³ NA 1.01.44-20 fol. 67-68v. Advies van R&G op de missive en bijlagen van Otto Buck d.d. 18 maart 1739.

¹²³⁴ NA 1.01.44-20 fol. 69-70. Missive Jan Knol aan Gecommitteerde Raden d.d. 12 maart 1739, op 13 maart in handen gesteld van R&G om advies. Advies R&G op deze missive d.d. 19 maart 1739.

¹²³⁵ NA 1.0144—69 fol. 160v-161v. Rapport van essayeur-generaal Johan Emants van zijn bezoek aan Amsterdam gepresenteerd in de vergadering van R&G d.d. 16 maart 1739.

¹²³⁶ NA 1.01.44-20 fol. 74v. Resolutie Gecommitteerde Raden d.d. 6 april 1739.

¹²³⁷ NA 1.01.44-20 fol. 82-83. Brief van R&G aan Staten-Generaal d.d. 26 augustus 1739. Resolutie Staten-Generaal d.d. 27 augustus 1739. Brieven van R&G aan de waardijns en de Muntmeesters te Dordrecht en Enkhuizen d.d. 2 september 1739.

¹²³⁸ NA 1.01.44-20 fol. 84-85 en -69 fol. 179v. Brief van W. Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 12 oktober 1739. Advies van R&G aan Gecommitteerde Raden op het verzoek van Buck d.d. 1 augustus 1739.

¹²³⁹ NA 1.01.44-69 fol. 177. Resolutie Staten van Holland d.d. 27 augustus 1739 gelezen in de vergadering R&G d.d. 2 september 1739.

¹²⁴⁰ NA 1.01.44-69 fol. 181. Op 19 oktober 1739 besluiten R&G om deze *f* 1.000 te laten bezorgen bij de burgemeesters van Dordrecht.

¹²⁴¹ NA 3.01.30-196.

Dat wil zeggen dat Buck op dat moment gemiddeld 307,18 exemplaren maakt uit 1 mark zilver van het gehalte dat is voorgeschreven voor de enkele stuivers en dat deze stuivers dus gemiddeld 0,78 g wegen. Van de *f* 14.000: - die Jan Knol op basis van de nieuwe opdracht van augustus 1739 aan nieuwe enkele stuivers heeft geproduceerd, heeft hij *f* 13.000: - naar Amsterdam gezonden. Op zijn bezoek over een beslissing over de resterende *f* 1.000: -, melden de generaalmeeesters dat deze 20.000 enkele stuivers naar Alkmaar moeten worden gezonden. Alkmaar is namelijk de enige stad van het Noorderkwartier die bij de generaalmeeesters heeft geklaagd over een gebrek aan nieuwe stuivers.¹²⁴²

Zoals van Otto Buck inmiddels mag worden verwacht, komt hij aan het einde van zijn productie met een mooi overzicht van zijn vrijwel altijd hoger uitgevallen kosten. Ditmaal voert hij een bedrag op van *f* 823:17: -. Deze som bestaat uit de meerprijs die hij voor het benodigde zilver heeft moeten betalen, de kosten van aanschaf van 80 pond koper om het ingekochte zilver op het voor de enkele stuiver voorgeschreven gehalte te brengen en een bedrag van *f* 140: - aan rente over de *f* 28.000: - die hij heeft moeten gebruiken om de stuivers geproduceerd en gedistribueerd te krijgen.

De generaalmeeesters bevestigen Gecommitteerde Raden desgewenst de hoge prijs van het muntmateriaal. Volgens de door hen geraadpleegde prijscouranten is de prijs van het zilver met een gehalte van 9 penningen eind oktober, begin november inderdaad *f* 25:12 of zelfs meer per mark. Vandaar dat zij instemmen met Bucks declaratie, waarin deze extra kosten voor de aanschaf van het zilver heeft opgevoerd. Zijn declaratie voor de aanschaf van koper accorderen zij ook. Met de door Buck opgevoerde rentekosten gaan de generaalmeeesters daarentegen niet akkoord. Zij zijn van mening dat Buck hiervoor een voorschot had kunnen vragen, omdat zij hem op tijd hebben geïnformeerd over de aanmunting van zijn deel van het quotum. Bovendien merken ze op dat Buck uit de hem toegestane remedies in het gehalte en gewicht veel meer dan de gevraagde som aan rente heeft kunnen halen. Zij adviseren Gecommitteerde Raden akkoord te gaan met een vergoeding aan Muntmeester Buck van *f* 683:17: -.¹²⁴³ Gecommitteerde Raden besluiten op de laatste dag van het jaar een ordonnantie uit te schrijven ten laste van de ontvanger-generaal van Holland, waarmee Buck zijn verzochte *f* 683:17 uitbetaald kan krijgen.¹²⁴⁴

Begin maart 1740 constateert essayeur-generaal Emants dat de Dordtse gezellen te weinig hebben geproduceerd en dat Muntmeester Buck dus te weinig nieuwe stuivers moet hebben gedistribueerd. Emants komt tot deze conclusie aan de hand van de aan hem opgegeven aantallen vervaardigde en afgeleverde marken enkele stuivers, afkomstig uit het register van waardijn Adriaan Braats. Hij lijkt het bedrag met de uiterste precisie te hebben uitgerekend. De essayeur-generaal meldt zijn superieuren dat het gaat om een te kort van *f* 1.595:16: -, ofwel 31.916 enkele stuivers.

De generaalmeeesters besluiten daarop dat Emants namens hen de Muntmeester moet opdragen het ontbrekende aantal alsnog te produceren en wel heel snel. Als reden voor die snelheid beroepen de generaalmeeesters zich op de nog steeds aanwezige ‘schaarsheijt’ aan goede stuivers. Met een tweede argument lijken zij nog meer gewicht in de schaal te willen leggen. Zij willen voorkomen dat er

problemen ontstaan naar aanleiding van het officiële rapport dat zij standaard dienen op te stellen van elke muntbusopening. De eerstvolgende opening van de Hollandse bus staat al gepland voor de tweede helft van april van dat jaar.¹²⁴⁵

Uit het register van de Dordtse provoost Jacob Roskam blijkt dat er op 22 maart 1740 inderdaad nog 110 mark aan enkele stuivers is gemunt en afgeleverd.¹²⁴⁶ Otto Buck krijgt de opdracht de nieuwe stuivers alle af te leveren bij de bestuurders van Dordrecht. Als reden voor deze keuze geven de generaalmeeesters enerzijds de geringe omvang van de partij en anderzijds dat de stad Dordrecht bij de vorige verdeling niets heeft gekregen.¹²⁴⁷

Van deze partij nieuwe stuivers controleert essayeur-generaal Emants 900 exemplaren op gehalte en gewicht. Drie wegingen van elk 300 exemplaren leveren een gemiddelde op van 7 ons 16 engels 22 aas. Gerekend ‘naar het volle mark’ is dit dus 15 aas boven de uiterste remedie. Twee proeven op het gehalte maken duidelijk dat Buck het zilver precies op de uiterste remedie heeft gekregen, te weten op 6 penningen 22 grein.¹²⁴⁸

Het blijft gissen of Jan Knol gehoord heeft van de claim van zijn Dordtse collega op de productie van de enkele stuivers en wie hem daarover heeft geïnformeerd. In elk geval blijkt Knol, in dezelfde week dat de generaalmeeesters met elkaar overleggen over het verzoek van Buck, Gecommitteerde Raden schriftelijk te verzoeken om een vergoeding voor de hoger uitgevallen kosten voor het muntmateriaal voor de laatste tranche nieuwe stuivers. Zijn claim voor schadeloosstelling is volgens de generaalmeeesters overigens heel erg bescheiden. In hun advies aan Gecommitteerde Raden maken ze de vergelijking met de claim van Buck, die naar hun oordeel het onderste uit de kan wil hebben. Ze complimenteren Knol min of meer met zijn verzoek om 2 procent schadevergoeding te krijgen over slechts de *f* 13.000: - aan nieuwe enkele stuivers die hij aan Amsterdam heeft gezonden en niet over zijn hele productie ter waarde van *f* 14.000: -. Die resterende *f* 1.000: - heeft hij op aangeven van de generaalmeeesters aan Alkmaar geleverd. Verder wijzen de generaalmeeesters Gecommitteerde Raden er expliciet op dat Knol geen vergoeding vraagt voor het koper dat hij ongetwijfeld heeft moeten gebruiken om het aangeschafte zilver op gehalte te brengen.

Ze adviseren om Knol de gevraagde *f* 260: -: - toe te staan.¹²⁴⁹ Het advies wordt ongewijzigd overgenomen en omgezet in een opdracht tot uitbetaling door de ontvanger-generaal van Holland.¹²⁵⁰

De bestuurders van de gewesten Gelderland en Overijssel verzoeken en krijgen in 1739 ook toestemming om voor *f* 10.000: - extra aan enkele stuivers te maken.¹²⁵¹ De Munt van Zeeland krijgt

¹²⁴² NA 1.01.44-69 fol. 181. Brief van Jan Knol gelezen in de vergadering van R&G d.d. 19 oktober 1739.

¹²⁴³ NA 1.01.44-20 fol. 89v-90v en fol. 91-91v. Brief van Otto Buck aan Gecommitteerde Raden d.d. 8 december 1739. Op 11 december in handen gesteld van R&G voor advies. Advies van R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 14 december 1739.

¹²⁴⁴ NA 1.01.44-20 fol. 94. Resolutie Staten van Holland d.d. 31 december 1639.

¹²⁴⁵ NA 1.01.44-69 fol. 186v—187. Resolutie R&G d.d. 12 maart 1740.

¹²⁴⁶ NA 3.0.130-196.

¹²⁴⁷ NA 1.01.44-69 fol. 188. Resolutie R&G d.d. 30 maart 1740 n.a.v. brief van Otto Buck.

¹²⁴⁸ NA 1.01.44-69 fol. 188v. Verslag van de 'examinatie van de nieuwe Hollandse enkelde pijlstuijvers' in de vergadering R&G d.d. 1 april 1740.

¹²⁴⁹ NA 1.01.44-20 fol. 91v-92. Brief van Jan Knol aan Gecommitteerde Raden d.d. 15 december 1739. Advies van R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 18 december 1739.

¹²⁵⁰ NA 1.01.44-20 fol. 94v. Resolutie Staten van Holland d.d. 31 december 1639.

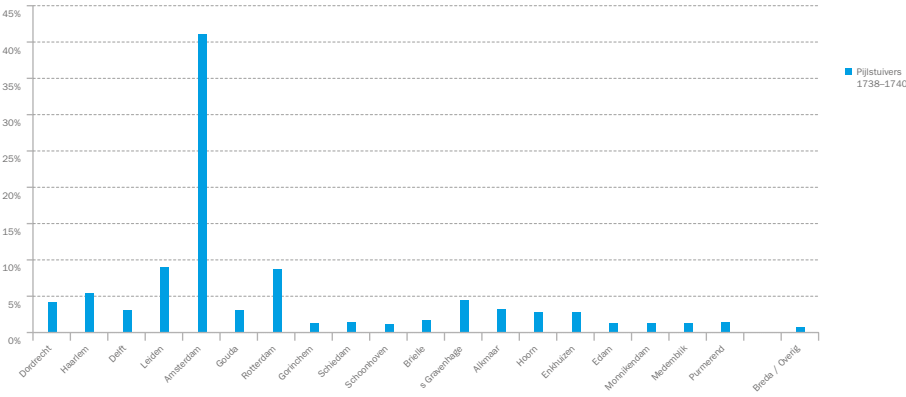
¹²⁵¹ NA 1.01.44-20 fol. 55v-56v + 57v. Verzoek van Staten-Generaal aan R&G om advies op het verzoek van Gelderland d.d. 12 januari 1739, advies van R&G d.d. 17 januari 1739. Verzoek van Staten-Generaal aan R&G om advies op het verzoek van Overijssel d.d. 30 januari 1739, advies van R&G en resolutie Staten-Generaal van dezelfde datum.

de opdracht om speciaal voor distributie binnen Bergen op Zoom *f* 600: - aan nieuwe stuivers te slaan.¹²⁵² De Zeeuwse Muntmeester Pieter Kappeijne reageert echter niet positief. Hij is al enige tijd geleden gestopt met de productie van de nieuwe pijlstuivers. Het munten van zo'n kleine hoeveelheid kan volgens de Zeeuwse Muntmeester niet zonder daarvoor hoge kosten te maken. In overleg met de Zeeuwse Raadpensionaris stuurt de Muntmeester daarom *f* 306: - aan nieuwe stuivers van de nog niet door de Zeeuwse steden afgehaalde voorraad aan de magistraat van Bergen op Zoom.¹²⁵³ De waardijn van de Zeeuwse Munt bevestigt deze levering per brief en meldt tevens dat er al eerder nieuwe stuivers vanuit de Zeeuwse Munt naar Bergen op Zoom zijn gezonden.¹²⁵⁴ Johan Drappentier, stempelsnijder van de Hollandse Munt te Dordrecht, meldt zich eveneens bij Gecommitteerde Raden inzake zijn inspanningen voor de nieuwe enkele stuiver. Voor de Munt te Dordrecht heeft hij tot en met februari 1739 de ponsoenen en 150 paar productiestempels vervaardigd. Hij vraagt daarvoor een vergoeding van *f* 360: -, bestaande uit *f* 60: - voor de ponsoenen en *f* 300: - voor de productiestempels.¹²⁵⁵ De generaalmeeesters, wederom door Gecommitteerden Raden gevraagd om advies, zijn van mening dat Drappentier de gevraagde *f* 60: - toekomt, maar dat de *f* 300:- voor productiestempels ten onrechte door hem wordt geclaimd. Over de productie van de ponsoenen melden de generaalmeeesters nog wel dat aan Drappentier op 31 januari 1732 is opgedragen de ponsoenen voor alle denominaties – ‘in off buiten gebruik’ – te maken. Maar dat hieronder niet die voor de nieuwe enkele stuiver kunnen vallen, omdat die pas op 12 juni 1738 zijn verordonneerd. De productie van de zogenaamde werkstempels voor de enkele stuiver behoort volgens hen gezien te worden als zijn reguliere taak. In het tweede artikel van zijn instructie is namelijk gesteld dat hij alle voor de productie benodigde ‘muntijzers of stempels’ binnen de Munt te Dordrecht eigenhandig moet vervaardigen. Een extra vergoeding zou dus tegen dit artikel van zijn instructie indruisen.¹²⁵⁶ Het bestuur van het Serment van de Hollandse Munt, het gilde van de Munters van de Munt te Dordrecht dat door de generaalmeeesters over het verzoek van Drappentier is geraadpleegd, is echter van mening dat deze zelfs geen recht heeft op de gevraagde *f* 60, - voor de ponsoenen. Zij voeren aan dat Drappentier op basis van zijn opdracht uit 1732 ook de ponsoenen van de nieuwe enkele stuiver heeft moeten maken.¹²⁵⁷ Voor zover valt na te gaan heeft Drappentier inderdaad geen extra vergoeding ontvangen voor zijn werkzaamheden aan de enkele stuiver 1738/1739/1740.

1252 NA 1.01.44-20 fol. 59-59v. Autorisatie van Staten-Generaal op het verzoek van Provinciale Staten van Zeeland d.d. 25 februari 1739. Missive aan de waardijn en Muntmeester van de Munt van Zeeland met opdracht d.d. 5 maart 1739.
1253 NA 1.01.44-20 fol. 71v. Brief Pieter Kappeijne aan R&G d.d. 19 maart 1739.
1254 NA 1.01.44-20 fol. 72. Brief Johan van de Perre aan R&G d.d. 23 maart 1739.
1255 NA 1.01.44-20 fol. 79v. Verzoek van J. Drappentier aan Gecommitteerde Raden d.d. 16 juli 1739.
1256 NA 1.01.44-20 fol. 80v-81v. Advies van R&G aan Gecommitteerde Raden d.d. 19 augustus 1739.
1257 NA 1.01.44-20 fol. 80. Brief van het Serment aan R&G d.d. 6 augustus 1739.

19.3 Samenvatting stuiver 1738-1740

Naast de koperen duit is de zilveren enkele stuiver de enige andere denominatie binnen de categorie kleingeld die in de achttiende eeuw in opdracht van de overheid is geproduceerd en gedistribueerd, namelijk van 1738 tot en met 1740 en in 1764. In 1738 wordt na een periode van uitgebreid overleg in de Staten-Generaal eindelijk besloten duidelijke maatregelen te nemen om te komen tot verbetering van de kwaliteit van de circulatie van de enkele stuiver. De oude, afgesleten en ‘vreemde’ stuivers worden waarde teruggebracht. Met ingang van het jaar erop mogen de oude en ‘vreemde’ stuivers niet meer in het dagelijks betalingsverkeer worden gebruikt en kunnen zij alleen nog maar tegen de metaalwaarde (*f* 5:12: 0 per mark) worden ingewisseld. De acht Munthuizen van de zeven gewesten van de Republiek krijgen elk een deel van de afgesproken *f* 150.000: - dat aan nieuwe stuivers zal worden geproduceerd. Hoe de generaalmeeesters zijn gekomen tot het bedrag van *f* 150.000: - voor de gehele Republiek is niet duidelijk, maar al snel blijkt het quotum voor Holland en West-Friesland niet genoeg te zijn. De Munt te Enkhuizen slaat in 1738 en 1739 in drie tranches voor *f* 71.300: - aan nieuwe pijlstuivers. In Dordrecht moet Otto Buck zijn gezellen in 1740 nog een vierde partij laten munten. De twee Munthuizen produceren samen in totaal voor *f* 215.650: - aan nieuwe enkele stuivers. Amsterdam ontvangt als stad met de meeste inwoners vanzelfsprekend het grootste deel van het nieuwe zilveren kleingeld uit de periode 1738 tot en met 1740. Vanuit de Dordtse Munt krijgt de stad bijna eenderde van de productie toegezonden en vanuit de Westfriesse productie ruim de helft. Van het totaal van de voor Holland en West-Friesland geproduceerde enkele stuivers ontvangt zij 41,09 procent. Na Amsterdam volgen Leiden en Rotterdam als grootste afnemers met respectievelijk 9,04 procent en 8,81 procent van het totaal. De andere steden komen niet boven de 5,43 procent van Haarlem uit. Schoonhoven is met 1,21 procent van het totaal de kleinste afnemer van de Hollandse en Westfriesse zilveren enkele stuiver 1738-1740.

Grafiek 25. De verdeling in procenten van de Hollandse en Westfriesse enkele stuivers 1738-1740

20 De nieuwe enkele stuivers 1764

over de steden.

De tweede en laatste keer dat er in de achttiende eeuw in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland enkele stuivers worden geproduceerd en gedistribueerd, is in 1764. Ook dan is het doel de kwaliteit van het in omloop zijnde zilveren kleingeld te verbeteren.

20.1 Wat voorafging aan de productie van de nieuwe enkele stuivers 1764

Na een periode van stilte rond de Hollandse enkele stuiver wordt pas in 1755 door de gedeputeerden van Gelderland in de Staten-Generaal melding gemaakt van een nieuwe grote schaarste aan goede enkele stuivers. Zij verzoeken toestemming om hun Muntmeester voor *f* 20.000: - aan nieuwe stuivers te laten slaan. Hoe de gedeputeerden tot deze hoeveelheid komen, is niet duidelijk. De generaalmeeesters wijzen de Staten-Generaal er desgevraagd op dat de productie van 400.000 stuks nieuwe Gelderse enkele stuivers tot gevolg zou kunnen hebben dat andere gewesten worden overspoeld met deze exemplaren. Het gelijkheidsbeginsel volgens welk een muntstuk, geslagen conform de in een verordening van de Staten-Generaal vastgelegde specificaties, in de gehele Republiek mag circuleren, is kennelijk nog steeds niet van kracht. Of geldt hier het uitgangspunt dat de gewesten elkaar de voordelen uit de muntproductie niet gunnen? Voorlopig is het antwoord op deze vraag nog niet gegeven, want de tot nu toe bestudeerde stukken vermelden niets over dit onderwerp.

De generaalmeeesters zijn van mening dat *f* 12.000: - genoeg moet zijn om de schaarste aan enkele stuivers in het gewest Gelderland te slechten. Opnieuw wordt niet duidelijk hoe de generaalmeeesters tot deze hoeveelheid zijn gekomen. De Staten-Generaal besluiten Gelderland toestemming te geven voor de productie in hun Munt van het geadviseerde bedrag. Als voorwaarde voor deze toestemming stellen zij dat de andere gewesten de vrijheid krijgen een gelijke som aan nieuwe enkele stuivers te munten.¹²⁵⁸

De Staten van Holland en West-Friesland nemen niet zelf het initiatief tot de productie van nieuwe stuivers. Het is Wouter Buck, zoon en sinds 1756 opvolger van de Dordtse Muntmeester Otto Buck, die in augustus 1759 naar aanleiding van de toestemming aan zijn Gelderse collega verzoekt *f* 12.000: - aan nieuwe stuivers te mogen maken en distribueren. Als reden voor zijn verzoek noemt Buck junior niet de extra bepaling in het besluit van de Staten-Generaal van december 1755, dat als Gelderland gebruik maakt van de toestemming ook de andere gewesten nieuwe stuivers mogen

laten munten, maar het groeiende tekort aan goede enkele stuivers in het eigen gewest.

De generaalmeeesters melden de Staten van Holland desgevraagd dat er inderdaad voor *f* 12.000: - aan nieuwe stuivers kan worden geproduceerd. Tweederde van dit bedrag dient te worden toegestaan aan de Munt te Dordrecht en eenderde aan de Westfriese Munt te Enkhuizen. Aangezien het hier gaat om een productie die wordt verricht voor rekening en risico van de Muntmeesters en niet voor die van het gewest, kan deze aanmunting niet gezien worden als een geldvoorziening die vanuit het gewest is geregeld.¹²⁵⁹ Nadere uitwerking van overgeleverde gegevens over deze aanmunting past dan ook niet binnen het kader van deze studie. Volledigheidshalve kan hier nog wel worden gemeld dat zowel de Dordtse Muntmeester Otto Buck als zijn Westfriese collega Theunis Kist pas in het jaar erop, 1760, gebruik maken van de toestemming nieuwe enkele stuivers te produceren.¹²⁶⁰

Afb. 61 Westfriese pijlstuiver 1760. P&VdW Ho 78 en Wf 65.

In de bijeenkomst van raden en generaalmeeesters van zaterdag 10 december 1763 komt een brief van de gezamenlijke Muntmeesters aan de Staten-Generaal om weer enkele stuivers te mogen maken, waarop zij advies moeten geven.¹²⁶¹ Hun antwoord beginnen de generaalmeeesters met de herinnering dat de Staten-Generaal voor het laatst op 29 december 1755 elk gewest in de Republiek hebben toegestaan om *f* 12.000: - aan pijlstuivers te slaan. Ze bevestigen tevens de tegenwoordige schaarste aan zilveren kleingeld en melden dat de prijs van het zilver op het moment gunstig is voor aanmunting van enkele stuivers zonder dat de provinciale kas er schade van hoeft te ondervinden. Zij adviseren de Staten-Generaal daarom te voldoen aan het verzoek van de gezamenlijke Muntmeesters. Opnieuw wordt een hoeveelheid genoemd van *f* 12.000: - per gewest. Vanwege het grote aantal inwoners in het gewest Holland en West-Friesland adviseren de generaalmeeesters de Munt te Dordrecht een dubbele hoeveelheid te laten produceren. De leden van de Staten-Generaal besluiten het advies in de eigen achterban nader te bespreken.¹²⁶²

De gedeputeerden van Holland zijn de eersten die op dit onderwerp terugkomen. In de vergadering van 9 januari melden zij akkoord te gaan met het advies van raden en generaalmeeesters. Ze dringen bij de gedeputeerden van de overige gewesten aan met spoed een beslissing te nemen over het advies

¹²⁵⁸ NA 1.01.02-3529 fol. 507v-508 en NA 1.01.44-71 fol. 184-186. Resolutie Staten-Generaal d.d. 29 december 1755.

¹²⁵⁹ Resoluties Staten van Holland d.d. 18 augustus 1759.

¹²⁶⁰ Purmer / Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Ho 78 en WF 65. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 147 en 228.

¹²⁶¹ NA 1.01.02-3560 fol. 720v-721. NA 1.01.44-69 fol. 179. Resoluties Staten-Generaal d.d. 9 december 1763. Verslag vergadering R&G 10 december 1763.

¹²⁶² NA 1.01.02 fol. 3560 fol. 773v. NA 1.01.44-25 fol. 9v-10. Advies van R&G aan Staten-Generaal d.d. 22 december 1763. Resoluties Staten-Generaal d.d. 23 december 1763.

betreffende de aanmaak van pijlstuivers.¹²⁶³ Een week later komen de gedeputeerden van Gelderland met hun reactie op het advies van de generaalseesters. Zij nemen uitgebreid stelling tegen de in dit advies voorgestelde dubbele hoeveelheid voor de Munt van Dordrecht, waarin zij een mogelijk precedent voor toekomstige aanmuntingen zien, als een dubbele hoeveelheid wordt toegestaan. Zij verwijzen daarbij naar de reeds genoemde resolutie van de Staten-Generaal van 29 december 1755, waarin deze bepaling niet voorkomt. Bovendien, zo voeren zij aan, kunnen de nieuwe pijlstuivers niet alleen bedoeld zijn voor de inwoners van het eigen gewest. Uit de praktijk blijkt dat ‘alle specien op de respectieve Munten deser Vereenigde Nederlanden gemunt, in alle de provinciën dooreen circuleeren’. Het groter aantal inwoners in het gewest Holland telt daarom volgens hen niet als argument. Wanneer Holland meer dan de voorgestelde *f* 12.000: - aan nieuwe pijlstuivers denkt nodig te hebben, willen de gedeputeerden van Gelderland daar alleen maar mee akkoord gaan, als zij in hun eigen provinciale Munt een gelijk bedrag mogen munten. Besloten wordt de gedeputeerden van de gewesten die zich nog niet namens hun principalen hebben uitgesproken over dit onderwerp, te verzoeken dit zo spoedig mogelijk te doen.¹²⁶⁴ Dat gezamenlijk wordt besloten eerst de antwoorden van alle gewesten af te wachten, duidt op een streven tot meer centralistisch denken en handelen. Wat betreft de productie van kleingeld is dit niet eerder voorgekomen. Bij de vervaardiging van de koperen duiten blijft dit centralistisch denken en handelen uit tot 1769.¹²⁶⁵

Binnen dit onderzoek is het tevens de eerste keer dat een deputatie van een van de gewesten zich goedkeurend uitlaat over het circuleren van muntstukken in het eigen gewest die niet in de eigen Munt zijn geslagen. Wat de beweegreden van de gedeputeerden van Gelderland zijn geweest is niet duidelijk, maar opvallend is het wel. Tot nu toe hebben alle gewestelijke Munthuizen steeds kleingeld aangemunt ten behoeve van de inwoners van het eigen gewest. In Utrecht, waar het recht tot aanmunting van kopergeld bij de stad berust, gebeurt dat echter niet alleen ten behoeve van de inwoners van de stad maar van die van de hele gewest. De gedeputeerde van de provincie Utrecht meldt in de vergadering van de Staten-Generaal van 3 februari dat hij namens zijn Staten akkoord mag gaan met het voorstel om nieuwe enkele stuivers aan te munten, op voorwaarde dat aan elk van de acht Munten een gelijke portie wordt toegestaan.¹²⁶⁶ Hij bedoelt de Munthuizen van elk van de zeven gewesten en de Westfriese Munt als achtste.

De afgevaardigden van Overijssel laten in de vergadering van de Staten-Generaal van 4 april het besluit van de Ridderschap en steden der Staten van Overijssel van de 23ste maart voorlezen.

De Staten van Overijssel gaan evenmin akkoord met een dubbele hoeveelheid voor de Munt van Holland en zijn van mening dat *f* 12.000: - aan nieuwe enkele stuivers voor elke Munt in eerste instantie genoeg moet zijn. Wanneer anders blijkt, moet in de vergadering van de Staten-Generaal

opnieuw worden besloten over een extra productiequotum.¹²⁶⁷

Bijna drie weken later komen de gedeputeerden van Zeeland met de reactie van hun Statenvergadering van 4 april. Ook daar is besloten alleen akkoord te gaan met de nieuwe aanmunting als elke Munt een gelijke hoeveelheid krijgt toegestaan.¹²⁶⁸

De gedeputeerden van Stad en Lande komen op 7 mei met het besluit over de pijlstuivers van hun Statenvergadering. Ook de Groningers kunnen alleen akkoord gaan als er in alle Munthuizen een gelijke hoeveelheid wordt geslagen. De leden van de Staten-Generaal besluiten hierop de gedeputeerden van Friesland aan te sporen als laatsten nu snel te komen met het oordeel van hun Statenvergadering over dit onderwerp.¹²⁶⁹

Wanneer deze een week later het besluit van de Staten van Friesland over dit onderwerp van 11 mei laten voorlezen, blijkt dat zij akkoord gaan met de productie van nieuwe enkele stuivers. De dubbele hoeveelheid voor de Munt van Dordrecht wordt niet genoemd. Nu kan worden overgegaan tot het opstellen van een algemene resolutie. Besloten wordt elke Munt in de Republiek toe te staan voor *f* 12.000: - aan pijlstuivers te produceren.¹²⁷⁰ Niet de Munt te Dordrecht, maar het gewest Holland en West-Friesland krijgt met haar twee Munthuizen, in Dordrecht en (op dat moment) in Enkhuizen, toch het dubbele quotum toegewezen.

20.2 De productie van de nieuwe enkele stuiver 1764

Over deze aanmunting van de enkele stuiver 1764 te Dordrecht is informatie beschikbaar in het register dat provoost of smidmeester Christiaan Boonen en zijn opvolgers hebben bijgehouden. Het register, 188 genummerde foliovenn groot, heeft Boonen op 17 april 1758 van de secretaris van de Generaliteits Muntkamer toegezonden gekregen. Het is bijgehouden van 17 april 1758 tot en met 8 februari 1806. Op die dag wordt de laatst geproduceerde partij munten – gouden dukaten met jaartal 1806 – door de gezellen van de Munt te Dordrecht afgeleverd. Inspecteur en essayeur-generaal W.A.A. Poelman heeft het register op 16 juli 1806 geraadpleegd in verband met de verantwoording van de achtste en tevens laatste muntbus van Jan Abraham Bodisco, de laatste Muntmeester van Holland te Dordrecht.

Het register van de smidmeester maakt duidelijk dat de enkele stuiver 1764 tussen 17 juli tot en met 4 augustus van dat jaar in vijftien partijen is geproduceerd. Samen wegen de ‘opleveringen’ van de Muntgezellen aan de Muntmeester Wouter Buck 798 mark.¹²⁷¹ In totaal zijn tenminste *f* 12.030: - aan nieuwe pijlstuivers 1764 gemaakt. Over de verdeling van de pijlstuivers over verschillende steden is niets bekend.

¹²⁶³ NA 1.01.02-3562 fol. 46-46v. Resoluties Staten-Generaal d.d. 9 januari 1764.

¹²⁶⁴ NA 1.01.02-3562 fol. 65v-67v. Resoluties Staten-Generaal d.d. 16 januari 1764.

¹²⁶⁵ Zie hoofdstuk 15 in dit deel van deze publicatie.

¹²⁶⁶ NA 1.01.02-3562 fol. 134v-135. Resoluties Staten-Generaal d.d. 3 februari 1764.

¹²⁶⁷ NA 1.01.02-3562 fol. 394-396v. Resoluties Staten-Generaal d.d. 4 april 1764.

¹²⁶⁸ NA 1.01.02-3562 fol. 482v-483v. Resoluties Staten-Generaal d.d. 24 april 1764.

¹²⁶⁹ NA 1.01.02-3562 fol. 599v-601v. Resoluties Staten-Generaal d.d. 7 mei 1764.

¹²⁷⁰ NA 1.01.02-3562 fol. 638v-639v. NA 1.01.44-72 fol. 189. Resoluties Staten-Generaal d.d. 14 mei 1764.

¹²⁷¹ NA 3.01.30-198 fol. 184v. Register van de smidmeester 1758-1806.

Op de Westfrieze Munt start de productie van de enkele stuivers op 13 juli 1764. Deze geschiedt onder verantwoordelijkheid van de drie jaar daarvoor aangestelde Muntmeester Pieter Buijskes, van waardijn Cornelis François Duijvens en van essayeur Klaas van der Kraag. Verdere gegevens over deze productie van de Munt te Enkhuizen ontbreken. Volgens de akte van opening van de eerste muntbus van Pieter Buijskes hebben zijn gezellen ook in 1765 en 1766 (tot 22 maart) nog pijlstuivers geproduceerd. Het gaat hier om een partij van in totaal 782 mark.¹²⁷² Over het exacte gewicht van deze Westfrieze enkele stuivers 1764, 1765 en 1766 is niets bekend. In de akte van opening van de eerste muntbus van Pieter Buijskes staat bij de enkele stuiver vermeld: 'Deze penning is, vermits er maar 197 in de bus waren, niet kunnen gewogen nog geessaijeerd worden...'.¹²⁷³ Indien de gezellen de enkele stuivers precies hebben weten te produceren op het voorgeschreven gehalte en gewicht, betreft het hier ongeveer 236.000 stuks. Maar wanneer gebruik is gemaakt van de uiterste tolerantie, dan kunnen er 240.000 stuks zijn geslagen, wat precies overeenkomt met het in 1764 toegestane bedrag van f 12.000: -. Omdat de administratie van de waardijn of het register van de provoost van de Westfrieze Munt, zoals van de Munt van Dordrecht niet bewaard zijn gebleven, kan voorlopig niet anders worden geconcludeerd dan dat de Westfrieze Muntgezellen wel heel lang over de verwerking van het toegestane quotum hebben gedaan. Wat de oplage van de enkele stuivers 1764, 1765 en 1766 zijn geweest en hoe de verdeling onder de steden is geweest, blijkt evenmin.

Afb. 62 Westfrieze pijlstuiver 1764. P&VdW Ho 78 en Wf 65.

Na een uitgebreide discussie over gelijke quota voor alle gewesten en niet, zoals de generaalsesters adviseren een dubbele hoeveelheid voor de Munt te Dordrecht, geven de Staten-Generaal in mei 1764 toestemming om in elk van de Munthuizen van de Republiek f 12.000: - aan nieuwe pijlstuivers te maken. Het gewest Holland en West-Friesland krijgt hiermee toch een dubbele hoeveelheid omdat het twee Munten binnen de grenzen heeft. Verzendlijsten van de enkele stuiver 1764 zijn niet teruggevonden, zodat over de verdeling onder de Hollandse en Westfrieze steden niets kan worden gezegd. De Westfrieze Munt spreidt de productie van het toegestane quotum aan pijlstuivers waarschijnlijk uit over de jaren 1764, 1765 en 1766.

20.3 Samenvatting stuiver 1764

Op verzoek van de vertegenwoordigers van Gelderland geven de Staten-Generaal eind 1755 toestemming om voor f 12.000: - aan nieuwe stuivers te slaan. Op basis van de in 1738 gemaakte afspraken mag Holland nu eenzelfde hoeveelheid laten aanmunten, maar geeft daarvoor geen opdracht. Pas wanneer Muntmeester Wouter Buck in augustus 1759 de Staten verzoekt om evenals zijn Gelderse collega nieuwe stuivers te mogen slaan, besluiten zij toestemming te verlenen. Buck mag voor eigen rekening en risico f 8.000: - aan nieuwe pijlstuivers maken, zijn Westfrieze collega Pieter Buijskes f 4.000: -. Het betreft hier dus géén opdracht, maar een toestemming van de Staten van Holland. De twee Muntmeesters maken allebei in het jaar erop pas gebruik van deze toestemming.

¹²⁷² NHAH 10-53. Besier, *Muntmeesters en hun muntslag*, 52. Polak, *Historiografie*, deel II bron nr. 229. Purmer & Van der Wiel, *Handboek*, deel I nr. Wf 65.

¹²⁷³ NA 1.01.44—50. NHAH 10-53.

Samenvatting en conclusie

Deze studie gaat over twee ogenschijnlijk los van elkaar staande onderwerpen: het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland, beide in de achttiende eeuw. Bij beide onderwerpen gaat het echter 'om de kwaliteit van het geld' en spelen de raden en generaalseesters van de Munten en de essayeur-generaal een cruciale rol. De aanleiding voor deze studie is de vondst van een drietal bronnen. Samen geven zij een goede indruk welke werkzaamheden de toezichthouders op de muntproductie in de achttiende eeuw verrichten en welke de inspanningen de Staten-Generaal en de Staten van Holland en West-Friesland zich getroosten 'om de kwaliteit van het geld' op orde te houden.

Om de positie en de taken van de toezichthouders beter te begrijpen, wordt in deze studie begonnen met de organisatie en de omvang van die muntproductie tijdens de Republiek.

De verschillende functies binnen het Muntbedrijf zijn toegelicht aan de hand van de algemene door de Staten-Generaal vastgestelde instructies. Deze instructies worden daar waar mogelijk aangevuld met specifieke instructies of commissies geldend voor een bepaalde functie of zelfs een bepaalde functionaris in een van de twee Munten van Holland of West-Friesland in de achttiende eeuw.

Voorbeelden uit de praktijk vullen het beeld van de positie en taak van de verschillende Muntfunctionarissen verder aan. Het overzicht van bij de muntproductie betrokken personen wordt gecompleteerd met de officiële instructies voor de wisselaar, de essayeur, scheider en affineur en de ijk- en justeermeester van Holland en van de Unie. Opnieuw wordt informatie uit de praktijk gebruikt om de betrokkenheid van deze beambten bij de muntproductie of het toezicht daarop te verduidelijken. Van de achttiende eeuwse functionarissen, betrokken bij de muntproductie in Holland en West-Friesland en het toezicht daarop, worden zoveel mogelijk de namen gegeven. Wanneer zij vermeld staan in een van de drie bronnen die gelden als basis voor deze studie, dan worden van hen tevens beknopt enkele biografische gegevens geleverd.

Het bestaande beeld over de muntproductie in de Republiek, in het bijzonder in de achttiende eeuw, wordt in deze studie nader gepreciseerd aan de hand van een drietal niet eerder gepubliceerde overzichten, aangevuld met een indertijd wel gedrukt en verspreid maar niet meer algemeen bekend overzicht van de muntproductie. Een vijfde veel beperkter overzicht over de productie in de periode 1786-1797 is in bewerkte vorm in de tekst opgenomen.

Door de bronnen van deze publicatie in transcriptie en aangevuld met voorbeelden uit de praktijk mee in druk te laten verschijnen, wordt enerzijds de bestaande kennis over de het toezicht op de muntproductie en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw vergroot. Anderzijds biedt deze studie verschillende aanbevelingen en handvatten voor verder onderzoek.

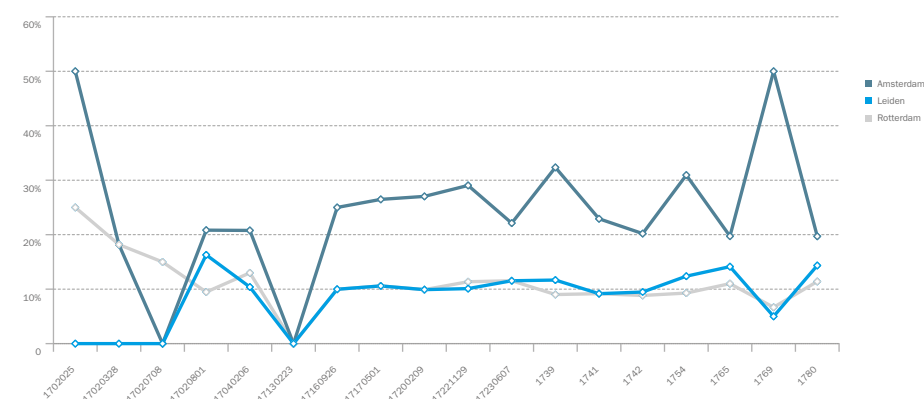
Het tweede onderwerp van deze studie betreft de inspanningen van de Staten van Holland en West-Friesland en in enkele gevallen de Staten-Generaal om de circulatie van het kleingeld telkens

weer op orde te brengen. Gedurende de achttiende eeuw raakt die circulatie van kleingeld in Holland en West-Friesland een aantal keren ernstig vervuild met te lichte, afgesleten of vreemde exemplaren. Inwoners van het gewest uiten zodanige klachten over de schade die ze daarvan ondervinden, dat de overheid wel moet ingrijpen. Deze studie toont aan dat andere gewesten binnen de Republiek met regelmaat kopergeld produceren van veel lichter gewicht dan de twee Munthuizen in Holland en West-Friesland. Door gebrekkige grenscontroles kan slecht kopermateriaal van buiten de Republiek eenvoudig worden ingevoerd en worden omgewisseld tegen goed Hollands en Westfries kopergeld, dat dan weer wordt uitgevoerd.

Aangetoond wordt dat vanuit de overheid op twee manieren wordt getracht de kwaliteit van het (klein-)geld op peil te houden. De eerste manier is de controle van de muntproductie in het algemeen. De tweede is het geven van opdracht tot productie en distributie van nieuw kleingeld ter vervanging van te lichte, versleten en/of vreemde exemplaren.

De Staten van Holland en West-Friesland hebben tussen 1702 en 1780 de Hollandse Muntmeester in Dordrecht en zijn Westfriese collega tenminste negentien maal opdracht gegeven om nieuwe koperen duiten te produceren en gericht onder de steden te distribueren. Om dezelfde reden is in achttiende eeuw door de Staten-Generaal tot twee keer toe besloten nieuwe zilveren enkele stuivers te laten slaan. Gegevens over de productie van de koperen duiten door genoemde twee Munten en de daaraan gekoppelde distributie onder de steden van het gewest Holland en West-Friesland zijn in deze studie uitgewerkt.

Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat Amsterdam verreweg het grootste aantal nieuwe koperen duiten en zilveren enkele stuivers heeft aangeleverd gekregen. Dat is begrijpelijk, want in de achttiende eeuw is Amsterdam in de Republiek de stad met verreweg de meeste inwoners.

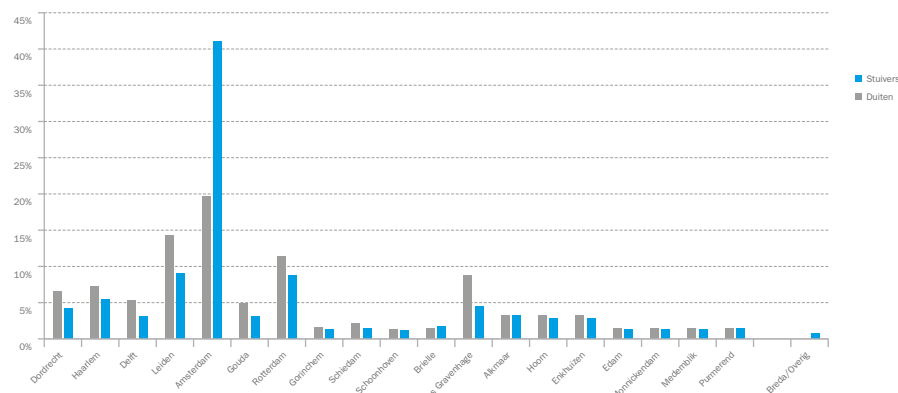

Grafiek 26. Verdeling van nieuw geproduceerde duiten onder de steden Amsterdam, Leiden en Rotterdam tussen 1702 en 1780, op basis van de beschikbare verzendlijsten

Van de Westfriese Munt krijgt Amsterdam ruim de helft van de nieuw geproduceerde duiten toegezonden, van de Munt te Dordrecht nog geen 13 procent. Wanneer beide producties bij elkaar worden opgeteld, dan ontvangt Amsterdam net geen kwart van het totaal aantal in opdracht van de Staten van Holland en West-Friesland vervaardigde koperen duiten. Op een straatlengte afstand volgen Leiden en Rotterdam, respectievelijk met bijna 11 procent en ruim 10 procent.

De onderstaande grafiek laat een aantal fluctuaties zien in het percentage dat de steden van de geproduceerde duiten en stuivers krijgen toegezonden. Waardoor deze afwijkingen zijn veroorzaakt is vooralsnog niet duidelijk geworden.

De steden in het Noorderkwartier krijgen alleen in 1717 nieuwe duiten aangeleverd vanuit de Munt te Dordrecht, terwijl Alkmaar als enige stad van het Noorderkwartier ook in 1702 nog twee keer nieuwe duiten uit Dordrecht heeft toegezonden gekregen. Na 1780 worden er in de Munthuizen van Holland en West-Friesland geen koperen duiten bestemd voor de circulatie in de Republiek meer aangemaakt.

Grafiek 27. Verdeling van de Hollandse en Westfriese duiten 1702-1780 en van de enkele stuivers 1738-1749 over de steden op basis van de overgeleverde verzendlijsten.

De tweede denominatie binnen de categorie kleingeld, die in de achttiende eeuw in opdracht en voor rekening van de Staten van Holland en West-Friesland is geproduceerd en onder de steden is gedistribueerd, is de zilveren pijlstuiver van 1738-1740 en 1764. In tegenstelling tot de duiten betreft het hier opdrachten waaraan een resolutie van de Staten-Generaal ten grondslag ligt en waarbij – anders dan bij de duiten – steeds wordt gewerkt met gezamenlijk voor alle gewesten afgesproken quota. Een vergelijking van de beschikbare verzendlijsten van de Hollandse en Westfriese duiten over de periode 1702 tot en met 1780 met die van de zilveren enkele stuivers 1738 tot en met 1740 geeft het volgende beeld.

Op basis van deze incomplete gegevens kan toch worden geconcludeerd dat Amsterdam als grootste stad van Holland en West-Friesland van beide denominaties het grootste deel ontvangt aan zowel nieuwe duiten als aan nieuwe enkele stuivers. Van de duiten betreft het hier bijna een kwart en van de stuivers 1738-1740 ruim 41 procent. Leiden komt in beide verdelingen met respectievelijk 10,82 procent en 9,04 procent op de tweede plaats, op de voet gevolgd door Rotterdam (respectievelijk 10,30% en 8,81%). Daarna volgen Haarlem (7,92% en 5,43%), Den Haag (7,23% en 4,54%) Dordrecht (6,82% en 4,24%), Gouda (4,75% en 3,06%) en Delft (4,58% en 3,06%). Van de steden in het Noorderkwartier ontvangt Alkmaar het grootste gedeelte, respectievelijk 3,29 procent en 3,25 procent van de gewestelijk totalen. De overige steden van het Noorderkwartier zitten in beide gevallen onder de 3 procent, waarbij Monnickendam volgens de bewaard gebleven verzendlijsten het minst ontvangt van zowel de nieuwe duiten als van pijlstuivers.¹²⁷⁴

De essayeur-generaal voert bij de productie van koperen duiten namens de generaalsesters de directie. Hij sluit het contract tot aankoop van het muntmateriaal, controleert de leveringen, verdeelt partijen rondellen over de twee Munthuizen, stelt de verzendlijsten voor de geproduceerde duiten en de eindverantwoording van de totale productie en distributie op. Voor al dit werk ontvangt hij een vergoeding bovenop zijn vaste traktement.

Ten behoeve van de productie van de pijlstuivers in 1738-1740 en 1764 kopen de Muntmeesters zelf het benodigde zilver in. Over een vergoeding voor de essayeur-generaal voor het extra werk dat hij hieraan heeft gehad, is niets teruggevonden.

Concluderend kan hier het volgende worden gemeld. In tegenstelling tot wat diverse auteurs de afgelopen jaren hebben beweerd is er weldegelijk bronnenmateriaal te vinden over de productie en zelfs over de distributie van koperen duiten in de zestiende, zeventiende en in de achttiende eeuw. Voor de duiten van Holland en West-Friesland is dat met deze studie voor de gehele achttiende eeuw aangetoond, terwijl er verschillende voorbeelden worden gegeven uit de eeuwen daarvoor.

De overheid, in dit geval de Staten van Holland en West-Friesland, probeert de kwaliteit van de circulatie van het kleingeld, koperen duiten en zilveren enkele stuivers, op peil te houden. Maar diezelfde overheid is alleen bereid de kwaliteit van het kleingeldcirculatie te herstellen als het de gewestelijke schatkist niet belast. Wanneer de prijs van het muntmateriaal dat vereist, wordt het gewicht van de koperen duitplaatjes aangepast. Wanneer de duitplaatjes te zwaar blijken worden de kosten op de leverancier verhaald. De acties tot verbetering van de kopergeldcirculatie leveren doorgaans zelfs een bescheiden winst voor de gewestelijke schatkist op. Voor zover valt na te gaan is er slechts eenmaal een verlies geleden op de productie en distributie van de duiten. Het betreft hier een bedrag van f 827: 6: 0 dat de generaalsesters in 1713 te kort komen.¹²⁷⁵

Uit de zes rekeningen over de productie en distributie van koperen duiten (1739, 1741-1742, 1754, 1765, 1769 en 1780) blijkt dat de Muntmeester in Dordrecht voor bijvoorbeeld de muntstempels, maar ook voor muntzakken meer vergoed krijgt dan zijn Westfriese collega. Wat hiervan precies de

¹²⁷⁴ Zie voor deze vergelijking hoofdstuk 16.4 in het deel Bronnen van deze publicatie.

¹²⁷⁵ NA 1.01.44-67 fol. 39. Presentatie van de rekening der duiten in de vergadering R&G d.d. 22 juli 1713. De rekening zelf is niet teruggevonden.

reden is, wordt niet duidelijk. Ook de reden waarom de stempelsnijder van de Munt te Dordrecht het dubbele betaald krijgt voor de Duitsstempels van wat zijn collega van de Westfriese Munt ontvangt, is niet gevonden.

De resolutie van 13 november 1769 van de Staten-Generaal over het gelijke gewicht van en de gelijke beloning voor de nieuw geproduceerde duiten in de hele Republiek lijkt een einde te maken aan het gewestelijk particularisme op dit terrein. Een eerste blik in het kasboekje van het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis met gegevens over de jaren 1769-1785 maakt echter duidelijk dat ook na 1769 nog vreemde duiten worden omgewisseld tegen Hollandse exemplaren en dat een instelling als deze daarop 15 tot 20 procent verlies lijdt. In hoeverre dit algemeen is in die tijd, zal nog moeten blijken.

Een aantal vragen die in het kader van deze studie naar voren komen blijven vooralsnog onbeantwoord. Zo is niet bekend geworden hoe het proces van de distributie onder de particulieren verloopt. De stadsbesturen spelen er een rol in, maar welke rol precies is niet duidelijk. De steden blijken min of meer verplicht te zijn de nieuw geslagen exemplaren af te nemen. Maar hebben de bestuurders van die steden voorafgaand bij raden en generaalmeeesters of bij de essayeur-generaal of elders kunnen aangeven hoeveel zij aan nieuwe duiten of enkele stuivers denken nodig te hebben en dus zullen afnemen? Krijgt iemand op stadsniveau, een bestuurder of een ambtenaar, een vergoeding voor het inwisselen van de oude exemplaren tegen de nieuwe? Ook hier geldt dat nader onderzoek naar de productie en distributie van het kleingeld in de andere gewesten de huidige kennis over dit onderwerp mogelijk kan aanvullen. Dit nader onderzoek wordt bij dezen nogmaals zeer aanbevolen!

Summary and conclusion

This study concentrates on two subjects, that at first glance appear to be completely different topics: the supervision on the coin production in the Republic of the Seven United Provinces and the supply of the smallest denominations in the province of Holland and West-Friesland, both during the 18th Century. The two subjects, however, are both dealing with ‘the quality of money’. In either case the generalmasters of the mints and the assayer-general play a crucial role.

The immediate cause for this study is the discovery of three historical documents:

- a series of travel reports of the examination of the production of the mints of the provinces of Gelderland, Holland, West-Friesland, Zeeland, and Utrecht between 1717 and 1809;
- a series of declarations for activities done for the provincial government of Holland and West-Friesland by the assayer-general between 1780 and 1795;
- a series of accounts of the production and distribution of copper duits, ordered by the provincial government of Holland and West-Friesland between 1739 and 1780.

Taken together, these three documents present a good impression of the activities of the supervisors on the coin production and circulation in the 18th century.

For a better understanding of the positions and the tasks of these supervisors this study first concentrates on the organisation of the mints and the quantity of the coin production during the Republic of the Seven United Provinces. The various functions within a Mint, illustrated by the official instructions for Mint employees, issued by the States-General, are leading. Where possible the general instructions are supplemented with a specific instruction, or with a commission for specific functions or a specific employee of one of the two Mints within the province of Holland and West-Friesland in the 18th century. The view of the functions involved in the control of the coin production and circulation is completed with information on the official instructions of exchanger, the assayer, melter and refiner and the inspector of the weights. The names of all these employees within Holland and West-Friesland are also mentioned. When they are mentioned by name in one of the three series of historical documents, a brief biographical outline is also given.

The present knowledge of the size of the coin production during the Republic of the Seven United Provinces, especially in the 18th century, is expanded by this study beyond that of four unpublished surveys, and one printed and published within a small scale, but not generally known today.

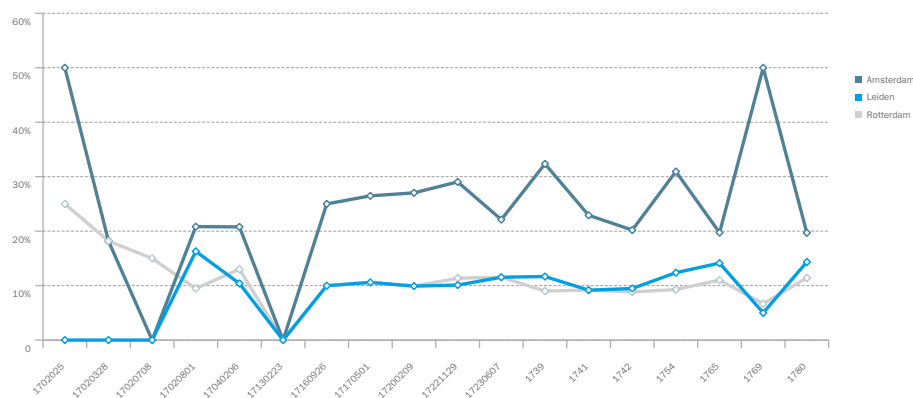
The efforts of the provincial and general government, the States of Holland and the States-General, to restore the quality of the circulation of the copper and smallest silver coins (1 stuiver) in the 18th century is the subject of the second part of this study. During that century the circulation of copper coins has been seriously ‘polluted’ with coins produced outside the province of Holland or the Republic, which were too light in weight and sometimes so worn that it was not possible to recognize any effigy. Inhabitants of the province of Holland and West-Friesland complained in such a way about their financial damage, that the government felt obliged to act.

This study proves that Mints outside the province of Holland and West-Friesland regularly

produced copper duits of much lighter weight. Poor border check made it possible that the lighter duits were imported and changed against the good examples from the Holland and West-Friesland Mints, which were exported.

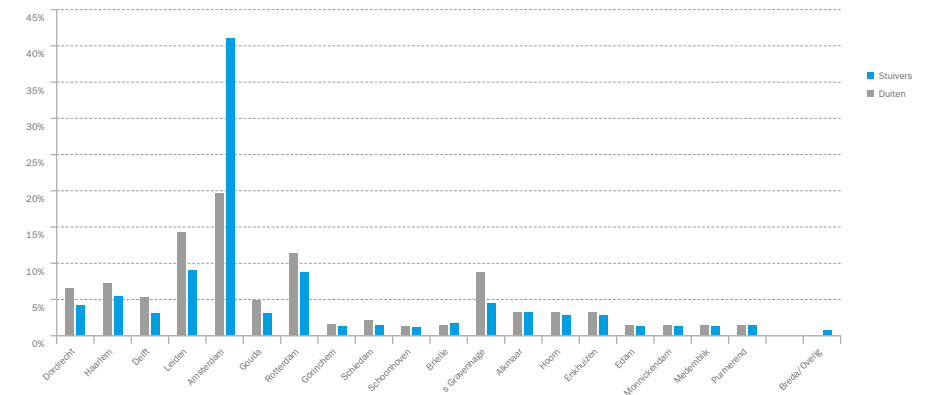
The provincial government acted in two ways to keep the quality of the (small) coins in circulation in order. First by the control of the coin production in general, and secondly by orders to produce and distribute new small money to replace the bad quality samples in circulation.

Between 1702 and 1780 the two mint masters of Holland and West-Friesland were ordered nineteen times to produce on the account of the provincial government new copper duits, and distribute these among the cities.

Graphic 26. Distribution of the new produced duits among the cities of Amsterdam, Leiden, and Rotterdam between 1702 until 1780, based on the distribution lists,

The second denominations within the category of pocket money that was produced and distributed on order and account of the province of Holland and West-Friesland is the silver 1 stuiver coin of 1738-1740 and 1764. In contrast with the orders of the production and distribution of the copper duits, these are authorised by a resolution of the general authorities, the States-General, and for each of the seven provinces. Comparing the available data on the distribution of the copper duits 1702-1780 and the silver 1 stuiver 1738-1740 of Holland and West-Friesland results in the following chart.

Graphic 27. Distribution of the copper copper duits 1702-1780 and the silver 1 stuiver 1738-1740 of Holland and West-Friesland to the various cities, based on the distribution lists.

On the basis of the incomplete series of distribution lists it can be concluded that Amsterdam, being the largest city of Holland and West-Friesland, received the biggest allocation of the new duits and 1 stuiver coins. Of the new copper duits almost a quarter and of the 1 stuiver 1738-1740 more than 41 percent.

The assayer-general managed the production and the distribution of the new copper duits and 1 stuiver coins. He bought the copper for the new duits, checked the delivery of blanks, assigned the portions to the Mints and the newly produced duits to the cities. He was responsible for the entire project, and had to give account for all the expenses and profit involved. He received an allowance for his effort extra above his normal salary.

The silver and copper for the production of the 1 stuiver coins were bought by the mintmasters. It is not known whether the assayer-general received any extra allowance for managing the production and distribution.

As a conclusion, it can be stated that, in contrast to what has been written, certainly a lot of historical source documents exist on the production and even the distribution of copper duits. For the eighteenth century copper duits of Holland and West-Friesland this has been proven with this study, while various samples are given from the seventeenth century. The government, in this case the States of Holland and West-Friesland, tried to keep the quality of the circulation of small coins under control. But this same government was only prepared to restore the quality of the small coin circulations, when it cost no money. When the price of the raw material was too high, the weight of the blanks was lowered. When blanks of too much weight were delivered, the deliverer had to pay the difference. The actions to improve the quality of the circulation of copper duits normally delivered a profit to the provincial treasury, and only once a deficit.

The six accounts of the production and distribution of copper duits (1739, 1741-1742, 1754, 1765, 1769 en 1780) show that the master of the Mint of Holland received more money for the dies, but also for the linen bags, than his colleague the Master of the Mint of West-Friesland. In this study,

however, this fact could not be explained.

The resolution of the States-General of November 13, 1769 about the equality in weight of the copper duits of all the Mints within the Republic of the Seven United Provinces, but also about the salary of the Mint employees for the production of the copper duits, seems to bring provincial particularism to an end. But a first look in the cash book of the Arme Wees- en Kinderhuis (Poor Orphans and Children's House) of Leiden, with data on the years 1769-1785 makes clear that after 1769 copper duits from other provinces than Holland and West-Friesland were still exchanged, and that the organisation accepted a loss of 15-20%. Whether this is an exception or a general phenomenon of that era, has still to be proven.

Other questions are also not answered by this study. For instance it did not become clear how the distribution of the newly produced coins among the citizens exactly was organized. What role did the city governments play in this matter? It looks as if they have been obliged to accept the amount of new coins in the lists that were sent to the two mint masters. But had the city governors for instance been consulted about the quantity of the new coins they needed? Was someone within the city government paid for the exchange of the old and worn coins for new ones? More research on these subjects is definitely needed, and strongly recommended.

Lijst van afbeeldingen en illustratieverantwoording

- 1 De Munter, zoals afgebeeld door Jan Luycken in *Het Menselyk bedryf* (1694). Op de voorgrond een verbeelding van hoe munten met de hamer worden geslagen, op de achtergrond hoogstwaarschijnlijk het vlakken van een stuk metaal met een zogenaamde vlekhamer. Rechts is een oven te zien waaruit met een tang een kroesje met vloeibaar muntmetaal wordt gehaald.
- 2 Muntgezellen werkend met een balancier of schroefpers. Tekening van Daniël de Blicck in *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-9.
- 3 Tekening behorende bij de 'Memorie van de veranderinge van 't roer-, stamp en blaaswerken' van J[oh]an Pickee en Hendrik Scholting d.d. 26 december 1761. NA 3.01.43-62.
- 4 Schets van de muntring met binnenring om de letters tijdens de muntslag op de rand van de rondel of het muntplaatje te zetten. Bron: Ansell, *A Treatise on Coining* 25, figuur 19.
- 5 Een deelbare muntring volgens een ontwerp van J. Droz. Bron: J.M. Darnis *Le graveur-mecanicien*
Jan Pierre Droz *ier adapteur des viroles pleines et brisées aux mecanismes du balancier monétaire* (1982).
- 6 De kartelmachine van Castaing. Bron: D. Diderot en J. le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*.
- 7 Een zilverbaar uit het VOC schip De Rooswijk ingestempeld met een afbeelding van een bokje. Zeer waarschijnlijk het essayeurteken van Otto Buck, essayeur, scheider en affineur te Amsterdam 1711-1731 en Muntmeester van de Hollandse Munt te Dordrecht 1731-1756. Foto's: MPO-muntveilingen, IJsselstein.
- 8 Essayeurbriefje van de Gelderse Munt te Harderwijk van 20 juni 1744 waarop staan vermeld: het gewicht (53 marken) en het gehalte van de partij gouden dukaten (23 karaat 7 grein), het aantal (8) stuks dat in de muntbus is gedeponneerd en de handtekening van essayeur Arent Emants.
Gelders Archief, Archief van het Hof van Gelre en Zutphen 1543-1795, inv. nr 625.
- 9 Adriaan van Baerle, stempelsnijder van de Munt te Dordrecht 1765-1783. Anoniem, particuliere collectie.
- 10 Opdracht in het register dat smidmeester Jacob Roskam van de Munt te Dordrecht op 5 mei 1730 toegezonden heeft gekregen van secretaris van raden en generaalmeesters van de Munten, waarin hij de hoeveelheden nieuw geslagen munten moet noteren. NA 3.01.30-196.
- 11 Tekening van een paardentred voor de Zeeuwse Munt door Daniël de Blicck, 1671. *Zeelandia Illustrata*, ZI III 1027-02.
- 12 Kwitantie voor een betaling van 100 gulden aan Hendrik de Kievit, voor zijn werkzaamheden als draaier van de harde walsen, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 23 september 1730. NA 3.01.28-5629.

- 13 Kwitantie voor een betaling van 12 gulden aan Marijke Dirks van Helmont, voor haar werkzaamheden als schoonmaakster van de Munt te Dordrecht, door Muntmeester Isaac Westerveen, gedateerd 1 februari 1730. NA 3.01.28-5628.
- 14 Het Serment van de Munt van Holland in 1674-1677 door Samuel van Hoogstraten e.a. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht. 139,5 x 165,5 cm, schilderij op doek, aankoop 1903.
- 15 De Zeeuwse dormant of slaper, 1612, 32 mark Trois (7.875 g). 18 x 14 cm. Dit standaardgewicht is in 1612 vervaardigd naar voorbeeld van de Hollandse slaper. Uit de reisverslagen van essayeur-generaal Marcellus Emants blijkt dat de Zeeuwse dormant wegens het ontbreken van extra kleine gewichtjes niet is gebruikt om de gewichten van de Zeeuwse Munt en die van de essayeur-generaal te ijken. Collectie Geldmuseum.
- 16 Muntgewichtdoos vervaardigd in 1740 door ijkmeester-generaal 'Ab[raha]m Groengraft, Eijkm[eeste]r Gen[eraa]l van Holl[and] en West-Vriesland, in de Kalverstraat tot Amsterdam'. Collectie Geldmuseum.
- 17 Penning ter gelegenheid van de opening van de eerste muntbus van de Westfriese Muntmeester Theunis Kist in 1746, mogelijk door Jan van Dijk (...-1763), stempelsnijder van de Westfriese Munt 1733-1763.
- 18 Een cupel met metaalmonster, links vóór en rechts na bewerking. Particuliere collectie.
- 19 Titelblad van de Wegwijzer voor de aankomende goud- en zilversmeden door Willem van Laar, Middelburg 1730. Koninklijke Bibliotheek, Collectie Oude drukken.
- 20 Een 'koninkje', een reepje en een 'cornet'. Particuliere collectie.
- 21 Zinnebeeldige voorstelling van het Muntwezen' door Romeijn de Hooghe (1645-1708). Collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. SK A-833, in bruikleen aan het Geldmuseum.
- 22 De jaarletters zoals die zijn gebruikt door de goud- en zilversmedengilden in Holland en West-Friesland in 1747. NA 1.01.44-28 fol. 258v.
- 23 Gouden afslag van de Hollandse dukaton of zilveren rijder 1790, met een waarde van 12 gouden dukaten. Inv. nr. KPK 037707, 41,63 g, 45,23 mm Ø.
- 24 Penning ter gelegenheid van de opening van de eerste muntbus van Gelderse Muntmeester Marten Hendrik Lohse in maart 1787, door H. Walter. Inv. nr. KPK 6482, 39,70 g, 28,99 mm Ø.
- 25 Fragment van een pagina van de notulen van raden en generaalmeesters van de Munten, betreffende de zitting van 25 april tot en met 4 mei 1761. De genoteerde gegevens zijn van in Den Haag opgekochte gouden en zilveren werken. NA 1.01.44-72 fol. 106.
- 26 Hollandse duit van 1626. P&VdW Ho 83.
- 27 Anthonij Grill III (1664-1727) als jongeman. Anoniem. Collectie Grill's Hofje, Amsterdam. Foto Guus van Breugel.
- 28 Daniël Drappentier, stempelsnijder generaal 1671-1714. Detail uit: Het Serment van de Munt van Holland door Samuel van Hoogstraten, 1674-1677. Collectie Dordrechts Museum, Dordrecht.
- 29 Mr. Johan Emants (1678-1742), essayeur, scheider en affineur te Den Haag 1704-1707 en essayeur-generaal 1707-1742, door J. Vollevens de Jonge. Collectie Haags Historisch Museum.
- 30 Doorsnede van een door waterkracht aangedreven kopermolen. Zichtbaar is het door het

water aangedreven rad dat de blaasbalgen voor de twee ovens in beweging brengt. Bron: H. Hagens, De kracht van stromend water. Negen eeuwen watermolens op de Veluwe. Oorspronkelijk afgebeeld in L. van Natrus e.a., Volkomen Moolenboek, Amsterdam 1734.

- 31 Mr. Marcellus Emants (1706-1792), essayeur-generaal 1742-1792, door J. Vollevens de Jonge. Collectie Haags Historisch Museum.
- 32 Gelderlandse duit 1754, P&VdW Ge 117. Inv. nr. KPK 1230, 3,07 g, 23,42 mm Ø.
- 33 Hollandse duit 1754, P&VdW Ho 84. Inv. KPK 3605, 3,07 g.
- 34 Mr. Wouter Buck (1731-1794), Muntmeester van Holland te Dordrecht 1756-1784, door G.J.J. de Spinnij. Collectie Gemeentemuseum Arnhem, inv. nr. GM 5846 1952, 52x45 cm.
- 35 Waarschuwing om geen andere duiten uit te geven of in ontvangst te nemen dan die welke zijn geslagen in een van de Munten van de Republiek, gepubliceerd in de Opregte Groninger Courant van dinsdag 10 juli 1764.
- 36 Plakkaat van de Staten van Holland van 24 mei 1769 op het verbod van de invoer en het gebruik van vreemde duiten. NA 1.01.44-59 I 1766-1770.
- 37 Publicatie van Gecommitteerde Raden van Hollands Zuiderkwartier ter correctie van het plakkaat van de Staten van Holland van 24 mei 1769 op het verbod van de invoer en het gebruik van vreemde duiten, d.d. 2 juni 1769. NA 1.01.44-59 I 1766-1770.
- 38 Eerste pagina van het 'Register van Kwaade duiten' in het bezit van het Leidse Arme Wees- en Kinderhuis 1769-1785. RAL 519-1435.
- 39 Hollandse duiten 1765, 1766 en 1769. De stempels gesneden door Johannes Drappentier (1765) en Adriaen van Baerle (1766 en 1769).
- 40 Pagina uit het 'Waagboekje' van het Amsterdamse Rooms Katholieke Oude-Armenkantoor 1791-1835, met vermelding van de in februari 1791 opgehaalde ponden duiten. GAA 440-186 fol. 1.
- 41 Silhouet mr. Willem Adriaan Arnold Poelman (1759-1835), essayeur-generaal van de Munten 1790-1830. Collectie Geldmuseum.
- 42 Hollandse penning, Dirk IV 1039-1049. Rijnlands type naar voorbeeld van Dortmund, Keulen en Andernach, emissie tot 1047. Grolle 1.1. Inv. nr. KPK 1936-804, 0,52 g, 17,11 mm Ø.
- 43 Hollandse penning, emissie 1293-1296, Floris V 1266-1296. Grolle 11.9.1b. Inv. nr. KPK 02717, 0,35 g, 13,67 mm Ø.
- 44 Hollandse groot, Floris V 1266-1296. Mogelijk ingevoerd september/oktober 1286. Grolle 11.7.3c. Inv. nr. KPK 02674, 4,05 g, 26,47 mm Ø.
- 45 Vlaamse dubbele groot, plak of botdrager, Lodewijk van Male 1346-1384. Muntvondst Zutphen 1958. Inv. nr. KPK 1960-0530, 3,82 g, 32,41 mm Ø.
- 46 Hollandse dubbele groot of stuiver, Philips de Goede (1433-1467). Inv. nr. KPK 23833, 3,23 g, 28,88 mm Ø.
- 47 Westfriese stuiver zonder jaartal, geslagen tussen 1591 en 1599. P&VdW Wf 58. Inv. nr. KPK 3841, 1,62 g, 22,31 mm Ø.
- 48 Eerste blad van de voor Caspar Wijntgens bestemde instructie voor de zilveren enkele stuiver d.d. 28 augustus 1619. NA 1.01.02-5723.
- 49 Ontwerptekening voor een hele en een halve stuiver uit 1639 voor de WIC. RANH 10-10.

- 50 Westfriese pijlstuiver 1639, P&VdW Wf 64. Inv. nr. DNB -, 1,12 g, 19,91 mm Ø.
- 51 Proef voor de enkele stuiver 1673 van de Geotroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 85. Inv. nr. KPK 4084, 0,95 g, 15,92 mm Ø.
- 52 Proef voor de enkele stuiver 1675 van de Geotroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 87. Inv. nr. KPK 4098, 0,49 g, 15,01 mm Ø.
- 53 Stuiver 1676 van de Geotroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 90. Inv. nr. KPK 4106, 0,53 g, 15,62 mm Ø.
- 54 Stuiver 1677 van de Geotroyeerde Munt van Dirk Bosch, P&VdW Wf 92. Inv. nr. KPK 4118, 0,66 g, 15,86 mm Ø.
- 55 Hollandse stuiver 1619, P&VdW Ho 77. Inv. nr. KPK 3225, 1,14 g.
- 56 Hollandse wapenstuiver 1724, P&VdW Ho 80. Inv. nr. KPK 3504, 0,79 g, 14,92 mm Ø.
- 57 Registratie van de productie van 866 mark aan Hollandse enkele stuivers ten behoeve van de VOC, tussen 10 en 21 oktober 1730. Register van de provoost of smidmeester van de Dordtse Munt Jacob Roskam 1730-1749. NA 3.01.30-196 fol. 88.
- 58 Westfriese wapenstuiver 1724. P&VdW Wf 68. KPK 4255, 1,15 g, 16,18 mm Ø.
- 59 Hollandse wapenstuiver 1733, geproduceerd in opdracht van de VOC. P&VdW Ho 80. Inv. nr. HNM 1.11.01608, 0,77 g, 15,23 mm Ø.
- 60 Hollandse pijl of bezemstuiver 1738, geproduceerd in opdracht van de Staten van Holland. P&VdW Ho 78. Inv. nr. KPK 3543, 0,83 g, 16,30 mm Ø.
- 61 Westfriese pijlstuiver 1760. P&VdW Ho 78 en Wf 65. Inv. nr. Inv. nr. KPK 4334, 0,68 g, 15,91 mm Ø.
- 62 Westfiese pijlstuiver 1764. P&VdW Ho 78 en Wf 65. Inv. nr. HNM 1.01.02115, 0,77 g, 16,47 mm Ø.

Curriculum vitae

Albert A.J. Scheffers (Voorburg, 1958) studeerde geschiedenis aan de Haagse School voor Taal- en Letterkunde (MO I+II, 1982 + 1989) en aan de Universiteit Leiden (1992). Sinds 1977 is hij actief in het museumwezen, de numismatiek en de monetaire geschiedenis, eerst als bibliothecaris van het Koninklijk Penningkabinet te Den Haag, daarna als conservator van het Museum van 's Rijks Munt, conservator/directeur van Het Nederlands Muntmuseum en als onderzoeker/uitgever bij het Geldmuseum te Utrecht. Sinds 2006 heeft hij zijn eigen adviesbureau op het terrein van de zakelijke kant van de culturele bedrijfsvoering Klinkaart en begeleidt hij culturele instellingen bij het opstellen van businessplannen, begrotingen en exploitatieverantwoordingen, het werven van fondsen, de 'turn-over' van 'non profit' organisatie naar 'not for profit' onderneming en in trajecten van verzelfstandiging en fusie.

Zijn onderzoek is doorgaans meer gericht op de monetaire geschiedenis dan op de numismatiek. Zijn kennis over de Nederlandse Munt- en muntgeschiedenis gebruikt hij voor eigen publicaties, maar ook voor de begeleiding van onderzoek en publicaties van derden.

Hij is voorzitter van de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën (2005-2013) en financieel bewindvoerder van het Instituut voor Monetaire Geschiedenis en Numismatiek.

Colofon

Vormgeving: Ronald Meekel, same-d, Voorburg

Druk: Drukkerij Scheffer, Dordrecht

© Albert A.J. Scheffers, 2013

ISBN 978-94-90084-00-4 NUR 685 en 688

Het tweede deel van deze publicatie heeft als ISBN 978-94-90084-02-8 NUR 685 en 688

